a:2755

TANTRIK TEXTS

Edited by ARTHUR AVALON

VOL. XIX.

PRAPANCHASARATANTRAM PART II.

1935.

CALCUTTA !

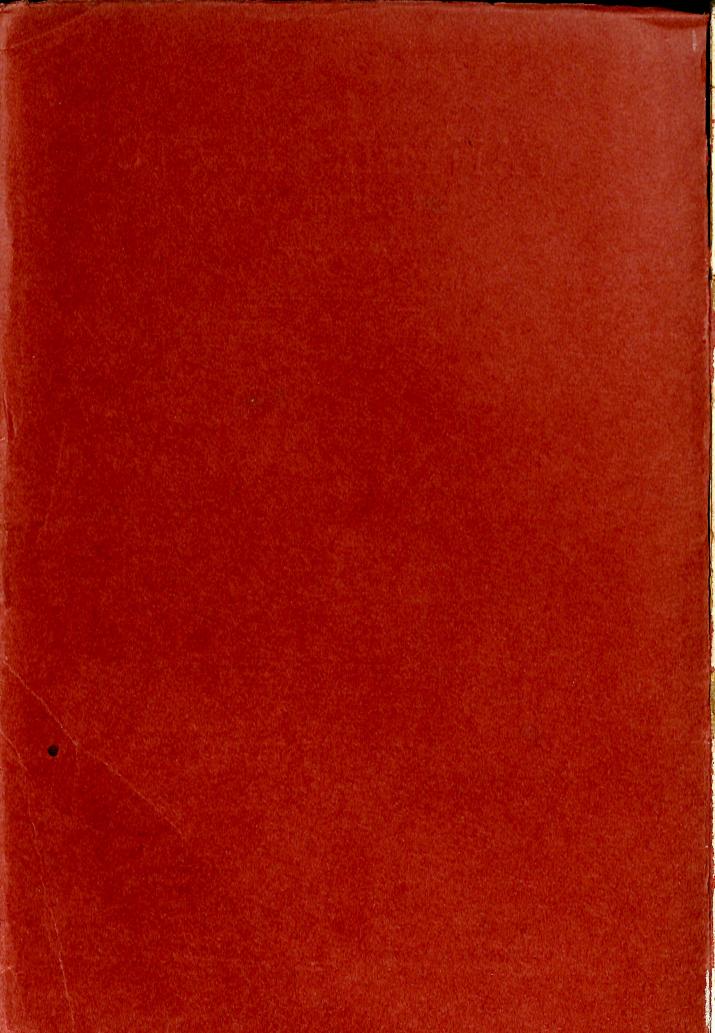
SANSKRIT PRESS DEPOSITORY,

27-1, CORNWALLIS STREET.

LONDON :

LUZAC & CO.,

46, CREAT RUSSELL STREET, W. C.

ान्याका के सम्बद्धाः वरम्याको के सम्बद्धाः

SOME OPINIONS

"The Tantras have hitherto played in Indology the part of a jungle which everybody is anxious to avoid. It is therefore a matter of congratulation that at last somebody has made up his mind scientifically to explore the jungle ...... That these books (including those in preparation) are likely to become a great boon everybody will admit".—Theosophist.

"For the serious student of Comparative Religion, however, Tantra is a mine of information".—The Quest.

"Tantrik literature has been neglected by Sanskrit scholars as well as students by Comparative Religion.....Mr. Arthur Avalon has devoted himself to the study of these obscure writings with an enthusiasm worthy, some would think, of other Sanskrit writings as yet untranslated. One may join in his hope that much of the prejudice against them will disappear when the Tantras are read in their entirety."—The Times of India.

"The Tantra Shastra is the source of some of the most fundamental concepts as regards worship".—Madras Mail.

"We cannot say whether the publication to the world by a foreigner of these secret scriptures is a fulfilment of the prophecy contained in the Tantras, but we think more good than evil is likely to result."—*Udbodhana*.

"The Tantras embrace every phase of human life and there is hardly a branch of learning which is not covered by them."—The Bengalee.

"These books dealing with the secret mysticism and magic of India are the most interesting which have been published in recent years".—Neue Metaphysische Rundschau.

"An inestimable benefit to all interested in India and Indian thought, opening up the vast domain of Tantrik lore which forms one of the most important, yet strangely neglected, regions in the realm of Sanskritic learning..... The prejudice of Western Sanskritists and the consequent distrust of English-educated Hindus taking their cue from their European Gurus have been instrumental in making the Tantras looked upon with disfavour by the present generation. But there is no denying that almost the whole of the present day Hinduism on both its philosophic and ritualistic side has a Tantrik basis."—The Calcutta University Magazine.

"The Tantra offers many suggestions to the West in virtue of the accentuation of Will and Power".—Il Nuovo Paese (Roma).

"For many years past the Shāstra has suffered neglect at the hands of both Indian and European scholars and manuscripts are rapidly disappearing. This with the general ignorance prevailing regarding the subjectmatter of the Tantra, threatens to pass the Shāstra into oblivion, and the thanks of the public, especially of the Hindu public are due to Arthur Avalon

for his attempt at rescuing it from this undeserved fate"-The Express.

"Arthur Avalon has made a very happy choice from amongst the immense material of Indian literature.... A highly important Source for the study of present-day orthodox Hinduism".—Literarisches Zentralblatt fur Deutschtand (F. B.).

"Since the 'discovery' of the Sanskrit language by Sir W. Jones, the attention of the learned in Europe has been widely drawn to other Shāstras of the Hindus. But the Tantra Shāstra has not been so fortunate. European savants having been previously under the impression that it was utterly contemptible and full of superstition. Arthur Avalon is the first to remove this stigma and he is therefore undoubtedly the object of gratitude of every Hindu."—Pratibha.

"But it is a most difficult and dangerous subject in every way, and confronts us with endless problems, religious, psychical and moral, that are almost undreamed of today in the West".—The Quest.

"We have already on several occasions drawn the attention of our readers to the courageous effort which Arthur Avalon is making to supply students of Comparative Religion with materials which will enable them to treat with greater understanding certain aspects of religion in India hitherto veiled in almost impenetrable obscurity".— The Quest.

"It is strange that though Hinduism and its several writings have been critically studied by Western Scholars for nearly a century, this Tantrik phase and its scriptures have been hitherto neglected, with the result that very little is known of them and that little too, is full of misconception. To the ordinary mind the Tantra is associated with all that is abominable in Hinduism and the very mention is enough to provoke disgust...This work of Mr. Avalon is a generous as well as a courageous task".—The Times of India (Bombay).

"But in Sir John Woodroffe we have a complete understanding of the spiritual Philosophy of the Indians.....The Tantrik text books which he has illuminated with great power and ringing conviction have this message of a perfect life".— The Liberator.

"Mr. Arthur Avalon has rendered an unique service to humanity generally and the Indian people, in particular, in editing the Tantrik Texts series and in translating some thought-provoking works on Tantra".—The Kalpaka.

"The merit of Mr. Avalon's timely publication has become widely known by this time in India and outside. Nobody can deny that his works have dispelled a mass of gloom that was hitherto enshrouding the Tantrik lore in the minds of the outside world and Scholars have come to realise now, that the religious history of the land is not understood if proper study be not made of the Tantrik Literature......Tantra embraces this Power of Nature, i. e. Nature Herself with a conscious soul and thus transfigures the whole life and creation as a manifestation of a living Power, selfconscious and selfsufficient".— Vedanta Kesari (Madras)

"Evidently the doctrine of the Tantras is nothing but a pure Vedantic one ... One of the most striking features of the Tantra is its doctrine of both enjoyment and liberation".—Modern Review.

"Arthur Avalon has by his learned edition of Tantrik Texts in both Sanskrit and English, indeed rendered an eminent service to the cause of Sanskrit literature".— The Calutta Review.

"We suspect that 'Arthur Avalon' is one of the learned Pandits of Bengal whose native speech has not been without influence upon his almost impeccable English". – The Nation (New York).

"The Catholicity is typical of the whole Tantrik system which is in its aspiration one of the greatest attempts yet made to embrace the whole of God manifested and unmanifested in the adoration, self-discipline and knowledge of a single soul..... Mr. Avalon in his publications insists upon the greatness of the Tantra and seeks to clear away by a dispassionate statement of the real facts, the cloud of misconceptions which have obscured our view of this profound and powerful system."—Arya (Madras).

"The Tantras are obscene, the Tantras are full of indecency, the Tantras are flooded with Adirasa, the Tantras are loathsome, the Tantras are terrible, the Kālī of the Non-Aryan is the object of worship of the Tāntrika: Such loud words of condemnation were wont to resound without pause in the mouths of the English-educated class. Fifteen annas of the high class Brahmana families of Bengal are Shākta and yet their religious books were being obscured in this fashion. Having received an English initiation and education they were cutting with their own hand the branch on which they were seated. At that moment Arthur Avalon (people say he is Mr. Justice Woodroffe) broke their false pride and revealed the greatness of the Tantra and the English educated Babus commenced to rub their eyes".—Bhāratavarsha.

To the Western mind the generic term "Hinduism" conveys for the most part the idea of Vedantic philosophy. With the religious and ritualistic side of Hinduism the Occident is practically unacquainted. In fact till Mr. Avalon approached the subject of the Tantra Shāstra hitherto relegated by scholars to the limbo of superstition if nothing worse, the European mind knew nothing of orthodox Hinduism".—Occult Review.

"In these days when we are being flooded by Western Science and Scientific education and even our great living poet Rabindra Nath Tagore seems to have become hypnotised by the false glitter of Western materialism, it is a relief to come across a book of the type we have before us. Sir John Woodroffe is one of the very few who has wholeheartedly stood up for Indian Culture".

—Amrita Bazar Patrika..

"The year 1913 will ever remain a memorable date in Indianism, the year in which we received in one lot a whole library of texts, translations and critical essays on the Tantrik Literature hitherto almost unknown. Our

admiration was mingled with amazement" (Translated from the French).

Bulletin de L' Association Française des Amis de L' Orient (Masson Oursel),

"These books (Tantras) are probably the worst that Hinduism has produced, for they consist in the main of grossly superstitious rites, charms and diagrams and meaningless syllables said to he instinct with supernatural power with here and there horrible filth".—International Review of Missions (Dr. J. N. Farquhar of the Y. M. C. A.)

"Students of Hinduism will be thankful to Mr. Arthur Avalon for this new contribution to the study of Tantrik Philosophy culture".—Hindu Review.

"The general impression about Tantrism of which Mr. Avalon is an enthusiastic and fearless exponent has been that it is a degraded form of religion sanctioning immoral practices under its veil...... The author has indirectly shown that taking its philosophical aspect into consideration, it can attain a very high level and compare favourably with, or even excel, the doctrines of Sānkhya or Māyāvāda".— Quarterly Journal of the Mythic Society.

"Most meritorions productions. From what has been said it is clear that Avalon is right, where he declares that up to now this literature has been too often judged and more often condemned without knowing it and that the Tantras deserve to become better known than has been the case hitherto." Dr. Winternitz in Ostasiatische Zeitschrift.

"This is one of the most important of the Eastern systems - the Indian Shākta Tantra—in which those very obscurities of thought with which European thinkers have long and vainly struggled are developed in full and explained most clearly. It is not too much to say that only a little time ago the Tantra was barely known to us or if known at all, prejudged by its glosses at once so futile and obscene. The merit of having restored the Tantra to its proper splendour is due to Arthur Avalon—Bilychnis Revista Mensile di Studi Religiosi. (Prof. J. C. Evola.)

"One cannot do enough homage to the magnificent series of publications which an English savant under the pseudonym of Arthur Avalon has brought into being—a pleiades of Tantrik works, texts and translations. One of the most inaccessible schools of Indian speculation has thus, thanks to him, been fruitfully explored".—Revue Philosophique. (Paris.)

"Through me, the Royal Academy of Italy expresses its most heartful thanks to you for your act of generosity which will no doubt both increase our interest for Indian culture and render more strong the cultural intercourse between Italy and India".—President of the Royal Academy of Italy.

"Please accept my sincere thanks for this kind gift to be used not only in the library of our Ethnographical Museum but also in my lectures on Indian religions delivered in the University

"Even in these days of Scientific progress, the value of the Agamas can hardly be overestimated".—Prabuddha Bharata.

"It is to Sir John Woodroffe more than to any other Indianist that we owe the first, in the slightest way adequate, introduction to the extensive Tantrik literature of mediaeval and later Saktism or the cult of Aryo-Dravidian Magna Mater to Western readers.......... A subject which has called forth the gravest reprohation from the vast majority of Orientalists but hitherto from a very inadequate knowledge of the literature"—Occult Review, (G. R. S. Mead).

"They evidendly went to the study of these uninviting books with an absolutely open mind, and have availed themselves of every help that they could get from genuine Hindu Pandits and Sādhakas in their study and interpretation of these sacred texts. These and other volumes in preparation will throw considerable light upon an aspect of Hindu thought and culture which has so long baffled the modern intellect".—Hindu Review.

"Science is only beginning to discern the great truths discovered in India centuries ago".—Malabar Journel.

"To the European reader unacquainted with Tantras it will reveal a new world allogether, so unlike things they have seen, heard or even read".—The Englishman (Calcutta).

"It is an astonishing fact in the History of Indianism—the opening up by one man alone of a Literature the most unknown and misunderstood baffling above all by its strange technicalities".—Le Message (Paris)

"The appearance of Arthur Avalon as an expounder and defender of the Tantras is a momentous event in the history of Sanskrit Research".—Prabuddha Bharata.

"A distinct and abiding service has been rendered to the people of India by the publication of these Tantrik Texts. The popular wrong notion about Tantra will be removed by a study of these Volumes"—Vaitarani (Cuttack, Orissa).

"These volumes (Sharadatilaka) should be valuable to all orthodox believers in the efficacy of daily worship and prayer. But in these days of cultural charlatanism when not a few "Leaders" think that everyone, whatever his qualification, has a right to do everything under the sun, when Gandhian reforms contend that even Panchamas have a right to be Purohits in every sacred shrine, we wonder if any work that prescribes rigid qualification and knowledge and discipline as necessary for worship of various kinds will be widely welcomed. But the volumes before us are not meant for cheap reformers".— Federated India.

"Later sages and philosophers are wellknown to have composed works embodying the principles and practices of the Agamic faith, and some of

these works, because of the eminence of their authors and the intrinsic value of the works themselves, have been raised almost to the same pedestal as the divine Tantras ascribed to Siva himself. Sankaracharya's Prapanchasara is one such authoritative work, which has already been published in the Tantrik Texts series: a second edition of this work is in preparation. We have here a work of the 8th century A. D. of the greatest authority in the Agama cult. The present work—Sharadatilaka—is a modern Tantrik work which ranks in worth and estimation with the Prapanchasara of Sankaracharya and even with the "revealed" Tantras. Raghava-Bhatta, wrote a commentary on it which is also published in the present edition. Raghava-Bhatta was one of the encyclopaedic scholars of the medieval type, whose knowledge of Sanskrit lore was as deep as it was extensive. This type of scholarship is fast on the

"This will be found eminently, helpful, and has made the labours of all subsequent workers considerably easier. The field of ancient Indian literature has been enriched by this praiseworthy edition of an important Tantric text, and both the interested public and the Agamanusandhana Samiti can be congratulated for this finely got-up book......Glory of the spiritual Sadhana of India".—Dr. Sunīti Kumar Chaterji in The Calcutta Review.

TANTRIK TEXTS श्रीश्रीप्रयासारतन्त्रम्

TANTRIK TEXTS

EDITED BY

ARTHUR AVALON

VOL, XIX

PRAPANCHASĀRATANTRAM

PART. II.

CHAPTERS XXI—XXXVI.

Published for the AGAMANUSANDHANA SAMITI

BY

THE SANSKRIT PRESS DEPOSITORY,

27-I Cornwallis Street,

CALCUITA.

1935.

·A.

Printed by - Nanigopal Dutt at The Emerald Printing Works,

9, D. L. Roy Street, CALCUTTA.

श्रीश्रीप्रपञ्चसारतन्त्रम्

भगवत्याद-श्रीमच्छद्भराचार्यवरचितम्

तिक्किष्य-पद्मपादाचार्यविरिचत-विवरणोपेतम्
प्रयोगक्रमदीपिकाख्यविवरणविवृतिसमेतञ्ज

यद्मपादाचार्यविरचित-शिवपञ्चाचरीभाष्यम्।

श्री श्रार्थार एवेलनेन प्रवर्त्तितं पर्यवेचितञ्च।

श्रीश्रीमज्जगद्ग्विकाम्बासरस्रतीश्रीचरणकमलाश्रितश्रीश्रटलानन्दसरस्रतीसम्पादितम्।

एकविंशाद्यन्यपटलान्तम्।

कलिकातानगर्यां
२०११ नं कर्णश्रीयालिस् ष्ट्रीट्स्थसंस्कृतप्रेस डिपजिटरी-भवनात् प्रकाशितम् ।
लग्डनराजधान्यां लुज्याक् एग्ड कीं कर्तकेण
प्रकाशितम् ।

संवत्—१८८२

एकविंशः पटलः ।

अय प्रवच्यामि च मासभेदभिन्नानि यन्तार्णिप संग्रहेण। रेखाक्रमद्यन्ति विचिववर्णं लसन्ति विष्णोश्च विधानभाञ्जि॥ १ यैः कुर्युरिष्टाप्तिनिविष्टचेष्टा धरग्यनन्तादिकसंज्ञकानि । व्रतान्यभीष्टार्थदकल्पवृचैरनारतेनैव च साधक्षेशाः॥ २ मेषादिकं यच चतुष्कमादी मासेषु तदायुग्रहाहतं स्वात्। सिं हादिकं भूग्रह सं हतञ्च चापादिकं पार्धिवयुग्मवीतम्॥ ३ मेषादिक्षेषु चिगुणात्मकानि चराणि भाखद्गुणितात्मकानि। स्थिराग्यथो षड्गुणितानि तज्ज्ञैमतानि यन्ताग्युभयात्मकानि॥ ४ तानि विषड्दादशकात्मकोत्तैः सुर्वचगैरप्यभिनचितानि। खैः खैश्व नामप्रविभक्तरूपभेदैव हिवेष्टित विम्वकानि ॥ ५ विगुणितमपि यन्त्रमष्टपवावतमथ षड्गुणितं दिषड्दलाख्यम्। स्थिरगतमि चाष्टयुग्मपतं तदपि षड्युगपतशोभितं वा ॥ ६ पद्मं चरोभस्यिरसंज्ञकीषु रक्तप्रपीताच्छदलादिवर्णम्। मासेषु यन्तीदरक्रुप्ततत्तनासाभिधामूर्त्वभिधाचराट्यम्॥ ७ विश्वमेषादीनां ये दीर्घा सूर्तिराशिवणीनाम्। ते वत्तानि भवन्ति च निगदितमिति यन्तक्तृप्तिसामान्यम्॥ ८ ष्रयाष्टाचरस्यैव मासयन्त्रभेदेन विधानभेदं वक्षुमारभते - श्रय प्रवच्या-मीति। यन्त्रादिकथनप्रयोजनमाइ—यै: कुर्युरिति॥१॥२॥ मासयन्त्राणां सामान्यलच्णं विभागण त्राह—मेषादिकमिति॥ ३॥ ४॥

स्तैः स्त्रैय नामिति। स्तैः स्त्रै रूपैर्मेषद्वषभादिल चर्णैः। नर्थभूतैः। नामिः मेषष्ट्रषभित्यादिभिः ललाटलिखितैः सह प्रविभक्तं रूपं येषां ते तयोक्ताः। बिम्बगन्देन यन्त्रवाच्चे लिखितानि वाग्वादिमण्डलान्युचन्ते ॥ ५ ॥ ६ ॥

यन्त्रीदरक्षप्रेति। मध्यबीजस्य यानि विष्टनान्युक्तानि चिगुणितादिषु तदुबाह्ये श्रीं मेषाधिपतये केशवाय नमः इत्यादिमन्त्रैवें ष्टितानीत्यर्थः ॥ ७॥ व्रत्तानि भवन्तीति । उत्तविष्टनबाह्ये मेषायाकारबाह्य इति केचित् ॥ ८॥

सुवर्णगोचीरजवाशिलालपीतेन्द्रनीलाकणकैरवासाः। काश्मीरमेघाञ्चनरोचिषय क्रमेण वर्णैरपि क्षेशवाद्याः॥ ध द्रतीरिताञ्चापि किरीटहारकयूरपीतास्वरकादितुल्याः। सचक्रगङ्काः सगदाम्बजाञ्च संपूजनीयास्तपनैः क्रमेण ॥ १०

धावर्यमिवाख्यावमणांशुभगा विवस्वदिन्द्रयुताः। पूषाह्वयपर्जन्यी त्वष्टा विषाु स्र भानवः प्रोक्ताः ॥ ११ प्रथमं क्षेशवधातकमितरद्वारायणार्थमाख्यञ्च। श्रन्यन्माधवमैवं परमपि गोविन्दवाक्णं प्रोक्तम् ॥ १२ पञ्चममपि विष्यवशं मधुसूदनभगञ्च षष्ठमपि। तिविक्रमविवस्तदाख्यं सप्तममन्यच वामनेन्द्रमपि॥ १३ श्रीधरपीणां नवमं दशमञ्च हृषोक्षिशपार्जन्यम्। अम्बुजनाभं त्वाष्ट्रं दामोद्रवैषावं विधानमिति॥ १४

शिला मनःशिला। आलं हरितालम्। सचक्रमञ्जा दति। पद्मारिगद्या ग्रङ्घपद्मग्रङ्घगदारिभि:। गदारिगङ्खपद्मैय केमवाद्यास्त्रयोऽङ्किताः॥ गदाचक्राजग्रङ्खेश्व गदाग्रङ्खारिपङ्कजै:। शङ्खचक्राजगदया गोविन्दादय श्रङ्किता:॥ गदाञ्चचक्रमङ्खेय चक्रमङ्गराब्बुजै:। चक्राम्बुजगदाग्रङ्घैः तिविक्रमपुरःसराः॥ चक्रग्रेलालगङ्खेय पद्मग्रेलारिगङ्कतै:। ग्रह्णचक्रगदापद्मै: ह्रषीकेशाद्य: क्रमात्॥ उत्तराधरभेदेन दचवामक्रमात्तया।

इत्युत्तन्नमेणित्यर्थः ॥ ८ ॥ १० ॥ ११ ॥

पूजामन्त्रान् कथयति प्रथमं केशविति। श्री श्रं केशवाय धात्रे नमः। नं श्रां नारायणाय श्रयमणे नमः। इति हादशाचरहादशस्वरमूर्त्यादित्य-नमस्तारयुता मन्त्रा इत्यर्थः। एते च पुष्पाञ्जलिन्यासादिमन्त्राः। मूल-मन्द्रास्वेते। श्रों घ्रौं नमो भगवतेऽन्ते केशवाय श्रों घ्रौं नम दति क्रियवमन्त्रः। श्रों क्रीं नमो भगवतिऽन्ते नारायणाय श्रों क्रीं श्रों नमः।

यादी विधानेषु समेतमूर्तीः शक्तीयतसोऽभियजेद्यथावत्। राशिष्वयो भानुयुताय मूर्तीः प्रवच्यमाणच निरूप्य मन्ती॥ १५ वषहरिव्ययक्षकालशात्मकेष्वयो केतुकेशवादीय। मत्सादिकशेषादीः समभियजेदन्तरा समावरणम्॥ १६

श्रीं इसीं (इसीं:) नमी भगवते माधवाय श्रीं इसीं (इसीं:) श्रीं नमः। श्रीं ह्यों (ह्यें) नमो भगवतेऽन्ते गोविन्दाय श्रीं ह्यों (ह्यें) श्रीं नमः। श्रीं मुतिष्ठश्रीकराय खाइन्ते विष्णवे नमः। श्रीं म्यीं मधुसदनाय श्रीं म्यीं श्रीं नमः। श्रीं हीं विविव्याय श्रीं हीं श्रीं नमः। श्रीं प्रीं वटुवामनाय श्रीं श्रीं नमः। श्रीं हीं श्रीं नमः। श्रीं हीं श्रीं नमः। श्रीं हं श्रीं नमः। श्रीं हं श्रीं नमः। श्रीं हं श्रीं नमः पद्मनाभाय श्रीं हं श्रीं नमः। श्रीं हं श्रीं नमः पद्मनाभाय श्रीं हं श्रीं नमः। श्रीं हं श्रीं नमः पद्मनाभाय श्रीं हं श्रीं नमः। श्रीं हं श्रीं नमः दामोदराय श्रीं हं श्रीं नम दत्यविष्टा मन्ताः। एतैः महितेनाऽष्टाचरेण पूजाः कार्याः।

श्री केशवाय विदाहे जलधराय धीमहि तनी भुवः प्रचीदयात्। नारायणाय विदाहे भवोद्गवाय धीमहि तनी विश्वः प्रचीदयात्। श्री माधवाय विदाहे लक्षीधराय धीमहि तनी विश्वः प्रचीदयात्। श्रीगोविन्दाय विदाहे विश्वेश्वराय धीमहि तनी विश्वः प्रचोदयात्। विष्विश्वराय विदाहे देवश्रेष्ठाय धीमहि तनी व्यापी प्रचोदयात्। मधुस्दनाय विदाहे लोकपालाय धीमहि तनी घीरः प्रचोदयात्। वामनेशाय विदाहे मायारूपाय धीमहि तनश्चित्तं प्रचोदयात्। श्रीधरेशाय विदाहे लच्चीधराय धीमहि तनी जातः प्रचोदयात्। विविक्तमाय विदाहे महाख्वजाय धीमहि तनो जीवः प्रचोदयात्। द्विविक्तमाय विदाहे महादेवाय धीमहि तनो ज्ञीवः प्रचोदयात्। पद्मनामाय विदाहे स्वादियाय धीमहि तनो ब्रह्मा प्रचोदयात्। पद्मनामाय विद्वाहे स्वादियाय धीमहि तनो ब्रह्मा प्रचोदयात्। दामोदराय विदाहे स्वविष्याय धीमहि तनो ब्रह्मा प्रचोदयात्। दामोदराय विदाहे स्वविष्याय धीमहि तन्नो ब्रह्मा प्रचोदयात्। दामोदराय विदाहे स्वविष्याय धीमहि तन्नो द्वारात्। द्वित्र गायत्नीभिवीपचारान् प्रयच्छेत्॥१२॥१३॥१३॥१४॥

त्रावरणेष्विप सामान्यावरणान्याच न्यादाविति। यथावदिति। अङ्गानन्तर्यम्। वासुदेवादीनां वासुदेवादिमन्त्रपूर्वकत्वं चाच मन्त्रीति। या मूर्तिः मध्ये पूज्या तस्याः स्थाने वासुदेवमन्त्रेण पूजीका। सातु केतुकेशवाद्यैरिति। केत्वादेः पूर्वे मत्य्या ध्या वावरणं केशवादेः पूर्वे श्रेषाद्यावरणमित्यर्थः। अतः सर्वपूजासु केत्वाद्यावरणासितत्वमिप सिद्धम् ॥ १५॥१६॥

प्रानुप्रोद्यत्खराष्ट्रदितयहतमहाबीजकं श्राक्तिलच्मीकामैरात्ताग्निकीणं बहिर्षि हतिसहान्वितक्रोड्मन्तम् ।
बिन्दूनामन्तरालिष्विष च विलिखितैः कादिवर्गेश्च युक्तं षड्भिवायव्यगेहाहतमभिमतकामप्रदं मेषयन्तम् ॥ १७ गौरीन्दिरा रितिष्ठती वसुधा तृष्टिपृष्टिचमासरख्त्यः । सृत्यीश्च मध्यमाहितराश्रेशात् प्राग्ध्वजादिभिरिष कथिता ॥ १८ ह्यगजरथ्मत्यादीनिरिपरिभवशीर्यादिसिड्डिच ।
तेजो यश्च विपुलं पूजियतुर्वितनुते विधानमिदम् ॥ १८ वर्णेराद्यौरमन्तैः समिमहतमहाबोजमञ्मध्यराजत्पान्तचाद्यचरात्यं गुहनयनहताशासिराजन्मधार्णम् ।
असेर्गेग्डदयोद्यत्यचितिष्ठितिञ्च नाद्यैच्च कान्तैः
कार्येनिनश्च यन्तं वह्नविधमलदं पूजितं स्यादृष्ठोत्यम् ॥ २०

नित्यानन्दा[न्ता] व्यापिनी व्योमक्षपा शान्तिविद्याक्षपिणी च प्रतिष्ठा। कल्पामोघा चिग्डका दीर्घजिन्ने-त्येवं प्रोत्ता ह्याद्वति: स्यानृतीया॥ २१

प्रानुप्रोद्यदिति। ऋकारादिखराष्टकं प्रतिलोमेन ल्वाराद्यष्टकमनुलोमेन इत्यर्थः। ऋं ल्वं ऋं ल्वं ऊं एं इत्येवं क्रमेण पूर्विस्थितविष्टनवाच्चे विष्टयेदित्यर्थः। विह्मिति। श्रितविष्टनाद् बिह्मित्यर्थः। ट्रिसंहानुष्ट्व्वराहमन्त्राभ्यां वित्यर्थः। बिन्दूनामन्तरालेष्विति। वायुमग्डलस्य विन्दूनामन्तराले-ष्वित्यर्थः। अभिमतकामप्रदिमिति। मध्ये कामबोजस्य लेखनं स्वितम्। यन्त्रसामान्यमन्त्रास्वत्रापि समानाः॥ १०॥

मूर्त्यौरिति । वासुदेवादिकेशवाद्योरित्यर्थः । अङ्ग वासुदेव गौरी केशव-ध्वजेन्द्रवज्राद्यैः सप्तावरणा मेषयन्त्रपूजेत्यर्थः ॥ १८ ॥

अञ्मध्यराजदिति। महाबीजविष्टनाचां मध्ये राजिङ्कः पान्तचाद्यच्हि-राट्यमित्यर्थः। अंचं आं लं इं हं इत्यादि क्रमेण विष्टयेनाध्यबीजिमित्यर्थः। नाद्यैः कान्तैरिति। श्रित्तविष्टनादु बाह्ये नं कं धं खं दं गिमित्यादिक्रमेण विष्टनमवगन्तव्यम्। अङ्ग वासुदेव नित्यानन्दा केशव मत्स्य शेष ध्वजिन्द्र सुरभिह्यमहिषदासीदासाभरणांश्वकादिसिह्विकरम्। वषजं विधानमेतद्देहान्ते सिह्विक्षत् परस्य सतः॥ २२ प्रागच्छन्मावभिख्याणिपिभिरभिवृतं तत् खरायुक्तवृत्तं शाद्यैः चान्तैस्तदाद्यैरपि परिवृतगण्डन्तदसात्तजंसम्। काद्यैभान्तैः प्रवीतं मयरणवहयुग्बिन्दुकं वायुगेहा-वीतं वाञ्छाप्रदानप्रसवगुणयुतं युग्मजं यन्त्रमेतत्॥ २३

> द्रन्द्राणी कीमारिका ब्रह्मजाया वाराह्याख्या वैषावी चाय लच्मी:। चामुग्डा माईग्रवरी स्थानृतीया रचा प्रज्ञा श्रीप्रदं स्थादिधानम्॥ २४

पाशाद्यष्टाचरार्णप्रतिपुटितमहाष्टाचरार्णावतान्त-वींजं शाखान्तरूढ़ेगगनन्दहरिबीजात्तकोणं बहिश्च। कामिन्यष्टाचराद्यन्तगहरिहरबीजावृतं प्रत्यनूद्य-दर्णाद्यं वायुगेहे स्थितमिति गदितं कर्कटोत्यञ्च यन्तम्॥

वज्रादिभि: नवावरणा व्रषयन्त्रपूजा ॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥

प्रागच्छिदित । प्रातिलोम्येनागच्छि । यदेवंभूतं यन्तं तद्युग्मजिमत्युत्तरत्त्र यच्छव्दस्यान्यः । माद्यकाचरावितं विण्निष्टि—स्वरायुक्तवत्तमित । यः यं महालच्मी त्रीं त्रीं चिष्कि एं एं इन्द्राणी इत्यादिक्रमेण विष्टनमवगन्तव्यम् । याद्यैः चान्तैरित । षड्गुणितस्य गण्डद्वाद्यकं भवति । तेषु प्रादिचान्तं चादिप्रान्तं च लिखेदित्यर्थः । तत्र दिचणभागगण्डेषु चादिकं वामेषु प्रादिक्तमित्यवगन्तव्यम् । तदस्रात्तेति । षट्सस्तेषु जूं स इति लिखेदित्यर्थः । काद्यभान्ते रिति । प्रक्तिवेष्टनाद् बिष्कः कं भं खं वं गंप्रमित्यादि क्रमेण च लिखेनित्यर्थः । म य र ल व ह युग्बिन्दुक्तमिति । वायुमण्डलबिन्दुष्वेतानि लिखेदित्यर्थः । अङ्ग वासुदेविन्द्राणी केणव केलिन्द्र वज्रादिभः सप्तावरणा मिद्यन्तव्यप्ता ॥ २३ ॥ २४ ॥

पात्राद्यष्टार्णेति। महाष्टाचरं वैश्वावाष्टाचरम्। शाखान्तरुदं गगनेति। शाखान्तं प्रणवः तिसान् रूढं दे शाखान्तरुदे गगनं हकारः वृहरिः चूौ रत्ता रमा कराली कमला चार्डिन्टरा महोच्छुमा।
श्रीरित मूर्तियुगलयोर्मध्यगता चार्रतिरयञ्चापि॥ २६
भूतिर्विभूतिकद्मतिर्नितिर्धृतिरतिसंयितयुतयः।
श्राद्यतिरेषा प्रोक्ता श्रीवग्रयकरं विधानमिति गदितम्॥ २०
उद्मार्णाष्टाचराविष्टितदृदयमयो द्वादशार्णात्तकीणं
सान्तःस्यात्माष्टवर्णेः क्रमगतिवगतैकस्रसत्तत्त्वगण्डम्।
सिंहानुष्टुब्दयार्णान्तिरतरातकलालङ्कतं चाय विद्वप्राणेशानचपाटास्विगकचटतपत्वक्शलं सिंहयन्त्वम्॥ २८
पुष्टिस्तुष्टिर्धृतिरिप क्रितः शान्तिकान्ती प्रमोदा
मेथा हर्षा स्मृतिरिभमता चान्तिका स्थातृतीया।
क्राणः सत्यो न्हरिवरदौ विश्वस्तूर्तिर्वरेग्यः
श्रीरिः शूरो नरमुरजितौ विष्णुजिष्णू चतुर्थीः॥ २६
विपचनिग्रहं तेजो यश्य धनसङ्गमम्।

करोत्यर्चयितृणाञ्च विधानमिति सिंहजम् ॥ ३० एतैरात्तकोणमित्यर्थः । बहिश्चेति । त्रिकोणात् बहिरित्यर्थः । का हरि मि ह र नि हरि इत्यादिक्रमेण वेष्टनम् । प्रत्यनुयदर्णाच्यमिति । प्रतिवेष्टनबाह्ये । श्रङ्ग वासुदेव रक्ता भूति केयव केत्विन्द्र वज्रादिभिः श्रष्टावरणा कर्कटकपूजा ॥ २५॥२६॥२०॥

जषाणेति। अव्रानुविगता जषाणी ग्राह्याः। प्रं श्री षं नं सं भी हं नां हं रां सं गं षं णां प्रं गं दित वेष्टनप्रकारः। हादणाणें प्रसिद्धम्। सान्तस्थेति। क्रमगतात्माष्टाचरवर्णेहयान्तरं क्रमगतान्तस्थवणीनामिक्षेकं लिखित्वा विगतान्तस्थवणीनामिक्षेकं लिखित्वा विगतान्तस्थवणीनामिक्षेकं लिखित्वा विगतान्तस्थवणीनामिक्षेकं चतुर्विप्रतिगण्डेषु लिखेदित्दर्थः। स्हिंहानुष्टुविति। प्रक्तिवेष्टनाद् बह्वः छं ग्रं श्रं वीं रं त्रां इत्यादिप्रकारण विष्टनम्। विद्रप्रणिति। पृथिवीमण्डलस्य ग्राग्नवारवीप्रानिनर्श्वतिकोणिषु कचरतवर्गान् पयप्रलवर्गाः विखेदित्यर्थः। त्वक्रप्रब्देन यवर्षे छताः। अक्र वासुदेव पृष्टि क्षणानन्त केप्रव मत्स्य केतिन्द्र वज्रादिभिदेप्रावरणा सिंहर्ष्णाः। १८॥ ३८॥ ३०॥

सर्गाद्यान्ताद्यमन्तैरिभवतहृदयं दिग्डिभिश्वाय हाहीह्रहे हो हो भिरात्तासिकमय तु शिखाद्योतिवर्गान्यवर्णम् ।
वर्णः प्रत्यन्वितः प्रावृतमविनपुरासोक्षसत्कामबीजं
क्रित्रे स्वाहार्णयुत्तं महिततरफणं कन्यकोत्यञ्च यन्त्रम् ॥ ३१
श्रवाऽच्यों मधुसूदमत्त्वय हृषीक्षशाह्ययो मोहिनी
वेकुग्छो विरजा हरिः सरसजा शाङ्गी तमोहारिणी ।
ब्रश्वाद्यः कमलावती च समुकुन्दाख्यो रमेति क्रमान्यत्याद्येश्व सुताभ्वगोमहिषसीभाग्यप्रदं पावनम् ॥ ३२
श्वाद्यौरावीतबीजं ग्रहवलययुतं हंफड़ा युक्तकोणं
वाद्यो पाशाङ्कुशार्णावृतमय युगषण्सूर्तिनामार्णमणैः ।
प्रत्यन्वेष्यद्वितद्यहरियुतहरवर्णेश्व वीतं धरायाः
कोणेष्यव्यवृत्तिंहाचरमिति कथितं स्यात्तुलायन्त्रमेतत् ॥ ३३
प्राक्पोत्तेश्वक्राद्यौरकतास्य समावृतिस्तृतीया स्यात् ।
पोतोपलिक्थमेतत्करोति वाणिज्यलामञ्च ॥ ३४

सर्गाद्यान्ताद्यमन्तैरिति। विसर्गाद्याकारान्तैरकाराद्यमन्तै विष्टयेत्। यः यं यं त्रीं उं दं त्रीं दें दत्यादिप्रकारेण यात्तास्त्रिकमित्यस्त्रियन्देन षट्कोणकोणान्युच्यन्ते। िर्यायन्देन षट्कोणायाणि। वर्गान्यः चकारः। वर्णः प्रत्यन्तिरिति। यिक्तिविष्टनबाद्ये यवनिपुरकोणेषु एव क्लीक्तिवेसाद्वाणाः। यङ्ग वासुदेव हृषीकेय मत्य केयव केतिन्द्र वज्रादिभिरष्टावरणा कन्यका पूजा। ॥ २१॥ २२॥

याद्यरावीतिमिति। यहवलययुतं यथा भवति तथाद्यैः आवीतमध्यबीजमित्यर्थः। सूर्यं यं यां सोम इं ईं यङ्गारक उं जं ग्रुक्त ऋं ऋं बुधः लृं लृं वृष्टः
बहस्पति एं ऐं प्रनेश्वर यों यों राहो यं केती यः इति विष्टन प्रकारः। हुं
फड़ायुक्तकोणिमिति। हंफड्युक्तिकोणकोणिमित्यर्थः। बाह्य इति।
प्रक्तिविष्टनाद बाह्य इत्यर्थः। युगषण्मूर्तयः केप्रवाद्याः तेषां नामाणैरेकावृतिः
तह्यहः प्रत्यत्वेष्यद्विः मात्रकावणैः यावृतिद्वयं तह्यहः हिरहरवणैः। यङ्गवासुदेवचक्रकेप्रवित्रव्यादिभिः सप्तावरणा तुलापूजा॥ ३३॥ ३४॥

स्रक्षीबद्दाद्याज्दाद्यलिपिवतद्व स्वेखमसिद्विषठ्क-प्रोह्वास्यष्टाचरोष्मार्णकमि लिपिभिः कादिभिश्वाऽभिवीतम्। तद्वाच्चे चन्द्रविम्वप्रपुटितवसुधामग्डलासिप्रराजत्-क्षीबार्णं विश्वकोत्यं प्रवरतरफलप्राप्तिदं यन्त्रमेतत्॥ ३५

चिद्रृपा चिन्मया चिन्तामिणः श्रीः चोणिसंज्ञका।
रितश्च पावनी धारा धरणी तारणी तथा॥ ३६
द्राविणी मोहिनी चेति ढतीयेयं समाहितः।
श्वन्वयाप्तिं धर्मरितं प्राप्नुयादस्य चाऽर्चनात्॥ ३०
षठ्कोणावद्ववाणासनिववरलसङ्गारिसंहं तदन्तः
श्रत्तोवीद्यो परानुप्ररचितलघुसन्ध्यण्युक्पञ्चकाढ्यम्।
श्रिसिष्ठावद्विशिष्टस्वरमुपरिलसच्छूलकं प्राप्तवर्गे
भूमेरष्टासिकोद्यद्वजहुलवकं चापयन्वं तदेतत्॥ ३८
हर्षाद्वा सुनदारुणा सगगना घोरा रमा द्राविणी
वीरा वीरिणि हारिणी सहिरणी मन्दारिका द्वाद्य।
प्रोत्तेयञ्च समाहितः पुनिरदं संपूज्यन् प्राप्नुयास्वच्यीसन्तिवुद्विवश्यपटुतां कान्तिञ्च भित्तां श्रभाम्॥ ३८

श्रुक्तीबीति। द्वादमिलिपिर्दादमाचरम्। श्रं श्रीं श्रां नं छ' भीं द्रत्यादिप्रकारेण विष्टनमवगन्तव्यम्। श्रुक्तिद्विष्ट्किति। श्रष्टाचराचरद्वन्द्वं कोणद्वये लिखिला जपाणीनामिकैकं त्रतीयकोणि विलिख्याऽविष्रष्टकोणिष्वप्येवं क्रिमेण लिखेदित्यर्थः। लिपिभः कादिभिरिति। श्रक्तिवेष्टनबाह्ये। चन्द्रविक्व-प्रपृटितकेति। चन्द्रमण्डलं लिखिला तन्मध्ये भूमण्डलं विरच्य तत्कोणिषु नपुंसकाचराणि लिखेदित्यर्थः। श्रृङ्ग वासुदेव चिद्रूपानन्त केशव मत्य्य केलिन्द्र-वज्ञादिभिर्नवावरणा विश्वकपूजा॥ ३५॥ ३६॥ ३०॥

मध्यस्थायाः परीती विलसदनुपरात्तस्वरप्राक्पराधं सिंहार्णान्तास्विगण्डस्पुरितहरिहराणं यहार्णावतञ्च । तद्वाच्चे षोङ्णार्णाचरवतमुभकुद्योतितं कोणराजत् सोऽहं हंसाचराद्यं मकरभविमदं यन्त्विमष्टार्थदायि ॥ ४० मेधा हर्षा श्रद्वा क्षपा रितर्वाक् सरस्वती प्रीतिः । वाणी चिति वतीयावतिकक्ता मकरजे विधानेऽस्मिन् ॥ ४१ स्वचेत्रवर्तिनः स्पुर्यहा क्रमात् क्षणवादिभिः सहिताः । श्रचीयतणामेतद्वनधान्यसम्बद्धदं विधानं स्थात् ॥ ४२ श्रक्तिश्रीकामबोजैः पुटितहरिहरब्रह्मभिश्वावतान्त-वींजं कोणदिषट्कस्पुरितन्वहरिबीजप्रतिद्योतितञ्च । श्रादिचान्तश्च वर्णवृतमविनग्रहदन्द्रकोणान्तकाम-श्रीशिक्तद्मार्णचिन्तामणिमन् तिददं श्रीकरं कुस्थयन्त्वम् ॥ ४३ श्र च्युतकामिनिभानुमनोज्ञा विश्वतनुर्विमला हरिभद्रे । सूद्मसरस्रतिनन्दनसस्था स्थादिति मध्यगता वितरेषा ॥ ४४

षट्कोणेष्वित्धर्धः। यां ईं जं ऋं लूं यः इत्येते शिष्टाः स्वराः। उपिर लसक्कूलपाप्त वर्गमिति। षट्कोणायानिर्गक्कत्स श्रूलेषु प्राप्त क च ट त प य वर्गमित्यर्थः। यदुजहुलवकं कामबीजहुमित्यर्थः। यङ्गवासुदेव हृषीकेश-केशव केलिन्द्र वज्रादिभिः सप्तावरणा चापपूजा॥ ३८॥ ३८॥

अनुपरात्तस्वरप्राक्परार्धिमिति। अं अ: आं अं दं श्रीमित्यादिक्रमेणित्यर्थः। सिंहाणिन्तास्त्रीति चौंकारिविश्वष्टकोणत्रयमित्यर्थः। यहाणिवृतिः हरिहरबाह्ये। पोड़्याणीवृतिस तत्रेव। षोड़्याणीः सदर्भने वच्चमाणो याद्यः। श्रव षोड़्याणी- चराभ्यां वृतमिति। यित्तविष्टनात् बहिमौत्वकावृतिरिप उत्ता। स्वचेतवितिन सत्युत्तं यहावरणं सर्वेत्र समानमिति। केचित्। सर्वथापि तन्न प्रथग्- गणनाहम्। केशवाद्यावरण एवाऽन्तभूतत्वादित्यवगन्तव्यम्। श्रङ्ग वासुदेव- मेधा केशव केत्विन्द्र वज्रादिभिः सप्तावरणा मकरयन्त्रपूजा॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥

श्रक्तिश्रीति। ज्ञीं हरि: श्रीं हरः क्षीं ब्रह्मेति क्रमेणावृतिः कार्येत्यर्थः। श्रादिचान्तैरिति। श्रक्तिबाद्ये। श्रवनिग्छहेति। द्विगतकोणेषु कामादयो लेखाः। कोणगतकोणेषु चिन्तामणिमनुरिति विभागः। श्रङ्गवासुदैवाचुताः

अवनिपशुपुतसम्पद्मपि पित्सीख्यञ्च हृत्प्रबोधञ्च । कुरते विधानमेतत् प्रयोक्तारले च निर्वृतिं परमाम् ॥ ४५ व्यन्वेष्यद्ध्रखदीर्घा समभिवतमहावीजमसेषु षट्सु द्योतत्सौर्मारलच्मीगिरिदुहित्धधराबीजकं प्रींसमेतम्। वीतं काद्यैः कषान्तैर्वहिर्णि च कुकोगाष्टकोस्नासिहंसं सर्वार्थान् साधक्षभ्यो वितरति विधिवत्कल्यितं मीनयन्तम्॥ ४६ हृष्टिर्वेष्टिस्तुष्टिरिष्टा सपुष्टिः कान्तिर्मधा सङ्गला वामसंज्ञा। दुर्गा प्रज्ञा भारती मध्यसंस्था वाक्सामर्थिश्रीकरं स्यादिधानम्॥ एभिर्विधानैधरगीव्रतादिदीचाविधीन् ये विधिना प्रकुर्युः। ते पुर्णभाजो नितरां संस्हारा सपुत्रहाराः सुखिनो भवन्ति॥ ४८ दौर्घायुषो मुख्यतरेन्दिरास महाप्रभावास्त्वसमानवौर्याः। कलिवरान्ते विगताधयस्ते विष्णोरनन्यं पदमाप्रुवन्ति ॥ ४६ एभिविधियाः कलशास्य तत्तन्मासोक्तयन्तेषु नरैर्थयावत्। निजिप्तितं प्राप्यं मनोरयन्ते भत्तेश्व मुत्तेरनुभावकाः स्युः॥ ५० कर्षीनिते च इाटकपट्टे यन्तं विलिख्य चतुरसे। तदृ दिवंग्राक्तते वा कलग्रेषु विनिचिपेच दौचासु॥ ५१ श्रमिषिच्य यन्त्रकाण गुर्वे प्रद्रातु संयतमितः सुमितः। दुरितापनोद्विधये द्युतये यश्से श्रिये च मतिसंयतये॥ ५२

एषां यागविधीनामेक्षेन तु पूज्यंस्तद्वसाने। तत्तन्मूर्ति प्रौत्ये संस्तोतव्योऽनया हरि: स्तुत्या॥ ५३ प्रसीद भगवन्मद्यमन्नानात्कु शिठतात्मने। तवाङ्च्रिपङ्कजरजोरागिशों भित्तमृत्तमाम्॥ ५४

अज प्रसीद भगवन्नमित्युतिपञ्चर। अप्रमेय प्रसीदाऽसादुःखहन् पुरुषोत्तम् ॥ ५५ <mark>खसंवेद्यखरूपात्मन्नानन्दात्मन्ननामय ।</mark> अचिन्यसार विश्वातमन् प्रसीदेश निरञ्जन ॥ ५६ प्रसीद तुङ्ग तुङ्गानां प्रसीद शिव शीभन। प्रसीद स्पष्ट गन्भीर गन्भीराणां महाद्यते॥ ५० प्रसीदाऽव्यत्त विस्तीर्णं विस्तीर्णानामगीरणी। प्रसीदाद्रार्द्रजातीनां प्रसीदाऽन्तान्तयायिनाम् ॥ ५८ गुरोर्गरीयः सर्वेश प्रसीदाऽनन्त[न्य] देहिनाम्। ज्य माध्व मायात्मन् जय शास्त्रत शङ्कभृत्॥ ५६ जय सुन्दर सीम्यातमन् जय किशव किशिइन्। जय शार्क्षधर श्रीमन् जय नन्दकनन्दन ॥ ६० जय चक्रगदापाणे जयाऽजय्य जनाईन। जय रत्नोत्करावड्विकारीटाक्रान्तमस्तक ॥ ६१ जय पिचपितिच्छायानिमु बार्वेकराकर। नमस्ते नरकाराते नमस्ते मधुसूदन ॥ ६२ नमस्ते निलनापाङ्ग नमस्ते नयनाञ्जन। नमः पापहरेशान नमः सर्वभयापह ॥ ६३ नमः संहतसर्वात्मन् नमः सम्भृतकौस्तुम । नमस्ते नयनातीत नमोऽतिक्रान्तवाक्पय॥ ६४ नमो विभिन्नज्ञेयांश नमः स्मृतिपथातिग। नमस्तिमूर्तिभेदेन सर्गस्यित्यन्त हेतवे॥ ६५ विषावे चिद्रशारातिजिषावे परमातमने। चक्रभिन्नारिचक्राय चिक्रणे चक्रवस्थवे॥ ६६ विश्वाय विश्ववन्द्याय विश्वभूतात्मने नमः। नमोऽस्तु योगिध्येयाय नमोऽस्वध्यात्मरूपिणे ॥ ६०

खुतिमाइ—प्रसीदेखदि षोडशिमः ॥ ५३—६८॥

भृतिप्रदाय भक्तानां नमस्ते मृतिदायिने।

मनोवाक्तायचेष्टाः स्युर्ध्यानस्तुतिनमस्त्रियाः॥ ६८
देवेश कर्म सर्वं मे भवेदाराधनं तव।
विषयेष्विप सङ्गी मे इतं विष्णो तवाऽच्युत॥ ६८
दृति इवनजपाचिभेदती विष्णुपूजानिरतद्वदयक्तमां यस्तु मन्त्री चिराय।
स खलु सकलकामान् प्राप्य दृष्टान्तरात्मा
जननमृतिवियुक्तामृत्तमां मृतिमेति॥ ६०
दृति श्रीप्रपञ्चसारे एकविंशः पटलः।

यसु मन्त्री चिरायेति। अत्रोत्तान् केशवादिमन्त्रान् स्चयति॥ ६८॥ इति श्रीपद्मपादाचार्यकते प्रपञ्चसारिववरणे एकविंशः पटनः।

दाविंगः पटलः।

यथोच्यते द्वादशवर्णसंज्ञो मन्तस्तु साङ्गः सजपः सहोमः।
विधानतो यं प्रतिजप्य भक्ता भुक्तेश्व मुक्तेश्व पदं भवेयुः॥ १
तारं सहदयं मध्ये गवते स्युभवार्णयोः।
सुययोश्व तथा देवा मन्त्रोऽयं द्वादशाचरः॥ २
व्हापः प्रजापतिश्कृन्दो गायतो विष्णुमच्यते।
देवता हृद्ध्रवेण स्थानमसा शिर उच्यते॥ ३
चतुर्भिश्व शिखा वर्णैः पञ्चभिः कवचं भवेत्।
प्रोक्तमस्तं समस्तेन पञ्चाङ्गविधिरीदृशः॥ ४

सपादजानुयुगलिङ्गनाभ्युदरेषु च।

हृद्दोर्गलाख्दद्मस्तिश्वाख्तचरतो न्यसेत्॥ ५
शिखाललाटनेवाखगलदो हृद्देयेष्विप।
सकुचिनाभिलिङ्गाख्यजानुपादेषु विन्यसेत्॥ ६
हृत्कुचिनाभिषु तथा गुद्यजानुपदेष्वथ।
करकाराख्यद्मस्तिश्वाख्युधंसु विन्यसेत्॥ ०
संहृतेदेशिषसंहार: सृष्टेश्व शुभपुष्टथः।
स्थितेस्तु शान्तिविन्यासस्तस्मात्कार्यस्विधा मतः॥ ८

हिरमुज्ज्वलचक्रदराङ्गगदाकुलदोःपरिघं सितपद्मगतम्। वलयाङ्गदहारिकारीटधरं नवकुन्दमचं प्रणमामि सदा॥ ६ विधिवदय विहितदीचो जपेन्मनं वर्णलचमानममुम्। शुद्धैस्र तिलेर्जुह्याद्दादशसाहस्रसंख्यकं मन्त्री॥ १०

हादग्रमृितिविधानानन्तरं तत्समष्टिवाचकस्य हादगाचरस्य विधानं वदन् विनियोगमाह—अयोचत इति। अं बीजम्। नमः ग्रितः॥१॥२॥

पञ्चाङ्गविधिरोद्दम दति। हादमाङ्गस्यापि सङ्गावः सूचितः। तञ्च हादम्रवर्णः साधं पुरुष सत्याच्युत वासुदेवादिनारायण ब्रह्म विष्णु नरसिंह वराहा-सिमः प्रहृङ्गोदरपृष्ठवाङ्गरुजानुपादेषु कार्यम् ॥ ३॥४॥५॥६॥७॥८॥८ ॥

द्वादग्रसाहस्तनं मन्त्रीति। विशेष होमजपेषु बीजविशेष उताः॥ १०॥

पीठे हरेरयाङ्गैः समितिभिम्तिभिस्तद्नु यजीत्। क्षिणवसुरनाथाद्यैरिप देवं भित्तसंयुती विदान्॥ ११ समिधामय दुग्धवचजानां जुच्यादकं सहस्रकं सदुग्धम्। मनसः परिश्रुद्धये मनस्वी सप्ततेनापि पयोऽन्धसा सितेन ॥ १२ दादशाचरजपं तु सार्चनं यो भजीवियमतो दिने दिने। ऐहिकं समुपल्थ्य वाञ्कितं प्रत्य याति पदमचयं हरे:॥ १३ अय प्रवच्यामि सुदर्भनस्य विधिं मनोः संग्रहतो जपादेः। यित्सिद्धितः सिद्धिमवापुरग्रां सिद्धा सुनौन्द्रा अपि सद्य एव ॥ १४ अन्त्यतुरीयतदादिकसृगुद्हनानन्तवज्ञिवर्मास्तै:। तारादिमेंनुकताः स्यादिभमतिसि इदो रथाङ्गाख्यः ॥ १५ ऋषिरसाऽहिब्रिध्मश्क्रन्दोऽनुष्टुब्देवता च विष्णुः। चक्रपदैराविसुधोसंज्वालाद्यैः शिरोऽन्वितैरङ्गम्॥ १६ ऐन्द्रीं समारभ्य दिशन्वधस्तादन्तं समुत्ता क्रमशो दशानाम्। चक्रेण बध्नामि नमस्तयोत्ता चक्राय भी ईच्च दिशां प्रबन्धः॥ १० वैलोक्यं रच रचेति हं फट् खाहिति चोदित:। तारादिकोऽयं मलः स्थादिमिप्राकारसंज्ञकः॥ १८ तारन्तु सृर्ध्रीय सिताकगाक्तवावणी मध्ये भुवोश्व समयो वदने इकारम्। हृद्गु ह्यजानुपद्सिम् चाऽविशिष्टान् वर्णात्र्यसिदिति सनोः[तनौ] पुनरानवर्णान् ॥ १६ भिक्तसंयुती विद्वानित्यष्टाचरीक्तं सर्वम्। विद्वानिति। सासयन्त्र-पुजादिक्रमत्नापि समानमित्युक्तम्॥११॥१२॥१३॥१४॥ अस्यग्विज्ञानविज्ञेयस्य वासुदेवस्य पूजामिभधाय चक्रात्मकानविश्विष्टस्य तस्यैव विधानं वत्तुमारभते - अल्थेति॥ १५॥

देवता विणारिति । सुदर्भनिविणारित्यर्थः । रं बीजम् । हं प्रक्तिः ॥ १६॥ ऐन्द्रीं दिमं चक्रेण बन्नामि नमसक्राय खाहेत्याचाः प्रयोगेषु रचार्थं दिग्बन्धनमन्त्राः । सुदर्भनसुद्रया सहाऽयं दिग्बन्धः कार्यः ॥ १७॥ १८॥ तारं तु मूर्भीति वर्णन्यासः । स्रवापः समानाः सामान्यन्यासाः ॥ १८॥

ययाद्वास्त्रास्त्रप्रभाभिरिख्लाभाभिर्दिशो भासयन् भौमात्तः स्फुरदद्वहासिवकसद्दंष्ट्रायदोप्ताननः। दोभियक्रदरी गदाङ्गस्त्रमलप्रासांय पाणाङ्कुशौ विभत् पिक्वशिरोक्षहोऽय भवत्यक्राभिधानो हिरः॥ २०

प्रोक्ता सुदर्भनायिति विद्याहेऽन्ते सहापदम्।
ज्वालाय धीमहि प्रोक्ता तक्ष्यकः प्रचीदयात्॥ २१
सीदर्भनीयं गायवी जप्तव्या जप्तमिक्कता।
साक्रिध्यकारिणीं मुद्रां दर्भयेदनया सुधीः॥ २२
नमो भगवते प्रोक्ता सहासुदर्भनाय च।
महाचक्राय च तथा महाज्वालाय चेत्यपि॥ २३
दीप्तक्षपाय चेत्यक्ता सर्वतो रच रच माम्।
महाबलाय खाहिति प्रोक्तस्तारादिको मनुः।
रचाकरः प्रसिद्धोऽयं क्रियमाणेषु कर्मसु॥ २४

षट्कोणान्तः स्वतारं विवरणिखितमन्त्राचरं सिश्वराजत् स्वाङ्गं वाच्चे कालाकेसरमुद्रगताष्टाचरञ्चाऽष्टपत्वम् । पद्मं वर्णेविराजत् विक्वतिदललसत्षोङ्शाणें विवीतं व्योमान्याणें खनासा विरचितगुणपाशाङ्कुशं चक्रयन्त्वम् ॥ २५

ध्यानमास्च अव्यादिति ॥ २०॥

सुदर्भनगायत्रीमाइ पोक्तेति। सानिध्यकारिणी सुद्रा सुदर्भनसुद्रा। सुधोरिति। सहस्रारस्य सुदर्भनस्य ध्यानसुक्तम्॥ २१॥ २२॥

रचाकरमपरं मन्त्रमाह—नम दति॥ २३॥ २४॥

पूजादी प्रयोक्तव्यं यन्त्रमाह—षट्कोणिति। विवरण्रव्देन कोण्षट्कमुक्तम्। बाह्य इति। इत्तबाह्य इत्यर्थः। कलाः खराः। उदरं दलमध्यम्।
वर्णः विराजद्विक्वतिदललसत्षोड्णाणिमिति। वर्णः कादिमान्तैः दिगः
केमरस्थानलिखितैः विराजद्विक्वतिमंख्यादलयुक्तपद्मदलस्थषोडणाणिमित्यर्थः।
तद्वाह्यस्थवन्तत्रयेति। तिवीतं व्योमान्याणें व्योमाणें हकारः अन्त्याणेः
चकारः। तद्वाह्ये खनामा सह विरचितगुणपाणाङ्कुण्णम्। गुणः प्रणवः। प्रथमं
प्रणवः ततो नामः प्रथममचरम्। ततः पाणः ततो नामदितीयाचरम्।

प्रणवहृद्गगवद्युतङे महादिकरयाङ्गचतुर्थी हमस्तकैः। निगदितस्विति षोड्णवर्णको मनुवरो मुनिभिविहितादरः॥ २६ कायै: पयोभूमहचर्मसिद्वेर्दुग्धेन गर्यैरपि पञ्चिभवी। सूतै: पशोर्वा प्रतिपूर्व कुक्मं समर्चयेचक्रहरिं क्रमेगा॥ २० अङ्गै: प्रथमावृतिरपि च पूज्या चक्रादिभिर्द्धितीया च। लच्म्यादिभिक्तीया क्रमात्तयेन्द्रादिभिश्चतुर्थी स्थात्॥ २८ चक्रशङ्खगदापद्ममुसला धनुरेव च। पाशाङ्कुशौ पीतरक्तसितग्धामितवषस्त्वमाः॥ २६ लच्मी: सरखती चाथ रित: प्रीत्याह्वया तत:। कीर्त्तिः कान्तिस्तुष्टिपुष्टी क्रमेगीव तु शत्तयः॥ ३० संपूज्य चैवं विधिना इरिन्तु शिष्यं गुरुः प्रौततमोऽभिषिच्चेत्। भक्त्या खशक्त्या विभवेदिं जातीन् सन्तर्पं भूयो गुरुगाऽनुशिष्टः ॥ ३१ एकाग्रचित्तो रविलचसंख्यं जपेन्मनुं निखक्ततािभपूजः। तावत् सहस्रं तिलसर्षपाङाबिल्वाज्यदौग्धानि जुहोतु सम्यक्॥ ३२ समुद्रतीरेऽप्यथवाऽद्रिशृङ्गे समुद्रगानां सरिताञ्च तीरे। जपिदिविक्तो निज एव गेही विष्णोर्गृही वा पुरुषो मनस्वी ॥ ३३ यथोत्तसंख्यं विधिवत् प्रजप्ते मन्ते यथोत्तैश्च इते इताशे। द्रवीरय खार्यपरार्थहेतोः कुर्यात् प्रयोगान् विधिना यथावत् ॥ ३४ पीताभा कार्णिका स्थादमणतरमरं प्यामलञ्चाऽन्तरालं निमः खेता च बाह्ये विरचितिशखरेखाकुलं पार्थिवान्तम्। चक्रदन्द्रं लिखित्वा विशद्मतिर्यो सीम्ययाम्यञ्च मन्ती

कुमां संपूर्व सौम्ये प्ररचयतु तथा दिचिणे होमकर्म ॥ ३५ ततोऽङ्कुणमिति विरचनाप्रकारः ॥ २५ ॥ २६ ॥

पीतरत्तादिवर्णा लच्चाराचा ज्ञातव्याः २०॥२८॥२८॥ ३०॥ सम्यगिति। द्रव्याणां समिविभागं स्चयित ॥ ३१॥ ३२॥ सनस्वीति। ब्रह्मचर्यादिनियमवानित्यर्थः ॥ ३३॥

विधिना यथावदिति । विधिनेत्यग्निजननादिकमुक्तम् । यथावदिति । कार्यानुगुणबीजविशेषयोगः सूचितः ॥ ३४ ॥

षड्विंशक्कतसिमतैरय ष्ट्रतापामार्गिक्षभाचतैः सद्राजीतिलपायसैश्व सकलैर्गव्यैर्घतातौः क्रमात्। चुता तद्वतिशष्टमत विधिवत् चिप्त्वा प्रतिद्रव्यकं प्रस्यार्धावकतञ्च पिग्डममलं कुमोदिके मलवित्॥ ३६ संस्थाप्य दिचणस्यां साध्यं कुस्भेन तेन नौराज्य। तमय घटं सद्रव्यं बिहरारादष्टमे चिपेद्राशी ॥ ३७ अग्चादिकमपि सर्वे चिपेद्य घटस्य द्चिणे भागे। हुतशिषाद्रेन च बिलं मन्त्रेणाऽनेन मन्त्रवित् कुर्यात्॥ ३८ हृद्यान्ते विषाुपदं प्रोक्ताऽय गणेभ्य उचरित् पूर्वम्। शान्तिवरिभ्यस्य बलिं ग्रेह्णन्तिति शान्तिये नमोऽन्तः स्थात्॥ ३९ ज्वरादिकां रोगपरम्परां वा विसमृत्यपस्मारभवां कजं वा। रत्तः पिशाचग्रहवैक्ततं वा विधिस्वयं मङ्तु हरे दिकारम्॥ ४० पालाग्रेर्वा स्तनजदुमजेर्वा पञ्चरे क्रते फलकैः। संपूर्वं पञ्चगबौक्तव तु संस्थाप्य शुह्वमि गदिनम् ॥ ४१ पूर्वीदिष्टैदिं चु च सजपं जुडुयुः पृथग्दिजा विश्वनः। द्रव्यैः सदिवणं तानभ्यच्ये च मुच्यते मजी जन्तुः ॥ ४२

विश्रदमितरथो इति। चक्रयाथात्माज्ञत्वमुक्तम्। मन्त्रीति। चक्रस्य मूलमन्त्रतस्वित्। कुम्भं संपूर्येति। श्रुडोदकेन संपूर्ये तत्र देवमावाह्याऽभि-पूज्येत्यर्थः॥ ३५॥

विधिवत् चिप्लेति । दशांशं कलग्ने चिप्लेत्यर्थः । कुम्भोदक इति । कुम्भमुख इत्यर्थः । मन्त्रविदिति । वषडन्तमूलान्वित सुदर्गनगायत्रा चिपेदित्यर्थः । मन्त्रविदित्यनेनेव दिचणभागस्यस्य साध्यस्य सक्तनीकरणं रचोन्नमन्त्रेण नीराजनं चोन्नम् ।

श्री स्थाने द्वषीकेश तव प्रकीर्त्याऽन्ते सह नमी जगत् प्रदृष्णत्यनुरच्यते चाउन्ते स्नार नारा रचांसि भीतानि दिश्री द्रवन्ति हुं फड् यणा सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघा: योमिति रचोन्नमन्तः ॥ ३६॥ ३७॥

मन्त्रवित् कुर्यादिति । प्रणवशक्त्यादित्वं मन्त्रस्य सूचितम् ॥ ३८॥३८॥४०॥ शक्रमपीत्यपिना सक्तकीकरणमुक्तम् ॥ ४१॥ ४२॥ विप्रचीरद्वमत्बङ्गालयजपुरकाश्मीरकुष्ठितयामा-विल्वापामार्गराजीतिलतुलसियुगक्रान्तिदूर्वाजवार्कैः। लच्मीदेवीकुशागोमयकमलवचारोचनापञ्चगव्यैः सिंडेऽग्नी कुम्भसिद्धं मनुजपसहितं भस्म सर्वार्थदायि॥ ४३

लक्त्मायुष्करमतुलं पिशाचभूता-पस्मारादिकमचिरेण नाशयेच । चुद्रादीनपि विविधांस्तयोपसर्गा-नेतसाब प्रतरा समास्ति रचा॥ ४४

जुहुयात् गुग्गुलुगुलिकासहस्रकं साष्टकं च मन्तितमः।
चिदिनं चतुर्दिनं वा सर्वोपद्रविनवारणं भवित ॥ ४५
खरमञ्जर्याः सिमधामयतं वा मन्तिवत्तमो जुहुयात्।
ज्वरभूतामयिवस्नृत्यपस्मृतीः शमयितं नियतिचतः॥ ४६
श्वाज्यात्तेर्जुह्याच्छिये सरसिजैद्वांभिरप्यायुषे
मेधाये दिजभूरुहेश्च कुमुदैः ख्रेतेस्त्या वाससे।
शुद्वाज्येः पश्वेऽप्युद्भ्वरभवेः प्रवाय चाऽश्वत्यजैरेकाब्दं विधिवत् सहस्रसितेरष्टोत्तरं मृत्तये॥ ४०
चक्रस्य नाभिसंस्यं स्मृत्वाऽऽत्मानं जपेन्मनं मन्त्री।
स्वयमेकोऽपि न युद्धे मर्त्योर्बह्माः पराजितो भवित॥ ४८
मन्त्री सुनियतिचत्तश्चक्रस्यं भाव[भाम]येद्विया ग्रस्तम्।
श्वाविश्व सक्तलं सृत्वा मुञ्चित द्रश्वोऽग्निनाऽऽशु नाभिभुवा॥ ४८

सिंदेरनी कुम्भिविद्यमिति। पूर्वीत्तिविधानेनाऽग्निं संस्कृत्य पूर्वीताप्रकारेणैव कुम्भे पञ्चगव्यं संयोज्य तिसान् प्रोत्तमीषधजातं निच्चिप्य सूलमन्द्रं जपन् भर्जयत्। ततः कुम्भमध्यगतीषधिष्वभिव्यहेऽग्नी सूलेन प्रतं सहस्तं वा हुत्वा जपपूजादिना घटे सिद्धं भस्म सकलाभ्युदयदायीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

साष्ट्रमं च मन्त्रितम इति दृसिंहबीजयोग उत्तः ॥ ४५॥
मन्त्रितमो जुहुयादित्यपि तथा वषट्कारयोगस्य ॥ ४६॥ ४०॥
मनुं जपेन्मन्त्रीति। रचोष्नमन्त्रयुतमित्यर्थः ॥ ४८॥
मन्त्री सुनियतचित्त इति तथा दीप्तमित्यपि सहस्रारज्वालाकरा-

दीप्तं करालदहनप्रतिमञ्च चक्रं यस्य स्मरेच्छिरसि कस्यचिद्रियस्य । सप्ताहतोऽस्य दहनप्रतिमो ज्वरः स्था-चिंगद्दिनैश्व स परेतपुरं प्रयाति ॥ ५० कालावृतं याहिपदाभिवेष्टितं समचरं यच्छिरसि स्मरेत् सदा । दशाहतोऽसी प्रति चाट्यते रिपु-मृतिं तथा मण्डलतः प्रयाति ॥ ५१

सार्थं निं] वायसवर्थं श्रवोः शिरिस सारेच सप्ताइम् । उचाटयति चिप्रं मारयति वा धियोऽस्य नैशित्यात् ॥ ५२

> स्वत्सुधावर्षिणिसन्दुसप्रभं समचरं यक्किरसि प्रचिन्तयेत्। चणात् समाप्यायितसर्वविग्रहो भवेत् स मर्थः सुचिरञ्च जीवति॥ ५३

मध्ये तारं तदनु च मनुं वर्षणः कोणषट्के बाह्ये चाङ्गं लिखतु कनके रूप्यके चाऽय तामे। पाषाणे वा विधिवद्भिजप्याऽय संस्थापितं त-चक्रं चोरग्रहरिपुभयध्वंसि रचाकरच्च॥ ५४

स्थाने इषीक्षेशविद्धितं च साष्टाचरञ्चाप्यभिजप्तमेतत्। रचां ग्रहादेः सततं विधत्ते यन्तं सुक्तृप्तञ्च मनुवयेण ॥ ५५

ललध्यानमुत्तम् ॥ ४८ ॥ ५० ॥

कलाव्यतमिति। यं यामित्यादिभिराव्यतमित्यर्थः। शिरिष स्थितं समचरं वायसाकारं दृद्गतं जीवं ग्रवित चिन्मृतिं याति। धीजैशित्यमप्येतदेव॥ ५१॥॥ ५२॥

स्तवत्सुधाविषणिमिति प्रयोगोऽस्रतमण्डले वं वामित्यादियुत्तस कार्यः ॥५३॥ विधिवदभिजप्येति । होमादिपूर्वकिमत्यर्थः ॥५४॥ रचोन्नमन्त्रमुदरति—स्थानेति ॥५५॥ अष्टाचरान्तरितपादचतुष्क्रकोष्ठं कोष्ठचयोक्षिखितसाध्यसुदर्भनञ्च। रेखाभिरप्युभयतः श्रुतिशः प्रबद्धं तत्सप्तकोष्ठमिति यन्त्रमिदं प्रशस्तम्॥ ५६

भूर्जे वा चौमपट्टे तनुमस्णतरे कर्पटे वाऽस्य यन्तं मन्त्री सम्यग्लिखित्वा पुनरिप गुलिकीक्तस्य लाचाभिवीतम्। कृत्वा भसादिहोमप्रविहितष्ट्रतसम्पातपातात्त्रशक्ति जप्तं सम्यग्वद्धात् प्रतिशममुपयान्त्येव सर्वे विकाराः॥ ५०

द्रित जपहुतार्चनाभिर्येन्वविश्वेषय साधु मन्त्रिममम्। भजते योऽसी मन्त्री लभते भुत्तिं सुखेन मुत्तिच्च॥ ५८ द्रित श्रीप्रपञ्चसारे दाविंशः पटलः।

यन्तरचनाप्रकारमाइ—अष्टाचरित। रेखाष्टकं लिखित्वा एकान्तरितमुभयती वद्धा अष्टाचराचरद्वयान्तरितगीतात्तिष्टुप्पादचतुष्कयुतकोष्ठचतुष्कं कुर्यात्। प्रथमं पादद्वयमूर्ध्वभागस्थकोष्ठद्वये अपरद्वयमधोभागस्थकोष्ठद्वये मध्यकोष्ठोभय-भागस्थकोष्ठद्वययोः सुदर्धनं मध्यकोष्ठगप्रणवे साध्यादिकं लिखेदिति यन्तरचना-प्रकारः। अतिशः प्रवहमिति। त्वतोयत्वतीयरेखादिभः वहमित्यर्थः॥ पृद्धः॥ सन्तीति। यन्त्वद्वद्यादिकमुक्तम्। भन्नादिना होमप्रविह्तिष्टतसम्मात-पातिन चात्तश्रक्तीत्यर्थः॥ पृद्धः॥

द्गित श्रीपद्मपादाचार्यं कते प्रपञ्चसारविवरणे दाविंगः पटलः।

चयोविंशः पटलः।

धर्मवित्तसुखमोचफलाप्ती योषितामपि न्हणां प्रवरं यत्। मन्तरत्मतिगु ह्यमिदानीं वच्यते मतिमतामपि रम्यम्॥ १ दौर्भाग्यव्याधिदारिद्राजराशोकभयातुराः। भर्तुराजाभिभूताश्च खौविन्नार्त्ताखदीस्वः॥ २ पुतस्त्यार्थिनो युद्धजयकामान्यवञ्चिताः। भूतार्थाक्तिष्टसंसारवश्यसंवननार्थिनः॥ ३ विलिसिद्वर्रार्थेनस्रेव स्रनार्धानाभिकाङ्किणः। ग्वंभिः परिभूताश्च सर्वविद्वेष्ठपद्धताः॥ ४ मारणोचाटनदेवस्तसाकर्षणकाङ्किणः। भजेयः सर्वधैवैनं मन्तं वैलोक्यमोहनम्॥ ५ हृदयपुरुषोत्तमान्ते त्वप्रतिरूपेति चापि संभाष्य। लच्मीनिवासपरतो जगदादी सक्तल दूखदाहृत्य॥ ६ चोभण सर्वपदान्ते स्वीहृदयविदारण विभवनिति। समनोन्मादकरेति च सुरासुरान्ते वदेन्मनुजपदम्॥ १ भूयस सुन्दरीजनमनां स्थयो तापयादिकान् वीप्रा। तापय दीपय शोषय मार्य स्युकामिकालवानी तु॥ ८

रचाप्रधानसुदर्भनमिधाय रचितस्य शीवं विभूतिसिद्धये श्रीपुरुषोत्तम-विधिमाह—धर्मेति। श्रयवा चक्राधिक्रदृस्य भगवतो विधिमिभिधाय गरुड़ाधि क्रद्रस्य भगवतो विधिरभिधीयत इति सम्बन्धो वाचः। धर्मेत्यादिना विनियोग उत्तः। योषितामपीति। स्त्रीणामप्यताऽधिकार उत्तः। मतिमतामिति। तत्तत्पुरुषार्धविनियोगे बीजविश्रेषज्ञानामित्यर्थः॥१॥

भूतार्थाक्तिष्टसंसारिति। प्रभूतानां प्राणिनां प्रयोजनायाक्तिष्टसंसारिनवीद्या-दिकमर्थयन्तीति तथोक्ताः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

मारणोचाटनित्यादिना स्वार्धप्रयोगकांचिणामप्यधिकार उक्तः ॥ ५ ॥ मन्त्रमुदरित—द्वदयिति । तन्द्री श्रीकण्ठाद्यं सत्रवणं कमिति श्रमुकमिति । निद्रां बालिनमाभाष्य ब्र्यादिष ततः परम् ।

मोह्य द्रावयेति च भूयश्चाकर्षयेखुदीर्यान्तः ॥ ६

समस्तपरमसुभगं सर्वप्रद्योस्तु मध्यतः प्रवदेत् ।

सौभाग्यसृष्टिवज्ञीन् ससर्वादिनं कामशब्दञ्च ॥ १०

तन्द्री श्रीकर्णाद्यं सश्रवर्गं कं हनदयञ्च वदेत् ।

चक्रोण वाऽय गद्या खड्गेन च सर्ववाणेश्च ॥ ११

भिन्ददयञ्च पाग्नेनाऽन्ते घटयदयं समाभाष्य ।

भूयोऽङ्कुग्रेन ताड्य तु[कु]क्युग्मकञ्च किञ्च प्रवदेत् ॥ १२

तिष्ठसि तावद्यावत् समोहितं मे समाभाष्य ।

सिद्धं भवतु च हुंफट् नमोऽन्तिकं मन्त्रमुद्धरेन्मन्त्री ।

मन्मथवीजोपेतं ताराद्यं सर्वसिद्धिदं भवति ॥ १३

मन्त्रपदानि दादण विद्यादान्नापदानि तावन्ति ।

सम्बुद्धान्ता हुंफट्पदान्विताश्चेमे मन्त्राः स्युः ।

सध्यनरान्ते च परे गदिता सुनिभिर्मनोरसृष्य पुनः ॥ १४

श्रमुकग्रन्दं परित्यच्य तत्स्थाने साध्यनामयोग उत्तः । मन्त्रमुदरेनान्त्रीति । यिति-श्रीबीजयोग उत्तः ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ८ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

मन्त्रपदानीति । आमन्त्रणपदानि सस्बुद्धान्तपदानीत्यर्थः । तानि द्वादम विद्यात् । द्वादमाङ्गन्यासपूजादिसाधनत्वेन जानीयादित्यर्थः । आज्ञापदानि प्रार्थनपदानीति भावः । तान्यपि तापयादीनि तावन्ति द्वादमसंख्यातानि विद्यात् । वस्याकर्षणक्रूरकर्मादिषु पुष्पाञ्जल्यर्थं जानीयादित्यर्थः ।

तत दादशाङ्गादिमन्त्राणां दादशसूर्तिसंयोगमाइ सम्बुद्धान्ताः पुरुषाद्यन्ताः द्वित सम्बुद्धान्ता मन्त्रांशाः पुरुषाद्यन्ताः । सम्बुद्धान्तानां पदानासुपरि पुरुषाद्यः प्रयोक्तव्या दत्यर्थः । पुरुष सत्याचुत वासुदेव संवर्षण प्रद्युम्नानिरुद्ध नारायण्य ब्रह्म विष्णु नरसिंह वराहाः पुरुषाद्यः ।

श्राज्ञापदान् विशिनष्टि—हं फट्पदान्विता इति। श्राज्ञापदानामुपरि हंफडिति प्रयोत्तव्यमित्यर्थः।

पुनरिप मन्त्रणपदानां विश्वेषं दर्भयन् बीजप्रयोगक्रमं मन्त्रणपदानां द्वादश-संख्यानाच पूरयति—मध्येति । मध्यनरान्ते परे सति मुनिभिः द्वादशमन्त्रा गदिताः स्युरित्यन्वयः । बीजचितये मध्यस्थो नरः पुरुषः पुरुषोत्तमः कामबीजरूपी सध्यनर: तस्याऽन्ते पार्खे सित पार्खेदयगतश्रक्तिश्रीबीजदये सतीत्यर्थ:। श्रनेन बीजानां प्रयोगक्रम उक्तः। श्रामन्त्रणपदानां बीजत्रयेण साधें द्वादशसंख्या च पूरिता।

श्रविष्टं मन्तांग्रमाह —परे सतीति। सम्बुद्धान्तपदानासुपरि चतुर्थ्यन्ते परपदे च सतीत्यर्थः। चग्रव्देन सन्ताणामादिभूत प्रणवीपरि मन्त्रमध्यगतनमःपदयोगः स्वितः। श्राज्ञापदेष्वपि बीजत्रययोगं वदन् तेषामादौ पुरुषोत्तमपदसंयोग-माह - मध्यनरान्ते च पर इति। मध्यनरस्य मध्यमपुरुषस्थाऽन्ते उत्तमपुरुषे पुरुषोत्तमे सति परे श्रन्ये श्राज्ञामन्ताः स्युरित्यर्थः।

त्रायं द्वादणाङ्गमन्त्रप्रयोगक्रमः। श्रों नमो ङ्वीं पराय पुरुषात्मने द्वदयाय नमः। श्रों नमः क्षीं पराय सत्यात्मने श्रिरमे स्वाद्वा। श्रों नमः श्रीं पराय अच्युतात्मने श्रिखाये वषट्। श्रों नमः पुरुषोत्तमपराय वासुदेवात्मने कवचाय हुम्। श्रों नमः श्रप्रतिरूपपराय संकर्षणात्मने नेत्राभ्यां वौषट्। श्रों नमो लच्मीनिवासपराय प्रद्युन्नात्मने श्रस्ताय प्रट्। श्रों नमः सकलजगत्-चोभणपराय श्रनिरुदात्मने उदराय नमः। श्रों नमः सर्वस्तीद्वद्यविद्रारणपराय नारायणात्मने पृष्ठाय नमः। श्रों नमः त्रिभुवनमनोन्मादकरपराय ब्रह्मणे बाहुभ्यां नमः। श्रों नमः समस्तपरमसुभगपराय विष्ण्वात्मने जरुभ्यां नमः। श्रों नमः सर्वसीभाग्यकर पराय निसंहात्मने जानुभ्यां नमः। श्रों नमः सर्वकामप्रदपराय वराहात्मने पादाभ्यां नमः। इति द्वादशाङ्गन्यासादिमन्त्वाः।

हादशाङ्गन्यासानन्तरं लच्चप्राचाः सुदर्भनोत्ताः शत्तयो मूर्धास्यद्वरगृद्धकग्छनाभ्यचिसर्वाङ्गेषु स्वां स्वीं स्वं स्वें स्वीं स्वीं स्वं बीजयुता
न्यस्तव्याः। अयाज्ञामन्त्वा वश्यादिक्रियासु पुष्पाञ्चल्यर्था उच्यन्ते। श्रों हीं
स्वीं श्रीं नमः पुरुषोत्तम असुष्य सुरासुरमनुजसुन्दरीजनमनांसि तापय तापय
हुं फट् तुरु तुरु किं तिष्ठसि तावत् यावत् समीहितं में सिद्धं भवति हुं फस्पमः
द्रित तापनमन्तः। एवमेव दीपन शोषण मारण स्तम्भन द्रावणाकर्षण मन्त्रेषु
प्रण्वादिबीजचतुष्टयस्य नमसः पुरुषोत्तमपरस्य असुष्य सुरासुरमनुजसन्दरीजनमनांसीत्यस्य दीपयेत्यादिवीप्तायां हुंफट्पदयोः तुरु तुरु द्रत्यादेश्व प्रयोगो
द्रष्टव्यः। एते च मन्त्वा वश्याकर्षणेषु प्राधान्येन प्रयोत्तव्याः। मारणमन्त्वव्यतिरिक्ताः प्रण्मन्त्वा एव वश्यादौ प्रयोत्तव्या द्रत्यन्ये।

अय मारणादी प्रयोक्तव्या घटन ताड़न भेदन इनन मारण मन्त्रा उच्यन्ते। श्री क्ली बीं नमः पुरुषोत्तम अमुकं पाग्रेन घट्टय दिः हं फट् तुरु तुरु किं

ऋषिस्तु जैमिनि: प्रोत्तण्कन्दस जगतीष्यते। सर्वलोकशर्ग्योऽसौ देवता पुरुषोत्तमः॥ १५ पुरुषोत्तमिवभुवनमनोन्मादकरित च। हृद्यं सकलान्ते च जगत्चो भगा द्रत्यपि॥ १६ सलच्मीद्यिते खेवं शिरीमन्त्र उदाहृत:। मनायोत्तमण्ड्यानी अङ्गजी कामदीपिनि॥ १० शिखा सुभगशब्दन्तु परमाद्यन्तद्नतः। सर्वसीभाग्य दूलान्ते करमप्रतिक्रपकम् ॥ १८ किंशवसारवर्णान्ते जातिञ्च कवचं विदुः। सुरासुर्हृद्ययोर्मध्ये मनुजसुन्दरी ॥ १९ विदारगापदं तस्मात् सर्वप्रहरगोति च। धरसवैपदान्ते तु कामिकं इनयुग्मकम्॥ २० हृदयान्ते वस्थनानीत्ययाऽऽकर्षयं वीषायेत्। ततो महाबलेखेतदस्त्रमन्त्रमुदीरितम्॥ २१ तिभुवनेष्रवर्सर्वान्ते जनेत्युत्ता मनांसि च। हनदारययोर्युगमं पृथङ्मे वशमानय ॥ २२ हेनदारवयातुः हुन्य हुन्ता नमोऽन्तिकाः। नैवं तारादिकाः सर्वे हुंफड्न्ता नमोऽन्तिकाः। वैलोक्यमोहनान्ते तु हृषीकेशाऽप्रतीति च॥ २३ रूपमनाथ सर्वस्ती हृद्याकर्षणिति च। त्रागच्छाऽऽगच्छ च नमो मन्तः स्याद्व्यापकाह्वयः॥ २४ आवाहादिविसर्गान्तेषू त्रोऽयं चापि सूरिभिः॥ २५

तिष्ठसीत्यादिर्घटनमन्तः। अयाऽङ्क्षभेन ताङ्य ताङ्यत्यादिस्ताङनमन्तः। अयाऽङ्क्षभेन ताङ्य ताङ्यत्यादिस्ताङनमन्तः। क्षेत्रं की की की नमः प्रकात्तम अमुकं चन्नेण गद्या खन्नेन सर्ववाणीः हननमन्तः। तथा मार्य मार्यत्यादिमीरण्मन्तः इति॥ १४॥

अध्यादिकमाइ—ऋषिरिति॥ १५—२०

उक्तोऽयं चापीति । पूर्वीकावाहनादिमन्त्रसमुचयार्थोऽपिश्रब्दः ॥ २५ ॥

सुदर्शन महाचक्रराजिखुक्वा धमदयम्। सर्वेदुष्टभयान्ते तु कुमक्किन्दयुगन्ततः॥ २६ विदारयद्वयान्ते तु परमन्तान् यस ग्रस। भचयद्वयभूतानि वासयद्वयवर्भफट्॥ २० चक्राय नम द्रत्येष चक्रमन्तः प्रकौर्तितः। शङ्कमन्त्रो जलचराय खाइति परिकौर्तितः॥ २८ कौमोदिक महान्ते तु बले सर्वासुरान्ति । प्रसीद इंफट् खाइति गदामन्त उदाहतः॥ २८ संवर्त्तकान्ते मुसल पोषयदितयं ततः। हंफट् खाहा मौसलकः शाङ्गीय सशराय च॥ ३० याङ्गस्य खङ्गतीच्णान्ते किन्द्युक् खङ्गमन्तकः। अङ्कुशाद्यं घट्टयुगं चाऽङ्कुशस्य समीरितः॥ ३१ सानन्तलोहितवकी बन्धाकर्षयवीपाकी। विज्ञाया च पाशसं खमुद्राभिन्धंसिदिमान्॥ ३२ खाहान्तः पिचराजाय तस्य मन्तः प्रकीत्ति<mark>तः।</mark> वैलोक्यमोहनायान्ते विद्महे तु समुचरन्॥ ३३ साराय धीमहौ खुन्ना तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्। गायवेरषा तयाऽचींसु स्थानद्रव्याणि शोधयेत्॥ ३४ व्यसौर्दादशभर्मन्त्रेनीऽनौश्वाऽर्चिते हरिः। भगुः सिबन्दुः खङ्गीशो देव्या मन्त्र उदाहृतः॥ ३५ सूच्यामरमहासेनक्षीबहीनैः खरैरसी। लच्मादीनानु शक्तीनां मन्ताः पूजाविधी समृताः॥ ३६

चक्राद्यायुधाष्टकमन्त्रानुदर्शन — सुदर्शनिति। प्राङ्घादिमन्त्रेष्विप महायब्दः। पाञ्चजन्याय नमः। कौमोदक्यै नमः। इत्यादिकमन्ते प्रयोक्तव्यम्॥ २६॥२७॥॥ २८॥२८॥३०॥३१॥३२॥

गर्डमन्त्रमाह—खाहेति ॥ ३३॥३४॥

व्यस्तैर्दादग्रभिरिति। नित्यपूजासु सम्बुद्धान्तैः द्वादग्रभिरितरचाऽऽज्ञामन्त्रै-यथायोगमित्यर्थः। श्रीमन्त्रमाह—स्गुरिति॥ ३५॥३६॥ उद्यदिनेन्दुपयोदभमरिकारावकुसुमसौरभ्ये।
सुमनोहरे च कल्पकृ चोद्याने रमापितं ध्यायेत्॥ ३०
अकृ गारिवन्दकि शिकामध्यगगक डोपिर स्थितं देवम्।
उद्यद्दिनकरको टिप्रितमं सिन्दूरनवजवाकान्तिम्॥ ३८
दरचापमुसलपाशान् चक्रासिगदाङ्कुशान् भुजैदेधानम्।
अतिहृ द्ययौवनोन्सु खसौन्दर्था तिश्यसाम्यनि भुक्तम्॥ ३८
अतिविह्न लंसारस्य शरैरितक चिरा + +।

+ + + + + 1180

श्रीदार्थकान्तिसीरभणावग्यसुधारसैर्जगत् सक्तलम् ।
सिञ्चन्तिमव समस्तानुग्रहिणं श्रीमुखाङ्गसक्तसुदृशम् ॥ ४१
वामोक्जङ्गगतयाऽऽलिङ्गितदेहं श्रिया मदोत्कट्या ।
तद्व्वाम्बुक्हासविपासितभान्तनेत्वष्ण्यद्या ॥ ४२
रोमाञ्चहर्षनिर्गतजलमुक्तालङ्गताङ्गया सततम् ।
वामकरस्याम्बुजया प्रतप्तकनकाभयाऽतिसुन्दर्या ॥ ४३
श्रनुपमसीन्दर्येण च सर्वाभरणेकपितयाऽतिसुद्रा ।
विष्वग्वहुप्रकारानेकैः सपिरक्वदैश्व देवगणेः ॥ ४४
गन्धर्वदैत्यरचोयचपन्नगैर्मुनीन्द्रश्च ।
संसिवितं पुरम्थेहन्दैश्चाऽनङ्गवाणसन्तप्तेः ॥ ४५
भावहावमधुरस्थितवक्वप्रेचणस्वित्तभाषणजातेः ।
स्पष्टकच्चेघनस्तनभारेः सस्तवस्त्वचिकुरैर्भदलोलेः ॥ ४६

चिरितमदनवारिखेदकमैविवस्तै-मेदनविगतलज्जैः स्पन्दमानाधरीष्ठैः। सदुतरकरपद्माकृप्तन्यञ्जलीकैः शिरिस सुषितधेयैः कम्पिताशिषगातैः॥ ४०

[ध्यानमाइ—उद्यदिति सार्धेस्त्रयोदग्रभिः। मदनलुलितघूर्णितं ताम्तं च नित्रपद्मं यस्य तम्। अनेकैः भूषणैः दिव्याभ्यामस्त्रराभ्यां गन्धपुष्पाभ्यां च समुज्ञ्चलम्। द्रति सम्बन्धदीपिकाकारः॥ ३७—५०॥ ज्वरात्तैः ख्रसद्भः पतद्भः शरीरैः शरैद्रितेर्मन्मथस्याऽतिघोरैः । समाप्यायितैस्तस्य लावस्यदृष्ट्या समुत्याय विश्वोस्तमेवाऽभियातैः ॥ ४८

करतलकाल्पितकोकनदैस्तत्पद्युगलं च पुनः परिपूच्य । नयनजलैः सगद्गद्वाक्येभेव परमेश्वर पितः शरणं नः ॥ ४८ दृत्यं संप्रार्थितं तं सकलसुरवरस्त्रोसहस्रेरजसं दिव्येभीगार्थिभिश्वाऽप्यखिलमुनिवरैभेक्तितो मुक्तिकामैः । ध्यात्वा लचार्धसंख्यं जपतु सनुमिमं प्राप्तमन्त्रा[दीचोऽ]भिषिक्ता दृव्येरेतेश्व जुह्नन् भवति सनुवरस्थाऽधिकारी क्रियासु ॥ ५०

शतं दिध घृतं पयः पृथगथाऽयुतं साज्यहिवषा
श्रितन पयसा हुनेद्रविमितं तथा साच्यतित्वैः ।
तथा दशदशो[शतो]ित्मतं तिमधुभिवैरैश्वात्तेवफ्रकैः
प्रणाशसमिधां शतं समिभितोषयेत् खं गुरुम् ॥ ५१
ततो ज्व्वत्यं जप्त्वा कुग्छे चाऽर्धेन्दुसिन्नि ।
हुनेदक्षोरुहेर्जातिकुसुमैश्व यवैरिष ।
दशांशं वैषावि वज्जी ब्राह्मणांश्वैव तोषयेत् ॥ ५२
त्रमोधाराः सदा भिन्ने सेतौ संसिद्धयोऽख्वाः ।
यथाऽक्मोनिधिमायान्ति तथा यान्ति निरन्तरम् ॥ ५३
मन्त्रिणः क्रतक्रत्यत्वं काङ्माणाः पुनः पुनः ।
पीठे तु वैषावि नित्यं पूज्येत् पुरुषोत्तमम् ॥ ५४
चङ्गानि काणिकायामग्न्यादिदलेषु चाऽष्ट ज्व्मायाः ।
ताश्च खुर्जसरप्रीकौकातुष्वाद्याः सुदर्शने ज्ञेयाः ॥ ५५

क्यित्संख्यो होमस्तदाह — भतिमिति ॥ ५१॥५२॥५३॥
प्रथमावरणं प्रागादिदलेषु लक्ष्मप्राद्यावरणं पूज्येत्। ताञ्च लसरप्रीकीकातुष्त्राद्याः स्यः। लादिः लच्चीः। सादिः सरस्रती। रादी रितः। प्रप्रादिः
प्रीतिः। क्यादिः कीर्तिः। कादिः कान्तिः। त्वादिसुष्टिः। प्वादिः पुष्टिः।
॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५०॥ ५८॥ ५८॥

दरचक्रगदामुसलाः पूर्वाद्याशामु चाऽय कोणेषु ।
वद्भगदिषु शार्ङ्गखङ्गाङ्कुश्रमाशा दिशाधिमाः पूज्याः ॥ ५६
यङ्गानि देववर्णानि मदिववशाः शक्तयोऽष्ट लच्मगद्याः ।
चामरहस्ताः सर्वाः स्वलङ्गताश्चाऽय मुन्दर्यः ॥ ५०
योऽर्चयेत् सक्तद्रप्येवं पुरुषः पुरुषोत्तमम् ।
प्राप्य राज्येष्मितां लच्मीं प्राप्नोत्यमरवन्दिताम् ॥ ५८
दुभैगो वसुमहस्त्रहतेन स्यादतीव सुभगश्च मनोज्ञः ।
दीप्तिमत्प्रभवतैलवरेण व्याधिमोचणपरस्तु तथेव ॥ ५८
श्रीफलैः प्रजुद्धयात्कमलैवाऽिकञ्चनोऽपि रिवसहस्तमतोऽसी ।
स्याद्धनाधिपसमोऽयुतसंस्यं जप्तुराधिरुपयाति विनाशम् ॥ ६०
यां प्रमदामिकाङ्कित तस्या नामयुतं प्रजपेन्मनुमेतम् ।
पचमहर्वदनेऽष्टसहसं सा वशमेति न तव विचारः ॥ ६१

हयारिकुमुमैईरिं समिभपूज्य चाऽष्टोत्तरं सहसमिप ज्हातः ग्रिभवप्रसृनैः ग्रुभैः। भवन्यवग्रगा न्पास्तिदग्रिमिदिनैः किङ्कराः परैहृतधनस्तथा कटुभवेन तैलेन वा॥ ६२ समिद्भिरथ बोधिजेदेशग्रतं तथाऽष्टोत्तरं विमासमथवा जपेद्दग्रगतं तथा नित्यगः। स एव पुनरेत्य तद्दमु समाहतं मन्त्रिगं प्रणम्य पुनर्पयेत्समिभतोष्य चोपायनैः॥ ६३ राजीश्वाऽष्टोत्तरगतं जप्ता ग्रवुग्रहे खनेत्। हयारिकुमुमं वापि पचे ग्रुक्केऽसिते क्रमात्॥ ६४ ग्रुक्कं रक्तं विष्टतञ्च क्रिग्रैश्वाऽटनकृद्विपोः। नित्यं नेत्रसमिद्भित् चाऽष्टोत्तरसहस्रकम्॥ ६५ षग्मासन्तु ततस्तेजोवत्यास्तैलं सहस्रकम्। ज्ञाहतो स्रियते ग्रवुर्देष्टा मासचतुष्टयात्॥ ६६

होमादीनां फलभेदानाचष्टे— श्रीफलैरिति ॥ ६० – ७२ ॥

यनेन विधिना वाऽय समानं स्यात्तयेव च।
तयेवाज्याक्तदूर्वाणां होमतो मुच्यते भयात्॥ ६०
पयोव्रतोऽर्चाजपतत्परस्य विमासमङ्गोलघ्वतं सहसम्।
निखं हुनेचैव ततस्विमासे पूर्णे हुताशिऽपि च ह्रयमाने॥ ६८
प्राप्ते च मध्ये दिवसस्य वहः पार्श्वे शशाङ्कप्रतिमा सुदौप्ता।
संदृश्यते वै गुलिका सभानुः सहस्रमष्टोत्तरमेव मन्त्रम्॥ ६८
प्रतिमन्त्रा च तां वहतो गुलिकाममरेरिप दर्शनमस्य भवेत्।
दृह सिद्धिरथाऽस्य भवत्यखिला वड्वामुखपुष्करयानमुखा॥ ००
दृति सिद्धमुनौन्द्रयचिवद्याधरगम्धवसमहाप्तरोरगाद्यैः।
प्रतिसेवितमृत्तमं विधानं गदितं तत् पुरुषोत्तमस्य विश्वोः॥ ०१

द्रित जपहुतपूजाध्यानकेः श्रीधरं यो भजित स तु समग्रां सम्पदेश्वर्येलच्मीम्। अधरक्ततविपचां प्राप्य लोकेकवन्द्यो व्रजित पदमनन्तं लोकवन्द्यस्य विष्णोः॥ १२ द्रित श्रीप्रपञ्चसारे व्ययोविंशः पटलः। द्रित श्रीपद्मपादाचार्यक्षते प्रपञ्चसारविवरणे व्ययोविंशः पटलः।

चतुर्विंगः पटलः।

अयोच्यते श्रोकरनामध्यमष्टाचरं लोकहिताय तावत्। येन प्रजप्तेन समर्चितेन हतेन सिद्धं समुपैति मन्त्री॥ १ सर्गादर्कः चतो विंशतियुगमियुतं शान्तगं चन्द्रविम्बं श्रीवाहः शुक्रमेदोहरिशयनहकारा मनुः श्रीकराख्यः। च्हष्याद्या वामपङ्की हरिरिप पुनरङ्गानि यान्तै हुँमन्तै-भीषवासप्रमर्दप्रसहितगदितध्वंसरचैर्द्धिक्तैः॥ २

सूर्धाचिकग्ढहृदयोद्गसोक्जानु-पादद्वयेषु लिपिशो न्यसतु खदेहे। विप्रादिकान्मुखकरोक्षपदेषु वर्गी-स्रक्रादिकान्पि करेषु ततस्तदस्तान्॥ ३

दुग्धाब्धिद्वीपवर्धप्रविलसितसुरोद्यानकल्पहुमाधी-भद्राक्सोजन्मपीठोपरिगतविनतानन्दनस्कन्धसंस्थः। दोर्भिविभद्रयाङ्गं सदरमय गदापङ्कजे खर्णवर्गी

भाखन्मौलिविचित्राभरणपरिगतः स्याच्छिये वो सुकुन्दः ॥ ४

दिक्पत्रेषु श्रीरतिष्ठतिकान्तोः कोणगेषु सूतींश्च। इष्टार्थितो निधीशी विज्ञासन्त्र दिक्रपतीन पर

द्रष्ट्वाऽभितो निधीशौ विष्वक्सेनच्च दिक्पतीन् प्रयजित् ॥ ५ चाराध्य चैवं विधिनाऽय विश्णं मन्ती पुनहींमविधिं करोतु । श्रीवृत्तदुरधोत्यसमिद्भिरजोः साज्येन दौरधेन च सिपंषा च ॥ ६

विभूतिप्रदश्रीपुरुषोत्तमानन्तरं तथाविधमेव श्रीकरं सविनियोगमाह— श्रयोच्यत इति । मन्त्रीति । तत्तिसिंदुप्रचितबीजयोग उत्तः ॥१॥

श्रीबाहुः श्रीकरः। श्रीं बीजम्। स्त्राहा श्रक्तिः। हरिरपीति। श्रीकरिवणुरित्यर्थः। यान्ते हुँ मन्ते रिति। क्रमेणीभयान्तत्वं भीषादीनाम् विप्रादिन्यासीऽप्यचरैः सार्धमेव कार्यः॥ २॥ ३॥

श्चिये वो सुकुन्द इत्यनेनैव श्रीदेव्या सह ध्यानिमत्यवगन्तव्यम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ मन्त्री पुनर्हीमविधिमिति। जप पूजा होमादिषु प्रणवश्चीबीजयोग पृथगष्टशतं क्रमेग इत्वा कनकाद्यैरिप तिर्पते गुरौ च। अभिषिच्य तथाऽभिपूच्य विप्रान्मनुमेनं प्रजपेदथाऽष्टलचम्॥ ७

नाजच्य तयाऽामपूज्य विश्वासमुक्ति प्रवासिक्तिः प्रतिज्ञुह्यादृशांशमानै-राचायं पुनरिप पूजयेज्जपान्ते । स प्राप्नोत्यपरिमितां श्रियञ्च कौर्तिं कान्तिञ्चाऽचिरमनुरज्यते च लोकैः ॥ ८ टूर्वां घृतप्रसिक्तां जुहुयादयुतं नरस्तु हुतिशिष्टैः । ग्राज्येश्वकमुपयुञ्जााद्द्याद् गुरवे च दिच्णां शक्त्या ॥ ६

परिभोजयेच विप्रांस्तेषु दिनेषु खणिततो भत्या।

अपसृख्रोगपापान् विजित्य स तु दौर्घमायुराप्नोति॥१०

अनुदिनमादित्याभिमुखः प्रजपेटूर्ध्वीकृतस्ववाह्युगः।

तस्य रुद्देऽन्नसम्हिच्चिराय संजायते सुष्ठुतरा॥११

एवं प्रोत्तैः प्रतिजपहुतार्चादिभिमेन्त्वमेनं

भत्त्या यो वा भजित मनुजो नित्यणः सोऽचिरेण। दृष्टैः पुत्रैर्धनधरणिधान्यादिभिर्दृष्टचेताः

खादप्यन्ते परमपरिशुइं परं धाम विश्वोः ॥ १२ अय क्ययामि विधानं महावाराहाभिधानमन्तस्य । साङ्गं सजपं सहताराधनमपि मन्त्रिणामभौष्टाप्तेर ॥ १३ वाक्यं प्रोक्ता हृदास्यं तदनु भगवते युग्वराहं च रूपा-येखुक्ता व्याहृतीनामुपरि च पतये भूपतित्वच्च मेऽन्ते । देहीत्याभाष्य दानं समतिर्थ पनदीपयस्वेति हानं

देहीत्याभाष्य दान्तं सुमतिरय पुनर्दापयखेति हान्तं प्रीत्वा तारादिकं प्रोद्वरतु मनुवरं तं तयस्त्रिंशदर्शम् ॥ १४

विभूत्यतिश्रयार्थं वराष्ट्रमन्त्रमाष्ट्र—श्रयीत । मन्त्रिणामभीष्टाहेर इति । श्रभीष्टविश्रेषेषु बीजविश्रेषयोगार्थः ॥ १३ ॥

सुमतिरिति। भूपतित्विमित्यत्र साध्यनामग्रहणमुक्तम्। हूं बीजम्।

ऋषिस्तु भार्गवः प्रोक्तोऽनुष्टुप् कन्द उदौरितम्। वराहो देवता चाऽस्य कष्यन्तेऽङ्गान्यतः परम्॥ १५ अस्यैकग्रङ्गो हृदयं शिरोऽपि व्योमोल्कतेजोऽधिपती शिखा च। स्यादिश्वहृपः कवचं महादिदंष्ट्रोऽस्त्रमुत्तां स्वयमेव चाऽङ्गम्॥ १६

सावम्बल्या जान्य महार्पप्राञ्चणाल खयमेव चाऽङ्गम् ॥ १६ ससप्तिः पुनः षड्भिः सप्तिभिश्चारण्य पञ्चभिः । श्रष्टभिर्मूलमन्त्राणिविद्ध्यादङ्गकल्पनाम् ॥ १७ जान्वोरापादमुद्यत्कनकमिव हिमप्रख्यमाजानु नाभेः काष्टादानाभि विद्मप्रमम्य श्रिरसञ्चागलं नौलवण्यम् । मौलेर्व्योमाभमाकं करलसदरिशङ्कासिखेटं गदाश-त्त्र्याख्येष्टाभौतिहस्तं प्रणमत वसुधोल्लासिदंष्ट्रं वराहम् ॥ १८ सजलाम्ब्वाहनिभमुद्यतदोःपरिषं धराधरसमानतनुम् । सितदंष्ट्रिकाष्ट्रतभुवं त्वथवा प्रविचिन्त्येत् सपिद् कोलममुम् ॥ १८ हिमप्रख्यं पार्थिवे मण्डले वा नौहाराभं नौरजिऽग्नेस्तदाभम् । वायोः क्राणां द्युप्रभं वा दिविष्ठं क्रोडं व्याप्तं सत्यसंस्यं यजेदा ॥ २० श्रष्टपत्रमय पद्ममुल्लसत्वर्णिकं विधिवदारचय्य च । मण्डलं रिवसहस्रसिव्सं शक्तं यज्ञत् तत्र स्थित्वे

अष्टपत्रमय पद्ममुद्धसत्वर्णिकं विधिवदारचय्य च।

मण्डलं रिवसहस्तर्मिक्रमं श्रुकरं यजतु तत्व सिद्धये ॥ २१

प्राग्दिचिणप्रत्यगुद्ग्दिशासु चत्वारि चाऽङ्गानि यजित् क्रमेण।

अस्वं विदिच्चर्ष्यमधस्र चक्राद्यस्वाणि पूज्यानि वराह्मूर्त्तेः ॥ २२

अरिशङ्कर्ष्वपाणखेटकसंज्ञान् सगदाशक्तिवराभयाद्वयांस्र।

अभिपूज्य दिशाधिपान् यथावद्वरगन्धाचतपुष्पध्पदीपैः॥ २३

स्वाहा श्रिताः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १० ॥ १८ ॥ सजलाम्बुवाहिति । हिभुजस्य ध्यानमुक्तम् ॥ १८ ॥

स्तम्भनशान्तिकवश्याद्युचाटनश्र्त्यताकरणादिषु पृथिव्यादिवीजयुक्तस्य ध्यान-विश्रीषानाह—हेमप्रव्यमिति। एते च ध्यानविश्रीषाः सर्वभन्तेषु समानाः। सत्यसंस्थमिति। सुमुचोध्यानमुक्तम्। स्वस्नमहिमस्यमित्यर्थः। प्राणसंस्थमिति चार्थः॥२०॥

उत्तरत्कर्णिकमिति । वराइबीजिविशिष्टकर्णिकमित्यर्थः । विधिवदार-चय्येति । स्वरक्षेसरं चतुत्रतुर्वेर्णेलसदुदलाष्टकं बहिर्योञ्जनाविष्टितं दंष्ट्रायां वसुधा सम्मेलनगरारखापगा हुंकती
वागीभी खिसतिऽनिली रिविधू बाह्नोश्च दचान्ययोः।
कुची खुर्वसवो दिशः श्रुतिपथि दसी दृशोः पाद्योः
पद्मोत्थो हृद्ये हिरः पृथगमी पृज्या सुले मङ्गरः॥ २४
एवं काले कोलमभ्यचित्वा जप्यो मन्त्रोऽसी पुनर्णचसंख्यम्।
होमं क्रत्वा तद्दशांभेश्च पद्मौस्त्रिस्वाहकः प्राप्नुयाद्भसम्हिम्॥ २५
ध्यानादिप धनसिह्निमन्त्रजपाचाऽधरो भवेत् सधरः।
जपपूजाहुतविधिममङ्चु नरो धनधरेन्दिरावान् स्यात्॥ २६
ध्यातः सन् भूग्रहेऽसी सुवमतुलतरां वाक्रणे मान्तिमुचैराग्नेये वम्यक्रत्या क्रीर्व्यो दिकमनिलपुरस्थोऽयमुच्चाटनादौन्।
रचां व्योक्षोऽरिभूतग्रहविषद्रितेभ्योऽनिलाग्न्योश्च पौडां
युद्धे वङ्गीरयोवें जयमिष सुतरां संविधने वराहः॥ २०

हरिस्थेऽर्केऽष्टम्यामय सितकची कोलवपुषा सितां गव्यैः सर्वेर्युतमयुतजप्तामिप शिलाम् । उदग्वको मन्त्री मनुजपरतः स्थापयतु ता-मयतं चेवेषु दुतमरिनिरोधं शमयति॥ २८

भौमे वारेऽय भानूदयमनु जपवान् सन् ग्रहीत्वा स्टंशं कोलात्मा वैरिम्हादिप च कुतलतस्तच्च क्रत्वा गुणांशम्। एकं जाती विलिम्प्यात् पुनरपरतरं पाक्रपावे तथाऽन्य-तोये तिस्मन् सदुग्धे प्रतिपचतु हविः संस्कृते ह्व्यवाहे॥ २८ त्राराध्य चाऽष्टोर्ध्वंशतं प्रमाणं साज्येन मन्त्री हविषाऽय तेन। सप्तारवारं जुहुयाद्ययावत् चेवोत्यितापत्प्रशमं प्रयाति॥ ३०

भूकोणस्यबीजमारचय्येत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

एवं काले इति । प्रातरेवेत्यर्थः ॥ २५ ॥

ध्यानजपादोनां फलभेदमाचष्टे—ध्यानादपीति। अधरः धरारहितः ॥२६॥२०॥ सितां गर्व्यौरिति। दग्रपलिमतां बिल्लादिपाचस्थामित् र्धः। मन्त्री मनुजपरत इति। भूबीजसाहित्यमुक्तम्॥ २८॥ २८॥

साज्येन मन्त्रीत्यपि तथैव ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

सगुवारे च मुखेऽज्ञः संग्रह्य सृदं हिवः सुसम्पाद्य । जुहुयादीरितविधिना बिलमिप द्यान्महीविरोधेषु ॥ ३१ हुतिक्रयेवं दिवसैश्व सप्तिः प्रणाणयेद्भूमिविवादसङ्करम् । परेतवितालिपणाचे डाकिनीसमुख्यिताच्चाविक्रतिं विधिस्वयम् ॥ ३२ विलोख्य तामेव सृदञ्च दुग्धे हुनेद्घृतेनाऽष्टयुतं सहस्रम् । दिमग्डलादेव मही महार्घ्यां स्थान्मिल्योऽस्थैव तु निःसपता ॥ ३३

चपत्रसमिधामयुतं मन्त्रेणाऽनेन यो इनेनान्त्री। ग्रह्यावाऽस्य न सीदेत् चेचादिकमपि वर्धते क्रमशः॥ ३४ अष्टोर्ध्वयतं मन्ती दिनशो यो वा जुहोति शालीभिः। स तु वत्सरेण मन्ती विराजते व्रीहिपुञ्चपूर्णग्रहः॥ ३५ मन्तेणाऽनेन सर्पिर्जु हुत दशशतं मग्डलात् खर्णसिद्धिः खादतीनाञ्जलिन्या अपि कुसुमसहस्रेण वा वाससाञ्च। लाजानां कन्यकाया अपि च मधुयुजां होमतो वाञ्कितायाः सिड्डी रक्तोत्यलानामपि मधुरयुजां स्याडुताच्छी: समग्रा॥ ३६ दग्डार्घीशो व्योमासनस्तु वाराहमुच्यते बीजम्। अमुना तु साधितेन प्राप्तान्ति नराः सिद्धिमतुलतराम् ॥ ३० तारेऽसमपि लिखित्वा तडा हो उनलपुरं समापुटितम्। तद्वाच्यमे चतुर्देलमञ्जं स्थात्तद्वहिस्तथाऽष्टदलम्॥ ३८ वाह्ये षोड्शपतं मग्डलमाखग्डलीयमपि वाह्यम्। ग्रुकरवीजे साध्यचेचा व्यच्चक्रमन्त्रमसिषु च॥ ३८ रम्बेष्वक्षमनूनिप दलमूलिऽष्टार्णिक्षसराणि लिखेत्। अष्टावष्टी दलमनु ग्रुकरमन्त्रस्य चाऽचरान् क्रमणः॥ ४०

स्थान्मन्त्रिण इत्यपि एवमेव। इनेन्मन्त्रीत्यपि। तथा गतं मन्त्रीति। वराइबीजयोगमाइ। मन्त्री विराजत इत्यस्मिन्नेव प्रयोगे बीजयोग उत्त:॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥

श्रमुना तु साधितेनिति । ऋषिदेवते पूर्वीतो । गायत्री छन्दः । दीर्घंयुजा स्वेनैवाऽङ्गानि । जं बीजम् । इं शक्तिः । ध्यानपूजादिकं पूर्ववत् ॥ ३० ॥ ३८ ॥ ॥ ३८ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

यन्तेऽविशष्टमचरमयाऽष्टपते खराख्यिकञ्चलो। वर्णां खतु खतुरिप तथाऽष्टमे पञ्च चालिखेत् पते ॥ ४१ व्यञ्जनिञ्जल्केऽन्ये दी दी वयमन्यके दले विलिखेत्। तारमहीकोलार्गैः प्रविष्टयेत् साध्यवर्णपरिपुटितैः ॥ ४२ तद्वाच्चे मनुवर्णैर्विदर्भिताभिश्व साध्यपदिलिपिभिः। क्माबिम्बचतुष्कोणे गर्भगसाध्याचरं भूबीजम्॥ ४३ अष्टसु शूलेषु तथा वाराहं वायुधेन संयुक्तम्। लाचाकुङ्गमचन्दनलघुकर्पूरैः सरोचनैर्विलिखेत्। गोशक्तदसोयुक्तौर्लखन्या हैमया दिने प्रवरे ॥ ४४ सीवर्णे राज्यसिद्धिं रजतजफलकी यामसिद्धिञ्च तासे साइसस्वर्णसिद्धं भुजदललिखितं चाशु संसारयाचाम्। चीमे लाभं धरायाः पिचुतम्फलके कार्यसिंडिं निजेष्टां मन्बं सञ्जप्तमेतद्घतत्तृतक्ततसम्पातपातं करोति ॥ ४५ मन्ती समास्यायं वराहरूपं साध्यप्रदेशे निखनेच यन्तम्। स्थिराख्यराणावभिवाद्य कोलमङ्गानि दिचु चिपतां यथावत् ॥ ४६ यन्त्रमम् रचायै रोगग्रहवैक्षतेषु जन्तूनाम्। संयज्य शिरसि बध्यात् स तु नीरोगस्वयत्नतो भवति ॥ ४७

द्रखेवं प्रणिगदितो वराहमन्ती यस्त्वेनं प्रभजति नित्यशो जपादौः। स प्राप्नोत्यखिलमहीसमृद्धिमस्मिन् देहान्ते व्रजति हरेः परं पदं तत्॥ ४८ दति श्रीप्रपञ्चसारे चतुर्विंशः पटलः॥

तथा वराइमिति। साध्यादिनामसहितमित्यर्थः। [यन्त्रं संजप्तकृप्तमिति क्षचित्]॥ १४॥ ४५॥

निचिपतां यथावदिति । गर्तेषु सितपाषाणादिषु त्रावाह्य संपूजयेदित्यर्थः । ॥ ४६ ॥ ४० ॥ ४८ ॥

द्रित श्रीपद्मपादाचार्यक्रते प्रपञ्चसारविवरणे चतुर्विंगः पटलः।

पञ्चविंगः पटलः।

अय प्रवच्यामि हिसंहमन्त्रस्याऽनुष्टुभः संग्रहतो विधानम् । साङ्गं सजापं सहतक्रमञ्च सार्चाविधानं निजवाञ्किताप्ते ॥ १ उग्नं वीरयुतं महान्तिक्रमयो विष्णुं ज्वलन्तान्वितं संप्रोक्ताऽय च सर्वतोमुखन्दिसंहाणांस्त्रया भीषणम् । भद्रं स्वयुयुतं च स्व्युमिष तचोक्ता नमास्या युतं भूयोऽहम्पदमुद्धरेत् मनुमिमं मन्त्री समस्तार्यदम् ॥ २ ब्रह्मा प्रजापतिर्वा प्रोक्त ऋषिनारद्य विद्वद्धः । इन्दोऽनुष्टुबुदाहृतमय विष्णुदेवता हिसंहाख्यः ॥ ३

वर्गेश्वतुर्भिमदितं हृद्यं शिरश्च तावद्भिरष्टिभरषाऽस्य शिखा प्रदिष्टा । पड्भिश्च वर्भ नयनञ्च चतुर्भिगस्तं प्रोत्तं क्रमेण मनुनाऽचरशः पड्डस् ॥ ४

सिश्रीललाटहरयुगमुखकरपत्सिक्षिष्ठ साग्रेषु । उदरहरदोर्गलपार्खेष्वपर ककुदि क्रमाद्यसिदणीन् ॥ ५ प्रतिपत्तिरस्य चोक्ता प्रसन्नताक्रूरताविश्रिषेण । दिविधा प्रसन्नया स्थात् साधनपूजाऽन्यया प्रयोगविधिः ॥ ६ जान्वोरासक्ततीच्णस्वनखकचिलसद्वासुसंस्प्रष्टक्षेश-स्रक्तं खद्मस्र दोभ्यां दधदनलसमज्योतिषा ग्रस्तदैत्यः । ज्वालामालापरीतं रविश्वशिदहनवीचणं दीप्तजित्वं दंष्ट्रीग्रं धूतक्षेशं वदनमिष वहन् पातु वो नारसिंहः ॥ ७

वराइविधानानन्तरं नृतिंइविधानं वदन् विनियोगमाइ — अधिति ॥ १ ॥ मन्त्री समस्तार्थदमिति । तत्तद्रधैविग्रिषेषु बीजविग्रिषयोग उत्तः । इं बीजम् । दें शक्तिः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

प्रसन्तां प्रतिपत्तिमाइ—जान्वोरिति। बाहुसंस्पृष्टकेश दति। क्षेत्रस्य केश्री। को ब्रह्मा। ईशो क्ट्रस्य॥६॥७॥

उदाद्वाखत्महस्रप्रभगशनिनमं नीचणं विचरनां वज्ञीनज्ञाय विद्युत्ततिविततसटाभीषणं भूषणेश्व। दिव्यैरादीप्तदेहं निश्चितनखलसद्वाहुद्ग्डैरनेकै: सिम्न भिन्नदैखेश्वरतनुमतन् नारसिंहं नमामि॥ ८ नरसिंहमसं धियैव पूर्वं प्रिणपातार्घ्यकपाद्यसाचमाद्यैः। प्रयजीत् सहगत्वपुष्पधूपादिभिरवं प्रवरेश्व चत्यगीतैः॥ ध सुविशद्मतिरथ बहिरपि सम्यक् संपूज्य वैषावं पीठम्। तवावाद्य च नरहरिमुपचारैः सम्यगर्चयेत्प्रवरैः॥ १० अङ्गैः प्रथमावृतिरपि पचौन्द्रानन्तशर्वकमलभवैः। सहय्रीक्रीधृतिपुष्टिभिरपरोक्ता लोकपालकैरन्या ॥ ११ प्राक्प्रत्यग्यमश्रिनां दिगाश्रिता सूर्तयोऽनलादिषु च। स्यः शताय द्रत्येवं भत्या परया युतोऽर्चयेद्देवम् ॥ १२ दाविंशतिकसहस्रेरिषक्ततिरयुतैभवित् पुरस्ररणम्। तावद्भिस्तावद्भिर्वे सिद्धिः समीरिता चाऽस्य मनोः॥ १३ विक्तति दिगुणसङ्खेर्न् हुयादाच्यान्विते य दुग्धा है:। जपपरिपृत्ती सन्ती दिनशः संपूजयेच नरसिंहम्॥ १४ विधाय तद्दौजविशिष्टकार्थिकं चतुश्चतुर्वर्थलसद्दलाष्टकम्। सुलचितं मग्डलमन्यलचगैर्विधाय तिसान् कलगं प्रपूर्व च॥ १५ यथोक्तमार्गेण समर्ची साष्टकं सहस्रसंख्यं प्रजपेनानं ततः। विरुचरनान्त्रमयाऽभिषेचयेद्यमेष सत्योः प्रतिमुच्यते मुखात्॥ १६ क्रूरां प्रतिपत्तिमाइ — उदादिति । अतनुमिति स्त्मादिरूपमुक्तम् ॥ ८॥ नरसिंहमसुमिति। मानसपूजा। सा च सर्वमन्त्रेषु समाना॥ ८॥ विशदमतिरित्याधारणक्यादीनां ध्यानं स्चितम्। सम्यगिति। सूल-प्रक्तत्यादिमन्त्रयोग उत्तः पीठपूजायाम् । स च सर्वत्र समानः ॥१०॥११॥१२॥१३॥ जपपरिपूर्ती मन्त्रीति। ब्रह्म दादशाचर पञ्चाचर गरुडपञ्चाचरानन्तमुप्ताचरा-दयः स्चिताः। [इं कमलासनाय नमः इति ब्राह्मनवाचरः इति सस्बन्ध-दीपिकाकार:] चिपान्ते तारं खाइति गरुडपञ्चाचरम्। श्रामन्तेऽनन्ताय नम दत्यनन्तमन्त्रः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

वर्णान्यानलभुवनिबन्दुभिमृतं नृसिंइबीजिमिद्म्। तद्वास्ति सस्यगसुना मन्त्रविदा साधितेन यदसाध्यम्॥ १९ च्ह्यादिकमपि पूर्वेवदङ्गं बौजीन दीर्घयुजा। ध्यानार्चनादिकमन्यद्शेषं समानं स्यात्॥ १८ विभवानु इपतोऽसमें दातव्या दिचणा च निजगुरवे। प्राणप्रदानकर्वे न च कार्यं वित्तशाट्यममलिधया॥ १९ संप्रीणियत्वा गुरुमात्मण्त्या संपूजयेदिप्रवरान् यथावत्। स त्वैहिकौं ग्राह्विमवाप्य ग्राहं परं परवापि पदं समेति॥ २०

दूर्वाविकैरष्टसहस्रसंखी-

राराध्य मन्त्री जुडुयाद्याप्सु । शान्तिं प्रयान्खेव तदोपसर्गा आयो हि शान्ता दृति च श्रुति: स्थात् ॥ २१ उत्पाते सति सहति ह्युपद्रवागां होमोऽयं भवति च शान्तिदो नराणाम्। यदाऽन्यव्चिजमन्सिप्मतञ्च कामं तत्प्राप्नोत्यखिलन्यां प्रियस भूयात्॥ २२

दुःखप्नेष्वपि दृष्टेष्वविशष्टा जायता निशा नेया। जपमानम लशक्या मुखप्नो भवति तत्चणादेव ॥ २३ चरन् वने दुष्टस्गाहिघोरव्यालाकुले मन्त्रिममं जपेदुयः। असाधितं साधितमेव तस्य न विद्यते भीवं हुरूपजाता ॥ २४ जप्तेनाऽष्टसइसं कलग्रेनाऽप्यहिविषार्त्तमभिषिञ्चेत्। अतिविषमेण विषणाऽप्यसी विमुक्तः सुखी भवति॥ २५

सम्यगमुनेत्यक्ष्यादिकं स्चितम्। ब्रह्मा ऋषि:। गायती छन्दः। वृसिंही देवता। दीर्घयुजा स्वेनाऽङ्गानि। श्रों बोजम्। षं श्रतिः। ध्यानादिकं पूर्ववत्। तत्तत्साध्यानुरूपवीजयोग उताः [ऋष्यादिकमपीति स्नोकः क्वचित्र दृष्यते]॥ १७॥ १८॥ १८॥ २०॥

मन्त्री जुड्याद्याप् स्तित । ट्रसिंहं भीषणमिति निष्की समन्त्रेणित्यर्थः। ॥ २१॥२२॥२३॥२४॥२६॥२०॥२८॥२०॥

मूषिक जूता वश्चिक ब हुपादा युद्भवं विषं शमयेत्। अष्टोत्तरशतजापान्मनुरयमभिमन्तितञ्च भसाद्यम्॥ २६ सिशरोऽचिकर्णे हृद्गलकु चिमजाञ्चरविसर्पविमहिकाः। मन्तीषधाभिचारिकक्षतान् विकारानयं मनुः शमयेत्॥ २० नरहरिवपुषाताना ग्रहोतं हरिणिश्र निजवैरिणं विचिन्त्य। चिपतु गगनतः चितौ सुदूरं यमनुदिनं प्रतिचाच्यते स मासात्॥ २८ याञ्च दिशं प्रति मनुनाचिप्तोऽसौ तां दिशं प्रयात्यचिरात्। पुवक्तलवधनादीं स्त्यक्वा न पुनर्निष्ठक्तये सहसा॥ २८ नरहरिवपुषात्मना निजारिं खरनखराग्रसमग्रभिन्नदेहम्। चणमिव निइतं विचिन्य खादन्निव जपतां मनुमेष नाशमिति॥ ३० पूर्वतरे सत्युपदे विधाय निजसाध्यनाम मन्त्रितमः। क्र्रेण चचुषा तं दहिवालीक्य जपतु सप्तदिनम्॥ ३१ द्निशोऽष्टोध्वसहसं सियते रिपुरस्य नाऽत सन्देह:। मारणकर्म न शस्तं क्रियते यदायुतमय जपेच्छान्स्य ॥ ३२ वग्याक्तष्टिदेषगमोहोचाटादिकानि यदि वाञ्छित। तद्हेया प्रतिपत्था तत्तत्कर्भ प्रसाधयेन्मन्ती ॥ ३३ दिनमनु दिननाघं पूजियत्वा दिनादी नरहरिमपि सम्यक् प्रोक्तमार्गेण मन्ती। तदनु तदनुमत्या भस्मना मन्तितेन प्रतिरचयतु राज्ञे वाऽप्यभीष्टाय रचाम् ॥ ३४ न्यासीत्रेषु स्थानेष्वपि न्यसेद्भसाना च मन्वार्णान् त्रिखलोपद्रवशान्त्ये सम्पत्ये वाञ्कितार्थसिद्धे च ॥ ३५ अय परराष्ट्रजयेच्छो राज्ञः कुर्यात्प्रयोगविधिमेवम्। नरहरिमपि विधिना तं हिरग्यकशिपुद्विषं समभ्यच्ये ॥ ३६ साध्यनाम मन्त्रितम इति । चत्तुषि नृसिंहबीजन्यास उत्तः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ साध्येनान्त्रीति । स्तमादिषु प्रथिवीबीजादियोग उत्तः ॥ ३३॥ प्रोक्तमार्गेण मन्त्रीति। रचायां नृसिंहबीजयोग उक्तः॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥

॥ ३७॥ ३८॥ ३८॥

तस्य पुरस्ताहिधिविद्यधाय विद्धं विभीतकतरकाष्ठैः ।
उज्ज्विति च ज्वलने सस्नूलतूलैः भरेभागतद्यकैः ।
खादिद्ववीचरिकानुमरींश्व भिन्दद्विव विभित् सिमधः ॥ ३० चुल्वा परराष्ट्रेभ्यः पृतनां सद्वाद्ध सम्मुखे तस्याः ।
निघ्ननं रिपुसेनां स्मरेव्वृसिंहं पुरेव दितितनयान् ॥ ३८ याविज्ञितारिरिष्यति व्यितिस्तावज्जपेत् स्मरन्देवम् ।
सेन्द्रसुरासुररचोयचानिप जयित का कथा मनुजी ॥ ३८ श्रीकामः श्रीप्रसूनैदेशकमय भतानां चुनेदिक्वकाष्ठे-स्तयवैवां प्रसूनैः सुमितिरय सिमिद्धः फलैवां तदौयैः ।
पुत्रेप्सुः पुत्रजीवित्यनितद्दन्ने तत्फलैवां सहस्वे-दूर्वाभिस्त्वायुषिऽब्दादिभमतमित्वलं प्राप्नुयान्मक्वजापी ॥ ४० ब्राह्मीं वचां वाऽष्टशताभिजप्तां प्रातः समद्याव्वृहिरं विचिन्त्य ।
संप्राप्य मेधां स तु वेदशास्त्वनिष्णातधीः स्थादिप वत्सरेण ॥ ४१

उत्तैः किमच बहुभिर्मनुनाऽमुनैव संप्रार्थितं सक्तनमेव लभेहिधिचः। तस्मादमुं भजत तत्प्रतिपञ्चचित्ताः संसारसागरसमृत्तरणार्थिनो ये॥ ४२ पाणाङ्कुणान्तरितणक्तिन्दिसंहबीजी वर्मास्त्रयुद्मनुर्यं किथतः ष्रङ्णैः। ऋष्यादिकाः स्वभवपङ्क्तिकानारसिहा वर्णैश्च मन्त्रनिहितैः किथतं ष्रङ्क्षम्॥ ४३

अव्याद्मिक्यां जरी द्राक्षितिरिति विक्षता सो स्वस्ती च्यादं ष्ट्र-स्व मा अङ्घ पाशा ङ्कुश कु लिश गरा दार गा स्वान्द्रधानः । रत्ताकारस्य नाभेरध उपिर सिती दिव्य सूषा विश्वेषो देवोऽकां गिन्दु ने वो निष्वित्त सुखकरो नारसिं हिस्सरं वः ॥ ८४ सुमतिरिति । स्रोबोजयोगरता भिषेक ध्याने कि स्विते । प्राप्त्रयाचन्त्र जापीत्य नु-जप उत्तः । षडचरस्य चुौं बोजम् । ज्ञीं मिताः ॥ ४०॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ षट्कोणस्यसुदर्भनं वसुदलप्रोह्यासिताष्टाचरं बाह्य दादशवर्णपवकमलं तत् षोड्शार्णच्छदम् । दाविशक्तनुवर्णपवकमलं वृत्तोह्यसन्माद्यकं मध्योत्यं ध्रुवमूर्तिबीजवलयं चक्रं न्दसिंहात्मकम् ॥ ४५ दृह्येखान्तःस्यसाध्यं दहनपुरयुगास्वस्थमन्तार्णमन्तः-सिंहानुष्टुप्चतुर्वर्णकलसितदलाद्यं कलाक्षेसरञ्च । वृत्तोद्यद्यञ्चनाविष्टतमवनिपुरान्तःस्यवृत्तो[चिन्तो]पलं तद्-यन्तं रचःपिशाचा मयरिपुविषविष्यंसनं नारसिंहम् ॥ ४६

> द्रित विरचितयन्त्रप्रोज्ञ्वले मग्डले प्राक्-समभिह्निकषायामोभिरापूर्य कुम्भम् । प्रतियजतु तदङ्गैरस्त्रभेदैस्तदीयै-स्तदनु शतमखाद्यैः साधु वज्जादिकैश्व ॥ ४७

रथचरणशङ्कपाशाङ्कुशकुलिशगदाह्यानि चाऽस्त्राणि।
दारणमुद्राकरयोर्थयोस्तदीयौ क्रपाणखेटाख्यौ॥ ४८
द्रित क्रतदीचः प्रजपदचरलचप्रमाणात्मकं मन्त्रम्।
जुडुयाच ष्रट्सइसं जपावसाने घ्रतेन शुडेन॥ ४६
खरमञ्जरीसमृत्यं जुड्यादय मञ्जरीसइस्वयुतम्।
प्रस्नातपञ्चगव्यं सप्तदिनं भूतशान्तये मन्त्री॥ ५०
क्रिक्रहां समिधां विसइसं यश्च जुहोति चतुर्दिनमातम्।
दुरधयुतं निचरान्मनुजानां होमविधिर्ज्वरशान्तिकरः स्थात्॥ ५१
यस्य यन्त्रमभिलिख्य भूर्जमे साधु वाऽय दणराजपचमे।
मन्त्रजप्तमय शीर्षवस्थनाज्यूर्तिविभमशिरोक्रजापहम्॥ ५२

रत्तोत्पत्तैः प्रतिदिनं मधुरचयात्तै-र्यो वा जुहोति नियमेन सहस्रसंख्यै: ।

ध्यानमाइ—ग्रव्यादिति । [षट्कोणस्थेति स्नोकः पुस्तकान्तरे नास्ति] ॥४४॥ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४० ॥ ४८ ॥ ४८ ॥

भूत्रयान्तये मन्त्रीति । मन्त्रजप्तपञ्चगव्यप्राधनादिनं स्चितम् ॥५०॥५१॥५२॥ १६ मासेन वाञ्छितमवास्त्राति मन्तजापी
स्थादत्सरेण धनधान्यसम्ह्र गेहः ॥ ५३
त्रारत्तेस्तरणिसहस्र देः प्रमुद्धेरम्भोजैस्त्रिमधुरसंयुतैर्जुहोतु ।
लच्मीः स्थादितमहती महत्त्र यायुः
संप्राप्य सकलजगित्प्रयश्च भूयात् ॥ ५४
लाजाभिस्त्रिमधुरसंयुताभिरक्को
मासाधं प्रतिजुहुयानु से सहस्रम् ।
कन्यार्थी प्रतिलभते वरोऽय कन्यां
कन्या वा भवति वरार्थिनी वराट्या ॥ ५५

तिलैः सराजीखरमञ्जरीसमिद्वविघृतैश्व दिसहस्रसंख्यकैः । प्रजुह्वतो नैव रुजो ग्रहोद्भवा न वाऽभिचारचितरस्य जायते ॥

दशाधिकशतैः पयोष्ठतयुतैश्च दूर्वाचयैहुनिद्दिनमुखे विभुं नरहिरं विचिन्त्याऽनले ।
अवाप्य स तु दीर्घमायुरिक्विविभृक्तो गदैः
सुखी भवति मानवो निजक्वलतपुचादिभिः ॥ ५०
विस्तारैः किं प्रतिजपित यो मन्त्रमेनं यथोक्तं
लब्ध्वा कामान् समभिलिषतानाशु मन्त्री स भूयात् ।
द्रव्यैराळ्यो दिजन्दपवरैः पूजितः शान्तचेता
देहान्ते स्थात् परमपरिशुह्वं परं धाम विश्वोः ॥ ५८

द्रित श्रीप्रपञ्चसारे पञ्चविंशः पटलः।

मन्त्रजापीति। स्रोबीजयोग उत्तः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५० ॥ स्राम्य मन्त्रीत्यभिनिविशेषप्राप्तौ बीजविशेषयोग उत्तः ॥ ५८ ॥ दित स्रोपद्मपादाचार्यक्तते प्रपञ्चसारविवरणे पञ्चविंशः पटनः ।

षड्विंगः पटलः।

यय सम्प्रति विष्णुपञ्चरस्य प्रतिवच्यामि समासतो विधानम् ।
जितवांस्तिपुरं हरोऽपि येन तिद्गानामिधपो बलामुरञ्च ॥ १
ग्रित्तेद्वार्याणिते यन्ते मन्ताणि मण्डलान्यपि च ।
बीजानि यानि चोत्तान्येभिः क्षृप्तन्तु पञ्चरं विष्णोः ॥ २
विष्णुं लिखिन्मध्यगणितिबिन्दी कपोलयोः सिंहवराहबीजे ।
तिद्वाद्वस्तपाह्वयमन्त्ववीतं प्रविष्टयेत् षोड्णवर्णकीन ॥ ३
तारं हृदन्ते भगवत्पदं महाविष्णुवासुदेवी च ङेऽन्ती ।
विश्वादिस्तप गरणं भव मे प्रभविष्णवे नमः स्यान्मन्तः ॥ १
द्वाहान्तः षोड्णाणीऽयं मन्तः सर्वार्थसाधकः ॥ ५
क्रमेण तदणीविकारजाताश्वक्रादिकाः षोड्ण सूर्तयः स्यः ।
याभिस्तु विष्णोरिह पञ्चरस्य प्रवर्धते णित्तरनेकस्त्रमा ॥ ६

नृसिंहविधानानन्तरं रचाकरत्वसास्यात् विशापञ्चरविधानमाह—श्रय संप्रतीति । रचाकरत्वमाह – जितवानिति ॥१॥

विशापस्तरयन्तं तावदाह - प्रतिरिति। मण्डलानि वृत्तिकोण्चतु-रत्राणि॥२॥

श्रधिकमंशमाह—विष्णुमिति। विष्णुमकारमित्यर्धः। तस्य विन्दी विष्करूपविष्णुरिप लेखनीयः। तस्य हस्तेषु वच्यमाणायुधधारणक्रमेण विष्कृशाचराचराण्यपि लेखनीयानि। कपोलयोरिति। श्रकारहकारभागद्वन्द्वयोरित्यर्थः। सिंहवराहशब्दाभ्यामेव तद्बीजे उत्ते। ते चाकारकपोलयोः लेखनीय। बीजे इति तु हकारकपोलयोः गरुड्चक्रबीजलेखनमुक्तम्। तद्विष्वरूपित। तच्छब्देन मध्यमबीजमुक्तम्॥ ३॥

विखरूपमन्त्रमुदरित—तारिमिति। श्रों बीजम्। नमः शिक्तः॥४॥५॥ चक्रादिमन्त्रेषु षोड्शाचराचरयोगं स्चयित—तद्वर्णविकारजाता दति। याभिरिति। कारणस्त्रस्थूलरूपाभिः भगवद्वस्त्वेष्टनबीजपद्मदलादिस्थाभि-रित्यर्थः॥६॥ यन्तस्य बीजेषु चतुर्षु पूर्वं प्राग्दिचिणप्रत्यगुदग्गतेषु । विद्वांस्तु चक्रञ्च गदाञ्च शाङ्गं खङ्गञ्च मन्तैः सहितं विक्तिव्यात् ॥ शङ्काह्वसुस्तर्भात्यायाश्रिष्वयाऽष्टवीजेषु । विक्तिषेत् दग्रडं कुन्तं शितां

पाशाङ्कुशकुलिशपरशुशतमुखवज्ञीन् ॥ ८ सप्रणवद्वदयभगवदिषाुस्वाख्यानमूर्तिधरयुक्ताः । सेनापतिसहिता निजमन्त्वान्ता मूर्तियोऽत्र लिखितव्याः ॥ ६ सहस्रारपदं पूर्वं कीमोदकी ततो भवेत् । महाशार्ङ्गपदं पश्चात् महाखङ्गपदं पुनः ॥ १०

यन्त्रस्य बीजिष्विति । विष्टनग्रिताबीजिष्वित्यर्थः । विद्वानिति । चित्रकर्मेन्न इत्यर्थः । मन्त्रैः सिहतमिति । जनाटे तत्तन्त्रन्तांत्र निखेदित्यर्थः ॥ ७ ॥

श्रिषिति। श्रिश्रगतबीजिबन्दुष्वित्यर्थः। सिंहवराहमूर्त्यीसु लेखनं यित्रविष्टनपूर्वीपरभागयोः। गरुड्चक्रमूर्त्योसु प्रितविष्टनबाह्ये दृसिंहस्याग्रे॥८॥

चक्रादिमन्त्रानुदरित—सप्रणवेति। नमी योगादेव भगवद्विण्यपदयोचतुर्ष्यन्तत्वमवगन्तव्यम्। खाख्यानं खस्य चक्रादेराख्यानम्। तत्य भो नमी
भगवते विष्णवे चक्रायेखेतत् सिद्धं भवति। खाख्यानमूर्तीति। खाभिमुख्यार्थमाख्यानं खाख्यानं तेन सिहता मूर्तिः खाख्यानमूर्तिः। सम्बुध्यन्तो मूर्तिश्रव्यः
इत्यर्थः। खस्य साधकस्य श्राख्यानं खाख्यानं ग्रोभनप्रायर्थमाख्यानं खाख्यानं
मां रच्चेत्याख्यानमित्यर्थः। सुतरामाख्यानं खाख्यानं रचरचेति वीप्सेत्यर्थः।
तत्य चक्रमूर्ते मां रच रच्चेत्येतत् सिद्धं भवति। खाख्यानमूर्तिधरयुक्ताः
सेनापतिसिहता दति। खाख्यानयुक्ताः। खाख्यानमूर्तिधरयुक्ताः। खाख्यानमूर्तिधरयुक्ताः। खाख्यानमूर्तिधरयुक्ताः। खाख्यानमूर्तिधरयुक्ताः। खाख्यानन्त्रिक्ताः। खाख्यानमूर्तिधराः सेनापतिसिहता दत्यन्वयः। तत्र खाख्यानन्तिधरयुक्ताः। श्रों नमो भगवते विष्णवे चक्रायेत्यादीनि खाख्यानानि
तैः युक्ता दति। खाख्यानमूर्तियुक्ता दत्यस्यायमर्थः। उक्तमन्त्रान्ते चक्रमूर्तिय
दत्यादि योजयेदिति। ततः परं चक्रमूर्तिथरायेत्यादि योजयेत्। ततः परं
चक्रमूर्तिधरसेनापतये दत्यादि योजयेदित्यविष्टस्यार्थः॥ ८॥

निजमन्त्रानुदरित – सहस्रारेति। पोतं ध्रतधरं विद्वानिति। वराष्ठ-बीजयोगविद्वानित्यर्थः। विष्णविभख्ययोरन्तरेति। विष्णवे पोत्रधतधराय महावराहायेति क्रमेणित्यर्थः। मन्त्रीति। महावराहमन्त्रस्थान्ते योग दत्यर्थः। प्रीक्तानि वर्मास्तानानि निजमन्ताणि वै क्रमात्।
पूर्वं महापाञ्चजन्यं महाइलमनन्तरम् ॥ ११
ततो महामुसलवं महाग्र्लं ततः परम्।
स्वाहानानि च मन्ताणि शङ्कादीनां क्रमाहिदुः ॥ १२
दण्डादीनामथाऽष्टानामन्ते युज्याद्रमः पदम्।
पोतं ध्रतधरं विद्वान् वाराहे विष्णुभिख्ययोः ॥ १३
त्रम्तरा योजयेन्त्रन्ती नारसिंहे पुनः सुधौः।
नखञ्च दलितञ्चेव रिपुविग्रहमेव च ॥ १४
योजयित्वा नृसिंहात् प्राक् सिंहमन्तं समापयेत्।
विष्णोरन्ते महापिचराजाय च गरुतमते ॥ १५
हरिपूर्वं वाहनाय प्राणात्मन द्रतीरयेत्।
नमोऽन्तोऽसी त विद्विद्धिनन्तो गारुतमतो मतः॥ १६

नमोऽन्तोऽसी तु विद्वद्भिम्त्वो गारुत्मतो मतः॥ १६ सित्रष्टुभा विद्वयद्भिम्दोर्निलयेन चापि। गायतमन्त्रोद्धिसितेन भूयः संविष्टयेदर्भिनिक्षेतनेन॥ १० यनुलोमविलोमगैश्च वर्णैरिभवीतं च सुधापुटद्वयेन। निलनं बहिरष्ट्युग्मपत्नं प्रविद्ध्याद्य सृतिमन्त्रयुक्तम्॥ १८

तद्विभग्डलं सर्वलचगैरभिलचितम्।
तिस्मद्रावाच्च विधिवदिश्वक्षपं हिरं यजेत्॥ १६
त्रम्नोषोमात्मकमरिगदाशार्ङ्खङ्गैः सशङ्कैरुद्धद्वाहं हलमुसलश्रुलैः सदग्डैः सकुन्तैः।
श्रात्या पाशाङ्कुशकुलिश्रद्धाग्निभिश्चाऽर्कविङ्कियोतद्वाङ्गिकसरिसजं तप्तकार्त्वस्वराभम्॥ २०

नारसिंहे पुन: सुधीरिति। तृसिंहबीजयोगज्ञ इत्यर्थः। तृसिंहात् प्रागिति।
महातृसिंहाय नमः इत्यतः पूर्वभित्यर्थः। तृसिंहमन्त्रं समापयेदित्यनुष्टुभोऽन्ते
योग उक्तः। विष्णोरन्त इति। विष्णवे महापिचराजायेत्यादिक्रमेणोचरित्यर्थः। विदद्गिरिति। महापदयोग उक्तः॥ १०—१८॥

श्रामीषोमात्मकमिति। दिचणाधो इस्तमारभ्य पञ्चमे पञ्चमे हस्ते चक्रादिचतु-ष्ट्रयं दिचणाधस्तृतीयहस्तमारभ्य पञ्चमे पञ्चमे शङ्कादिचतुष्टयं दिचणाधोदितीय-

विष्णुं भाखत्किरीटं मणिमुकुटकटीसूचकेयूरहार-ग्रैवेयों स्यादिमुख्याभरणमणिगणो स्नासिदिव्याङ्गरागम्। विभ्वाकाशावकाशप्रविततमयुतादित्यसङ्काशमुद्य-द्वाच्चयययगानायुधनिकरधरं विश्वकृपं नमामि॥ २१ अभ्यर्चे पूर्ववत् पीठं नवशक्तिसमन्वितम्। अर्चयेत् क्रमशो विद्वान् सृतिंशत्तिचतुष्टयम् ॥ २२ चक्रञ्च चक्राङ्किरीटमीलिं सग्रङ्कचक्रं सगदं सग्राङ्कम्। रत्ताम्बरं रत्ततन्ं करालदंष्ट्राननं प्राग्टलक्षेऽचैयीत ॥ २३ पूच्या गदा गदाङ्कितमीलिः सगदा सचक्रशङ्कधनुः। पीताम्बरानुलेपा पीता क्रुड्डा च याम्यसंस्थदले ॥ २४ शाङ्गं शाङ्गिङ्कितकं ग्र्यामं शाङ्गीरिदरगदाहस्तम्। रक्तांशुकानुलिपनमाल्यादि वाक्यो यजीत् पत्ने ॥ २५ खङ्गं सखङ्गणिरसं खङ्गारिगदाधनुःकरं धूसम्। विक्वतास्वरानुलेपस्रजं समर्चयेदुदक्पवे ॥ २६ शङ्कं सशङ्कशिरसं शङ्कारिगदाधनुःकरं सुसितम्। सित्वसनमाल्यभूषं यजिन्महानादमग्निसंस्यद्ले॥ २९ <mark>शङ्कोक्तचिक्नभूषान् खास्त्रादिक्रधरचतुर्भुजानपरान्।</mark> इलमुसलग्र्लसंज्ञान् संयजिज्ञिणाटादिकीषु पत्रेषु ॥ २८ दण्डादिकांस्तथाऽष्टी किद्रदलेष्वर्चयौत रत्ताभान्। स्वसायुधप्रधानां यतुर्भु जाञ्कतमुखानलानां य॥ २९

दंष्ट्रायलग्नवसुधं सजलाञ्ज्वाह-चोरत्विषं त्वभियजेदय साष्ट्रबाहुम्। चक्रासिबाणसगदाद्रचर्भशाङ्ग-शत्त्याख्यकान् द्धतमादिमहावराहम्॥ ३०

हस्तमारभ्य एकैकान्तरितहस्तेषु दण्डायष्टकमित्येवमायुधधारणक्रमः॥ २०॥२१॥ क्रमशो विद्वानिति। वासुदेवादिमन्त्राः स्चिताः॥ २२ — ३२॥ त्रकानिलोज्ज्वलमुखं नयनैस्तिभिश्च विद्धं वमन्तमवधूतसटाकलापम् । श्रुक्काभभूषमिरशङ्कगदासिबाहुं भूयोऽभिराधयतु वि च महान्द्रसिंहम् ॥ ३१ त्रियो समग्रवलमुग्रतनुं स्वपत्त-विचेपविचत्विलचविपचपचम् । खद्ग[ग्रह]ायतुग्रहममुमग्रहजदग्रहनाथ-माराधयेदय च पञ्चरकस्य विश्वीः ॥ ३२

भूयोऽपि क्षेणवेन्द्रादिकान् समस्यच्येचक्रवचादौन्।
गत्धादिभिरूपचारैः पञ्चभिरय संयतात्मको मन्तौ॥ ३३
निजीदितो होमविधिस्र कार्यौ दीचाविधानाभिहिते च वक्षौ।
ससर्पिषाऽन्नेन तु विक्षित्रस्ति तु विष्णोर्भनुना तयैव॥ ३४

हुता मनुवर्णसमं षोड्णवर्णं जुहोतु षोड्णणः। जुहुयाच वासुदेवादिकं शान्त्यादीं श्वाऽय मद्रसंख्येन॥ ३५ दुग्धतक्त्याः समिधः क्रमेण चक्रादिभिश्चतुर्भन्तैः। जुहुयादष्टीर्ध्वंशतं शङ्काद्यीद्वादशिभरय मनुभिः॥ ३६ तिलसिद्वार्थेर्जुह्यादिकारसंख्यं पृथक् पृथद्मन्ती। चिष्ठवनुष्टुप्तत्पदमन्त्रैर्भन्तार्थसंख्यकं हिवषा॥ ३०

सप्तृतेन क्षेत्रवादी दिनकरसंख्यं तथेन्द्रवचादीः। जुडुयात् पृथगपि वसुमितमय च महाव्याहृती हुनेनातिमान्॥ ३८

त्राराध्य च विस्वज्याऽग्निमभिषिच्य सुसंयतः। विश्वास्तु पञ्चरं कुर्याद्यती ब्रह्मवृष्ट्यती ॥ ३८ इन्द्रस्यनुष्ठुप् विष्ठुप् च सुनिभिः समुदाहृते। विश्वरूपादिको विष्णुविष्णुपञ्चरदेवता ॥ ४०

संयतात्मको मन्त्रीति । केशवादीनामुक्ता मन्त्राः स्चिताः । विक्रमूर्ति ग्रहणं जिह्नादीनामप्युपलचणम् । विष्णोर्मनुर्विश्वरूपमन्तः । [निजोदित इत्यत्र निवेदिते द्रत्यपि पाठः] ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

पृथक् पृथङ्मन्त्रीति। वराइन्हिसंइगर्डमन्त्रैरिप होमं स्चयित ॥ ३७॥

त्रष्टार्णचक्रमनुमध्यगतैश्व पारैव्यक्षेत्तया सुमितरारचयेत् समलै:।
गीतामनो: क्रमण एव तु जातियुश्चि
पञ्चाङ्गकानि हरिपञ्चरकाल्पितानि॥ ४१
विष्णु: प्राच्यादिकमय जपेन्नारसिंहोऽस्वरान्तं
वींस्तीन् मन्तान् पुनरिप तथा पञ्चणस्त्वेकविंणम्।
बुिष्वास्थाप्रसृति च तथा पञ्चवारं चिगायां
भूयो जप्यादिमलिणतधीश्वक्रमन्त्वाभिधानम्॥ ४२

इनिम्मितमानिति। त्रादौ प्रणवेन होम उत्तः ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ४० ॥
सुमितरारचयेदिति। चक्रमनोरूर्ध्वं प्रणवशित्रयोगन्न द्रत्यर्थः ॥ ४१ ॥
विष्णुः प्राचादिकमय जपेदिति। त्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्रोगीतात्रिष्टुब्विखरूपषोडशाचराणां सक्तत् सक्तत् जपानन्तरं श्रतानीक उवाचित्यारभ्य तिन्नवोध महीपत
दत्यन्तः सक्तत् जम्रा विष्टुबादिमन्त्रषट्वं त्रिवारमावत्याऽनन्तरमित्ययशब्दार्थः ।
षोड्शाचराचरवराहन्दसिंहगरुड्चक्रवीजैः सप्रणवशित्तिभः सह तेषां जपः
कार्यः।

अयमत प्रयोगक्रमः। श्रों हीं श्रों विष्णुः प्राचां स्थितस्की। श्रों हीं नं विष्णुर्दित्रणतो गदी। श्रों हीं मीं प्रतीचां प्रार्क्ष पृत्विष्णुः। श्रों हीं में विष्णुः खड़ी ममोत्तरे। श्रों हीं गं ह्रविकेशो विकीणेषु। श्रों हीं वं ह्रविकेशो विकीणेषु। श्रों हीं तं ह्रविकेशो विकीणेषु। श्रों हीं तं ह्रविकेशो विकीणेषु। श्रों हीं तं ह्रविकेशो विकीणेषु। श्रों हीं मं तिक्छिद्रेषु जनार्दनः। श्रों हीं दें तिक्छिद्रेषु। श्रों हीं वां तिक्छिद्रेषु। श्रों हीं पर श्रों हीं तिक्छिद्रेषु। श्रों हीं हं की हिर्मे मा। श्रों हीं विष्णुर्य श्रें हीं वां तिक्छिद्रेषु। श्रों हीं वें विष्णुर्य स्थितो गरुः। श्रों हीं दें विष्णुर्य स्थितं चक्रमिति विंथन्मन्त्रांस्त्रवारं जपेत्। नरिसंहोऽस्वरान्तमिति। टिसंहमन्त्रस्य पञ्चरकत्त्रनामन्त्रेष्वन्त्रमा। नतु ततः परं पञ्चररचक्रमन्त्राभावोऽन्त्रग्रव्देन सिध्यति। यतः तत्र पुनरपीति मन्त्रदयमद्भावं स्वयति। तथा पञ्चशस्त्रेकविंगमिति। विश्वरूपमन्त्रेण साधं चक्रादिनक्रान्तान् एकविंगतिमन्त्रान् पञ्च पञ्चवारं जपेदित्यर्थः। तव

विखक्षपमन्तं श्रों नमो भगवते विश्ववे विखक्षपमूर्ते मामित्यादिको याद्यः।

ॐ नमो भगवते सर्वजिषावि विश्वक्षिणे। वासुदेवाय चक्रादिसर्वायुधसृते नमः॥ ४३ त्रकीन्दुविज्ञिनिलयस्फुरितिवमन्त-शित्तप्रविज्ञमहसः परमस्य विष्णोः। पादारविन्दगिलतासृतिसित्तगावं साध्यं सारेज्जपविधाविप साधकेशः॥ ४४

विषाः साविध्यलक्षेत्वस्तित्वलचलद्वस्तदग्डोद्यतास्तैयक्ताद्यभीषणास्येचणचरणवचोहासहङ्कारघोरैः ।
उत्चिप्ताचिप्तकत्तरफुटितविद्वितां यूर्णितध्वस्तगातान्
ध्यायेद्वेतालभूतग्रहदुरितिपशाचारिनागादिरोगान् ॥ ४५

पूर्वं स्थाने हषीकेशमलयुक्तं विधानवित्।
विश्वक्षपात्मकं जप्याद्वेषावं स्नूलमन्त्रकम् ॥ ४६
योजयित्वा जपेत् पश्चात् चक्रादिषु यथाक्रमम्।
चतुर्षे चतुरः पादान् गीताविष्टुप्समुद्भवान् ॥ ४९
पूर्णेषु षोड्शस्त्रेवमाद्यं पादं वराहके।
दितीयं नारिसंहे च ढतीयं गारुड़े पुनः।
चतुर्थं चक्रमन्त्रे च योजयित्वा जपेत् सुधीः॥ ४८

पूर्वीद्धतिविष्वरूपमन्तेण सहाऽयं पञ्चवारं प्रथमती जप्यः। ततस्रकादिमन्ताः। विमलिश्रतमितिरिति। पञ्जराकाराणां तद्रचकाकाराणामायुधादीनामाधारभूतानां त्रिष्ठुवादीनां ध्यानमायुधानां सुद्रापूर्वकं जपः त्रिष्ठुवादिप्रतिलोमजपश्चेत्यादि स्चितम्॥ ४२॥

चक्रमन्त्रमुद्ररिति—श्रीं नमः दति॥ ४३॥

[प्रतिपत्तिमाह—अर्केन्दिति दाभ्याम्। अर्केन्द्रवङ्गीनां निलयानि मण्डलानि। तेषु स्मुरितास्तिमन्ताः गायच्यानुष्टुप्तिष्टुभः तेषां शक्तिभिः प्रवृद्धं समेधित-मत्युर्जितं महस्तेजो यस्य स तथा तस्य विश्वरूपविष्णोः]॥ ४४॥४५॥

विखरूपितष्टुवादीनामिप पञ्चपञ्चवारं जपमाह—पूर्विमिति। विश्वरूप-चक्रादिमन्त्रजपात् पूर्विमित्यर्थः। त्रिष्टुवादिजपक्रमं च सूचयित—विधान-विदिति। चक्रादिमन्त्रेष्विप गीतात्रिष्टुवादियोगमाह—योजियित्वेति। मन्तं सुदर्भनं चित्यसिम[ष्ट]मष्टाचरं मनुम्।
संयोज्य क्षच्छ्रं महित जपेन्सन्तौ विधानवित् ॥ ४६
आग्नेये वच्यमाणेन विधानेन समाहित:।
सिकतोपलचर्वादीन् साधयेदय तैः क्रियाम् ॥ ५०
वास्तौ पुरे वा ग्रामे वा विद्ध्यादिषयेऽपि वा।
मध्ये च षोड्णाणान्ते खनेदष्टादणाऽवटान् ॥ ५१
अष्टादणन्तु चक्रस्य विद्ध्यात् पुरतोऽवटम्।
हस्तागाधांस्तयाऽऽयामांश्वतुरस्नान् समन्ततः॥ ५२
अन्योन्यतश्रंक्रमार्थं ग्राह्वान् मार्गान् विधाय च।
गोमयेनोपलिप्येतानानीय स्थाप्य वस्त्विप ॥ ५३

सुधीरिति। गायाचक्रमन्त्रेष्विप गीतात्रिष्टुबादियोगज्ञ द्रत्यर्थः ॥४६॥४०॥४८॥
पादपूर्वीत्तरभागयोरष्टाचरस्य च क्रमेण योगमाह—मन्त्रमिति। जपेन्मन्त्री
विधानविदिति। सुदर्भनानन्तरं प्रणवशक्तिषोड्शाचराचरादिबीजस्तोत्रयोग
द्रत्यादिकं दर्भितम्।

अयमत मन्त्रप्रोगक्रमः। श्रीं क्लीं रं विष्णुरग्रे स्थितं चक्रमित्यन्तमुक्ताः प्रकारण तिवारं ज्ञा षोड्याचरादिमन्त्रषट्कं चिवारमावर्त्वं च्रान्तमित्यादि विष्णुचक्ररयाच्चता इत्यन्तमेकवारं ज्ञा षोड्याचरादिमन्त्रषट्कमप्येकेकवारं जिया तिष्ठुबादिमन्त्रषट्कं पञ्चवारमावर्त्वं श्रीं नमो भगवते विष्णुवे विश्वरूपम्त्रतें मामित्यादि विश्वरूपमन्त्रमपि पञ्चवारं जियता चक्रादिचतुर्विंप्रतिमन्त्रान् पञ्चवारमावर्त्वयेत्। श्रीं नमो नारायणाय स्थाने द्वष्रीकेम तव प्रकीर्त्या सहस्रार हुं फट् श्रीं क्रीं श्रीं विष्णुः प्राच्यां स्थितञ्चकी श्रीं नमो भगवते विष्णुवे चक्रम्यूर्ते मां रच रच श्रीं नमो भगवते विष्णुवे चक्रम्य चक्रम्यूर्ते चक्रम्यूर्ति धराय चक्रम्यूर्ति धरसेनापतये सहस्रार हुं फडिति चक्रमन्तः। एवमन्येऽपि मन्त्रा ज्ञाः। एवं रचां क्रलाऽङ्गर्थादिकं विन्यस्थोपसंहरेदिति॥ ४८॥

शरीररचाप्रकारमभिधाय वास्त्वादिरचाप्रकारमा च-श्राग्नेये दति । विधान-प्रकारमा च-मध्य दति ॥ ५०॥ ५१॥

हस्तागाधानिति। मध्यव्यतिरिक्तानां परिमाणकथनं मध्ये तु विहस्तेन विभीमी भाव्यम्। वराहरुसिंहयोरिप तवैव प्रतिष्ठाया वच्यमाणत्वात् शुक्तपुष्करपतेषु निद्ध्यादिंशतिष्वपि। तती मध्यगकुग्डस्य प्रविश्य पुरतो गुरुः ॥ ५४ तदन्तरिष्टा पीठञ्च तव यन्त्रमनुसारन्। स्यापयेदैषावे स्थाने विभ्वक्षपिया सुधीः॥ ५५ ततः क्रमेण चक्रादीन् दिक्कुगडेषु चतुर्घ्वपि। पुनः गङ्कादिकांस्तदत् कुग्रडेष्ट्रसाथितेष्ट्रपि॥ ५६ तथा दग्डादिकानष्टी किद्राशासु प्रकल्पयेत्। मध्ये पुनरधयोर्ध्वं कोलक्षेसरिगौ यजित्॥ ५० चक्रस्य प्राक्तने कुग्डे स्थापयेदिनतासुतम्। ततः समस्य लौक्तत्य क्रमात् समुप लिप्य च ॥ ५८ प्रत्यगासनमासीनो मध्यगस्यगिडले स्थिते। यन्त्रे काञ्चनपदृस्ये पूजयेत् पूर्ववत् प्रभुम् ॥ ५६ वादिचघोषबच्चलं निवेद्यान्तं यथाक्रमम्। हुनेच पूर्वसन्दिष्टे द्वेयैः पूर्वीतामानतः ॥ ६० याशोपाशान्तराशासु बन्तिं द्याचिशस्त्रिशः। क्रमाचक्रादिसृतींनां पञ्चपूराऽस्यसा सुधीः॥ ६१ तत उदास्य देवेशं पूजां परिसमाप्य च। दत्त्वा सुवर्णवासांसि गुरवे ब्राह्मणानिप ॥ ६२ प्रतप्यं विभवैः सम्यक् भोजयेद्देवताधिया । तचोपसर्गा नभ्यन्ति नरनारीमहीस्थिताः॥ ६३

एकोनविंगतिकुण्डानि कार्याणि। चक्रस्य पुरतो गरुडस्यापि हि स्थापनमत्र विविच्चतम्। [पुष्करपत्रेण सिहतान् तत्तन्मन्त्रैयैयाविधि जप्तान् सिकतादीन् विश्वरूपविष्णादिदेवताबुद्धरा तत्तन्मन्त्रैस्तेषु तेषु अवटेषु उक्तक्रमेण स्थापयेदित्याह —स्थापयेदित्यादिना। मध्ये पुनरिति। मध्यमावटे विश्वरूपहरेर्घ अर्ध्वं च द्रव्यस्थापनपूर्वेकं वराहर्न्टसंही पूजयेदित्यर्थः। चक्तस्य प्राक्तन इति। न्हसिंह-प्रतिष्ठानन्तरं तत्पुरस्थितकुण्डे सुदर्भनचन्नं प्रतिष्ठाप्य तत्पुरस्थितकुण्डे गरुडं प्रतिष्ठापयेदित्यर्थः। पञ्चपूरान्धसेति। दिधसक्तुलाजितलहरिद्रारजोन्वितः मोदनं तेषु विश्वपार्षदेभ्यो बलं विकारयेदित्यर्थः। इति सम्बन्धदोपिका-

यहचुद्रिपिशाचाद्या नेचन्ते तां दिशं भयात्। अश्मपातादिका ये च भया नश्यन्ति तेऽचिरात्॥ ६४ शस्यिक्षींसम्हिष्य प्रजाविष्य जायते। धनधान्यसम्हिष्य वर्धते तत्कुलं क्रमात्। दारिद्रारोगनिर्मुत्तं सुखमाभूतसंभ्रवम्॥ ६५

रचोभिरचतबलैरसुरैश्च दैखैः सर्वैः समुद्यतमहास्त्रधरैः परीतम् । विष्णोस्तु पञ्चरमिदं प्रभजन्तमव्यात् साचादपौन्द्रमपरत नरे कथा का ॥ ६६ दृति श्रीप्रपञ्चसारे षड्विंशः पटलः ॥

कार:]॥ ५२—६५॥

अपरत नरे कथा केति। एवंविधग्रत्नुपरीतिमन्द्रमपि अरचत्। तत उत्पन्नग्रतं नरं रचितं सामर्थमस्तीति का कथित्यर्थः॥ ६६॥ दति श्रीपद्मपादाचार्यकति प्रपञ्चसारविवरणे

षड्विंग: पटल: ।

सप्तविंगः पटलः।

यथाऽभिवच्यामि मनुं समासात् प्रासादसंज्ञं जगतो हिताय।
येन प्रजप्तेन यथाऽचितेन हुतेन सिद्धं लभते यथेष्टाम् ॥ १
प्रसादनत्वान्मनसो यथावत् प्रासादसंज्ञाऽस्य मनोः प्रदिष्टा।
यन्त्यानृतीयः प्रतिलोमतः स्यादनुग्रहार्धेन्दुयुतस्य मन्तः॥ २
क्टिषरस्य वामदेवः पङ्क्तिश्कन्दस्य देवतेशः स्यात्।
तेनैवाऽक्षीवकलादीर्घयुजाऽङ्गानि तस्य बीजेन॥ ३
प्रालाही टङ्गघगटासिश्रणिकुलिश्रपाशाग्न्यभीतीर्दधानं
दोभिः शौतांशुखगडप्रतिघटितजटाभारमीलं विनेवम्।
नानाकल्पाभिरामापघनमभिमतार्थप्रदं सुप्रसद्गं
पद्मस्यं पञ्चवक्रं स्फिटिकमिणिनिभं पार्वतीशं नमामि॥ ४

र्द्रशानादीन् मन्ववित् पञ्च मन्वा-नङ्गुष्ठादिष्वङ्गुलीषु क्रमेण । न्यस्येदज्भिर्द्युत्क्रमाद्य्योमगाभि-र्इंस्वास्याभिस्वाभिरेवाऽङ्गुलीभिः॥ ५

द्रिणानस्तत्पुरुषाघोराख्यौ वामदेवसंज्ञश्च । सद्योजाताच्चय द्रति मन्त्राणां देवताः क्रमात् पञ्च ॥ ६

वैश्णविधानानन्तरं श्रवं विधानं वदन् श्रवागमसारस्य प्रासादस्य विधानं सप्रयोजनं वत्तुमुपक्रमते - अधिति ॥ १॥२ ॥

देवतेशः स्यादिति। सदाशिव इत्यर्थः ॥ ३॥४ ॥

मन्त्रवित् पञ्च मन्त्रानिति । अङ्गुष्ठाभ्यां नम द्रत्यादियोग उत्तः । ताभि-रेवाङ्गुलोभिरित्यस्य मूर्धाननादिषु विन्यसेदिति उत्तरत्नान्वयः ॥ ५ ॥

ईशानादिमन्त्रान् विष्ठाय देवतानामिभवी बीजमिष्ठितैः न्यास इति मन्वानो देवतानामानि कथयति —ईशान इति ॥ ६॥०॥८॥८॥

सूर्घानन हुर्गु ह्यकपादेषु च नामिभः खबीजादौः। जर्ध्वप्राग्दचोदक्पश्चिमगेष्वाननेषु विन्यस्थेत्॥ ७ प्रतिपाद्य निजं शरीरमेवं प्रजपेदिन्द्रिय्लचकं शिवातमा । जुचुयाच दशांशतस्तद्ने मधुरात्तैः करवीरजप्रसृनैः॥ ८ अथवा कुसुमैर्जवासमुत्यै: कमलैर्वा विमलिन पायसेन। न्टपत्रचभवै: सिमदरैर्वा जुहुयात् साधकसत्तमः सस्हद्वेर ॥ ८ अष्टपत्रगुणवृत्तराशिभिवीयिकल्पतम्भः समावतम्। मग्डलं प्रतिविधाय ग्र्लिनः पौठमच नवशक्तिभिर्यजीत्॥ १० वामा ज्येष्ठा रौद्रौ काल्याख्या कलवलाद्यविकरिखी। सबलप्रमिथिनिसर्वभूतदमन्यौ मनोन्मनीञ्च यजीत्॥ ११ तारादिकं नितमिप प्रोक्ता भगवत्यदं चतुर्धन्तम्। सकलगुणात्मपदान्ते शिक्तयुक्ताय चिति सन्भाष्य ॥ १२ भूयोऽनन्तायेति च योगान्ते पौठातमने चेति। नमसा युक्तं यात् ब्रूपीठाख्योऽयं मनुः समृद्दिष्टः ॥ १३ न्यासक्रमेण देहे मन्ती गन्धादिभिः समस्यर्छ। पूर्वीतादिच सृतीविदिच सिनवित्तपूर्विकाय यजीत्॥ १४ सद्यो वदाचमालाभयवरदक्षरः कुन्दमन्दारगीरो वामः काश्मीरवर्गीऽभयवर्दपरभवच्मालाविलासी। अवसग्वेदपाशाङ्कुशडमम्बल्द्राङ्गश्लान् कपालं विभागो भीमदंष्ट्रोऽञ्जनकचिरतनुभौतिद्याऽप्यघोरः॥ १५

पीठग्रतीराह - वामिति ॥ ११॥१२॥१३॥

न्यामक्रमेण मन्त्रीति। पूजायां पञ्चाचर्यन्तत्वस्रक्षम्। पूर्वीक्रदिच्चिति। जर्भ्वप्रागित्यत्नेत्वर्थः॥१४॥

प्रोत्ताः सर्व इति प्रचान्तरम् । बाइभिः खेटा[वेदा]भयवरदक्षठारधरायास्मिन् पचे प्रवी देवः स्वयमपि श्रूलडमर्कवराभयधरोऽस्मिन् पचे पचान्तरमायित्य विद्युद्दणीऽय वेदाभयवरद्रकुठारान् द्धत् पूरुषाख्यः प्रोक्ताः सर्वे विनेवा विध्वतमुख्यतुद्धाः यत्रविवयः । मृक्तागौरोऽभयेष्टाधिककरकमलोऽघोरतः पञ्चवक्त-

स्वौशो ध्येयोऽस्बुजन्मोद्भवमुरिपुमद्रेश्वराः स्यः शिवान्ताः ॥ १६ भूतानां शिक्तवाद्व्याप्तवाज्जगित वा निवृत्याद्याः ।

तेजोद्धपाः करपदवर्णविहीना मनीषिभिः प्रोत्ताः ॥ १७ अनन्तसूच्मी च शिवोत्तमञ्च तथैकपूर्वाविष नेचकद्री । चिस्रृतिश्रीकराठशिखरिष्डनञ्च प्रागादिपत्रेषु समर्चनीयाः ॥ १८ प्राप्तामञ्च नानाविधभूषणभूषितास्त्रिनेताञ्च ॥ १६

पाटलपीतसिताकणशितिरक्तशितिप्रभाश्व धूमान्ताः।

कोटीरघटितविलसच्छिशिकलायुतास सूर्तयः क्रमणः॥ २०

उमा चग्डेश्वरो नन्दी महाकालो गगेश्वरः।

वृषसृङ्गिरिटिस्कन्दाः संपूज्याश्चोत्तरादिकाः ॥ २१

कनकविदूरजविदुममरकतमुक्तासिताच्छरकाभाः।

पद्मासनसंस्थाश्च क्रमादुमाद्या गुहान्तिकाः प्रोत्ताः ॥ २२ पुनराश्रेशास्तदनु च कुलिशाद्या दिक्क्रमेण संपूज्याः । प्रासादिवधानिमदं निगदितिमिति सक्तवगीसिद्धिकरम् ॥ २३ त्रमुना विधिना महेशपूजां दिनशो यः कुरुते समाहितात्मा । स तु सम्यगवाप्य दृष्टभोगान् परमन्ते परिपूर्णमिति धाम ॥ २४ वद्यामि शैवागमसारमष्टविंशात्कलान्यासविधिं यथावत् ।

सपञ्चिमित्रहासिरीशपूर्वैः सर्घादिकैः साङ्गविशेषकैश्व॥ २५

र्द्शानस्य ध्वानमाह—मुक्तागीर दति। सद्यादीनां स्वरूपमाह—अम्बुजन्मेति।
मूर्त्यावरणाद्वहिरङ्गावरणं द्रष्टव्यम्॥१५—२४॥

प्रासादिवधानमभिधाय तदवयवभूतानां पञ्चब्रह्मणां विधानमाइ—वच्छा-मीति। प्रशिन्यङ्गदेष्टदामरीचंश्रमालिन्यः ईशानकलाः। निव्वत्याद्याञ्चतस्मस्तत्-पुरुषकलाः। तमोमोहाच्चयानिद्राव्याधिमृत्युच्धधाद्यषा दति अघोरकलाः। द्रेशोऽनुष्ट्वभूरीश्वरास्तत्पुक्षसंज्ञगायचापः।
पुनरम्यनुष्ट्वापो वामक्रतिभगा हरस्वनुष्ट्वभगयुक्॥ २६
द्रान्द्रयतारसमेतं सर्वज्ञायिति हृक्किरस्वमृते।
तेजोमालिनि पूर्वं तृष्ट्राय ब्रह्मश्चिरस द्रित क्षियतम्॥ २०
ज्विलितिशिखिश्वान्ते त्वनादिबोधाय चाऽन्वितेह शिखा।
विज्ञिणे वज्रधराय स्वान्ते तन्वायिति वर्म नेवञ्च॥ २८
सी ची वी ही विन्दुयुतं संप्रोक्ताऽलुप्तशक्तये च तथा।
श्चीं पशु हुं फट् अनन्तशक्तये तथा चाऽस्त्रं स्थात्।
समृनिक्कन्दोदैवतयुक्तं तदङ्गषट्किमिति किथितम्॥ २६
कर्रदेहमुखन्यासं मन्त्री पूर्ववदाचरेत्।
क्राः प्रविन्यसिद्देहे वच्यमाणक्रमेण तु॥ ३०
ताः स्युः पञ्च चतस्रोऽष्टी वयोदश् चतुर्द्वयम्।
अष्टिवंशत्कलाः सम्यक् न्यस्तव्या मन्त्रवित्तमैः॥ ३१

रजा रचा रितः पाल्या कामा संयमिनी क्रिया [िकया]। वृद्धिः स्थिरा च राविश्व भ्रामिणी मोइनी जरा॥

दति वामदेवकलाः।

वृद्धिः सिद्धिर्युतिर्लच्मीर्मेधा प्रज्ञा प्रभा सुधा।

द्रित सद्योजातकला: । एतास पञ्चब्रह्मकलाभि: साध न्यस्तव्या: । अतस्तै: साध वच्यामीत्याह—सपञ्चभिरिति ॥ २५॥२६ ॥

इन्द्रियतारसमितमिति। ऐ' क्रीं श्रीं हमखफें हसी: सर्वेज्ञाय सर्वात्मने हृदयाय नमः इति हृन्मन्त इत्यर्थः। पञ्चप्रणवयोगः शिरश्रादिष्विपि समानः। तृप्ताय इत्यतः पूर्वे नित्यपदं योज्यमित्याचार्याः। श्रस्ते ऽपि श्लीमित्य-स्थानन्तरं क्रीमिति योज्यम्। मन्त्रवित्तमैरिति। प्रणवणित्तप्रासादयोगः पदिवभागञ्च कथितः।

र्दशानः सर्वविद्यानामीखरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिब्रह्मणोऽधिपतिर्वद्मा

तत्पुरुषाय विद्याहे महादेवाय धीमहि तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्। अघोरिभ्योऽय घोरिभ्यो घोरघोरतरेभ्यः सर्वतः सर्वप्रवेभ्यः नमस्ते अस्त रुद्ररूपेभ्यः। दिच प्राग्यास्यवारी ड्वसुपनिजस्वामैन्द्रवारार्किराज्ञां हृद्योवांसदयीनास्युद्रचरमवचःस गृद्धाग्डयोश्व । सोर्वोर्जान्वोः सजङ्घास्प्रगुभयकाटिपार्थ्वे च पद्दोस्तिषु प्राणे के बाहुयुग्मेष्विप विश्वदमतिर्विन्यसेदङ्गुलोभिः ॥ ३२ विन्यासः प्रतिमाक्तती च नितरां साम्रिध्यक्षत् स्थादयं देहे वापि शरीरिणां निगदितः सामर्थ्यकारौति च । यास्ते यव तथाऽसनैव दिनशो विन्यस्तदेहः पुमान् चेतं देशममुच्च योजनिमतं शैवागमन्ना विदुः ॥ ३३ न्यस्येवं पञ्चभिन्नं ह्याभिर्य शिवमाराधयदृग्भिराभि-र्मध्यप्राग्यास्यसौम्यापरदिशि पुनरङ्गरन्लादिभिञ्च । यन्योमाद्यद्विशापैः पुनरपि कुलिशाद्येर्यजेदेवमुक्तं पाचन्नान्नां विधानं सक्तलसुख्यशोसृक्तिमृक्तिप्रदच्च ॥ ३४ पञ्चाचरविहितविधं वच्चे जपतामभीष्टसिद्विकरम् । सिद्वेन येन देही प्रेत्येह च वाञ्चितं पदं लभते ॥ ३५

वामदेवाय नमः। ज्येष्ठाय नमः। त्रद्राय नमः। कालाय नमः। कलविकलनाय नमः। बलाय नमः। बलविकलनाय नमः। बलप्रमथनाय नमः। सर्वेभ्यूतदमनाय नमः। मनोन्मनाय नमः।

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमः । भवे अभवे अनादिभवे भजस्व मां भवोज्ञवाय नमः ॥ २७॥२८॥३०॥३१ ॥

न्यासक्रममाइ—दिच्चित। शिरोदिच्चित्यर्थः। ऐन्द्रेत्यादिना वक्काणि तत्पुरुषन्यासस्थानान्युच्यन्ते। हृदित्यादिना अघोरकलान्यासस्थानानि। गुद्धे-त्यादिना वामकलान्यासस्थानानि। पद्दोरित्यादिना सयोजातकलान्यास-स्थानानि। अङ्गुलोभिरित्यङ्गुष्ठायङ्गुलोभिः क्रमेणिशानकलादि न्यसेदित्यर्थः। ग्रीं ह्रीं हों नमः शिवाय ईशानः सर्वविद्यानां शशिन्ये नमः इत्यादयो मन्ताः॥ ३२॥३१॥३४॥

पञ्चब्रह्मविधानमभिधाय तदात्मकस्य पञ्चात्मकस्य विधि वदन् विनियोगमाह —पञ्चान्तरिति । जगतामिति । पञ्चान्तरमन्त्रे सर्वेषामधिकार उत्तः । न केवलं प्राप्तिमात्रेणिष्टसिद्धिः किन्तु साधितेनैवित्याह—सिद्धेनिति ॥ ३५ ॥ दीघी विषो विसगी सुखः साची च सवाचरः पवनः। ताराद्भवति यदस्मात्तदादिरभिधीयते मनुप्रवरः॥ ३६ अखाऽचराग्यसृनि च पञ्च स्युः पञ्चभूतगानि तथा। जगद्पि भूतारखं तेन हि जगदातातीदिताऽस्य मनोः॥ प्रोत्तस्र्यादिकं पूर्वसङ्गवर्गेस्तु मन्त्रजै:। अङ्गुलौदेहवक्केषु सृलमन्त्राचरादिकान् ॥ ३० न्यसेत्रत्पुरुषाघोरसयोवामेश्संज्ञकान्। सतर्जनीमध्यमात्यानामिकाङ्गुष्ठकेषु च ३**८** वज्ञहत्पादगुच्चाख्यसूर्धस्विप च नामिभः। प्राग्याम्यवासगोदीच्यवक्राचाप च सूर्धनि॥ ४० विभ्वहोिभ: कुठारं स्गमभयवरी सुप्रसङ्गो महिण: सर्वालङ्कारदीप्तः सरसिजनिलयो व्याघ्रसमीत्तवासाः। ध्येया सुत्तापरागास्तरसक्तालिताद्विप्रभः पञ्चवक्त-स्त्राचः कोटीरकोटीघटिततुहिनरोचि:कलोत्तुङ्गमौलि:॥ ४१ अचरलचचतुष्कं जप्यात्तावत्सहस्रमपि जुहुयात्। शुह्रीस्तलेवृतिर्वा दुग्धान्नेद्रग्धभूक हेथ्मैर्वा॥ ४२ तत्पुरुषाद्याः सर्वे प्रधानसंप्रोक्तवा हुईतियुताः। उस्नसितमुखचतुष्कास्तेजोरूपो विलचणस्त्वीयः॥ ४३ चावृतिराद्या सूर्तिभिरङ्गेरन्याऽपराऽप्यननाद्यै:। अपरोमादिभिरपरेन्द्राद्यैरपरा तदायुधैः प्रोक्ता ॥ ४४ कथयामि मनोविधानमन्यन्मुनिपूज्यं प्रवरं पिनाकपागो:। खतनी परिकल्पा पीठमङ्गान्यपि विन्यस्य तथैव मन्त्रवर्णान्॥ हन्सुखांसोसयुग्सेषु षड्वणांन् क्रमशो न्यसित्। कार्ठसृ लि तथा नाभी पाद्वियुक्पृष्ठहृत्सु च॥ ४६

प्रणवस्य भूतयोन्यात्मलमितरेषां भूतात्मलं च वदन् न्यासादी मन्वविशेषान् श्राह—तारादिति । अनेन चाऽचरतत्त्वन्यासः स्चितः ॥ २६॥३०॥ प्रोत्तं पूर्वमिति प्रासाद इत्ययः । श्रं बीजम् । श्राय प्रतिः ॥ ३८—४८॥

मूर्डीस्यनेत्रवागेषु दो:पत्सन्ययकेषु च। सिशरोवक्कद्धदयजठरोकपदेष्वपि ॥ ४० <mark>दृदाननपरभ्र्वेणाभीत्याख्यवरदेषु च ।</mark> मुखांस इदयेषु वीन् परान् पादो क कु चिषु ॥ ४८ जर्ध्वाधः क्रमणः कुर्याद्गोलकन्यासमुत्तमम्। पुनस्तत्पुरुषाघोरसद्योवामेशसंज्ञकान् ॥ ४८ ललाटजठरदंग्रसहृद्येषु क्रमात्र्यसेत्। पुनस्तत्प्रतिपत्त्यधं जपेनान्विममं सुधीः॥ ५० नमोऽस्तु स्थागुभूताय ज्योतिर्लिङ्गाव[स]तात्मने । चतुर्मृर्तिवपुण्कायाभासिताङ्गाय शकावे ॥ ५१ कुर्यादनेन मन्त्रेण निजदेहे समाहितः। मन्ती पुषाञ्चलिं सस्यक् विशः पञ्चश एव च॥ ५२ पूर्वोत्त एव पीठे प्रागङ्गेर्मू तिभिः शक्तिभिस्तदनु । वषपालचग्डदुर्गागुहनन्दिगगपसैन्यपाः पूज्याः॥ ५३ पूज्याश्व वासवाद्याः पुनरूपहारैः क्रमेण भक्तिमता। अभ्यर्चिते हुते च स्तोतव्यः संस्तवेन पुनरीषः ॥ ५४ नमी विरिच्चिविष्यवीश्वभेदेन परमातमने। सर्गसंस्थितिसंहारव्याहृति वृत्ति व्यक्तसूर्वये ॥ ५५ नमञ्चतुर्धाप्रोद्भूतभूतभी[भू]तात्मने भवः। भूरिभारातिसंहर्वे भूतनायाय श्रु लिने ॥ ५६ विश्वयासाय विलसत्कालक्टविषाणिने। तत्कालङ्काङ्कितग्रीवनीलकार्हाय ते नमः॥ ५० नमो ललाटनयनप्रोत्तसत्क्षवावर्त्यना । ध्वस्तसारनिरस्ताधियोगिध्येयाय शस्त्रवे ॥ ५८

मन्त्रिमदं सुधीरिति। मन्त्रार्थगतमानस इत्ययः ॥ ५०॥५१॥५२॥ मन्त्री पुष्पाञ्जलिमिति। मूलमन्त्रयोगभाह। सम्यगिति। सप्रतिपत्ति-कमित्यर्थः॥५२—६६॥ नमो देहार्धकान्ताय द्राधदवाध्वराय च। चतुर्वर्गे [र्गो] ष्ट्रभीष्टार्थदायिने मायिनेऽगवे॥ ५० स्थलाय स्नूलभूताय ग्रुलदारितविद्विषे। कालहन्ते नमश्चन्द्रखग्डमग्जितमीलये॥ ६० विवासमे कपर्दानार्भान्ताहिसरिदिन्दवे। देवदैत्यासुरेन्द्रागां मीलिष्ठष्टाङ्घये नमः॥ ६१ भस्माभ्यताय भत्तानां भृत्तिमृत्तिप्रदायिने। व्यत्ताव्यत्तस्वरूपाय शङ्कराय नमो नमः॥ ६२

नमोऽन्तकात्मकारिपवे पुरिविषे नमोऽस्तु ते विरद्वराइभेदिने । विषोद्धसत्पाण्वरबद्धसूत्ये नमः सदा वषवरवाहनाय ते ॥ ६३ वियन्मरुष्ठुतवहवार्वसुत्थ्याः मखेणरव्यस्तमयूखसूत्ये । नमः सदा नरकभयापभेदिने भवेह नो भवभयभङ्गक्षविभो ॥ ६४ स्तुत्वेन्दुखग्रहपरिमग्रिहतमीिलिमेव-मुदासयेत् पुनरमं हृद्याम्बुजे स्वे । श्रुभ्यच्ये देह[व]मिष संयतिचत्तवित्त-भूत्वा शिवो जपतु मन्त्रमहेण्योनम् ॥ ६५

सन्तर्पं विप्रान् पुनरेवमेव संपूजयेदिन्दुक्कलावर्तसम्। जिमद्ययाशिक्त शिवस्वरूपी भूत्वा तथाऽन्ते च शिवः स भूयात्॥ अमुमेव मनुवरं मनुलक्षं हिल्लेखया अभितो निम्ह्रसम्। जिम्त्वा न्यतम्समिधां मधुरयुजां मनुसहस्रमपि जुहुयात्॥ ६०

श्रतिपञ्चाचरिवधानसाइ — अमुमेविति । ज्ञाङादियुत्तेन षड्चरेण अङ्गानि । ज्ञाङादिवां पूर्ववत् । श्रों बीजम् । ज्ञीं श्रतिः । अष्टाचरस्याऽप्येवमेव बीजशत्ती । पञ्चाणीत्तात्यङ्गानि । द्रति ज्ञाङादियोगवाधकं न भवति ॥ ६०—०३॥

वन्दे हरं वरदशूलकपालहस्तं साभौतिमद्रिमुतयोज्ञ्चलदेइकान्तिम्। वामोर्गिठगतया निजवामहस्त-न्यसामगोत्पलयुजा परिरब्धदेहम्॥ ६८ यावृतिरङ्गेराद्या हृ लेखाद्याभिरनु वृषाद्यैय। माताशिशकतं पञ्चावरणं विधानमीशस्य ॥ ६९ याप्यायिनी शशियुताऽप्यम्गाऽग्निमाया-विन्द्रितिका च नकुली भुवनेन्दुयुक्ता। दौघीं कलायुतविषय शिवायवणीः स्याच्छू लिनो सनुरयं वसुवर्णयोगी ॥ ७० वामाङ्कन्यस्तवामेतरकरक्ममलायास्तया वामवाह-न्यस्तारत्तोत्पलायाः स्तनविधृतलसद्दामबाद्यः प्रियायाः। सर्वाकल्याभिरासो धतपरशुस्रगेष्टः करैः काञ्चनासो ध्येयः पद्मासनस्यः स्मरललिततनुः सम्पदे पार्वतीगः॥ ७१ पञ्चार्गोत्ताङ्गाद्यः पञ्चब्रह्मप्रदिष्टपूज्य । वसुसितलचजपोऽयं सन्त्रस्तावत्सहसहोमश्च॥ ७२ दृति जपसुतपूजाध्यानकैरोभ्याजी प्रियत्वचितः स्थात् सर्वती देहभाजाम्। धनविभवयगः श्रीसम्पदा दीर्घजीवी तनुविपदि च भौवं तत्परं धाम भूयात्॥ ०३ द्ति श्रीप्रपञ्चसारे सप्तविंशः पटलः। दित स्रोपद्मपादाचार्यक्षते प्रपच्चसारविवरणे

सप्तविंश: पटल:।

अष्टाविंग: पटल: ।

<mark>त्रय प्रवच्यते मन्त्रो दिचणास</mark>्र्तिसंज्ञितः । जपतामिष्टसंसिद्धिविधानसुरपाट्प: ॥ १ <mark>चद्रिः चिणा कालकर्णकामिकायुग्रयेचराः ।</mark> तुध्यामध्यगताः स्युभ्धं वटस्रूलनिवासिने ॥ २ नैधाहिनरताङ्गाय नमी कद्राय शस्मवे। तारणितिनिमुद्दोऽयं मन्त्रः षट्विंगदत्तरः ॥ ३ शुकः प्रोक्तो मुनिश्कन्दोऽप्यनुष्टुप् समुदाहतम्। दिविणासृतिं कद्रोऽस्य देवता समुदाहृता ॥ ४ तार्भक्यादिकै इंडियिन्तै मेन्साच रै: क्रमात्। ऋविचिवसुवस्वग्निगुणवर्णेविभागणः। मन्दी कुर्यात् षड्ङ्गानि जातियुच्चि समाहित:॥ ५ कालिक स्रितिदृग्गग्डदयनासास्यके दश। दो:सन्धिकग्ठानन इन्नासिक ट्यन्धुषु क्रमात्॥ ६ पत्सिविषु पुनर्दाभ्यां मन्त्रविद्यापकं न्यसेन्। एवं न्यसम्मेरोरोऽय चिन्तयेनान्नदेवताम्॥ ७ मुद्रां भद्रार्थदातीं सपरग्रुहरिणां बाहुभिर्वाहुमेकं जान्वासक्तं द्धानो भुजगवरसमाबद्धकाची वटाधः। **यासीनयन्द्रखग्डप्रतिघटितजटः** चीरगीरिस्त्रनेतो द्यादादौ: ग्रुक्तार्यमुनिभिरभिवृतो भावग्रु हिं भवो वः॥ ८

एवं पञ्चवक्तस्य भिवस्य मन्त्रानिभधाय दिच्चणवक्तप्रधानं सीस्यमन्त्रमाइ — अय प्रवच्यत इति। इष्टेति। विनियोग उक्तः। ओ बीजम्। इतिं यिक्तः। मन्त्री कुर्यादिति। सर्वेज्ञादियोग उक्तः॥१॥२॥३॥४॥५॥ दाभ्यां मन्त्रविदिति। प्रणवभक्त्योः सर्वेच योगं जानित्रस्य हैः [आद्यन्त-प्रणवभक्त्योरेकत्वं जानित्रस्य इति पदार्थादभी जुतपाठः]॥६॥७॥ ध्यानमाइ — मुद्रामिति॥ ८॥

प्राक्प्रीक्तविधानेन च सम्यक् संपूज्य साधु कलशादौ:। क्षतसंदीचो मन्ती जप्यादेनं मनं समाहितधीः ॥ ध दाविंशदयुतमानं प्रतिजय जुहोतु तद्दशांशमितै:। दुग्धामुतैस्तिलैर्वा साज्येन पयोऽन्यसा दयेनाऽपि॥ १० जप्तुवं मन्लमेनं दिनमनु गिरिशं पूजयित्वा च इत्वा सुत्वा नत्वा मनीवाक्त नुभिरवहितः प्राप्य कामानशिषान्। व्याख्याता चागमानां भुवि कविषु वरः साधु वैदान्तवेदी वादीर् सीऽदैतविद्याफलममलतरं याति शैवं पदं तत्॥ ११ जीविशिखिकार्णरेफान् प्रतिवीसा प्रादिकांश्व पुनरिप तान्। मिधाप्यायिनियान्तांस्तानेव तरान्तिकान् सतनुरूपान्॥ १२ याभाष्य चटप्रचटी सकहवमी बन्धघातयी वीस्रा। प्रोत्ता वर्मास्तावधि समुद्वरेच्छितिपूर्वकं मन्तम् ॥ १३ ऋषिरस्याऽघोराखः संप्रोक्तस्तिष्टुबुच्यते च्छन्दः। मद्रीऽप्यचीरपूर्वः संप्रोक्ता देवताऽस्य मनोः॥ १४ हृत् पञ्चभिस्तदगैं: शिरोऽपि षड्भिः शिखा तथा दशभिः। तावद्भिरेव कवचं दृगष्टभिद्यदिश्मिरपि चाऽस्तम्॥ १५ कदृगास्यकग्ठहृज्ञाभ्यस्यूक्षु जानुजङ्घयोः पदयोः । भिन्नेर्भन्वाणैन्धिसतु विग्रहे मन्वी॥ १६ एकादशधा पञ्चभिरयो सषड्भिर्दास्यष्टभिश्रतुर्भिश्च। षड्भिश्चतुस्वयेण च षड्भिर्दाभ्याञ्च भेदितैः क्रमणः॥ १७ वालाभाभः वराग्रैः परशुडमम्बी खद्भवटी च वाग्रे-ष्वासी ग्रुलं कपालं दधदतिभयदी भीषणास्यस्तिनेतः। शक्त्यनन्तरं पञ्चाचरयोग उत्तः [न्यासमन्त्रादी क्तसंदीची मन्वीति। प्रणवशक्तियोग उक्त दति पदार्थादशींद्रतपाठः] ॥ ೭ ॥ इयेनाऽवीत्यपिर्वार्थः ॥ १० ॥ ११ ॥

दिच्णवत्तप्रधानमेवाग्नेयं मन्त्रमाइ—जीविति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १४ ॥ विग्रहे मन्त्रीति । न्यासमन्त्रेषु प्रणवशक्त्यादियोगार्थः । हं बीजम् । हीं शक्तिः ॥ १६॥१०॥१८॥२०॥

रक्ताकारास्वरोऽहिप्रवरघिटतगावोऽरिनागग्रहादौन् खादिन्नष्टार्थदायो भवदनिभमतोच्छित्तये स्थादघोरः ॥ १८ खच्छो मुमुचोस्तु भवेदघोरः काम्यिक्रयायामि एक्तवर्णः । कृष्णोऽभिचारे ग्रहवैक्वते च प्रोक्तो जपः स्थादिष लचमानः ॥ १८ घृतावसिक्तौस्तिलतगडुलैश्च जपावसाने जुहुयाद्दशांश्रम् । घृतस्तुतैर्वाऽय ह्विभिरेव तावत्प्रजुह्वन् समुपैति कामान् ॥ २० हृ खेखास्थितसाध्याचरिवलसत्काणिकं कलावीतम् । वर्गाष्टकान्तिक्षसरमन्त्ये सहलचयाचरोह्नसितम् ॥ २१ मन्ताचरचयोद्यहलमध्यदलाग्रकच्च तहान्ते । विद्विपुटासिसमाश्रितकवचास्तं प्रतिविलिख्य यन्तिमदम् ॥ २२ कृत्वा समाप्य मग्डलमच विनिःचिष्य पृरयेत् कलशम् । पीठे पिनाकपाणेर्गव्येर्वा क्रायक्षुप्रतोर्वेर्वा ॥ २३

यङ्गावतेरनु च हितिभिरौरिताभिः पयाच मातृभिरयाऽपि दिशाधिनायैः। संपूजयौत विधिनेति षड्चरोत्य-

मार्गेण वा मनुपरिस्फुरणाय मन्ती ॥ २४ याज्यापामार्गसमित्तिलसर्षपपायसाज्यकैय पृथक् । राती सहस्रहोमाद्भृतापसारादिशान्तिरुद्दिष्टा ॥ २५ सित्तिकंशुक्तिर्गुग्डीकनकापामार्गजन्मनां समिधाम् । पृथगपि सहस्रहोमानिग्रहमोचोऽचिराद्ग्रहाणां स्थात् ॥ २६

पूजायन्त्रमाह—हम्भेषेति। साध्याचरिमति। साधकाद्यचरस्रोपलचणम्। कलावीतिमिति। खरवेष्टितमध्यबीजिमत्यर्थः। अन्त्ये सहलच्चयाचरोन्नसितिमिति। अन्त्ये दले सहलच्चयाचरोन्नसितम्। चयाचरं चकारः। उत्तं हि भुवनं कषत इति। स एव लकारेण सह वर्तत इति सहलच्चयाचरं तेनोन्नसितमित्यर्थः। अथवा हकारलकाराभ्यां सह वर्तमानं चकारं तेनाऽन्त्येन उन्नसितमित्यन्त्यदलेऽचर-त्रयलेखनमनेन दर्शितम्। समाप्य मण्डलिमिति। वृत्तराध्यादिकं बहिः कल्यियत्वेत्यर्थः॥ २१॥ २२॥ २३॥

परिस्पुरणं सिबि:। मन्बीति। प्रणवशक्तिपुटितत्वमुक्तम्॥ २४॥२५॥२६॥

गव्यात्तेर्जुच्यात् पृथग्दश्यतं मन्ती मयूरेधकैभूयसे यतुरङ्गुले य शिवपञ्चम्यां निशायां इनेत्।
सिर्मिर्गिसपञ्चगव्यचिकाः सिर्मः ससंपातकं
इत्वा तत् प्रतिभोजयेत् प्रतिश्ममं यान्त्येव सर्वे यहाः॥ २०
षट्कोणे किर्णिकायां स्पुरयुगलयुतां साध्यगभीञ्च शितां
कोणाग्रे प्रस्पुरद्वन्द्वन्य विलिखेन्मन्त्ववर्णान् दलेषु।
षड्वेदद्वन्द्वषड्वेदकचतुर्युगषट्संत्यकान् बाद्यषट्के
वर्मास्त्वाणां तदेतद् यहगद्भयहृद् यन्त्वमाधीरमाहः॥ २८
न च रिपवो न च रोगा न ग्रहपीड़ा न शस्त्रवाधा च।
न च्वेलक्जो मर्च्यान् स्प्रशन्त्यघोरास्त्रमन्त्रजापरतान्॥ २६
तस्मादघोरास्त्रमन्ं प्रजप्यात् समर्चयत्तिहितं विधानम्।
इनेच्च तिनेव समस्तवाञ्छासंसिद्धये चाऽथ विस्तत्ये च॥ ३०

खसप्तमः कर्णयुतोऽर्धचन्द्रवान् कुपञ्चमो दोन्दुयुतो ध्रुवादिकः। मनुस्त्वयं सृत्युजयात्मकः स्फुटं समीरितः साधकरचणचमः॥ ३१

ऋषिरस्य कहोलास्यश्कन्दो देव्यादिका च गायती। स्यादेवता च मृत्युञ्जयमद्रोऽङ्गान्ययाचरेद् भृगुगा॥ ३२

पुटितनिलनसंस्यं मौलिबह्वेन्दुरेखा-गलदम्दतजलाद्वें चन्द्रवङ्गाक्षेनेतम् । स्वकरकालितमुद्रापाश्वेदाचमालं स्फिटिकरजतमुक्तागौरमीशं नमामि ॥ ३३

मन्त्री मयूरिति। शक्त्यनन्तरं चिन्तामणियोग उत्तः ॥ २०॥२८॥२८॥३०॥ शिवस्यैवोध्वैवक्तप्रधानं मन्त्रवर्थमाह—खसप्तम इति ॥ ३१॥

श्रङ्गान्ययाचरेत् भगुणिति। नाभिद्धदुश्चूमध्येषु श्रचरन्यासानन्तरं दीर्घः स्वर्युतेन भगुणा श्रङ्गान्याचरेदित्यर्थः। जूं बीजम्। सः श्रितः॥ ३२॥

स्फटिकरजतमुत्तावर्णमिति। एकैकाचरप्रधानेषु वच्यमाणेषु ध्यानेष्विप

वर्णविश्रेष उत्तः ॥ ३३ ॥

जप्तव्योऽयं मन्तवर्यस्तिल्वं दीचापूर्वं होमक्तत् स्वाइगांगैः। दुग्धाच्यात्तेः ग्रुड्वल्राङ्ग्रेड्च्या गुर्वादेशात् साधको ह्य्यवाहे॥ ३४ अर्चा कार्या निव्यमः भैवपीठे स्वादप्यङ्गेर्लीकपालेस्तदस्तैः। सम्यक् पूजावस्तुभिमेन्त्रजापी प्रोत्तं होतन्सव्युजितुर्विधानम्॥ ३५ इति जपहृतार्चनादिभिः सिद्धो मन्त्रोत्तम्प्तिविहिततनुः। समाचरित्रजान्तर्योगं क्रव्यापसृत्युनाशकरम्॥ ३६ तारनालम्य मध्यपवकं हाद्यक्णिक्युतं क्रमोत्क्रमात्। चिन्तयित्रयतमन्तरा शिवं नीक्जे च नियतायुषेऽज्ययोः॥ ३० जर्ध्वाधः प्रोतपद्मदयदलनिचितरचरस्तिध्ववादी-राद्यन्तैमन्दमन्दप्रतिगलितसुधापूरसंसिच्यमानम्।

गुर्वादेशादिति । द्रव्यदेवतैकाज्ञलमुज्ञम् ॥ ३४॥

सम्यक् पूजा वसुभिरिति। अस्तमयैरित्यर्थः। मन्त्रजापीति। मन्ता-ज्ञाता मन्त्रे वीता च। मन्त्रजापीत्यनेनाऽचीं विधिनष्टि। धिवपदादाविर्भूय तत्रैव विजीनया माययाऽस्तमय्याऽचीं कार्येत्यर्थः। वच्यमाणमन्त्रेणाऽची कार्येति भावः॥ ३५॥

मन्त्रोत्तमृतिविहिततनुरिति। मन्त्रगततत्तद्वरानुगतद्वस्वरपञ्चतेन सार्धम् उत्तैरीयानादिमृतिभिविहिततनुरिति। प्रणवादिप्रधानयोगेषु न्यासविश्रेषाः कथिताः। तत्र प्रणवप्रधानयोगे श्रो एं इं श्रं इति बीजैः सार्धमीयानादि-मृतिभिः स्तवक्तन्यासं कुर्यात्। वोमित्यादिभिः सार्धं वा। इतरयोस्त योगयोज्वीं सोमित्यादिभिः सार्धं न्यासः कार्यः। सर्वैः सार्धं समष्टिमृतेरित्यर्थ-सिद्धमितत्॥ ३६॥

प्रणवप्रधानं योगमाह—तारित । क्रमोत्क्रमादिति । क्रध्नीधोमुखपद्मद्यं क्रमोत्क्रममन्त्रात्मकं चिन्तनीयमित्युक्तम् । चिन्तयेद्रियतमन्तरा प्रिवमिति । नियतमन्तरा नियतस्य नित्यस्य मायाबीजस्याऽनुलोमविलोममन्त्रमध्यस्थितस्य अन्तरा मध्ये प्रिवं पञ्चाचरमित्यर्थः । ततो ध्यानार्थमीं नमः प्रिवाय ईमिति मन्त्रः स्चितः अनुलोमविलोममध्ये । अत्र च प्रिवः स्फटिकिनिभः स्त्रीरूपो वीणावादनपरो ध्येयः ॥ ३०॥

श्रमित्रेव योगे मन्त्रान्तरं शिववाचकमाइ—जर्धाध इति । पूर्ववत् पद्मदयं सङ्कल्पा दलेष्वपि श्रचरत्रयं लेखामित्याइ—दलनिचितरचरैरिति । खरविशिष्टाः

र्द्रशानं सूच्मरूपं विमलतरसुषुम्नान्तरा सन्निषसुं ध्यायद्वाप्नोति रोगैर्नियतपरिच्चतस्तज्जपाद्दीर्घमायुः ॥ ३८ चादी तारं विलिखतु ससाध्याच्चयं वर्णिकायां दिक्पवेष्वप्यपरमपरं वाऽपि तत्को गक्षेषु । भूयो भूमेः परमनु सगाङ्गं तदसेषु टान्तं जप्ता बन्धग्रहगद्विषध्वंसि यन्त्रं तदेतत् ॥ ३८ द्रित क्रेतयन्वविभूषितमग्डलमध्ये निधाय कलशमपि। <mark>चापूर्यं चाऽभिषिच्चेच्छीवग्यकारं ग्रहाभिचारहरम्॥ ४०</mark> तति कि नो द्वानाच्य सिमद्भियतुरङ्गुलै:। दुग्धिसतौः समिइेऽग्नी षट्सइस्रद्यं हुनेत्॥ ४१ यसु वज्ञी जुहोखेवं यावत्संख्येन साधकः। तावत्संख्यैः सुधाकुम्भैरग्निः प्रीणाति शङ्करम् ॥ ४२ आप्यायितोऽग्निना भर्वः साधकस्येपितान् वरान्। प्रद्यादायुराद्यां स्व दुरन्तान् प्रलयान्तिकान् ॥ ४३ मन्त्रान्ते साध्याख्यां पालययुगलं प्रतीपमपि मन्त्रम्। प्रीत्वा समापयेनानुमयमपि मृत्युञ्जयाह्नयो मन्तः॥ ४४

नामचराणां लेखनं कर्तव्यमित्याह—ग्राद्यन्तैरिति। ग्र ग्रा इत्याद्यः ग्रन्ते येषामचराणां तान्याद्यन्तानि तैरित्यर्थः। तस्मात् प्रणवसम्बन्धिभिः खरैः केंसरस्थाने संवेष्ट्य जकारसम्बन्धिभिः खरैः दलमध्ये वेष्टयित्वा सकारसम्बन्धिभिः खरैः दलाग्रे वेष्टयेदित्यर्थः। पूर्वीक्तपद्मेऽपि समानमेतत् वेष्टनत्रयम्। ईशानं सूद्मारूपमिति मन्त्रविशेषमाह। इकारः सूद्माशब्दार्थः। ततः इं ईशानाय नमः दं इति मन्तः सिद्धः अनुलोमविलोममध्ये। श्रत्न तु शिवो वीणावादनपरो ध्येयः॥ ३८॥

बाह्यप्रयोगाङ्गं यन्त्रमाह—यादौ तारमिति॥ ३८॥ ४०॥ ४१॥
होमकाले प्रतिपत्तिमाह—तावत् संख्यैरिति॥ ४२॥ ४३॥
मध्यवीजप्रधानमान्तरं योगमाह—मन्त्रान्त इति। मन्त्रमपि प्रोक्ता
प्रतीपं प्रतिलोमं समापयेदित्यन्वयः। पालयेत्यस्याऽन्ते ज्वीं नमः प्रिवाय
ज्वीमित्येत्यान्यस्काः प्रतिलोममुचरेदित्यर्थः। रजतवर्णा मुद्रापुस्तकधरा देव्यव

अथवाऽमलकमलपुटान्तितं शिश्वविश्वभूषणं तद्रम्।
ध्यात्वा जप्याद् यथावद् भृतक्षृप्ता सृत्युनाशनं दृष्टम् ॥ ४५
चतुरङ्गुलिपरिमाणेरस्ताखग्रडेरथाऽर्कसाहस्वम् ।
जुहुयाच दुग्धसिकौरारोग्यायाऽऽयुषे च लच्मेर च ॥ ४६
अस्ता वटतिलदूर्वाः पयो घृतं पायसं क्रमेणेति ।
सप्तद्रव्याण्युक्तान्येतैर्जुहुयात् पृथक् सहस्रतयम् ॥ ४९
ज्वरे घोरतरेऽभिचारे सोन्यादक्षे दाहग्रदे च मोर्च ।

तीव्र ज्वरे घोरतरेऽभिचारे सोन्मादक्षे दोहगदे च मोहे।
तनोति शान्ति न चिरेण होमः सञ्जीवनं चाऽन्दशतप्रमाणम्॥ ४८
सम्भोजयेद्वोमदिनेषु विप्रान् सप्ताधिकान् खादुभिरव्नभोज्यैः।
सतर्णका गाञ्च हतावसाने दद्याद् दिजेभ्यो हतकर्मक्रद्भाः॥ ४८

निजजनादिन शतं शतं यो जुड्याट् द्रव्यवरैश्व सप्तसंख्यैः। मधुरैः प्रतिभोजयेच विप्रानिभवाञ्कि वियमेन दीर्घमायुः॥ ५०

अथवा सप्तिभिरते द्वेयेरेक्षेन वा सहस्रतयम्।
जन्मर्चहोममावाज्ञिरुपद्रवमुत्तमं व्रजेदायुः॥ ५१
दूर्वावितये जुँह्यासम्बविदेकादणा हुती दिनणः।
जित्वाऽपसृख्रोगान् प्रयात्यसावायुष देर्घ्यमपि॥ ५२
जन्मर्चाणां वितये किन्नाकाण्मर्थवकु जजैरिध्मैः।
क्रमणी हुनेत् सहस्रं नण्यन्त्यपसृत्युरोगदुरितानि॥ ५३

ध्येया। पुनः पूर्ववदचरत्रयविशिष्टघोड्शस्त्रयुक्तं पद्मदयं सिश्चन्य तन्मध्ये सुद्रापुस्तकधरं शिवं सिश्चन्य पालयान्ते ज्वीं ईशानाय नमः ज्वीमिति जिपत्वा प्रतिलोमं जिपदिति मध्यवीजयोगः॥ ४४॥

हतीयबीजप्रधानं योगादिकमाइ—अथवेति। कमलद्दं वर्णेत्रयं स्वरिविश्रिष्टमताप्यनुलोमिवलोममन्त्रात्मकं द्रष्टव्यम्। स्विनमः शिवाय स्वीमिति देवीमन्तः। स्वि ईशानाय नमः स्वीमिति देवमन्तः। तत्र तिवर्षे दिग्वाससं विचित्रकिङ्गिखायलंकतं वामहस्ते अर्धेन्दुधरं तमेव दिचणहस्तेन भच्चयन्तं सुतावर्णं देवं देवीं च ध्यायेत्। अर्धनारीखरो वा सर्वत ध्येय दति॥ ४५॥॥ ४६॥ ४०॥ ४८॥ ४०॥ ५०॥ ५१॥

मम्बविदेकादशाहुतीरिति। पञ्चाचरयोग उक्तः॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥

सितसिद्धार्थैः सहस्राहुत्या नग्धन्त्युपद्रवा ज्वरजाः।
तद्यद्यामार्गे हुतान्मृत्युञ्जयमप्यरोगतां लभते॥ ५४
प्रोत्तेर्ध्यानजपार्चनाहुतविधानाद्येश्व मृत्युञ्जयं
यो मन्ती प्रभजन्मनुं प्रतिदिनं प्रातः प्रसन्नाश्यः।
तस्येष्टानि भवन्ति संस्तिरिप स्फीता च प्रवादयः
सम्पन्नाः सुसुखी च जीवित चिरं देहापदि स्थाच्छिवः॥ ५५
द्रति श्रीप्रपञ्चसारे श्रष्टाविंशः पटलः।

प्रभजेट् यो मन्त्रीति। प्रणवान्ते श्रक्तिबीजयोग उक्त:॥ ५५॥
दति श्रीपञ्चपादाचार्यक्तते प्रपञ्चसारविवरणे
श्रष्टाविंश: पटल:।

एकोनिविंगः पटलः।

अय सजपहताद्यो वच्यते साधि चिन्ता-मणिरिभमतकामप्राप्तिकल्पद्रमोऽयम्।

4,9 3

अनलकषमरेफप्राणस्वान्तवाम-

श्रुतिहिमक्चिख्राडैर्मगिडतो मन्त्रराजः॥ १ ऋषिरपि काभ्यप उत्तम्कन्दोऽनुष्टुप् च देवतोमेशः।

यान्तैः षड्भिर्वर्गीरङ्गं वा देवताऽर्धनारीणः॥ २ अहिण्याधरगङ्गाबद्वतुङ्गाप्तमीलि-

स्तिद्रगगणनताङ् प्रस्तीचणः स्तीविलासः।

भुजगपरशुश्चान् खङ्गवङ्गी कपालं

शरमपि धनुरीशो विभद्व्याचिरं वः॥ ३

हावभावलितार्धनारिकं भीषणार्धमयवा महिप्रवरम्। पाश्रसोत्पलकपालग्रुलिनं चिन्तयेज्ञपविधी विभूतये॥ ४

अथवा षोड्णग्र्लव्यग्रभुजा चिनयनाहिनहाङ्गी।

अरुणांशकानुलेपनवर्णाभरणा च भगवती ध्येया॥ ५

विहितार्चनविधिरयाऽनुदिनं प्रजपेदशायुत्तितं मृतिमान्। अयुतं हुनेस्त्रिमधुरार्द्रतरैस्तिलतगडुलैस्तदवसानविधी॥ ६

भूवोत्तपीठाङ्गपदैर्यथावद् वचचदुर्गुनगम्मुखाद्यैः।

समात्मि दिक्पतिभिर्भ हेशं पञ्चोपचारै विधिनाऽचेयीत ॥ ७

जर्ध्वत्कप्रधानमन्त्रानन्तरमुत्तरवक्कप्रधानं मन्तं वदन् विनियोगमाइ—अय सजपस्ताद्य दति ॥ १ ॥ २ ॥

उमेग्रदेवतापचे ध्यानमाइ—ग्रहीति॥ ३॥

अर्धनारीखरदेवतापचेऽप्याच्च—हावभावेति। पुरश्वरणे नित्यजपपूजादौ अर्धनारीखरध्यानं नियमयति—जपविधाविति ॥ ४ ॥

क्रूरप्रयोगे ध्यानमाइ—अथवेति। रं बीजम्। श्रीं शक्ति:॥५॥

मतिमानिति। उनान्यन्तं व्याप्तचित्त इत्यर्थः॥ ६॥

श्रङ्गपदैर्यथावदिति । सर्वज्ञादियुक्तैरित्यर्थः । सुखाद्यैरिति । वृं द्वष्रभाय

श्रारभ्यादिज्वल नं दिक्संस्थैरष्टिभिर्मनोर्वणैं:।
श्राराधयेच माटिभिरिति संप्रोक्तः प्रयोगविधिरपरः॥ द्र
कात्पूर्वं इसलिपिसंयुतं जपादौ
जप्तृणां प्रवरमितीह केचिदाहुः।
प्रासादाद्ययुतजपेन मङ्जु कुर्यादावेशादिकमपि नौकजाञ्च मन्तः॥ ६

शिरसीऽवतरित्रशिशिबम्बस्थितमज्भिर्वृतमागलत्सुधार्द्रम् ।

यपमृत्युहरं विषज्वरापस्मृतिविभान्तिशिरोक्तजापहञ्च ॥ १०

निजवर्णविकीर्णकोणवैश्वानरगेहितयावतिकोणम् ।

विगतस्वरवीतमृत्तमाङ्गे स्मृतमेतत् चपयेत् चणाद् ग्रहार्तिम् ॥ ११

वङ्गेर्बिम्बे विङ्गवत् प्रज्वलन्तं न्यस्वा बौजं मस्तक्ते ग्रस्तजन्तोः ।

ध्यात्वाऽऽविशं कारयेद्वस्युजीवं तज्जप्तं वा सम्यगान्नाणनेन ॥ १२

श्रुक्कादिः श्रुक्कभाः पीष्टिकशमनिवधी क्रष्टिवश्येषु रक्ती

रक्तादिः चोभसंस्तोभनविधिषु ह्वारादिको हेमवर्णः ।

धूम्बोऽङ्गामदेनोचाटनविधिषु समीरादिको मा[ऽदा]दिक्तःः

पीताभः स्तमनादौ मनुरतिविमलो मृक्तिभाजामना[दा]दिः ॥ १३

क्षणामं प्राणगेहस्थितमय नयने ध्यातमान्ध्यं विधत्ते वाधियं कर्णरम्बेऽदितमपि वदने कुचिगं श्लमाश्च । मर्मस्थाने समीरं सपदि शिरिस वा दुःसहं शीर्षरोगं वाग्रोधं कार्छनालेऽविनव्हतमय तन्मराङ्ले बीजमेतत् ॥ १४

नमः द्रत्यादिप्रकारेण मुखाचराचैरित्यर्थः। अथवा देवस्याऽग्रमारभ्य पूज्येदित्यर्थः॥७॥

अर्धनारी खरध्यानपचे व्रषभादिस्थान आवरणान्तरमाह — आरभ्येति ॥ द्र ॥ कात्पूर्वमिति । रेफं परित्यच्य तत्स्थाने इत्यर्थः । प्रासादादित्वमिषि तथैव ॥ ८ ॥ १० ॥

निजवर्णविकीर्णिति। निजयन्देन वैम्बानरो मूलमन्त्रश्चोतः। यतः सर्व-कीर्णव्यक्तिबीजं लिखिला तेषु बीजेषु मूलाचराणि षट्कोणपूर्वकोणमारभ्य लिखिला मध्यगताम्निबीजे बिन्दी मूलं लिखिला तत्र वच्यमाणक्रमेण मकार- प्रालियत्विषि च खरावतिमदं नेवे स्मृतं तद्भुजं योनी वामहशोऽसविसुतिमयो कुची च श्रूलं जयेत्। विस्फोटे सविषे ज्वरे तृषि तथा रक्तामये विभमे दाई शीर्षगदे स्मरेदिधिममं संतृप्तये मन्त्रवित्॥ १५

साध्याया दृदयकुग्रिशयोदरस्यं प्राणाख्यं इट्रम्भिबध्य बीजवर्णै:। तेजस्तक्किर्सि विधुं विधाय वाते-नाकर्षेदपि निजवाक्कयैव मन्त्री॥ १६

पारिभद्रमुमनोद्रलभद्रं विज्ञिबिम्बगतमचरमेतत्।
संस्मरेक्किरसि यस्य स वश्यो जायते न खलु तत्व विचारः॥ १७
निजनामगर्भमय बोजिमिदं प्रविचिन्त्य योनिमुषिरे सुदृशः।
वश्येत् चणाक्कितत्या मनसः सवयेच श्रुक्रमथवा रुधिरम्॥ १८
निजश्विश्रिरःश्रितं ति बोजं स्मृत्वा प्रवेश्ययेद् योनो।
यस्यास्तत्सम्पर्काताच्च सवयेत् क्रमेण[चणेन] वश्येच॥ १६
पररेफगर्भधृतसाध्यपदं विक्रगं इताश्र्युगष्ठ्कवृतम्।
विगतस्वरावृतमगारस्वि स्थितमेतदाशु वश्येद्रमणान्॥ २०

सम्बन्धरेफोदरे साध्यं कोदरे मोदरे वा साधकं साधकांग्रे कर्म च विलिखेदिति सिद्धम्॥११॥१२॥१३॥१४॥

संद्रप्तये मन्द्रविदिति । वकारयोगेऽन्ते पञ्चाचरयोगश्चोत्तः ॥ १५ ॥ वातेनेति । काकचञ्चवातेनेत्यर्थः । निजवाञ्क्यैव मन्द्रोति । सृलाधारगत-मन्द्राग्नौ साध्यप्रचेप उत्तः ॥ १६ ॥ १७ ॥

शिततया मनस इति। योनिस्थमन्तरज्ञाबहस्य तस्या मनसः स्वलिङ्ग-नि:स्वतकुग्ड्नीशक्त्यानप्रभामम्। स्वयेचेति। यस्य प्रतिबन्ध दृष्टः। श्रक्तस्य रक्तस्य वा तदायये पृथिवीबीजस्थमणं चिन्तयेत्। इतरवाऽग्निबीजस्थं तत दृष्टं भवतीत्यर्थः॥१८॥

डभयोरिप सहचरणार्धंमग्न्यसृतस्यप्रयोगान्तरमाह — निजिश्विति । तिकग-मिति । तिकोणगतमित्यर्थः । इताश्रयुगात्मकं षट्कोणं इताश्रयुगषट्कं तेन इतिमत्यर्थः । श्रताऽपि कोणिषु मन्त्राचरयोगो द्रष्टव्यः ॥ १८ ॥ २० ॥

मधुरतयसँयुतेन शालीरजसा पुत्तलिकां विधाय तेन। मनुना जुहुयात्तया[या] विभज्य विदिनं यस्य क्रते वशीभवेत् सः॥ विषपावकोद्यदभिधानगदं ठगतं कुकोणधृ[यु]त<mark>लाङ्गलिकम् ।</mark> यहिपचक्रप्रपिजप्तिमदं शिरसो क्रनं प्रशस्येददनात् ॥ २२ क्लाहे क्षेनाऽवरुद्धाऽर्धितद्दनयुजा मज्जया मेन वासं द्वं संविष्ट्य वचीरुहमनलसमीरौभिरंसदयञ्च। वल्ले नाभी च दीघं सुमतिरय विनि: चिष्य बिन्दुं निश्रेशं वचस्याधाय बद्घा चिरसिव विहरेत् कन्दुकैरात्मसाध्यैः॥ २३ क्तवा वर्हेः पुरमनु मनुं बस्युजीवन तस्मि-व्राधायाऽग्निं विधिवद्भिसंपूज्य चाऽऽज्यैः शताख्यम्। वैलोहाख्ये प्रतिविहितसंपातमष्टोत्तरं त-इता जप्तं दुरितविषवैतालभूतादिहारि ॥ २४ साध्याख्यागर्भमेनं लिख दहनपुरे किर्णिकायां षड्सं वाह्यासिष्वङ्गमन्तान् दलमनु परितो बीजवर्णान् विभज्य। भूयोऽचः कादियादीं स्त्रिषु वृतिषु कुगेहासकी नारसिंहं तिस्मिन् कार्यो यथावत्कलशविधिरयं सर्वरचाकरः स्यात्॥ २५ तया विभुज्येति। सञ्यपाद सञ्यपार्धं सञ्चहस्त शिरो दचिण्यहस्त दचिणपार्धं-दिचिषपादै जु हुयात् स्तीवश्ये। पुरुषवश्ये तु विपरीतिमत्यर्थः ॥ २१॥

विषयावको मकारसम्बद्धो रेफः तिस्मन् उद्भूतिन साध्यसाधकाभिधानेन गदेन च संयुक्तमित्यर्थः॥ २२॥

सुमितिरिति। विन्दुलचणिन निशेशेन तस्य जीवं रचिनिचिप्ये युक्तम्। विश्वकारं प्रयोगमा च नगढं केनिति। साध्यस्य कगढं रेफसिहतककारेण बहुा मज्जया प्रकारिण मिन मकारिण च नामदिचणहस्ती संवेष्ट्य अनलसमीरीभिः रेफयकारचतुर्देशस्त्ररैः अंसद्दयं नक्कं च बहुा जकारिण दीर्धेरूपेण नामिं बहुा सुमितिः विन्दुलचणिन निशेशेन तस्य जीवं वचिस निचिप्य गड़ीला वश्यैः की खासाधनैरिव विहरेदिस्थिषैः। दिति सम्बन्धदीपिकाकारः]॥ २३॥

क्षत्वा वक्नेः पुरिमिति। बन्धुजीवपुष्परिम भूमिं विलिप्य तत्र तद्रसेन तत्पुष्पेण विकोणं लिखिला तन्मध्ये मन्तं च विलिख्य अग्न्याधानादिकं कुर्यादित्यर्थः। अत्र लोहतयमपि मूलाचरमंख्यं ग्राह्मम्॥ २४॥ २५॥

टान्ते लिख्यात् कलाभिवृतमनुमनलावासयुग्मेन विज्ञ-🔐 द्योतत्कोणेन बाह्ये तदनु सवित्वविम्बेन काद्यर्णभाजा। तद्वाच्चे च्मापुराभ्यां लिखितन्द्रहरियुत्तासकाभ्यां तदेतद् <mark>्यन्तं रचाकरं स्याद् ग्रहभयविषमच्चेलज्</mark>र्वादिरोगे ॥ २६ विम्बद्दन्दे क्षणानोविष्विखतु मनु [णि]मेनं ससाध्यं तदस्त-ष्वग्चादौन् व्यञ्जनाणीन् खरयुगलमधो सन्धिषट्की यथावत्। तारावीतञ्च बाह्य कुग्रहपरिवृतं गीमयाब्रोचनाभ्यां <mark>्लाचावडं निवध्याच्चपमहितसिदं साधु साध्योत्तमाङ्गे ॥ २०</mark> <mark>लच्म्यायुःपुष्टिकरं परच्च सौभाग्यवभ्यक्</mark>चत् सततम् । चोरव्यालमहोरगभूतापसारहारि यल्विमदम्॥ २८ साध्याख्याकर्म<mark>युक्तं दहनपुर्युगे मन्त्रमेनं</mark> तदस्ति-ष्विग्निज्वालाश्च बाह्ये विषतस्विटिपे साग्रशाखे लिखित्वा। जप्लाऽष्टोध्नं सहसं नृहरिक्ततिधया स्थापयेत् तच शतु-व्याघादिक्रोड्चोरादिभिरिप च पिशाचादयो न व्रजन्ति॥ २६

ससिद्धसुरपूजितः सक्तलवर्गसंसाधको ग्रहज्वरविषापहो विविधकासकल्पद्रुमः। किमव बहुना नृणामभिमतार्थचिन्तामणिः समुत्त दृह संग्रहान्मनुवरस्तु चिन्तामणिः॥ ३० षष्ठस्वरी इतवहस्तययोस्तुरीया-वादिखरी मनुर्यं कथितः फड्न्तः। अस्य निको निगदितो मुनिरप्यनुष्टुप् क्न्द्रश्च चग्रडसहितो मनुदेवतेशः॥ ३१

विम्बद्दन्द दति। विम्बदन्दमध्य द्रत्यर्थः। तदिम्बदन्तरासिषु। यथावदिति। आवूकारेण साधिमत्यर्थः। कुग्छहे च नृसिंहबीजं लिखितव्यम्॥ २०॥२८॥

दहनपुरयुगे युगमध्य दलर्थः। तदिश्रवन्तरानेषु चैनं पूर्वविज्ञिखिला निमिनाच्चेऽग्निज्वालास लिखेदित्यर्थः॥ २८॥ ३०॥

महेष्वरस्य मन्त्रानिभधाय चर्ग्डेश्वरस्य मन्त्रमाह—षष्ठेति।

दीप्रज्वलज्वालिनिभिस्तर्टन च इनेन् च। सर्वज्वालिनिसंयुत्तैः फड्न्तैरङ्गमारभेत्॥ ३२ अव्यात् कपर्दकलितेन्दुकलः करात्त-ग्र्लाचसूवनकमग्डलुटङ्ग ईगः। रत्ताभ[भ]वर्णवसनोऽक्रणपङ्कजस्यो नेववयोत्तसितवक्तसरोक्तृ वः॥ ३३ क्रतसंदीची मन्ती जपालच चयच मन्तिमम्। जुहुयाचिमधुरयुक्तैः सतिलैरपि तग्डुलैर्द<mark>णांशिन ॥ ३४</mark> व्याघातसमिद्भिवां मनुजापी तावतीभिर्य जुडुयात्। पूर्वीत एव पीठे गसादौर चेयेच चगडेशम्॥ ३५ चाडचगडाय चेख्ता प्रवदेद् विद्यहिपदम्। चग्डे खराय च प्रोत्तां धीमहिपदमु इरेत्॥ ३६ 💛 🧓 💛 तव्रयां दित प्रोक्षा ब्र्याद् भ्यः प्रचीद्यात्। एषा तु च एडगायती जपात् सानिध्यकारिणी ॥ ३० अङ्गैः समात्भिर्मन्ती लोक्षिशैः सम्प्रपूजयेत्। कूमी विषायुतो दाडी बीजमसोच्यते बुधैः॥ ३८ वदेचग्डेभ्वरायेति बौजादि हृद्यान्तिकम्। अर्चनादिष्विसं मन्तं ययावत् सम्प्रयोजयेत्॥ ३८ एवं जपहताचींभः सिद्धे सन्ते तु मन्तिणः। वाञ्चितादिधिकं लस्रेत् काञ्चनं नाच संशयः॥ ४० वाचरस जपो यावतावज्जयात् षड्चरम्। ऐहिकामुिषाकी सिद्धिं तथा हि लभते नरः ॥ ४१ क्वा पिष्टेन शाल्याः प्रतिक्वतिमनलं चाऽपि काष्टेश्विताना-माधायारभ्य पुंसिस्त्रमधुरलुलितं दिविणाङ्गुष्ठदेशात्।

फट् ग्रातिः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

मन्त्री जप्यादिति । प्रणवयोग उत्तः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३० ॥

मन्त्री लीकेशैरिति । चण्डपार्षदायेति योगः स्चितः ॥ ३८ ॥

यथावदिति । प्रणवयोग उत्तः ॥ ३८॥४९॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६ ॥

किला किलाऽष्टयुत्तं यतमय जुहुयाद् योषितो बामभागादिप्रादीनां चतुर्णां वशकरमनिशं मन्त्रमेतहुतान्तम् ॥ ४२
यनुदिनमष्टशतं यो जुहुयात् पुष्पेरनेन मन्त्रेण ।
सप्तदिनैः स तु लभते वासस्तद्वर्णसङ्काश्रम् ॥ ४३
यहरहरष्टशतं यो मन्त्रेणाऽनेन तर्पयदीश्रम् ।
तस्य तु मासचतुष्कादर्वाक् सञ्चायते महालच्मीः ॥ ४४
साध्यचाङ् व्रिपचर्मणां सुमस्णां पिष्टेश्व लोणैः क्षतां
किच्वा पुत्तिल्वां प्रतिष्ठितचलां ज्ञष्वा च राची हुनेत् ।
सप्ताहं पुरुषोऽङ्गना यदि चिरं वश्यस्ववश्यं भवेदिस्मन् जन्मिन नाऽच चोद्यविषयो देहान्तरेऽसंश्रयः ॥ ४५
दित चण्डमन्त्रविहितं विधिवदिधिमादरेण य दमं भजते ।

स तु वाञ्कितं पदिमिहाप्य पुनः शिवरूपतामिप परत लभेत ॥ ४६ दृति श्रीप्रपञ्चसारे एकोनिचिंश पटलः । दृति श्रीपद्मपादाचार्यकते प्रपञ्चसारिववरणे

इति अपिद्मपादाचायक्कते प्रपञ्चसारविवरणे एकोनिहिंगः पटलः।

विंशः पटलः।

यथाऽखिलार्थानुगतैव शिक्तर्युक्ता चतुर्विशतितत्त्वभेदैः।
गायित्रसंद्वाऽप्यथ तिद्दिशेषान् सहप्रयोगान् कथयामि साङ्गान्॥ १
ताराद्वयो व्याहृतयस्र सप्त गायितमन्तः शिरसा समेतः।
यन्वर्थकं मन्त्रमिमन्तु वेदसारं पुनर्वेदविदो वदन्ति॥ २
डाप्यः स्थादिह परनोकसिद्धिकामैर्मन्त्रोऽयं महिततरो दिजैर्यथावत्।
भूदेवा नरपतयस्तृतीयवर्णाः संप्रोक्ता दिजवचनेन तेऽत भूयः॥ ३
तेषां शुद्धकुलदयोत्थमहसामारस्य तन्तुक्रियां

तेषां शुद्धकुलदयोत्यमहसामारभ्य तन्तुक्रियां तारव्याहृतिसंयुता सहिश्चरो गायवुर्रपास्या परा। सन्ध्योपासनया जपेन च तथा स्वाच्यायभेदैरपि प्राणायामविधानतो मतिमतां ध्यानैस्तथा नित्यशः॥ ४

तान्तिकसन्तानन्तरं वैदिकसन्तान् वदन् वेदसारकृषिण्या गायत्रा विधानं प्रथम्तः प्रतिपादयन् तद्दाच्यदेवतायाः तत्त्वमाह—अयाऽखिलेति। अयप्रव्यस्तान्तिकानन्तर्यार्थः। अखिलार्थानुगता प्रक्तिरेव गायत्रोसंज्ञाऽपि भवेत्।
अय तद्दिप्रेषानिष सहप्रयोगान् साङ्गान् प्रवदामीत्यन्वयः। तिसप्तव्याद्वतिद्यदादग्रप्रणवयित्रभौवीजादियुक्ता गायत्रा विशेषप्रव्दार्थः। अखिलार्थानुगताया
एककृषिण्याः प्रकेः कथं चतुर्विभात्यच्याक्तकगायत्रात्मकत्वमित्यापञ्च प्रक्तेरिष
चतुर्विभात्ताकाता चतुर्विभातिसंख्यायोगादिति वदन् गायत्रमचरैः साधै
तस्तन्यासं सूचयति—युक्ता चतुर्विभातितत्वभदैरिति॥१॥

वदामीति प्रतिज्ञातं विशेषमाह—ताराह्यय इति। श्रन्वर्थकालं साधयित —वदसारमिति॥२॥

जवादावधिकारनियममाइ—जप्यः स्थादिति। यथावदिति उपनयनादि-पूर्वकमित्यर्थः। दिजशब्देन रूढ़िमाश्रित्य न ब्राह्मणमातं रम्हाते द्रत्याह— भूदेवा दति॥ ३॥

दिजेष्विपि ग्रहानामेव ग्रधिकार द्रत्याह—तेषामिति। ग्रहानामिप उपनीताना-मेवाऽधिकार द्रत्याह—ग्रारभ्येति। उपासनप्रकारानाह—सस्येति। सस्योपा-सनादि प्रकारम्त्रत्व वच्यति॥ ४॥ यादी तारः प्रक्रतिविक्ठतिप्रोत्थितोऽसी च सूला-धारादारादिलिकितिराविग्ध सीष्ठममार्गम् । याद्येः शान्ताविधिसरनुगो मात्रया सप्तभेदैः शुद्धो सूर्धाविधिपरिगतः शाग्रवतोऽन्तर्वेहिश्च ॥ ५ प्रकाशितादी प्रणवप्रपञ्चता निगद्यते व्याहृतिसप्तकं पुनः । सभूभुवः खञ्च महोजनस्तपःसमन्वितं सत्यमिति क्रमेण च ॥ ६ भू:पदाद्या व्याहृतयो भू:शब्दस्तदि वर्तते । तत्पदं सदिति प्रोत्तं सन्मावत्वात् तु भूरतः ॥ ७

अय ध्यानार्थं सविशेषाया गायत्रा अर्थं वदन् प्रणवस्याऽर्थं सानुभवसाधन-माइ—श्रादाविति। श्रादी भवी यस्तार: श्रसी प्रक्ततिविक्ततिप्रीत्यितः। प्रकृति: निञ्चला परावाग्रूपिणी परप्रणवात्मिका कुण्डलिनी प्रति:। विक्वतिर्विकारः पश्यन्यादिरूपः तद्रूपेण प्रोत्यितः श्रभित्यतः। एवमुचारणात् पूर्वे पूर्णसंविदात्मना स्थितस्य परप्रणवस्य किञ्चिद् बहिर्मुखः सन् स्वातन्त्रे उच्छा-ं ज्ञानप्रयतः यरीरस्पर्भतदन्तर्गत क्रियाज्ञानग्रतिरूप गुरुवता सनीनान्युनाना समना-्रव्यापिनोस्पर्भश्रक्तिनादान्तनादावस्थाः प्राप्तस्य विशेषयत्नरूप निरोधिन्याताना ्<mark>ज्वालाप्रवाहण्ड्द भेदरूप कालविन्दुबीजात्मना चोचारणसमये अभिव्यक्तस्य प्रण्वस्य</mark> सुषुनाप्रवेशक्रमं दर्भयति तेन परानुभवप्रकारं दर्भयितुम् असावित्यादिना। ्त्रसाविभव्यतः प्रणवः। सूलाधारात् श्रामूलाधारम् **उद्गतो य** श्रारः। श्रा समन्तात् स्वप्रभया राति गच्छतीत्यारश्चिद्ग्निः ज्योतिर्लिङ्गाकारः तसादिलिविक्तिः सन् सीषुन्तमार्थे प्रविष्य गास्त्रतो भवतीत्यन्वयः । सीषुन्तमार्थे प्रविष्टे प्रण्वे स्थानविष्रेषे वाचकरूपाकारादिसप्तभेदानुसन्धानं कर्तव्यमित्याह ्रैं <mark>यादीः प्रान्ताविधिभिः सप्तभेदैरनुगत इति । वाचकभेदानुगतवद् वाच्यभेदानु</mark> गमोऽपि ध्यातव्य दत्याच-मात्रयेति। मात्रा कुण्डलिनी प्रत्ति:। - ब्रह्मविणुरुद्रेखरसदाशिवशक्तिपररूपिण्या अनुगत इत्यर्थः। उक्तवाच्यवाचकभेदे संहारेण शुद्रज्योतिमात्रप्रणवो ध्यातव्य द्रत्याह शुद्र दति। सूर्धशब्देन सर्वीत्कष्टं दाद्यान्तस्यं तत्त्वमुचते। तत्पर्यन्तं व्यापिन्यादिदारेण गत्वा प्राखतो भवति । अपरिच्छिन्नलेन प्राखतत्वसुपपादयति - अन्तर्वहिस्ति ॥ ५ ॥ रवं निर्विशेषब्रह्मार्थलं प्रणवस्थोत्तमाधिकारिणां प्रदर्ध्य मन्दानां सप्रपञ्चार्थ-ह—प्रकाशितादाविति । ताराद्विभक्तान् त्रिगुणासत्यादावित्यचरार्थः ॥ ६॥

भृतवात् कारणवाच भुवःशब्दस्य सङ्गतिः।
सर्वस्य स्वीरणात् स्वात्मतया च स्वरितीरितम्॥ द
महत्त्वाच महःशब्दः समीरितः।
तदेव सर्वजनता तस्मात्तद्[त्तु]व्याहृतिर्जनः॥ ६
तपो ज्ञानतया चैव तथा तापतया स्मृतम्।
सत्यं परत्वादात्मत्वादनन्तज्ञानतः स्मृतम्॥ १०
प्रणवस्य व्याहृतीनामतः सम्बन्ध उच्यते।
अकारो भूककारस्तु भुवो मार्णः स्वरीरितः॥ ११

एवं प्रणवस्य सगुणं निर्मुणं चाऽर्धमिभिधाय व्याहृतीनामधं वदन् भूतित्य-स्यार्धमाह—भू:प्रव्यस्ति तत्पदार्ध दत्यर्थः। भू:प्रव्यस्य कथं तत हिति ति तत्वाह—तत्पदं सिदिति। तदिति पदं यस्य ब्रह्मणः 'तत् सदेव सीम्य' 'श्रीं तत्सत्' दत्यादी सिदिति प्रोक्तम्। भूष सत्तार्थः। अतस्तस्य तदर्थत्वं तत्-पदत्वं संभवतीत्यर्थः। अतः पूर्वीक्तस्य प्रणवार्थस्य सन्मावत्वात् भू:प्रवेनापि तदेव ब्रह्मणयोच्यते दत्याह—सन्मानत्वादिति। मन्दानां चादित्यानुगतं सदादि-प्रव्याचं सगुणं ब्रह्म भू:प्रव्देन प्रतिपत्तव्यमिति उक्तम्।

तुशब्देन भुव दत्यत्र भुद्रत्यस्य भूतात्मतं व दत्यस्य जगहमनात्मतं जगदुपादनात्मतं च स्वीकृत्याह — भूतत्वादिति । भूतत्वं नित्यमिद्धत्वं पारमार्थिकतं च ।
भुवःशब्दस्य संगतिरिति । प्रणवार्थेन लच्चण्या मुख्यया वृत्त्या वा मम्बन्ध दत्यर्थः ।
एवमुत्तरपदानामपि प्रणवार्थेनैव संगतिः । स्वःशब्दस्य स्वर्भस्खात्मकत्वेनात्मार्थत्वं
सुवहनार्थत्वं चादायाह — सर्वस्थिति ॥ ७॥ ८॥

महस्वं तिविधं देशतः कालतो वस्तुतश्च। महस्वं चैतन्यं ज्योतिषि। दत्तरच तदेव दति ब्रह्मवेत्यर्थः। तस्मात्तद्व्याद्वतिर्जन दति शब्दार्थयोरेकल-मध्यत्तम्॥ ८॥

तापतयित । अज्ञानां संसारतापनिमित्तत्वादित्यर्थः । आदित्यानुगते तु तत्मस्तं प्रसिद्धमेव । सत्यं परत्वादिति । अनृतेभ्यः परत्वादित्यर्थः । तत् कथमित्याह — आत्मत्वादिति । तदिप कथमित्याह — अनन्तेति ॥ १०॥

एवं केवलनिर्मणनिष्ठानां केवलसगुणनिष्ठानां च प्रतिपत्तिप्रकारमिधाय सगुणद्वारा निर्मणपर्यन्तं गच्छतां प्रतिपत्तिप्रकारं वदन् प्रणवमानाभिः व्याहृतीनां सम्बन्ध द्रत्याह—अकारो भूरिति। ब्रह्म विष्णु रुद्रेष्ट्वर सदाशिव कारण सान्तिः विन्दुर्भहरूवा नादी जनः शिक्तस्तपः समृतम् ।
शान्तं सत्यमिति प्रोक्तं यत् स्थात् परतरं पदम् ॥ १२
प्रणावस्य व्याहृतीनां गायवीयक्यमयोच्यते ।
श्ववापि तत्पदं पूर्वं प्रोक्तं तदनु वर्ण्यते ॥ १३
तद्दितीयैकवचनमनेनाऽखिलवस्तुनः ।
स्ट्यादिकारणं तेजोरूपमादित्यमण्डले ॥ १४
श्वभिध्येयं सदानन्दं परं ब्रह्माऽभिधीयते ।
यत्तत्सवितुरित्युक्तं षष्ठेयकवचनात्मक्तम् ॥ १५
धातीरिह विनिष्यद्वं प्राणिप्रसववाचकात् ।
सर्वासां प्राणिजातीनामिति प्रसवितुः सदा ॥ १६
वरेण्यं वरणीयत्वात् सेवनीयत्या तथा ।
भजनीयत्या सर्वैः प्रार्थनीयत्या स्मृतम् ॥ १७

णोऽकाराद्यर्थभूताः व्याहृतिभिर्णि ध्येया दत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥
एवं बहिःप्रणवव्याहृतिपचमभिधायाऽन्तः प्रणवव्याहृतिपचमात्रित्य प्रणवाद्यर्थकथनायोपक्रमेते—प्रणवस्थेति । प्रणवस्त्रिमातः । व्याहृतयस्र तिस्तः । तैशां

गायत्रेयकां श्रों भूर्भुव:स्रस्तत्मिवतुर्वरेखिमिति प्रकारेण श्रयवा श्रों श्रं भू: तत् सवितुर्वरेखम् श्रों डं भुवः भगीं देवस्य धीमिह श्रों मं स्वः धियो यो नः

प्रचोदयात्। दलैकां सक्पतोऽर्धतसोच्यत दति।

् श्रवापि तत्पदं पूर्विमिति । प्रथमपाद प्रथमस्याद्वत्योतेकार्थेलयोतनायेति । श्रपिना ध्येयवाचकत्वेन दितीयैकचनमुपपादयति—श्रनेनेति । श्रादित्यमण्डल दृत्युपलचणम् । कारणमण्डलस्यापि ।

धियो य दत्यत यक्कृब्देन चास्य सम्बन्ध दत्याह—यत्ति । हिलीयं पादं व्याचष्टे—तत् सिवतुरिति । षूङ् प्राणिप्रसव दति धातुः । इति प्रसिवतुर्यसात् संकोचकं नास्ति तस्मात् सर्वप्रसिवता प्रमिश्वरोऽस्थार्थः । इति तात्पर्यकथनमेतत् ॥ १३ ॥ १५ ॥ १६ ॥

परमपुरुषार्थरूपलात् वरणीयलम्। असेवितस्य वरणायोमात्। तद्धं सेवनीयलमप्यस्यस्य। पूजाभिलचणभजनेन विना सेवायोगात् भजनीयल-मप्यस्ति। प्रार्थनया विना पूजादिलचणभजनस्याप्ययोगात् तद्धं सर्वै: प्रार्थनीयलमप्यस्यस्य॥१७॥ पूर्वस्थाऽष्टाचरस्थेवं व्याहृतिभूरिति स्मृता।
पापस्य भर्जनाद्वर्गों भक्तस्विग्धतया तथा॥ १८
देवस्य दृष्टिदानादिगुणयुक्तस्य नित्यमः।
प्रभूतेन प्रकार्भन दौष्यमानस्य वै तथा॥ १६
ध्ये चिन्तायामतो धातोर्निष्यद्वं धौमहौत्यदः।
निगमायेन दिव्येन विद्यारूपेण चचुषा॥ २०
दृष्यो हिरगमयो देव आदित्ये नित्यसंस्थितः।
हौनतारहितं तेजो यथा स्थात् स हिरगमयः॥ २१

यः सूच्यः सोऽहमित्येवं चिन्तयामः सदैव तु । दितीयाष्टाचरस्येवं व्याहृतिर्भुव द्वेरिता ॥ २२ धियो बुद्दीर्मनोरस्य क्वान्ट्सत्वाट् य द्वेरितः । कृतस्य लिङ्गव्यत्यासः सूवात् सुप्तिङ्पग्रहात् ॥ २३ यत् तु तेजो निरुपमं सर्ववेद[देव]मयात्मकम् । भजतां पापनाशस्य हेतुभूतिमहोच्यते ॥ २४

पूर्वस्थाऽष्टाचरस्यैवसिति। एवसुत्तेन प्रकारिण यस्मात् सर्वेजगत्कारणं सदात्मकं ब्रह्म प्रथमपादार्थः तस्मात्तस्य सूरित्येव व्याह्यतिरीरितत्यर्थः।

भगैश्वित्प्रकाशः। केन चिन्छत इति तदाह—निगमायेनेति। प्रथमं प्रण्वेन संचिन्त्य पुनस्तदेव तदचरव्याद्वितिपादैश्विन्तनोयमित्यर्थः॥१८॥२०॥

श्रय 'य एषोऽन्तरादित्यो हिरग्मयः' इत्यादिश्रुतिसाश्रित्य ध्येयस्क्षं ध्यानप्रकारं चाह ह्यो हिरग्मय इति । दितीयाष्टाचरस्यैवमिति । एवमुक्तेन प्रकारिग दितीयपाददितीयव्याहृत्योरकार्थत्वात् तयोः संगतियीग्येत्यर्थः ॥२१॥२२॥

धियो यो न इति वक्तव्ये य इति वचनमनुपपन्नमिति तत्राहु: - क्रान्दसत्वा-दिति। क्रन्दिम तु लिङ्गव्यत्यासादिकं सम्भवतीत्यत्र प्रमाणमाह - क्रतस्वित। सुप्तिङ्पग्रहिलङ्गनराणां कलहल स्वरकर्तृयङां च व्यत्ययमिक्कृति ग्रास्त्रक्रदेषाम् सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन इति वचनादित्यर्थः ॥ २३॥

यक्कृब्दार्थः क इति । भगभ्यन्देनोत्तः प्रकाम इत्याच — यक्तित । निरूपम-मित्यनेन निर्मुणनिष्ठानां ध्येयं तेज दत्युत्तम् । सर्ववेदसयात्मक्रमिति । सगुणनिष्ठानां सर्ववेदसयः स्त्र्यः तदात्मक्रमित्यर्थः । भगपदार्थस्य विभिष्यत्व-मित्रेषां विभिष्णत्वं च विवचनाः — पापनामस्येति ॥ २४ ॥ न द्रित प्रोत्त यादेशः षष्ट्यसौ युषादसादीः। तसादसाकमित्यर्थः प्रार्थनायां प्रचोदयात्॥ २५ हतीयाष्ट्राचरसाऽपि व्याइतिः स्वरितीरिता। एवं दशपदान्यस्यास्त्रयञ्चाऽष्टाचराः स्मृताः ॥ २६ षड्चराय चलारः सुयतुर्विंगद्चराः। द्रत्यंभूतं यदेतस्य देवस्य सवितुर्विभाः॥ २७ वरेग्यं अजतां पापविनाशनकरं परम्। भगीऽस्माभिरभिध्यातं धियस्तद्गः प्रचीदयात्॥ २८ उत्तैवमत गायची पुनस्ति च्छर उच्यते। श्रापो ज्योती रस द्वित सोमाग्न्योस्तेज उच्यते॥ २८ तदात्मकं जगत् सवें रसस्ते जो हयं युतम्। असृतं तद्गाणिताङ्ग हताङ्ग उच्यते ॥ ३० यदानन्दात्मकं ब्रह्म सत्यज्ञानादिलचगम्। तद्भूभ्वः खरिख्तां सोऽहमिलोसुदाहतम् ॥ ३१ एतत् तु वेदसारस्य भिरस्वाच्छिर उच्यते। लचगौरिति निर्दिष्टे वेदसारे सुनिष्ठितः॥ ३२ फलार्थी फलसाप्नोति सुस्चुमीचस्क्ति। उषस्यषसि चोत्याय स्तर्गोचविधिर्दिजः॥ ३३

न इति षष्ठी । वहुवचनस्यादेशत्वात् षष्ठीबहुवचनमेवित्याह - न इति । तस्य तदादेशे प्रमाणमाह - गुष्मदस्मदोरिति । युष्मदस्मदोः षष्ठी । चतुर्थीदितीयार्थ-योर्बहुवचनस्य वस्त्रमश्ची दत्येतावादेशी भवतः । पदमंख्याक्रयनेन पदतत्त्वन्यामः स्वितः । पदाच्चरसंख्याक्रयनेन भूमिमन्तरिचं द्यीरित्यष्टावचराणीत्युक्तमुपासनं स्वितम् । चतुष्पात्वक्रयनेन 'पादोऽस्य विक्षा भूतानि' दत्युक्तं चिन्तनं स्वितम् । चतुर्वित्राचरत्वक्रयनेन चतुर्विंग्रतितत्त्वाक्षनोपासनमुक्तम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २० ॥

उत्तमर्थं संचिष्याह—इत्यमिति। सोमान्निमन्दास्यां प्रक्रतिपुरुषावुचेते। न नेवलं कारणमात्रमुच्यते किन्तु कारणात्मकं जगदप्युच्यते दत्याह—तदात्मकं जगदिति। रसमन्दार्थमाह—रस दति॥ २०॥२८॥२८॥३०॥३१॥३२॥

वेदसारे सुनिष्ठित इत्युक्तां निष्ठां साङ्गमाह — उषस्युषसीति ॥ ३२ — ३८ ॥

दन्तानां धावनञ्जेव जिह्वानिर्लेखनादिकम्। क्वता स्नात्वा समाचम्य मन्तपूर्तेन वारिणा॥ ३४ आपोहिष्ठामयाद्याभिक्टिंग्भिस्तिस्भिरेव च। अभ्युच्य शुद्धदेहः सद्भपः पीत्वा समाहितः॥ ३५ मूर्यस्रेत्रत्वाक्षिन पुनराचस्य पूर्ववत्। अभ्युच्य शुद्धदेहः सन् ग्रहौत्वाऽञ्जलिना जलम् ॥ ३६ चादित्याभिमुखी भूता तद्गतात्मोर्ध्वलोचनः। विद्सारं जपन् ज्योतिमूलभूतं परात्यरम्॥ ३० हृत्स्यं सर्वस्य लोकस्य मगडलान्तर्यवस्थितम्। चिन्तयन् परमात्मानसापस्त्रध्ये विनि: चिपित् ॥ ३० एनसाः प्रतिनिघ्नन्ति जगदाप्याययन्ति च। ततः प्रदिचिगीक्वत्य पुनराचम्य संयतः ॥ ३८ क्रमात्तारादिम लागास्यादीन् विन्यसेत् सुधीः। तव तु प्रगावस्थाऽऽदाव्यविकत्तः प्रजापतिः॥ ४० क्रन्दस्तु देवी गायवी परमात्मा च देवता। जमदग्निभरद्वाजभृगुगौतमकाभ्यपाः ॥ ४१ विश्वामिवो वसिष्ठाख्य ऋषयो व्याहृतीरिताः। गायतुर्राष्णगनुष्टुप् च वृहती पङ्तिरेव च ॥ ४२ विष्टब्जगत्यी छन्दांसि कथ्यन्ते देवता अपि। सप्तार्चिरनिलः सूर्यो वाक्पतिवैष्णो वषा ॥ ४३ विभवेदेवा इति प्रोक्ताः सप्तव्याद्वतिदेवताः। हृत्मुखांसीमयुग्मेषु सोद्रेषु क्रमाव्यसेत्॥ ४४ विश्वामिवस्तु गायवा ऋषिश्कृन्दः खयं सृतम्। सविताऽस्या देवता च ब्रह्मा शिरऋषिः स्मृतः। हन्दस्त देवी गायची परमातमा च देवता ॥ ४५

सुधीरिति। ऋषादिन्यासस्थानमुत्तं स्मरित्रवर्थः। अथवा तारादिव्याप्तिं जानित्रवर्थः॥३८॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥

स्थानेषु पूर्वमुक्तेषु सतारा व्याहृतीर्न्यसेत्। गायवीं शिरसा विदान् जप्याचिः स्यादुपासना ॥ ४६ हृदयेऽधस्तथोध्वेच महादिच्चपि संयतः व्यापयेद्व्याहृतीः सम्यगायत्रीञ्च शिरोयुताम् । साधं संस्मृत्य संजप्याचि विधं जपलचगम् ॥ ४० आत्मन्यध्योपरि च दिग्भ्यस्ताः समुपानयेत् गायचीं पूर्ववज्जप्यात् स्वाध्यायविधिरीहणः॥ ४८ एतत्त्रयं चिशः कुर्यादनुकायस्वनन्यधीः। निरुक्त्वासः स विद्येयः प्राणायामो मनीिष्रिभिः॥ ४८ ध्यानस्य क्षेवलस्याऽस्य व्याख्याने दर्भितः क्रमः। विर्वाह्यादिमभ्यस्येद्गायवीं सन्ध्ययोः सुधीः॥ ५० शतं वाऽय सहस्रं वा सन्तार्थगतमानसः। पृवं प्रपञ्चयागोल्तान् गागपत्यजपादिकान्॥ ५१ लिपिन्यासादिकान् साङ्गान् यहन्यासादिसंयुतान्। सनिजर्ष्यादिकान् सर्वान् विद्ध्यादिधिवदृबुधः॥ ५२ पादसिखचतुष्कात्युनाभिहृद्गलदोईये। सन्धास्यनासागग्डाचिकणभूमस्तकेष्वपि॥ ५३

पूर्वं कर्तव्यतया उज्ञानुपासनाजपस्ताध्यायप्राणायामध्यानान् क्रमेण आह्— स्थानिष्वत्यादिना। विद्वानर्थेच्च दत्यर्थः॥ ४६॥

व्याहृतीः सम्यगिति। बिहर्मुखािभः सुद्रािभः जगत् सवै व्याहृतिभिः व्यापयित्रत्यर्थः। समुपानयनमन्तर्मुखसुद्राभिः न्यासं व्यापनमानयनं चेत्यर्थः।

एतस्तयं निम इति। मिनक्तिरेन तयं काला पुनः व्याहृत्यादिसहितां गायतीं तिमः

जित्। मिनक्तिः प्राणायामः। पुनरप्येवं दिवारं क्रुयादित्यर्थः॥ ४०॥४८॥

धानैस्तया नित्यम इत्युक्ता धानप्रकाराः कथं कर्तव्या इति तत्र निराकार-धानप्रकार उक्त इत्याह—धानस्येति। केवलस्येति। केवलस्य निराकार-स्येत्यर्थः। अस्येति। प्राणायामादिभिः मुष्ठस्येत्यर्थः। सुधीरिति। व्याद्वतीनामादौ प्रण्वेन स्रकृपधानमुक्तम्॥ ५०॥

बहि: जपन्नममाह-पूर्वमिति। मन्त्रवित्तम इति। प्रग्रवग्रन्त्वादियोगो

वामगौन्दवयाम्यप्रागूर्ध्वगेषु मुखेषु च। क्रमेण वर्णान् विन्यस्येद्गायव्या मन्ववित्तमः॥ ५४ शिरोध्यमध्यनयनवज्ञकार्छेषु वै क्रमात्। <mark>च्द्रज्ञाभिगुच्चजान्वाख्यपा</mark>देष्वपि पदात्र्यसेत् ॥ ५५ सब्रह्मविष्णुमद्रैय सेम्बरः ससदाणिवैः। ससर्वातमाञ्चयैः कुर्यादङ्गन्यासं समाहितः ॥ ५६ एवं क्रत्वा तु सिद्धार्थं गायवीं दीचिती जपेत्। अय विगुणिते प्रोक्ते विचिवे मण्डलोत्तमे ॥ ५० शक्तिभिः प्राक्समुक्ताभिः सीरं पीठं समर्चयेत्। तत निः चिप्य कलगं यथापूर्वीपचारतः ॥ ५८ गव्यैर्वा पञ्चभिः क्वायजलैर्वा पूरयेत्ततः। तिसिव्रावाद्य कलग्रे शिक्तिसित्यं विचिन्तयेत्॥ ५८ मन्दाराह्वयरोचनाञ्जनजवाच्छाभेर्धुखैरिन्दुम-द्रबोद्यसुकुटाङ्गसन्ततचतुविंशार्यविचाऽतनुः। अञ्जे चाऽरिगदाह्यौ गुणकपालाख्यौ च पाणाङ्ग्री-ष्टाभीतीर्दंघती भवेद्भवदभीष्टोद्भाविनी तारिणी ॥ ६० सिचिन्य भर्तारमिति प्रभागां विशक्तिसूर्तीः प्रथमं समर्चे। चादित्यमत्त्राख्यचतुष्टयेन यजेद्दितीयावरणे दिनेशम्॥ ६१ प्रह्लादिनीं प्रभां नित्यां सविश्वसारसंज्ञिकाम्। विलासिनौप्रभावत्यौ जयां शान्तां क्रमाद्यजीत्॥ ६२ कान्तां दुर्गासरखत्यौ विद्यां रूपाच्चयां तथा। विशालिशां व्यापिनीं च विमलाख्यां क्रमाद्यजीत्॥ ६३ तमोऽपहारिणीं सूच्मां विभ्वयोनिं जयावहाम्। पद्मालयां परां शोभां पद्म[भद्र] हपां तथा यजीत्॥ ६४ **णियमित्यस्य दित्वं चोक्तम् ॥ ५१॥५२॥५३॥५४ ५५॥५६॥५०॥५८॥५०॥** विश्वतिमृतीर्विद्वाद्याः। **यादित्य**शस्याख्यचतुष्टयेनेति । पच्चकसहितनादित्यमित्तचतुष्टयेनित्यर्थः। तत्रादित्यो मध्ये रव्यादयो दिच्च उषाद्या विदिश्च ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६८ ॥

माहिभः सामगान्ताभिः षष्ठायो सप्तमी गर्हैः। चादित्यपार्धदन्तैरप्यष्टमीन्द्रादिभिः सुरैः॥ ६५ **यावृति: क्षिता चिति विधानं प्रसीदृशम् ।** गसादिभिनिवेद्यानौदिनेशं सस्यगर्चयेत्॥ ६६ अय पुनरमुमिभिषिञ्चेत् संयतिचत्तञ्च देशिकः शिष्यम्। क्षतहृतविधिमपि विधिवदिहितवलिं इत्तदिन्गं गुरवे ॥ ६० भूयस्वचरलचं गायवीं संयतात्मको जप्त्वा। जुहुयात् पायसप्ततिलदूर्वाभिद्विधतकसमिद्भिरिप ॥ ६८ एकैकं चिसइसं मन्त्री समभीष्टसिद्धये मुत्त्ये। अचरसहस्रसंख्यं सुख्यतरैः क्षेवलैस्तिलैर्नुह्यात् ॥ ६८ द्रितोच्छेदनविधये मन्त्री दीर्घायुषे च विश्रदमितः। यायु:कामी जुहुयात् पायसहविराज्यै: क्षेवलाज्यैस । द्वीभिः सतिलाभिः सर्वे स्तिसहस्त्रसंख्यकं मन्ती ॥ ७० अथवा विसधुरसिक्तौरस्यौजुड्यात् सरोक्ष्हैरयुतम्। नष्टश्रीरिप भूयो भवति मनोत्तः स मन्दिरं लच्माः॥ ७१ अज्ञाद्यरुव देश पालाशे के स्मवर्च से जुहुयात्। सवैरितेर्जुहुयात् सर्वेषलाप्तेर दिजेश्वरो मितमान् ॥ ७२ द्रित परमरहस्यं वेदसारस्य सारं गदितमज सुश्रु हैयीं गिसिर्धानगस्यम्। अमुमय जपहीमध्यानकाली य एवं भजति स तु विमुत्तः कर्मभिम्तिमेति॥ ७३ द्रित श्रीप्रपञ्चसारे विंशः पटलः॥

दुरितोच्छेदनविधये मन्त्रोति। दीर्घायुष्याय मृत्युद्धयद्वंसयोग उत्तः। विश्रदमतिरिति। श्रुक्तध्यानमुत्तन्। चिसहस्रसंख्यनं मन्त्रोत्यपि तथा दति॥७०॥७१॥७२॥७३॥

दित श्रीपद्मपादाचार्यकति प्रपञ्चसारविवरणे विंग्रत्पटल: ।

एकविंगः पटलः।

अय वच्यामि विद्यायास्तिष्टुभः प्रवरं विधिम्। क्टिषिक्छन्दोदेवताभिरङ्गन्यासम्भाभैः सह ॥ १ मरीचिः काम्यपो नाम ऋषिण्कुन्दः खयं सातम्। देवता जातवेदोऽग्निषच्यन्तेऽङ्गान्यतो मनोः॥ २ नविभः सप्तिभः षड्भिः सप्तिभञ्च तथाऽष्टभिः। सप्तिमर्नूलमन्त्रेण कुर्यादङ्गानि वर्णकैः॥ ३ अङ्गुष्ठगुल्फजङ्घासु जानूककटिगुद्यकि। सनाभिद्धदयोरोजपार्र्वयुक्पृष्ठकेषु च॥ ४ स्त्रस्योरभयोर्भध्ये बाहुस्नुलोपबाहुषु । प्रकूपरप्रकोष्टेषु मणिबन्धतलेषु च॥ ५ मुखनासाचिकार्णेषु मस्तमस्तिष्वासूर्धेसु । विन्यसेदचरान्मन्ती क्रमान्सन्तसमुद्भवान् ॥ ६ शिखाललाट हक्षण्यगोष्ठरसनासु च। सकर्ठबाहु हृत्कु चिक टिगु ह्यो क जानुषु ॥ ९ जङ्घाचरणयोर्न्धस्येत् पदानि तिष्टुभः सुधीः। दूति विन्यस्तदेहस्तु कुर्योज्जयादिकाः क्रियाः ॥ ८ उद्यदियुत्करालाकुलइरिगलसंस्थाऽरिशङ्घासिखेटे-ष्टिष्टासाख्यविश्वलानिरगणभयदां तर्जनीञ्चाऽऽदधाना। चर्मासुदृघूर्णदोभिः प्रहरणनिपुणाभिवृता कन्यकाभि-देयात्कार्शानवीष्टांस्विनयनलिसता चापि कात्यायनी वः॥ ६

सावित्रा विधानमिभिधाय ग्राग्नेया विधानं वत्तुमारभते—ग्रय वच्यामीति।
[मन्तोऽयस्ग्वेदोत्तः प्रसिद्धः तेनाऽत्र नोत्तः]॥१॥२॥३॥४॥
ग्रच्चरान्मन्त्रोति। प्रण्वश्रत्त्यादिपूर्वकानित्यर्थः। सुधीरित्यपि तथा।
रं बीजम्। हीं श्रत्तिः॥६॥७॥८॥८॥

दीचा प्रवर्ळते पूर्वं यथावदेशिकोत्तमै:। ततोऽस्त्रक्रुप्तिः सम्प्रोत्ता स्थात्प्रयोगविधिस्ततः॥ १० दीचकाख्याचराग्यादी शक्त्यावेष्ट्य ततो बहि:। यन्तं षड्गुणितं क्वत्वा दुर्वणैलसितासकम् ॥ ११ विह्रिष्टदलं पद्मं प्रोत्तलच्चणलचितम्। अच पीठं यजिन्सन्वी क्रमात् सनवणित्तिकम्॥ १२ जया सविजया भद्रा भद्रकाली सुदुर्म्खी। व्याघ्रसिंहमुखी दुर्गा विष्टुभो नव शक्तयः॥ १३ तचाधाय घटं गव्यकायसूचपयोऽससास्। एकेन पूरणं क्रत्वा आवाह्य च विभावसुम्॥ १४ चावतेर्वेहिरम्यादिपा<mark>दाष्टकविनिःस्ताः।</mark> मृतीर्भ्यर्चेयेद्ग्नेर्जातवेदादिकाः क्रमात्॥ १५ पृथिव्यस्वनलेरानपात्मनेपदसंयुतान्। यर्चयेदिन कोणेषु निष्टत्यादीर्ययाक्रमम्॥ १६ दिच्वेकादगसंख्याः खुर्जाणांचा वर्णम्तयः। लोकपालां च तद्वेती विधिनित समर्चयेत्॥ १० जाग[ग्र]ता तपनी वेदगर्भा दहनक्रिपणी। सेन्दुखग्डा ग्रुक्षहन्त्री सनभञ्चारिगी तथा॥ १८ वागीप्रवरी मदवहा सोमक्षा मनोजवा। ममदेगा राविसंज्ञा तीव्रकोपा यशोवती ॥ १८ तोयात्मिका तथा नित्या दयावत्यपि हारिगी। तिरस्क्या वेदमाता तथाऽन्या दमनप्रिया ॥ २०

यथावदिति। योजनान्तिमत्यर्थः। अस्त्रक्षृप्तिः भविष्यतीति॥१०॥ दोचकास्येति। मध्यशक्तावास्यादिकं लिखेदित्यर्थः। शक्त्येति। तिष्टुभित्यर्थः। यजन्मन्त्रोति। प्रणवशक्त्यादित्वं मन्त्राणासुक्तम्॥११॥१२॥१३॥१५॥१६॥

वर्णभक्तीनां खाद्याचराद्यत्यसाह - जार्णाद्या इति। जाद्यणीद्या इत्यर्थः।

[एकादमेति प्रतिदिशमेकादमेल्यथः]॥ १७॥

समाराध्या नन्दिनो च परा रिपुविमर्दिनो। षष्ठी च दिग्डिनी तिग्मा दुर्गा गायि चसंज्ञिका॥ २१ निरवद्या विशालाची खासोदाहा च नादिनी। विद्रना विद्धगर्भा च सिंहवाहाह्वया तथा॥ २२ धुर्या दुर्विषहा चैव रिरंसा तापहारिणी। त्यत्तदोषा निःसपता चत्वारिंशचतुर्युताः ॥ २३ अभिषिच्य पुनः शिष्यं कुस्भादीन् गुमराहरेत्। र्ट्रह्मं यन्त्रमामस्य जपेच्छिष्यः सुयन्त्रितः ॥ २४ मन्त्राचरसङ्खन्तु सिद्धार्थं गुरुसद्गिधी। सर्वजापिषु चाग्नेय्या गायत्रा दिगुणो जपः॥ २५ कर्तव्यो वाञ्कितावाप्तेर रचाये कार्यसिद्धये। तिलराज्यनलचीरत्रचेधाइविराज्यकैः ॥ २६ सर्पि:सिक्तैः क्रमाद्वोमः साधयेदीफ्मितं न्टणाम् । चलारि चलारिंगच चतुः शतसमन्वितम् ॥ २० चतुःसहससंयुक्तं प्रोक्ते द्रेव्यै हुतिव्रया। एवं संसिद्धमन्त्रस्य स्युरस्वाद्याः क्रिया मताः॥ २८ चलारि चलारिंशच वर्णानामस्त्रमिष्यते। विलोमपाठो वर्णानामस्त्रमा हुर्भनी षिणः ॥ २८ पादाष्टकमिदं विद्यात्ततीऽष्टाङ्गो मनुस्वयम्। जप्तुकामो मनुन्वेनं पादांस्तु प्रतिलोमतः ॥ ३० जपैत्तथा हि सन्बोऽयं चाल्यते दुष्टदूषितः। **याद्याः पञ्चाचराः पादास्त्रयः सप्ताचरः पदः ॥ ३१** पञ्चमञ्चाऽय षष्ठञ्च हो तु पादी षड्चरी। पञ्चाचरौ तदन्तौ च तेषां भावो निगद्यते॥ ३२

पादाचरगणना ।

तिषां भाव इत्यादिना तत्त्वन्यासं सूचयति । भावो यायातस्यम् ॥३०॥३१॥३२॥

या[ग्या] दां ज्ञानेन्द्रियं कामें दितीयं पाञ्चभीतिकम् । दितीयं घातवः सप्त चतुधं वर्णसप्तकम् ॥ ३३ प्रदूमेयः पञ्चमं स्थात् षष्ठः षाट्कीणिको मतः । सप्तमञ्चाऽष्टमः पादः प्रव्हादां वचनादिकम् ॥ ३४ साङः सप्रतिपत्तिकः सगुरुपद्दन्दुप्रणामिक्रयो जाप्योऽत्यादिषदन्तकोऽन्तविगतो वर्णप्रतोपस्तथा । गुर्वादेशविधानतञ्च विधिवद्ध्यातो मनुर्मेन्त्रिणा तत्तत्कार्थसमाप्तयेऽखिलविपद्ध्यातो मनुर्मेन्त्रिणा तत्तत्कार्थसमाप्तयेऽखिलविपद्ध्यातो मनुर्मेन्त्रिणा तत्तत्कार्थसमाप्तयेऽखिलविपद्ध्यान्तीघभानूदयः ॥ ३५ यनुलोमजपऽङ्गानामिष पाठोऽनुलोमकः । प्रतिलोमानि तानि स्यः प्रतिलोमविधी तथा ॥ ३६ यन्तपादप्रतीप हि तथा तानि भवन्ति हि । वर्णप्रतीप हि तथा माता च प्रतिलोमक्रे ॥ ३० प्रतिपत्तिविभेषां यत्व तत्व विचचणः । गुर्वादेशविधानेन प्रविद्ध्याद्व चाऽन्यथा ॥ ३८

श्राद्यपादनयं देव्या हैरख्यमभेरूपार्धः। चतुर्थो देव्या नैराजरूपार्धः। तत्र धातुग्रव्देन पञ्चोक्ततभूतानि तदनुगतनासरूपे चोते। श्रविष्रष्टपादचतुष्कं देव्येच्छ्या गरहोतव्यष्टिशरोरगतं तत्त्वजातम्।

पितापरेशजीवप्रक्षतितत्वानि लीं च्रीं चुीं दुिधे: सह व्यापक हेन प्रथमत एव

श्रुतिदुर्गापदपादवर्णप्रतिलोसानां जपे नियससाह—साङ्ग इति । प्रतिपत्ति-क्तरत्व रक्तमीण वच्छमाणानामेका । श्रुण्यवा उक्तेव श्रष्टभुजाऽतिक्रूरा ध्येया । सहस्रभुजा सहस्रनयना वा । प्रतिजपं देवतारूपो गुरुर्मनसा नमस्कार्य द्र्याह— सगुरुपदिति । श्रुल्यादिषदन्तकः श्रुतिदुर्गा । श्रुन्तविगतः श्रुवसानादारभ्य विलोमन गतः । पदपादप्रतिलोसावित्यर्थः । वर्षप्रतिलोसानां पृथग्यहणात् । वच्छमाणप्रयोगः प्रतिपत्तयञ्च गुर्वादेशेनेव ज्ञातव्या इत्याह—गुर्वादेशिति । मिल्लिणिति । तत्तत्कभीवितबोजादियोग उक्तः ॥ ३५॥

साङ्ग इत्युत्तमङ्गभेदमाह - अनुलोमिति । वर्णपदन्यासयोरिप समानोऽयं न्यासः । सक्तत्पतिषेधमात्रेणाऽकार्यान्मन्दान निवर्तियतुं शक्य इति पुनरप्याह — प्रतिपत्तीति ॥ २६ ॥ ३० ॥ ३८ ॥ जपः पुरोक्तसंख्यः खाडुतकृप्तिस्तया भवेत्।
चीरवचसिमद्राजीतिलह्य्यष्ठतैः क्रमात्॥ ३८
च्ययवा पञ्चगव्योत्यचरुणा इतमुच्यते।
प्रत्यङ्मुखेन कर्तव्यं प्रायोजपहतादिकम् ॥ ४०
ततः स्युमेन्ववर्णभ्यस्तावत्यो विद्वदेवताः।
प्रत्येकमावतास्तास्तु पञ्चकेन नतभ्वाम् ॥ ४१
तत्पञ्चकञ्च प्रत्येकमावतं पञ्चभिः पृथक्।
प्रत्येकं पञ्चकानाञ्च षोङ्शावितिरिष्यते ॥ ४२
प्रत्येकं षोड्शानाञ्च कोटयः परिचारिकाः।
द्रत्येकाचरजात् पूर्वदिकस्मात् षोङ्शात्मकात् ॥ ४३
प्रतावत्यस्तु जातास्तविस्तारं पुनस्हयेन्।
तत्र त्विन्द्रयजाः प्रोक्ता देवतास्तूर्ध्वष्टष्टयः॥ ४४
तिर्यञ्चो भौतिकाः प्रोक्ता धातूत्वास्तूभयाननाः।
जिमेजास्त्रर्ध्वदनास्त्रियञ्चस्त्रार्थं कोश्वाः॥ ४५

प्रतिलोममन्त्रस्य प्रयक्षाधनं कर्तव्यभित्याः — जपः पुरोक्तसंस्य द्रति। प्रायोजपद्वतादिकं प्रतिलोमजपद्वतादिकमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ४० ॥

प्रयोगार्थं मन्तवर्णदेवताव्याप्तिमाह—तत इति । सिडमन्तस्य सृत्यनन्तर-मित्यर्थः । सर्वासां वर्णभक्तीनां पञ्चभूतात्मकत्वात् पञ्चकेनाहता इति उक्तम् । तासामपि पञ्चभूतात्मकत्वात् ग्राह—तत्पञ्चकमिति । तासामपि भूतगतग्रव्हादि-गुणभेदेन कारणसहितेन षोङ्गधा भेदमाह—प्रत्येकमिति । कोटिभेदोऽपि ग्रव्हादिवैचित्रगादेव ज्ञातव्यः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

डतां विभूतिमनूय विभूत्यन्तरमाइ—इत्येकाचरजादिति। इति इत्यम्। एकाचरजात् पञ्चकात् पूर्वं पूर्वं जातात् प्रत्येकं पञ्चकपरिव्यतात् पुनरप्येकैकस्मात् षोड्णात्मकादेतावत्यो विभूतयो जाता इत्यर्थः। तद्विस्तारं पुनरू इयेदित्यस्याऽयमर्थः। कोटीनां मध्ये एकैकस्या पञ्चकोटयः परिचारिकाः। तासामिकैकस्याः पुनः पञ्चकोटयः। तासामिकैकस्याः षोड्णकोटयः। तासामिकै-कस्याः कोटिकोटयः। इत्यादिप्रकारेणोच्चयेदिति॥ ४३॥ ४४॥

इन्द्रियजानामूर्धदृष्टितं केवलसमष्टिजलेन। प्रत्यङ्मुखलात् तिर्यञ्चा

क्षीवा मुखद्योपेता गोचरोत्याः स्तियो मताः ।

अधोमुखाश्च तिर्यञ्च द्रत्युक्तो सृर्तिसंग्रहः ॥ ४६

श्वाभिः सर्वाभिरिप च शिखाभिर्जातवेदसः ।

व्याप्यते परराष्ट्रे षु वचगुत्मलतादिकम् ॥ ४०

श्वारम्भे मानुषाणि स्युन्चताण्याभिचारिषे ।

कर्मण्यामुरभानि स्युद्वैवानि स्युस्तथा हृतौ ॥ ४८

श्वत्याभ्वौन्दुकांदितिगुरुहरिमित्वानिलाह्नया दैवाः ।

पूर्वोत्तरच्यौयमहरिवधयो मानुषाः परेऽसुरभाः ॥ ४८

नन्दास्वारम्य रिक्तासु प्रयोज्याऽऽत्मिन सहरेत् ।

भद्रासु संग्रहं कुर्याज्ययासु तु विभिष्ठतः ॥ ५०

श्वारिणारम्य मन्देन प्रयोज्याऽऽदित्यवारक्षे ।

संहरेत् संग्रहं कुर्याद्वारे त्वाचार्ययोः सुधौः ॥ ५१

चरैविस्च्योभयकौराहरेदम्यसेत् स्थिरैः ।

दिनास्तं दिनक्षद्युक्तं वारग्रहसमन्वितम् ॥ ५२

वराहिसिंहादिवदना दत्यर्थः । उभयानना दति । दिवदना कर्ध्वाधोसुखाश्वत्यर्थः । पञ्चीकतत्वेनोभयात्मकत्वात् तासाम् । किम्जानामूर्ध्ववदनत्वम् । तासामध्यात्म-स्थूलस्त्याकारणसमष्टिरूपत्वेन विविच्चतत्वात् । तिर्धेक्त्वं पूर्वेवत् कोणजानाम् । क्षोवतं स्वीपुरुषिमश्रात्मकत्वात् । गोचरोत्यानां स्वोत्वं प्रक्षतिप्रधानत्वात् । अधोसुखतं विहर्मुख्यप्राधान्यात् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

दिनास्त्रमिति। श्रितदुर्गोदिनास्त्रमेकादशाचरं च। दिनक्षद्युक्तमिति। दिनकच्छन्दो दादशमंख्यालचकः पाणवृद्धिमहितिन्द्रियदशकयुतमन्त्र दत्यर्थः। श्राद्यन्तयोः दादशादित्यनामयुक्तमिति चाऽर्थः। श्रादित्यगतदेवताध्यानयुक्तमिति चाऽर्थः। वारग्रहसमन्वितमाद्यन्तयोवाराभिमानिग्रहनामिः समन्वितमन्ते वार्यस्थावरणीयस्य ग्रहेण ग्रहणेन नामा समन्वितं चादित्यमण्डलस्थादिभिः प्रधानाकाराभिवारग्रहाभिमानिदेवताभिः षट्कोणस्थाभिः समन्वितमिति विधा योज्यम्॥ ५२॥

क्रितिकादि च क्षत्यानां क्षत्यास्तं जातवेदसः। नच्चतात्मा इताशः स्थात्तिय्थातमेन्द्रमदाहृतः॥ ५३

क्रित्तकादि चेति। युक्तमिति पदमनापि योज्यम्। क्रित्तकादि चादि च क्रित्तकादि। क्रित्तकादिश्रव्देन सप्तविंश्रितनचनाणि उक्तानि क्रित्तकादीनि। स्रादिशब्देन प्रथमाहितीयेत्यादि तिथिपञ्चदशकमुक्तम्। तदेव हयमायन्तयोः युक्तमिति क्रित्तकादि चेत्यस्यैकोऽर्थः।

क्वत्तिका त्वक्। त्वक् च तदादि च क्वत्तिकादि। इन्द्रियगणात् पूर्वं त्वगादि-धात्वष्टकयुक्तमित्यर्थः। क्वत्यान्तं क्वत्यावसानम्। साध्यनामान्ते मारय मार्य दह दहिति वा क्रियायुक्तमित्यर्थः।

क्वतिका कुण्डलिनो तदादि च। क्वत्यान्तं क्वत्यापि कुण्डलिनो तदन्तं च दिनास्त्रम्। सपेज्वालायुधादिरूपिणीं कुण्डलिनोमुत्याप्य साध्यं ग्रसिला कुण्डलिन्यग्नावानोय दाहान्तं दिनास्त्रमध्यात्मप्रयोग दत्यर्थः।

क्वत्यास्तं जातवेदसः । कत्यास्तं नाम प्रतिलोमास्तं पञ्चदशाचरं च। अतिदुर्गाप्रतिलोमास्त्रमेवेति केचित् । तदप्येवमेव प्रयोक्तव्यमिति शेषः ।

प्रयोगप्रकारं मन्त्रविशेषं चाह—नचत्राक्षा हुताशः स्यादिति । नचत्राणा-माला आधारभूतः हुताशः स्यात् । द्वादशादित्य सप्तग्रह तिथोनामुपलचणं नचत्रग्रहणम् । आदित्यादोनां ग्रहणम् । आदित्य ग्रह नचत्र तिथोनामस्त्राद्यन्त-योः चतुर्थीसम्बुद्यान्ततया स्थितानामादौ चतुर्थीसम्बुद्धान्तः अग्निशब्दः प्रयोक्तव्य दत्यर्थः ।

श्रयाऽन्योऽर्थः । नचत्रादय श्राका श्राधारो यस्य इताशस्याऽनुलोमितिष्टुभः स तथोक्तः । चतुर्थ्यन्तनचत्रादोनामन्तेऽनुलोममन्तः प्रयोक्तव्य दत्यर्थः ।

श्रयाद्योद्धः। नचत्राक्षा सप्तविंशत्याका इताशः श्रम्नमन्तः स्यात्। श्रमुष्य त्वचं दह दहित्यादिकत्यान्ते रं र मित्याद्यग्निमन्तः सप्तविंशतिवारमा-वर्तनीयः इत्यर्थः।

श्रन्योऽर्थः। नचनात्मा सप्तविंगतिज्वालारूपः हतागः कुण्डल्यात्मा हतागः मन्त्रोऽध्यात्मप्रयोगे ध्येयः। अधिदैवतप्रयोगे सप्तविंगत्यादित्यात्मा इति विश्रेषः। तिष्यात्मेन्दुक्दाहृत इत्यनेनाऽस्त्रोपसंहारसम्ये मन्त्रविश्रेषं प्रतिपत्तिविश्रेषं

तिष्यात्मेन्दुत्तदाहृत इत्यनेनाऽस्त्रीपसंहारसम्य मन्त्रावश्रष प्रतिपात्तावश्रेषं चाह । श्रत्नापि तिष्यग्रहणमुपलचणायम् श्रादित्यादीनां तिष्यादीनामात्मा दन्दुः सोमः। चतुर्थीसम्बुद्धान्तादित्य ग्रह नचत्र तिथीनामादी तथाविधः सोमग्रव्दः प्रयोक्तव्य दत्यर्थः।

ताभ्यां करोति दिनक्वित्वसर्गादानकर्भणी। द्रत्येष निपुणो मन्त्री प्रयोगादन्यवात्महा॥ ५४

अन्योऽर्थः । तिथादय त्रात्मा यस्य सोमस्याऽनुलोममन्त्रस्य स तथोक्तः । चतुर्थंन्तसोमग्रन्दान्ते त्रनुलोममन्त्रः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः ।

्त्रन्योऽर्थः । तिष्याका इन्दुः सौम्यलात् गायत्रीन्दुः । स तिष्याका पञ्चदशाका । उपसंहारविधौ प्रतिलोमजपाभावात् तत्स्थाने गायत्रीपञ्चदशकं जप्तव्यमित्यर्थः।

अन्योऽर्थः । तिथ्यामा पञ्चदशामा अस्तधारामा इन्दुः । परकुण्डस्यस्तरूपो सन्त्रोऽध्यामप्रयोगे अधिदैवते पञ्चदशचन्द्रामा उदाहृत इति ॥ ५२॥

ददानीं प्रयोगप्रकारमाइ—ताभ्यामिति। ताभ्यां इताग्रेन्दुभ्यां नाड़ोद्वय वर्तिभ्यां करोति दिनक्षत्। आदित्यात्मा साधकः मध्यनाडोप्रधानः स विसगी-दानकभेषी दिच्चणमार्गेणाऽग्निरूपेणाऽग्निरूपाणां देवतानां विसर्गे खावा ता विस्टा देवतास्त हैव साध्यप्रदेशे संस्थाप्य तन्मूलभूतं कुग्डल्यालाकं तेज: केवलं तिनैव मार्गेष मूलाधारपर्वन्तमादत्ते । पुनः सोममन्त्रोचारणसमये वाममार्गेण मध्यमार्गेण चातिसीम्यतेजोरूपेण कुण्डलिनीं विस्च पूर्वविस्ट देवतासंख्याभि: श्रमृतधाराभिस्तामाप्यायनं वामनाङोहारेण कला मध्यनाङोहारेणात्मनोऽप्या-प्यायनं विधाय तामपि कुण्डलिनीं वामनाड़ोद्वारण गतां तेनैव मार्गेण मूलाधार एवादत्ते। मध्यगतां तु तां तथैव स्थापयतीत्यर्थः। प्रणवान्ते अग्नये धाते इति उक्का अनुलोमितिष्टुबन्तेन दुर्गितं कलीहच मचस्र श्री दिनास्त्रम् सं सायै य साय ययं साय ययं साय दित कत्यास्तं वोता अतिदुर्गाप्रतिलोमं वोचाय अने धातरमुष्य लचं दह दह रं ररं रररं रेरें रररं ररं ररमित्य निमन्तं सप्तविं शतिवार-द्रत्यादयः प्रयोगमन्त्राः। प्रण्वान्ते सोमाय धात्र द्रत्यस्यान्ते मावर्तयेत्। अनुतोमित्रिष्टुभमुचार्य गायतीं पच्चदणवारमावर्त्य सोम धात: अमुख लचं पूर्य पूर्य द्रत्याद्यन्ते अस्तमन्त्रमपि पञ्चदश्वारं जपेदित्यादय आदानमन्ताः। एते च धाढ स्यं क्रितिकाप्रतिपदाद्येकषष्टिमन्त्राः प्रयोगादानयोः त्वगादिषु विंग्रतिषु प्रत्येकं प्रयोक्तव्याः । व्यस्तप्रयोगे । समस्तप्रयोगे तु धात्रादीनां वगादीनां च नामानि सक्तदेवोच्चार्य एक एव मन्त्रः प्रयोक्तव्यः। निर्पेचादानसम्ये लेकषष्टिरेव प्रयोत्तव्यः। त्रागच्छागच्छेति च तत्र क्रिया एकप्रयोगपचे

रचानिग्रहकर्भगोरनुपरायकाः प्रधानाक्ति-प्रख्या सन्वविधानविच दिशि दिश्येकादशैकादश। संस्थाप्य क्रमशोऽचरोदित्रचौः शक्तौर्जपेदा मनं सम्यग्वा जुहुयादनु प्रतिगतं सिहै। समाराधयेत्॥ ५५ पीताऽयोमुष्टिगदाइस्ता महिषाज्यसंयुतपुलाकै:। बैभौतकारिष्टसमित्कोद्रवकैः स्तम्भयेच इतविधिना ॥ ५६ सुसिता पाशाङ्कुशयुग्विगलदारिप्रवाहसस्मिना । वैतससमिदाइत्या मधुरयुजा मङ्चु वशयेद्दुर्गा॥ ५० रत्ता पाणाङ्कुणिनी निणि फलिनोक्षेसरोद्भवै: पुष्पै:। चन्दनरससंसित्ते हीं माट्दर्गा वशीकरोति जगत्॥ ५८ जवणैस्तिमधुरसिक्तौस्तत्क्षतया वा जुहोतु पुत्तल्या। उडुतम्बाष्टेर्नतां सप्ताहाज्ञृपतिमपि वशे कुमते॥ ५८ सकपालग्र्लपाशाङ्कुशहस्ताऽक्रणतरा तथा दुर्गा। आकर्षयेच लावणपुत्तल्या विमधुराक्तया होमात्॥ ६० ध्यात्वा धूस्रां मुसलिविशिखकरामस्थिभिश्व तीच्णात्तै:। <mark>कार्पासानां निम्बच्छदमेषघ्वतै ईताच विदेषः॥ ६१</mark> धूखा तर्जनियुलाहितहस्ता विषद्तैः समाहिषाज्यैः। होमाच मरिचसर्थपचमभिरजामधिरसेचितैरटयेत्॥ ६२ शिखियूलकराऽग्निनिभा सर्वपतैलाक्तमत्तवीजैस। मिचिर्वा राजियुतै ही मादहितान् विमोहयेहुगी ॥ ६३

एकेनैवोपसंहार: ॥ ५४ ॥

श्रवलोसप्रतिलोसयोः कार्यसेदध्यानसदं चाह—रचेति। श्रवपराग्वका इति उभयोरिप रचानिग्रहकर्मणोः श्रवपराग्वक्कालं ज्ञातव्यम्। सन्वविधानः विदिति। रचायां चतुत्रव्यारिग्रदनुलोसविधानवित्। निग्रहे चतुश्रव्यारिग्रत्-प्रतिलोसविधानविदित्यर्थः। सूलोक्तमेव सर्वत्र विधानं प्रतिलोसविधानेषु श्रावरणपूजादिक्रमपि प्रातिलोस्थेन कार्यसिति विश्रेषः। श्रवरोदितरुचीरिति। रुच्यः ग्रक्तयः। चतुश्रव्यारिग्रदचराणां यावत्यः ग्रक्तय उक्ताः। तावच्छिक्ति-विश्रिष्टा एकैकाचरश्रक्तय इत्यर्थः। चतुश्रव्यारिग्रत्तव्यानि पादाष्टकविभूति- कृषा ग्र्लासिकरा रिपुदिनहचोद्भवैः समित्पवरैः ।

व्राक्षद्घृतसंसिक्ते हीं मान्मारयित मासतो दुर्गी ॥ ६४

नचवहचसिमधो मिरचानि च तीच्याहिङ्गुणकालानि ।

मार्याकर्मीया विहितान्याग्रष्ट्रार्यकानि ॥ ६५

नचवहचसिमधां विलिखितसाध्याभिधानकर्मवताम् ।

सचतुश्च्वारिण्यत्त्वयुजां होमकर्मे मार्याकरम् ॥ ६६

मरिचं चौद्रसमेतं प्रत्यक्पुष्पीपरागसिभन्नम् ।

हष्यास्थः परिलुलितं प्रसेचयेदृचहचपुत्तल्या ॥ ६०

हृद्ये वदने च रिपोः सम्मुखतः संप्रतिष्ठिते वायोः ।

जन्धीभमृतोऽरिः स्थात्त्वयनात् पचमावकान्मियते ॥ ६८

सैव प्रतिक्रतिरसक्चत्तत्प्रतिष्ठितसमीर्या च विण्यद्रिया ।

तीच्यास्त्रेहालिप्ता विलोमजापेन तापनीयाऽग्नी ॥ ६८

विधिना ज्वरविद्धः स्थादपचनहोमेन हानिरङ्गस्य ।

सर्वाहुत्या मर्गं प्राप्नोति रिपुनै तत्व सन्देहः ॥ ७०

विप्नोत्तान् भृतवर्णान् दणदण्युगणो विन्दुयुक्तान्नसोऽन्तान

प्राक्प्रोक्तान् भृतवर्णान् दशदशयुगशो विन्दुयुक्तान्नसोऽन्तान् योनिर्भयास्त्रिमध्येष्विपि पुनरय सस्याप्य भृताभवर्णान् । वर्णेस्तैः साक्षमग्नेमनुमपि कुलिशायौः स्विचिक्नैः समेतं कुर्यात् कर्माणि सम्यक् पटुविशदमतिः स्वस्ननाद्यानि मन्ती ॥

अदद्गादिललाः कोर्नसीचतुर्थार्थका वसी वारः। दृष्ट्यैदितीयरचा वद्गेरदन्दुयोनिकादियषाः॥ ७२

क्षयनेन कथितानि तद्बुद्ध्या जुहुयादित्यर्थः॥ ५५ ७०॥

श्रम्म मेन्स्रिमित । तिष्टु भमपोत्यर्थः । स तु मध्ये लेखनीयः । कुलिशाचीरिति स्तम्भनाद्यं चित पृथिव्यादिमण्डलैरित्यर्थः । मन्त्रोति । तत्तत्प्योगोचितानुलोमित्विनामन्त्र द्रव्यर्थः । पटु विश्वद्मतिरिति । पृवीक्षध्यानिश्चिष्वायत्तमितिरित्यर्थः । श्रामित्यर्थः । श्रामित्यः ।

मूर्तिवर्णानाइ-जददिति।

मकतः वापोलिबन्दुवापञ्चमवर्णाः शही तथा व्योक्तः। मनुषु परेष्वपि मन्त्री करोतु कर्माणि तस्य संसिद्धे। ७३ उन्मत्तच्चेलनेवद्रुमभवसमिधां सप्तसाइसकान्तं प्रत्येकं राजितैलालुलितमय हुनेन्साहिषाच्यास्तं वा। क्षणाष्ट्रम्याद्यमेवं सुनियतचरितः सप्तरावं निशायां नि:सन्देहोऽस्य गतुस्यजित किल निजं देहमाविष्टमोहः ॥ ७४ सामुद्रे च सहिङ्गुजीरकविष<mark>ैः साध्यर्चं तचाक्रति</mark>ं क्रत्वाऽधोवद्नां जले घटकटा हादिश्विते काययेत्। सप्ताहं ज्वलनं जपन् विषत्रोर्थष्या शिरसाड्नं कुर्वन् सप्तदिनान्तरे यमपुरक्रीड़ापरः स्थादिरः ॥ ७५ **चर्कस्यन्दन्बद्वपद्मगमुखयस्ताङ्**घ्रिमाशास्वरं न्यग्वत्नां तिलजासुतं विषद्वतं दीप्तं वरिभास्वतः। वायुप्रेरितवज्ञिमग्डलम्हाञ्चालाकुलास्यादिकं ध्यायन् वैरिणमुत्विपेत् जलमम् मन्तं जपन् स्टबं 👖 🌭 चार्द्रांशुकोऽग्निमनुना त्वय सप्तरावं सिद्वार्थतैललुलितैर्भरिचैर्जुहोतु । आरभ्य विष्टिद्विसेऽरिन्रः प्रलाप-मुक्तिं निवतेन विषयी क्रियते ज्वरेण ॥ ७०

[भूतवर्णाम् विभजते — जदर्गादीति सार्धेन । उकारस जकारस ज। दत् दन्ताचरः स्रोकारः । गादयो गजडदवाः । लकारलकारी च । यते दय कोः पृथिव्या वर्णाः । नसोः नासिकापुटयोरचरे ऋकारऋकारो । स्रोकारस । चतुर्थार्णकाः घभटधभाः । वकारसकारी च । इत्येते दय वारः जलस्य वर्णाः । इस्योरचरे दकारईकारो । ऐकारस । दितीयाः खक्टयपाः । रेफचकारी च । पते दय स्रानिवर्णः । सदस्वित । स्रवारस्राकारो । योनिरेकारः । कादयः कचटतपाः । यकारष्रकारो च । इत्येतानि दय वायोरचराणि । कपोलयोरचरे स्वतारस्रकारो च । विन्दुः पञ्चद्यस्वरः । ङञ्जनमाः प्रकारहकारो च । इत्येते दय स्राकायस्य वर्णा दत्यर्थः । स्रयं विधिः सर्वभन्तसाधारण दति स्रवी — भनुषु परिष्विति । दित सस्वन्धदोपिकाकारः] ।

मन्त्री करोलिति। तत्तन्मन्त्रयोग द्रस्युत्तः ॥ ७२ — ५०॥

तालस्य पत्ने भुजपत्नि वा

मध्ये लिखित् साध्यनराभिधानम् ।

श्रयाऽभितो मन्त्रिममं विलोमं

विलिख्य भूमी विनिखन्य तत्न ॥ ०८

श्राधाय वैश्वानरमादरेण समर्च्य सम्यङ्गरिचैर्जुहोतु ।

तीत्रो ज्वरस्तस्य भवेत् पुनस्तत्तोये चिपेद्दश्यतमः स भूयात् ॥ ०८

सिंहस्यां शर्रानिकरैः क्रशानुवक्ते
र्धावन्तीं रिप्रमन् धावमानमेनाम ।

र्धावन्तीं रिप्रमनु धावमानमेनाम् । संचिन्त्य चिपतु जलं दिनेशविम्बे जण्ताऽमं मनुमपि चाटनाय शीन्नम् ॥ ८०

क्रत्वा स्थिगिडलमङ्गो भगवतीं न्यासक्रमाद्चीयेदु-गस्थाद्यैः पुनरस्थसा च विकिरेनान्ती निशायां बलिम्। जप्ता मन्त्रममुञ्च रोगसहिताः क्रत्या निक्रत्या क्रता-स्तांसान् भूतिपशाचवैरिविहितान् दुःखानसी नाशयेत्॥ ८१ विधिवद्भिज्वाल्याऽनलमन्बहमाराध्य गत्थपुषादीः। सस्यासु जपाच मनुरयमाकाङ्कितसर्वसिद्धिकल्पतमः॥ ८२ कुसुमरसलु लित ली गीर्वा क्यावदनी जुहोतु सन्धासु। मन्तार्शसंख्यमग्नेरैक्येन द्रावयेदरीनचिरात्॥ ८३ शुह्रैश्व तग्हु लैर्य इविरपि निष्पाद्य पञ्चगव्यमपि। सघतेन तेन जुडुयादष्टसइसं समेत्सम्पातम्॥ ८४ प्राशितसम्पातस्य स्याद्रचा सर्वेथैव साध्यस्य । प्राङ्गणमन्दिरयोरिप निखनेत् द्वारेऽविशिष्टसम्पातम्॥ ८५ क्तत्या नग्यति तस्य वीचितेन ग्रहादयो भीत्या। कत्तरिमेति कुपिता क्रत्या सर्वातमना च नाशयित ॥ ८६ ब्रह्मद्रुमफलकान्ते मन्त्रितमः सप्तसप्तकोष्ठयुते। कोगोदरागि हिला मायाबीजं सकामं मध्यगते॥ ८० मन्त्री निशायामिति। पञ्चदुर्गादिभिः बलिदानमुक्तम् ॥ ८१ — ८६ ॥ मन्त्रितमः सप्तेति। सर्वकोष्ठेषु मायाबीजलेखनमुक्तम् ॥ ८७-८४॥

विलिखेत् क्रमेण मन्ताचरां अधिष्ठेषु तेषु कोष्ठेषु। तत मकतः प्रतिष्ठां विधाय निधाय विक्रमिप जुडुयात्॥ ८८ याज्येनाऽष्टसदृसं फलकोपरि सम्यगात्तसम्पातम्। विप्रतिपत्तिधरायां निखनेन्नभ्यन्खुपद्रवाः सद्यः॥ ८६ सिकताचरगव्याश्मकसदां प्रतिष्ठां विधीयते सिहै।। प्रस्थाद्वचटमाना ग्रहपुरराष्ट्राभिगुप्तये सिकताः ॥ ८० मध्येऽष्टाशान्तासु च कुग्डानामारचय्य नवकमपि। विधिना निवपेत् क्रमणः सिंइधनुष्कागयायिनि दिनेशे ॥ ६१ तिथिषु तु कालाष्टम्यां भेषु विशाखाग्निमूलभाग्ये[गे]षु। वारेषु मन्दवाक्पतिवर्जाः सर्वे प्रशस्यन्ते तथा ॥ ६२ इस्तश्रवणमघासु प्राजापत्ये च कर्म कुर्वीत। दादशसहस्रसंख्यं प्रजपेद्गायतमपि यथा प्रोत्तम् ॥ ८३ मध्ये च मूलमनुना तदायुधैरष्टदिनु चक्राद्यैः। सकपालान्तैः पृथगपि संस्थापनकर्म निगदितं विधिवत् ॥ ८४ तास्ताञ्च देवता अपि परिपृच्य यथाक्रमेण मन्त्रितमः। कुर्याद्विलं दिनग्रहकरणेभ्यो लोकपालराशिभ्यः ॥ ८५ सिकताषोड्शकुड्वं ब्रह्मद्रुमभाजनेऽव्चगव्यातम्। निर्वपति यदि विधिना तं देशं ग्रामं करोति चतुरब्दात्॥ ८६ चर्केऽजस्येऽब्धिगायामपरिमितजलायां समादाय शुडाः सम्यक् संशोषयित्वातपमनु सिकताः ग्रूपंकोणैविशोध्य। संशुं पञ्चगव्ये सुमतिरय विनिःचिप्य ताः कुम्भसंस्था मन्तामी मन्त्रजापी दिजतस्यमिधा भर्जयेत् कार्यहेतोः ॥ ८७ एवं सृदुपलयोरधः संस्थाप्यन्ते सपञ्चगव्यास्ताः।

एवं सृदुपलयारघः संस्थाप्यन्त संपञ्चगव्यास्ताः। वसुधाविप्रतिपत्तिचयञ्च पुष्टिञ्च कुर्वते क्रमशः॥ ६८ यथाक्रमेण मन्त्रितम इति। चक्रादिमन्त्रैः पूजनं स्चितम्। यहादि-बिलमन्त्राञ्च स्चिताः॥ ८५॥ ८६॥

सिकतोपादानगोधनसंस्कारक्रममाइ — त्रकें ऽजस्य दति। समितिरिति। त्रम्मिमन्त्रदेवतासिकतानामै स्वन्न दत्यर्थः॥ ८७॥ ८८॥ १००॥ १०१॥ ₹80

रथचरणदरगदाखुजहस्ता निष्टप्तशातकुक्तिना।
सष्टतपयोऽस्थेहोमान्महतीं जच्मीं समावहेद्दुर्गा॥ ८८
व्रीहिभिरद्गैः चीरैः समिद्विरिष दुग्धवीकथामार्च्यैः।
मधुरवयमधुरैर्महतीमृद्धं करोति हुतविधिना॥ १००
यद्यदाञ्कति पुरुषसत्तदमुष्य प्रभावतः साध्यम्।
सग्रहनचचाट्यां स्गिरिपुर्यामकाननां वसुधाम्।
साहिक्तिपिलमृद्धं दहति हि मितमानयबमेतेन॥ १०१
एवं प्रीत्यापयति च मन्तेणाऽनेन निश्चितधीर्मन्ति।
पुंसा किन कियदा मन्तस्याख्यायतेऽस्य सामर्थम्॥ १०२
तस्मादेनं मनुवरमभीष्टाप्तये संयतात्मा
जप्याद्वित्यं सहतविधिमप्यादरादचीयीत।
भक्त्या कुर्यात् सुमितिरिमिषकादिकं कर्मजातं
कर्तुं वाऽन्यत् प्रवणमितरिद्वेव भक्तः सदा स्थात्॥ १०३
दृति श्रीप्रपञ्चसारे एकनिंशः पटनः।

निधितधीमँन्द्रीति। पूर्वीतास्त्रप्रयोगध्यानज्ञताऽस्त्रमन्त्रप्रयोगज्ञता चौता।

द्रित श्रीपद्मपादाचार्यक्तते प्रपञ्चसारविवरणे एकविंशत्पटनः।

दाविंगः पटलः।

4 7

यय लवणमनं वदामि साङ्गं सजपं सप्रतिपत्तिकं सहोमम्।
विधिविद्यहितन येन सर्वां जगतीमात्मविश्व करोति मन्ती ॥ १
लवणाम्भसि चित्याद्या दितीया लवणिति च।
दहित ढतीया स्थात्तं दम्बेति च चतुर्थिप।
क्रक् पञ्चमी च या ते स्थाद्यया प्रोक्तमयर्विण ॥ २
क्रग्भिराभिन्तु पञ्चाङ्गं पञ्चभिवां समीरितम्।
विद्याचरैः षड्ङ्गं वा प्रणवाद्यैनिंगद्यते ॥ ३
पञ्चभिश्व चिभिरपि पञ्चभिः करणाचरैः।
सपञ्चभिर्युगार्णेन जातियुक्तैः समीरितम् ॥ ४
यङ्गिराः स्थाद्यिश्क्वन्दोऽनुष्टुप्चिष्टुप् च देवताः।
यग्नौराविन्तया दुर्गा भद्रकाली समीरिताः॥ ५

अथाऽग्निदुर्गादिदैवत्यस्य लवणमन्तस्य विधानमाह—अथ लवणित। करोति मन्त्रीत। चिटिमन्त्रवानित्यर्थः। तारपाण्णक्र्यङ्कुण्यं लं वं इति छक्का लवणान्त्रसि तीन्त्र्णोऽसि उग्रोऽसि हृदयं तव लवणस्य पृथिवी माताऽन्ते लवणस्य वरुणः पिता। प्रथमा। लवणे ह्रयमाने तु पुनः कुती निद्रा कुती रितः। लवणं पचित पाचयित। लवणं किन्दित मिन्दित अमुकस्य दृष्ट् गात्राणि दृष्ट मार्स दृष्ट त्वचम्। दितीया। दृष्ट त्वगम् इत्रीया। तं दृष्ट्या मिन्दित योजन्यते नदीनां वा प्रतान्तरे। हतीया। तं दृष्ट्या नय मे शोष्रमग्रे लवणस्य तेजमा लोइप्राकारे नगरे क्राष्ट्यस्पर्धतार्गेले अत्रैव वश्रमायात्। लवणमन्त्रपुरस्कृतः। चतुर्थी।

या ते रात्रिः शत्यविद्यस्य श्रूलाग्रारोपितस्य च । या ते रात्रिभेद्वारात्रिः सा ते रात्रिभेद्वानिशा ॥ द्रित पञ्चमी । को बीजम् । द्वीं शक्तिः ।

ॐ ग्रां हीं क्रों चिटि चिटि चण्डालि महाचण्डालि ग्रमुकं मे क्यामानय स्वाहा। दति चिटिमन्तः। लवणवदेव बीजादिकमस्यापि॥१॥२॥३॥ ॥४॥५॥६॥७॥८॥८॥ अक्षणोऽक्षपञ्चनसिमः सुवयित्तवराभययुक्तकरः।
अमितार्चिरजात्तगितिवैलसम्मयनिवतयोऽवतु वो दहनः॥ ६
नौलतरांशुक्रियक्षणमाणा नौलतनुर्निविङ्खनभारा।
साङ्कुश्रपाशसग्रुलकपाला यामवती भवतोऽवतु नित्यम्॥ १

करकमलविराजचक्रशङ्कासिश्रला परिलसितिकरीटा पातितानेकदेखा। विनयनलसिताङ्गी तिग्मरिसप्रकाशा पवनसखनिभाङ्गी पातु कात्यायनी वः॥ ८ सुरीद्रसितदंष्ट्रिका विनयनोर्ध्वकेशोल्वणा कपालपरग्रुखसङ्डमम्कचिग्रुलाकुला । घनाघननिभा रणद्विचिरिक द्विणीमालिका भविद्यभविसद्वये भवतु भद्रकाली चिरम्॥ ८ ययुतं नियतो मन्ती मन्त्रमृक्षम्यकान्वितम्। प्रजपित्तिसहसं वा सम्यगेनं समाहितः॥ १० दशांशिन इनित्सिद्दी इविषा घतसंयुजा। एवं क्रति प्रयोगार्ही मन्त्री भूयात्र चाऽन्यया॥ ११ विक्रिराची वरे स्थातां वश्याकर्षणकर्मणीः। दुर्गाभद्रे तथा देव्यी शस्ते मारणकर्मणि॥ १२ आरभ्य कर्मक्रनमन्ती हतीयां क्रणापचजाम्। संदी चितो भवेतपूर्त मन्दिरे मन्त्रजापवान् ॥ १३ निखन्यात्तन कुण्डच दोर्मानं वासमेखलम्। चतुष्वं सुन्दराकारं पुत्तलीनाञ्च कारयेत्॥ १४ एकां साध्यर्षं वृचेण शाली पिष्टेन चाऽपराम्। चित्रहस्तमृदा चाऽन्यां मधूक्किष्टेन चाऽपराम्॥ १५

अयुतं नियतो मन्त्रोति। प्रणवपाणाङ्कुणवायुष्टिय्यस्तयोग उताः। समन्तितं चिटिमन्त्रमिति ग्रेषः॥ १०॥

मन्त्री भूयांत्र चाऽन्यधित । मारणादिषु तदुचितबीजयोग उत्तः ॥ ११॥१२॥
श्रारभ्य कर्मक्रमन्त्रीति । कर्म विशेषपूजादिकम् । मन्त्रीत्याम्नेये दौर्गे वा

तासु दृदेशिविवितसाध्याख्यासु समाहितः। सम्यक् संस्थापयेत् प्राणान् साध्यादानीय साधकः॥ १६ उत्तानां दारवीं कुग्डे खनेनान्वाभिमन्तिताम्। पिष्टजां विष्टरस्याऽधः पादस्याने च सन्मयीम् ॥ १७ लम्बयेदम्बरे सिक्यमयीमूर्ध्वमधोमुखीम्। पुनः क्षणाष्टमीरावी पूर्वयामे गते सति ॥ १८ रत्तमाल्याम्बरो मली क्रतरत्तानुलेपनः। सम्यक्कृत लिपिन्यासः प्राणायामादिक्त च्छुचिः॥ १९ कुड़वं पोतलवणं सुय्लचणं परिचृर्णितम्। द्धिचौद्रघृतचीरैः प्रोच्यित्वा सुशोधितम्॥ २० <mark>त्रालोद्य गुड़मध्वाच्यैर्विस्पष्टावयवामय ।</mark> तेन पुत्तिकां मन्त्री चार्वङ्गीं कारयेद्बुधः॥ २१ तस्याच्च स्थापयेत्प्राणान् गुर्वादेशविधानतः। अष्टोर्ध्वशतसंख्यं वा तथाऽष्टोर्ध्वसइसकम् ॥ २२ च्टक्पञ्चकं पञ्चविंशत्सं खं प्रतिकृतिं सृश्रन्। जिपत्वाऽङ्गानि विन्यस्येत् खाङ्गे प्रतिक्वताविष ॥ २३ <mark>सतारै</mark> श्विटिमन्तार्गैश्वतुर्विं शतिसंख्यकैः । शिरोललाट दक्षर्णनासास्यचिवुकिष्वपि॥ २४ सकर्रुष्ट्रयोरोजनाभिकुचिकटीषु च। मेदृपायूमजान्वयजङ्गाङ् व्रिषु च विन्यसेत्॥ २५ अधीगुच्चादभेदः स्वादूध्वे भेदो दिक्षे सति। चात्मन्येवं प्रविन्यस्य पुनः प्रतिक्वती न्यसेत् ॥ २६

उत्तपूजामन्त्रकलापग्रहणमृत्तम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १० ॥ १८ ॥ मन्त्री कतरत्तानुलेपन इति न्यासादिभिः मन्त्राक्षत्वमृत्तम् ॥ १८ ॥ २० ॥ प्रत्तलिकां मन्त्रीति । मन्त्रं जपता प्रत्तलीका कार्येत्यत्तम् ॥ २१ ॥ गुर्वादेशविधानत इति । प्रतिक्रतिहृदि प्राणप्रतिष्ठायन्त्रस्थापनपूर्वका-मित्यर्थः । वश्यमारणादौ प्राणप्रतिष्ठाप्रकारभेदश्वाऽनेन स्चितः ॥ २२ ॥ स्वाङ्गे प्रतिक्रतावपीति । स्वाङ्गे कर्मीपक्रम एव न्यासः कार्यः ॥ २३ — ३१ ॥ अङ्गुष्ठसस्विप्रपदजङ्घाजान्रपायुषु । सलिङ्गनाभिजठर इदयेषु स्तनदये॥ २० कस्यराचिवुकास्येषु घ्राणदक्कर्णयुग्मके। लुलाटिशिरसोर्न्थस्येत् प्रतिमायाञ्च संघशः॥ २८ उपिलप्तेऽय कुग्डेऽन्तर्वहिगीं सयवारिगा। साध्यसंमुखमासीन यादध्याद्वयवाहनम्॥ २८ प्रज्वाल्य साध्योडुतस्वाष्टेरभ्यर्चे दिक्क्रमात्। राजीक्षशीतपुष्पाद्भिश्वषके राजतादिके ॥ ३० देवतां प्रति पाद्याध्यं दत्त्वा कार्यार्धेसिङ्गये। उपतिष्ठेडुतस्यादावन्ते मन्त्रेरितीरितै:॥ ३१ त्वमाननमित्रघ्न निशाया इव्यवाहन। हिवषा मन्बद्तेन हिप्ती भव तया सह॥ ३२ जातवेदी महादेव तप्तजाम्ब्नदप्रभ। स्वाहापते विभ्वभच लवणं दह शतुह्न ॥ ३३ र्द्रिश भवीरि भवीशि यस्तं सुत्तं त्वया जगत्। महादेवि नमस्तुभ्यं वरदे कामदा भव॥ ३४ तमोमयि महादेवि महादेवस्य सुव्रते। वियामे पुरुषं हुत्या वशमानव देव्यु[हि]मे ॥ ३५ दुर्गे सर्गादिरहिते दुर्गसंरोधनार्गले। चक्रमङ्कधरे देवि दृष्टमदु[सत्त्व]भयङ्करि॥ ३६ नमस्ते दह शतून् मे वशमानय चिंग्डिकी। शाकसारि सहादेवि शर्गं में भवाऽनचे ॥ ३७ भद्रकालि भवाभीष्टे भद्रसिन्धिप्रदायिनि । सपतान् मे इन इन दह शोषय ताप्य ॥ ३८ ग्रुलासिमितिवचाद्यैकत्कत्योत्कत्य सारय। महादेवि महावालि रचाऽस्मानचतात्मिक्षे॥ ३८

[उपस्थानमृन्तं दर्भयति — त्वमाननिमत्यष्टिभः । इति सम्बन्धदीपिकायाम् । कित्वं गत्वा' इति पाठः ।

पुनः प्रतिक्वतेरङ्गसप्तकं निश्चितायसा । दचपादादिकं किच्वा पञ्चचं प्रजपेनानुम् ॥ ४० साध्यं संसमृत्य शितधीर्जुड्डयात् सप्तसंख्यया । दिचिगं चर्गं पूर्वं ततो दचार्धकं पुनः॥ ४१ दचहस्तं हतीयं स्याद्गलाटूध्यं चतुर्धेकाम्। पञ्चमं वामहस्तं स्थात् षष्ठं वामार्धमेव च ॥ ४२ सप्तमं वामपादं स्थादन्याऽपि स्थाइतक्रिया। सप्त सप्त विभागो वा क्रमादङ्गेषु सप्तसु ॥ ४३ एकादशांशभिन्नैर्वा तदङ्गैः सप्तभिर्द्वेत्। होमोऽन्यया वा पूर्वन्तु दिचिगां चरगां भवेत् ॥ ४४ दितीयो दिचणकरस्तृतीयं शिर उच्यते। वामबाइश्वतुर्धन्तु सध्यादूर्ध्वन्तु पञ्चमम् ॥ ४५ चाधीभागस्तु षष्ठः स्थादामपादस्तु सप्तमः। ~~दुवैवं पूर्वसंप्रोत्ते र~~पस्थाय च मन्त्रकः॥ ४६ <mark>ष्</mark>यर्चियवा दग्डदीघँ प्रगमेद्वव्यवाहनम् । <mark>सस्वर्णाञ्च समुक्तां गां शोणां दद्यात् सतर्णेकाम् ॥ ४०</mark> दिचिणां सप्तकर्षन्तु दद्यान्सारणकर्मणि। द्यंशुकं रुचकं धान्यं दत्त्वा संप्रीणयेद्गुरुम् ॥ ४८ एवं क्रतेन मन्तीष्टं लभते होसकर्मणा। प्रयवा मार्गाकाङ्गी साध्यवामाङ्घ्रिपांशुभिः ॥ ४८ सनिम्बतिलसिद्वार्थव्रणक्तत्तेलसंयुतैः। हिङ्गुविकटुकोपेतैर्भहिषीसूवपेषितैः॥ ५० वराह्रपारावतयोः पुरीषेण समन्वितैः। एतैर्विमिश्रयित्वा तु लोगं पूर्वीत्तसंख्यकम् ॥ ५१ पूर्ववत् पुत्तलीं तेन लोणचूर्णेन कारयेत्। प्राणान् प्रतिष्ठापयेच तच पूर्वीक्तसंख्यया ॥ ५२ संखर्णाञ्च समुक्तामित्यच सकर्षस्वर्णयुक्तामिति कचित्। मू वपेषिते रित्यव

मूत्रविड्विषेरिति कचित्] ॥ १२ -- ५६ ॥

पूर्वीताभिः पुत्तलीभिः कुग्छे द्विणदिङ्मुखः । दुर्गां वा भद्रकालीं वा प्रणिपत्य यथोचितम् ॥ ५३ उपस्थितेऽर्धरावे तु सव्यपाणिस्थणस्वकः । वामपादं समारभ्य जुड्यात् पूर्वसंख्ययो ॥ ५४ समापयेद्दवपादे विकारेणाऽयसो वण्णी । विसप्ताइप्रयोगेण मारयेद्रिपुमात्मनः ॥ ५५ तस्यां राव्यामुपोष्याऽय परेऽइनि तु साधकः । प्राणायामादिभिरिप गायचीजपहोसकः ॥ ५६ विमुक्तपातको भूत्वा स पुनर्विद्वरेदण्णे । यां कल्पयल्यपामार्गराजीष्टतहवौं िष च ॥ ५० पृथगष्टोत्तरणताहस्या इत्वा बिलं हरेत् । दणसाणासु दिवि च मन्तरेतैर्यथाक्रमम् ॥ ५० दणसाणासु दिवि च मन्तरेतैर्यथाक्रमम् ॥ ५०

यो मे पूर्वगतः पाप्मा पावक्षेने ह कर्मणा इन्द्रस्त्वं देवो राजा जन्मयतु स्तन्भयतु मोहयतु वश्यतु मारयतु नाश्यतु बिलं तस्मै प्रयच्छतु क्षतं मम शुभं मम शिवं मम शान्तिः खस्त्ययनं मम ।

यो मेऽग्निगतः। यो मे यमगतः। यो मे निर्ऋतिगतः। यो मे वक्षगगतः। यो मे वायुगतः। यो मे सोमगतः। यो मे कूषानगतः। यो मे अधोगतः। यो मे अध्वैगतः। यो मे पातालगतः।

यो मे दिवि गतः पाप्मा पावक्षेने कर्मणा सूर्यस्वं देवी राजा जस्मयतु स्तस्मयतु मोहयतु वश्यतु मारयतु नाश्यतु बर्लि यां कल्पयनीत्यस्य ब्रह्मानुष्ट्रप्रत्यक्षिरम् ऋष्याद्याः। ॐ बीजम्। क्रीं यितः। श्रष्टचतुश्चतुःषड्भिरचरेरङ्गानि। सूमध्यनयनद्वयगलबाद्वदय- क्रद्माभिपार्श्वदयकटिद्वयास्त्रपादद्वयेषु न्यासः। खद्भचर्मधरा क्षणा मुक्तकेशी दिगस्बरा सदंष्ट्रा संसर्पा[र्वा]भरणा भित्ततारिध्या।

यां नत्ययन्ति नोऽरयः क्रूरां क्षत्यां वधूमिव। तां ब्रह्मणाऽपनिनुद्भः प्रत्यक् कर्तारम्हकृतु ॥ दति मन्तः ॥ ५०॥ ५८॥ [अनेन मन्त्रेणोक्तद्रव्येक्तसंख्यं हत्वा विलं दयादित्याह —यो हति। तस्मै प्रयच्छतु क्वतं मम शुभं मम शिवं सम शान्तिः ख्रस्ययनं मम। यो मे सर्वगतः।

एवं दिशासु दशसु देवताभ्यो बिलं हरेत्।
बलावेवं कृते श्रवोराश्च कृत्या प्रणश्चिति ॥ ६०
प्रणवयुगलं भूयुग्मान्तस्थितं ठगतञ्च
तद्वसुकुलिश्गगं तेषां मध्ये ध्रवं सुवमन्तरा।
यमरपतिदिक्कीणे ग्लीं पाशाङ्कुशान्तरमायया
बलियतमयो जमादाष्टी लिखित् कुमते जङम् ॥ ६१
जम्भयस्तम्भयी वीप्ता तथा बन्धयमोहयी।

द्रत्यननास्तथा स्युक्ते जन्भाद्यष्टी दिठान्तिकाः॥ ६२ अथवा जवगोः परागभूतैर्मधुरात्तैः पुनरष्टमीनिशाद्यम्। जुहुयाच चतुर्दशोनिशान्तं कुड़वोन्मितमेभिरेव मन्तैः॥ ६३

नारों नरं वा नगरं नृपान् वा ग्रामान् जनान् वा मनसोऽनुरूपम् । वशीकरोत्येव इतिक्रयेयं चिराय नैवाऽव विचारणीयम् ॥ ६४

द्रित लवणमनोविधानमेवं प्रणिगदितं विविधप्रभेदिभिन्नम् । विधिवदमुमादरेण संप्रयुञ्जन् व्रजति फलं निजवाञ्कितं चिराय॥ द्रित श्रीप्रपञ्चसारे दाचिंशः पटलः ।

द्रत्यादिमन्त्रेष्वायन्तौ मन्त्रौ पृर्णपुटितौ। दतरेऽपि तयैव जन्ताः॥ ५८॥ ५८॥ बिलप्रदानप्रकारमाह—दमस्त्रिति॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ मधुरत्रयाविसत्त्रलवणचूर्णमुद्राभिः वश्याकर्षणादिषु जुहुयादित्यभिषत्ते—

मधुरत्यावाचतायव प्रामुश्चित्रामः वश्याक्षणाद्धः शुद्ध्यादिः श्रथविति॥ ६२॥ ६३॥

श्रय मन्त्रस्याऽन्येऽपि विविधभेदाः सन्तीति सूचयन् उपसंहरति—इति स्वणमनोरिति। इति सम्बन्धदौपिकायाम्॥ ६४॥]

इति श्रीपद्मपादाचार्यकते प्रपञ्चसारविवरण

दात्रिंगत्पटलः।

वयस्तिंगः पटलः।

अथाऽभिवच्ये महितस्य मन्बस्याऽनुष्टुभः संग्रहतो विधानम् । च्ह्यादिकेरङ्गपदैर्थयावद्दीचाजपार्चाह्वनक्रमेण ॥ १ क्टिषरिभिह्ति विशिष्ठ क्टेन्टोऽनुष्टुप् च देवता कट्टः। वाम्बकपदादिकः स्थान्मनुनाऽमुनैव षड्ङ्गक्रुप्तिरिष्ट कथिता ॥ २ विभिस्तु वर्णे ईदयं शिरस चतु भिरष्टा भिरयो शिखा च। उत्तं नवार्णैः कवचं तथाऽचि पञ्चार्णेकं त्राम्बकमस्त्रमाहः॥ ३ पाक्पत्यग्यास्यसीम्ये शिरसि च वदनोरोगलांसिषु नाभौ ष्ट्रदेशे पृष्ठकुच्योर्य शिवगुद्योक्कमूलान्त्योस । जान्वोस्तदृत्तयुगमस्तनतटयुगपार्खेषु पत्पाणिनासा-शौर्षेष्वप्यूर्ध्वतीऽगींन्धंसतु पुनरधस्तोऽपि मन्त्री तथोर्ध्वम् ॥ ४ चरणाग्रसिक्षगुद्याधारीदरहृदयक्षक्षरासु पुनः। वाह्वोः सस्यग्रास्यौष्ठघाग्राहक्युतिसूमीर्षेषु ॥ ५ वर्णान् न्यस्य शिरोस्ट्रंटग्वक्तगलहृदुद्रगुह्येषु । अवीर्जान्वोः पदयोः पदैश्व मनुवित् क्रमेण विन्यस्येत्॥ ६ विशिष्ठादिक्रमेणैव चङ्गन्यासं समाचरेत्। विशिष्ठस्त्राम्बक्षस्वैव चिनेतस्य तथैव च। <mark>चनुष्टुप्कन्दसे चेति जातियुक्तेन मन्त्रवित्॥ ७</mark> अच्छः स्वच्छारविन्दस्थितिरुभयकराङ्गस्थितं पूर्णेकुमां द्वाभ्यां वेदाचमाले निजनारकमलाभ्यां घटौ नित्यपूर्णी। द्वाभ्यां ती च सवन्ती शिरसि शशिकलावस्त्र भावयन्ती देहं देवो दधानः प्रदिशतु विश्वदाकल्पजातः श्रियं वः॥ ८ मारणवश्यादिकर्तुरायुःचयत्वसंभवादायुःप्रदं सन्त्रं वतुमारभते - भयाऽभिवव्य <mark>षति [मन्त्रोऽयं वैदिकत्वान्रोक्तः] ॥१॥२॥३॥</mark>

मन्त्री तथोर्ध्वमिति। प्रणवशक्तिप्रासादयोग उक्तः। ॐ बीजम्। ड्रीं यक्तिः॥ ४॥ ५॥ ६॥

मन्त्रविदिति। पञ्चाचरप्रणवशक्तिबीजयोगः सूचितः॥ ७॥ ५॥

प्रासादोत्ते च पीठे गब्बैर्वा दुग्धतककषायैर्वा। संपूर्य कलशमस्मिन् महेशमावाच्य पूजयेद्भक्त्या ॥ ९ अङ्गेराचाऽर्काद्यैः पुनरावृतिरष्टभिर्द्वितीया स्थात् । मन्वार्णेशितिभिः स्युः पुनश्चतस्रो दिशापवचाद्यैः॥ १० **यर्केन्द्रधरणितोयानं लेरिवयदात्मसंज्ञकास्ते** च। <mark>चानुष्ट्रममित्यष्टावरणं प्रोक्तं विधानवरमेवम् ॥ ११</mark> रमा राका प्रभा ज्योत्स्ना पूर्णीषा पूर्णी सुधा। विश्वा विद्या सिता प्रह्वा सारा सन्ध्या शिवा निशा॥ १२ चार्द्रा प्रज्ञा प्रभा मेघा कान्तिः शान्तिर्धृतिर्मतिः। धरोमा पावनी पद्मा शान्ताऽमोघा जयाँऽमला ॥ १३ दाविंगदिति निर्दिष्टाः गत्तयोऽनुष्टुभः क्रमात्। शिवानुभावतो नित्यं जगदाप्याययन्ति याः॥ १४ द्रित परिपृच्य महेशं कालशजलैः समिभिषेचयेच्छिष्यम्। कनकांशुकरताद्येगुँगमपि परिपृच्य मनुमतः सिडी ॥ १५ प्रजपेसचावृत्या द्रव्यैर्जुइयाज्जपावसाने च। विल्वपलाशी खदिरवटसिद्वार्यदीग्धदुग्धानि ॥ १६ दिधि दूर्वेति दशैतान्याज्यसमेतानि होमवस्त्नि। एकैकशः सहसं दशभिईत्वा प्रतप्ये विप्रांश्व ॥ १७ भवति नरः सिद्धमनुर्भन्वेण च सर्वकर्मकर्ता स्थात्। विल्वैरयुतं इत्वा महतीं लच्मीमवाप्नुयादिपः॥ १८ तावद्भिर्दिजवनदिंजः श्रियं पुष्कलामवाप्नीति। खदिरसिमदयुतहोमात्तेजोबलपुष्टिमाप्नुयादिष्टाम् ॥ १९ न्ययोधायुतहोमाद्वनधान्यसमृद्विमेति न चिरेण। पयुतं तिलैः प्रजुह्मद्वपस्थोः पाप्मनी विमुक्तः स्यात् ॥ २० सिद्वार्थायुतहोमैर्वेरियमपसृत्युमपि विनाशयति। पायसहतेन परमां रमामथायुर्धशो लभेनमर्च्यः ॥ २१ प्रासादोत्ते पीठे कलप्रमापूर्व तिसन् भगवन्तमावाद्य पूज्येदित्याइ — प्रासादोत्त इति। षष्टमूर्तीराइ - प्रकेति। मन्त्रवर्णप्रतीसइ - रमेति। [प्रभा दुग्धच्रताच्छान्तिः स्थात् परक्षत्या नग्धिति श्रियं लभते।
दिध्होमतोऽन्नवान् स्थात् संवलनकरं च तहदन्ति बुधाः॥ २२
दूर्वायुतेन जुह्वन् रोगान्निर्वास्य सर्वमपसृत्यम्।
गर्वितधीरब्दानां विप्रवरः सर्वथा शतं जीवित्॥ २३
निजजन्मदिने पयोऽन्धसा वा शतवीर्यात्तितयैः पयोष्ठतात्तैः।
जुहुयाच शतं च विश्वतिं यः स लभेदायुररोगितां चिराय॥ २४

काश्मर्यदामसिमधां विशतं समेतसिपः पयोऽ इसिहतं विदिनं जहोतु।
विप्रान् प्रतप्यं च गुरून् परिपूज्य सम्यग्दीघं विमुक्तगदमायुरवाप्तकामः॥ २५
सात्वा चाऽकं मुखोऽस्थास स्थित द्रमं मन्तं सहस्रं जपेदायुष्यं प्रतिपर्व दुग्धहिवषा होमो महाश्रीप्रदः।
लाजाभिनिजवाञ्छिताय हवनात् कन्याशु संदीयते
स्वादक्तस्तनजदुहोमविधिना वर्णान् वश्री स्थापयेत्॥ २६

गायितवर्णपरिपूर्णतनुश्व भानु-स्तिष्टुब्विशिष्टमिइमा महितः क्षणानुः। श्रानुष्टुभाचरसम्प्रकृतिः श्रशाङ्को दृद्धः समुद्यतममी परिवाञ्कितं वः॥ २७ एभिस्तिभिर्मनुवरेस्तु शताचराख्यो मन्त्रोऽभिकाङ्कितफलाप्तिदकामधेनुः। प्रोक्तो हिताय जगतां मुनिभिः क्षपार्द्र-चित्तैर्यथोक्तमय संग्रहतो वदामि॥ २८

ऋष्याद्याः पूर्वीतास्तिविधाः स्युर्हृत्तयोदम्भिर्वणैः । श्विर एकादमभिष्य दाविंग्रह्भिस्तया शिखा कवचम् ॥ २८

इत्यत्र परित 'कान्ति'रित्यत्र कीर्तिरिति क्वचित्] ॥ ८ — २६॥

श्रायुःप्रधानमेव शताचरमाह—गायितवर्णेति। श्रनेनैव गायतीध्यान-वदेवाऽस्य सकलस्य ध्यानमुक्तं भवति। तिष्टुबनुष्टुभौ तु तस्याः सामर्थ्यप्रकाश-रूपाविति च ॥ २७॥ २८॥

नयनं पञ्चद्रशार्गैः ससप्तिभिद्रशिभरस्त्रमङ्गविधिः। विन्यासञ्च मनूनां मन्त्रः पूर्ववत् क्रमात् कुर्यात् ॥ ३० सार्तव्याखिललीकवर्ति सततं यज्जङ्गमं स्थावरं व्याप्तं येन च यत्प्रपञ्चविहितं मुिताश्च यत्सि द्वितः। यदा स्यात् प्रणविविभेदगहनं श्रुत्या च यद्गीयते तदः काङ्गितसिङ्येऽस्तु परमं ज्योतिस्त्रयोत्यं महः॥ ३१ लचायतो जपविधिः शताचरस्याऽय होमविधिसतः। अयुतावधिको द्रव्यं दौग्धान्नं सिपंषा समायुक्तम्॥ ३२ सीर पीठे पूजा प्रोक्तेरङ्गेः समावृतिः प्रथमा। प्रह्लादिन्याद्याभिस्तिसः प्रोत्ताः क्रमात् समावृतयः॥ ३३ पञ्चम्यावृतिकत्ता वैष्टुभ द्रव जागतादिभिस्तदनु। स्थाच रमादिभिरावृतिचतुष्कमुक्तं दशस्यथेन्द्रायैः॥ ३४ द्रित शताचरमत्वसमर्चना निगदितेह दशावरणायुधैः। प्रभजतामिभकाङ्कितसिद्धये निख्लसंस्रितमोत्तपदाप्तये ॥ ३५ दुग्धाक्तेर्जु ह्यात् सहस्रमस्ताकाग्रहेस्त दीर्घायुषे दूर्वाणां चितयेस्तया घृतपयः सित्ती घृतिनैव वा। लच्मेर कोकनदेश शोणकि चिभिस्त्रिखादुयुक्तैस्तथा रत्तौरुत्यलकैस्तदक्ति विकचैवैं लवै: प्रसृनैरिप ॥ ३६

अनुदिनमघशान्ये संयतात्मा सहसं प्रतिज्ञ हुतु तिलेवां मन्त्रविन्नासमेकम् । अपि दिनकरसंख्यान् भोजयोत दिजातीन् विविधरसविशिष्टैभीक्तितो भोज्यजातै: ॥ ३७

शतं शतं प्रातरतिन्द्रतोद्यतो जपेद्दिजो मन्त्रममं शताचरम्। आरोग्यजुष्टं बहुलेन्दिरायुतं शतं प्रजीवेक्टरदां सुखेन सः॥ ३८

सर्वान् कामानवाप्नोति मन्त्रमेनं जपेत् तु यः ।
सर्वं साधयते मन्त्री अस्त्रशस्त्रादिलचग्गम् ॥ ३८
मन्त्रज्ञः पूर्ववदिति । अजपापरमात्मयोग उत्तः ॥ २८—३५॥
मन्त्रवित् मांसमिति । सत्युज्जययोग उत्तः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥

प्रणवव्याद्वत्याद्या व्याद्वतितारान्तिका च मन्तिवरैः।
जप्या शताचरी स्यादिह परलोकप्रसिद्धये दिनशः॥ ४०

मनुममुमय शान्त्ये तत्पदाद्यं प्रजप्याद्-गद्गगरिहतायाऽप्यायुषेऽनुष्ट्रबाद्यम् । विमन्तमतिररातिध्वंसने विष्टुबाद्यं दिनमनु दिनवक्को वत्सरं संयतात्मा ॥ ४१

शताचरमनोरयं क्रम उदौरितः संग्रहा-

द्भजेदमुमतिन्द्रतो दिनश एव मन्त्री रहः। अभीष्टफलसिद्धये सुयशसे च दीर्घायुषे-

ऽप्यशिषजनरञ्जनाय चिरमिन्दिरावाप्तये ॥ ४२ संवादसूक्तविहितं विधानमय साङ्गदेवतारूपम् । वच्चामि साधकानामनुदिनमभिवाञ्कितप्रदानकरम् ॥ ४३ स्वविरिप संवलनोऽस्थाऽनुष्टुप्सितिष्टुबुच्यते कृन्दः ।

संवादाद्यः प्रोत्तः संज्ञानाद्यश्च देवता चाऽग्नः॥ ४४ ब्रह्माख्यो हृदयमनुः शिरश्च विषाण्य कृद्धः स्थादिह तु शिखेश्वरश्च वर्भ । नेत्रत्वे भवति सदाशिवस्त्रधाऽस्त्वं सर्वात्मेत्थय कथितं षड्ङ्गमेवम् ॥ ४५ धवलनित्राजचन्द्रमध्ये निष्णां करविलसितपाशं साङ्कुशं साभयञ्च । सवरदममलेन्द्रचौरगौरं चिनेत्वं

प्रणमत सुरवज्ञां सङ्चु संवादयन्तस् ॥ ४६

मित्ववरैरिति। व्याह्रत्यनन्तरमजपास्य व्यवपरमात्ममन्त्रयोग उत्तः॥ ४०॥ विमलमितररातीति। तत्तनमन्त्वादित्वे तत्तन्मन्त्वोत्तध्यानं सूचितम्॥ ४१॥ मन्त्री रह इति। तत्तत्वार्यानुगुणबीजयोग उत्तः। गायत्र चराणि बीजानि। तिष्टुबचराणि प्रक्तयः॥ ४२॥

सं समिद्युवस इत्यायृक्चतुष्टयात्मकसंवादस्किविधानं वक्तुम् उपक्रमते — संवादिति। संवादस्य त्रतीया ऋग् बीजम्। हितीया शक्तिः। संवादाय सहस्रकाणां दशकेश्वतुर्भिरयो सहसेश्व चतुर्भिरिन्वतम्।
जिपनानुं सम्यगयाऽभिदीचितः पयोऽन्यसाऽन्ते जुह्याहशांशकम्॥
यजित् पुराऽङ्गेश्व तदर्चनाविधौ पुनिर्द्वितीयावरणेऽग्निसृर्तिभः।
अनन्तरञ्च चिदशेश्वरादिभिः क्रमेण विद्वां विधिनेति पूजयेत्॥
संवादसूत्रे विधिनेत्यनेन संसाधिते कर्म करोतु मन्त्री।
चतुःशतञ्चापि दशोत्तरेण चतुश्वतुष्कं प्रजपेद्वनेच॥ ४६
पायसेन मधुरवयभाजा विप्रराजतकजैः कुसुमैर्वा।
सिपेषा स्तनजहचसमिद्भिर्वाञ्चितार्थविधये प्रजुहोतु॥ ५०
जुहुयात् कलाचतुष्कैः प्रत्यूचमायोज्य कादिवर्गचतुष्कैः।
तदच पयशलाद्यवेगैः संयोज्य पूर्वसंख्यकं मितमान्॥ ५१
तदद्वचं प्रतियोज्य चिष्टुप्पादांश्च पूर्वसंख्येन।
जुहुयात् सिपःसिक्तं पायसमिचरेण कार्यसमवाप्तेग्र॥ ५२
इति। संवादसंज्ञानानिः देवतित्यर्थः॥ ४२॥४४॥४६॥४५॥॥६॥४०॥
आन्तेये पीठे पूजा॥ ४८॥

कर्म करोतु मन्त्रीति। होमतर्पणजपकर्मसु प्रयुज्यमानमन्त्राणां प्रणवणितिपूर्वकलसुच्यते। चतुः भतं चापीति। निष्टुप् (स्त्रिष्टु हक् स्व्रिष्ट हक् स्व्रिष्ट हक् स्व्रिष्ट हक् स्विष्ट हक् स्वर्थ हक स्वर्य हक स्वर्थ हक स्वर्य हक स्वर्थ हक स्वर्थ हक स्वर्थ हक स्वर्य हक स्वर्थ हक स्वर्य हक स्वर्य हक स्वर्य हक स्वर्थ हक स्वर्य हक

कलाचतुष्कै: प्रति ऋचमायोज्येति । ॐ क्ली यं यां इं हें दति उक्का सं सिमद्रुयुवस द्रत्यस्या ऋचोऽन्ते खाहिति तर्पयामीति वा वदेत् । एवमेव ॐ क्ली उं जं ऋं ऋं संगच्छध्विमत्यादिकमूहयेत् । एवं मात्रकां सप्तत्रिंगद्वारमावर्तयेत् । एवं क्वति संख्या पूर्णा भवति सिश्रहोमपचे । श्रमिश्रहोमपचे तु श्रष्टादशवारमेव-मेव मात्रकामावर्तयेत् । श्रादावन्ते च त्रिष्टुब्महागणपत्यग्निमन्त्रेः होमादिक-माचरेदित्यर्थः । एतत् सर्वे स्चितं मित्रमानिति ॥ ५१ ॥

वशमानय खाद्या। इत्यनुक्लमन्तः। होमादिकमप्येवमेव कार्यम् ॥ ४८॥५०॥

ऋचं प्रतियोज्य तिष्टुप्पादानिति । चतुष्पादा अष्टपादा वा तिष्टुप्पादाः।

प्रतिपादमथर्क्पादं प्रतियोज्य जुहोतु पूर्ववस्तिमान् । तेनाऽभीष्टावाधिर्न चिरेण नरस्य हस्तगता ॥ ५३ अचरपादिवष्टुव्युत्तैः सूत्तैस्तु पूर्वसंख्येन । जुहुयात् समाजरूपं संवादियतुं प्रतर्पयेद्वाऽद्भिः ॥ ५४

श्रुवायं योगल्रमः। ॐ द्वीं जातवेदसे सुनवास सोमिमित उक्का सं सिमदुश्वस् दित ऋचम् श्रिभधाय होमादिकमाचरेत्। ॐ द्वीं अरातीयतो निदहाति वेदः द्व्यादिपादलयेण साधं स्त्रं समापयेत्। एवमेकादशोत्तरश्रतवारं स्त्रे श्राविति सिल्या पूर्णा भवति मिश्रहोमपचे। श्रीमश्रहोमपचे तु पञ्चपञ्चाग्रद्वार मावर्त्योऽन्ते श्रिमनन्त्रचतुष्टयेन होमादिकं कर्तव्यमिति चतुष्पादपत्तः। श्रुप्रपादपचेऽपि मिश्रहोमपचे चतुष्पादपचामिश्रहोमवत् क्रमः। श्रीमश्रहोमपचे तु सप्तविंग्रतिवारमावर्तनीयम्। श्रादावन्ते च त्रिष्टुब्महागणपत्यग्निमन्त्रः होमादिकं कर्तव्यमित्यर्थः॥ ५२॥

प्रतिपादमय ऋक्पादमिति । पादं पादं प्रतिपादं प्रतिपादमन्त्रम् पादमन्त्रं ऋचय तत्पादाय ऋक्पादम् एकैकपादमक्षेण साधमकैकाम् प्रतीत्यर्थः । ऋचं जपेत्। अथवा एकैकेनैव पादमन्त्रेण चतुर्वारमावर्तितेन सह ऋक्चतुष्ट्यं जपेत्। पुनरप्यपरेणाऽप्येवं जपेत्। इति पादमन्त्राणाम् ऋचां च संयोगक्रमः। पादमन्त्राणास्क्रव्पादषोड्यकानां च संयोगक्रम एवमेव दिधा विज्ञातव्यः। तत्र पादमन्त्राणास्चां च संयोगे पचड्येऽपि मियहोमपचे स्त्रस्येकादशोत्तरशत-वारमावृत्तिः कार्या । अभियद्दोमपचे तु पञ्चपञ्चाश्रद्वारमावृत्याऽन्तेऽग्निमन्त्र-कर्वव्यम्। चत्रष्टयेन होमादिकं पादमन्त्राणामृक्पादसंयोगपच्च द्वयेऽपि सप्तविंशतिवारमावर्तनीयम्। श्रादावन्ते च त्रिष्टुब्महागण-पत्यग्निमन्त्रै: होमादिकं कर्तव्यम्। अभिश्रपचे तु त्रयोदशवारमावर्तनीयम्। त्रिष्ट्वनुष्ट्व् गायन्यगिनमन्त्रचतुष्ट्य गण्पतिचतुर्भूति प्रण्वाजपा-परमात्ममन्त्रेय होमादिनं कर्तव्यमित्यर्थः। भद्रं नो ग्रपि वात्य मनः मरुतामोजसे खाहा। इन्द्रो विष्यस्य राजति। शत्रो भव दिपदे शं चतुष्यदे। द्वित पादमन्त्राः। मितिमानिति। उत्तमन्त्रसंयोगज्ञ दत्यर्थः॥ ५३॥

अचरपादितष्ट्रव्युत्तैरिति। पञ्चपञ्चागदचराण्यचरणव्दार्थः। पादमव्देन पादमन्त्रा उत्ताः। पादितष्ट्रव्युत्तैरिति। तिष्टुभः पादचतुष्टयेन युत्तैरित्यर्थः। अयुमत क्रमः। ॐ इति यं भद्रं नो अपि वातय मनः। जातवेदसे सुनवाम

तयस्त्रिंश: पटन:

उद्दिश्य यद्यदिह मन्तितमो जुहीत सृतौरमा निगदितैस्तिविधेश्व मन्तैः। व्यसौर्यथाविभवतो विधिवत् समसौ-स्तत्तस्य सिध्यति समग्रमयत्नमेव ॥ ५५

सोममित उक्का सं सिमदुयुवसे इति ऋचमुक्का तर्पणादिकं कुर्यात्। पुनः ॐ ज्ञीं यां मर्तामोजसे खाडा। अरातीयतो निद्दाति वेदः। संगच्छध्वमित्यायुक्का तर्पणादिकं कुर्यात्। ॐ ज्ञीं इं इन्हो विश्वस्य राजति। सनः पर्षदित दुर्गाणि विश्वा। समानो मन्त्र इत्यादि। पुनः ॐ ज्ञीं ईं प्रको भव दिपदे यां चतुष्पदे। नावेव खिन्धं दुरितात्यम्नः। समानी वः इत्यादि। पुनरप्येवमेव मात्रकासमाप्तिपर्यन्तमावर्तयेत्। अन्त्यपर्याये अपीच्चताचरस्थाने जिह्वामूलीयं योजयेत्। पुनरप्येवमेवावर्तयन् दितीय त्यतीय चतुर्थपर्यायेषु उपभानीयं दुस्पृष्टाचरद्वयं चादन्त्ये पर्याये अविष्टाचरस्थाने योजयेत्। पुनरप्येवमेव मात्रकां चतुर्वारमावर्तयेत्। मित्रहोमपच्चे आद्यन्तयोश्च त्रिष्टुवनुष्टुवादि चतुर्द्यमन्त्रान् उक्तान् योजयेत्। असिश्चचे तु जिह्वामूलीयोपभानीयाभ्यामेव संयोज्य मात्रकां दिवारमावर्तनीया। आद्यन्तयोश्च त्रिष्टुवनुष्टुवादि चतुर्द्यमन्त्रान् योजयेत्। इति। असिश्चचे तु जिह्वामूलीयोपभानीयाभ्यामेव संयोज्य मात्रकां दिवारमावर्तनीया। आद्यन्तयोश्च त्रिष्टुवनुष्टुवादि चतुर्द्यमन्त्रान् योजयेत् इति। :क इति जिह्वामूलीयम्। :प इति उपभानीयम्। स्मिल्पस्त्रतेतद्वयं दुस्पृष्टाचरम्॥ ५४॥

मन्तितमी जुहोतु स्तैरमा निगदितै स्तिविधै सन्तैरिति। स्तैः संसमिदायैः समा निगदितैः सह पठितैः तिविधै मेन्तैः तिप्रकारैः मन्तैः तेपुरै मेन्तैरित्यर्थः। क्यं तेषां स्तैः सहोचारणं कर्तव्यमिति तत्नाह—व्यस्तैः समस्तैरिति। व्यस्तानां वाग्मवादिबीजानामायोन स्तात्वयेण संयोगः समस्तानां चाऽन्त्यस्तेनित्यर्थः। एवं सुद्धाद्येताद्यमन्तैः साधं द्यवारमावर्तयत्। मित्रहोमपन्ते। स्रमित्रहोमपन्ते प्रमुवारं प्रयमतस्र महागणपितमन्त्रेण सकत् तर्पणादिकं कुर्यात्। सन्ते च ग्रीवहाद्याचराष्टाचरपञ्चाचरैः सकत् सकत् तर्पणादिकं कुर्यात्। सन्ते च ग्रीवहाद्याचराष्टाचरपञ्चाचरैः सकत् सकत् तर्पणादिकं कुर्यादित्यर्थः। यथा-विभवत दति। प्रतिबन्धपावन्त्यानुसारणित्यर्थः। विधिवदिति। हाद्याचरादि-संयोग चतः। साई स्रो। ऐ ई स्रो इति ग्रजा। ऐ की सीः इति बाला। ह ह्सां हस्ते। हसे हस्तां हस्राः। हसरहें हस्तान्दिः। हसरहें हस्तान्दिः। हसरहें हस्तान्दिः। हसरहें हस्तान्दिः। हसरहमहें। हसरहमहें। हसरहमहें। हसरहमहें। हसरहमहें।

अच्छांश्वताभरणमाल्यविलेपनाट्यः पाणाङ्कुणाभयवरोद्यतदोःसरोजः। खच्छारविन्दवसतिः सुसितः प्रसन्नो भूयादिभूतिविधये वर्षणिश्चरं वः॥ ५६

अङ्गैरष्टभिरिहिभिदिशाधिषैः समिभपूज्य वारीशम्।

कलगजलै: पुनरभिषिञ्चेत् परमगुममैन्लजापिनं शिष्यम् ॥ ६० वसुभिः प्रसाद्य देशिकमथ शिष्यो मनुमिमं जपेख्नचम् । जुहुयाच दुग्धपक्षैरद्वैरद्यतं घृतासुतैमैतिमान् ॥ ६१ च्रिगयम्णमोचनी खाज्जपैईतैस्तर्पणैश्च मन्त्रविदः । संप्राप्तदुर्गतेरिप सद्यो इद्याञ्च संवहेख्न्मीम् ॥ ६२ द्रचोः सितस्य शक्लैर्घृतसिक्तैर्यश्चतुर्दिनं जुहुयात् ।

सक्ताेपद्रवशान्त्ये तथ्यीमृत्तये च सम्पदे सुचिरम् ॥ ६३
इसरडमहरडें हसकलरडमहरडीं हसरडमहरडमीः इति श्रुडाचेकादशमन्ताः।
तड्युता तत्मयुता तद्रयुता तड्डयुता तत्मयुता तड्युता तंड्डयुता
बालैवान्या विद्याविद्याः दत्युक्तत्वात् ॥ ५५॥

श्रय वैदिनमेव ऋणमोचनफलदमनं दर्भयति—ऋग्वाक्णीति। विदिन-त्वानोत्तः]। सुधा कुमुदिनी पूर्णा वाक्णी विश्वतोमुखी तरिङ्गणी सुरसा सुशीता व्यापिन्यो वक्णनवश्रतयः॥ ५६॥ ५०॥ ५८॥ ६०॥ ६०॥ ६१॥

तर्पेणेश्व मन्त्रविद इति। व्यस्महणपाशं वरुण इति योगः स्वितः।
॥ ६२॥६ ॥ ६४॥६ ४॥६ ६॥६ ७॥६ ८॥६ ८॥

वितससमिदयुतच्चताद्वष्टिमकालेऽपि वितनुते वक्णः। गव्यचीरसमेताचिदिनक्षताद्दिनमुखेषु मुदितमनाः ॥ ६४ शतभिषजि समुद्तिऽर्के चतुःशतं पायसं हुनेत् सष्टतम् । च्रणमोचनाय लच्मेर जनसंवननाय शुक्रवारे च ॥ ६५ पाश्चिबद्धं वैरिगमङ्कुशसंप्रोतमस्बुधेः पारे। ध्यायन् परे चिपन्तं वक्तगं जुहुयाच तथा प्रजपेत् ॥ ६६ पाश्विबद्धं वैरिगमिसनाच्छिद्याशु नाशयन्तममुम्। ध्यायन् वेतससमिधो गोसृबयुता हुनेत्तदपहर्ये ॥ ६७ दौग्धान्नेर्भुगुवारे घ्रतसंसित्तेः क्षतञ्च इवनविधिः। ऋगमोचदञ्च विविधोपद्रवशमनक्षद्रमाकरः प्रो<mark>ताः ॥ ६८</mark> पश्चिमसस्थासमये पश्चिमवदनोऽनलं समाराध्य। क्टचमेनामभिजप्याचतु:शतं सकलदु:खशमनाय ॥ ६८ शालीर्घतसंसिकाः सरिदन्तरितो जुहोतु परसेनाम्। संस्तम्भयितं विदिनं सुमना मन्त्री चतुः शतावृच्या ॥ ७० प्रत्यङ्मुखोऽय मन्त्री प्रतर्पयेदा जलैः सुग्राद्वतरैः। यः स द्युपद्रवाणां मन्ध्यान्निचयं श्रियं समृच्छति च ॥ ७१ वहुना किमनेन मन्त्रिमुख्यो मनुनाशु प्रसाधयेदभीष्टम्। <mark>च्वनक्रिययाऽय तर्पेगीर्वा सज्पै: पाशसृतो महामहिमः॥ ७२</mark>

द्रित श्रीप्रपञ्चसारे तयस्तिंशः पटलः ।
सुमना मन्त्रीति । मध्ये समुद्रध्यानं मन्त्रे पृथिवीयोगश्रोतः ॥ ७० ॥
मन्त्री प्रतपेयदिति । उचितवीजयोग उत्तः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥
दित श्रीपद्मपादाचार्यक्तते प्रपञ्चसारिववरणे
वयस्त्रंशत्पटलः ।

चतुस्बिंगः पटलः।

यथ यन्तिवरचनाभिर्मन्तिविशेषान् बहुप्रकारयुतान् ।
कथियये मन्तिवरामैहिकपारितिकाप्तये सुधियाम् ॥ १
तिगुणितसंन्ते मायालङ्कतकोणे तयाऽभिसंवीते च ।
या या विशेषक्रृप्तिस्तां तामिष संग्रहेण समिभिद्धे ॥ २
कोणोद्धिसतसुधाचरगलदम्दतस्प्रिरितविङ्कपरिवीतात् ।
विन्दोर्मध्यगतबीजस्थितां सुधाधारया परिस्ततया ॥ ३
पूर्णेसुषुमारम्यां साध्यतनुं संस्मरिक्छरिस बध्यात् ।
तेनाऽरोगी पुरुषः प्रज्ञावान् दीर्घमायुराप्नोति ॥ १
श्रीतांशुमण्डलस्यं कूर्मचतुर्थात्तकोणलसितिमदम् ।
श्रीतप्रलिप्तजप्तं कधृतं च श्रिरोक्षजाञ्चरातिहरम् ॥ ५
तद्यन्तयुगं विलिखेदभिलिषतसाध्यसाधकाख्ययुतम् ।
साध्यमधन्तात् कृत्वा बद्ध्याऽच स्विपतु साधको नित्यम् ॥
विधिनाऽनेन तु सद्यः साध्योऽस्य वश्र भवेदयिन ।
तत्तु खनित्वागारे तचाऽद्यं सिद्धमत्तु वश्यकरम् ॥ ७

पूर्वीतानां निगुणितादियन्त्राणां प्रयोगिवशिषज्ञापनाय नानाविधमन्त्र-विशेषज्ञापनाय नानाविधमन्त्रविशेषविधिप्रदर्शनाय च पटलान्तरमारभते—श्रथ यन्त्रेति। मन्त्रविदामिति। यन्त्रजोवादिविदामित्यर्थः। सुधियामिति। प्रयोगानुरूपश्चानविदामित्यर्थः॥१॥

अतोच्यमानिविशेषेण पूर्वीतयन्त्राणां न बाध: किन्तु समुचय द्रत्याह— तिगुणितसंज्ञ दति॥ २॥

कोणोन्नसितित। त्रिगुणितस्य कोणेषु लिखितमायामध्ये उन्नसितसुधाचरात् वकारात् गलितास्रतेन स्फुरितमध्यशितविज्ञना परिवीतात् विन्दोः परिस्नुतया सुधाधारया पूर्णसुषुन्नारस्यां साध्यतनं सारन् शिरिस त्रिगुणितं बन्नीयादित्यर्थः। ॥ ३॥ ४॥

यन्त्रान्तरमाचष्टे —शीतांश्रमण्डलस्थमिति ॥ ५ ॥ वस्यकरं यन्त्रमाच्च—तद्यन्त्रयुगमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥

साध्याख्यां शक्तिवङ्गी नरहरिमपि रन्युवये च विशक्ती कर्मालिख्याऽय लोष्टे सततगमपि संस्थाप्य जप्ता खशक्या। यागारे स्थापयित्वा नरमुदक्तनिधिश्ववपते लिखित्वा दीपामी तापयिता स्वियममलिधयः सम्यगान र्षयेयुः॥ ८ तिगुणितविहिता विधयः षड्गुणिते च प्रयोजनीयाः स्यः। रचाकर्मणि विहितं तत्प्रायः प्रचुरमन्त्रयुक्ततया ॥ ६ पाशाष्ट्राचरवीतश्तिद्दनप्रोह्णासि साध्याद्वयं शक्तिश्रीसारसंवृतं कुयुगरस्थाबद्वचिन्तामणि। दूत्यं षड्गुणितं विलिख्य जिपतं मन्ती दधानीऽसक्त-द्वान्तां वामदशां प्रियो भवति संग्रामे पुरे वा चिरम्॥ १० चिन्तारताश्रितासिवियुगमय नृसिंहावतान्तः स्यवीजं प्रादुः साध्याभिधानं बहिरपि लिपिभिः प्रानुलोमाभिवीतम्। च्माबिम्बद्दन्दुरस्पुप्रचितचतुर्णं ग्रहोन्मादसूत-व्याधिन्नं यन्त्रमस्मिन् क्षतकत्राविधिर्गर्भरचादिकारी ॥ ११ दादशगुणितेऽसिलसनृसिं हाबीजं महेन्द्रपुरवीतम्। श्रीतालिप्तं पुरलघुधूपितमन्तःप्रबद्धकर्मयुतम् ॥ १२ चतसृषु दिन्नु निखन्यात् सीमायां द्वारतोरणाधो वा। देशाभिगुप्तिरेषा ग्रुप्तनमा सूरिभिः पुरा प्रोक्ता ॥ १३ 🗸 चलदलनिशाकुशीतैमें स्रेणे पट्टे विलिख्य यन्त्रमिदम्। ः सिरस्थापनकर्म प्रतिज्ञप्तं प्राङ्गग्रे खनेन्मन्ती ॥ १४ त्राकर्षकरं यन्त्रमाह—साधाखामिति। शक्तिवज्ञाविति। वक्कावित्यर्थः। रस्त्रवये कोणतय इत्यर्थः। तिम्रताविति। वेष्टनम्तिष्वित्यर्थः। श्रमलिधय इति। ध्यानसामर्थ्यमुक्तम्॥८॥८॥

षड्गुणितप्रयोगमाइ—पाणाष्टाचरित। मन्त्रो दधान दति। धारियतुः शिक्तमन्त्रज्ञता उक्ता। चतुरर्णं सूर्यचतुरचरम्॥ १०॥ ११॥

वासुरचाकरं दादशगुणितयन्त्रविशेषमाचष्टे —दादशगुणित दति ॥ १२॥१३॥ कुशीतैर्मन्त्रीति । लेखनद्रव्यस्य मूलेन पूजोक्ताः। खनेसन्त्रीति । पूजाबन्धादि मन्त्रत्र दत्यर्थः ॥ १४॥१५॥

तव विशन्ति न चौरा ग्रहक्तत्याः स्यादिकीतरचा च। असाभिपातवारणमभिवृद्धिः सम्पदास्भवेदचिरात्॥ १५ तदद्घटार्गलाख्यं यन्तं नीले विलिख्य पष्टवरे। मीचकसाध्यप्रतिक्वतिहृद्ये गुलिकां विधाय निःचिष्य ॥ १६ विमधुरयुक्ते पावे विन्यस्याऽभ्यच्ये गस्यपुष्पाद्यैः। विजिमिप विकिरेद्राचिषु सप्ताहादानयेद्वधूमिष्टाम् ॥ १० तामेवाय प्रतिक्वतिमग्नी किञ्चित् प्रतापयेज्जपन्। <mark>णितां पाणाङ्कुणमनुसाध्याच्चविदर्भितां समाहितधीः ॥ १८</mark> विधिनाऽमुना विरावाद्गवितिधियमपि सुराङ्गनां मन्ती। आकर्षयित्रिजवाञ्छाप्रदायिनीं मदनवाणविच्चलिताम् ॥ १६ यन्तं तदेव लाचातामावीतं निधाय कलगजले। जप्ता भानुसङ्सकमभिषिच्चेद्रजतकाच्चनाभ्याच्च ॥ २० तद्विधाय कलगं तद्यन्तं धारयेत् पुनर्नित्यम्। वाञ्कितसिद्धं लभते भक्त्या प्रणमन्ति देवता अपि तम् ॥ २१ यन्तं तदेव मन्दिरभित्तावभिलिख्य पूजयेदिनशः। चौरादिभूतनागा चपि तं देशं न वीचितुं शक्ताः ॥ २२ आलिख्य वीरपट्टे यन्त्रमिदं स्वमस्तकार्पितं क्रत्वा। युध्यन् प्रत्यर्धिनमपि इत्वा यात्यव्रणाङ्कितो योद्वा॥ २३ गजमद्विलिखितमेतद्यन्तं जप्तञ्च मस्ते न्यसम्। करिगोमपि मदयेत् द्राक् चगडतरे का कथा करेगावरे॥ २४ बहुनिति भाषितेन किमेभ्यो मुख्यं न किमपि च यन्त्रेभ्यः। तसादसूनि सद्भिर्धार्याणि च विभववभ्यमिच्छद्भिः॥ २५ गजस्गमदकाश्मीरैर्मन्तितमः सुरिभरोचनायुक्तैः। विजिखेदजत्तकरमालु जितेर्यन्वाणि सकलकार्यार्थी ॥ २६ मन्त्रजपादिसहितं घटार्गलयन्त्रमाकर्षेणकरमित्याचष्टे —यहदिति ॥१६॥१७॥ <mark>ः सुराङ्गनां मन्त्र</mark>ीति । घटार्गलोक्तषोड्णाचरस्यापि जप उक्त: ॥ १८॥१८॥ [ि]रजतकाञ्चनाभ्यां चावीतिमिति अनुषज्यते । प्रयोगान्तरं चैतत् ॥ २० — २५ ॥ मन्त्रितम इति । यन्त्रसामान्यज्ञः इत्यर्थः ॥ २६ ॥

राज्या पटुसंयुतया सपाशशक्त्यङ्कुश्रेन मन्तेण।
स्वादक्तयाऽभिज्ञह्वन् निश्युवींशांस्तथोर्वशीं वश्येत्॥ २०
हृ ह्वेखाग्निस्यसाध्याह्वयमय बहिरांक्रींहृतं विक्वगेहदृन्द्वास्त्रस्तिकाद्ध्यं प्रतिनिखतु दृन्ते यन्त्रकं नागवह्याः।
जपत्वा शक्तिं तु पाशाङ्कुश्रिनिपसहितां तापयेद्दीपवक्की
नक्तां भक्त्या नताङ्की स्मरशरविवशा प्रेमनोन्ताऽभियाति॥ २८
शक्तिस्यं निजनाम विक्वभवनदन्द्वोद्दरे मान्मथं
बीजं साध्यविदर्भया परिहृतं शक्त्या बहिः पार्धिवम्।
तत्कोणे स्मरमन्यपृष्टनयनप्रोत्थः पुनः कण्टकेस्वास्त्रन्ते निखताभिजप्तमद्यद्योषिन्मनोमोह्नम्॥ २८
शक्त्यन्तःस्थितसाध्यनाम परितो बीजैश्वतुर्भः समाबद्धं शक्तिमनोभवाङ्कुश्रिनिपप्रोक्तिः समाविष्टितम्।
शाल्युत्थे प्रतिनिख्य पिष्टविक्वतौ प्राणान् प्रतिष्ठाप्य च
विखादौ परिभर्ज्यं तत्समदतः साध्यो वश्चे तिष्ठति॥ ३०

सान्तं शिखीलवयुतं दहनांशसाध्यं मायांशसाधकमयाऽभिवृतं कलाभिः। मध्योखसद्दिमुखश्रूलमिदन्तु भर्तु-र्यन्ताह्वयं नरनताङ्गिवशीकरं स्यात्॥ ३१

मृत्वाद्यं पर्गता। इप्राचार खात् ॥ रर् मृत्वाराङ्गु लिकात्त्या सक्तकलासान्तर्वसायुक्तया साध्यस्याऽङ् विरजोयुजा सृदुसृदा क्षृप्तस्य शक्तं हृदि। स्वपस्याऽभिविलिख्य तदिवरके साध्यं तदीरान् प्रति-ष्ठाप्याजप्य निखन्य तव दिनशो मेहेचिरं वश्यक्तत् ॥ ३२ स्त्रीवश्यकद्यन्त्रमाह—हृ बेखिति। बहिरिति। मध्यश्रकेः बहिरित्यर्थः ॥ २८॥ अन्यद्प्याह—शक्तिस्थिमिति॥ २८॥

वश्यक्तदपरं यन्त्रमाचष्टे—शक्त्यन्तरिति । समाविष्टितिमिति । समाविष्टिति । समाविष्टिति

वश्यकरं यन्त्रविभिषमाचष्टे—सान्तमिति। भिखीलवेति। भिखी ई लवेति पदच्छेदः। यन्त्रान्तरमाच्च-मृत्लारेति॥ ३१॥ ३२॥ वामाच्याः प्रतिलिख्य नाम निशया वामोर्दशे निशामध्ये वामकरेण संशितमितः संकादयंस्तनानः।
पूर्वे रुद्रपदं ततश्च द्यते योगीश्वरि त्विन्दुमन्मन्वं जप्यति चेदनङ्गविवशां सद्यः प्रियामानयेत्॥ ३३
मायाद्वरेरथाऽन्ते ब्रह्मश्रीराजितेऽचरान् प्रोक्ताः।
राजयुतपूजितेऽर्णान् जये सविजये सगौरि गान्धारि॥ ३४
विभुवनवशङ्करौति च सर्वेलोकान्तिके वशङ्करि च।
सर्वस्त्रीपुरुषवशङ्करि सुदुचे वाचरान् प्रवीप्ता ततः॥ ३५
मायाद्विठान्तिको मनुरेकाधिकषष्टिवर्णकः प्रोक्तः।
च्यष्तरस्याऽजो निवृच्छन्दो गौरौ च देवता प्रोक्ताः॥ ३६
सचतुर्दश्मिद्शमिस्तथाऽष्टभिश्वाऽष्टभिस्तथा दश्मिः।
एकादश्मिर्मन्त्वाचरैः क्रमादुच्यते षड्ङ्गविधः॥ ३०

श्रमकलगणिराजन्मौलिराबद्वपाणा-ङ्कुणकचिरकराङ्या बन्धुजीवाकणाङ्गी। श्रमरनिकरवन्द्या बीचणा शोणलेपां-

शुक्र मुस्युता स्थात् सम्पदे पार्वती वः ॥ ३८

श्रयुतं प्रजपेज्जु हुयादृष्ठतस्तृतेः पायसैर्दशांश्रेन ।

श्राराध्येत्तदङ्गैर्मात्टिभिराशाधिपेश्च निश्तिसनाः ॥ ३८

तिलतगडुलकोर्जां स्तिमधुरसिक्तोः फलेश्च मधुरतरैः ।

श्राज्येरकगक्रवलयेस्तिदिनं इवनिक्रयाश्च वश्यकरी ॥ ४०

नित्यञ्चादित्यगतां देवीं प्रविचिन्त्य तन्मुखो जप्यात् ।

श्रष्टोत्तरशतमङ्गामादौ भुवन वशीकरोत्यचिरात् ॥ ४१

वार्णादर्वाद्मन्त्री प्रयोजयेत् साध्यनामकर्मयुतम् ।

प्रजपेद्वा इवनविधौ वाञ्कितसिद्धिप्रदस्तथा मन्तः ॥ ४२

श्राकषकरं यन्त्रमाचष्टे नामिति॥ ३३॥

ब्रह्मश्रीमन्त्रमुदरित मायिति। ब्रह्मश्रीमन्त्रस्य क्री बीजम्। स्वाहा प्रतिः। प्राते पीठे पूजा। श्रङ्गब्रह्माणीन्द्रवज्रादिभिरावरणपूजा। वार्णादर्वाङ्मन्त्रीति। प्रणवश्रत्यादिकत्वमुत्तम् ॥ ३४॥३५॥३६॥३०॥३८॥३८॥४०॥४१॥४२॥

सतारराजमुख्यने राजाभिमुखिवर्णकान्। श्राभाष्य वश्यमुखि च क्रींश्रींमारार्षंकान् वदेत्॥ ४३ वीपार देवि महादेविपदं देवाधिदेवि च। प्रोत्गा सर्वजनस्येति मुखं मम वशं वदेत्॥ ४४ कुर कुर्विति ठइन्द्रान्तिकं मन्त्र समुद्वरित्। सप्ताधिकैः सद्यभिस्तया विंगद्भिरचरैः॥ ४५ दशभिः सप्तभिश्वैव चतुर्भिः करणाचरैः। पञ्चभिः सप्तदश्मिव शैरङ्गक्रिया मनोः॥ ४६ ब्रह्मश्रीम लसंप्रोता प्रतिपत्तिरसुष्य च। मन्त्रस्य जपक्षृप्तिश्च तथा होमविधिः स्मृतः॥ ४७ मन्त्री सर्वजनस्थाने कुर्यात् साध्याह्वयं मनीः। प्रजपे इवने वाऽय तथा तर्पणकर्मणा ॥ ४८ देवीधाष्ट्रशतं प्रसूनवदय विखादुयुक्तं हुनेत् सप्ताइं भसितेन तेन विहितं पुगड़ादिकं वश्यकत्। **याज्येस्तत्क्षत** होमपातितसमा जप्तं घृतं प्राश्येत् साध्यं निषारिहारकञ्च तदिदं वग्यक्षवेदेहिनाम्॥ ४८ शितां साध्यचे वचप्रतिक्षति इदि संलिख्य संस्थाप्य जीवं जप्ता खन्याऽङ्गगेऽस्मिन्विधिवदनलमाधाय पुष्पैर्जवायाः। देवोमन्त्रेण रावौ दशपरशतसंख्येस्तु काचन्दनातौ-हुंत्वा तां सप्तरातं सरिति निखननादुत्तमं वश्यकमें॥ ५० अवं मच्च[य्य] वं मे देच्य वाधिपतये ममे खुता।

अतं प्रदापयेति च ठदयान्तोऽत्रप्रदायको मन्तः॥ ५१ राजमुखोमन्त्रमुदरित —सतारिति। राजमुखोमन्त्रस्यापि ब्रह्मस्रोमन्त्रवदेव बीजादिकं सर्वम् । स्नों बीजम् । ज्ञों श्रितिति वा ॥ ४२॥४४॥४५॥४६॥४०॥ मन्त्री सर्वेजनस्थान इति शक्त्यादित्वमुक्तम् ॥ ४८ ॥ ४८ ॥

वश्यकरं प्रयोगान्तरमाचष्टे—शक्तिमिति ॥ ५०॥

भ्रत्नाधिपतिमन्तं दर्भयति—भन्नमिति। भन्नमन्त्रस्य वैश्ववण भरुषि:। भनुष्टुप्छन्दः। भूत्रियौ देवते। ग्लों बीजम्। श्रीं शिताः। ग्लांश्रामादि- करणेन्द्रियरसंधातुद्रयवर्णेरङ्गस्य मन्तपदैः।
दायुतजपावधिरेष दिसहस्रहृतश्च सिप्दास्याम्॥ ५२
दुग्धाब्यी रूप्यवप्रावृतकनकमयदीपवर्थे सुराद्ये
कल्पद्रयानकाधी मणिमयलसिते वित्तपस्याऽग्रभागे।
श्रासीने भूश्रियौ वाञ्कितवसुनिचयं मन्तिणे संस्जन्त्यौ
मन्ती संचिन्तयानो जपतु दिनमुखे सम्पदेऽज्ञस्य मन्त्रम्॥ ५३
नत्यादिभगवत्यन्ते माहेश्वरिपदं वदेत।

नलादिमगवल्यन माध्यारपद वदत्। श्रव्यमपूर्णेऽग्निजायान्तो मन्तोऽन्नप्रदसंज्ञकः ॥ ५४ मायाविहितषड्ङ्गो दिनमुखे जप्यस्य षोड्शसहस्रम् । प्रोक्तो जपावसाने सप्ततैरन्नैर्दशांशको होमः ॥ ५५ मद्रताग्रहविविधिकन्त्रोलां भद्रवन्ननयनां भवकान्ताम् । श्रव्यदानिरतां जननीं तां संस्मरन् जपतु चित्रदुकूलाम् ॥ ५६ वैश्रवगः पक्ताशः पिङ्गलविविधी तथैव वित्तेशः । सक्तवरः स्वाहान्ताः सव्याहृतयः समीरिता मन्ताः ॥ ५० वित्तेशस्यादनगति दश्वरमस्यिधः स्विधिक्ताः विद्या

वित्तेषस्याऽन्तराले दणवटसिमधः सिपंषाक्ता विविक्ता होतव्या द्रव्यसिहैं। कनकघटकरण्डात्तदोस्तुन्दिलोऽसी। हिमाभो रत्नदीप्तो दरकमलनिधिद्योतितो रत्नपीठे ध्येयो न्यग्रोधसूले इतमुजि विदुषा वैश्वदेवावसाने॥ ५८ मन्त्रेरतैर्घृतयुतपायसहोसोऽपि मन्त्रिणां विहितः। लक्त्मीं। सप्टतैश्च तिलैबिंन्वसिमहोसतस्ययैव फलम्॥ ५८

युतैरचरैरङ्गानि। वैष्णवे पीठे पूजा। अङ्गपृथिव्यादिवलाक्यादीन्द्रवज्रा-दिभिरावरणपूजा॥ ५१॥ ५२॥

मन्त्रमृतिं दर्भयति —दुग्धान्धाविति । मन्त्री सिच्चन्तयान इति । प्रणवसी-पृथिन्यादित्वसृत्तम् ॥ ५३ ॥

अन्नपूर्णासन्त्रमुदरित नित्यादीति। अन्नपूर्णाया ही नीजम्। स्नाहा प्रतिः। न्नह्मा नटिषः। अनुष्ट्पं छन्दः। साहेखरी देवता। प्रात्ते पीठे पूजा। अङ्गन्नह्माणोन्द्रवज्रादिसिरावरणपूजा॥ ५८॥ ५५॥ ५६॥

मन्त्रिणो विद्वत इति । वैश्ववणमन्त्राणां प्रणवशक्त्राद्विमुक्तम् ॥५०॥५८॥५८॥

भया भारेन्दुयुक् सैव विबिन्दुईस्पताचरैः। वालिस्थयोनिने सन्ते वसुवर्णी मनुर्मतः ॥ ६० वसुसाइसजापञ्च तावच्छतहुतो मतः। होमः सर्पिद्मताऽज्ञेन बीजेनाऽङ्गक्रिया मता ॥ ६१ रत्रखर्णांशुकादीन्निजकरकमलाइचिणादाकिरन्तं वासोराशौ निधायाऽपरममरगुरुं पीतवस्वादिभूषम्। ध्यायद्वासीनमप्यापणभुवि शतसंख्यं सविंशत्कमेवं भौतापुष्पैर्घृतात्तीस्त्रिदिनम्य इनेत् खर्णवस्त्रादिसिद्धे ॥ ६२ वययोरन्तरा स्त्रंमेदेहिशुक्राचरा दिठः। मन्बीऽयुतजपः सपिः सहस्रहवनक्रियः ॥ ६२ शुक्रास्थे शुक्षपुष्पैईतभुजि गुगाशः सप्तशोऽप्येकविंश-दारं होतव्यमेषोऽप्यतिसितकुसुमालेपनो वामदोष्णा। वासोरतानि कार्त्तेख्रमपि सततं साधकाय प्रयच्छन् ध्यातो व्याख्यानमुद्राकलितवरकरस्वापणालिन्दसंस्थः॥ ६४ राजिरस्थोऽहिपो दग्डी वेदान्तेऽसी विदाह्कः। सायान्ते नितरप्यष्टवर्गी वैयासिको मनुः॥ ६५

वृहस्यतिमन्त्रमाचष्टे—भयेति। वृहस्यतिमन्त्रस्य ब्रह्मानुष्टब्वृहस्यतय च्रष्यादयः। वृं बीजम्। नमः प्रक्तिः। बीजेनाऽङ्गानि। च्रङ्गेन्द्रवचादिमि रावरणपूजा॥६०॥६१॥६२॥

शुक्रमन्त्रमाइ—वययोरिति। शुक्रमन्त्रस्य ब्रह्मविराट्शकाचा ऋष्यादयः। श्री बोजम्। खाहा शक्तिः। बोजनाऽङ्गानि मन्त्रपदैर्वा। श्रङ्गेन्द्रवज्ञा-दिभिरावरणपूजा।

गुण्यः सप्तयोऽप्येकविंगद्वारमिति। तत्र गुण्य एकविंगदारहोमः मालतीमित्तिकाजातिभिः। सप्तयः एकविंगदोमः पङ्गजकुमुदकह्वारकुन्द-मन्दारनन्द्यावर्तेभेवन्तिकाभिः। मित्रहोमपत्ते दिचलारिंगदाहुतिरंख्या। ग्रमित्रहोमपत्ते दणाधिकदिग्रतसंख्या श्राहतयः॥ ६३॥ ६४॥

व्यासमन्त्रमाचष्टे—राजिरस्य दति। व्यासमन्त्रस्य ब्रह्मानुष्टब्वेदव्यासाः ऋष्यादयः। व्यं बोजम्। नमः प्रक्तिः। बोजेनाङ्गानि॥ ६५॥ ६६॥ ६०॥ मुनिव्रातावीतं विमलिधियमसोदरुचिर-द्युतिं व्याख्यामुद्राकलनविलसद्दिणकरम्। परं जानौ क्रत्वा दृढ्कलितकचैकविवरं समासीनं व्यासं सारत निरतं पुण्यचिरतम्॥ ६६ प्रकृतिसहस्रजपोऽयं दशांशकृतपायसाज्यहवनविधिः। निरुपमकविताप्रज्ञाव्याख्याश्रीसम्पदावहो मन्तः॥ ६९

निरुपमकावताप्रज्ञाव्याख्याश्रासम्पदावहां मन्तः॥ ६० करचरणपार्श्वसृत्वद्युतांहरे विन्दुदुंसरसनाणाः। श्वालकाद्यो वर्मास्विद्विठान्तिको मनुरयं ध्रवादिः स्यात्॥ ६० श्वालकाद्यो वर्मास्विद्विठान्तिको मनुरयं ध्रवादिः स्यात्॥ ६० श्वालक्षेपतग्डुतः सभालोहिवराज्येः ससमिधिते क्रणानौ॥ ६८ उत्तुङ्गाद्रः प्रचेता अपि दहनसमीरौ धराव्योमसंज्ञे प्राक्पत्वग्दचसौम्यास्वध उपित च दिन्नु प्रवह्वप्रभाः स्यः। तन्मध्यस्यान्विपन्नादिकहरिकहदन्तीन्द्रनागान् सचोरान् हन्त्येतैर्मन्तिमुद्यो मनुविहित्वल्व्याकुलान् सद्य एव॥ ६०

निजरिष्ठमचलाद्यैस्तैः ससम्बाधवौतं
मनुविद्य इलोभ्यां मद्विनिश्वासविगम् ।
तदुपरिगतबौजैः साधुसंस्यतवक्षां
दहतु सक्तवचास्त्रैद्दीन्दुभिः खेच्छयैव ॥ ७१
योनिर्वियत् सनेत्रं परमेवर्णास्त्रणाऽस्थिगं मेदः ।
रक्तस्यदृक् दिठान्तस्ताराद्योऽयं मनुर्दशार्णयुतः ॥ ७२

शतुज्योपायमन्त्रमाह निर्दात । महासङ्गोचनमन्त्रस्य दुं बीजं झीं शिता:। ब्रह्मानुष्टुप्पर्वतादय ऋष्यादय:। अनचटतपैई लों झामादियुक्तेरङ्गानि

ध्यानमाह—उत्तुङ्गाद्रिरिति। मन्त्रिमुख्य इति प्रणवादित्वं मन्त्रस्थोक्तम्॥७०॥ मनुविदिति। साध्यादिवदयोग उत्तः॥ ७१॥

श्रवारूढ़ामन्त्रमुदरित — योनिरिति । श्रवारूढ़ाया प्रणवानन्तरं पाश्रशत्रयः ङ्कुशत्राचरं योज्यम् । तथाच त्रयोदशाणी भवन्ति । दाभ्यां हृदयम् । श्रत्या श्रिरः । श्रङ्कुश्रीन शिखा । पुनदीभ्यां कवचम् । पञ्चभिनैत्रम् । द्वाभ्यामस्त्रम् ।

ययुतं जपेनानुमिमं सहस्रवारं हुनेत्तथाज्येन ।
ध्याताऽपि गिरिसुतियं जगतीं विश्वां वशीकरोळ निशम् ॥ ७३
यश्वारूढ़ा कराग्रे नवकनकमयीं वेचयिष्टं दधाना
देचेऽन्येनानयन्तो स्फुरिततनुत्ता पाश्रवहां खसाध्याम् ।
देवो निखं प्रसन्ना नवश्रश्वधरिबम्बा तिनेताभिरामा
द्यादायाऽनवयां प्रवरफलसुखप्राप्तिहृद्यां श्रियं वः ॥ ७४
विद्ययाऽनुदिनहृद्ययाऽनया होमकर्मे वरहेमदायि तत् ।
कामितां सपदि वामलोचनामानयेदिप च मारपोद्धिताम् ॥ ७५
हवनित्रया सपदि वश्यकरो मधुरावसिकपटुना पटुना ।
सहशो न कश्चन जगळपरो मनुनाऽमुनाऽऽनयनक्रमेविधी ॥ ७६
वाणो स्यात्तारक्षपा श्रिरिस गिरिसुता श्रिक्तिष्पा ललाटे
र्व्यान्यच्लोस्त्रयात्मा विधुरिप वदनाविष्टने टान्तक्षपः ।
श्रीर्जिह्वायां खक्षपाऽप्यभिमतकरिक्षपौ खही दोर्घयुक्तावेवं न्यासो मुखे श्रोविभवसुखयशःकान्तिमेधाकरः स्यात् ॥ ७०

द्रित श्रीप्रपञ्चसारे चतुस्तिंगः पटलः।

ॐ बीजम्। हीं प्रित्तः। खाहा वा प्रितः। प्रात्ते पीठे पूजा। पाणाङ्कुणत्राचरविधानेन पूजा। षोड्णकोष्ठानि लिखिला मध्यचतुष्के प्रणवं ससाध्यं लिखेत्। अविष्ठिष्वविष्ठान् वर्णान् विलिखेत्। सर्ववस्थकरिमदं यन्त्रम्॥ ७२॥ ७३॥ ३४॥ ३५॥ ७६॥

श्रमठन्यासमाइ — वाणीति। लच्मीनारायण वहती श्रिय ऋषादयः। श्रीं बीजम्। लीं प्रक्तिः॥ ७७॥

इति श्रोपद्मपादाचार्यक्षते प्रपञ्चसारविवरणे चतुस्तिंशत्पटलः ।

पञ्चितिंग: पटनः।

प्राणप्रतिष्ठानमनोर्विधानं प्रवच्यते संप्रति सर्वसिद्वैर। यसाहतेऽसी कथिताः प्रयोगा व्यर्धा भवेयुर्गतजीवकल्पाः ॥ १ प्रोक्तापूर्वममुष्यभव्दमय च प्राणा दृह प्राणका-सतद्यीव दृह स्थितिति च तथा सर्वेन्द्रियागीति च। तददाद्मनसी दृशं श्रुतिमयो घ्राणञ्च सप्राणकं सैवेहागमयो त्ययुक् सुखचिरे तिष्ठन्तु ठद्दन्द्युक् ॥ २ मन्बस्थाऽस्य विधिईरिश्च हर दूखेते मुनित्वे स्थिता-श्क्रन्दश्चर्यजुषं ससामकमयोऽतिच्छन्दसं वा भवेत्। सृष्ट्रो या जगतामनादिनिधना सर्वस्य चिष्टाकरी प्राणाख्या प्रक्रतिः क्रियामयवपुर्देवी परा देवता ॥ ३ प्रत्येकं कादिवर्गै: प्रतिगतिलिपिभिविंन्दुयुक्तैर्धराद्यै: शब्दाद्यैः श्रोत्रमुखेदन्वरमुखेस्तत् क्रियाभिः क्रमेण । वुद्यादी यात्म नेऽन्ते रुपरि च विलसक्चातिभिः षड्भिरेवं कुर्यादङ्गानि सस्यग्विशदमतिरयो विश्वक्रपत्वसि है। ४ नाभेर्देशादापदं पाशवीजं हृद्देशादानाभिदेशञ्च शक्तिम्। <mark>चा हृद्देशं मस्तकादङ्कुशाख्यं न्यस्वा यादीन् धातुषु न्यस्य सप्त॥</mark> प्राणे जीवे चैव इंसदयाणं न्यस्येन्म्लं व्यापकं सस्तकादि। एवं न्यस्य प्राण्यक्तिस्वरूपां विद्यां ध्यायेदातमरूपाञ्च देवीम् ॥ ६

उत्तसर्वमन्त्रजीवस्त्रतस्य प्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य विधानं वत्तुसारभते - प्राण-प्रतिष्ठानिति ॥ १ ॥

प्रोक्कापूर्वममुखेति। प्रोक्का यापूर्वमिति पदच्छेदः। ॐ यां च्लीं क्षीं इति प्रोक्केत्यर्थः। मूलमन्त्रस्यैवंरूपलात्। ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ऋषयः। ऋण्यजुः-सामायर्वाणि यतिच्छन्दांसि। यीमूलप्रकृतिः प्राण्यितिर्देवता। यां बीजम्। क्रों यितः॥ २॥ २॥

सम्यग्विग्रदमितिरिति । अङ्गमन्त्राणां स्वरपुटितलं सूचितम् । अं इं घं

रत्तामोधिस्यपोतोत्तसदर्गसरोजाधिरूढ़ा कराजः पाणं कोदगडमिचूद्भवमय गुगमप्यङ्कुणं पञ्च बाणान्। विभागाऽस्वक्षपालं चिनयनलसिता पौनवचोषहाट्या देवी बालार्कवर्णा भवतु सुखकरी प्रागणिताः परा वः॥ ७

> ध्यात्वा देवीमेवं प्रजपेख्वं मनं समाहितधीः।
> याज्येनाऽन्ते जुहुयाचकणा वा तद्दशांशतो मन्त्रो॥ द्र शात्ते पीठे देवीं षट्कोणस्यैः प्रजिश्रहरिकद्रैः। वाणीलच्मीगिरिजासहितरङ्गेश्च माहलोक्षेशेः॥ ६ प्रयजिचतुर्भिरेवं परिवारैनित्यमेव मन्तितमः। एवं संसिद्धमनुर्वश्चाद्यान्यारभेत कर्माणि॥ १०

पाशाङ्कुशान्तरितशिक्तमनीः परस्ता-दुचार्य यादिवसुवर्णगुणं सहंसम् । पश्चादमुष्य पदसुचरतु प्रयोग-मन्त्रोऽयमित्यसुदितो ग्रहसंख्यया वा ॥ ११

गं खं कं प्रयिव्यप्तेजीवाय्वाकाशात्मने यां क्रीं हृदयाय नमः। दत्यादिमन्द्रेण यक्कमन्त्रा द्रष्टव्याः॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥

तद्दशांग्रतो मन्तीति। ॐ त्रां खाहा ॐ क्रीं खाहा ॐ कीं खाहा ॐ यं मृताये खाहा। एवं राद्यचरयुताभि: वैवखताद्याभि: मक्तत्मक दुला ॐ चं सं हं स: क्रीं ॐ दत्यचरैरपि तथा हुला मूलेनोक्तसंख्यं जुहुयादित्यर्थ: ॥ ८ ॥

प्रजिशहरिषदाः ब्रह्मविणुष्टाः। ते च षट्कोणस्य प्राङ्निर्ऋतिवायु-कोणस्याः। वाष्याद्याः ईशानाग्निवरुणकोणस्थाः। मन्त्रितम इति। ब्रह्मादीनां स्वस्ववीजयोग दत्युताः॥ ८॥ १०॥

ग्रहसंख्या विति। प्राणप्रतिष्ठासन्तसंग्रह उताः। ग्रहणब्देन नवसंख्या लित्ता। नवसन्त्रेवी प्राणप्रतिष्ठेत्यर्थः। यं रं लं वं ग्रं षं सं हीं हंसः इत्येभिरित्यर्थः। गुणप्रब्देन ॐ तेन हीमिति। पाणादिनप्रचरयोगलु पदहयेऽपि समानः। अन्ययापूर्तेः। अयवा ग्रहसंख्यया वित्यस्थायमर्थः। यादिवसुवर्णगुणं ग्रहसंख्यया सप्तसंख्यया युत्तं विति। याद्यष्टकानन्तरं प्रणवं चं सं हं सः क्लीं ॐ इति च संयोज्यमित्यर्थः [ग्रहसंख्ययैविति राघवभष्टध्तपाठः]॥ ११॥

स्ता वैवस्ता चैव जीवहा प्राणहा तथा।

याक्षष्या ग्रथना चैव प्रमादा विस्फुलिङ्गिनी।

चेचज्ञप्रतिहारीति प्राण्टूत्यस्य यादिकाः॥ १२

बह्वा साध्यं पाश्रवीजेन शक्त्या

ग्रह्मद्वाक्षष्याऽङ्कुश्रेनाऽय यादीन्।

दूतीस्रोक्षा साध्यनामाऽय धातू
नेवं मन्त्रो यावदातमा सवीर्यः॥ १३

दूतीमन्त्रानुद्धरित— मृतित्यादिना। यां हीं क्रीं यं रं लं वं गं षं सं हीं ॐ चं सं हं सः हीं ॐ यं मृते यमुष्य मृतात्मकाः प्राणा दृह प्राणा दृति वा। दृहैवागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु खाहा ॐ चं सं हं सः हीं यों दृत्यभिधाय यां हीमित्यादि योमन्तमुक्ता यं मृते यमुष्य मृतात्मकां जोविमहाहर। यमुष्य मृतात्मकां वोविमहाहर। यमुष्य मृतात्मकां यो मृते यमुष्य मृतात्मकां जोविमहाहर। यमुष्य मृतात्मकां यं मृते यमुष्य मृतात्मकानि सर्वेन्द्रियाणि वाङ्मन्यचः योत्र घाण प्राणानिहाहर। यमुष्य मृतात्मकानि सर्वेन्द्रियाणि वाङ्मन्यचः योत्र घाण प्राणानिहाहर। यमुष्य मृतात्मकानि सर्वेन्द्रियाणि वाङ्मन्यचः योत्र घाण प्राणा दित वा। दहैवागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु खाहा। ॐ चं सं हं सः हीं योमिति वदेत्। एष मृतामन्तः। एवं वैवखतादिमन्त्रा जहनीयाः॥ १२॥

प्राणप्रतिष्ठाप्रकारमाइ—बद्धेति। साध्यस्य शक्ति पाश्यशक्तितेजोऽङ्कुश्ममहाअन्नम् कालदण्डक्षेण पञ्चधा निःसाय पाश्र वीजस्चरन् साध्यं पाश्रेन गले बद्धाः
शक्ति बोजतेजसा तं खवशे काला अङ्कुश्नेनाक्षणाऽग्रतः संस्थाप्य याद्यष्टकमुच्चरन्
साध्यस्य त्वगादीन् व्याप्याऽतिक्रस्य महासङ्गेण साध्यं कवलीकत्य कालदण्डताड़नेन सुप्तं तं संबोध्य चं इति सपरिवारं तमुन्धूलोकत्य समिति स्वप्राणशक्तिक्पमहास्त्रमरेण वाधियता हंस इति स्वैक्यं संभाव्य ज्ञीं श्रोमिति वश्यादी जीवनाय
प्रावनं काला यं स्ते इत्यादिना खस्तां संबोध्य अमुष्य स्तातम्बाः प्राणा इष्ट
प्राणा दत्यादिना खस्ताप्राणानितरस्ताप्राणेः संयोज्य समिति साध्यस्तातन्तुच्छेदं
विधाय सकीटयन्त्रहृदयायां पुत्तत्वामात्मानि वा साध्यस्ताप्राणान् संस्थाप्य
पूर्ववत् श्रां ज्ञीं इत्यादि सप्रतिपत्तिकं जपन् साध्यहृदयं गत्वा तस्य स्ताजीवादिक्रमप्येवमेवानयेदिति स्ताप्राणप्रतिष्ठामन्त्रक्रमः। एवमेव वैवस्तादिप्राणा
श्रिप स्थापनीयाः। युगपदेव वा स्तादिप्राणान् संस्थापयेत्।

सुप्तेऽशेषजने निशीयसमय साध्ये खपित्याद्रा-दारु खवशं निधाय हृद्ये साध्याकृतेः कीटकम् । बह्वा तच्च निपीड्मेव सहसा कालस्य यष्ट्या शिर-स्थाताड्य चुभिताखिलेन्द्रियगणं साध्यं स्मरेत् साधकः ॥ १८

वायव्याग्नेयेन्द्रवारीगमहेश-क्रव्यात्सोमप्रेतरागमध्यगेषु। स्थानेष्वेतेष्वष्ट यादीन् सहंसान् सङ्गान् ध्यायेत् स्वीयविन्दुप्रवड्यान्॥ १५

श्रथ यादीनिति। श्रथाऽनन्तरं यादीन् होमन्तानुक्का साध्यस्य धातून् जीवं च सपरिकरं खद्धदयाम्बुजमध्ये वायुना खमण्डले संकोचितं कवलीक्तत्य सयादिकदूतीश्व खस्य सम्बद्ध्यन्ताः साध्यस्य चामुष्य मृतात्मकान् प्राणानित्यादिक्रमेणोक्का चग्रन्देन क्रियां चोक्का पुनरिय साध्यनामादिकम् श्रमुष्य मृतात्मकाः प्राणा इह प्राणा इत्यादिक्रमेणोक्का श्रथानन्तरं पुनरिय धातून् मृतादींश्व एवं पूर्वीक्रक्रमेण जीवाद्याहरणार्थमुक्का इत्यनुषज्यते। सवीर्यः सप्राणादिकः साध्यस्य जीवो यावत् साधकस्य श्रात्मा भवति साधकात्मना एकीभवति तावत् यादिके श्रावर्तिते सित प्रयोगमन्त्रो भवतीति यादीनां त्रप्रावृत्तिरिह्ता। प्राणजीवन्द्रयसामान्यतिर्प्रेषाणामान्कष्रेणार्थे केचित् यादीनां वर्णयन्ति। प्राणजीवन्द्रियसामान्यतिर्प्रेषाणामान्कष्रेणार्थे केचित् पञ्चावृत्तिं वर्णयन्ति। प्राणसामान्य जीविन्द्रयसामान्य तिर्प्रेष-प्राणविश्वषाणामान्य जीविन्द्रयसामान्य तिर्प्रेष-प्राणविश्वषाणामान्य जीविन्द्रयसामान्य तिर्प्रेष-प्राणविश्वषाणामाकर्षणार्थे केचित्रवावृत्ति वर्णन्ति। प्राणसामान्य जीविन्द्रयसामान्य तिर्प्रिष-प्राणविश्वषाणामाकर्षणार्थे केचित्रवावृत्ति वर्णन्ति। १३॥

मन्त्रोत्तानां सर्वेषां प्रत्येकमाकर्षणार्थं प्राणप्रतिष्ठायाः कालमाइ—सप्त इति । श्रादरादिति । तात्पर्येणित्यर्थः । श्रारम्येति । साधकः खयं पाणादि-पञ्चात्मना निष्क्रम्य साध्यं पाण्रेन बद्ध्वा प्रक्त्या वण्णेक्तत्य अङ्कुण्णेनाक्षय तस्यान्तः प्रविष्य तस्य इदयकमलमारु महास्प्रकृण तं कवलीकुर्वन् वण्णे निधायेत्यर्थः । साध्याक्ततेः कीटकिमिति । प्राणप्रतिष्ठारस्थात् प्रागेव साध्यप्रतिक्ततेः इदये प्राणप्रतिष्ठायन्त्रं लिखित्वा संस्थाप्य वा तत्र किञ्चित् कीटादि सजीवं निचिप्याच्छाय प्रयोग श्रारम्थणीयः इत्युक्तम् । तं चेत्यादिना कालदण्डेन ताड्यित्वा तस्य बोधनसुक्तम् । श्रन्यया प्राणप्रतिष्ठायोगात् ॥ १४ ॥

स्वहृद्ये साध्यहृदये पुत्तलीहृदये च सतादिदूतीनां स्थानमाह— वायळेति। यादीन् सहंसान् सङ्गान् ध्यायेदिति। याद्यह्यरूपसतादिनवकं स्वीयेऽप्येवं संस्मरेडृत्सरोजे
सङ्गीरूपाद्मिर्गतान् ग्वासमार्गेः।
साध्याङ्गस्यान् चञ्चरीकान् ग्रहीत्वा
स्वीयं स्थानं पूर्ववत् संप्रविष्टः॥ १६

बौजानि रक्तानि तु वश्यकर्मग्यक्मोधराभाग्यभिचारकाले।
धूमाणि विदेवविधी सहोमे पौतानि संस्काविधी सारेच॥ १७
यथवा साध्यप्राणान् मग्डूकाकारधारिणो ध्यायेत्।
स्वीयान् भुजगाकारानभिचारादौ नृशंसकर्मविधी॥ १८

प्राणप्रतिष्ठाकर्मैवं विधायैकादशावरम् ।

पुत्तत्यादौ खिचते वा तांस्तु संस्ताभयेद्भवा ॥ १६

श्राक्षष्टानां साध्यदेशादसूनां

पुत्तत्व्यादावप्ययं स्यात्प्रकारः ।

किन्तु खीये हत्सरोजी प्रविशो

वश्याक्षष्योरेव नाताभिचारे॥ २०

स्टक्ष्क्ष्पेण साध्यद्वयक्षमलपत्नेषु कणिकायां चोक्तक्षमेण स्मरेदिखुक्तम्। स्वीयिवन्दुप्रवडानिति। सङ्गस्तकविन्दुगततन्तुभिः परस्परवडानित्यर्थः॥१५॥ स्वच्चये विभिवमाह—स्वीय इति। निर्गतान् खासमागैरिति। तदानीं वहन्नासापुटेन निर्गस्य ऋज्वा नाखा साध्यद्वयं प्रविष्य पूर्वेवक्तसर्व-मादायान्यया तयैव वा नाखा निर्गस्य पुत्तस्याम् ऋज्वा नाखा प्रविष्य तबृदयपङ्कि सर्वे संस्थाप्य ग्लोंबीजात्मना महाकोटेन संस्तभ्य यथागतं स्वदूतीभिः सह पुत्तस्या निर्गस्य निर्गमनाखा साध्यद्वयं प्रविष्य प्रवेशनाखा निर्गस्य निर्गमनाखा साध्यद्वयं प्रविष्य प्रवेशनाखा निर्गस्य निर्गमनाखा स्वद्वययङ्कि स्थापित्वा मिय प्राणा इह प्राणाः मिय तद्वजीव इह स्थितः इत्यादिमन्तं जित्वा पुनरप्येवं क्रुयोदित्यर्थः। साध्यद्वदयाद्वययातं चेन्निर्गच्छित तर्हि पुत्तस्या निर्गतस्य पुनः न साध्यद्वदयप्रवेशः कर्तव्यः। किन्तु स्वद्वदयमेव प्रवेष्ट्यम्॥१६॥१७॥

मारण विशेषप्रयोगमाह—अधविति। भवेति। ग्लौं बीजेनेत्यर्थः ॥१८॥१८॥
पुत्तलीखद्ददादिष्वप्याक्षष्टानां साध्यप्राणानां भवा स्तम्भनं कार्यमित्याह—
आक्षष्टानामिति। आभिचारकर्मणि साध्यप्राणाः सर्वात्मना पुत्तत्यामेव
स्थापनीयाः। वश्याकर्षणादौ एकमंशं पुत्तत्यां संस्थाप्य अंशान्तरं खदूतीभः

पाशाद्यचिकयुक्तसृत्वहृदयभूमध्यसृचायिता साग्निः साध्यललाटरस्वृपयतोऽप्यासृत्वमाजग्मुषी । योन्यामात्महृदङ्गमेवमिनशं भाम्यत्यसौ चिन्तिता शिक्तर्जन्मशतान्यपीह वशयेत् साध्यं तथाकर्षयेत् ॥ २१

> प्राणप्रतिष्ठाविधिरेवमुक्तः । साङ्गः सयोगो विनियोगयुक्तः । श्रिस्मन् प्रवीणो गिरिकाननादीन् प्रचालयेत् किं पुनरात्मयुक्तान् ॥ २२ दृति श्रीप्रपञ्चसारे पञ्चविंशः पटलः ।

सह स्त्रहृद्ये स्थापनोयमित्याह—किन्त्विति ॥ २०॥

सर्वाक्तच्यादिकरं योगमाह—पाणायित्वकयुक्तेति। अष्टदलमध्यगतशक्ती साध्यादिकं लिखिला पाणाङ्कुणाभ्यां तां संविध्य यायष्टकमष्टदलेषु लिखिला-ऽविशिष्टेन बिहः संविध्य भूपुरदये पाणाङ्कुणी लिखेत्। दित यन्त्रविधिः॥ २१॥ ॥ २२॥

द्दति श्रीपद्मपादाचार्यक्षते प्रप<mark>ञ्चसारविवरणे</mark> पञ्चतिंश्रत्पटल: ।

[यतीतपटलोक्तसकलमन्त्रयन्त्रादीनां प्राणप्रतिष्ठाविध्यन्तानां गुरूपदेश-लब्धानामेव यथोक्तफलसाधनत्वं न लिखितपठितानामिति शिष्यदेशिकार्यमाह— प्राणाग्निहोत्रमिति। यनलास्त्रं तिष्टुप्पटलोक्तम्। य्रलिप्रयोगोऽस्मिन् पटल उक्त:। योगः प्रणवपटलादावुक्तः। इति उपान्यस्त्रोकव्याख्यानावसरे सम्बन्ध-दौपिकायाम्। एतन्मतेऽत्राधिकः स्त्रोको विद्यत इति प्रतीयते]।

षट्विंशः पटलः।

<mark>यय सन्तानसंसिद्धिसमाकु</mark> लितचेतसाम् । तदुत्पत्तिकरं योगं प्रवच्ये ग्टहमेधिनाम् ॥ १ <mark>नचाऽपुतस्य लोकीऽस्ति</mark> पितरोऽघः पतन्ति च । तसात् सकलोपायैर्वताऽपत्यसिद्वये ॥ २ देविषिपित्वपूजासु विरतानासभिततः। <mark>गुरुमात्रपितृश्राद्ववञ्चकानाञ्च</mark> नित्यगः॥ ३ अर्थिस्योऽर्थमदातृणां विद्यमानेऽर्थसञ्चये। अदच्वैवाऽतिथिभ्यीऽव्रं भोकृणां पापचितसाम् ॥ ४ <mark>इरिशङ्करयोः पादपद्मार्चार्</mark>हतात्मनाम् । खभार्यानिन्दकानाञ्च लोकवेदविरोधिनास्॥ ५ द्रत्यादिदोषदृष्टानां पापानां ग्रहमेधिनाम् । दुष्पृतिग्रहदोषादा जायते त्वनपत्यता॥ ६ एवमादिकदोषापनोदिनी सुतसि द्विदा। अभिषपापहन्ती च वच्यते यजनिक्रया॥ ७ पुचाप्तये ग्रहस्थी दीचाविधिना चतुर्दशौरातिम्। सह पत्रा गमयित्वा कृत्वा पौर्वाज्ञिकीः क्रियाः सक्ताः॥ ८ संयोज्य किञ्चन यथाविधि पञ्चगव्यं संकी चक्षेन मनुना प्रतिमध्य वार्णम्। संमन्त्रा चाऽष्टणतकं समवद्यभूत-मन्तैः पिवेत् खयमसाविप गर्भधावी ॥ ८

उत्तमन्त्रानुष्ठानयोग्यं प्रतोत्पत्तिकरं प्रयोगिविशेषं वत्तुमारभते - अथ सन्तानिति । न केवलं प्रतानुत्पत्ति हेतुदोषाणामेवाऽयं प्रयोगो नागहेतुः किन्तु सर्वपापापनोदक दत्याह — अशेषपापिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

दीचाविधिनिति। ब्रह्मचर्याधः श्रय्यापयोत्रतादिनियमेनित्यर्थः । क्रत्वा पौर्वाक्तिनीः क्रियाः सक्ताः पञ्चदश्यामिति श्रेषः ॥ ८ ॥ यथाविधि पञ्चगव्यमिति । श्रात्माष्टाचरस्यमन्त्रेक्त्रमानक्रृष्टा संयोज्येत्यर्थः । तवाऽग्निमाधाय चरुच क्रत्वा सङ्कल्पा तद्दिणमुत्तरच । भागक्रमात् पेत्रकदिविकं तत्प्रीत्ये तु पूर्वं जुड्यात् क्रमेण ॥ १०

स्मृत्वा निजं पित्रमप्यधराद्मिषसं साद्माय्यपिग्डयुगलं घृतसंप्नृतं तत्। इत्वा ध्रुवेग घृतसंपुटितं तथैव मन्त्री पितामहमय प्रपितामहञ्च॥ ११

व्याहृतीभिरय पक्षहोमतः सर्वभः प्रतिज्ञहोतु सर्पिषा। माह्यवर्गगुरुतिष्णहद्ययं पूर्ववत्समवदाय साधकः॥ १२ कलायुतैः षोड्शसृतिसन्तर्व्यस्तरयाऽष्टाचरजेश्च वर्णैः।

श्रष्टी समस्तेन च तेन पञ्चाचिरेण चाऽष्टाचरवज्जुहोतु ॥ १३ संकोचकमनुरत्न भविष्यति। पानद्येऽवदानद्यं क्षत्वा प्रथमं स्वयमेकं हस्ते संग्रह्म दत्तरं गर्भधात्रा दयात्। श्रस्मिन् प्रयोगे श्रात्माष्टाचरोक्तविधानेनात्मानं सक्त क्षेत्रं परग्रचक्रगदातिश्र्लधरः सिन्दूरकाञ्चनवर्णः श्रङ्करनारायणो ध्येयः पूज्यश्च। श्रङ्गैः प्रथमावृतिः। ईशानादिभिर्द्धितीया। श्रष्टाचराचर-सृतिभिः तृतीया केशवादिषोड्शमृतिभिञ्चतुर्थी। दन्द्रादिभिरन्येत्यावरणक्रमः॥ ८॥

तनाऽग्निमाधायेति। देवस्योत्तरे भागे। दिचिणे भाग दत्यन्ये। चरुं चोत्तप्रकारेण योग्यपरिमाणं काला देवपित्रभागं विभजयन् प्रजासमिधा देवभागमधिकं कल्पयेत्॥ १०॥

निजं पितरमप्यधरानिषस्मिति। पितादीन् देवीपाससत्कर्तन पीठसमीपे स्मृत्वेत्यर्थः। सान्नाय्यश्च्देन चरुर्च्यते। ष्टतसंप्नुतिमिति। इतिषो ष्टतबहुल्व- मृत्तम्। ष्टतसंप्रुटितिमिति। स्नुवेण जुह्वामुपस्तीर्याऽवदानद्वयं तत्न निधाय स्नुवेणाऽभिघार्यं होतव्यमित्यर्थः। ध्रुवेणिति। मन्त्राणां प्रणवादित्वमृत्तम्। श्रम्कगोताय श्रमुकनाम्ने श्रस्तत्पित्ने खाहित्यादिसन्त्राः स्चिताः मन्त्रोति ॥११॥

पक्षहोमान्तरं सप्रणवव्याहृतीभिः होमः कर्वव्य द्रत्याह—व्याहृतीभिरिति।
प्रथमस्तु सप्रणवव्याहृतिहोमः प्रसिद्ध एव। मातृपितामहोप्रपितामहः
मातृवर्गः। तद्गुरुर्मातामहः। तत्पितृद्धयं मातुःपितामह मातुःप्रपितामहसच्चणम्॥ १२॥

एवं पितृणां पक्षनवकं इला देवभागेन देवहोमः कर्तव्य द्रत्याह— कलायुतैरिति। षोड्गमूर्तयः केणवाद्याः। अष्टाचरवदिति। श्रों नमः पकाइतीनामिति वर्णसंख्यं चतुर्गुणं चापि घ्रताइतीनाम्। इत्वाऽवदानदितयञ्च पुंस्तीभेदप्रभिन्नं इविषा करोतु॥ १४

पञ्चाचरेण पुरुषात्मकमन्यदष्ट-वर्णेन चाऽष्टणतयुग्ममय प्रजप्य । संयोज्य तद्युगलमप्यभिजप्य विषाु-यीन्यादिकेन मनुना च कपर्दिसंख्यम् ॥ १५

पुरुषः पुरुषात्मकं प्रक्तत्यात्मकमन्याय समाहितोपयुच्य । अवदानयुगं क्रमान्मनस्वी पुनराचस्य समर्चये हुताशम् ॥ १६ गुर्वेऽप्यय दिच्यां प्रदच्चाऽन जमुद्दास्य च भोजये द्विजातीन् । प्रतिपर्वकमेवमेक हद्द्या मितमान् वत्सरकं प्रपूरयीत ॥ १७ एक ज्ञासादन्यमन्दं दिजातीन् संभोज्याऽ द्वं पूर्ये देक हद्द्या । संपूर्यमाणादेवमेव विकान्दादर्वाक् पुवो जायते दैवशक्या ॥ १८

पित्वदेवताप्रसादान्सेधायुःकान्तिसंयुतो विद्वान् । जन्मीतेजोयुक्तो धर्मकिवर्भवित सन्ततेः कर्ता ॥ १९ समुनिसुरपित्वभ्यो ब्रह्मचर्येण यद्भै-स्तिविधम्णमपत्यैश्वैव संमोचयेद्यः । श्रुतिवचनक्रदस्मिन्वाऽपि लोक्षे परस्मि-व्रिति स तु ग्रहमेधी पूज्यते साधुलोक्षैः ॥ २० वर्गादिको हलोमन्तः सङ्कोचाख्यो ध्रुवादिकः । मन्तः स्याद्भूतमनवः स्युश्च भूतात्मनामिभः ॥ २१

शिवाय खाहा इत्यादिक्रमेणाऽचरै: हुला ॐ नमः शिवाय खाहेत्यपि पच्चवारं जुहुयादित्यर्थ:॥ १३॥

हुताहुतिसंख्यामाह—पकाहुतीनामिति। वर्णसंख्यमिति। एकपञ्चायत्-संख्यातिमत्यर्थः। अवदानिहतयिमिति। भागहयादामलकप्रमाणं हिवरादाय सित्रीक्तत्याऽवदानद्वयं स्त्रोपंसयोविभागेन करोत्वित्यर्थः॥१४॥१५॥१६॥॥१०॥१८॥१८॥२०॥

भूतात्मनामभिरिति । भूतबीजैरात्मग्रब्देन नामभिश्व भूतमनवः स्युरित्यर्थः । तं पृथिव्यात्मने नमः । इत्यादयो भूतमन्त्राः ॥ २१॥

अतो हिताय जगतां प्रियतं शितचेतसाम्। अय संचिष्य वच्चामि लच्च गुरुशिष्ययी: ॥ २२ खच्छः खच्छन्दचरितोऽतुच्छधीस्यतहच्छयः। देशकालादिविदेशे देशे देशिक उच्यते॥ २३ <mark>त्रयगण्यः समयन्त्रो नियहानुयहे च</mark>मः । षड्वर्गविजयव्ययोऽनुयो विगतवियहः ॥ २४ शुक्तः शुक्तांशुकोऽक्तिष्टकर्माऽविक्तवमानसः। वैद्वेदाङ्गविद्याद्विदिता विद्तागमः ॥ २५ दूष्टरोऽनिष्टसंइती दृष्टादृष्टसुखावहः । रतोऽविरतमर्चासु परं पुरसुरिहषोः ॥ २६ दाता दान्तः शान्तमना नितान्तं कान्तविग्रहः। खदुःखकारगोनापि परं <mark>परसुखोद्यतः ॥ २७</mark> जहापोइविद्ध्यातम्याकुलो मोइवर्जितः। अज्ञानुकम्पी विज्ञातज्ञानी ज्ञातपरेक्नितः॥ २० निरंशः सांशवित् सर्वसंशयच्छिदसंशयः। नयविद्विनयोपेतो विनोतनौतिरात्मवान् ॥ २८ व्याधिरप्रापितव्याधिः समाधिविधिसंयुतः। युतिय्रोऽतिधीरस वीरो वाक्यविशारदः॥ ३० वर्गीपितसमारको गभीरो दक्सवर्जितः। चाद्रभं द्रव विद्यानां न तु दर्भनदूषकः ॥ ३१ यसी सग्यय हम्यय सेव्ययाऽभीष्टमिक्ता। शिष्यसदावर्जनक्षदेहेन द्रविणेन च॥ ३२ तस्य पादारविन्दोत्यरजःपटलभूषणः । स्नानमप्राप्य न प्राप्यं प्रायो बुद्धिमतिप्मितम् ॥ ३३

[गुक्शिष्यलच्यं सफलमाइ - अतो हितायेति ॥ २२ ॥]

[तत्र गुरुवचणमाह—खच्छ दति। हृच्छ्यः रागः। श्रुक्तः श्रुचिः। श्रात्मवान् प्रशस्तबुद्धिः। व्याधिः विगतमानसव्यसनः। वीरः श्रध्यवसायान्तगामी। वर्गीपेतसमारमाः पुरुषार्धसम्बन्धिव्यापारवानित्यर्थः॥ २२—३१॥] नित्यमः कायवाक्चित्तेस्त्रिदेरकाच्दाधिकाविध । परिचर्यापर: शिष्य: स्थात् सुसंयतमानस: ॥ ३४ <mark>तं तथाविधमालच्य तथाऽवितथवादिनम्।</mark> मारतः पिरतः शुइं वुद्धिमन्तमलोलुपम् ॥ ३५ अस्तेयद्विमास्तिकायुत्तं मुतितः क्रितोदामम्। <mark>चक्त ज्ञं स्वाहीनमहीनद्रव्यमानसम् ॥ ३६</mark> <mark>ब्रह्मचर्यरतं नित्वं परिचर्यापरं गुरोः ।</mark> <mark>ञ्चल्पाश्चिद्धं पृजायासनल्पक्षतकल्पनस् ॥ ३७</mark> <mark>अधीतवेदं खाधीनमनाधिं व्याधिवर्जितम् ।</mark> तुरुणं करणावासं परितोषकरं गुरी: ॥ ३८ सुवेषमेषणातीतममलं विमलाशयम्। सुप्रसन्नमसन्नाङ्गं सदा सन्निह्तिं गुरो: ॥ ३८ परोपकारनिरतं विरतं परद्रुषणे। मात्वद्गुमपत्नीच भात्वत्तत्मुतानपि ॥ ४० सारन्तमसाराबाधं सिमतोपेतमविसातम्। परिग्रहित् परीच्यैवं शिष्यमेवंगुणं गुमः ॥ ४१ चालसं मलसंक्षिन्नं क्षिष्टं कष्टान्ववायजम्। दसान्वितसगसीरं चग्डं पग्डितमानिनम्॥ ४२ <mark>रागिणं रोगिणं भोगलालसं बालसिसतम्।</mark> रौद्रं दरिद्रं निद्रालुमाद्यमं चुद्रचेष्टितम्॥ ४३ नृशंसम्यं विधिरं पङ्गुं व्यङ्गममङ्गलम्। <mark>चिति होर्घमति इसमिति स्थूलं क्षणात्मकम् ॥ ४४</mark> परदारपरं भीकं दाक्णं वैरिणं सताम्। तुच्छं त्वलब्धवैराग्यं स्तब्धं लुप्तकवान्धवम् ॥ ४५ चादित्सं कुत्सितं वत्सं वीभत्सं मत्सरात्मकम्। सुखिनं मुखरं दुष्टं दुर्मदं सूर्खमानसम्॥ ४६

[शिष्यलचणमाह—शिष्यस्तदिति । एषणा पुत्रवित्तलोकेच्छा ॥३२ – ४१॥] [शिष्यत्वेनाऽग्राह्यानाह —अलप्तमिति । चण्डो मूर्खः । आयूनं बह्वाशिनम् ।

प्रत्ययमुगं व्यग्रेइमग्रग्णं दुरात्मनाम्। भष्टवतं तमःसप्षष्टं क्षिष्टमिष्टापहं नृगाम् ॥ ४० स्वार्धक्रत्ये प्रसक्तार्धं निरर्धारकाणं शठम्। र्दृहिग्वधं गुरुः शिष्यं न ग्रत्तीयात् कयञ्चन ॥ ४८ यदि गृह्णाति तहोषः प्रायो गुरुमपि सुशित्। मिन्तदोषी यथा राज्ञि पत्यौ जायाक्तती यथा॥ ४६ तथा शिष्यक्रती दोषी गुममेति न संशयः। स्नेहादा लोभती वापि योऽनुग्रह्णाति दीच्या। तिसान् गुरी सिश्ष्ये तु देवताशाप श्रापतेत्॥ ५० मधुदिषि महादेवे मातापिबोर्महीस्रित। भितार्या सा पदान्भोजे कार्या निजगुरोः सदा ॥ ५१ कायान्नापादुकोपानदृग्डां अ शयनासने । यानं मनोगतं चाऽन्यदन्तेवासी न लङ्घयेत्॥ ५२ व्याख्यां विवादं खातन्त्रं कामितां कामजृिक्सकाम्। निद्राक्षतक्षित्रोधां याजेद्गुमगृहे सदा॥ ५३ स्याम्यधर्भविण्सृत्वोत्सर्गनिष्ठोवनादिकम्। परित्यजीत् परिज्ञाता विमञ्ज गुरुमन्दिरे ॥ ५४ याहोत्तिमन्टतं निद्राम्णञ्च क्रयविक्रयम्। परित्याच्यं गुरी तस्य सपतेश्व समागमम्॥ ५५ द्रष्टं वाऽनिष्टमादिष्टं गुरुणा यत्तु गुर्विप । त्वरया परया कुर्याद्वुद्धा सम्यगिजिह्मया ॥ ५६ कर्मणा मनसा वाचा सदा भित्तयुजा गुरुम्। निर्चानं पूजयेक्छिष्यो निजकार्यप्रसिद्धये ॥ ५७ लोकोद्देगकरी या च या च मर्मनिक्तन्तनी। स्थित् चेदकरी या च तां गिरं नैव भाषयेत्॥ ५८ वीभरसं जुगुप्सितम्। दुर्भदं दुर्मानम्। प्रसत्तार्थं यथासिद्वप्रयोजनम्। 11 82-401] [दीचितिशिष्यस्याचारमाइ—मधुदिषीति ॥ ५१—६१ ॥]

रस्यमप्युज्ज्वलमि मनसीऽपि समीहितम्।
लोकिविद्वेषणां विशं न ग्रह्णीयात् कदाचन॥ ५६
द्रत्याचारयुतः सस्यगाचार्यं यः समर्चयेत्।
स्ततस्रतः स वै शिष्यः परतेह च नन्दति॥ ६०
देवान्द्रषीनिप पितृनतियौंस्तयाऽग्नीवित्योद्यतेन मनसा दिनशीऽर्चयेद्यः।
द्रष्टानवाप्य सक्तलानिह भोगजातान्
प्रत्य प्रयाति परमं पदमादिपुंसः॥ ६१
द्रत्यं मूलप्रस्तत्यच्चरविस्ततिलिपित्रातजातग्रहर्चं-

दृत्य मूलप्रक्रत्यच्चरिवक्षतिलिपत्रातजातग्रह्च-चेतायावद्वभूतेन्द्रियगुगरिवचन्द्राग्निसंप्रोतक्षपै:। मन्त्रेस्तद्देवताभिभुनिभिरिप जपध्यानहोमार्चनाभि-

स्तन्तेऽस्मिन् पञ्चभेदैरपि कमलज ते दर्शितोऽयं प्रपञ्चः ॥ ६२ यदाश्रया विप्रकृतिस्वभावतो

यदाश्रया विप्रक्वातस्वभावता विभिन्नतारादिसमुख्यितीजसः। जगन्ति पुषान्ति रवीन्दुवज्ञयो नमोऽस्तु तस्मै परिपूर्णतेजसे॥ ६३ द्रति श्रीप्रपञ्चसारे षट्विंशः पटलः।

* ॥ समाप्तीऽयं प्रपञ्चसारः ॥ *

[नगदितं सकलमध्यर्धमन्द्य उपसंहरति—इस्यमिति। सूलप्रक्षित्यासी
अच्चरं चेति सूलप्रक्षत्यचरं भुवनिश्रीबीजम्। लिपित्रातं मात्रका। चित्राणि
राश्यः। आदिपदेन तिथिकरणग्रहः। गुणाः सत्त्वादयः। चित्राद्यौराबदा
ये भूतेन्द्रियादयः तैः संप्रोतं रूपं येषां मन्त्रादीनां तैः सह जगत्प्रपञ्चो विस्तारो
विज्ञानप्रपञ्चो वा तन्त्रे दर्शित इति योजना। कमलज इति सम्बुद्धौ॥ ६२॥]

[मङ्गलमाचरन् प्रारब्धग्रत्यमुपसंहरति—यदात्रयेति ॥ ६३॥] दति श्रीपद्मपादाचार्यक्कते प्रपञ्चसारविवरणे षट्हिंग्यत्पटलः ॥

श्रीरस्तु क्ष प्रपञ्चसारिववरणव्याख्या प्रयोगक्रमदौपिका।

प्रथमः पटलः

देवताये नमो हत्तिं हहिवरणस्य तु । कुर्मः प्रपञ्चसारस्य प्रयोगक्रमदोपिकाम् ॥

विवरणारको सङ्गलाचरणं विवरणक्षत् करोति—अवर्णविग्रहमिति। देवं नमामि स्तीमि संत्रय द्रत्यन्वय:। देवशब्देन वच्छमाणसर्वमन्त्रदेवता-त्मिकैका सती परदेवतीच्यते। अवर्णविग्रहमिति। तस्याः सकलरूपेण विश्रेषणम्। अ दत्येतदणी विग्रहश्च यस्येति समासः। अ दति सामान्यवैखरी ग्टह्यते। वच्यति हि —वर्णजापी त्रकारजापी वेति। स्ववाच्याविभक्तस्व-सामान्यादिपूर्वीन्वतयाऽयमकार:। तत्र वाचकांग्रस्य वर्णेत्वं वाचांग्रस्य च विग्रहत्वमर्थोद्भवति । वर्णविग्रहवर्जितमिति । निष्कलरूपेण विश्रेषणम् । वर्णविग्रइवेत्तारमिति। सकलनिष्कलरूपेण विश्रेषणम्। वेत्ता साची। इइ सर्वाऽपि वच्यमाणा मन्बदेवतेयती प्रतिपत्तव्येत्यपि सूचितम्। किञ्च सर्वमन्त्रदेवतासामर्थात्मिकाया: परदेवताया च द्रत्ययं मन्त्र दत्यपि स्चितम्। तत पीठन्यास: ग्रैवो दैणावोऽन्यो वा गोमूर्त्याकारोऽपि व्याप्तिपटलभावीन्यङ्गानि सामान्यपटलोक्ता न्यासाः सर्वमन्त्रन्यासाञ्चेह कार्याः। एवं हकारप्रणवशक्ति-मात्वाजपापरमात्मगायत्रादीनामप्यवबोदयम्। तेषामपि सामान्यमन्तरूप-त्या सामान्यपटलेष्वभिमतलात्। नमामि स्तौमि संश्रय इति कायवाग्बुहिभिः परदेवतोपस्रतिः क्रियते। यदा क्रियमाण्विवरण्यापारस्य प्रपञ्चसार-प्रतिपाद्यायां परदेवतायां समर्पणमेतदारको क्रियते। तत्र वाग्व्यापारस्ता-विद्विति:। साच परदेवताया गुणकर्माद्यभिधानतया सुति: स्यात्। तथा च तदेकनिष्ठो मनोव्यापारः संश्रयणं कायव्यापारश्च तत्रवणतायोगान्नतिरविति। श्रवेतद्वि स्चितम् देवतां ध्याला कर्मसमर्पणं विधायेति यसन्त्रदेवतायां सकलकायिकादिसमर्पणं वच्यते तदप्येतेन प्रकारेण स्यादिति।

इह खिल्बित्यादि। इह तदनुग्रहाय ग्रन्थं चिकी पुरित्येवं सम्बन्धः।
ग्रन्थकरणमेतदुचितिमहित्यनेन स्चितम्। इह हि देशे काले चेति। श्रयं
हि तावग्रमिद्दी देशः। नह्यत्र कस्यचित्तीकिकेनोपायेन दुःखात्यन्तिनिहित्तिर्ज्ञेष्यते।
पवं कालेऽपि न्नेयमिति। लोकानुग्रहैकरसत्या स्नत्यरीरपरिग्रह इति

यत्यकरणे सामान्यहेतुरुतः । मीमांसोपनिषत्सांख्ययोगकामस्त्रादिव्याख्यानतः तत्तद्धिकार्था(र्थ)नुयहयोगाङ्गोकग्रहणम् । भगवानिति पूज्या खगुर्वनुस्मरणं यत्यारमे क्रियते । यद्दा भगवदवतारोऽयमिति प्रसिद्धेः तथा तदनुस्मरणमितत् ।

नन् परानुग्रहमातार्थंतया ग्ररीरपरिग्रहासंभव द्रत्याग्रङ्गायां तद्वेत्र्चते।
स च हेतः सिद्धितत्साधनलचणम्। तत्राऽपरोचीक्षतपरदेवतात्मतत्व द्रति
स्वसाधनलचणो हेतः। परदेवतेव साधकात्मनस्तत्त्वम्। मन्त्रन्यासजपयोगादिभिस्य
तदपरोचीकरणम्। परमां विभूतिकाष्ठां प्राप्त द्रितः सिद्धिलचणो हेतः।
परक्षेवच्यसिद्धिपर्यन्तां विभूतिमिति भावः। ग्रत्न तदनुग्रहायेति यत्प्रयोजनं
दर्भयव्यते तत्रकारोऽपि द्रिगतः। परदेवतात्मकत्वापरोचीकरणोपायतः
परमित्रभूतिकाष्ठापाप्तिरूपोऽयमनुग्रह द्रति। ग्रय्येतद्रेतुक एव ग्रत्यवरणी
विभेषहेतुरुचते—स्वयमेकािकसम्पदा लज्जमानो दुःखिजनकारुख्याक्रान्तमानस्य
सिन्नित। परमां विभूतिकाष्ठां प्राप्तोऽपर द्रहासुलभ द्रत्यसी स्वसिद्धिरैवेकािकसम्पद्भवति। तया स्वयं लज्जमान द्रति। सतां ह्येष स्थमाव द्रित भावः।
चकारः प्रागुक्तहेतोरिप समुचयार्थः। तदनुग्रहायेति। दुःखितजनानामनुग्रहसिद्धय द्रत्यर्थः। नानासिद्धिप्रक्रमा परमक्षेवच्यपर्यन्ता क्रत्सा विभूतिः तत्प्राप्तिस्रायमनुग्रहः। ईदृगनुग्रहकरणे पर्याप्तताऽप्याचार्यस्थोक्तविभेषणेः स्विता।

समस्तागमाः सत्त्वसागरसंहितादयः तेषां संग्रहः प्रपञ्चागमः तस्यापि सारसंग्रहरूपमिति प्रपञ्चसार एवायमभिष्रेतः। श्रनेनाऽस्याप्युक्तानुग्रहसाधने पर्याप्तता साधिता। किञ्च परोज्ञाणां भूयसामर्थानां सद्भावोऽपोह स्चितः।

अभिमत्मक्षणयोजनिम्बय द्वि। मन्त्रदेवतानां स्वबुद्धौ समवभासः समुचितपदवाक्यादिस्पुरणमित्येवमादीनां फलवदारभान्वयिनां सद्भावात् सक्षणम्। परदेवतातत्त्वानुस्मरणमिति। प्रधानपदेन गुणपदेश्चेति भावः। आशीर्वंचणं चेति शिष्याणामभिमतार्थाशासनमुक्तम्। ग्रन्थारभौपयिकमिति ग्रन्थारभौपयिकमिति ग्रन्थारभममये युक्तमुचितं तदप्रतिपत्तौ शिष्याणामिह प्रवृत्त्ययोगादिति भावः।

णारदा व इति। काभ्रमीरमण्डले प्रसिष्ठेयं देवता। तच निवसता आचार्येणाऽयं ग्रन्थः क्षत इति तदनुस्मरणोपपत्तिः सकलागमानामधिदेवतेयिमति। व इति युष्माकम्। यदनुग्रहायाऽयमारमास्तेषां शिष्णाणां कालपरम्परया-ऽविस्थितानां ग्रहणमेतत्। चेतसः परिभ्रांष्ठिमिति। वच्यमाणमन्त्रदेवता-प्रतिपच्याद्यचितामिति भावः। वितरणं दानम्। यद्यपि भारदाया विख्योन्यादिगुणयोगितयाऽनुस्मरणिमह क्रियते तथापि संभाविताभक्षोत्तरतया

तिषामन्वयो न विक्थ्यत इति तथा विशेषणानि योज्यन्ते। तत्र प्रथमं सामान्यजनचार्वाकाद्यमिप्रायेणाऽऽशङ्कामाः — चित्तादिसङ्कातव्यतिरिक्ताया इति। चित्तादोनां सङ्कातः श्रीरमेव। तच्च श्रारदायाः साधकस्यैव वा ग्रद्धते। चित्तस्य श्राद्धं हि चित्तादिसङ्कातातिरिक्तेव साधियतुमईतीति भावः। तदेव कुत इति। सन्त्वे तावत् सिद्ध एव तस्याश्चित्तशुद्धिवितरणसामध्यं निरूपणीयमिति भावः। विद्यकार्यकारणत्वेनिति। विद्यशब्देनेदं क्रत्सं जगदुग्रद्धते। तत्कार्यं सिवविशादियोगात्। कार्यंच्च कारणपूर्वं प्रसिद्धमिति भावः। इह व्यष्ट्यभिप्रयेणाशङ्का समध्यभिप्रायेण परिहारः। तेन तयोरभेदोऽपीहोपदिष्टो भवतीति च्येयम्। श्रपूर्वंपरिणामत्वाभ्यपगमादिति। सक्तकायिकादिकर्मणामन्तरिकतानां यदुत्तरकालं स्थायिरूपं तदपूर्वंमुच्यते। कर्मापूर्वंस्येव परिणाम एतिद्धिमिति जैमिनीयानामभ्यपगमः। कर्मणोऽपीति स्वापूर्वंदारित भावः।

अनुमानमिति। यदेतदुपन्यस्तमनुमानं तदिति भावः। कार्येलेनाऽनित्यः लादिति। कर्मापूर्वस्य द्यनित्यलादुपादानान्तरसापेचलमेव। अतो न तन्मूलकारणं स्यादिति भावः। मूलग्रहणेन कर्मापूर्वस्थेह सहकारिकारण-लमभ्यपगतम्। वच्यति हि— सृष्टिहेतुकमीन्मुख्यानन्तर्याथीऽयमयणब्द इति।

सर्वसाचित्या इति नित्यत्वे हेत्रतः। साच्यस्येव द्यानित्यत्वं युतं न तु साचिचिद्ररूपस्येति भावः। साचित्वेऽपि उपादानत्विसस्यत एव। वच्यति च— यारदेव तद्दारेण जगदुपादानं निमित्तं चेति। राष्ठान्तः सिष्ठान्तः। प्रधानादे-रिति परमात्वादिग्रहणम्। सांख्याभिप्रायेणाशङ्का सांख्यवार्हस्यत्याद्यभिप्रायेण परिहारः। चेतनानिधिष्ठतस्येति प्रधानादेरिप कथित्वत् कारणत्वमस्युपगतम्। वच्यति हि—प्रकतिपुरुषका ला हिविधा इत्यादि। सर्वाधिष्ठानसमर्थेत्यसुमर्थं विवृत्वत् दर्भयति—सकलं कारणिमिति। नहीह प्रचितोऽर्थं उपचणीयः सकलस्य जगतोऽधीभिति। परमार्थसत्वस्येति। सत्त्वमस्तित्वम्। तच हिविधं परमार्थसिदं प्रतीतिसिद्धचेति। विमित्तमात्रत्वमेवेति। न त्पादानत्वमपीति भावः। निरीखरसांख्यादिपत्तेषु तु न कर्मणोऽतिरित्तं निमित्तकारणमस्ति। सिखरसांख्यादिपत्तेषु तु न कर्मणोऽतिरित्तं निमित्तकारणमस्ति। सिखरसांख्यादिपत्ति। पाग्रपतादिग्रहणम्। सर्ववर्णतदर्थसमध्याक्षकस्येति। परमसम्पष्टिर्ववच्यते। अध्यस्तवेनेति। अध्यस यारोपः। तहारेणिति। तस्मिन् सित तथा प्रतीत्युववत्तेरिति भावः। तच्छेषत्विमिति। तदीयकार्येकनिष्ठत्वम्। विग्रहण्यस्थं त्वेतन्त्रतिवादनार्थमेवेति भावः।

विरचितपदं विद्यणोति – भरोरव खेनेति। भिष्टपदानि तु स्थूलविषयकथन

and the same

एव व्याख्येयानि । स्नातन्त्रेय हेतुमिति । हेतुरिह लिङ्गमेव । सक्तलजगती-रधीयनेन स्नातन्त्र्यस्भावता गम्यत इति भावः । तर्ह्यधिष्ठाढलेनेति । सक्तल-जगतोरधीयनं हि तयोर्थयेष्टविनियोगं प्रति पर्याप्तलं तदेव चाधिष्ठाढलम् । अतः प्रवर्तकलादिकारिलं स्थादिति भावः ।

शास्तिति नित्या। स्वसिविधमात्रेणैव प्रवर्तकलेनाऽविकारित्वादिति भावः। तर्हीति। प्रधानप्रवृत्तौ तदप्रवृत्तौ च निर्विश्रेषावस्थलमेकरूपत्वम्। परमार्थ-तस्त्रदभाविऽपीति। वास्त्वसमीचायामित्यर्थः। मायाद्वारेणेति। मायेव ताविच्चसुनि स्वामवभासयति। ततस्य स्वाधिष्ठानस्य स्वतन्त्रस्य तस्य विद्यसुनः कारणत्वमप्यवभासयति। ततस्तस्मात् बुद्ध्याद्यर्धजातमपीति भावः। पद्मान्तरिष्विति क्रमोपन्यस्त्वचार्वाकजैमिनीयाद्यभ्यपगमे। एवंविधकारण-तस्यापीति। प्रातीतिकस्याऽपीति भावः। पारमार्थिककारणत्वस्याऽत्यन्तानुप-पत्तिरिप्राव्देनोक्ता। सा चाऽनुपपत्तिस्त्वत् तत्वेवोक्तैवित। चित्तग्रिष्ठिवितरण-सामर्थं चेति। तस्या दिमात्रविग्रह्वात् सक्वजगदधीभित्यादियोगाचेति भावः।

दृह गारदायाः खरूपतः स्थूलरूपपर्यन्तं तत्त्वखरूपपर्यन्तं चाऽवरोहमारोहं च विद्धतेतदिष स्चितम्। साधकानामनुष्ठानावशेषकालेषु मन्बदेवतायाः खरूपतः स्थूलरूपपर्यन्तं ततः खरूपपर्यन्तं चाऽवरोहारोहावच्याऽनुसन्धानं कार्य-मिति। किञ्च गारदाया दृष्टभीं स्थितिं वदनेतदिष दर्भयति। परदेवतायास्तत्त-दायतनेषु सिन्निहितानि विखेखरमहालच्यारादिरूपाख्ययेवमेव प्रतिपत्तव्यानीति।

अय विषयादिकं वदन् विषयं ताविष्ठभजते—स्यूलेति। विषयस्तावदिभि-धीयते। सचैवं पञ्चविध द्रत्यर्थः। प्रयमाधेनेति। अकचरतपयेत्यमी वर्णा आद्या येषामिति समासः। ननु कयं विराडतोक्त दित तत्नाहः—माहकाचरन्यासस्थान-मिति। यस्याऽवयवक्नृतिरियं विराट् स दित भावः। सचेह समष्टिव्यष्टि-रूपोऽभिप्रेतः। मूले बाहेति बाह्वभिधानम्। मध्यास्यं पवर्गस्थानम्। हृक्कृब्देन हृत्प्रदेशयहण्म्। तत्न हि द्र्यदिक्क्रभेण व्यापकानां न्यासः। ककारस्तु समासान्त एव। अताऽभिप्रायान्तरं द्र्यति—मध्यशब्द द्रत्यादिना।

श्रयांन्तरमाइ—श्राख्यग्रव्देनित। श्राख्याय्यते एभिरितोति। प्राणादिमात्र-भाजामात्मनामनभिव्यक्तानां त्वगादिसङ्घातयोगाचैनमैत्नादितया ज्ञानं व्यवहारश्च भवतीति भावः। इतीति। स्चित इत्युपि सम्बन्धः। यादिन्यासस्थानानीति। त्वगादिबुद्धग्रा हृदि न्यासो व्यापकन्यासो वा विविच्चतः। यत्तु मात्वकापटले वच्यते—हृद्दोर्भूलेत्यादि। तेन सहाऽस्य विकल्यः। तेषां यायात्म्यमिति तत्त्वम्। यथा धातूनां सङ्घाततयात्मनां व्यवहारसाधनलमिति तत्तदन्वर्धाभिः तत्तदायाः त्य्यमनुसम्धेयमित्यप्यनेन स्चितम्। यतो वच्यते—हृदयं बुडिगम्यलादित्यादि। धालादियोग इति। यं लगात्मने नम इत्यादि। हं ब्रह्मात्मने नमः। हं माया-

कानी नमः। चं परमाकानी नम इति। लगादिस्थानन्यासिवधी चाऽयं त्योगः।

सर्वमन्त्रजपादेः शेषतयित । त्यादीनामाख्यत्वेन सामान्याक्षतित्वात् तत्तनान्ताणाञ्च विशेषाक्षतित्वादिति भावः । तत्तनान्त्रजपध्यानयोगतपंणोपस्थानादिषु
तत्तनान्त्वन्यासात् प्राक् तच्छेषतया माद्यकान्यासोऽपि कर्तव्य दत्यपी ह सूच्यते ।
तत्र्यकारस्तु सौस्थानिकौत्थानिकत्यादिना वच्यते । न्यासस्त्रसावर्थात् क्रत्साया
माद्यकाया दत्यवस्यम् । यदा सर्वमन्त्रशेषतया जपादेरिति पाठः । परमात्तमायादीनां माद्यकाशेषताभिधानेन तद्वाचकाजपापरमात्मप्रणवह्नत्रेखादीनां
स्वप्रधानानामपि तत्तनान्त्रशेषतया न्यासः स्त्रित दत्यर्थः । वच्यति च
नित्यस्तिपिन्यासानन्तरमिति । इंसपूजां सङ्गर्प्येति । सामान्यपटलोक्ता न्यासाः
सर्वत कार्या दति च । साधकश्ररीरे सिन्धाने सतीति । सर्वन्यासकार्यमनेनोपदिश्यते । सन्तिधानं चैतत्तादात्मप्रपर्यवसितिमिति बोद्यम् ।

देवतावयवित्रीषकत्यनार्थिमिति। इह तिविधी मात्रकान्यासः। साधकगरीरोत्पत्यर्थन्यासः सर्गन्यासः। यहच्यति — मूलाधारात् स्पुरिततिटदाभित्यादि।
तथा ग्रुडन्यासेन सकली क्रत्येत्यादि। तत्सं हृत्यर्थन्यासः संहारन्यासः। यच्च
वच्यति — तत्रोक्तचतुर्विधिलिपिन्यासानामिति। साधकगरीरे देवतात्मनस्तादात्मत्रस्थित्यर्थन्यासः स्थितिन्यासः। सोऽपि तिविधः। ग्रनेष्वरगुणसंहारप्रधानः
संहारन्यासः। ऐष्वरगुणोदयप्रधानः सर्गन्यासः। तत्स्थितिप्रधानः स्थितिन्यासः।
तत्रैष्वरगुणोदयप्रधानोऽयं न्यासोऽभिग्रेयते। गुणोदयार्थत्वेऽप्यस्याऽऽद्यत्वात्। गुण्युदयार्थत्वमप्यस्तीति कत्यनार्थत्विमित्युक्तम्।

चकारादिलं स्यादिति। परमात्ममायादिक्रमोपपत्तेरिति भावः। सर्वेत्रेव सामान्यविश्रेषात्मकं होति कालाभिप्रायम्। हिशब्देनाऽऽगमोपपत्तिसिष्ठ-मेतदिति स्वितम्। न्यासेनोत्पाद्यत इति। यद्यपि समष्टिब्यध्यात्मकं देवताश्ररीरम् किन्तु साधकश्ररीरे तथा न रूटिः। यद्दा तत्र समष्टिश्ररीरतया न रूटिः तदर्थे तस्य सन्निधानं न्यासेनोत्पाद्यत इत्यर्थः।

न च संहारक्रमेणिति। साधकणरीरसंह्रत्यर्थः संहारन्यासीऽयं विविच्चतः। उभयोरप्यात्मन्येव संहारादिति। साधकणरीरस्य देवताणरीरत्वारूढावयं संहारः। तदा च सामान्यतो देवताणरीरतावगती मात्रकया तत्संहारसंभवः। तदा च क्रत्सस्य साधकगरीरस्य संहार्यत्वात् तस्य तदिधिष्ठानसाचिचिद्र्पे देवता-तत्त्वे संहार इति ज्ञेयम्। विशेषसंहारक्रमचिन्ताया इति। सामान्य-संहारानन्तरं विशेषसंहार इति क्रमः। कर्तव्यत्वादिति। चिन्ता तावदुभयथापि शक्यत एव किन्तु संहारसंस्कार एवमेव स्थात्। श्रागमप्रामास्थादिति भावः। यदापि देहोत्पत्त्यर्थी माळकान्यासः। वच्यति च—तत्रोक्तचतुर्विधिलिपिन्यासाना-मित्यादि। द्वात्रापि समानमेतत्। न्यासान्तरेऽप्येतत् सर्वे यथायोगं योज्यमिति।

प्राणादिक्पस्त्व्यादिकयनिति। प्राणमायापरमात्मानः प्राणादयः स्त्व्यकारणसामान्यसान्तिणः स्त्व्यादय दति नानुपपत्रमित्यर्थः। तेन विनेति।
स्थूलादोनां केवलत्वेऽप्येकैकांभेन मियःसमावेभोऽस्त्येवेति भावः। विराजोऽपि
सर्वाक्यतादिति। विरासाम स्थूलमात्राभिमानिन्यपि देवता कत्स्वेव स्यादिति
भावः। प्राणवुिक्जोवस्थितिकरा दति। स्थूलदेहगत एव कश्चिदंगः प्राणादीनां
तिस्मत्रासितं विद्धत्तत्रश्चातं प्रतिबभातोति भावः। अत्रादिभव्दवाच्या दति।
'श्वत्रमयं वै सीम्य मन' द्रत्यादि प्रसिष्ठिक्ता। यत् तु वच्यति—अत्र प्राणप्रव्देनिन्द्रयादिप्रवृत्तिकारणमत्रमुच्यत द्रत्यादि। तत्र पचे ह्रत्वेति प्राणवुिद्धजीवानां वा ग्रहणं स्यादिति। स्थूलसमाविभिनां त्वितरेषां द्रहाविभेषं वेत्यभिप्रायेणाह — अस्मिन् पच दति। विन्दुनादादिभिरिति। सर्ववर्णानां वीजिबन्दुनाद्मिक्तिभान्तांग्रयोगादिति भावः।

सीस्थानिकानुष्ठान इति । सुस्थानं साधकस्य खस्थावस्थतया तटुचितकाल-संभवः । उत्थानं तस्यैवावश्यकार्यान्तकार्यान्तरोद्यक्तावस्थतया तटुचितावसरा-योगः । स्नानादीति । स्नानतर्पणोपस्थानपूजासुतिनमस्कारसवनसपर्यानित्य-सेवारस्थावसानमन्त्रोद्याख्यान्यवणादियहण्म् । स्नानादीनां पृथगुपादाना-देतदवसीयते । सीस्थानिकमीत्यानिकं च देहश्रद्वगादियोगजपपर्यन्तं प्रधानं कर्म विविच्चतिमिति । तेन स्नानादीन्युभयोरवस्थयोनं भिद्यन्ते । भोजने तु स्नानतो विशेष दत्याह—भोजनकाल इति । मात्यकायाः स्वप्रधानत्वे मन्त्रान्तरशेषत्वेऽिष समानमेतसर्वे भवति । किञ्च मन्त्रान्तराणामिय न्यासभेदसंभवे सौस्थानिकादिष्वेषा रोतिरनुसर्वेत्या । देशकालाद्यपेचयेति । सौस्थानिकेऽिष कुदेशसंभवे सर्वे लघुनु-ष्ठेयम् । श्रीत्यानिकेऽिष पुख्यायतनसभ्यवे सर्वे विततमनुष्ठेयमित्याद्यववोद्ययम् । श्रयवित्यादि । समस्तमन्त्रपारायणोद्यार्थेति । न केवलमात्यकाया एवेह

अथवत्यादि । समस्तमन्त्रपारायणां द्वारायति । न केवलमात्याया एवेष्ट् मन्त्रपारायणमिति समस्तमन्त्रग्रहणम् । यतो वच्यते—तत्तन्त्रमन्त्रभदेनित्यादि । न च समस्तमन्त्राणामिव पारायणम् किन्तु तेषामपि मन्त्रपारायणमिति । यस्या मन्त्रदेवताया यो मन्त्रवर्गी वच्चते ब्रह्मसरस्रतीविश्युश्रीत्यादि तथा तेषा-मवान्तरवर्गीऽपि क्षण्यवर्गी नरसिंहवर्ग इति तस्या मन्त्रानुष्ठानिवधी तहर्गजपो मन्त्रपारायणम्। सकलमन्त्राणामप्येकैकस्य वर्गसंसर्गवैचित्रयतो यावान् विस्तर-स्तज्जपस्तस्य मन्त्रस्थापि मन्त्रपारायणिमिति न्यासस्थानकथनादुद्वारग्रहणम्।

मात्रकाया मन्त्रपारायणं ताविद्विष्ठम् खरव्यज्जनभेदात्। तत्र प्रथमं खरपारायणमुच्यते। श्रकचटतपयाद्यैरित्यादि। श्रकचटतपयवर्गसम्बन्धिभिरिति षट्सु समासो विद्यतः। किमिन्न सिद्धं भवतीत्यान्न—पञ्चाश्रदणीनामिति।

प्रयोगप्रकारं दर्भयति—लिपिन्यासस्थानिष्वित । प्रधानं वर्णिमिति परितः सतां षोड्गस्वराणां तत्परिवारत्वमिप स्चितम् । सक्वनात्वकां विन्यस्थै-तदारस्थ्यम् । जपेच जपप्रिय द्रत्येकं वाक्यम् । ध्यायेदिति । न्यासस्थाने-ष्वेतिद्व्यवबोद्ध्यम् । वर्णानां तेजोरूपेण प्रक्तिरूपेण रेखारूपेणेव वा ध्यानम् । श्रों श्रं श्रों नमः द्रत्यादिप्रणवपुटितनमोऽन्तवर्णीपादानेन सर्वमन्त्रन्यास-विधावप्येवं तदीयवर्णपदादिप्रयोग द्रत्यिप दर्णितम् । श्रों श्रं नम द्रत्यत्व जघन्य-पचोऽपि स्चितः । न्यासादीति जपध्यानग्रहणम् । यद्वा तर्पणपूजाहोमादीना-मिप ग्रहणम् । ननु कदा पुनरेत्य्यासादि कार्यमिति । उच्यते । मात्रकान्यास-विधी वर्णन्यासे कते पारायणन्यासः । वच्यति च—तत्तदचरन्यासे तत्पारायण्या-स्विधी वर्णन्यासे कते पारायणन्यासः । वच्यति च—तत्तदचरन्यासे तत्पारायण्या-स्विधी वर्णन्यासे तत्पारायण्यासः । ध्यानकाल एव ध्यानिसित ।

श्रय व्यक्तनपारायणक्रम इत्यादि। उत्तरिति। स्यूलं विषयमाहित्यविति

श्रेषः। विविधरचनिमत्यचाऽयमाश्रयः। इहाऽकारोऽपि व्यक्तनत्वेन कत्यनीयः।
श्रक्तखादिषट्तिंग्रहणीनां प्रत्येकं षोङ्ग्रखरानुषद्धः। यथा—श्र श्रा द दे क
का कि की इत्यादि। तेषामेकैकस्य तथा षट्तिंग्रता योग इति व्यक्तनपारायणं
षोङ्ग्रविधम्। तत प्रथमं ब्रह्मब्रह्मपारायणम्। श्रो श्रं भो नम इत्यादि
श्रक्तखादि षट्तिंग्रहणस्थानेषु षोङ्ग्रदलानि पद्मानि विभाव्य तत्किणिकायां तं
तं प्रधानं वणे विन्यस्य दलेष्वेकैकं तत्तदनुवद्धं तत्तहणेयुक्तं खरं विन्यस्य तं तं
खरं परितस्तत्तत्सरानुवद्धान् केवलाकारयुक्तान् श्रक्तखादिषट्तिंग्रहणान्
विन्यसिदिति प्रकरणार्थः। विमर्गान्तं समानमिति। श्रकारपद्मस्य षोङ्ग्रे दले
यो विमर्गस्तदन्तिमत्यर्थः। इह लाकारादिपद्मेषु न न्यासो मन्त्राभेदात्। यद्यपि
पूर्वं स्तरपारायणे श्रकारपद्मदलेषु न क का कीत्यादीनां न्यासोऽस्ति तथापीइ
तथा न्यासो मन्त्रभेदोपपत्तेरिष्यते। इह ब्रह्मब्रह्मपारायणादिसमास्थातो
वर्गय एषां प्रयोगो यथा स्तरपारायणिमिति लभ्यते। किञ्च तत्तहर्णेषु

तत्तनमूर्त्यनुसन्धानमपि स्चितम्। कर्णिकायां परा सरस्ती मितः दलेषु तदंगतया ब्रह्मब्रह्मादिषोड्ममूर्तयः तत्परितस्तत्तदंगा ब्रह्मब्रह्मकलारूपा इति। एवमृत्तरेष्वप्यवबोद्ध्यम्। स्वरपारायणिऽपि समानमेतत्। अं आं नम इत्यादि। अस्मिन् पारायणे प्रतिदलं षट्तिंग्रदणीनामकारयोग दत्येव भेदः। अः आं नम दत्यादि। अस्मिन् पारायणे प्रतिदलं पट्तिंग्रदणीनामकारयोग दत्येव भेदः।

अधेमामेव रीतिं समस्तमन्त्रेष्विप दर्भयति—पारायणक्रमवदिति। उक्त-पारायणक्रमवन्त्रन्त्वभेदानामिष पारायणस्याऽचरिवरचनारूपत्वात् सोऽिष पारायणक्रमो विरचितित्यनेन स्चित इति सोपस्तारं योज्यम्। अत्र कचटत-प्याचास्त्रतन्त्रन्त्रसंभिवनो वर्णाः मुखबाहादिशब्दाश्च तत्तन्त्रन्त्ववर्णस्थानपराः। अयं भावः समस्तमन्त्रेष्विप तत्तद्दर्णस्थानेषु यावद्दर्णदेनानि पद्मानि विचिन्त्य किर्णिकायां तं तं वर्णं दलेषु तद्दर्णयोगिनः सर्वास्त्रतन्त्रन्त्ववर्णान् विन्यसेदिति।

यद्वा समस्तमन्त्राणां सामान्यतोऽयमुद्वार उच्यते – पारायणक्रमवदिति । सोऽपीति । स समन्त्रभेदोऽपीत्यर्थः । श्रव्र तु सुखबाहादिशन्दैः सर्वमन्त्रेषु तत्तदवयवन्यासभाजस्तत्तदर्णा ग्रह्मन्ते ।

अयेति समस्तमन्तोडारानन्तरिमत्यर्थः । उत्तैरिति । खरपारायणतया व्यक्तनपारायणतया चोत्तैरिति भावः । वर्णवर्गेरित्येतस्य विव्यतिमन्त्रवर्गेरिति । कदा पुनस्तत्तन्त्रन्त्वपारायणिमिति । उच्यते । यदि तावत्तत्तन्त्रन्त्वाणां वीर्याधानार्थ-मित् स्वतन्त्रत्या कर्तव्यम् माढकाव्यास्यनुस्मरणार्थत्वे तु न्यासिवधी स्यात् । यदि पुनस्तत्तन्त्वन्त्रत्वस्त्रत्विभूत्यर्थे तदा तत्तन्त्रन्त्वपुटितमाढकान्यासानन्तरमेतत् कार्यमिति । अन्यस्त्रविधं श्रक्यं वत्तुमिन्त्रयर्थिनिति । अन्यस्त्रविधं श्रक्यं वत्तुमिन्त्रस्तित । अन्यस्योऽपि स्वितः । तेन सप्तभिर्वर्णवर्गेरिति षड्ध्वप्रचयोऽपि स्चितः ।

वर्णपदमन्त्रास्त्रयः प्रत्यचा मन्त्रवर्गाः कलात त्वभुवनानि च चयः परो चाः
तत्ममध्यात्मको मूलवर्णाङ्गरूपः सप्तमो वर्गः। तथाविधेवर्णवर्गि विरचिततत्तदुचितावयविति। तस्या बुडिगतत्वादिप कलाभिरवयवैरित्यादि वरणोपपत्तिः।
लिपिन्यासे क्षते चायं न्यास इति। कलाभिरिति। यद्यपि षड्भ्वानो देवताविग्रचगताः तथापि व्यष्टिसमध्योरभेदात् साधकविग्रचेऽपि नामावयवादियोगादेवमभिधानोपपत्तिः। तानि चेति। शून्यात्मने नमः स्पर्शात्मने नम
इत्यादयो मन्त्राः। इच्छादीन्यपि मध्यमान्तर्गतान्येव प्रसरपुष्पाञ्चलौ यद्वच्यते
—वामायै ज्येष्ठाया दत्यादि। ततोऽर्थादुभयत्रापि स्थानादिविकल्यो वेखरीन्यासात्
पूर्वमविति। परा पश्चन्ती मध्यमा वैखरीत्यमुना क्रमेणाऽयं न्यास इति भावः।

माहकान्यासिवधी चैव न्यासः स्यात्। तत्तन्यन्त्रन्यासिवधी तु मूलपुटितमाहकान्यासात् पूर्वमिते परादिन्यासाः स्युः। श्रयवा भूषणन्यासानन्तरमितव्यासचतुष्टयं कार्यम्। किन्तु तदा जपपूजावसाने गुणितयोगात् पूर्वं वैखरीमध्यमादिक्रमेण संहाररीत्येते न्यासाः स्युरिति। तपजपचयादिश्रव्दवाच्यमिति। 'स
तपोऽतप्यत' 'तपसा चीयते ब्रह्म' दत्यादि प्रसिष्ठिरुक्ता। कारणात्मन दति।
सामान्यमेव तावलारणम्। किन्तु तस्य स्टब्धाद्यन्मुखं यद्रूपं तत्कारणाकारामिव्यक्तेस्तथा व्यपदेश्यं भवतीति भावः। स्टब्धाद्यन्मुखमित्यादिश्रव्देन संहारफलोत्याच्यादिश्रहणम्। शाख्यतत्विमह व्यावहारिकमिति। श्रादिसर्गादीति। ब्रह्मसर्गप्रलयाभिप्रायेण। श्रादिमहित। तयोविश्रेषणोपादानम्। सदादिरूपत्वाचेति।
परस्परव्याहत्तेषु घटपटाद्यर्थेषु श्रनुवत्तत्यानविद्यन्त्वात् सत्तामात्मिप शाखतं
भवति। श्रत एव महासत्तेति व्यपदिश्यते। एवं चिदानन्दयोरिप ज्ञेयम्।

<mark>त्रय परातदर्</mark>थात्मकामिति । सामान्यरूपं विषयमार्हत्यन्वय:। त्रात्माविभक्ता-न्तर्भुखकारणात्मकमिति। देवतात्मनः खरूपस्याग्रेषद्वैतनिर्वाहनं यक्कृति-मात्रं तत्स्ररूपवित्रान्तिलचणायां प्रलयदशायां ततः स्वाधिष्ठानचिद्रूपतो न विभक्तम्। अतएवान्तर्मुखं तत्स्वरूपमात्रविमर्शस्यभावं सत् सक्वलाद्देत-निदानतया वस्तुतः कारणं भवति । तदेतत्सामान्यमित्यर्थः । शक्तिरूपमिति । बीज-विन्दादिषु मध्य दति भाव:। विश्वयोन्यै नम दति मन्तः। अविश्वष्टमिति साच्य-भिप्राय:। अव्यवहार्यमिति लचणयोत्ती हेतु:। साचिणसु स्वयमेव सिद्धला<mark>द</mark> न्यास: । यद्वा शारदाये नम दति प्रथमत एव व्यापकमिष्यते । एवं मन्तान्तरेषु तत्त्वन्द्वेण प्रथमती व्यापकम्। विश्वेश्वरमहालद्धारादिष्वपि समानमेतत्। स्यूलसूच्यकारणं समष्टिव्यध्यात्मकं भोग्यभोगायतन्-स्यूलादिलचणिमिति। भोक्नृविग्रहाद्यात्मकम्। तहदाति। कायिकादिसकलकर्माराधिता सतीति भावः। भुतिक्पं फलमेतत्। तत्कारणं चेति मुिकक्षं फलम्। तच्छव्देन स्थूलादिग्रहणम्। तलारणग्रब्देन च सामान्यस्य ग्रहणम् । ब्रह्मविद्याधिरूढा सतीति । देवताया तिद्विषया वच्छमाणा श्रीषयोगपर्यन्तजन्या यदनारोपितं रूपं तद्वस्र। मनो हित्तर्बद्माविद्या। द्यतीति। दो अवखण्डन इति धातीः स्थनि रूपम्। शारदा-शब्दार्धे उभयत्रापि समान एव । व्याख्येयमिति । शारदाशब्दस्य स्रतः सर्वशक्तायां देवतायामिव वृत्तेरिति भाव:। शारदापदिमित्यं विवृख्वेतदिष दर्भयति—विश्वे-खरमहालच्मग्रादिपदं हृज्ञेखासरखत्यादिपदमप्येवं परदेवतार्थतया नेयमिति।

प्रयोजनक्षयनेनैविति। प्रयोजनमातेऽप्यारमोऽभिहिते तदर्धिनस्तत प्रवृत्ति-

रवश्यं स्यादेविति सामान्यतोऽधिकारिसिडिः। वितरित्वत्यादिनेति। श्लोकः श्रीषेणिति श्रेषः। दृष्ट केवलकैवल्यार्थी सुख्याधिकारी। सुक्तिक्रमेण तद्रथीं मध्यमः। केवलभुक्त्यर्थी श्रधमः। वश्याकर्षणादिप्रयोगमात्रार्थी चुद्राधिकारीति भेदः। कथंविधोऽसावनेन सिद्ध दृत्याह—श्रुद्धान्तःकरण दृति।

दीचे ह दिविधा लीकिकागिमिकी च। तत्र लीकिकी वाचिकादिदीचा। आगिमिकी तु तिविधा आणवी शाक्ती शांभवी चेति। तत्र वाचिकीयं शारदा वस्तितः परिश्व वितरिविद्येवमाशीर्लं चणा स्थूला। तथापि संस्कृतस्य ग्रन्थ-स्वणादाविधकारः। अनेनैतदिप स्चितम्। प्रपञ्चमारं व्याचिख्यासुनैतत्श्लोक-द्वारेणयं वाचिकी दीचा स्रोतः कार्यंति। यद्यपीयमेका दीचैव तथाप्यनयाऽर्थीप-लचणाभ्यां विश्वषाधिकार्यप स्चितः स्थात्। ततः श्रुद्धान्तः करण दत्यर्थितार्थ-क्यनं वद्यमाणार्थस्वणश्रीष्ठतया चित्तश्रुद्धाश्रामनात्। गुक्णित्यादिनोप लचितार्थं उक्तः। दीचामेदलचणार्थं व्यात् अस्या दित।

<mark>त्रणुभिर्मन्त्रैरिति। यदुर्तं – मन्त्रात्मकवर्णविश्रेषपरामर्शेरूपत्वादाणव दति।</mark> संद्वत्येति लिपे: संहारन्यासेन संहार: सर्गन्यासेन च सर्ग इति द्रष्टव्यम्। अनिन कदाचिदियतापि कार्या देइश्रुडिरित्यपि सूचितम्। न्यासक्रपाणवीदीचाप्रकार इति पूर्वीर्धेन स्चित इति भावः। खणितस्त्रेणिति। खात्मतः णिष्णातान्तं स्वरूपेणानुस्यूतं यितात्वं भावियत्वा तेन मार्गभूतेन यहा तेन स्वाकारेणित्यर्थः। प्रविश्वेति। सक्तजगदधीग्रीतिपदेन स्चितमेतत्। तत्त्वसंहारं कत्वेति। गाम्बतित स्चितम्। तस्वग्रहणं षड्ध्वविक्योपलचणार्थम्। कलाभि-रवयवैरित्याद्युक्तत्वात् । तं परदेवतारूपं भावयेदिति । विश्वयोनिरिति सूचितम् । शुंबतत्त्वसर्गीऽप्यनेनैव स्वितः। शांत्रदीचाप्रकार इति। यदुत्तम् ज्ञारणाः दिव्यतिरेकेण संविद्विकल्पमात्राकारत्वादिति । द्वारमेदपदेनैतदुक्तम् । स्वयिति-स्त्रस्य शिष्यात्मान्ततया प्रस्ती चत्तुःसम्बन्धादीनां द्वारत्वमिति। क्वेवलख-सक्पिसितमात्रेणिति गुरोर्यत्सक्पं देवतातत्त्वलचणं शिष्यस्यापि यत्तदेव सक्पं तिस्मन्नखण्डब्रह्मात्मैकत्वलचणि स्वस्क्षे स्थितिरनुचलतया स्थानम्। मानग्रहण्न यत्रव्यदासः। यदुर्तं—सर्वविकल्पचोदव्युदासेन खखभावमावोपपादनप्रव्यत्तवा यास्थव इति। यिष्यसर्वदेहग्रसन्रूपेति। समष्टिव्यध्यात्मकस्यूलस्स्यादिः सर्वी देह: खखरूपस्थिती तस्थारोपसिदस्य ग्रमनं स्थादिति। शारदेत्यनेनिति। यारं यतीति विवृतलादिति भावः। मन्त्राणामिच भूयस्वादासां दीचाणां ययायोगसुपयोगो द्रष्टव्यः । विषयविषयिभाव इति परस्परनियमरूप उत्तः॥१॥

गत्यारभौपयिकमित्युक्तविषयादिकथनेन किमिष्ठ साधितं भवतीति तद्दन् उत्तरक्षोकसङ्गतिं वक्तुमारभते — विषयादिमत्वादिति । भवत्ययमिति वच्चमाण-गष्टणम् । तमेवाऽवतारं सङ्गतिरूपमाष्ट्र—शारदेत्यादिना । पुराणादिष्वेवति । स्यूलदर्शनाभिप्रायेणाश्रङ्का स्व्मदर्शनाभिप्रायेण परिष्ठारः । परमकारणत्वानु-पपत्तेरिति । कारणत्वं तावदस्त्येवित भावः । विद्यासुत्यादिप्रयोजनयेति । वच्चमाणा मन्त्रा एव विद्याः । श्राख्यायिका कथा । श्रथाऽत इत्यत्नाऽयशस्त्रा-रभार्थः । यदारभाङ्गतयैतनाङ्गलाचरणं तस्य चाऽयमारभः ।

श्रयान्तरमाह—सृष्टिहेलिति। पुरा प्रलयावमाने प्रधानाद्वद्वाहरीखराख्या श्रमविति मृलान्वयः। श्राख्यायहणं पुराणागमादिप्रमिष्ठिस्चनार्थम्। तदाख्यासेत्यर्थान्तरकथनम्। तेषां वाचका मन्त्रास्रेति तदर्थं उक्तः। पदवाक्यादिः रूपत्वेऽपि मन्त्राणामाधियकल्पा एवेत्याख्यायहणम्। पुरेति चिरपूर्वकाले। श्रयान्तरमाह—तेषामिति। पुरेति प्रक्षत्यादिखतीया।

यद्यपि तत उत्पन्निसित प्रधानं शारदात त्वमेव तथापि तदिहासिप्रेतिसत्याह

—प्रियतमत्तीति। सायाश्रितसत्याचित त्वसिह प्रधानम्। तस्यैक त्वेऽपि
कार्यभेदतस्त्रिधा विकल्पः। विश्वसिदं प्रतीतत्वाद्विततत्वाच प्रथमं तद्त्तीति
प्रथा। तदेव वर्णव्यापत्या प्रधानिसिति। तद्वाचको हकारस्रेति। सकलवाचक संहारादिति भावः। त्रितयहेतु त्वश्रुतेरिति। पुराणादिष्वेवित भावः।
प्राधान्येने त्याधिकारिक त्वात्। साधक वशास्त्रापि चिकसितरत्।

यस्यैव स्रोकस्याभिप्रायान्तरमाह—सृष्ट्यादावित्यादिना। सृष्टिः प्ररीरसर्गः। यदच्यति—निरवद्यादिमन्त्रैर्व्यापय्येति। स्रादिश्च्देन देवताविग्रहान्तस्रतुर्मूर्तिभावना। तेषु पुष्पाञ्चिलं कदाचित् साधकप्ररीरस्य समष्टीकरणं
देइसंहार इति सर्वं रुद्धते। ब्रह्महरीश्वराश्वेत्येकप्रेषेण सर्वेश्वरसिद्धः।
पुराभिमानिनामिति विश्ववैश्वानरादीनाम्। व्यस्तसमस्तप्रणवानन्तर्यमिति
सूचितमित्यनुषद्धः। प्रलयः सर्वमन्त्रनिदानभूतः प्रणवः। गुणप्रभिन्ना इतीत्यस्थिति च योग इत्युपिर सम्बन्धः। रजन्नादयो गुणा एवं सरस्तत्यादयः। सर्वन्नत्वं
सर्वेषामिको गुणः। सदखण्डसंविदादयोऽपि गुणा एव। श्रयमिह प्रयोगः। श्रो
श्रं द्वीं रजन्नपाध्ये स्थूलविराट्यरीराय विश्ववैश्वानराक्षने सर्वस्रद्धे ब्रह्मणे
सरस्ततीसहिताय सर्वन्नाय सदाक्षनिऽसङ्गाखण्डसंविदे परमाक्षने नम इत्यादि।

पञ्चममन्त्रं दर्शयितुमाइ - मूर्त्यंपवादमन्त्रस्विति । मूर्त्योरोपः सा कचिद्रूपे सामान्याद्यारोपतः सर्वेष्वरादिसंभवस्तदानात् केवलता च तदपवादः । अव निरवयनिर्गुणायेति गुणांगापवादः। श्रशीर्याशरीरायेति शरीरांशस्येत्यादि प्रतिपत्त्रयम्। इदानीं प्राक्षप्रतिज्ञातां विद्यासुतिमधिकारिविशेषणिन सह दर्शयित—प्रधानादभवित्रत्यादिना। विद्यानां महत्त्वमप्यनेनाधिकारिविशेषणिन सम्यते। महत्त्वकथनं च सुतिरिति। किञ्च ब्रह्मादयोऽपि द्येतन्त्रत्यता भावनादिभिरेव स्वसमोहितं लेभिरे किमुच्यते महाभाग्यमासामित्यपि विद्यास्त्रतिः स्थात्। किञ्चाधिकार्युत्पत्तिरपीह सूचिता। प्रलयावसाने प्रधानाद-भविति। प्रलय इह प्राक्षनदेहच्चयकालः। तदा यत्र स श्रात्मा सकर्मा पूर्वयुक्तः स्थितः तद्देवतातत्त्वं प्रधानम्। तत उद्भवश्च पित्रमात्रसंबन्धदारा विश्विष्टकार्यकरणसङ्घातेनोत्पत्तिः। ब्रह्महरीखराख्या इति। तेषां स्रतोऽस्थाधारणत्वमुक्तम्। गुणप्रभिन्ना इति विनयकार्यख्यादिगुणेरितरेभ्योऽत्यन्तभेद उत्तः। जगतोऽस्थेत्येवं विराडात्मना प्रत्यच्यतेपस्थिता देवतोच्यते। तस्य स्रष्टिस्थितिच्याः स्रात्मिन न्यासजपयोगलच्या एव। तेषु प्राधान्यतो निवष्टचेष्टाः। यदुक्तं—न्यसेत्रासप्रिय दत्यादि। प्रधानादेवं त्रिविधोऽधिकारी समुत्यचते। तावदिति ग्रस्थकतोऽभिप्रायः॥ २॥

ते विचिन्छेति। व्रिविधस्याधिकारिणो व्यवहारदशायां निजनिमित्तादिविचारयोगोऽपि स्चितः। स्ररूपविश्वान्तिस्तावत्परमपुरुषार्धः। नित्यत्वे
स्वमेव तस्त्वं स्ररूपम्। श्रनित्यत्वे तु यतः स्रोत्पत्तिस्तदेव स्ररूपमिति
स्वनिष्णत्यादिविचारोपपत्तिः। तदापत्तिसाधनमेव तावदनुष्ठेयम्। तदेव च
स्रोत्पत्तिकार्यं नान्यदिति स्रक्रत्यविचारोपपत्तिः। गुणसाम्योपाधिमिति।
माय्यभिधाननिबन्धनमुक्तम्। गुणसाम्योपाधिग्रहण् गुणसामान्यरूपस्य
सर्वेश्वरस्य ग्रहणार्थम्। वक्तारमिति स्वनिष्णत्यादेरिति श्रेषः। समाविदिन्निति
प्रातिमं ज्ञानमुक्तम्। श्ररूपत्वं तवेत्यव्यक्तत्वे हेतुरित्यर्थः। गुणसाम्यस्याऽत्यन्तनिर्विकत्यत्या तदिधष्ठानचिद्रूपानितिरक्तत्वादरूपत्वम्। तदेव च निर्विश्रेषत्वम्। मायासम्बन्धादिति। गुणसाम्यमात्वं माया भवति। स्विश्रेषत्विमिति।
वचनशिक्तयोग्याकारत्विमिति भावः। विद्यासुत्यादिप्रयोजनयेत्वादिश्रव्दोक्तमपरमिधकारिविश्रेषण्यम्। गुरुविश्रेषण्मम्याह—विचारक्तमा इत्यादिना॥ ३॥

श्रदेत्यसिन् प्रकर्णे। किञ्चैवसुत्पन्नानां स्वनिष्यत्यादिविचारिणामधि-कारिणां स्वाधिकारमिन्निव तादृग्गुक्संभवस्त्यतिपत्तियोगश्रेष्ठ स्वितः। मायिनोऽपोति न केवलं ब्रह्मादीनामेव। यदा मायित्वमाद्वेणैव न वचनो-पपत्तिरिति भावः। श्रवकृत्विमिति हिदः। तस्विमिति। स्थानविश्रीष इष्ठ दुग्धार्णवः। मूर्तिविशेषो नीलोत्यलदलप्रस्थामित्यादिलचणः। श्रादिशब्देना-नन्तभोगग्रयाग्रहणम्। यदा खेतदीपाद्युपलचणार्थमादिग्रहणम्। मूर्त्याभासेन शयितमिति । दुग्धार्णवादीनां खबुद्धाववभासेऽपि तच्छ्यितविग्रहस्य तथाऽनव-भासादाभासग्रहणम् । यदा दुग्धार्णवानन्तभोगयोः स्वेच्छामात्रविभावितयोरधुना दर्भनं जातम् न तद्दमूर्तेरिति। अतएव पश्चात् स्वसूर्तिं स व्यदर्भयदित्यभि-धानम्। अव्राभिप्रायान्तरं वदनन्वयमाचष्टे—मूर्तिरित्यादिना। मूर्तिर्मायेति। निर्विभेषचिनावस्य मूर्तिप्रस्थवातस्या दति भावः। श्रा समन्ताद्वासत दति। यदुर्तः — स्रोमित्यन्तर्नदिति नियतं यः प्रतिपाणिशब्द इति । विग्रहभूतेनिति । <mark>भ्रब्दा</mark>विभक्तत्वादर्थस्येति भाव:। गायकत्राणकथनादिति। सूतिभः सुतिभः स्तोढलाद्गायकाः तेषां त्राणं च तदीयसर्गादिकत्योपदेशतस्त-समीहितसाहाय्यकाचरणम्। देवतां चेति विश्वेग्रेति। सर्वेश्वराभिधानादिति भावः। श्रों बीजं ह्रीं शिताः। मूर्तिं संबन्धिलेनिति। मूर्तिः शिताबीजमेव। इह वैश्यव एव पीठन्यास:। सामान्यपटलोक्तन्यासा: सर्वेत्र कार्या:। सावर्णै-स्त्रिभिर्मितिभिरिन्द्रादिभिश्व पूजा। ब्रह्मादीनामप्येवमङ्गमू ह्यम्। ध्यानपूजे तु स्वावसरे भविष्यतः। तस्य चेति। तस्य च ययात्रुतस्तावदर्थः। त्रामर्भः संस्पर्भः। सर्वेष्वरस्य स्पष्ट एवेत्यर्थः। तत लहर्यस्तरङ्गाः। व्यास्यवस्यस्य मूर्त्यवस्यापत्यभिप्रायेणैवमेति इतम्।

गुणोचेषावस्थापत्यभिप्रायेणाऽप्येति हिष्टणोति — त्रयान्योऽधे द्रत्यादिना। यदुक्तं — व्याप्तिमातं गुणोचेषो मूर्तिभाव द्रित तिष्ठित। यद्दा दिविधाः साधकाः सकलिन हिष्टा निष्कलिन हाय। वच्चित च — एवं निर्भुणिन हानामित्यादि। तत्र सकलि हाभिप्रायेणवं विष्ठतः। निष्कलि हाभिप्रायेणाऽयमारम्भ द्रित। मायिनोऽपि स्थानमूर्ति विभिषायभावे वकृत्वमा शङ्कोत्येति दहापि समानम्। तत्र ब्रह्मादीनां बुद्धितेव स्थानिविभेषः। तदिभव्यक्तश्चेत्रन्याभासश्च मूर्तिरिति भेदः। दह मूर्त्याभासेन दृष्धाच्यी शयितिमत्येवमन्वयं दर्भयन् विष्ठणोति — मूर्तिरिति। तदिभव्यक्त द्रित। मूर्तावभास द्रित विश्रहोऽपि दर्भितः। नित्राभास द्रित। श्रतत्तिद्रवाभासमानमाभासः। दह विन्मातं मायाश्रितः। वस्यां सत्त्वल चण्यक् च्छांशस्त्रत्व विद्याभासः। तिस्मित्यत्विष्वं तदिति क्रित्तं विमात्व चण्येत च विस्वमिति षट्कोऽधैः संभवति। तत्र विग्रतिविस्वन्तु सर्वेष्ठरादीनामासा विन्मात्रल चणं तु विस्वं साची किन्तु सर्वेऽपि सर्वेष्ठरादयः स्थलस्य क्रारणसामान्यसाच्यं ग्योगिन एव। तेषामिप मन्त्रदेवता स्थलात्। तत्र स्थलस्य स्थल

सर्वे खरे विख्विमह प्राधान्यतो राष्ट्रवते । कत्स्वार्थेप्रतिवचनयोग्यतोपपत्तेः । एवच अजमव्यक्तमरूपमिति साइं मयैवेति चैतत् सर्वेसुपपत्नं भवति । ब्रह्मादिषु प्रतिविद्धं प्राधान्यतो राष्ट्रवते । अभिमतार्थप्रययोग्यतोपपत्तेः ।

किञ्चैवं परब्रह्मसाची सर्वेष्वरादिगुरुक्रमोऽपी इ स्चिती भवति। सिनः गयन इति । यस्य चैतन्यस्याऽयमाभासः स त्राभासी साचिचिद्रूपः सर्वेष्वरः । करसेऽपि मायातलार्थे तद्धिष्ठानत्या तत्साचित्या च व्याप्तस्य साधकवुदौ तद्रभ्नयोग्यतयाऽभिव्यक्तिरेव ग्रयनम् । दारत्विमिति । श्राभासे प्रतिविग्वसंभवात् प्रतिबिम्बस्य च विम्बतोऽनन्यवादिति भावः। ननु वुद्यौ साचिचिद्रूपावभासे <mark>किमाभासेन । यदुर्त्त—ब्रह्मविद्याधिरूढा सतीति । उच्यते । सर्वेश्वरावभासी हीह</mark> वाचो न साची चिन्सातावभास:। यदा ब्रह्मादीनामाभासा: व्यष्टय: सर्वेष्वरा-भासास्तेषां समष्टिः। गुणसास्योपाधिलात् सर्वेष्वरेण खव्यध्याभासानां खसमध्या-भासाकारेणाऽवभासनमिहाऽभिष्रेतम्। सकलमन्त्रन्यासजपयोगानामपीयमेव स्थितिरिति। किञ्च साधकानां निजसमष्टिभूतपरदेवतावबोधप्रक्रियाऽपीह प्रतिपाद्यते। विवेकज्ञानफलं संसारमान्यमित्याद्यभिधानाचैतदवगम इति। एवच ब्रह्मोपलचणभूतज्ञानिक्रयामितस्माकुलतादिसर्वसुपपनं भवति। मायायां तावदेतदाभासे न ग्रयनबुद्धाविति। नैष दोष:। सायाया अपि बुडावेवावभासादिति तस्य तद्बुडाविति शयनिमः खतोऽभिव्यितामात्रम्। ततो विवेकतोऽभिव्यक्तिविशेषः ततश्चान्ततस्तद्रभैनिमत्येवंविधमभिमेयते। sन्तर्यामिण इत्यवस्थाभेदात्तया निर्देश:। प्रचारप्रकारैरिति। किरणपद-विवरणम्। प्रणान्तसंसारोद्य इति। विविक्तक्षसस्य परदेवतालीकात्वपर्यन्तत्वा-दिति भावः। परमानन्दाकारिति पूर्णचन्द्रकरपदिविवरणम्। जडिवषया इति। लडयोरविग्रेषः । संसारदशाभिप्रायमेतत् ॥ ४ ॥ ५ ॥

श्रनन्तभोग इत्येतदिह दुग्धाब्यिविश्रेषणम् । श्रनन्ताकाराश्चित्तवृत्तय इति । समाधिवृत्तिरियमुक्ता । यदुक्तं व्यञ्जाविद्याधिक्टा सतीति । तस्याः सजातीय-प्रत्ययप्रवाहरूपत्वात् पुनः पुनराविभावसंभवः । श्राङ्किश्च्दो सूर्तिपच्चे श्राङ्किगदा-द्यायुध्योगाभिप्रायः । इह तु सायायोगाभिप्राय इत्याह —तवाभिव्यक्ताविति । सर्वतो व्यासस्यैकरूपस्यापि सत इति भावः । श्ररणादिति । सासान्यकारणादि-रूपेण चिदाश्चयतयाऽवस्थानमुक्तम् । यद्दा चिद्र्पिषंसाभोहनसुक्तसरणादिविषय-भोगसमप्णम् । गमनादिति । स्वाधिकारिवरतौ निवृत्तः ॥ ६॥

तेषु अव इति। वेदप्रथितिक्ता। विस्तीर्णकीर्तिर्वेति। लोकप्रसिद्धिः।

स्तिभिक्तैर्भन्तैरित्यकारादिसन्ताणां सर्वेष्वरप्रणवानां तदङ्गानासिप ग्रहणम्। व्यष्टिमन्तैरिप ससद्यात्मिन प्रत्ययो न्यासपूजादिषु प्रसिष्ठ एव। सुतिभिरिति। तासामिहानुपयोगादनुपन्यासः। यद्वा सासयन्त्वपटलभाविन्य एव ग्राह्याः। स्वमूतिं स व्यद्ग्रयदिति निष्कलविषये। दर्शनमपरोचीकरणानुग्रहलचणम्। यदुक्तम्—श्रपरोचीकतपरदेवतात्मतन्त्व द्वति। दृष्ट स्किभिः सुतिभिरिति मन्त्र-सुत्यादिप्रयोगस्य समाधिवृत्तिभः सह तदपरोचीभावापकारित्वमुक्तम्॥ ७॥

उन्नसी उन्नतनासिका। विसरणं प्रसरणम्। श्रीदरिकावन्य उद्रबन्ध एव। राजयः पङ्क्रयः। एषा इयं सूर्तिः। सूर्तिवर्णनं तु सकलसन्त्रसुर्तीनासप्येवं समुचितरूपाभीगप्रतिपच्यर्थम्॥ ८॥ १०॥ ११॥ १२॥ १२॥ १४॥

भिक्तप्रवर्शिचता इति। चित्तशब्देनात्मशब्दो विवृतः। तत्राऽब्रवीदज इति। ब्रह्मगतायाः सर्गेश्रतोष्ठदुवृद्धतमत्वादिति भावः। श्रजः ख्यंभूब्रह्मा। प्रकारान्तरमाद्य—श्रजोऽकारज इति। श्रकारोऽवर्णविग्रहं देविमित्युक्तः परो देव एव। इह त्रिविधस्य साधकस्य गुरुसमासादनसंभवोऽपि स्चितः॥१५॥

यद्यनित्या दित । जनित्यत्वे तु यत्नारणं तत्स्वरूपं भविष्यतीति ब्रह्मणोऽ-भिप्राय: ॥ १६ ॥

मूले परं ज्योतिरिति शाङ्गिणो यहणम्। प्रिमताचरिमति। प्रिमतं परिमितमचरं यस्य भाविविस्तारसङ्ग्रहरूपत्वात् तत् प्रिमताचरम्। यूयमचर-संभूता द्रत्यादिवाक्यम्। पुन: प्रश्ने क्वते सर्वानित्यसुवाच हेति विस्तारोपक्रमः।

श्रत प्रकरणान्तरमाइ—प्रिमिताचरिमत्यादिना। प्रकर्षेणि लेतदाख्यातत्रयेण सम्बन्धनीयम्। सीयत इति मीङ्माङीः साधारणं कर्मणि रूपम्। मिनोतीति कर्मणि डुमिङ् प्रचेपणे। कर्मवासनाप्रचयेनाऽविद्यां स्थायिनीं करोतीति तदर्थः। परिच्छिनत्तीति। माङ्येती ग्रहीतः। कालपरिच्छेदोऽत्र विविच्तः। तदिभिन्निमित्यस्थाऽयमाश्रयः। इकारमुवाचिति द्यनेनीक्तं भवति। तदा च तदिभिन्नतामावि प्रक्रत्याद्यर्थस्थाग्रहणादक्तत्ममृत्तरं स्थादिति। सतत्वमित । तदाच तदिभिन्नतामावि प्रक्रत्याद्यर्थस्थाग्रहणादक्रत्ममृत्तरं स्थादिति। सतत्वमिति। साधकैरिति श्रीषः। श्रहमेलनरूपेणविति। मेलनं द्योरहयोः संसर्गरूपो मध्यमांशः। प्रक्रत्यादिमन्त्रो हकार इत्येतदपीह स्चितम्। सार्वेष्वरप्रणववद्यिच्छन्दसी। प्रक्रतिपुरुषकालाक्यको देवो देवता। हां हीमित्यादिभिरङ्गानि। श्रर्धनारी- खरी ध्येयः। तस्य वामदिचणमध्यमभागैरेतत्त्रा। क्यक्तस्यान् काली मोक्तिर

पुरुषे महदादिभोग्यजातं निष्पादयतीति भावः । तेषु वो जायते लय इति । तदा जिज्ञािसतमालच्य उत्तरम् । ग्राभिप्रायान्तरमाह—उपादानलिमिति । दृष्टं विविधस्य साधकस्य स्वात्मपर्याप्तगुरुसमासच्यनन्तरं तदुचितप्रश्चोत्तरप्रकारोऽपि स्वितः । ग्रव यूयमचरसंभूता इति मन्वदेवतास्वरूपभूतादचरात्तेषा-सुत्पत्तिरुत्ता । तेनैषामचरस्वरूपलं निर्धारितं भवति । सृष्टिस्थित्यन्तहितव इति । यथासं न्यास इव योगैककार्यलमेषां विग्रहोत्पत्तेरुत्तम् । तेषु वो जायते लय इति च न्यासादिभिः स्वस्वरूपभूताचराष्ययलच्योऽपवगीऽप्यभिहित इति ।

त्रथ यत्रागुत्तं प्रक्षतिपुरुषकाला इकारश्चोत्त इति यचेहापि तदिभन्नं खरूपं प्रमिताचरिमिति तदादिगुरोः प्रार्ष्ट्रिणो वचनसिष्ठमिति दर्भयनिहाऽचरग्रव्य स्थेयानिभाय इति सोपपत्तिकमाह—श्रद्धेत्यादिना। श्रद्धेत्यस्य गम्यत इत्यपरिसम्बन्धः। व्युत्पत्था प्रक्षतिपुरुषकाला रूब्या हकार इति विभागः। वाचस्य साचिचिद्र्पस्यकालेऽपि तिह्मित्वर्गाणां विधाभिन्नत्वात्मक्रत्यादितया वेधा विकल्पसंभवः। इह वाच्यवाचकयोरचराभिधाने।

अयमभिप्रायः वर्णास्तावदचराणि प्रसिद्धान्येव। त एव च मन्ताः। तथा जगदपोदं स्थिरमचरं प्रसिद्धमेव। तदेव च तद्दाच्यदेवता। यदेतद्दाच्यवाचकाम-चरं तदेतदेवाचरं स्थूलावस्थमेतत्त्वेव साचादचरमिति॥ १०॥ १८॥

अचरणब्दोक्तमिति। वाच्यवाचकयोरभेदस्य स्वश्ंप्रतिपन्नत्वाद्वाचकैकत्वस्य च हेत्येवं श्रुतत्वाद्वाचानां त्रित्वेऽपि तद्व्यतिरिक्तत्वादेकीकरणोपपितः। सर्वानित्यमुवाच हेत्यस्यायं स्थूलोऽर्थः। मुलाणीदीन् त्रिमूर्तिप्रश्लोत्तरमूतानित्यं वच्यमाणप्रकारेणोक्तवानिति। हकारः पुराकल्यावद्योतनार्थः॥ १८॥

यत स्त्ममर्थं द्र्ययित—सर्वेषामित्यादिना। समस्त्रण्टानुगतिमित। नित्यत्वसमर्थनार्धमुतं वाचकं ताविद्वः इकार एव। तस्य स्वरूपमूतार्थं यित्र वित्यत्व समस्त्रण्टानुगतिमित। यित्र वित्यं स्वयंमूलार्णत्या तस्यापि मूलार्णन्तरायोगात् समस्तमन्त्रानुगतत्या तेषामेवानित्यतोपपत्तेरिति मूलार्णयः शिक्षप्रायः। नतु इकारस्यैव कथं प्रतिबोजं स्वरूपमभ्युपगम्यत इति। उच्यते। परावाचस्ता वच्छित्तिलच्चणं स्वरूपम्। हिति च परावागेव। तदेव स्वान्तस्पुरत्सक्ता प्रव्याधिमात्रात्मकरिकातुन्त्रेषिनिषेप्रनरूपिकारिवलिस्तमेव प्रतिबोजम्। तत्र तस्योचितं स्वरूपं स्थादिति इह चतुर्धा विकल्पः संभवित। वाच्यवाचकी मिथी भित्री। वाच्यं प्रधानमित्रस्तद्गुणः। वाचकं प्रधानमित्रस्तद्गुणः। वाचकं वाचकौ परस्पराभिन्नाविति तत्र पूर्वविकल्पद्वयाभिप्रायेणैतदुक्तम्। वाचकस्य वाचकौ परस्पराभिन्नाविति तत्र पूर्वविकल्पद्वयाभिप्रायेणैतदुक्तम्। वाचकस्य

तावदिति। उत्तरिवकत्यद्वयाभिप्रायेणैतदुच्यते। यथवित्यादि। सर्वेषामेविति। वाचकस्य वाच्यानां चेत्यर्थः। ननु वाच्यानासुपरि सर्वे वच्यत एव तत इष्ट को विश्रेष दत्यत याच — संग्रहेणिति। कथं पुनरयमभिप्रायो लभ्यत दत्यत्वाच — प्रक्षतिमत्यादि। उत्तरिति। प्रक्षतिः पुरुषयैवेत्यस्मिन् प्रकरणे। सर्वोक्षत्व- कथनाचेति पूर्वेत्व सम्बन्धनीयम्। इदानीसृक्षविकत्त्यचतुष्टयानुगुणतया विद्यणोति मृलार्णमत्यादिना। प्रक्षिवीजं हृज्ञेखापटल उद्धरिष्यते। स्नूलार्णभव्देन प्रणवो वा विवचितः। तदुक्तं— मृलार्णभिति प्रणवशक्तिवाचकपचाविति।

परतत्त्वस्थोदासीनदशायां वाचकसनुत्तरसकारः। यदुक्तम्—अजोऽकारज इति। तस्य निजशिक्तिधर्मितया पुंस्वावभासदशायां स एव प्रणवः स्थात्। तक्कृिक्तिधर्मतया स्त्रीत्वावभासदशायासीशानास्थः शिक्तप्रणवः। तस्यैव शिक्तभावयोग्यतादशायां स एव हकारो भवति। साचादेव शिक्तदशायां यथोक्तरूपा सुवनिश्वरीति भेदः। एवसुत्तरचापीति। क्षेवलमर्थसहितमेव योजनीयिमत्यर्थः। वच्यमाणा इति। शिक्तपटल इति शिषः। कादिचान्ता इति तत्नैव वच्यमाणाः। विक्कतिर्विक्ततय इति सृलपदाभिप्रायः। अङ्गलेनेति। गुणतया। तान् सर्वान् ह इतीत्यसाहित। अत्रेतिशब्दोऽध्याहृतः।

यासकार्थः स्नाणिद्योऽमो हित्येतदचरिमत्युवाचेति हेत्येतन्मूलाणि यासकिमित चैतदिभिप्रायः। त्रत्र यत्परोचं प्राक्षिणो वचनमवभामते मूलाणि हेत्येवंविधं तदिभप्रायेणोक्तं समस्तग्रव्दानुगतं खरूपमाह मूलाणिमितीत्येतदव- बोडव्यम्। इह मूलाणिमिति हकारस्याचरस्य नित्यप्रश्नोत्तरं खरूपप्रश्नोत्तरं च। अर्णिवकतीरित्यादि सर्वं किमात्मकिमत्यस्थोत्तरम्। नन्वेवं हकारस्य केवलस्य प्रक्रिबादि सर्वं किमात्मकिमत्यस्थोत्तरम्। नन्वेवं हकारस्य केवलस्य प्रक्रिबादि सर्वं किमात्मकिमत्यस्थोत्तरम्। नन्वेवं हकारस्य केवलस्य प्रक्रिबाद्यापि वा सतो मूलाणित्या नित्यत्वं नित्यत्वं च नित्यानां प्रक्रतिपुष्प परावाक्तत्वमिति नियमः कथं वेवं नियमेऽप्यस्थाणिवक्रतत्वादिसर्वीपपत्तिरित तदेतदुपपादयित—हकारो होत्यादिना। प्रत्याहारार्थोऽपि सन्नकारो हकारा-भित्यक्त्यथ्यापि स्यादिति। तदुपरि निविष्ट दत्यभिप्रायेणाऽकारहकारात्मेत्येवं निर्देगः। तयोश्वेति। सर्ववर्णाद्यनुगमादित्यपि सम्बन्धः। यादन्ताचरयोन्दिति। मात्वकाया इति श्रेषः। गरहोतेतरवर्णयोरिति। हकारस्वेवं कस्नेव मात्वका भवति न केवलं तहर्णमात्रमिति भावः। इयता हकारस्य वर्णान्त-रियो विशेष छक्तः। एवमयमेव परावाक्तत्त्वमिति नियमः स्यादिति भावः। नादाकाररूपेण वेति सर्ववर्णाद्यनुगमादित्यनेनाऽन्वयः। हकारात्मकाया

मन्त्रदेवताया: स्थूलसूच्मादिपञ्चविधात्मकत्वात् तदनुरोधनायं वाच्यवाचक-नादबुद्धिज्ञानग्रितिविमर्भिचितोऽकारहकारयो: स्थूलाद्यंग्रेषु क्रमेण वाचकांशा इतरे वाच्यांशा इत्यवसेयम्। वाशब्दः सर्वेषापि संभवाद-नियमार्थः। कार्यानुगमे कारणस्य तदनुगमे कार्यानुगमादिति। वर्णानामादिशब्देन तत्प्रभिन्नानां मन्त्राणां प्रयोगमन्त्राणां च ग्रहणम्। तद्देवतानां च ग्रहणम्। नादाकाररूपेण वित्यकारप्राणादिवाचांशानामप्यु-पात्त्वात् हेतुस्तावदिस्यमुक्तः। अय साध्यमुच्यते सर्वभव्दार्धेति। नेवलस्य प्रतिरूपस्याप्येवं सावयवदारा सर्ववर्णतदर्यसङ्घातरूपत्वात् सवर्णादिषु तदर्थेष्विप तदवयवद्वारानुगमात् सकलवाच्यवाचकानुगमसिद्धेः सर्वात्मत्वं स्यात्। केनाकारेणास्यैतत्सर्वात्मत्वमित्याह—सर्वं ग्रब्दार्यं समध्यात्मक परावागात्मत्वेनिति । केवलमधैमहितं विस्येतिदिहापि ययास्वं प्रत्येतन्यम्। यत एतस्य केवलस्य श्रातिरूपस्यापि स्वयंनित्यलं नित्यप्रक्षतिपुरुषकालवाचकलं च सस्यगुपपन्न-मित्याइ—प्रक्ततीति। तत्क्रमेणिति। नित्यत्वं सर्वात्मत्वं स्वरूपं चेत्यर्थः। क्रमण्चेनैतदाह प्रथमं तावत्पक्ततिः पुरुषचैविति प्रक्रतिपुरुषकालानां नित्यत्वं ततो विभुगब्देन प्रकृति स्वरूपमणीरणीयसीत्यादिग्रेषेण ततः सर्वातालं ततः साइं यूयमिति पुरुषस्य स्वरूपं व्याप्तिय ततः सा तु कालात्मनिति कालस्य स्वरूपम् लवादिप्रलयान्तोऽयमित्यादिशेषेण तिसभूतिरिति।

देवतातत्त्वं हि चिद्रूपमेकमेव। तस्य स्वयिक्तिक्तित एवायं प्रक्रतिपुरुष-कालात्मको विकत्त्य दत्यिभाग्येण प्रक्रतिव्याप्तेरेव प्रवस्तेनाऽभिधानमिति। प्रक्रतिः पुरुषयैवित्येवकारस्तेषामेव नित्यतित्यवधारणार्थः। चकाराविति। तेषां ह्योह्यो-मियो यः सम्बन्धो भोग्यभोक्तादिलचणो यय मियोभेदः सोऽपि तहन्नित्य एविति भावः। कालस्य पृथग्ग्रहणमित्यसमासकरणमुक्तम्। निमित्तत्वावद्योतनार्थं-मिति। काल एव साचान्निमित्तमिति भावः। यत् त्कामित्तरौ निमित्तमिति तत्र पुरुषो भोकृत्वेन निमित्तमात्रमिति विश्रेषः। ननु प्रक्रत्यादीनां तत्त्रस्वस्थभेदयोय नित्यत्वे देवतातत्त्वस्य नानात्वापत्तिरित्याग्रङ्कायां तस्य साच्चित्वचणस्यकत्वेऽपि तत्साच्याणां भेदसंभवात्तद्वारा निरूपण एवायम्। तिमान् भेदावभासो न तन्मात्र-निरूपण दत्यभिप्रायेण प्रक्रतिपुरुषकालान् साच्चिसाच्यरूपाभिप्राये देधा विभजते —प्रक्रतिपुरुषकाला इति। एतच शाङ्किणो विवच्चितमिति दर्भयन् परावर् स्वरूपमिप दर्भयति—विचिकोषुरिति। यत्र विचिकोषुर्था युषानिप लवादि प्रस्थान द्रत्यपरे प्रक्रत्यादयः। स्वसंविद्यस्वरूपा बहुना किं सा तु कालास्त्वनित

परे। अनापरप्रक्तत्यादीनां तिह्नभूतिहारा प्रतिपत्तिः तहारेणैन तु परप्रक्तत्यादिः साचित्वं तिह्मस्तया चापरप्रक्तत्यादिभाव दत्यपि प्रतिपादितम्। वाक्यभेषा-दिति। हिविधा दत्यधः सम्बन्धः। मूले सत्तमिति निनयवत्तिस्वयैव (?) प्रति-पत्तत्थेति स्वितम्। त्रात्मकं हीदं जगदिति। यहा तिविभागफलं त्वयैवावसेय-मिति। तत्र सरस्वतीतिपुरादयः प्रक्रतिप्रधानाः स्र्यंसोमादयः पुरुषप्रधानाः विण्णामिवादयः कालप्रधाना दति। अथवा तेषां सन्त्वसेवायां समन्वयस्त्वयैव निरूपणीय दति। तत्र पूजकः कालः साधको देवता च पुरुषं क्रिया मन्त्वो द्रव्यमिति प्रक्रतिरिति यदुत्तं तदाइ—

पुरुषो भगवानिहोपहारः प्रक्ततिः कालतनः स्वयं हि कर्ता । दति ।
प्रक्षतिर्याप्तिकथनेन भोग्यद्रव्यत्वादिति सिहेरिति । अभिप्रायान्तरमाह—
विपर्यय दति । प्रक्रत्यादीनामनित्यत्वे तेषामप्यन्यैः प्रक्तत्यादिभिरेव भाव्यम् ।
तेषामप्यनित्यत्वे तेषामप्यपरैरितीयसनवस्थेति ॥ २०॥२१ ॥

प्रक्ततीः खरूपं व्याप्तिं चाहिति प्रथिविनियोगः क्रियते। वाचाचराणामिप तदिति हि सामान्यतो विनियोगः। सामान्यतो व्याप्तिमित्यनेनैतदिप स्चितम्। श्रणोरणीयसी स्थूलात् स्थूलेत्यणमध्यमस्थूलेषु चराचरेषु विभेषतो व्याप्तिकथन-मिति। श्रादित्येन्द्वादीत्यधिन्योतिषं व्याप्तिः। विभुरिति तु प्रक्रतीः स्वरूपाभिधानम्। विभावनलच्णा श्रित्याः स्वरूपमिति॥ २२॥

न खेतरकेत्यधिविषयं व्याप्तिः। खेतरक्तादिपदैस्तद्गुणानां विषयभूतानां तन्माताणां यहणम्। सर्ववणीनुगमादन्यतमवर्णेतया निर्धारणायोगः। न गुणिष्वत्यधिगुणं व्याप्तिः। गुणाः सन्तादयः। सर्वस्मिननुगमादेकस्मिन् विग्रेषतो न व्यवस्थितिः। न भूतेष्वित्यधिभूतं व्याप्तिः। पूर्ववदव्यवस्थितिः॥ २३॥

श्रन्तरान्तरित्यध्यातं व्याप्तिः। श्रधुना तु तद्दर्भनोपदेशसावसरसात्तनि व्याप्तेरपोदानीं सिडव्वादित्याग्यं दर्भयन्नाइ—कथं तहीति। सूले देशिक-दर्भितैरित्युपायैरित्युपस्कारः। ते चोपाया श्रन्योगादयः। दर्भनमपरोत्तानु-भवः। स्वसंविद्यस्कर्णित च नित्यत्वमपि तत्नास्तिविशेषणम्। स्वयैवाऽद्यंतया विद्यं स्वरूपं यस्याः सा तथोता। स्वरूपिमद्य पारमार्थिक श्रारोपसिडशामिप्रेतः। तद्दर्भयति—अपरप्रकृतिसाचित्वेनित। श्रव्वाऽधादेतद्वस्यते। प्रकृतितत्त्वे याद्यात्मातो निरूप्यमाणे किञ्चित्स्ययेव संवद्यं किञ्चित्तया संवद्यं चास्तोति। परप्रकृतिरूपसाचित्वेनित वा पाठः। दह स्वसंवद्यमस्याः स्वरूपमिति परप्रकृतिस्करपसप्युत्तम्। तत्साच्यमचिद्रूपमित्यपरप्रकृतेः स्वरूपमप्युत्तमित् व-

बोडव्यम्। यत् पूर्वमुक्तं विभुरिति तत्सामान्येन खरूपक्यनिमिति भेदः॥ २४॥ सा लब्धेति उपलम्भः परोचावभासः। दर्भनं साचादनुभवः। लामस्तद्भृिद्धिः रिति भेदः। खाल्मप्रत्ययसाधकमिति। खाल्मन्येष प्रत्ययः स्पष्टतयाऽवभासः निश्चयो विश्वासो वा। यया त्राक्तप्रमित्यस्यायमर्थः। यया लब्धया त्राक्ताग्रस्त-मो वापि तेन साधकेनोपलभ्यते। सर्वविग्रेषाणां तस्यामेव निमग्नत्वादिति संभाव्यानुपल्मत्वादाकाणतमसोर्ग्रहणम्। त्रभिप्रायान्तरमाह—त्राकाण दति। वुद्धादोनि सर्वाख्यि कार्याणि सत्त्वादय दक्कादयश्वेति कारणावस्था-विग्रेषत्वादुक्तम्। त्रिषु तुल्यापोति। तुल्यग्रहणादित्यं विव्रतिरिति भावः। विग्रिष्वत द्रव्येतद्भिप्रायमाह—त्रक्कनास्विति प्रक्तिरिति भ्रेषः॥ २५॥

क्यमेतिचिषु तुच्यलिमत्यत ग्राह—गुणभूतादिरूपेणिति । पुंस्तीनपुंसकात्मसु तदीयसलेक्कादिगुण्रूपेण लिङ्गश्रीरधालादिभूतभौतिकरूपेण वेत्यर्थः । सकल-व्याप्तोनां मियो व्याप्तिरप्यनेन दिर्भिता। प्रधानमिति यामा हरित्यत्र त्रिलिङ्गपदे गस्येषु परोच्चस्त्रोपुंनपुंसकभावेषु व्याप्तिरुचते। प्रधानादिग्रहणं तमग्रादि पदर्भनार्थम्। यदा प्रक्षतिरागमेषु लद्म्युमादिप्रसिद्धेरुत्तव्यास्यनुपपत्तिरित्याशक्षायां प्रधानमिति यामाइरित्युचते। तदाइ-शब्दतोऽपीति। या युषानपीति चेतनेषु व्याप्तिस्तत्र प्रकारभेदोऽप्युच्यते। एतदिव्यत् प्रक्तित्याध्युपभंहारं पुरुष-व्यास्युपक्रमं च दर्भयति किं बहुनिति। व्यास्यन्तरमपि बहु संभविति तदुक्त-व्याप्तिभिरेवो द्यमिति किं बहुनित्युक्तम्। जगलारणभूतान् युषानपीति हिरख्यमभीचाखिलचेतनाति हित्स्तावत् स्यादिति भावः। नन्चचिति श्वदिति हत्ती विं निवन्धनिस्तित इदमुक्तम् मां नित्यमवष्टभ्येति। तदेव च मदवष्टभादिति हेतुतया विवतम्। अत्र मच्छन्देन स्वसंविद्यस्क्षणा सेत्युक्ता पराप्रक्तिः रटह्यते। यदा परपुरुषतत्त्वं साहमिति पुरुषस्य प्रक्तती व्याप्तिरुक्ता। यूयमित्यादिशिषेण तु तद्व्याप्तायास्तस्या ब्रह्मायशेषानुगमक्षयनेन तथा तेषु व्यास्यभिधानम् । पुरुष-चिद्र्पे कल्पितायां तस्यां ब्रह्मादीनां कल्पितत्वादेतद्व्याप्तिसंभवः। तथा चाइ —युषाकं विषयवदिति। अत्र यूयमिति सूर्तयः। तदैवान्यदिति सक्त-चराचरचेतनजातम्। यदेखमिति प्रक्षतिर्विभूतितयोक्ताखाद्यखिलार्थयहणम्। पुरुषक्तत्स्रव्याप्तिरेकेव सतीत्यसुक्ता भवति । अत्र विद्यग्रहणेन पुरुषाणां विदि-ढलाभिधानात् पुरुषस्वरूपमपि वेदिटचिल्लचणसृतं भवति। वेदमेव हि भोगः। अत पूर्वीत्रभीषतयाभिप्रायान्तरं दर्भयति लदनतिक्रम इति।

किल्यतिवेन तस्या इति । सर्वेष्वरस्तावदाद्यः पुरुषः स च निजवेदिदृत्वाङ्गभूता-

चिदंगविशिष्ट एव । तत्ख्ररूपे च याथात्म्यतो निरूप्यमाणे तहतं सारभूतं चिद्रूपं स्वसंविद्यलचणं तद्देद्यमचिद्रूपं चाऽवसीयते। तत्र चिद्रूपमिह पर: पुरुष:। तलातिबिम्बलचणमचिद्रूपमपरः पुरुषः। सर्वेष्वरे चापरपुरुषसङ्गावेऽपि तस्य साचितयैवेह विवचितलात् ब्रह्मादिष्वेवाऽपरपुरुषांशो दर्शयतव्यः । अतएवाह युषाकं विषयवदिति । प्रथमं तावचिडसुन्यचिदारोपः । स च प्रक्ततिपुरुषयोः <mark>समान एव। नात चिद्रूपस्य स्वदृष्या स्वरूपमेदः। अत एव मां नित्यमवष्टभ्य</mark> साहं सातु कालात्मना सम्यङ्मयैवेत्येकचिदनुगमसंभवः। ततस्तस्मिनचिद्ये क्वचित्तदात्र्ययस्य चिद्वसुन आरोप:। सोऽपर: पुरुष द्वति। नन्वपरप्रक्वति-कालयोरिप चेतनव्यवहारो बहुलसुपलभ्यत इति। नैष दोष:। पुरुषेषु तदीयभोकृत्वाङ्गतया प्रक्तत्यंशानुगमस्तया प्रक्ततिविकारेष्वपि तदीय-भोग्यताङ्गतया चिदंशानुगमोपपत्ते:। एवमपरकालेष्वपि स्थात्। एवं च पीठशक्तीनामिन्द्रियोपहारादिशक्तीनां भूषणायुधादिशक्तीनामिष तदङ्गीभूतदेव-पूजाङ्गतया पूजाहोमतर्पणाद्यपपत्तिरिति। अनित्यैवेयं प्रक्षतिपुरुषयोर्व्याप्तिः। किन्तु स्थिता विस्तीर्णा प्रलये संचिप्तेति भेदः इत्येत्प्रलये व्याप्यत इत्युचते। स्थितिसमय इदं जगदिसं ख्रह्माकारेण वतत इति तावदुक्तम्। प्रलयसमये तु पुनरेतदेव प्रक्षतिपुरुषगता चिदंशे संचिप्ततया निजनिजशिक्तमात्राकारेण व्याप्यत दत्यस्यायमर्थः। अभिप्रायान्तरमाइ-तद्रेति। प्रचये सर्वविक्वतीनां सर्वपुरुषाणां च तच विलयात् तेषां तत्र कल्पितत्वमवसेयमित्यर्थः॥ २६॥ २७॥

ननु प्रलये सर्वविक्ततीनां प्रक्तती व्याप्तिरयुक्ता बुद्धग्रादेस्तदध्यच्चतयाऽवस्थान-स्याऽभ्युपेयत्वादित्याग्रयेनाग्रङ्कामाह – ननु प्रलयेऽपीति । मूले सैव स्वां विक्ति परमिति । तत्कालविग्रेषणम् । सैव परमा सती स्वां स्वरूपमुभयविधमपि विक्तीति । एतद्दर्भयति — परमा साचिलच्चिति । स्वसंविद्यस्क्रपेति पूर्विक्तेति योजनीयम् । तस्या नान्य दति षष्ठी । तस्याः पराया अन्य दति पञ्चमी ।

वैपरीत्येनित । अपरप्रक्षतिः स्वेषुंष्वादिभिः स्वस्कृषं परप्रक्षितं च विद्यादिति भावः । जडल्लस्याविश्रेषद्योतक इति । बुद्यादीनां तदध्यस्य चिदनुप्रवेशादेव बोधग्रस्यवभास इति भावः । कालात्मना ज्ञानात्मनित । कालेनैवं प्रचोद्यत इत्यसावस्य श्रेष एव । ज्ञाने तु प्रक्षतेने लवादिकालापेस्या प्रचोद्यते च तदपेसित लवादिकायनपूर्वकं कालेनैवं प्रचोद्यत इत्यभिधानम् । सा तु प्रक्षतिः कालात्मना मयेव प्रेर्यत इति । कलयित प्रक्षतिं जानाति योजयित च पुरुषस्यार्थेष्विति कालाः । योजनमेव प्रेरणम् । सम्यग्ज्ञायत इति प्रक्षत्यन्तर्गततदीयानेककार्यन

श्रातिपुरुषनिचयतदीयापूर्वजातज्ञानमप्युत्तम् । सदेति स्थितौ प्रलयेऽपि तुल्य-मेतदित्यर्थः । श्रव च प्रक्षतिविषयसर्वज्ञानप्रेरणलचणचिद्र्पं कालस्य स्वरूप-मित्यपि प्रतिपादितमिति ।

अत स्त्ममधें दर्भयति—कालात्मना ज्ञानात्मनित। सम्यगित्यस्य साचितयाऽव्यवधानेनेत्यर्थः। नाच बुद्धप्रदिकरणव्यवधानसंभव द्रति भावः। ननु परकालस्य स्वोपाधिभूतापरकाललचणप्रक्रत्यंग्रविषयमेव साचित्वं स्थात् न तूपादानलचणप्रक्रत्यंग्रविषयमपीति। नैष दोषः। कालोपाधिविध्राद्धसत्त्वांग्रतया विग्रद्धसत्त्वांग्रस्य च सर्वावभासकतया तद्दारेण सर्वेद्धकात् सर्वेसाचित्वं स्थात्। यद्दा
परप्रक्रतिपुरुषयोः स्वोपाधिसाचित्वम्। परकालस्य तु तदुभयसाचित्वं स्वोपाधिसाचित्वं चिति। अयवा कत्स्वायाः प्रकृतेः स्त्यातमो विग्रद्धोऽगः परकालोपाधिः।
सा तु प्रकृतिरेव परप्रकृत्यपाधिस्तदंग्रविग्रेषः पुरुषोपाधिरिति। परकालस्यापि
स्वरूपमिति। कालात्मना ज्ञानात्मनित्युक्तत्वादिति भावः॥ २८॥

अभिधायिति। कालस्य स्रहणं तावदुक्तम्। द्रदानीमेतद्रश्चाप्तिकथनावसर् द्रित भावः। अपरं कालमिति। कार्यकारणरूपमिति भावः। मूले लवादिप्रलयान्तोऽयमित्यत्वाऽयमिति कालाक्षनिति प्रक्ततस्य यहणम्। अयमेव कालो लवादिप्रलयान्तोऽपि कालो भवतीत्यर्थः। अस्य कालस्य लवादयो विभूतिरित्यपोहोक्तं भवति। अत्यव वच्यति — कालपर्वाणीति। निलनीपत्व-संहत्यामिति लवस्य मानमुक्तम्। तस्य प्रथमतया प्रतिपत्ती निरालस्वन-त्वादित्यवगन्तव्यम्। लववाचक द्रित बहुब्रीहिः। सोऽङ्गुलिस्कोटतुल्यश्चेति। मूर्तकालानां प्रथमत्वादुक्तम्। कालेन यावतित। प्राणायामादिषु उपयोगा-दुक्तम्। मात्रा सेतिच्छेदः। निश्वासैरिति मात्रात्मकरहोराह्मीस द्रतिच्छेदः।

अयमहोरातं दिवीकसामिति पृथ्यवाक्यम्। भिनेरित्येतिद्ववणीति—
चतुस्तिदेवतमण्डसैरिति। कालविदिभिरिति + + + मासम्रक्त्यसीति। तव
मास इति भावः। त्वमपीति। जगलारणभूतोऽपि सन्नित्यर्थः। अर्थान्तरमाण्ड
—एताविति। त्वदायुमेम निःखास इति परः कालो ममित्यृतः। यस्य कालस्यानायन्तस्य विभोरेतानि पर्वाणि तस्य ब्राह्मः कालः न दिनस्थानीयोऽपीति किन्तु
निःखासमात्रमित्यर्थः। अत्राऽभिप्रायमाण्ड—तेषामिति। परकैवल्याधिकारिणां
ब्राह्मकालविभूतितोऽपि वैराग्येण भाव्यमिति भावः। कालेनैवं प्रचोद्यत इति।
कालेनैव मयेवमुक्तलवादिविकल्योपपत्या प्रेर्यते प्रकृतिरित्यर्थः। एतक्कृङ्गोत्तरत्वेन
योजयति—निःखासादिमत इति। विषममायुरिति। मनुष्यदेवब्रह्मस्

भेदादिति भावः । वैषम्यनैर्घृष्णे स्थातामिति । पुरुषानुग्रहायैव हि कालास्थास्थ्रेखरस्य स्त्रोपाधिपरिग्रहः । तथा च तेषु समेन दयालुना च तेन भाव्यम् ।
स चोचावचतया तेषु जीवितकालमायुर्विदधिष्ठमः स्थात् । मनुष्येष्वस्पमायुविदधत्तेषु निर्घृणय स्थादिति भावः । पुरुषकर्मानुसारेणित्येवंग्रव्दविवरणम् ।
तस्य प्रियततया बुद्धिगतत्वाचैविमिति ग्रहणोपपत्तिः । वच्यमाणप्रकारेणित्यत्र
नाग्रद्धा योजनीयिति । एवं तावद्यकारवाचाचरस्य त्र्यात्मकस्य स्वरूपं सर्वात्मत्वं
च विषेतम् ॥ २८—४०॥

श्रवाद्येव प्रकरणस्याऽर्थान्तरं दृश्या देशिकदर्भितैरिति स्वितम् श्रनेकविधयोगरूपं वक्तुमारमते—प्रकृतिरिति। श्रकारोकारमकारा दृति। वाचैवीचकग्रहणमिति भावः। नित्या दृति। यदा स्वतन्ता एते योगाः स्यः।
यतो वच्यति—ततो वाक्यार्थप्रतिपत्तिमाहिति। तदा प्रणवहृत्तेखयोः साधकेच्छ्या
प्रवृत्तिः। यदा तु मन्बाङ्गभूताः। यतो वच्यति—सयोगान्वच्यमाणन्यासानाचरेदिति। तदा तत्तन्यन्त्रसंयोगोऽप्यनयोरिष्यते। तत्र च पुंवाचकेषु मन्त्रेषु प्रणवः
स्त्रीवाचकेषु हृत्तेखा च स्यात्। प्रणवहृत्तेखयोग्तु मन्त्रत्वे विवलयोरेव तयोः
प्रवृत्तिरिति सर्वमवबोद्यम्। योगीचित्येनित्यणयोगादावकारोकारमकारा एव

+ + स्यादि दृष्ट्यमिति भावः॥ २१॥

अणोरणोयमी स्त्रूलात्स्त्रूला व्याप्तचराचरेत्यत प्रकृतिः क्रमेण भवतीत्यर्थास्नभ्यते। प्रकृतिस्थिया अकाराकारेणिति। प्रकृतिरिहाऽपरोपलच्चिता परा
विविच्चिता। कुतः। योगानां साच्चिपर्थन्तताभिधानात्। यदुक्तम् — अपरप्रकृतिसाच्चितयित। वच्यित च — स्वरूपस्थो भविदिति परमात्मस्वरूपेण सानुभवनौयेति तत्रात्मनो निर्विश्चेषत्वचिन्तनमिति च। हेल्वेचेह प्रतिपत्तव्यम्।
रूपमित्याकारग्रहणेनोक्तम्। प्रभारूपेणिति। प्रकृतेः समन्तादपर्यन्ततया
प्रभाप्रसारणमर्थिसदम्। तदुपदेशादेव तस्याः प्रकृतेस्तिटिन्तव्योतीरूपत्वमप्युक्तम्। आकाशादेरपोति। स्त्रूलस्य ब्रह्माण्डतदावरणादेरिप ग्रहणम्।
मज्जनीयमिति। प्रभाया द्रवदस्तमयत्वं तदाविश्वक्रमेणाकाशादेस्तत्व विलयस्व
स्चितः। ह्वेखात्रयणे हरमाया इतो योज्याः। योगानां स्वतन्त्रत्वे
प्रणवावयवैरवमनुसन्धानमेव कार्यम्। ध्येयासच्चिन्त्य ध्यावेत्येवंनिर्देशात् प्रणवोचारणसमये हीत्येवाभिधानाच। मन्ताङ्गत्वे तु न्यासपुरःसरमेवमनुसन्धानं स्यात्।
यतो वच्यिति—सयोगान् वच्यमाणन्यासानिति। न्यासयोगे चैवं प्रयोगक्रमः।
प्रण्वेन मूलाधारे तिकोणं विभाव्य तमध्ये अमिति न्यासेन प्रकृतिं विचिन्त्य

श्रों ज्ञीमित्युचरन् दादशान्तादस्तमास्राव्य तन्मयैरुपहारै: संपूज्य पुन: श्रं उं मं दत्येतैरुतानुसन्धानं कुर्यात्। तत्तन्मन्त्रसंयोगीऽपीह कार्यं दति।

मूल यादित्येन्द्वादीति धामचतुष्टयमुक्तम् । तेजोमदिति मूलाधारितकोणगतिचदिनितेजोयोग उक्तः । तत्तन्त्रयोति । कुण्डिलिनोरूपायाः प्रक्षतिस्तेष्वनुगतिक्ता । विभुरिति । व्यापिन्यादिक्रमण स्वरूपपर्यन्ततया व्याप्तिकतेति ।

चिद्रम्नीति मूलाधारे प्रणवन्यासेन विकोणं चिद्रम्यधिष्ठितं विभाव्य तद्रमेरणीयसीं ज्वालासुषुम्नान्तरा द्वाद्रणान्तं प्रवृत्तां प्रणवन्यासेनैव विचिन्त्य तत्र
मणिपूरकादिषु ग्रं उं मं ॐ द्रति न्यासेन धामचतुष्ट्यं विभाव्य संपूज्य
तदनुगतायां कुण्डलिन्यामकारादिभिः क्रमेण विलाप्य विन्दाद्यन्तप्रणवीच्चारणेन
व्यापिन्यादिक्रमेण खरूपपर्यन्ततया व्याप्तिं भावयेदिति । सर्वयोगिष्विप विभूत्यर्थतायासुम्मनीपर्यन्तत्वं परमकैवल्यार्थतायां साचिपर्यन्तत्विमिति विभागः । यती
देधापि वच्यति—परमात्मखरूपेण सानुभवनीयित । स्पर्भव्यापिनीसमन्युमनी
प्रक्तिरिति कथ्यत द्रति च । दह विन्दाद्यो विन्दुनाद्यक्त्रत्यः । व्यापिन्याद्या
व्यापिनीसमन्युमन्यः । ततोऽधिका वा प्राह्याः । विभूभविदिति ॥ २२ ॥

त्योर्गुणभूतवर्णानामिति। गुण्योगे गुण्णानां ग्रुक्तरक्तकण्यवर्णः। भूतयोगे भूतानां पीतग्रभ्यपाटलग्रितिसितावर्णः। तेषां सतामि कुण्डिक्निग्नेप्रभाविग्नव्यादिनयम द्रव्ययः। गुण्णिद्रयोगमिति। न गुण्णु विभेषेण व्यवस्थितित गुण्योगः। न भूतेषु विभेषेण व्यवस्थितित भूतयोगः। पूर्वोक्तमण्डलस्थानिष्वित। चिदिग्नव्याप्तेत्यादि सर्वं समानमिति भावः। सप्तादिगुण्गण्यामिति सप्त्वरजस्तमांसि। श्रव्व ब्रह्मरस्वे गुणसास्यमिप भावनीयम्। एक-वर्णमिति। स्वानुगतकुण्डिक्तिग्रभाविग्रमिहन्नेति भावः। ज्योतिर्विङ्गवदिति। प्रतिपत्तव्याकार उक्तः। गुण्णु तदिधष्ठातारो विचिन्तनीयाः। पूर्ववदिति बिन्दुनादादिना व्यापिन्यादिक्रमेण्वर्थः। स्वामभूते देवतातस्वे स्थित द्रव्यर्थः। स्व्वण्डेति। चिद्रग्नव्याप्तसीषुन्तमार्गग्रहणमिहापि तुष्यभेव। मण्डलबीजा-धिष्ठात्यसित्। यथा हृदये श्रवतारन्यसिन चतुरश्चं पार्थिवं मण्डलं तन्यध्ये पञ्चोक्ततादिबीजवयं स्ववाच्यसितम् तत्र च निव्वत्तिकलां ब्रह्माणं वा तदिधष्ठातारं चिन्तयेत्। एवमुत्तरेष्वपीति। श्रव कारणं मण्डलं वत्तम्। प्रण्वः प्रक्तिवां बीजम्। परमितः परमात्मा वाधिष्ठातिति न्नेयम्। संयोजयेदिति। सर्वानुगतां कुण्डितिौं ध्यायन् विलाप्यैतिहदध्यादिव्यर्थः॥ २३॥

श्रयास्य योगस्य श्रेषं दर्भयति—श्रस्यैवेति । श्रतान्तरा बहिश्चेत्वन्वयः।

व्याप्तित च ग्रेषः। एतद्दर्भयित—समस्तरसदारेणिति। कुण्डलिन्याः प्रभां स्वदेहान्तस्ततः सप्तधातुषु चापूर्यं समस्तरसदारेण बहिर्विसायीकाशादेरिप व्यापिकां विभावयेदिति भावः। इहाकारादिशक्त्यन्तानां पृथिव्यादिषट्सु विनियुक्तत्वात् तच्छेषेव्यापिन्यादिभिस्तत्तदवस्थाक्रमेणोन्ननोप्राप्तिरिति न्नेयम्। देहसंहर्विति। सङ्कुचितस्य पूर्णतापादनम्। अर्थात्तस्य संहार एवेति भावः। पर्यन्तदशामिप दर्भयित—एविभात्यादिना। देशिकदर्शितैष्पायै-रित्यणुयोगादीनां देवाः सञ्चतय द्रत्यादियोगानां च ग्रहणम्। सर्वयोगदपर्यन्त-दशा हीयं विवच्यते। परमात्मस्वरूपेणेह साचिग्रहणम्। प्रथक्तवेनित। न साच्यरूपेणित्यर्थः। श्रव विस्तिविषये साचिचिद्र्पे तस्या उन्मन्यास्तादात्म्ये-नान्तर्भवित्वेवव्यविषये तस्या विलापनिभिति भेदः॥ २४॥

परमपुरुषार्थत्विमिति। सकलद्वैतानवभासे दुःखात्यन्तिनृ तः स्वरूपावभासे च निरित्ययानन्दप्रवृत्तेरिति भावः। पुंनपुंसकयोसुल्यापोत्यमुभंगं विवृणोति— पुंनपुंसकयोरिति। वाचि चेत्यङ्गनासु विशिष्यत दति विश्वेषाभिधानात् स्त्रिया अध्यपसंग्रह दति भावः। दक्कादिशिक्ष्यते। तस्त्रिन् साम्यतेजिसि स्थितास्त्रङ्गनास्त्रित्युपरि संबन्धः। ननु किमिदं तुल्यत्वमभिष्रेतं क्यं विति तदुभयमिहान्तरा दर्भयति—प्रण्वोच्चारणसमये होति। प्रण्वग्रहणं हृ स्त्रेखाविकल्योपलच्चण्म्। हिश्चदेन स्त्रानुभवगम्यमेतदिति स्वितम्।

त्रयमिप्रायः। प्रक्षतेसुक्यलं मियःसमलम्। तच स्वकीयेच्छादिशस्य-वस्थायामेव संभवति। तासां मनत्रादिषु साम्यञ्च मनत्रादीनामपि साम्यापत्तिः स्थात्। तत्रेच्छादोनां मनत्रादोनाञ्च द्वयोद्योस्तादात्म्थेन भाव्यम्। तथाविधानाञ्च तसाम्यमपरशकावेव संभवति। तस्थामेवेतरयोः शक्त्योरनुगमोपपत्तेः। तच्च साम्यं परस्परमोतप्रोतभावकचणमेकत्वम्। मनत्रादोनां तदवस्था च वाक्यरूपो ध्वनिरेव। स्वानुभविषदं चैनतदिति। क्रमेणितोच्छात्मकं मन दत्यादिक्रमेण तादात्म्यमुक्तम्। यदा प्रणविववचायां प्रथमिमच्छारूपं मनः ततः क्रियारूपः प्राणः तदा च पूर्वस्य तस्मिन्ननुगमात् तयोः साम्यं विवचितस्य च प्रणवस्य च विन्दुतापत्तिः ततो ज्ञानरूपा वाक् तदा च पूर्वयोस्तस्थामनुगमात् त्रयाणां साम्यमोतप्रोतभावकचणमेकत्वम्। स च तदा प्रणवो बीजरूप दत्ययं क्रम उक्तः। एकत्वं तुच्यत्वमिति। तुच्यत्वमिकत्वाकारेण विवतम्। निविडेत्यादिना तदेकत्वप्रकारोऽप्युद्दिष्टः। निविडशब्दस्तेजोधन्योविप्रीषणम्। श्राक्षप्रव्य श्राक्तारवचनः। ज्ञानरूपा वागेव तावदध्विनः। स च नादिवन्दुवीजक्रमोत्पन-

लानिबिड:। निबिडध्वनिरूपेण हि तावदेषामेकालं भवति। स च निबिडध्व-निरुचार्यमाणप्रणवमन्त्राकार एव। तथाविधयासौ निबिडतेजोरूप इति तस्य प्रतिपत्तव्याकाराभिधानम्। निबिडतेजोग्रहणादाकाशादेरिप व्यापिनी प्रभा स्रचिता। यदच्यति—प्रभामत्तोति। किञ्च निबिडतेजोग्रहणादेवेच्छात्मक-मनसस्तेजोरूपलं क्रियात्मकप्राणस्य ततोऽधिकतेजोरूपलमपि स्रचितमिति।

द्दानीमङ्गनासु विशिष्यत द्रत्यसुमंशं विश्वेष्वन् प्राक्ष्प्रक्षतश्रेषमाह — तिस्नि । कुण्डिलनीशक्तेर्मूर्जाधार एव स्थानम् । साम्यतेजश्रार्थान्मूर्लाधारो देश एव । सेषा परावाग्लच्या कुण्डिलनी । तस्यास्तिस्रोऽवस्थाः पश्यन्याद्याः ता एवेह परपरापरापरकुण्डिलन्य उक्ताः । तासां क्रमेणेच्छादिभिः सम्बन्धः । श्रयमि हाभिप्रायः । प्रक्रतिरवियं साम्यरूपापि विशेषं प्राप्नोति । विशेषो वैषम्यं परस्यत उद्देकः । तच्चापि स्वकीयेच्छादिदशायामिव संभवति । तच केवलेच्छादीनां साम्यम् । तासामिव विभूत्यः सकलार्थविषया दच्छादयस्तामां वैषम्यदशिति । विशिष्ठा विभिन्ना विषमिति यावत् । सामान्यभ्विः प्रण्यः । तिहकारा विशेष-ध्यन्यः । वाक्यानि सामान्यान्तर्गताञ्च विशेषा द्रत्येवं क्रमोपपित्तः ॥ २५ ॥

ततस्तासामिति कुण्डलिनोत्रयग्रहणम् । प्रथितं त्रयमिति । तासां सकलार्थ-विषयतया विस्तीर्णेत्वात् प्रथितत्वम् । तासामपरपरापरपरक्रमेण च संहार:। मन्त्रादिकमिति। मन्त्रादीनां प्रथममेव साम्यरूपं निबिडतेजः। प्रभामिति। प्रथामिति भाव:। प्रभाया: स्थूलसूत्त्मतया दिविधलमपि नादनादान्त-यहणाइवति । सक्तत्रणविनैवायं शक्तियोगः । मन्त्राङ्गत्वे त्वेवं प्रयोगः । मूलाधारे प्रणवं प्रितानादिबन्दुमकारान्ततया विन्यसन् क्रमेण प्रकृतिं तस्या मनग्राद्यात्म-केच्छादिशक्त्यापत्तिञ्च तेजोध्वनिवृद्धिक्रमेण विभाव्य प्रणवन्यासेन तत्सामान्यमिष निविडतेजोध्वनिरूपं खदेहान्तविचिन्य मकारोकाराकारन्यासेन परपरापरापर-कुण्डलिनीरपि तत्तेजोऽन्तर्भागे बहिर्बहिरनुसन्दधीत। पुनरकारादिभिस्तेषा-मुताक्रमेण संहार दति। एवं प्रक्तियोगपञ्चकमुत्तम्। अय पुरुषयोगं प्रस्तीति — श्रथ चतुर्मृत्यांदिचतुर्दश्योगानिति। यद्यप्ययं स्थूलादिसाचिनिष्ठतयैक एव चतुर्दशपर्वायोगस्तथापि चतुर्दशयोगानिति नानात्वेनाभिधानम् एषु कतिपययोगस्यापि स्चनार्थम्। तत चतुर्भूतिचिदवष्टमादिशेषैरष्टी योगा-**यतुर्देति लिङ्गचिदवष्टभासं हाराविक ल्यैः** पञ्चलिङ्गविरहे चलारः संहाराविक ल्य-योरिकले त्रय इति ह पञ्चयोगे लिङ्गमेकं वा महत्रतिपत्तव्यम्। तदा चतुर्मूत-योऽप्येकैव महती मृतिंरिति। युषानामपीति अतिवर्तत इत्युपरि संबन्धः।

नाभिद्धदुभूमध्यदादशान्तस्थितानिति। चिद्गिव्याप्तसीषुममार्गयहण्मिहा-प्यनुवर्तत एव। मां षोडशान्तःस्थितमिति। मामित्यस्य मूलपदस्यावृत्तिरुक्ता।

ब्रह्मयोगं वदन् सकलयोगकृष्तिमपि दर्भयति—चतुर्ष्वपौति। पौठिचिन्तन-मप्यर्थालार्यम्। सपरिवारमिति। विष्णुश्चिवयोः स्वपटलभाविनः परिवाराः। ब्रह्मणसु दिन्नु वेदाः विदिच्लङ्गोपाङ्गोपवेदागमाः तद्विष्ट्रक्टन्दांसौति श्रङ्गानीति। लोकपालास्त्राणि च सर्वेत्र समानानि। विष्णुश्चिवयोर्मूर्तिसद्भावे ब्रह्मणो मोदप्रमोदहंससामगस्त्रा सूर्तेयः। सर्वेष्वरस्य तु ब्रह्माद्य एव सावरणा वामाय-दिन्तणभागेषु स्युः। सर्वे एव लोकेशाद्यावरणमिति भेदाभेदिलङ्गयोगेषु परित एव सर्वेषामावरणानि विविदिषा विभाव्यानीति स्वतन्त्वप्रयोगे चिन्तासातम्।

मन्त्राङ्गले लयं क्रमः। ज्ञीमिति सूलाधारनाभिच्चदुभूमध्यदादशान्त्रषोड-यान्तेषु न्यसन् बीजानि विभाव्य तेषु ॐ ग्रं उं मं ॐ ग्रोमिति न्यसं श्विदग्नित्र ह्या-विशाुरुद्रमर्वे खरास्तार्णवान् सावरणान् विभाव्य द्वीमित्य्चरत्रस्तार्णवादस्तमा-माञ्च तनावैजीलादिभिः सावरणं मूर्तिचतुष्टयं संपूच्य पुनर्ज्ञीमित्युचरनस्तास्त्रवणेन तांस्तदमृतप्नतानपि विभाव्य प्रणवेन सर्वानुगतचिदग्न्यात्मककुण्डलिनीतेजोव्रद्वरा ब्रह्मादींस्तस्मिन् संदृत्याऽस्तार्णवादस्तमास्नावयेदिति। एवं ब्रह्मयोगादिष्वपि बोडव्यम्। चिद्रनेरावरणयोगे सर्वेश्वरवचिद्रनिकरणरूपेणावरणकल्पनमेवमः **म्**तार्णवस्थामृतकरणरूपेणिति च ज्ञेयम्। अभिवरूपिमिति छेदः। लिङ्गाकारेणावरणानि। सर्वयोगेष्वपि समोऽयं न्यासः। तत्राण्योगे तावत् क्रीमिति सित्रकोणकिष्कापीठं सूलाधारे विन्यस्य तक्सधे यं इति न्यसन् पक्तिमप्यणीयसीं विभाव्य तत्रोग्रादिकोणत्रये बीजमन्त्रविद्या त्रात्मदेवताब्रह्माणि प्राज्ञतैजसविम्बानीम्बरिहरखगर्भविराजः परमास्यमध्यमार्धभवनान्यसम्बस्यूबन चराख्यमध्यमस्त्र्वचराख्यपि बहिर्बहि:क्रमेण भावयेत्। धामक्रमयोगेत्यादि धामां वच्छमाणाग्न्यादिवदावरणकल्पना। ब्रह्मधामसु वामाग्रदिचणभागेषु सावरणान्यग्चादिधामानि । गुणयोगे तु सर्वेच खखगुणानि तत्त्वानि मनोबुद्धर-हंकारचित्तचेतनाः प्राणादयः स्रोत्रादयो वागादयः ग्रब्दतन्मात्रादयोऽपञ्चीक्रताः पञ्चीक्रतायाकाशादयः। गुणसाम्येति गुणचयसधिकमिति। भूतयोगे तु तत्तदिधष्ठातृणां परिवाराः। शिक्तयोगे तु कुण्डलिनोत्रयस्य वच्यमाणानि तिचतु:पच्चेत्यादोनि बहिर्बहि: स्य्रिति। तेजसेति लिङ्गयोगपर्यन्तसिषं तेजो विविच्चतम् । स्थूलादिमरीरिमिति व्यष्टिसमष्टिमरीरग्रहणम् ॥ २६ ॥

ग्रतैवावान्तरं किञ्चित् कर्मास्तीत्वाह-चिदवष्टमायोगानन्तरमिति।

पिण्डमिति प्रतिपत्तव्याकाराभिधानम्। पूर्वमिति चतुर्मूत्यौदियोगेषु।
कुण्डलिनौरूपेण स्थितित। मूलाधारगतः ग्रिखावानग्निक्तः। परिवारजातमित्यन्यपदिववरणम्। बाद्यं चेति वैद्यपदिववरणम्। तत्तु सा स्मृतित्येतिद्वलुणोति—तत्सर्वमित्यादिना। तत्सर्वं सैवेति। यदेतत्कुण्डलिन्यस्तमर्वमूर्तितदावरणबाद्यार्थजातमुक्तम् तत्सर्वं सैवेत्यर्थः। यद्यपोद्द लिङ्गयोगे नास्ति
सर्वमूर्तितत्परिवारजातम् किन्तु चतुर्मूत्योदियोगगतमेव एति इत्योगिऽपि
एवमवस्थितमिति तथानुवादोपपत्तिः। कोष्ट्यो सैव तत्सर्वमित्यत्र स्मृतित्येतत्पदं
सोपस्तारं योजयित—या द्वि न इति। या द्वि नः स्थूलादिशरोरकृपिणी प्रकृतिविराड्डिरण्यगर्भकारणकृपेण चिन्तता सैव तत्सर्वमित्यर्थः। एतदृक्तं—पूर्वे
व्यष्टिश्ररोरकृपिणी प्रकृतिः ददानीं समष्टिश्ररोराकारेण चिन्तनीया। तदा
तदन्तर्गतं कुण्डलिन्यस्तार्णवादि सर्वं प्रकृत्यात्मकभेव भवतीति।

प्रलय इति प्रण्वे वाचके। तस्यां च वाच्यात्मिकायाभितोयता गुण्योग उक्तः। व्याप्यत इत्यादिग्रेषिण संहारादियोगाः। चराचरिमदं जगदिति वाच्यवाचकरूपमेकपिण्डभूतमृक्तम्। पूर्वं पूर्विमत्यादिना संहारप्रकार उक्तः। पतदादियोगचतुष्टयमप्येवं कारणतापनस्य जगतः संहार एवेति तदपोहोक्त-मेवित। तन तावदगुण्योगक्रृप्तिं दर्भयति — अकारोकारित्यादिना। पूर्वे विराडादित्रयस्येदानीं विराडादिसप्तकस्य पुरा स्थूलादिचतुष्टयस्य चाभिधाना-दर्थादेषां विकल्प इत्यवसेयम्। तेषां क्रमेणित। पूर्वोक्तः क्रमोऽभिहितः। प्वमिधहानस्यस्येति। चिदवष्टस्योगगतिचहसुस्यस्येत्यर्थः॥ २०॥

ततो वाक्यार्थप्रतिपत्तिमिति। तत्त्वमिस यहं ब्रह्मास्म इत्यादिवाक्यै-स्तदर्थप्रणवहृत्तेखादिमन्त्रेवां तदर्थस्य देवतातत्त्वभूतब्रह्मात्मेकावलक्षणप्रति-पत्तिमित्यर्थः। मूले सैव स्वामिति वाक्यार्थं उत्तः। वेत्तोति तत्प्रतिपत्तिः। एतह्मयिति—सा परमितिरित। ननु पुरुषयोगे क्यं प्रक्रतिः स्वां वेत्तोत्यभि-धानिमित। उच्यते। विददैतदम्पयां प्रक्रतिपुरुषयोग्भेदात् यद्वा चतुर्दभयोगैदिप पुरुषवियग्रहत्या कत्स्वाया व्यष्टिसमष्टिजगदात्मिकायाः प्रक्रतिश्वक्षचणपुरुषतत्त्वे देवतावस्तुनि परमात्मित। व्यस्माद्याद्वस्थापितत्वादिति। स्वामित्ययोक्षष्ठं प्रायमाह्य—ब्रह्मात्मरूपतामिति। स्वस्था इति भ्रेषः। परमिति निरित्ययोक्षष्ठं प्राप्तेत्वर्थः। तस्त्वरूपतोऽन्यद्वेदिवादिकं कालव्ययेऽपि नास्तोति। एतद्दर्भयित—वेद्येति। वाक्यार्थप्रतिपत्तः सकल-योगावसानिस्वथ्यत एव। मन्त्राङ्गत्या प्रयोगे तु न वेतदुपयोग इति। एवं

पुरुषयोग उताः। अय कालयोगमारभते—अधित। मूले सा त्विति प्रकृतिः। सा च कालात्मना ज्ञायत इति निर्देशात्। परकालचिद्रूपस्थोपाधिरपरकालाना-द्यन्तस्वभावादिसकलकार्यकालमूलभूतोन्मनीयित्तरेव। कालासेति। स्तदीयलवादिकार्याणां चाध्यचभूतः परकालाला। सम्यग्<u>चायत इति। न</u> साच्यत^{है}व ऋषि तु स्त्राव्यतयापीति । सदेति । वस्तुतस्तु कालचयेऽपि न त्विदानी-असुमधं दर्भयति—कालस्याऽपरस्येत्यादिना। उनानीक्षेपेषिति। अपरकाल उन्मनी तदुपलचितत्वादेवमुक्तम्। यदा परोन्मनीचिद्रूपमेवेति। पञ्चदश्रकालाभिमानिनीत्यपरकाललचणीन्मनीरूपा प्रक्रति:। अत्र लवाद्यभि-मानिन्या उन्मन्याः स्वात्मभूतपरकालचिद्रूपेणैकताभिधानात् तथाविधो योगो-योगक्रुप्तिमुपदिश्रति— लवलुटीति। मूलाधारमारभ्येति। ऽप्युक्ती भवति। चिद्दान्व्याप्तसीषुम्तमार्भग्रहणमिहाप्यनुवर्तनीयम्। मूलाधारगतिकोणमध्ये प्रगाविन दृक्षेखया वा चिदग्निं प्रागुक्तवत् परिकल्पा प्रणवांग्रेर्जवादिपर्वाण क्ल्ययेदिति ज्ञेयम् । प्रणवमात्रास्त्रिति । लवादीनां प्रणवमात्रा एव स्ववाचकलात् प्रतिपत्तव्याकारा इत्यपि स्चितम्। क्रमेण संहृत्येति। मानसपूजानन्तरं लवादिक्रमेण सर्वानुगतापरकालात्मकोन्मन्यां प्रणवांग्रैर्विलापनमुक्तम् । अकाल-कलितायासुकान्यामिति । उन्मन्या यत् स्वरूपं परकालचिद्रूपं तिस्मित्रित्यर्थः । दुहापि प्राग्वदुन्मन्यास्तत्साचिलेन तादात्म्यं तत्र संहार<mark>ो वा स्यादिति।</mark> व्यवतिष्ठेतेति । प्रण्वेन हृत्नेखया वेति भावः । उन्मन्यामवस्थितस्थेत्याद्यणु-योगादिष्वपि समानसुन्मन्यविशेषादित्येव बोडव्यम् ॥ २८॥

युप्रयत्नेनेवित । स्थानकरणादिना मूर्तिध्यानादिना वा प्रसिद्धेन प्रयत्नेन विना मानसमातादेव जपात्। यद्दाऽर्थपुरुषकारिविनियोगलच्चिन प्रयत्नेन विनाऽनन्तं फलमिति व्याख्येयम्। लवादिप्रलयान्तः द्यात्रायं काल द्रव्यस्याय-मर्थः। कालात्मना मयेत्युक्तो योऽयं कालः स लवादिप्रलयान्तः सनिति। सीस्था-निकानुष्ठाने विहापि परिवारसंभवः। तत्र लवस्य निरंप्रत्वेन परिवाराभावः। तृटेसु स्वांशास्त्रिंपस्त्रवाः। एवं कालादिष्विप द्रष्टव्यम्। कालवेदिभिरित्यनेन चैतत्सूचितम्। यत्र मानुषाणां दिव्यानां ब्रह्मणां चाहोरात्रमाससंवत्सराणां पृथक्प्रमाणतो भेदेऽपि जात्यभेदात् पृथगगणनिमिति क्रेयम्। कत्यो ब्रह्मदिवसः। तथाविधानामन्दानां ग्रतमित्ययं महाकत्यः। स परो व्यावहारिकः काल दति। तद्धं पराधं व्यपदिश्यत दति। यत्र वदायुर्भम निष्यास द्रत्येतदन्तेन जपादनन्तं फलसुचत दति पूर्वमुक्तम्। ददानीमस्यैवाहोरात्रादियोगार्थलमाह—वदायु-

रिति। कालयोगेनोन्मन्यामवस्थितस्यायं योगः। यदा नासौ तच्छेषभूतः। अवालनः प्रतिपत्तिः कालेनैवं प्रचोद्यत इतीयमेविति खासोच्छ्।सयोरहोरावातु-सन्धानमेको योगः। शुक्लकणायोः पैत्रयोरहोरात्रयोरनुसन्धानमपरः। संवत्सरार्ध-योर्द्रव्ययोरनुसन्धानमन्य:। आदिशब्देन ब्रह्माहोरावयोर्द्दयो: परार्धयोरप्यनुसन्धानं योगान्तरमुक्तम्। त्वदायुर्मम निष्वास द्रत्ययमुक्तः षष्ठो योग द्रति। आयुषीऽपि लदूपलिमिति। लदायुमेम निम्बास इत्यनेनैव स्चितमेतदिति भावः। एतदुतं भवति—म्बासयोरहोरात्रयोगे म्बासोच्छु।सपरिमितमप्यायुरहोरात्रपरिमिततया वर्धत इति। एवं पचादियोगेष्वपि। तदावृत्ती तु तत्संस्कारप्रचय इति। कालिनैवं प्रचोद्यत इतीत्यस्थेत्युक्तिमत्युपरि संबन्धः। कालीनीन्मन्यात्मकेनैवमहीरात्नाद्या-कारिण सैवोन्मनी स्वोपाधिरवं प्रेर्यत इति मूलार्थः । साचितयेत्यनेनैतद्दर्भितम्। मूलाधारादाषोडगान्तामतिस्चां कुण्डलिनीमुन्मनीग्रितिं ध्याला तदन्तरत्यन्त-स्चातयात्मानमपि परकालचित्रचणं तत्माचितया संविभावयेदिति । सत्तामाते गिति कालसम्बन्धात्यन्तहानायमुक्तम्। प्रेरक दत्युनान्याः खरूपतः खासरूपस्याङ्गी वहिर्मुखतया प्रसरः तत उच्छासरूपाया रावेरन्तमुखतयो नानानां सङ्गीच इत्येवं दिधा प्रवृत्तिलचणं प्रेरणमुक्तम्। नतु कालमध्यवर्तितयेति। एवं कालयोगोऽप्युक्तः।

अधेदानीं स जानाति विपानां से त्यां ति विपानां से त्यां ति ति विपानां से त्यां ति विपानां से त्यां ति विपानां से त्यां ति विपानां से ति विपानां ति विप

श्रित । तेषां विराडादिमयदेवतालचण्या प्रक्षत्यावस्थितिरूपन्यासादिकतेव्यं च सृष्टिस्थित्यन्तिहेतव इत्युक्तम् । ततस्तेषां देवतातस्वावस्थितिल्चणं फलं च तेषु वो जायते लय इत्युक्तम् । ततस्तेषां देवतातस्वावस्थितिलचणं फलं च तेषु वो जायते लय इत्युक्तम् । तत्सकलमिप देवतातस्वस्थेव स्वयक्त्या साधकावस्थीप-पत्तावेवोपपनं स्थात् । तदुपपत्तिश्च सर्गादिकथन एव सिध्येदिति चायमारमः । अतएव अथ व्यवस्थिते त्वेवमस्य प्रक्तित्वमिष्यत इत्येतदुभयथापि योजयिष्यते । अत्यवं प्रथमः सर्गपटलः । दितीयः सर्गप्रेषपटलः । तदवसाने संहारसंग्रह इति विभाग इति ॥ २८—३८ ॥

स जानाति विपाकांश्वेत्यस्य कालेनैवं प्रचीयत इत्यनेन सह सङ्गतिं दर्शयति - काल: कर्मापेचयेति। पूर्विस्मिन् व्याख्यान इति। कालेनैवं प्रचोद्यत इत्यनेनेति शेष:। यतस्तत विव्वतं पुरुषकर्मानुसारेण तस्य प्रेरक-वादिति । स्चारूपेण कर्मणामवस्थितिमिति । प्राणिचिद्रपेष्विति भावः । र्दुम्बरस्येति । कालात्मनः प्रक्षतिपुरुषान्तर्यामिण दति भावः । स जानातीत्यत्न स दत्यस्यार्थमा ह — अनन्तरोक्ष दति। कालेनैवं प्रचोद्यत दति प्रकृत दत्यर्थः। व्यवहितत्वेनोक्तो वेति। लवायनुक्रमणात् प्रागिवोक्तो वेत्यर्थः। नन् कः पुनरनयोर्भेंद दति। सा तु कालाक्षनित्युक्मन्याः खोपाधरिप साची परः कालः कालेनैवं प्रचोद्यत दति ति विशिष्ट एव परः काल दित भेदः। चग्रव्दात्तां चेति। प्रचोद्यत द्रति सा त्विति वोक्तां प्रक्षतिभेवेत्यर्थः । तद्गतप्राखाद्यपलचणं चैतत् । विपाकानित्येति हिष्णोति —परिपकानोति । सर्वदेति क्वत्सेऽपि प्रलयकाले । काटाचिलोति। नादौ मध्येऽपि किन्त्ववसान एवेत्यर्थः। ईष्वरापरकालादि-वण्रादिति। ईम्बरो भोजयतः परः कालः परिपाकं प्रदास्यतीति संभावनोक्त्या तस्येच्छावशात् सृष्टिरिति तावइर्शितम् । लादृशामायुरन्वीच्येति । महाकल्पमहा-प्रलयकालयोरस्य होराचवत्कालनियम दत्यायुरन्वीच्येति दर्शितम् । त्वादृशामिति । तव लत्सदृशानाच विणुरुद्रहिरण्यगर्भविराडादीनामप्यायुः सहस्रक्षदुपभोगकाल-मन्बीच्येत्यर्थः। तत्त्वविक्ततिरपोति न केवलं कर्भणामेव विपाक इति भावः।

ई्ष्यरवणादिति ब्रह्मादिसगींऽपीष्वराधीन एवेति भावः। कालत इवेति। कालतोऽल्पलं तावदुत्तम्। लदायुमेम निष्वास इति परस्य कालवपुषीऽनाद्यन्त-स्थान्तरायं महाकल्प इति कालतोऽल्पलम्। तस्यैव प्रक्षतिवपुषीऽनाद्यन्तस्य काचिदुदेश एवेयं महदादितत्त्विविकतिरिति देशतोऽल्पलम्। मूले च प्रक्षतिय काचित् काल इति चकारः परिपाकं प्रदास्यतीति समुचयार्थः। प्रतिपादयेदिति प्राप्येत्। एवं तावसगींभिधिसया परिकरोऽभिह्निः॥ ४०॥

तत्त्वविक्वतिक्रममिति । सा तत्त्वसंज्ञेत्यत्न मूलेऽयमन्वयः । सा प्रक्वतिस्तत्त्वः संज्ञैव सती तदा क्वचिद्देशे बिन्दुतामभ्येतीति । तदेति परिपाकावसरे ।

सा प्रक्रतिरिति । कत्सा प्रक्रतिर्विवच्यते । तत्त्वस्येति । चिन्मातं यद्देवता-तत्त्वमचरप्रव्दीतं परप्रक्रतिपुरुषकालिकत्यलचणमेतत्तिदि तत्त्वमुत्तम् । पार-मार्थिकस्येति । प्रक्रतिविक्तत्यात्मके जगित परमार्थतो वास्तवतो निरूप्यमाणि सिद्धस्यत्यर्थः । साचात्तत्त्वमेतदेव । महदादि त्वापेचिकं तत्त्वम् । तत्तिद्वक्तत्यपेच-येव पारमार्थिकत्वादिति भावः । संज्ञैव संज्ञेति । देवतातत्त्वं परं ब्रह्मेत्यादि- पदेरनुपचारतस्त्रस्या ग्रिप सह ग्रहोतित भावः। तदिवभक्तलादित्यन्तिनिक् कल्पत्या तत्तादात्स्यापन्नलादित्यर्थः। किञ्चित्स्योत्यमित्येतिहन्दुतामित्यस्य विवरणम्। किञ्चिह्वहिर्मुखतयेति तत्स्योत्यप्रकारकथनम्। सृध्युन्मुखकर्मान् विभक्ततयेति तन्निवन्धनाभिधानम्। कर्मणोऽपूर्वावस्थस्य विपाकावस्या तावदुक्ता—स जानाति विपाकांश्वेति। तस्य कार्योन्मुख्यावस्थयमुक्तेति न्नेयम्। तरङ्गमूलभूतेत्यादि। दृष्टान्ताभिधानम्। स्वतः स्तिमितस्य समुद्रस्य यो हि तरङ्गस्तस्य मूलभूतं तावत् स्त्यां व्याग्नं सञ्चलनं तहदिति।

मूले कालेन भिद्यमानिष्वत्यादेरयमर्थः । स बिन्दुस्त्रिधा भिद्यते । ते च भेदाः खूलस्त्वापरा बिन्दुनादबीजलचणा इति । चेतनानां मिलनिमश्रणुडमेद-तस्तदीयमहदादीनां त्रिधा भेदात् तिनाद(दान)भूतायां प्रक्षतावायेवं तिभेद-संभव इति । बिन्दुनादबीजानि च ग्रब्दार्थप्रित्तिययोः साधारणपदानीत्यवबोद्वयम् ।

अर्थान्तरमाइ—एवं परसादित्यादिना। परसादिति तस्वादिति भेषः। इच्छामस्वादिरूपतामिति। इच्छाज्ञानिक्रयारूपतां सस्वरजस्तमोरूपतां चेत्यर्थः। तत्रेच्छादिशक्तिभिरुत्तरसर्गेषु तत्तिदिक्षतीनां प्रस्तिः सस्वादिगुणैश्व तासामुचावचो वैचित्रप्रिति विभागः। सम्बध्यमान इति। संभेद इह भेद इति भावः।

तत फलं हेतुतया दर्भयति—नहीति। चित्संबस्थमिति। कालस्थेष्वरस्य चिद्र्पत्वादेवसुतः। अचिद्र्पस्येति च्छेदः। प्रक्रतितत्त्वस्येच्छादिरूपस्येति च भेषः। दच्छादीनामिति तिश्रक्तीनामेव ग्रहण्म्। यतो वच्यति—नवानामिप भेदानामिति। मायातच्छक्तितद्गतप्राणिकमैविषयभेदेनेति। प्रक्रतितस्व स्यैवान्तर्भतो विकल्पोऽयसुतः। तत्राचिच्छक्तिमातं तावग्रक्ततः। तस्याः

स्वान्तर्गतं स्वेशित्वकालप्रयोच्यं स्वकल्यिततदीयित्रमूर्तिहिरस्यगर्भाद्यस्विनचेतनां-शेषु नानात्वादिप्रत्ययकरमवान्तरणिक्तमातं माया। तथा च वच्यति—माया-तत्त्वं खरूपाच्छादनविचेपात्मकमिति। मायाया अप्यन्तर्गतं तेषां परिच्छित्र-सक्पतादिप्रत्ययकरमविद्यालचणमवान्तरणितमाचिम् शिक्तः। माया लनयैव स्वकीयकार्यं तेषां संसारित्वलचणं विधत्त इति तस्याः प्रक्तिरियमिष्यते। तस्याः शक्तरप्यन्तर्गतं यत् तद्गतप्राणिनां प्राक्तनभवीपार्जितं कर्मजातं तदिष्ठ कमै। न च क्वेवलस्य कर्मणोऽवस्थानमिति तत्समवायी मिलनोऽचिदंगोऽप्य-यच्छैवप्रक्रियायां प्रक्रतितत्त्वं व्यपदिश्यत इति। किञ्च माया-तच्छ त्योरिष किञ्चित्कर्माभ्युपेयते तद्व्यतिरेकेण तयोरिभव्यत्ती निमित्तोषयोगा-दिति। तत्र सकलचेतनानां यानि स्नानि स्नानि कर्मापूर्वाणि कानि परि-पाकावस्थायां सामान्यविशेषरूपेण दिधा भिद्यते। तत्र सामान्यांशेन प्रकत्याः युत्पत्तिर्विश्रेषांशैनिजनिजभोग्याभोगायतनायुत्पत्तिः। सामान्यच विशुद्धतर-विश्व सियमिलनतया भिन्नं प्रकृतिमायादिसमवायि भवतीति विभागः। तत्य मायादीनामपि विचिकीर्षुर्घनीभूता क्वचिद्भ्येति बिन्दुतामित्यवस्थात्रयं समान-मेव च। तथा च मायादिष्वपि विन्दवस्थामापनेषु सस्तानारनिरूप्येषु सत्सु कत्स्नापि प्रक्तिविंन्दवस्थां प्राप्ता संपद्यत इति । मूले स्थूलस्त्सपरलेनेति हत्ता-नुरोधार्यमुक्तम् । परस्त्वास्थूललेनेत्येवाभिप्रायः । सर्गप्रकरणीचित्यादिति ॥४२॥

नवानामि भेदानामिति । प्रकृतिस्तावनिर्विषयतयैव प्रथमिन्छादौनाम-भिव्यक्तिः । ततस्तासां मायाविषयतया प्रवृत्ती क्रियाव्यापारपर्यन्तवेतायां मार्या स्रोचितसृष्युम् खनमीविभन्नतया स्वाकारनिरूप्योत्यना भवति। ततस्तामा तदीयशिक्तविषयतया प्रवृत्तावेवं तदुत्पत्तिः। ततश्च तामां तदन्तर्गतकर्मविषय-तया प्रवृत्ती तदुचितमलिनाचिदंशयोगतस्तदुत्यत्तिरिति क्रमोऽवबोबयः। तस्व-मिति । मायाश्रतिः कर्मेत्येव सिद्धानां याथात्म्यमित्वर्थः । भेदमिति वा पाठः । स्वान्तर्गतं भेदमित्यर्थः। मन्त्रिहितायेति। प्रासिङ्गकमेतदिति भावः। बिन्दुरीखर द्ति। नवस्विप परिच्छेदादिभेदेषु यश्चित्रधानः काललचण ईखरः स बिन्दु-रित्यर्थः। नादस्तस्या इति । प्रक्ततेरिति शेषः । चिनाश्रमिति । चिदचित्समप्रधा-नीऽशी विवचित:। बीजमिचदंश इति। प्रक्ततिलचणोऽचित्रधानीशी स्टहीत:।

यत्त्वत्यत्रोत्तं—चित्रधानं ततः पूज्यं द्रव्यं प्रकृतिवृंहितम्। तयोः समप्रधानलमुपाधिः कालरूपिणः॥

तद्व्यापारप्रधानम् । एतत्तु खरूपप्रधानमिति भेदः ।

ददानीं मन्त्रिणां हितमेव दर्भयति—एतदिति । परेच्छादिनवके बिन्दुनादा-दिनयं तथे च्छादितिशक्तिमातेऽपि नयं तथैव बिन्दुत च्वमातेऽपि तयं सर्वतैवं संभवात् तत्सर्वमप्येतदित्युत्तम्। मन्त्राद्यत्तिसमय दति निजेष्टमन्त्रजपसमये। वच्यति च हृत्तेखापटले—पुनर्धात्वा संपूच्य जिपत्वेति । तथागुयोगेन जस्वेति । तयोतं च कालयोगे—जपादनन्तं फलमिति। तत्सर्वमपीहाभिप्रेतम्। सक्षदेवैतदनुसंस्थानिमत्यावृत्तिग्रहण्न सूचितम्। मात्रावृत्तिसमय इति वा पाठ: । प्रणवमात्रमावृत्तिवेलायामिति । उत्तं च योगप्रकर्णे --योगौचित्येन विन्दादियोग: स्चित दति । तथा विन्दुनादादिना व्यापिन्यादिदारेणिति । तत्रो-मनोमात्राया यावत्परेच्छादिसंख्यमावृत्तिरपोच्च सूचिता। स्त्रानुभवेनेति। परेच्छादीनां स्वकीयपरेच्छाद्याकारेणित्यर्थः। अनुगन्त स्विति। वा संहारक्रमेण वादेः प्रस्त्यान्तमनुसन्धेयमित्यर्थः। खरूपस्थेनेति। देवतातत्त्वावस्थेन। वच्यति च लिपिपटले—तामिति परं चिदात्मकमिति। हृज्जेखापटले च—तामिति परध्यानमिति। तथा च योगप्रकर्णे —पूर्ववत् खरूपस्थो भवेदिति। तच खरूपिमयदिह याद्यमिति मूलवचनेनैव दर्भयति वच्यति होति। शब्दब्रह्मोति शब्दावगस्यमधे हि कोर्तितिमिति च तद्वनम्। तत्र चायं जातोऽर्थः। तस्वं तावत् खरूपं तद्भिन्नत्वात्। तत्वसंज्ञापि तदहन्तानपायाच पश्यन्तीवागूपा बिन्दुश्रितापि खरूपमेवेति। यदच्यति - शब्दब्रह्मणोऽप्यूर्धिः मित्यादि। तथा प्रब्दोचारणकाले तत्साचितयान्तरत्वेनावगम्यमधे विन्दात्मक-मिति । अत्रैवं प्रयोगः । मन्त्रजपसमये खयमनविच्छनतत्त्वखरूपस्थो(पः सो)वानी-ग्रितिविशिष्टतत्खरूपो वा समन्त्रजपं विधाय पुनर्बिन्दुखरूपः समन्त्रजपं क्षत्वा तद्गतबिन्दुनादबीजाकारतया तदन्तर्गत~~िच्छादिशक्तिमात्रगतविन्दायाकारतया~~ पुनर्मायादिविषयोत्तरोत्तरवृद्धेच्छादिगतविन्दायाकारतया च जपोऽयं सर्गक्रमः। कर्भविषयक्रियादिगतबीजनादविन्दुक्रमेण तत्त्वावस्थानिष्ठ: संहारक्रम:। योगतः स्रह्मपावस्थितावपि प्रण्वमात्राभिजेष्यमानमन्त्रान्विताभिवीनुसन्धानं कार्यम्। बिन्दुस्वरूपले तु नादनादान्तादिमात्रा अपि स्युरिति॥ ४३॥

मूले बिन्दोस्तस्मादित्यत्र कालेन भिद्यमानस्वित्याद्युक्तो भेदोऽभिप्रेतः। अवश्यपश्चन्त्यात्मक एव। परावाग्र्यस्य तु नित्यलेनोत्पत्त्ययोगादिति। अत्र स्वामर्थमाइ—बिन्दुरित्यादिना। उक्त इति। चिन्मात्रज्योतिष इति वा बिन्दुरीखर एवोक्तः। उक्तयेति। तत्त्वसंज्ञेति बीजमचिदंश इति वोक्तया। संबध्यमानिदिति संभेदः संबन्धः। स चानादिनित्य एव। अत्र साच्यादिबिन्दुपर्यन्ता-

र्थंगतयोश्विद्विदंशयोः सम्बन्धोऽभिष्रेतः। तत्र साचिणि निस्रो बिन्दुतत्वे तु विक्वत इति भेदः। साचितत्त्वसंज्ञावस्थयोरप्युक्तनीशिक्तयोगादेतदुपपित्तः। यदुक्तं—ज्ञानिक्रयाशिक्तरुणेण प्रकाशिवमर्शरूपेण चिदानन्दरूपेण विति। उभया भेदलचण इति चिद्विक्तेलनाक्षकः। यदुक्तं—नादस्तस्थाश्विक्तश्चं रूपिति। देदीप्यमान इति। निरावरणिवक्तयव्वादिति भावः। परापश्चन्याक्षक इति। परायाः संभवमात्रं पश्चन्त्यास्तूत्पितिरिति ज्ञेयम्। मूले व्वयक्ताक्षको व्यक्ताक्षक इति चोभयथा पदिमत्यर्थात् स्वितम्। रवो नादः। स एवेति। अव्यक्ताक्षकव्वात् क्रुण्डिलिनीव्यक्ताक्षकवं व्यभिणप्यत इति विव्वतमित्यपि द्रष्टव्यम्। कोऽसौ रव इति। गवाश्वादिलचणः प्रसिद्धः शब्दः अन्यो वेति। मूले श्वतिसम्पन्नेरित्यप-देशप्रधानत्वं शब्दरहस्यत्वं चोक्तम्। यद्दा शब्दब्रह्मणोऽप्युपासनादि स्चितम्॥ ४४

मूलेऽन्तर्गदितितिभेदं सहहनं खरूपं महानिखेवं प्रसिषस्य तत्त्वस्थोत्तम्। तत्त नीन् भेदान् विद्यणोति—तिभेदा इति । प्रक्षतितत्त्वं ग्रब्दगुणानामत्यन्तस्त्वाते-त्यन्तर्गदितपदेन स्वितम्। मूले महतोऽहङ्कातिस्तथेत्यन्तरिदितितिभेदगहना-त्यन्तर्गदित्यर्थः। ननु कस्ति महदहङ्कारयोभेद इत्यत ग्राह—ग्रत्नेत्यादि। सर्वजगदात्र्ययभूत इति । तदभावे जगतः प्रलयदमैव स्यादित्यर्थः। ईच्णादि ग्रब्दार्थं इति । 'स ईचतं 'स तपोऽतप्यतं दत्यादिप्रसिष्ठिर्त्ता । कस्येदमीचणिम-त्यर्थात् तदध्यचस्येष्वरस्येति च्रेयम् । इहेचणं द्वित्तरेव । तया तहतो महतो ग्रह-णिमत्यववोष्ठ्यम् । तदिभमान इत्यहङ्कातिग्रब्दत एवैतिसिष्ठिरिति भावः॥ ४५

मूले भूतादिक्तेयत्र भूतादिकानां भेदानां क्रमो यिस्मिनिति समासः। क्रमग्रब्देनैतदुक्तम्। पूर्वे भूतादिकादहङ्कारात् ग्रब्दतन्मातादीनां सगे इति। त्रत एव
वच्यति—तैजसवैकारिकाहङ्कारयोर्भूतानुगतयोरिति। भूतादिक्ततेजसवैकारिकभेदक्रमादिति क्राचित्पाठः। कालप्रेरितयेति। ग्रक्तेनियन्त्रेष्वराख्रेन परकालेनापरकालान्वितेन प्रेरितयेत्यर्थः। एतदिभप्रायेणाह—कालो दिविध इति।
गुणद्योषयुजिति। सच्चादिभिः सूच्चम्थूलभूतानां ग्रान्तघोरमूटादिवैचित्रग्रयोगः।
घोषेण तु निजनिजवाचकसंबितत्वम्। यद्दा ग्रब्दसृष्टिमात्रविषयमेवैतत्।
ग्रागुक्तवेन्दवग्रब्दतन्त्वस्य विवर्ती विक्रितिस्थूलोभावोऽयं ग्रब्दतन्मात्रसर्गे इति।
ग्रत एवाह—पूर्वीक्तो रवः ग्रब्दब्रह्मोतीति। ग्रक्तव्यपलिचतादिति ग्रेषः। सर्वत्र स्वकीयकारणजातविश्रिष्टादेव कार्यात् कार्यान्तरोत्पत्तिरित्यप्यनेन सूचितम्।

प्रब्दाद्व्योमित्यत्र धराद्या भूताः क्रमेण गुणोनाः स्युरित्युपस्तारेण सम्बन्धः।
स्युरित्युत्पत्यभिप्रायम्। तदाह—धराद्या भूता उत्पन्ना इति। स्पर्भतस्तेन

वायुरित्यतः गन्दादित्यनुषदः । गन्दादुत्पनः सार्भस्तेन गन्देनान्विताद्वायुरुत्पनः दित तदर्थः । एवं ताभ्यां रूपादिज्ञिरित्यादिष्विप द्रष्टव्यम् । क्रमेण गुणोना द्रिति । गन्धरमरूपसार्भगन्दैः पञ्चगुणा भूमिर्गन्धं विना चतुर्गुणा ज्ञाप दत्येवं प्रकारोऽभिष्रेतः । गन्दादीनामेवेति । पञ्चीकरणाभ्यपगमादिसान् क्रमहद्वाभ्यपगमे भेदोऽनेनाभिद्वितः । गन्दस्यैव काठिन्यमाकाग्रः ग्रन्दान्वितस्य सार्भस्य काठिन्यं वायुरित्यादि न्नेयम् ॥ ४६॥४०॥

खमिप सुविरिचिक्निमित्यादि भूतानां खरूपकथनमेव न तु लचणामिधानम्। खरूपकथनं चेह प्रक्षतमेवेति दर्भयति—ित्रभेदगहनामकिमित्यादिना। सुविरिच्यस्मसाधारणं खरूपात्मकं चिक्नं यस्येति समासः। एविमतरेऽपि खरूपपरतया व्याख्येयाः। रसवदिति। रस इह द्रवः। न्यासप्रयोगादिशेषतयेति। न्यासो निजतत्त्वन्यासो वर्णतत्त्वन्यासञ्च। तत्र भूतमन्त्रन्यासे तेषामेवं प्रतिपत्तिः स्यादिति कदाचित्तन्त्रन्त्रेषु तदनुषद्भः। यथा ॐ आकाशमण्डलसुविराकाराय सितवर्णाय सदाश्रिवाधिष्ठताय नम इत्यादि।

सइदहङ्कारादीनां तु वृत्तमेव मण्डलम् । श्रोत्नादीनां लणुमात्नमिति ज्ञेयम् । प्रयोगं तु वच्चति—एतद्यन्तं पार्थिवमण्डलगतं स्तभान दत्यादि । श्रादिशब्देन भूतयोगो भूतसंहारसर्गावित्यादिग्रहणम् । यदुत्तं—मण्डलबीजाधिष्ठात्यसहिता-निति । सितेत्यादिनेति । वर्णानामाकारविश्रेषणत्वमिति स्चितम् । सितमा-काशमण्डलम् । श्रितः श्यामः । श्रेतरत्तस्तु पाटलः ॥ ४८ ॥

स्वस्तिकं कोणवययातिमिति सम्बन्धः । येषिण सस्तिकलचणमुत्तम् । ज्वाला चियं भवति । तदुत्तं—दइनहितियुतं विकोणिमिति । मूले अकोपितार्धेन्दुमिदत्य-स्थायमर्थः । मध्ये वोभयकोद्योवीम्बुजयुतार्धचन्द्राकारिमिति । बिन्दुविनिर्गता इति । श्रक्त्यन्तितादहङ्काराच्छ्व्दादितन्मावोत्पत्तिरित्युत्तप्रक्षतितया तदुत्पन्ना इत्यर्थः । निर्गतपदेन स्वातन्त्वप्रादियोगोऽपि तामां स्थापितः ॥ ४८ ॥

प्रयोगाद्यर्थमेविति। न्यासप्रयोगादिशेषतयेत्यर्थः। भूतन्यासे कते न्यासः मण्डलबीजाधिष्ठाद्यसिहतानित्यादिषु प्रयोगः। ग्रादिश्रब्देनौत्यानिक ग्रासः सकलीकरणमित्यादिकसुक्तम्। नादकलादिभूता द्रत्यस्यायमर्थः। नाद-विन्हादिभूतकलारूपेण भूता विक्रता दमास्तासां प्रक्रतय दति। सर्गक्रमाभि-प्रायेण नादादिग्रहणम्।

अर्थान्तरमाइ—तासामित्यादिना। स्थूलवाचकांशमिति। सूच्मो वाचकः स्वसानुगतशब्दतस्वमेव। यद्दा नादिबन्दादयः। अथवा ऐ श्री ज ई श्रा

वाच्यवाचनद्वंग्र + + य एक एव सर्वः पदार्थं द्रत्यभिप्रायेणांग्रग्रहणम्। यद्वच्यित—ग्रभिन्नो रवो वाचकांग्र द्रति। नादः कलादयश्चेति समासः। क्रग्रब्द्य मूर्धवाचकत्वादूर्ध्वार्थत्वम्। लादीनामिति। समस्तानामिति भावः। तिथा योज्यमित्येकग्रेषप्रक्रिययेति भावः। क्रग्रब्देनैवेति। कमनुस्तारः। तद्योगिनोऽपि कग्रब्देन ग्रह्यन्ते। तस्य च नादकग्रब्देनावयवैकग्रेषः स्यादिति भावः। नादकलादिग्रब्दस्य भूतग्रब्देन योजनां तु वच्यति—तेभ्यो भूता द्रत्यादि। तन्मात्राभिमानिवीजोद्वार द्रति। तन्मात्राभिमानिनीनामासां ग्रान्थतीतादीनानित्यर्थः। तासां स्यूलवाचकांग्रमिति ह्युक्तम्। तन्मात्राणामप्येतान्येव बीजानि।

अपञ्चीकतवीजोद्वार दत्याकाशमात्रादीन्यपञ्चीकतभूतानि तदिममानिनीनामप्येतान्येव बीजानि । लादीनां सर्वेषामिति व्यस्तानामित्यर्थः । लादय
श्वादयश्चेत्यवयवैक्षशेषः । ल श्वादिर्यस्येति सिद्धवर्णातिरिक्तस्येव लभ्यत्वादिह
हकारसिद्धिरिति बोद्ध्यम् । ननु नादकलाग्रहण्नैवैतिस्वद्धमिति नित्याह—
नादशब्दोक्तस्येति । सर्वेमस्बन्धादिति । लादीनां सर्वेषामिति विद्यतमेतदिति
भावः । ह्वां ह्वीमित्यादिसर्वेषु हकारयोगः कारणान्ययादिति बोद्ध्यम् । यद्वा
शब्दाद्ध्योमित्यवमुक्तान्येवापञ्चीक्ततानि विवच्धन्ते । तत्य क्रमद्वद्विपच्चेऽप्येतान्येव
बीजानि भवन्ति । पञ्चीकतबीजादीनीति । परस्परयोगेन विक्ततानि भूतानि
पञ्चीकतानि । नादकलञ्च लादिश्वादिश्वत्यववैक्षशेषः । तभ्यो भूता इति ।
स्ववाचकतो निष्पत्तिक्ता । सा च तदिभन्नस्वभावत्वात्तद्वपेणाभित्यक्तिरेव ।
तदाह—तदाक्षतयाभित्यक्त इति । क्व पुनरेषां विनियोग इति । उच्यते ।
यदच्यित—मध्ये पञ्चोक्षतभूतबीजं लिखित्वेति । तथा च - पञ्चोक्षतभूतबीजानि
मूर्धादिषु न्यसन्तित्यादि । मण्डलबीजाधिष्ठात्यसहितानिति चोक्तमिति ॥ ५०॥

पुरयोग्भयोरित्यच नस उभयोः पुरयोरित्यन्वयः। नस इति नासिकायाः। दग्रुसंख्येति। मध्यगतदग्रुसङ्घरनेनोदभूतो वायुः पृथिब्युदयं स्चयतीत्यभि-प्रायः। एवं तोयादीनामिष प्रतिपत्तव्यम्। तोयमध इत्युभयोः पुरयोरिति सर्वत्र योज्यते। तनू इवेयमिति। कालो इवाप्यस्तीति स्चितम्। वच्यति च — योगाद्यर्थमेवेति।

तदुर्तं—वश्यस्तभनयोभूमिरपां शान्तिकपौष्टिके।
मारणे मोहने चाग्नेरुदयो देहकालयोः॥
उत्सादोचाटयोर्वायोः शान्तिके निर्विषीक्ततौ।
श्राकाशस्यैवमन्यानि स्थानान्येषां प्रकल्पयेत्॥ इति

श्रादिशब्देन कार्यारमे फलसिद्धरादिपरिज्ञानसप्येवं कार्यसित्याद्यपि स्वितम्॥ ५१ प्रासिङ्किसिति पूर्वेत्र सम्बध्यते। सर्गक्रमेऽनुपयोगात् प्रासिङ्किल्लम्। वर्णाद्यभिधानेऽपि समानमेतत्। व्योक्ति मक्दित्यस्यायमर्थः। व्योक्तरन्तर्भागे क्विदेव वायुः तिस्मनन्तर्भागे क्विदेवाग्निरेवमापः पृथिवी च। पृथिव्यामप्यन्त-भागे सर्वभूतानि एविमत्यमुत्पन्नानां स्थितिरिति। परतन्त्वे क्विदेव प्रक्वतिरिति तावदुक्तम् क्विद्भ्येति विन्दुतामिति। प्रक्वतावप्यन्तर्भागे क्विदेव महानिवमहङ्कार श्राकाशश्चेति दृष्टव्यम्।

तदुत्तम् - ब्रह्माग्डं पार्थिवं द्येतत्सर्वभूतास्पदोदरम् । जलाद्यावरणैयेव सप्तभिर्वेहिरावृतम् ॥ दृति ।

अर्थान्तरमाह—पञ्चीकरणमाहित। व्योम्नीतरेषामंगाविशोऽत्रोत्तः। तलाम्बन्ध इति। व्योम्न यो वायोरंशस्तिसान्तिव्यर्थः। एतल्रागिप तुल्यमेव प्रदर्शनार्थं चैतदिति दर्भयति—मन्ति व्योमित्यादि। लयाद्यपयोगितयेति। भूतमंहार-सर्गादिग्रहणम्। व्याप्यस्यैव हि व्यापके संहारः सुप्रतिपादो भवति। यदुकं पूर्वे पूर्वे वाच्यवाचकरूपमित्यादि॥ ५२॥

भूतानुगतयोरिति । यथा स्पर्भस्य ग्रब्दान्वितस्यैकं कार्यं वायुर्यथा चाकाग्रस्य वाय्वादिचतुरन्वितस्यैकं कार्यं स्थूलाकाग्रः तथा तैजसाहङ्कारस्य ग्रब्दान्वितस्यैकं कार्यं स्थूलाकाग्रः तथा तैजसाहङ्कारस्य ग्रब्दान्वितस्यैकं कार्यं स्थोनिमत्याद्यवबोद्यसित्यभिप्रायः । क्रमेणिति । तैजसाच्छोतादीनां वैकारिकाद्यागादीनामित्यर्थः । क्रचित्पाठविपर्ययः ।

तथा चोत्तम् —वैकारिकात्तु जातानि स्रोतं त्वक् चत्तुषी तथा।

जिह्वा घ्राणं च पञ्चैव तानि बुडीन्द्रियाणि हि॥ इति। बुडेस्तत्तदर्धनिश्वयार्धानीन्द्रियाणि बुडीन्द्रियाणि प्राणस्य तत्तदर्धकरणार्धानि कर्मे-न्द्रियाणीति भेद:। तन्मात्राणां प्रव्हस्पर्धाद्याख्यात एव स्रोत्नाद्यर्थेलं सिडमिति।

वागाद्यर्थांनाह श्राचार्यो वचनादाने द्रति। समनो बुिंडरहङ्कारिचत्तमिष करणमिति। श्रोतादीनां बिहःकरणलादेतदन्तःकरणमर्थादु भवति। मह-तत्त्वस्यांग्र एव अनिश्चत्तमिष। यहा तैजसाहङ्कारकार्यसभयमिति। केचिदु-भयेन्द्रियाख्यपि वैकारिकाहङ्कारकार्याख्याहुरिति॥ ५३॥५४॥

सूले भृतेन्द्रियार्थेरित्याकाणादीनि भृतानि स्रोतादीनि वागादीनि चे-न्द्रियाणि प्रव्हादयो वचनादयस्र तदर्थाः । वचनादीनामि ग्रहणादापिचिकोऽयं सङ्घातः न तु नित्यः । ततस्राग्निमन्त्रादिषु वर्णतस्वार्थमेतत् । महागणपत्यादिषु महदहङ्कारमनोयोगोऽनुष्टुबादिषु लगादिधातुयोग इत्हेवं सर्वमवबोद्यम् । तस्वपञ्चविंशतिकेति खार्थे कः । श्रभिप्रायान्तरमाइ—तस्वपञ्चविंशतिकेत्यत्नेति । तस्वकत्वनाया द्रत्यस्या दति श्रेषः । कुत्सितत्वमिति । (नि)त्यताभ्यपगम एवमिति भावः । व्यानन्दकेश्वेति । गायत्रप्रादिषु वर्णतस्वापेत्त्यायं सङ्घातः । तथा- श्रव्देनापि पूर्ववदित्यवगमादिति भावः ॥ ५५ ॥

मूले पत्तं रज इति स बिन्दुर्भवित तिधित प्रागुह्षष्टितिभेदाभिधानम्।
तस्या इति परप्रक्रतिग्रहणभित्याह—मूलकारणभूताया इति। नैवं विक्रताया
महदादेरैव विति भावः। मूले तत्सम्बन्धादिति। गुणविकाराणां प्रागुक्तमहदाद्यखिलविकारेष्वेवान्तरविभागतयानुगतिकथनम्। तत्सम्बन्धस्तदन्वयः।
भेदितित्यैरिति। श्रान्तघोरमूढादिलच्चणैरनेकविधैरित्यर्थः। श्रभिप्रायान्तरमाह
—तस्यास्त्रिगुणात्मकत्व इति॥ ५८॥

न्यासयोगिविश्रेषांश्वेति। न्यासयोगान् वच्यमाणन्यासानिति। प्रणवादि-चिति। प्रणवहृत्तेखयोः श्रीबीजादीनां च ग्रहणम्। न्यासस्य पृथक्ते त्रैपुरगायत्रादीनामिष त्रंग्रशालिनां ग्रहणम्। कामनानुरूपेणिति। स्त्रेच्छ-यान्यतमकतिपयसमस्तानुष्ठानमुक्तम्। यद्दा देववेदादितत्तदर्थवशीकरणं कामना तदनुसारेणिति। दर्भयतिति प्रपञ्चयतीत्यधः सम्बन्धः। देवा ब्रह्मविष्णुरुद्राः स्र्यवाय्वग्नयो वा। खरा अनुदात्तोदात्तखरिताः। मरुतः प्राणादयः आवहादयो वा। वैद्यानरा अग्नयो गार्हपत्याद्यः। काला भूतादयः। प्रक्तय इच्छाद्या उत्साहप्रभुमन्त्रथक्तयो वा। प्रसिद्धा विति विवरणम्। पिङ्गलेडासुषुम्ना वित्यर्थः। अग्यचेति। तिदोषतिलिङ्गादिग्रहणम्। तत् संबध्येति। कारणतानुगम्येत्यर्थः। लोकानां स्थितय इति। स्र्यौद्याद्यभावे विद्यच्यः स्थादिति भावः। चरन्य-विरतिमिति। प्रसिद्धमण्डलाकारेणोद्यादिकमुक्तम्। स्र्येन्दुवैद्यानरा रजःसत्तः तमोऽभिमानिन इति। मण्डलनयोपेतिमिति। अयमिह प्रयोगः। अं स्र्ये-मण्डलाय नम इति नाभिपद्ये विन्यस्य ब्रह्मवेदानुदात्तप्राणभूलीकगाईपत्य-भूतेच्छाधमीपङ्गलावातानप्यन्यतमकतिपयसमस्ततया तत्र विन्यस्य संपृज्य मूलाधारोत्यितचिद्गिष्ठिखया सहोत्तरोत्तरसंहारक्रमेण घोड्णान्तस्थानन्दास्तत-मण्डलान्तरावेग्याऽस्रतमास्नावयेदिति। चरन्तोति। चरगतिभचणयोरिति धातुः। परमानन्दिमिति। यदुक्तं—सां घोड्णान्तस्थितमस्रतमयिमिति॥ ५८॥

* एवं तावदिग्नसूर्यादिदेवताविषये तत्त्वान्युक्तानि । ददानीं शिवविष्णादि-विषये तत्त्वानि वक्तमारभते-ननु सर्वमन्त्रसमानत्वेनिति। नाग्निसूर्यादिः मन्त्रप्राधान्येनेति भावः। साचादनभिधानादियान् प्रयः संभवति। सत्यमुत्ता-नीति च वत्तुर्वेचनं शृखिति च। चिन्मात्रच्योति: शब्दाभ्यामिति। चिन्मात-मधिष्ठानम् । तदेव खपरावभासकतया ज्योति: साची भवति । अनाइतल-मव्याहतिरसङ्गः । श्रकारलचितार्थाविति । सर्वेस्वरतन्मात्ररूपोऽकारो बीजसुक्तः । अचिनातं बीजरूपमाइतिशवः । तस्य चिद्रूपाविक्विन्तवादाइतवम् । कथेत इति सर्वेचानुषङ्गः। एतच्छुडतत्त्वपञ्चकमिति ग्रैव इति ग्रेषः। अत्रैवं मन्त्रप्रयोगः। श्रं श्रनाहतिशिवाय नमः श्रं श्रनाहतशक्त्यै नमः। श्रं श्राहतिश्वाय चं श्राहत-शक्त्री इत्यादि। इत्येवित्यविनात्रशक्तीच्छाज्ञानिक्रयालचणतन्तु समानिमिति भाव:। अत्र प्रथमं प्रण्वेन परपुरुषतत्त्वमपि ग्राह्यम्। षोयरावलास्रेति। यथा घो परमेट्यात्मने वासुदेवाय नम इत्यादि। खरूपाच्छादनविचेपात्मकः स्वाधिष्ठानचित्स्वरूपस्याच्छादनमर्यान्तरप्रत्ययश्वास्याः समावी यथा श्रुतिकायामिदं रजतमितीति भावः। ननु श्रुडपञ्चकेऽपि समानमेतदिति नित्याष्ट —ग्रुडपञ्चके त्विति । कुतो विचेप इति भावः । तत्र हेतुमाह - तस्येष्वर-रूपलादियावस्वेनिति। विद्या चित्स्वरूपस्रभावः तद्योगत द्रेष्ट्यरूपाखेता-नीत्यर्थः। चिनातस्याचिनियन्तृत्वसिह विशेष इतीखरग्रहण्न स्चितम्।

ननु मायादीनामपि नियन्तासाविति । सत्यम् । किन्तु जीवचिदेषामधिष्ठा-

निस्यिभिप्रायेणाह—मायादिकं लिति। नन्वेत्रमनेकणितयोगाददैतिवरीध द्रयत्नाह—एकैवित। अन्तर्मुखलं दैतास्मूर्तितः स्वाधिष्ठानिचद्रूपनिष्ठलम्। विकासतारतम्याच विद्यादितस्वोपपत्तिः। बिहर्मुखलं चिदाभासिनष्ठलम्। सङ्गोचतारतम्याच मायादितस्वसंभव दति। तदुपहित दति मायादिग्रहणम्। तिषामिति ग्रैवानाम्। वैष्णविऽपि यथाईमेतलातिपत्तव्यम्। मायावित्तेप दति। जाते सतीति ग्रेषः। ईखरेच्छैविति। ग्रिवचिदिधष्ठानलमस्या उक्तम्। अस्य च सप्तकस्येति। ग्रुडाग्रुडस्येति भावः। जीवतस्व एविति। तस्त्वं तावत्तदेव व्यपदेशमात्र एव तु भेद दति भावः। अन्तर्भूतिमिति यदुक्तं तदुपहित एव जीव दति। पश्रीरिति। मायादीनां पाण्यलात् प्रकृष एव पग्रुरस्युपयते। सुखदुःखमोहलच्णमिति। सस्वादिगुणयोगादिति भावः।

ननु सत्ताद्युत्पत्यनन्तरं मायातच्छक्त्याद्युत्पत्तिः पूर्वमुक्तेति । सत्यम् । किन्तु ग्रैवमार्गं ग्रिक्ततत्त्वेऽपि ग्रुडतरसत्त्वादियोगेऽपि तथा न व्यवहार इति भेदः । प्राणतत्त्वेनैवित । परपुरुषस्य जीवत्वविवचायां प्रक्तिरिप प्राणो व्यपदिस्यते । जीवनस्य प्राणधारणरूपत्वादिति बोडव्यम् । प्रक्ततेः स्यूलांग्रत्वमिप प्राणस्य स्वितम् । ग्रैवे तु + + + बिन्दोस्तसाद्विद्यमानादितीति । कालेन भिद्य-मानस्त्वत्यादि ग्रैवे वैणावेऽपि समानमिति भावः । बिन्दुः ग्रिव इति । परी-ऽनाहतिग्रव उत्तः । स चार्थोच्छुडविद्यापर्यन्त इत्याह—तस्मादिति । भिद्यमानात् परिणस्यमानात् । कथं परिणाम इत्वेवमुक्तेन प्रकारेण । सोऽपि कथमिति माया-दिक्षिणायं परिणाम इति ।

श्रभित्रो रव इति । मायाद्यर्थाविभक्तः सित्रत्यर्थः । श्रव्यक्तात्मक इत्यव्यक्तं प्रक्रितिरत्याच्च — प्रक्रितित्वाक्ष चरि । विष्णवि तु न मायादिकृपेण परिणामोऽ-स्तित्व भेदः । सर्वत्रेति । श्रवे विष्णविऽपीति । श्रय श्रवेऽवान्तरभेद एव शाक्ता-मिति श्रवानन्तरं शाक्ततत्वाभिधानमित्याच्च — निवृत्तिसंज्ञा चेत्यत्रेति । कथमेत-दिच स्चितमित्यत श्राच्च — स्युरिति । त्रयोदश्रित्यपस्कारः । तावादिभूताविति । विन्द्रवि विन्दुक्तलानिरोधिकाः । नादादयश्च नादान्तशक्त्यादयः । उन्मन्यादीनां स्वरूपं गायत्रोपटले वच्यति — पूर्णसंविदाक्षना स्थितस्य प्रणवस्येत्यादि ॥ *

द्रानीमेष सर्गः समुत्पन दत्यमं वादं विव्यगिति — श्रष्टेस्टेरिति। कार्य-स्थित्यवगमसाधनत्वं विश्वस्थोत्तम्। यतः प्रपञ्चित्वित्यत्व समुत्पन्नशञ्दानुषङ्गः कृतः। तदिति चोपस्कारः। ब्रह्मानविक्तिनं देवतातस्वम्। दत्यं विश्व-मिति। विश्वप्रतीती हीत्यनयोः प्रयोजनवाक्ययोरेष सर्गः समुत्पन दत्यन सम्बन्धः । तसादिति चार्यादधाहारः । तदाह—तसात्सृष्टिरर्थवतीति ।
अथवित । एष सर्गं एव समुत्पन्न इति सम्बध्यते । एष इति प्रत्यचिष्ठस्थानुवादः । स एवेति । तस्य परोचभूतपरात्मरूपतया विधानम् । स्ज्ञतीति सर्गपदं
कर्तेरि व्याख्यातम् । किमिहोत्तं भवतीत्याह—योऽसावित्यादि । कुत इति ।
कथमेतद्गम्यत इति भावः । सत्प्रकाशत इति च सत्तास्मुर्ती परमात्मलचणतयोत्ते ।
किमितीति । किं प्रयोजनमभिसन्धायत्यर्थः । तत्साचितयेत्यर्थादध्याहारः ।

एतदेव पद्मिति। श्रैवतस्वावगतिपूर्विकैव त्रैपुरतस्वावगतिरितीदानीं तदारमः। अत्रवमुत्पन एष सर्गे इत्यनुवादः। एष इति प्रक्षतग्रैवतस्व-परामर्भः। तदाहिसं समुत्पन इति। विष्वं प्रतीयत इति तत्रापूर्वविधानम्। विखपदं विद्यणोति—प्रमेयप्रमाणिति। प्रतीयत इति संग्रहसमीचायां श्रुतौ चिति ग्रेषः। तत्र युतिमाइ—प्रमेति। त्रैपुरमन्त्रानुष्ठानमपि वैदिकमेवित्यपीइ स्चितम्। वच्यति च—ससंप्रदायादिति। शैवतस्वेऽपि कियसमियमात्म-तत्त्वमित्याद्यपेचायामाइ—तत्रेत्यादि। मायान्तमिति पृथिव्यादिमायान्त-प्रमेयरूपमिति । प्रमात्रियवतस्वकत्त्रितस्वावारोपितत्वात् । तदुक्तं—युषाकं विषयवग्रक्तितकार्यत्वेन तस्यां कित्यत्वादिति। वैद्यस्येति। प्रतीतियोग्यतोक्ता। प्रतीती हीत्यर्थात् साचिणि सतीति लभ्यते। तदाह— साचिणि सतीति । स परमिश्वीऽवगम्यत इत्यत संबन्धः । यतः प्रपञ्चस्त्वत्यतः भवतीति ग्रेषः। प्रपञ्चश्वायमुक्तः ग्रैवतत्त्ववर्गव्रयात्मकतत्त्ववयरूप दत्यभिप्रायेणाच —यस्मादिति। साच्येव त्वर्यादिधिष्ठानमपि सम्मदाते। किमात्मतयावगस्यत इत्यत उत्तं—सर्वतत्त्वरूप इति। मन्त्रक्षृप्तिसु वच्यते—ह्सैं श्रात्मतत्त्वेखर्ये मध्यमान्तवादा शब्दसृष्टिमित्यस्यैवैतदिशेषणम् ॥ ६०॥

ननु पश्चन्यन्त एव प्रब्द्सर्ग उत्तः बिन्दोस्तसात् भिद्यमानादिति । उच्यते ।
गुणवोषयुजिति मध्यमावस्थस्य प्रब्दस्य ग्रहणम् । तदन्वयविधानाच्च भूतिन्द्रयेष्विष
तदनुगतेः कत्स्वा मध्यमापीहोत्तैवित । निन्वह कियमध्यमापर्वे वैखरीपर्वे
विति जिज्ञासायां क्रत्सां प्रब्द्पर्वेक्षृप्तिमुपदिग्रति—तत्रेत्यादिना । परावाक्तदर्थेरूषिणीति तत्त्वसंज्ञा विश्रेष्यते । यदुत्तं—तत्त्वस्य पारमाधिकस्य संज्ञैवित्यादि ।
प्रक्रतितत्त्वान्तमिति । विचिक्षोषाधनीभावेच्छासत्त्वाद्यवान्तरद्रशायोगादेवमृत्तम् । यद्वा ग्रैववैष्णवयोराहतिश्ववासुदेवादिप्रक्रतिप्राणान्तग्रहणार्थमितत् ।
दन्द्रियान्तमिति । महदहङ्कारतन्मात्रोभयेन्द्रियार्थभयमित्यर्थः । पञ्चौक्रतिमिति ।

समष्टिव्यष्टिरूपं ग्रह्मते इति। मूले तदुद्देश इत्यत उद्देश उपदेश:। नासी स्वाकारेण किन्तु स्वकार्याकारेणित्याह — तस्य क्रमिणेति। याष्टातस्याभिधान-मुपदेश:। प्रवर्त्यत इति। महता प्रकरणेन क्रियत इत्यर्थः। बैन्दवतस्वरूप-शब्दब्रह्मणोऽपीति। यदुक्तं — बिन्दोस्तस्माद्भियमानादिति। याष्टातस्योपदेशन-मक्कलेति। तदि तावल्वर्तव्यं प्रथमप्राप्तलात् सार्रूपत्वाचेति भावः। मूलेऽतः परिमिति शब्दब्रह्मणोऽप्युत्तरं तत्वमुक्तम्। श्राक्षा स्वसंवेयत्वेनेत्यत्राक्षेति साचिणो स्वरूणम्। स्वरूपसंवयत्वेनेत्यन्यगोचरत्वेनेत्यर्थः॥ ६१॥

स्स्मो व्यापीति सामान्यवैखर्यासकाकारग्रहणम्। स्स्मतया व्यापिलं हि इह स्वम्। तदेव च ब्रह्मलम्। तत्ताविदहास्तीति चाभिप्रायः। प्रव्दाव-गम्यमिति सप्तमीसमासः। तत्र चेयानर्थी लभ्यत द्रत्याह — प्रव्दोच्चारणकाल द्रति। प्रव्यमन्द दह पदार्थवचनः। तदाह— विन्हात्मकमिति। बुधास्तर्व्व-निणाताः। दह तावनुख्यतया प्रव्दलं ब्रह्मलं चैषितव्यम्। तदुभरं च तत्र नास्तीति दर्पयन् विवर्णोति— दत्तरस्येति। प्रव्दे हि प्रकाणकांणो रहस्यमुप-निषद्भृतं भवति तत्र स्थूलस्य रवस्यास्ति। ब्रह्मलं च निरतिप्रयस्त्मतया व्यापित्वं तदिप नास्तीत्यर्थः॥ ६२॥

सर्वत्र संस्थृत इति । संस्थृतिरान्तरतया त्याप्तिः । कारणलादिति । बैन्दवं तत्त्वमेतदिति द्युक्तमिति भावः । सामान्यवैखरीक्ष्यस्य न कारणलम् । विशेषाव-धारणार्थे इति । लदुक्तण्रव्दादयिमः विशेष इति प्रतिपादनार्थे इत्यर्थः । सामान्यवैखर्यास्त कार्यलात् सर्वत्र संस्थृतिन स्थादिति भावः । अत इत्यनेनैत-इर्थितम् । यस्मात् स सर्वत्र संस्थृतस्तस्मात्स एव देन्नेषु यावदर्थविस्तृत आविभिवति । तदभावात्तु नैवं सामान्यवैखरीक्ष्णो रव इति । अत्र यावदर्थं विस्तृत इति ब्रह्मत्वं साधितम् । आविभिवति प्रकायत इति प्रकायकलमिष् विवेकः । स्तृते भृताकर इति पञ्चीक्षतभृतानि लोकाद्याकाराख्यक्तानि । सङ्कल्यविकल्य-निश्चयविमर्थनात्मनेति विमर्थक्षपेणाविभावः । विमर्थश्च मनोवुद्यादिधमतया सङ्कल्यादिलचण इति भावः । सङ्कल्यादिज्ञानभेदो विमर्थस्य प्रव्दस्नभाव द्रत्येवमभिधानमिति ॥ ६३ ॥

तस्याविभावप्रकारप्रदर्भनार्धिमिति। तस्याविभावप्रकार एव ताविदरानीं दर्भियतव्यः। यहच्यति—निर्धारितमर्थमेषित्यादि। मूलाधारात् प्रथममुदित इत्यादि। अव्यक्तं प्रलपतीत्यादि च। स च मूलाधारादिप्रतिपादनसापेच्यतया देहीत्यत्तिप्रकारेऽपि दर्भित एव सुप्रतिपदः स्यादित्यभिप्रायः। किञ्च पर-

देवतायाः खाविद्ययैव देहिलमित्यपि दर्भयितव्यम्। यतो वच्चत्याचार्यः क्रमहर्षौ परं ज्योतिष्कला चेत्रज्ञतामियादिति। तथा—बहुना किं परं पुंस इत्यादि। तदनुक्तौ तु—अय व्यवस्थिते खेवमस्य मित्रलिमध्यत दत्याद्यनुपपितः स्यादिति। किञ्च स्थावरादिदेहेष्वपि स्थाच्छ्व्द्रब्रह्माभिव्यक्तिरित सर्वजातिकथन्म। परदेवताखरूपानिधगमे पर्यायेण सर्वजात्यापित्तिरित । वैराग्योत्पादनार्थे च गर्भावस्थाकथनमध्येतदर्थम् वच्यति च उक्तमिप गर्भवासमित्यादि दृति।

मूले कालनुत्रायामिति ईखरस्याभेषकार्धनिष्ठतया प्रेरणमुक्तम्। गुणान्तः-करणाव्यनीति समष्टिव्यष्टिग्रहणम्। सर्वतत्त्वात्मकत्वोपलचणार्धमिति समष्टि-तत्त्वानां सर्वेषां ग्रहणम्। व्यष्टितत्त्वानां तु लिङ्गदेहान्तानामिति द्रेयम्। सत्यामिति चोपस्कारः। यदा देहाधिकरणे सप्तमी॥ ६४॥६५॥६६॥

मूलेऽम्बुयोनीति। योनिर्भूमिः। श्रदर्भनादितिच्छेदः। खेदजीत्पत्तिति च श्रेषः। श्रापः प्रधानं येष्विति समासः। पञ्चखिष भूवङ्ग्रगां खेदी भेदः + + + स्त्रीवल्मीककारिणो। चणभङ्गुराः खल्पकालेनैव विन्ध्वराः। श्रुक्तशोणितसंपुटादित्यर्थादुगवादिमिष्टुनसंप्रयोगजादिति लभ्यते। कालेनि भिवादिति। कालोऽपि दिविध एव। प्रक्रमिष्यतीति सद्यश्वरणमृत्तम्। संभावनया प्रायेणैविमिति स्चितम्। वयोभेदाः पच्चिभेदाः। मूले ग्राम्यातः क्रियातो या स्रुतिस्ततः संभवो यस्येति समासः। पुंस्त्रियोः संप्रयोगो ग्राम्य-क्रिया। स्रुतिः तदा श्रुक्तशोणितयोः स्वणम्। सर्वतस्वानामिति। पुरुष-तस्वाभिप्रायम्। यदा श्रववैष्णवादितस्वाभिप्रायम्॥ ६०॥६८॥६८॥००॥

मूले खखानत युगता दिला दि जननप्रकारा भिधानम्। खखानत युगता दिति याम्यिक्रियाया मिति प्रेषः। ग्रुक्तस्य खं खानं पंसि ग्रुक्ता दयः। ग्रुक्ता द्विन्दु मिति यावित तदा विष्टजीव वस्तु व्याप्तिस्तावतो ग्रहणम्। ग्रादायेति योग्यन्तरा विष्टिल्हा ग्रादिति भावः। मारुत इति स्त्रीगतो गर्भी चितो वायः। ग्रुक्त ग्रोणितयोः प्रभवदिर भेदा हा युभेदः। ग्रात्वं स्त्रिया रक्ता ग्रायगतं शोणितम्। परमं बीजिमिति ग्रीरपरिणामो चितं विन्दु मित्यर्थः। ग्रुस्था येति ग्राम्यिक्रयायाः प्रकतत्वात् स्त्रिया इति गम्यते। मूलत इति रक्ता ग्रयप्रदेशा देव न तु योनाविष ग्रुक्त च्युति प्रदेशा दिति भावः। यदेत्ययं कालो यदा गर्भा ग्रयं प्रविग्रति तदा गर्भा ग्रयं निष्यती त्येवमुक्तो गरहाते। निष्यतीति संमित्र्य माणस्य गर्भा ग्रयप्रविगः स्चितः। ग्रयं सीम्ययमाणस्य गर्भा ग्रयप्रविगः स्चितः। ग्रयं सीम्ययेना स्वितः। ग्रयं सीम्ययेना सिम्ययेना सिम्ययेना सिम्ययेना स्वितः। ग्रयं सीम्ययेना स्वितः। ग्रयं सीम्ययेना सिम्ययेना सिम्ययेना

मायौर्यं नाम योषोत्यमिति मलमिति संबध्यते। त्वगादीनां खरेहत्वेन

स्वास्ततयाभिमाने मायेव प्रधानं निमित्तमिति तत्वारणस्य रक्तस्य मायोयत्वम् ।

मज्जादीनामेवमभिधाने कर्मेव प्रधानं निमित्तमिति तत्वारणस्य श्कलस्य कार्मेत्वम् । तयोर्ग्भयोरप्येवमभिधाने स्वरूपस्य परिच्छिनत्वमेव प्रधानं निमित्तमिति
तदैक्यस्याणवत्वम् । नामपदेनागमप्रसिष्ठिरुक्ता । यद्दा प्रक्रतिरेव स्तो । यदुक्तम्—
श्रष्टनासु विशिष्यत द्रति । सैव संप्रयुग्रचायां माया भवति । तदुस्यतान्यायेयम् ।
पुरुष एव च पुमान् सोऽपि संप्रयुग्रचायां कर्तृतया भोकृतया च कर्ममयः तदुस्यतात्
कार्मकम् । यस्तु जनिष्यते स प्रागवस्थायां परपुरुषे लीनः सनस्यां दशायामविद्योहोधादत्यन्तपरिच्छिनत्वेनाण्चरिति । तत्ययुक्तत्वात् तदुभययोगस्याणवत्वमिति ।
श्रमिप्रायान्तरमाद्य—योषोस्यं रक्तमित्यादिना । फलद्वारेष्ट मायोयत्वादिकसुक्तमिति भेदः । श्रनुश्य्यण्वहेतुत्वादिति । यो मायादिचचणं स्वोपायमनुश्रेते सोऽनुश्रयो जनिष्यमाणो जीवः । तस्याण्वप्रतीतिः श्ररीरिनवस्वनित हेतुरुक्तः । मायोयत्वादिप्रतिपादनस्य वैराग्यार्थत्वात् तदुचिततया श्रक्कादीनां मलव्यपदेशः ॥७३॥

मूले सूक्तारूपाणीत्याधितयेतदनां वाकाम्। सूक्ताणीत्येतच तलाल-विश्रेषणम्। सर्वेषां सर्वौपाधित्वमिति। सर्वेषामि तत्त्वानां सर्वेऽपि स्थावरादि-चतुर्विधा उपाधयो न कतिपयतस्वानामेव किन्तु जरायुजे देहे सर्वेषामिष समिम्बाताने तत्त्वेविमतरेषु देहेष्वित्येतदुत्तं भवतीत्यर्थः। लब्धवृत्तीनीत्येतयुत्तिं व्रजन्तीत्यस्य विवरणम्। चतुविभत्तत्त्वसंयुक्तदेहवानिति तत्त्वानां तत्र सङ्गावः मात्रमुक्तमिति भेदः। हृदयेन्द्रियगोलकायुत्पत्तौ स्फुटो वृत्तिलाभः स्यात्। वच्छति च-बहुद्वारेण कुम्भेनित्यादि । ततस्तदुगर्भमारुतः संचीभ्य संवर्धयतीति वाक्यम्। गर्भमारतः स्त्रिया गर्भाशयगतो वायुः। संचीभणं विलोडनम्। संवर्धयतीत्याप्रसवं तद्व्यापार उताः। वर्धनसाधनं तु मातुर्भृततरसात्मवदित्येतदु भवति । ना स्थादिति नृशब्दस्य प्रथमैकवचनम् । पुमानित्यर्थः । स्वगतैरिति । तस्मिन् मिलिते मले तदीयजीवस्य देहमात्रे युक्तिमाश्च व्रजन्तीत्युक्तनयेन विद्यमानैरित्यर्थः। लोदनं लायनं च सान्द्रीभाविक हादिविक्रियानिबन्धनम्। तदक्रैव सान्द्रीभूतं परेऽइनि विजृभत इति मूलान्वयः। कथं विज्ञान इति मातुरङ्गुष्ठसिक्मतमायामि बुद्बुदाकारमिति योज्यम्। मातुर्भृत्तरसात्मवदिति। भुक्तमोदनादि। तस्य रसः सारः। स एव तस्यात्मा खरूपमुपचयकरत्वात् त्युत्तमित्यर्थः ॥ ७४॥७५॥७६॥७७ ॥

मिलितादपीत्यत्र तस्मान्मलइयात्पूर्वे किष्टभूतं इयं प्रथगेव समुन्नमेदित्यन्वयः। बीजयुग्ममिति वृषण्फलइयमुक्तम् ॥ ৩८॥ जध्यं तु नुत्रमिति । किञ्चिदिति ग्रेष: । नोदनं ग्रेरणम् । तच सुषुमाख्या नाडी संद्यता भवेदिति पुनर्थीच्यम् । द्वत्तेति द्वत्ताकारत्वं वोक्तम् । श्रम्नी-षोमात्मिकीति । सूलादाग्रं चिदिग्निशिखाया श्रग्राद्यासूलं सोमास्त्तधारायाञ्च नित्यसङ्गावादेवसुक्तम् । प्रक्ततिपुरुषाद्यात्मिकी चेति । तत्र सोमाग्न्योः प्रक्रतिपुरुषात्मकत्वम् । श्रादिशब्देन बिन्दुनादात्मिकीत्यादिग्रहणम् ॥ ७८ ॥

नाद्योद्देयमिति सस्बन्धः ॥ ८०॥८१ ॥

या वाममुष्कमस्बद्धेत्यादीडापिङ्गलयोगीतिक्रमाभिधानं प्राणायामिऽनुसन्धानार्थम्। वाममुष्केतिच्छेद इति । यद्यवाममुष्केतिच्छेदस्तदा दिचणामित्येव पदिमित्येतदिप स्चितम्। तत्नेडापचे दिचणहत्ताख्यमांसप्राप्तिः। पिङ्गलापचे तु वामांसजवुन्तरप्राप्तिरिति विभेषः। दिचणमुष्कोत्येतिच्छेद इति । यद्यदिचणमुष्कोत्येति
छिद्यते तदा वामरस्वगेत्येव पदं स्थात्। पूर्ववच विभेष इति ॥ ८२॥८३॥

मूले याः प्रोक्ता इति सप्तान्या नाडयो मता इत्येवमिति भावः। वामनेत-जिद्वादिचणनेतं पायुदैचिणवामत्रवणे प्रजननिमत्यासामग्रमिति ज्ञेयम्। व्यापि-कास्तनाविति। नेत्रादिगोलकपर्यन्तत्या वृत्तेरिति भावः। विद्वद्विरिति ता एवं प्रोक्ता इति श्रेषः। काचित्राङीति तस्य देहमातस्य नाभ्यगत्या विहर्मुखी नाडी भवति। त्वगिन्द्रियनाडीयं शिक्षनो विश्वोदरौ वा नामिति काचिदित्युक्तम्।

यया तत्पुष्टिमाप्रोतीति।

तदुत्तम् — मातुराहारवीर्येण षड्विधेन रसेन च । नाभिस्तच निबद्वेन वर्धते स दिने दिने ॥ इति ।

मातुराहाररमजैरिति पोषणप्रकार उत्तः। मलधातुरसांग्रेषु धातुर्पचय-करोंऽगः। क्रमादिति कालक्रमो रसास्रगादिक्रमश्च ग्रह्मते॥ ८४॥ ८५॥ ८६॥

परंज्योतिष्कलेति। या परदेवतायाः स्वाविद्याकित्या जीविचित्राचलचेणा कला चतुर्विभत्तत्त्वसंयुक्तदेइवानित्युक्ता सा क्रमहद्वे तिसान् दृदयायतनसम्पन्ने सति लब्बहित्ततया क्रत्सदेहाभिमानयोगित्वेन चेत्रज्ञसंज्ञां लभत इत्यर्थः।

सदोषदूष्यमिति । वातिपत्तश्चेषाणः तिदोषाः । त्वगद्धगादिधातवो दूष्याणीति । न तत्सार्वित्वमिति । क्षेषुचिद्देहेष्वनुपलभादाशङ्कीपपत्तिः + + शारीरार्धविचारका द्रति योगविदो भिषजो वोक्ताः ॥ ८७॥६८॥८०॥

येन देह: प्रवर्ष्यंत इति । नानाविधचेष्टाभिप्रायम् ॥ ೭१॥

ज्ञानयोगिक्रयानिष्ठानां हितायेति। ज्ञानिष्ठानां तावहेवतात्मैकतायामव-स्थितस्वस्रूष्ट्रपतस्त्वदायुर्भम निम्बास दृखुक्तरीत्या म्बासेन संकलजगद्दैतिविकस्य- सद्याहरुकेषमुक्कासेन च तदुपरमलचणराविनिमेषं चानुसन्द्ध्यादिखेति हितं भवति। योगनिष्ठानां तु खासोक्कासयोर होराचानुसन्धानं क्रियानिष्ठानां त्वहनि रात्ती वारक्षणीयस्य कर्मणः खास उक्कासे च प्रवर्तमान चारकः। एवमयनहयमित । च्रिपप्रव्दोऽग्न्युद्यसमुच्चयार्थं इति। च्रत्न समीरणोऽपि समुदेतीत्यन्वयः। च्रिगिरह चिदिग्नः तस्य त्वस्तमयो द्वाद्यगन्त इत्यवबोद्यम्। बाह्योद्यसमुच्चयार्थौ विति। च्रत्न मूलाधारेऽपीत्यन्वयः। बहि द्विषडङ्गुलेऽप्युद्वेतीत्यिपश्चदार्थः। मूलाधारे समुदेतीति। ततो यथायोगमिद्यापङ्गलाभ्यां गक्कृत्वासिकाविवरेणायतो बहि द्वीद्याङ्गुलपित्रितोहेशेऽस्तमेति पुनस्तचीदित। ताभ्यामेवागक्कृन् मूलाधारेऽस्तमेतीति ताल्पर्यार्थः। इनः सूर्यः। इतर कृपेणीतरेतरिदिति। इन्दुकृपेणाधोऽपानवृत्ती राविरित्यर्थः। सूर्यस्य मूलाधार उद्यो बहि द्विषडङ्गुलेऽस्तमयः। सोमस्य तु विपरीत इति भावः। चिद्यन्युद्यप्ते बोङ्ग्रान्तेऽस्तसोमोदयो मूलाधारेऽस्तमय इति ज्ञेयम्। मूले वामदिचण-नाड़ीभ्यामित्यपरपूर्वपच्योरप्युपलच्चणं द्रष्ट्यम्॥ ८२॥ ८३॥

चेतनाधातुरिति + + विरोधार्थेनेति । अत्र बहुधा विदुरपीत्यन्वयः। यदापि स स तथा तथा वेद तथापि तदनुपपन्निमित तदिभप्राय:। तदाइ— न हीति । यचेतनाधातीरपीति वान्वयोऽभिष्रेतः । रेतःशोणितजमिति । ताम्बूल-पूगचूर्णानां योगाद्राग द्वेति भावः। तद्दारेणिति। मातुरभ्यवहार्यमनमनु-प्राप्तस्तदभ्यवहारेण तदुद्रगतः सन् तत्पाकजरसाविष्टः काचित्राडी बहिर्वक्रीः त्युतारीत्या तद्रमेन सह तद्देहमालमाविशतीति भावः। वेचिक्समें पतं विदु-रित्यत प्रागनुष्ठितपुत्रीयकर्मफललं लपत्योत्पत्तेः सर्वपचेषु समानमेवेत्यभि-प्राथेणाऽर्थान्तरं दर्भयति - अपत्यार्थिनामिति। यथोक्तेति वैद्यशास्त्रयहणम्। आहारोऽभ्यवहारः । विहारोऽभ्यञ्जनस्नानासनादिः । अबाऽपत्यवाञ्का । आदि-शब्देनासिमताकारपुत्रचिन्तादिकमुक्तम्। तदतिश्रये च तदीयदेहमाविश्य तद्देशमात्रमाविश्वतीत्यर्थः। परंधाम्त्रो व्याप्तिमिति। प्राक्तनकर्भणः परदेवतातस्त्रे पूर्वतयावस्थितस्य विपाकसमये तदुचितदेशसंभविनि मात्रगर्भे तत्कभेवशात् तुला भ पानी मृत्यां शावच्छे दाविश्रसंभव इति भावः। व्याप्तिमिति। ब्यामलाख्यत यत्रोपभोग उचितस्तव तत्रांगाविशः स्थादिति स्चितम्। व्यासिमातमेतदिति।

तात्ययां न्तरमाह — सर्वगस्येति । निसर्गतः खगतानां मनोबुद्धीन्द्रयादि-यज्ञीनामभित्यज्ञी तत्साचिणस्तन्तिमित्तकोऽग्रावच्छेदसंभव इत्यर्थः । कश्चित् कर्मप्रकारज्ञ इत्यत्न दीपाहीपान्तरं ययित दृष्टान्ते समसं दार्षान्तकं प्रति-विस्वतिमत्यभिप्रायेणाच—दीपादिति। कियदेवं ब्रूत इत्येवंग्रव्देन कत्स्नो मूल-वाक्यार्थो ग्रह्मते। स्रत्न पितुरिति दीपस्थानीयमुक्तम्। तत्यरं धामिति च दीपा-न्तरस्थानीयम्। तदर्थमाच—तस्य पितुराक्षेति। स्रात्मान्तरभूतः सिन्नति भावः। सीजस्क्रमिति चाज्यस्थानीयम्। मारुतेन त्विति दीपियत्यस्थानीयमुक्तम्। तदा दीपस्य संक्रमसमुचितो यः संचोभस्तत्स्थानीयं देचात्मनित्यादिनोक्तम्। म्रक्तधातुत इति तु वर्तिस्थानीयमिति विभागः। म्रक्तधातुत इति म्रक्तधातुत्वारिण संक्रान्तमित्यर्थः। देचात्मना सक्तसम्बद्ध मदनोद्रेकविनोनादिति संप्रयोगसमये पितुरेव देचाभिमानिजीवचैतन्येन संबद्ध म्रक्तधातिर्वेन्तयः सक्तद्वावातिग्रय-प्राप्तिसमये संभवति। स च विन्यो मेथुनव्यापारसिद्यमयनप्रकर्षतो भवत्यतीर्थः। + सम्बद्धान् पन्ने जीवस्य नित्यत्वमनित्यत्वं वा स्थादिति॥८४॥८५॥८६॥८०॥

कश्चित्तित्यत्व भौतिकव्याप्ते वपुषीति गर्भाग्यगतं देहमात्रमुक्तम्। भौतिकयहण्न मनोबुद्धगदोनामिन्द्रियाणाञ्च भूतिवक्षतितया तद्भ्यपगमः स्चितः।
कुतिश्चदेत्येति यत्र कुत्र प्राक्तनं कर्भफलमुपभोगतः चर्यं नीतं तत एत्येत्यर्थः। श्रभिप्रायान्तरमाइ—श्रनिमित्तमेवेति। न कुतिश्चद्प्यागत्य श्रपि तु तत्रैव सहसाभिव्यज्येति भावः। जन्मकाल इति प्रसवसमय एव न निषेकादिसमयेष्वित्यर्थः॥ ८५

बहुना किमिति मतान्तरमध्येवंजातीयकं बहु वक्तुं शक्यते तेन किं स्यात् फलिमित्यर्थः। परं पुंसः सान्निध्यात् प्रविवृक्तिता प्रक्रतिरेवमापञ्चलात् प्रवर्तत इति संबन्धः। चैतन्याभासीदय इति। चैतन्याभासस्य जीविचस्रचणस्य परंज्योतिष्कलेति प्रागुक्तस्य प्राक्तनदेहापायसमये तिस्मिनेव परपुंस्यभिन्नतया स्थितस्योदयो मायातच्छितितद्वतप्राणिकभैविषयभेदेनेत्युक्तरीत्याभिव्यक्तिः। पञ्चलं कर्भफलोपभोगावसाने देहच्यो मरणम्। त्रयं भावः—नात्र गर्भदेहे तदात्मनः प्रवेगः अपि तु स्वोपाधिना प्रक्रतिविक्ततिच्चित्वन्ति। वस्य चोपाधिरामरण।वस्यं प्रवृत्तिरिति।

यदा चैतन्याभासस्योदयोऽनादिसिद्ध एव विविच्चतः । ततः प्रक्षतेः प्रवृत्तिरिप नित्येव । सा चाकैवल्यात् भवतीति । यद्मस्यति—ग्रामोचादित्यर्थे दति । अत्र प्रक्षतेः स्वाधिकारोपरमपर्यन्तिमित्यं तत्तद्भवरूपेण पर्यायशो विकृभाणमित्येव न ता निष्यसमाने देन्ने तदात्मप्रविशो नामित्याग्रयः । गुणभिन्नेत्येतिद्विष्णोति गुणसाम्यान् वस्थात दति । जीवात्मनः प्राक्षनदेन्नचये प्रक्षतेस्तदुपार्जितकर्मापूर्वेण सह गुण-साम्यद्गायां स्थितिरित्यर्थादुक्षम् । दत्यादिनेति । पञ्चलादौ प्रवर्तत दत्यन्तेनित भावः। उत्तसंचिप इति। 'कालेन भिद्यमानस्तु' 'देवाः सञ्चतयः' 'शब्दाद्द्रोम' 'सदोषदूष्यमित्यदिविस्तरोत्तानां संचिपेणाभिधानमित्यर्थः। महत्त्वं ग्ररोरावस्थाया-मिति। तत्तद्भवेषु पर्यायग्रो महत्त्वं प्राप्तेत्यर्थः। श्रनेन भावावसाने सङ्गोचोऽ-प्यर्थाग्रतिपादितः। पञ्चभिभौतिकैश्व गुणैः युक्तेत्यन्वयः। शब्दस्पर्शादयश्व गुणाः। पञ्चेन्द्रियार्थगत्येतिदिव्यणीति पञ्चकर्मेन्द्रियार्थक्षपेणिति। बुद्धोन्द्रियार्थानां पञ्चभिश्व गुणैरित्युक्तत्वादेवं विव्वतिः। पञ्चबुद्धिप्रभाविनीत्येतदिव्यणोति श्रोत्वादिजन्येति। श्रुतिस्प्रध्यादिवुद्धय इद्दोक्ताः। बाद्यं प्रविजृत्यण्मेवस्त्रम्॥ ८८॥१००॥१०१॥

अधाभ्यन्तरमारभते—सैवेति। समनुप्रोपसर्गाणामिति। समनुप्रबद्धेत्वत्त सम्बद्धश्चिद्रूपस्य प्रक्तत्या सह साचित्या सम्बन्धः। अनुबन्धः कारणत्या सम्बन्धः। प्रवन्धोऽन्तर्यामित्या सम्बन्धः। एतच्चयं चाविश्रेषात् परपुंसः सान्निध्यात् प्रवि-जृिभतित्यत्वापि समानभैवेति ज्ञेयम्। यदा तु सङ्कल्पविकल्पक्तत्या तदा सा मन द्रत्यन्वयः। मनसो वृत्तिरिष्ठ सङ्कल्पविकल्पेत्युत्ता।

यदा पुनर्निश्चनुते तदा बुिंसंज्ञा च स्थादिति निश्चयज्ञानं बुद्धेः वित्तिरिति चोक्तम्। यद्यपि महानेव बुिंदिपि तथापि तदध्यचभेदाद्वित्तिभेदः। यत उक्तं— सर्वेजगदाश्रयभूत देचणादिशब्दार्थे दिति।

यदा ज्ञातारमात्मानं प्रवेत्ति तदाऽइंक्षतिः स्थादित्यन्वयः । नेदं साचितया ज्ञातुर्वेदनमित्याह— अइमेवेति । अतापि प्रागुक्ताहङ्कारादृवृत्तिभेदः । यदुक्तम्— ईत्तितुस्तदभिमानोऽहङ्कार दृति ।

यदा सा लन्तरभिनीयते तदा चित्तं चेति सोपस्कारमन्वयः। अन्तरिलेतदभिप्रायमाइ—साचिणील्यर्थं इति। सर्ववित्तिनिरोधावस्थिचत्तमिति भावः।
यदुत्तं—योगिवित्तवित्तिनिरोधः। तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽवस्थानमिति। शरीरान्तं
परिणामकदम्बमिति। कदम्बशब्दः समूहवचनः। सचराचराक्षिनि चेति।
सर्वशरीरोत्पत्तिः। तत्र स्थावरादिशरीरभेदः प्रकृतौ कान्तनुत्रायामित्यादिनोत्त इति विवेकः। संग्रहेणिति। विस्तारवचनस्थाश्रव्यत्वाह्मोकादीनां च
विस्तारत्वादिति भावः। पूर्वौत्तस्य शब्दब्रह्मण इति। शब्दब्रह्मोति यत्रोक्षमित्यत्र
यत्रितिज्ञातं तदिति भावः। संचिपेणिति। दितीयपटले विस्तारावसर इति भावः।

मूले निर्धारितमर्थमित्यत्र यदैषा निर्धारितमर्थं खयं करणैर्व्यञ्जयितं यतेतित्य-न्वयः। निर्धारितं बुद्धरा निश्चितम् समीचितमर्थम्। यदुक्तम्—आत्मा बुद्धरा समीच्यार्थान्मनो युङ्क्ते विवच्चयेति। प्रयत्नविभेषेरिति। स्पृष्टत्वमीषतस्पृष्टत्वं बाह्यी विवारसंवारावित्येवमादयो ग्रह्मन्ते। इत्ररेश्वेत्यन्तः करणानां ग्रहणम्। यदुक्तं— सङ्कल्यविकल्यनिश्वयविमर्भनात्मनाविभवतीति। मृले महीयसीत्यस्य महत्त्वं प्राप्ता गरीरावस्थायामित्येवार्थः। तत्कालविभ्रेषणं चैतत्। बिन्दुस्फुटनोङ्गवस्येति। स्फुटनं भेदनम्। यदुःकं—बिन्दोस्तस्मादित्यादि। रव इह परा वागिव। प्रश्चन्त्यादिक्रमेणित्युक्तत्वादिह यतेतेत्येतद्यतनं वागिन्द्रियावस्थायास्तस्या व्यापारः। रवस्य तस्या प्रविजृत्भितिमिति। सा यतेत रवस्य प्रविजृत्भितिमिति भेदाभिधानम्। वैखरीपर्यन्त इति। पञ्चाश्वदर्णपर्यन्तत्वसुक्तम्॥१०२॥१०॥१०॥

<mark>इति प्रयोगक्रमदीपिकायां प्रथम: पटल: ।</mark>

श्रीरस्तु। अय दितीयः पटलः।

पटलसङ्गितमाह — उक्तमपीति। सिवशिषमिति। वच्यति च — जन्तुः षडङ्गी पूर्वं स्यात्। प्रयाखूर्धं यदा प्राण द्रत्यादि। वैराग्याधं मिति। यतो वच्यति — प्रस्तिसमये सोऽधित्यादि। दितीयपटलारमः द्रत्यनेनाय व्यवस्थिते त्वित्यय- शब्दार्थोऽप्युक्तः। सोपस्कारं विव्रणोति — एविमिति। चेत्रज्ञप्रवेशे व्यवस्थित दृति। शक्तस्य प्रक्रतिविकारात्मकत्वात् तत्सिनिहितस्य चेत्रज्ञस्य तत्र प्रवेशोऽपि नैसर्गिक एविति तावत् गतपटले स्वसिद्धान्ततया व्यवस्थापितम्। तधैव च सित स्वगति- मेक्दग्नुक्तिरिति तदीयतन्त्वान्तर्गतवाय्वादिसंभवात् तस्य गर्भस्याधानत एव प्रस्ति वर्धनोपपत्तिरिति भावः। केषांचिदवयवानां मासेनाभिव्यक्तिः केषां चित्यचेणित्यायभिप्रायेण सूले मासपचायुपादानम्। यद्दा तसरेखादिपरिमिति- स्वांशोपचयप्रतिपादनार्थं चणायुपादानम्॥१॥

मूले जन्तुः षड्ङ्गी पूर्वं स्थादिति पूर्वपटलोक्तचतुरश्रदशायामेतदिति ज्ञेयम्। श्रन्तराधिश्वेति मध्यप्रदेशः । पुनः षड्ङ्गेष्वित्याद्युरःकचस्तनाद्यं चेत्यन्तं वाक्यम्। मुखाद्यङ्गेष्वचिनासादिप्रत्यङ्गजातप्रवृत्तिकयनमेतत्॥ २॥

ततः सर्वाङ्गवान् विभुरिति वाक्यान्तरम्। कालेनेति यदि तिस्मन् वातादि-दोषा श्रनुगुणाः स्युः ततः कतिपयेन कालेनासौ गभी यथोत्तलचणो जन्तुभैवति। यदुत्तम् — मासेन तु शिरो दाभ्यां वाह्वङ्घ्रायङ्गविग्रह दत्यादि। तदनुगुणतायां तत्वैव चेत्रच्चुतरजन्तुत्वं पूयभावो गभीस्वंसनं वा स्यादिति भावः॥ ३॥ ४॥

प्रस्तिसमये स जिनतीं मुद्दः क्षेणयेदिति। प्रसववेदनोत्पादनमुक्तम्। संवतास्यसुषुम्नाख्य इति मोचमेव किलेच्छतीत्यपरि सम्बन्धः। संवतास्या सुषुम्नाख्या नाडी यतेति समासः। सुषुम्नाया मुखं द्वादशान्ते मूलाधारे च। तद्क्तम्—श्रवाङ्मुखलमप्रयस्तीति। तेन निरितश्यक्षच्छ्रगतस्यापि खद्धारूपा-

नवभासीपपत्तिरितिःस्चितम्। यदा प्राणापानयोस्तस्यां स्वेच्छाचारिनरोधतस्तदा प्रसुभितैरिति प्राणादिचोभोपपत्तिरिति। अवाङ्मुख इति। प्रसवानुक्स-तयाऽवस्थितिरुक्ता। गर्भाग्ये + + + स्थितिरिति। अनिसचोदित इति। प्रस्तिवायुप्रेरणयावाङ्मुखताद्यपपत्तिरिति भावः। तस्या ग्रहस्थामिति।

वच्चिति च —तचीयमानं विसाम ग्रहणीं पूर्यन्मुहः। इति। शकत् तद्गतं पुरीषम्। पुरा कतानां पापानामित्यनुभूतदुःखाद्युपलचणम्।

तस्याः कायाग्निना दग्ध इति । यथा लोहपात्रे सोदके चिप्तोऽग्निना पच्यते तद्वदिति भावः । क्षेदैः क्षित्राङ्गबन्धनः इति । क्षेदो गभीदकमिति विवरणम् । प्रस्तुद्वारपरीतश्चेति । दुःसहदुर्गन्धिनाधस्त्योद्वारण परीतविग्रहः । तत्पायुद्वारगोचर इति प्रस्युद्वारसंभवकथनम् । यदैतदप्यपरं वैराग्यनिमित्तसुक्तम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

तदा प्रचुभितैरिति । प्रचोभवशाइशधा गतिरित्येव बोडव्यम् । संपिण्डित-श्रीरिस्त्रिति । संपिण्डिन + + मोचमेवः किलेच्छतीति । स्नृत्युत्पत्तिस्तावदयुतं संसारित्रत्युक्ता । तथा च मोचेऽपि स्मृतिसंभवः । यद्यपि सप्तमे मासि स्नृत्युत्पत्तिः ।

यदुत्तम् — कललघनावयवास्थित्वग्लोमस्मृतिसमुद्रवाः क्रमणः।

सासेष्वग्रनोद्देगप्रसवा गर्भगस्य स्युः॥ इति।

किन्तु तस्या बाह्यवायुपर्यन्तमनुष्ठत्तिरिति। इदानीं तद्दवनं स्वावस्याचिन्तयो-देगेऽपि समानमेतत्। परोच्चलादिति। गर्भावस्थानामिति ग्रेष:। इदानीमिति। प्रजातप्रवृद्धस्थाधिकारावस्थायामिति भाव:। मोच्चयहणं तत्साधनजातो-पत्तच्यम्॥ ८॥

मूले परस्परमिति प्राणिनापानस्तेन च प्राण इत्यर्धः । समानव्यानयोरिष मिथःसम्बन्धोपलचणमेतत्॥ ८॥

प्रयात्यूर्ष्वीमिति प्राणापानप्रतिबन्धाभिधानम् । मूलाधारादूर्ष्वं प्रयान्तं प्राणं बिहि दिषडङ्गुलेऽपानः प्रतिबन्नाति तं च ततोऽधः प्रयान्तं मूलाधारे प्राण्य प्रतिबन्नातीति भावः । यदा समान इति समानव्यानसम्बन्धाभिधानम् । कायाग्निजीठराग्निः । यद्वच्यति — अधस्तस्याः प्रधानाग्निरित्यादि । सन्धुचणं समिन्धनम् । पाचितुमिति । स्वाग्रयागतमभ्यवहृतं पक्तुमित्यर्थः । वच्यति च — तवान्तान्तरसंश्लिष्टं पच्यते पित्तवारिणिति । तत्पक्तमुक्तं त्विति । पूर्वं पक्तं ततो विमुक्तमित्यर्थः । रसमिति । मलांग्रतो विविक्तः सारांग्रो धात्वभिधो विविच्तः । वच्यति च — पच्यमानाद्रसं भिन्नं वायू रक्तादितां नयेदिति । व्यानो रसमादाय तं देइमापादतलमस्तकं धावतीत्यन्वयः । अयमनयोभिष्यः सम्बन्धः ॥ १० ॥ ११ ॥

प्राण्यस्य इति प्राणोदानयोर्मियः सम्बन्ध उतः। प्राण्यस्य स्वातामादि-चतुर्णामपि प्रतिपत्तव्यम्। प्राणिनानुग्रहस्य सर्वेष्वप्यविश्रेषादिति। स्ततं च न विसुचनोति। तदा संश्रीरे खययुः शक्तक्रव्यत इति भावः॥ १२॥ १३॥ १४॥

वज्ञयय दशान्ये स्व्रिति। प्रागुक्तजाठराग्नेरन्ये तदीयकलाक्षका द्रत्यर्थः। तेष्रामन्वर्थनामानिवदन् प्राणादिव्यापारवत्तद्व्यापारानिप दर्भयति—भ्याजकेति। लग्गतोऽग्निभीजकः सगीररस्य भाजिणातां दीप्तिमावहित। तस्य सन्धृचणमिप समान एव खांग्रेन करोति। एवमुत्तरेष्विप द्रष्टव्यम्। खेदक्षेदान्त्रगाय त इति। तिदोषगता एविति भावः। तदुपपत्तिं दर्भयति—पित्तरलेभेति। वच्यति च—यदा पित्तं मक्न्नुव्रिमत्यादि। किञ्च प्राणादीनामानुगुण्याभावे तन्मन्त्रजपादिभिन्त्वानुगुण्यं साधनीयम्। एवमेषामग्नीनामपोत्यभिप्रायेण चैषामुभयेषां नामीक्तिरित ज्ञेयम्। किञ्च गुणितयोगे स्यादेषामुभयेषामुपयोगः। यद्वच्यति च + + सा यदा पञ्चगुणितत्यादि। तथा—दश्या गुणितानां धीर्ममीशादिविभिदिनोति। मृले त्रिदोषगा दत्यत्र दोषद्र्षादिजिज्ञासायां त्वगस्रिगत्याद्यारभः। कफपित्तराप्रलेभिपत्त्वाताः। तत्प्रेरको मक्दिति। दोषाणां दृष्येषु प्रवर्तकः संयोजकः प्राण इत्यर्थः॥१५॥१६॥

मक्त इति । यदि प्राणो वातादिदोषैस्वगादिधातृन् दूषयति धातुसङ्घात एव प्ररीरं तदवस्थानमेव जीवनम् तथा च तेन प्राण्यापारेण जीवनमेव दूषितं स्यात्। ततः केवलदुःखिन भवितव्यम्। न चैवं लच्यत दत्याग्रङ्गोपपत्तिः। समं वयत इति । वयनं सन्तननं संयोजनं दोषाणां दूष्येषु सङ्ख्यापनम् । च यथा तेषामानुगुर्खमेव स्थात् तथा व्यापृतिरिति । विखासेति । विश्वस्ये<mark>च</mark> कत्स्र ध गरीरस्य तदन्तर्गतानां च दोषधात्वादीनामात्मस्थानीय:। स्थानीयसेव तिद्यस्ति। समसेव तिसान् वर्तेतिति भावः। विम्लग दति। तस्मिन् विखपदार्थे व्यापितयावस्थितोऽसी तस्याकस्थानीय: । विखकभैकदिति । तत्र विख्यपदार्थे यत् कि चिलार्म संभाव्यते तदशेषमसावेव करोति। यदुक्तम् र्दुरणः स्थाचलनपर दति। अतोऽप्यसौ तस्थालस्थानीय दति भावः। विषमवयना-दिति । कदाचिदाचारविचारादिदोषवणान्त्यूनाधिकतया विषमं वयनं स्यादिति भाव: । स दोषो वेति । स प्राणो दोषो वा न्यूनाधिकभावेन धातूनां दूषकत्वात्प्राणो-ऽपि त्रिदोषेष्वन्तर्भृतः सन् दोषो भवति। स दूष्यो वेति। स एव प्राणी दूष्यो वा धातुषु व्याप्तोऽसी पित्तक्षेषभ्यां दूष्यो भवतीति भावः। क्रियातः संप्रधार्यत द्रति। क्रिया सहसोत्पद्यमाना पत्नसंन्यासादिलच्या सन्निपातादिव्याधीनां

विषमवयनसंभविनां कार्यम्। ततस्तदवगतिरिति भावः॥१७॥

वायुप्रसङ्गेनित। वायुस्तत्प्रेरको मक्दित्युक्तः। तदुक्तिरेव तत्यसङ्गः। तत्य तद्वमैक्यनस्य तावदयमवसरः। तत्य तत्सच्चारिणां बुद्धिदेचधर्माणां कथनस्या-प्ययमेवावसर इति भावः। बुभुचापिपासे प्राणस्य शोकमोद्दी बुद्धेः जरास्तती देचस्येति विभागः। धर्मेष्विति। सन्त्येषां भूयांसो धर्मास्तेष्वन्यतमत्येति। तदाष्ट्र—धर्मत्वेनिति॥ १८॥

जिमिप्रसङ्गेनित। ल्लो(को) शा जिमिसहचारिण इति को श्रवायनोपपत्तिः। बाट्की श्रिकमिति षड्भिः को श्रैः सम्पन्नः॥ १८॥

धातुगलेनित । प्रक्षतिश्रेष एवायमिति भावः । वद्मयश्व दशान्ये स्युरित्यादि धातुगलेन तहचनं प्रयोजनमिति कार्यं फलमिति यावत् । ततश्व मूले पाक द्रित तैरिनिभिरिति लभ्यते । रमादित दत्यस्यायमर्थः । क्षत्मादभ्यवद्भताः क्षाठरानिना रमपाकस्तावद्भवति । तत्यागुक्तं—यदा समानः कायाग्निमित्यादि । ततस्तस्माद्रमाच्छरीरव्याप्ताग्रस्थति भाजकाद्यग्निभः क्रमेण पाको भवति । कुत्र वा केषां वायं क्रमेण पाक दत्यतः स्रक्षान्तेषु धातुष्वित्यक्तम् । रसादिस्रक्षान्तेषु धातुष्व क्रमात्याकः रसादीनां स्रक्षान्तानां च सारांशानां क्रमात्याक दति रसधातौ तावद्रमपाकादस्यातृत्यित्तस्त्रत्व तत्याकान्यांसधातृत्यत्तिरित्यादि द्रष्टव्यम् । स्रक्षान्तावदिष्ठोक्तस्त्वात् किमुत्यद्यत दत्यत उक्तं स्रक्षपाकादिति । स्वयमित्योन् जसो विश्वेषणम् । तदिभप्रायमाष्ट—प्रधानमित्यर्थं दति । भिद्येदिति भिद्येत्त्विथ्यः । स्रष्टमी दश्चेति । नासौ धातुः किन्तु महत्वार्यमित्यविति भावः ॥ २०॥

मूले चेत्रकृतिकथनानन्तरं चेत्रज्ञकृतिकथनाय चेत्रज्ञस्य तदोजिस्वत्ययः मारमः। केवलाश्रयमिति। चेत्रज्ञस्यैवाश्रय श्रोजस्ति शिष्टस्याश्रयः श्रक्तान्तः धातुसंङ्वातो देह इति भावः। तत्र दृष्टान्तद्यं यथा स्नेह इत्याद्युच्यते। यथा प्रदीपस्याज्यतेलादि स्थितिकारणमाश्रयः। यथा वा विद्युतो मेघस्पुरणकारणमाश्रयस्तदत् चेत्रज्ञस्य तदोजः स्थितिस्पुरणकारणत्या केवलाश्रयभूतं भवतीत्यभिप्रायः। समीपालोकग्रिक्तमदिति। सिन्निहितपदार्थप्रकाश्रनसमधैमित्यर्थः। सहात्विष इति प्रथमा महत्यः प्रभा इत्यर्थः। श्रव प्रभा ज्ञानकलास्तासां महत्वं बुद्धराद्यपबृंहितत्वादिभिप्रेतम्। स्वं स्वमर्थयः प्रतीति शब्दस्पर्शादयः श्रोत्रादीन्द्रि-याणामर्थाः॥ २१॥ २२॥ २३॥

नभः स्रोत इति स्रोत्नेन्द्रिये स्वांश्रेन स्थित स्राकाशः। यदुक्तं—तैजसवैकारि-काइङ्कारयोर्भूतानुगतयोरिति। यदा विषयसप्तमीयम्। स्रोतेन्द्रियविषय- तयाकाशस्थित इति । अर्थप्रवर्तनं स्त्रे स्त्रेऽर्धे स्रोतादीनां प्रवृत्तिः ॥ २४ ॥

कार्यतः संप्रधार्यत द्रत्युक्तमिति। स दोषो वा स दूष्यो वा क्रियातः संप्रधार्यते द्रत्यत्रेति भावः। तदाहेति। तत्र दिङ्मात्रमेतदिति बोद्य्यम्। यदा पित्तमित्यस्यायमर्थः। कदाचित् पित्तं वायुना नोदितं विलीनं द्रवीभावं प्राप्तं स्थात्।
तदा च तत्त्रयाविधं पित्तं धातृन् प्रविलापयेत्। प्रविलापं व्यापनम् यद्वा द्रवण्म।
तदा च स रक्तधातुर्लसीकां चणादुद्रावयति। लसीका रक्तत्वचोरन्तरालस्थितोऽर्थविश्रेषः। सा द्रता रोमरस्वैर्वहः सर्वेत्र कण्णः प्रवर्तते। तदा देहे स्वेदी
लच्यत दति। स्वेदः प्रतीयत द्रत्यनेनैतावदेव विद्य दति दर्श्वितम्॥ २५॥२६॥

यदा कफ इत्यस्यायमर्थः । कदाचिच्छ्लेषा वायुना पित्तेन च प्रेरितः सन् विनोनो द्रवीभावं प्राप्तः सन्नूध्वं प्रवर्तते तदा स + + वाष्पमश्च नेत्रजनं प्रसिकं नानामास्यजनं च प्रवर्तयेदिति ॥ २०॥

कपालिकास्वित्यस्यायमर्थः। व्लेषादोषिविक्ततिः कर्णेशक्कुलीपूर्वेकान् गण्ड-मालादिकान् वापि व्याधीन् कुर्यादिति । कर्णेशक्कुलिः कर्णेपिटकः । पूर्वशब्देन + + । गण्डमाला गलगण्डः । श्रादिशब्देन + + । कर्मजानिति पूर्वार्जित-कर्मफलभूतानित्यर्थः ॥ २८॥

यहणी नामिति। या यहणी नामोत्ता सा प्रस्ताञ्जलिसन्तिभा पात्री भवति। तस्याः स्थानं तु तत्र किष्टं पृथ(त्रस्)ग्भिनिसत्यवावगम्यं भविष्यति। यदा समानः कायाग्निसित्युक्तयोरग्निसमानयोः स्थानसभस्तस्या दृत्युच्यते। प्रधानाग्निरिति। यस्य कला धातुषु त्रिदोषेषु चोक्ताः स प्रधानभूतोऽग्निः। को नामासावित्याष्ट्र— प्रधानाग्निर्जाठर दृति॥ २८॥

ततः सर्वाङ्गवान् विभुतित्यत्रोक्तस्य चित्रज्ञस्य स्थानं तस्याधस्तादित्युच्यते । तत्र सङ्गत्यन्तरमाइ—तत्नारणमाहिति । जाठराग्नेः कारणं चिदिग्नः । यद्वा तैजसी ज्ञानिक्रयायिक्तमयोऽग्निः प्राणलचणस्तस्य विक्रतिमात्रं जाठरोऽग्निः । प्राण्य तैजसकारणं च प्राज्ञः स एव चिदिग्निरिति । चिक्रोणाभिमिति तप्तहाटकप्रस्थातीः पलचणम् । ज्योतिराधारमिति चेत्रज्ञस्ररूपलचणस्य ज्योतिषः स्थानमित्यर्थः । सन्यन्यान्यि स्थानानि तेष्वेतत्प्रक्तप्टमित्युक्तममित्युक्तम् । सूलाधारं विदुरिति । यदाचचते—गुदान्तु द्वाङ्गुलाद्धः । द्वादि ॥ ३०॥ यदाचचते—गुदान्तु द्वाङ्गुलाद्धः । द्वादि ॥ ३०॥

श्रय 'मातुर्भृत्तरसात्मवत्' 'यदा समानः कायाग्निं सन्धृ चयति' 'तस्या ग्रहण्यां ग्रक्ततीत्याद्यातं सर्वमवबोधियतुमधाहृतिमत्याद्यारमः। तत्र फलान्तरं दर्भयति —दोषत्रयमिति। श्राहारोऽभ्यवहारः। षष्ट्रसमिष मधुरीभवेदित्यन्वयः।

श्लेषाणानुगतिमिति स्वाश्यगतिनिति शिषः। नाभेरधस्तादापादतलं वाताशयः। हृदयादधस्तादानाभि पित्ताशयः। हृदयादूध्वे मूर्धान्तं श्लेषाशय इति विभागः। तस्य प्रभावादिति पवनप्रेरितस्य तस्य श्लेषण इत्यर्थः॥ ३१॥

तत्र खाद्वित । खादुर्मधुरः । भूतिवक्तत्येति तत्तद्रव्येषु कारणतयानुगतभूत-विक्रियानुसारेणित्यर्थः । यस्य भूतस्य विक्रियया यो रसस्तं तथा दर्भयति— श्रवाधिका द्रत्यादिना । द्रव्याणां पाश्वभौतिकत्वादन्यतमाधिकानेव रसभेदोप-पत्तिरिति सर्वत्राधिकायष्टणम् । मतान्तरमाष्ट—स्माम्भ द्रति । 'द्रयोत्वणैः क्रमोद्भतेर्मधुरादिरसोद्भवः' द्रति तत्पयस्योत्तराधं भवति ॥ ३२ ॥

तथैवामाश्यगतमिति। तदैवेति श्लेषाणानुगतं तस्य प्रभावानाधुरीभवेदित्यर्थः। तदा तस्यानुगमनादिति। वायुप्रेरितस्य पित्तस्यानुगमनादित्यर्थः॥ ३३॥

तत्नान्तरसंश्चिष्टं पच्चते पित्तवारिणिति। श्रस्यायमर्थः—तत्न पित्ताश्चयेऽस्त्यान्तं नामोदर्याऽवयवः। तस्यान्तरं तदाहृतमनं प्राप्नोति। तदा तत्न संश्चिष्टं तत् स्वास्पदगतेन पित्तज्ञलेन पाकं प्राप्नोतीति पित्तस्य द्रवद्रव्यत्वन्ययाद्वित्तम्। ननु—यदा समानः कायाग्निमधस्तस्याः प्रधानाग्निमित्यादि यदुत्तं तस्य कथमिह संभव इति। उच्चते। तण्डुलपाकवदेतदुपपत्तिः। जाठराग्निस्तावत् स्वाश्चयभाजा समानेन सन्धुच्चमाणः पित्तोदकित्तनं तदनं पचित। पित्तस्य चाग्नेयत्वात्तेनापि पित्तेन कश्चित् पाकविश्वेषः स्यात्। तदिभप्रायेणैव च त्रयस्तिदोषगाः प्रोत्ता दत्युक्तमिति। पच्यमानादिति। पाकसमये स्व्यानो रसांशं ततो विविच्च देहं समन्ततो व्यापयित। यदुक्तं—तदा तत्यक्तमुक्तं तित्यादि। तत्व स रसधातुः स्वास्पदगवाय्वग्निव्यापारतः क्रमेणास्थगदिधातुतां भजते। यदप्यकं—रसादितः क्रमात्याक इति॥३४॥

तत्र किष्टमिति । रसिकटिविभागसमये किष्टं रसतः प्रथमित्रं संयह्णां नाम पास्त्रां वायुः सिचनुत इति । विसामिति पुरीषतया प्रसिदमित्यर्थः ॥ ३५ ॥

सा तयेति। पायुमार्गेणित्यन्तं वाक्यम्। तयेति विषा। तदेवाच्च पाक्ततेति। वलन + + तत्रैवमवान्तरमाच्च नत्पाक दति। तस्याच्चतस्य पाकसमय एव तस्य स्वच्छजलरूपेण च कण्णो मलं भिद्यते। तदा तैजलकणेस्तत्रत्यास सूद्मसिरास्त्रविश्य तन्मुखतो निर्गतैवेस्तिं नाम पात्रं वायुरापूरयेत्। तदा च स वस्तिस्त्या पूर्णः संस्तज्जलं धारारूपेण विस्रजतीत्यर्थः।

म्बद्भवदवदभ्यन्तर्व्याप्तैरिति कण्विभिष्णम्। यथाङ्गेषु खेदकणा व्याप्ता भवन्ति। यदुक्तं —रोमकूपै: प्रवर्तते बिह्नः सर्वत्र कण्य दति। तथैव कणा देहास्यन्तरभागे व्याप्ता भवन्तीति भावः। वस्तेर्मेहननिर्गतमिति। वस्तेरिति पञ्चमो। मेहनं लिङ्गं भगो वा। वस्तेः सकाणान्मेहनदारेण पाग्रुदारेण पुरीष-मिव निर्गतमित्यर्थः॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥

इहापि पायोधीतुविद्वषमवयनसंभव दत्याह—अपय्यभाजामिति। अन-योर्मागैयोरिति। मूत्रमागे पुरीषमागे च। दोषदुष्टयोरिति। त्रिदोषैर्वायु-वशादुद्वितयोरित्यर्थः। दह प्राक्—तदा प्रचुमितैः स्रोयवायुभिरिति तावदा-सन्त्रमवावस्था प्रक्रता। तत्र प्रसङ्गाद्दयोदेशधा गतस्य व्यापारकथनं तत्प्रसङ्गा-दग्न्यादीयत्पर्यन्तकथनमिति॥ ३८॥

द्दानीं तत्रक्षतावस्थायेषं वक्तुमिर्स्यभूतः स जन्तुस्वित्यारभः। दूर्सभूत दित । द्यधा गतैर्वायुभिः संपिण्डित्यरीरावस्य द्रित भावः। यद्दादि-कर्मणीयं निष्ठा। एवं भवितुं प्रवृत्त दित गर्भेऽन्तरवस्था तावदस्यावसिता। वायुभिर्देयधा गतैरित्ययं बहिरवस्थाया त्रारभो बहिरवस्था चेयं विस्तारणीकि त्येवसिधानसुपपद्यत दित । जरायुक्तृत्रगाचवानिति । ग्रुक्तभोणितमयेऽती-ऽन्तर्भागः भरीरतया प्रवर्तते । बहिर्मागसु त्वगाकारेण व्यावर्तते । स जरायुः भवित । यदुक्तं—प्रड्भिर्जरायुणा वीत दित । अपत्यवर्क्ष सङ्ग्येति । प्रजननमार्गमित्यर्थः । यद्दा प्रजननप्रधानं जननमरणावस्थाबद्दलं संसारमार्थे प्राप्तः खल्बसी भवतीति भावः । सज्यत दित । प्रेर्यते पीद्यत दित वार्थः ॥ ४०॥

जायतेऽधिकसंविग्न इति । ततोऽधिकं भीतः सन् प्रजातो भवतीत्यर्थः । जूर्त्योत्वर्णं निम्बसितीति । जूर्तिपदं विव्रणोति—जूर्तिः ज्वर इति । भीत्या च परिरोदितीति । यदिदमतिदुःसइं क्षच्छमनुभूतमधुनापि तथाविधमनुभवित-व्यमिति भयोपपत्तिः ॥ ४१॥४२ ॥

परिरोदनिमदं न भीतिजं विक्षितिमात्रमिष तु खावस्थाद्योतकमिनिर्वचनीयं प्रथमतरं वाची व्यापारमात्रमित्यभिप्रायेण तत्रैव परिरोदने वाग्व्यापारं क्षरसं दर्भयतुं मूलाधारादित्ययमारमः। तत्र सङ्गतिमाह—यदर्थं इति। महान् प्रयासस्तावदियता प्रकर्णन कतः। स चैतदर्थं एव। यत उक्तं—तस्याविभीव-प्रकारप्रदर्भनार्थं देहोत्पत्तिप्रकारिमिति। सूलाधारिमत्यस्यायं स्थूलोऽर्थः। अस्य जन्तो क्रदिषोर्मूलाधाराद्यसु प्रथमसुदितो भावः स पराख्यः पश्चात् स एव प्रथन्तो। अय द्वदयगो बुियुतो मध्यमाख्यः स एव वक्को वैखरीति। क्रिदिषोरित। स्वावस्थानिर्धारितामभित्यिक्षतिमदं रोदनम्। यदुक्तं—क्रिदिषोरित। स्वावस्थानिर्धारितामभित्यिक्षतिमदं रोदनम्। यदुक्तं—मुलं निर्धारितमधंभेषा। यदा स्वपदार्थवचनम्। अय सूस्तमर्थं दर्भयति—मुलं

जगन्मूलभृतेत्यादिना। चिदात्मनो जगन्मूललम्। यदुत्तं—शारदैव तद्दारेण् जगदुपादाननिमित्तं चेति। अत उत्तं परिणामिनीति। सायाशित्तरिति तत्नाध्यस्तमिचद्रूपं ग्रह्मते। तस्याभिव्यत्तिस्थानलादिति। तदुत्तम्—तस्याधस्तात् विकोणाभं ज्योतिराधारमिति। तस्मादिति। तदुभयमपि सह ग्रह्मते। प्रथम-मुदित इति। यः प्रथममुदितोऽष्टेः यश्व भावः स पराख्य इति सम्बन्धनीयम्।

भावशब्दार्थभाइ—जगङ्गावयतीति। किमिहोत्तं भवतीत्याह—चैतन्याभासविशिष्टतयेति। चैतन्याभासस्य भावस्य चेत्येकतया प्रतिनिर्देशादयमर्थी लभ्यते। चैतन्याभासयोगे फलं प्रकाशिकत्युत्तम्। चैतन्याभासविशिष्टतया तयाविधस्य खरूपस्य प्रकाशिकति भावः। नित्यसिद्धत्वाविष्यन्दत्वम्। सस्यन्दावस्था दति। तस्या दति शेषः। सन्दः स्वन्दनम् चलनम्। सामान्यसम्दप्रकाश्रकृपिणीमिति। सामान्यशब्दः स्वन्दप्रकाश्रश्रव्दाभ्यां सम्बन्धनीयः। अध्याक्रमित्यधिदैवतमभित्यत्तिः स्र्य(स्र)ष्टिप्रस्रतिनित्यवाध्यात्मन्तु विवचायामेवाभिव्यक्तिभेदः स्र्चितः। यदुत्तं—निर्धारितमर्थमित्यादि।

सृलाधारादिति। परायासु सृलाधार एव स्थानम्। तत्र नित्योदित-तयाभिव्यक्तेरित्यवबोद्य्यम्। सामान्यज्ञानरूपत्वात् प्रस्यन्तीत्यन्वर्याभिधानम्। दर्भनमिष्ठ स्वार्थस्याऽपरोच्चतयाऽवभासनम्। बाद्यान्तःकरणाद्यात्मिकामिति। यदुक्तम्—इन्द्रियान्तं मध्यमा तदर्थाक्मकमिति। विशेषस्यन्दसङ्कल्यादिसतन्वा-दिति। तत्तदर्थविशेषतयावभासनादिशेषस्यन्दः। सङ्कल्यादिश्रव्देन सङ्कल्य-विकल्यनिश्चयविमश्रात्मनित्येतदुक्तम्। सतत्त्वमि तत्त्वमेव। प्रेरकवर्गः सर्वीऽपीति। दिविधः कालो मनोबुद्यादिस्थानप्रयत्नादिरित्येतस्रवैमुक्तम्। सुषुम्नाबद्यः पवनप्रेरित इति चोभयं प्रध्यन्त्यादिष्विप समानम्।

श्रथवित्येकचतुष्पद्यपिचया विकल्यः—स्त्वा परिति। प्रथममुदित इति
स्त्वा भाव इति च परित्यवबोडव्यम्। सप्तपद्यपि वागिति। मूलशब्देन
संविद श्राधारशब्देन च तत्पूर्वदशायाः श्र्न्यस्य ग्रहणमित्यवबोडव्यम्।
परादीनामाकारस्तावदिभिह्नितः। श्र्न्यादीनान्तु दर्भयति—तत्नानुत्यन्नेति।
सा तत्त्वसंग्रेत्युक्तरूपानुत्पन्ना भवति। निष्यन्देत्यनेनेह्न संविदाद्युक्तरावस्थानां
सस्यन्द्वमिप स्चितम्। उत्पन्नावस्था परिति दर्भयति—मूलाधारात्र्ययममुदिता
परिति। पूर्वौक्तैवयमित्येतावदुपादानम्। इह पञ्चपद्यभ्युपगमे सप्तपद्यभ्युपगमे
चाक्वटतपयाद्यैरित्यत्र व्यापकलेनास्या न्यास इति परान्यासात्पूर्वमेवासां
न्यासोऽपि स्वमन्तैः कर्तव्य इति न्नेयम्। परादिपुष्पाष्त्रलाविप समानमेतत्॥४३॥

रोदनव्याजिनिति। स्नावस्थाद्योतकं ग्रव्हरूपमेतदिति स्थितौ रोदनध्विनिस्तिद्युपाधिमात्रमेव स्यादिति भावः। किमप्युच्यत इति। ग्रव्हरूपमिति भावः। किमप्युच्यत इति। ग्रव्हरूपमिति भावः। किमपोति स्वत एवानिर्वचनीयाकारं वर्णपदाद्यनभिन्नत्वादुत्पन्नमात्रस्थेत्यभिग्याः। कथं वर्णानभिव्यक्तिरिति। तस्यानिर्वचनीयत्वेऽिप केनिचद्वर्णमातान्वारेणावश्यं भाव्यम्। तस्य कथनमभिव्यक्तिरित्यर्थः। यद्वा किमपोति वर्णानां सद्भावेऽप्यसाभिरविज्ञानीयमिति भावः। कथं वर्णानभिव्यक्तिरिति तत्र विद्यमानानामिप वर्णानां कथनमभिव्यक्तिरित्यर्थः। ननु कथं वर्णानां सद्भावो रोदनध्वनाववसीयत दति। उच्यते। वाक्यात्मकस्यैव ग्रव्हरूपस्य स्वावस्थानभिव्यक्तितेपपत्तेः वर्णपदतदर्थसम्बन्धाद्यनभिज्ञत्वेऽिप स्वैक्त्युक्तवर्णमानसंभव्यत् । स्थिते हिल्ववर्णमानसंभव्यत् । स्थिते हिल्वहस्यते प्रथमं वाचो यग्रं यत्परतनामधेयं द्धाना दति।

स्रोतोमार्गस्रेति। वचःस्रोतो वर्णपदाद्याकारेण प्रवाहः। तस्य मार्गः तत्स्यानलचण एव। तदाहाचराभिव्यक्तिस्थानस्रेति। तत्र तावद्वणांनां प्रकाणो न जायत इति सृलेऽन्वयः। यावल्कण्डसृधांदिभेद इति। भेदो विभक्तत्वक्रद्धः स्वाकारसंपत्तिः। कण्डसूधांद्यवयवानां सस्याभेदे निष्पन्न एव तदन्तर्गतस्रोतोमार्गोऽपि विभक्तः स्थादिति भावः। कुत एविमत्यत्र यतो वर्णव्यक्तिस्थानसंस्था यत इति। यसादर्णानामभिव्यक्तिः कण्डमूधांदिस्थानसंस्था तसानिस्थाः ॥ ४४॥

एवं तावज्ञातमात्रेऽपि वाचः कत्सा प्रवृत्तिकता। तदेतदैखरीमात्रमेव।
स यदा सिविह्तिजनसंव्यवहारतो वर्णपदतदर्थसम्बन्धाभिन्नः स्यात् तदा विवचायां कत्सा वैखरी स्यादिति। तदवस्यायां तथाविधाया वाचो व्यापारिविश्रेषमभिधिसुराचार्यौ जातमात्रस्य तत्पर्यन्तामवस्यामाह— ज्ञातास्त्रोति। तत्राभिप्रायं दर्शयति—गर्भ दति। विवेकवत दति। यदुक्तं—पुरा कतानां पापानामयुतं
संस्मरिकति। मोच्चमेव किलेच्छतीति च। मायाभाववशादिति। मायानिमित्तको भावीऽन्तः करणवृत्तिविश्रेषो मायाभावः। मृले ज्ञातास्मीत्यादिनाऽहंभावबन्धोऽभिधीयते। जातस्य तावत्तदानीमेव वा स्वत्यकालेनापि वा
ज्ञातास्म्यहमित्येवंरूपो मायानिमित्तको भाव उत्पन्नः स्थात्। स यदा तस्योत्यनस्तदा स जन्तुरहङ्कारबुद्धिमान् जातो भवेदिति श्रहङ्कारेण बुद्धा चातिश्रयेन
युक्तः। यदाहङ्कारऽहंबुद्धिरहङ्कारबुद्धः तद्युक्त दति। श्रत्वाहङ्कारग्रहणं
प्राणिन्द्रयदेष्टोपलचणम्। एतदाह—तदाहङ्कारादावात्मबुद्धिर्टृढतरा जातित।
तत्र ज्ञातास्मीत्यहङ्कारे बुद्धौ चात्मप्रत्ययः। प्राणिमीति प्राणे। द्रष्टास्मि स्रोता-

स्मीति इन्द्रियेषु। स्थूलोऽस्मि क्रशोऽस्मीति देहे। सम्पन्नोऽस्मि विपन्नोऽस्मीति वाद्यार्थेष्विति। मूले चित्पूर्वेक इति बन्धुषु च क्रमादित्यन्तं वाक्यम्। तद्दिम-प्रायमाह — अहंकार बहस्येति। अहङ्कार पूर्वेक इत्यहङ्कारादिष्व हं प्रत्ययपूर्वेको भाव इत्यर्थः। मूले क्रमविधेत इति। कालक्रमेण परिचयक्रमेण च वृद्धिं प्राप्तः सिन्नित्यर्थः। पूर्वे मातापित्रोसु बन्नाति ततः क्रमाहन्धुषु च बन्नातीत्यन्वयः।

बन्धः सिक्तः ममायं ममायिमिलेवं दृढतरप्रत्ययः । स पीलेलादिना मम-भावबन्धस्य पीष्कल्यापित्तरचिते । स्तन्यिमिति स्तनभवं चीरम् । तां मातरं स्तन्यदायिनीं वीच्य स्तन्यिमच्छन् रोदितीत्यन्वयः । अनेन तत्र स्यादितरेतरबन्ध दृत्यत्र निबन्धनमप्युक्तम् । तत्राधिकर्तारिमिति तत्रापीत्यन्तं वाक्यम् । तत्रानु-षङ्गमाह—तत्रापि ममलबन्ध दति । पितापुत्रयोरितरेतरममलबन्ध दति भावः । प्रमोदत दति । ममलप्रत्ययक्तता प्रीतिर्दर्शिता दति ॥ ४५॥४६॥४०॥

विचेपग्रितिविचिमिति। असित सत्त्वप्रत्ययकरी विचेपग्रिति:। तस्या विचिपग्रिति। प्रमोदनपर्यन्ता स्वच्छन्दती वृत्ति:। श्राच्छादनग्रितेरिप तदिति। सत्यसत्त्वकरी पुनराच्छादनग्रिति:। तदिति विचिसतम्। गर्भद्रग्राया विस्मरणात्यन्तासंभावनायामिष तिइस्मरणपर्यन्ता स्वच्छन्दती वृत्ति:। यद्यप्या-च्छादनपूर्वको विचेप: स्यात् किन्तु विचेपकार्यं यत्संसारफलं नानाविधप्रमोदरूपं तदास्वादक्रमणाच्छादनप्रचयक्रमो भवतीति विचेपपूर्वकमाच्छादनमुक्तम्॥ ४८॥

मूल एवं सम्बद्धसंसारबान्धव इत्यस्यैवं विग्रहः। संसारायैव नतु मोचाय। बान्धवा एत एव माटि पिट्टप्रस्तयस्त एवं संबद्धा येनेति विस्नरणे हित्रयमुक्तः। यत्नैव बन्धस्तत्नैव मनसः प्रमोदलचणाभिरितिति विस्नरणोपपित्तः। विस्नरिष्यतीत्याच्छादनणक्तेच्यापार उक्तः। संभावनया त्वेतत् स्वितम्। यद्यपि जात-मात्रस्य बुद्धेरव (व)स्तत्याभिविस्नरणसंभवः किन्तु स्वानुभूतगर्भवासक्तेणस्य तीवन्तरत्या दुर्विस्मरत्नेन बुद्धौ चिरकालानुद्धत्तसंभवात् संसारनैरन्तर्याभिरितवणादेव तिद्यसरणेन भाव्यमिति। पूर्वकर्म चेति पुराक्ततानां पापानामित्येतदुक्तम्। श्रयमित्व मूलाभिप्रायः। गर्भगतस्यैव तावत्परवैराग्यमुमुचातिण्योत्पत्था परदेवतात्मतत्वाधिगमाधिकारो जातः। किन्तु स एवोत्पत्रस्य मायाभावमित्वन्ता तिरोहितः स पुनर्वुधेनोद्धोध्य वर्धनीय दित ॥ ४८ ॥

द्दानीं वर्णपदायभिज्ञावस्थायां विवचमाणस्य कत्स्ना वैखरी स्थादिति तत्य-सरप्रकारं प्रथमतः संभविनं दर्भयितुमथ स्वमित्यारभः। अविशदाचरमाह्वये-दिति योजनीयम्। उत्तारणसुद्धारणम्। यदा कच्छ्रशय्याद्यतिनयनम्। तदा प्रक्रममाणाया वैखर्यवस्थाया सूलभूततया सूलाधार आविभवन्याः प्रब्दब्रह्मा-वस्थाया वाचो वृत्तिप्रकारं दर्भयितुमप्यव्यक्तमित्याद्यारमः। यदा स ग्रिशुर-व्यत्तमपि प्रलपति तदा कुण्डलिनी स्रलाधारे सुषुमावेष्टनी सुहुर्विसरतीत्यन्वयः। अपिग्रव्दोऽव्यक्तप्रलापोपसंग्रहार्थः । किच प्राङ्मूलाधारे प्रथमसुद्धित द्रत्यनि-र्वचनीयावस्थायामञ्जलतया वेष्टनसपि स्चितम् । ज्ञग्ङ्लिनीति पश्यन्यवस्थापः र्<mark>थन्ता परा वागुच्यते । यदुर्ज्ञ-परापश्चन्त्यात्मको रवो भवेत् स एव कुग्ङल्यादि-</mark> गब्दैरभिधीयत इति। प्रत्यक्चित्तत्वं वलयाकारेण परिवेष्ट्योपरि स्वमुखेना-वरणात् कुग्छिलिनीव्यपदेश: । सक्तलोकरणे वच्यति—सुषुम्तां कारणश्रक्तिकवली-कतजीवामिति। विविधं सरणमिति। कुण्डलिन्यामपि निष्यन्दांश: परा वाक् तस्यांग्रस्य नानास्पन्दनं प्रसरणम् । क्रुग्ङ्किन्या एव पश्यन्त्यंग्रोऽयं भवति । वच्यति च-नादसङ्गादित्यत्र पश्यन्तीमध्यसाभाव इति। विविधपद्मादिरूपे-णेति । विसरणप्रकारस्याभिधानादवस्थानमित्येवं निर्देश: । विविधानि पद्मानि विदलचतुर्देलादिपद्मानि चिगुणितषड्गुणितादियन्त्रपद्मानि च ग्रह्मन्ते। वच्यति च - त्रिचतुरित्यादि । यन्त्रमन्त्रदेवतादिसकलजगन्मयीति । देवतादिशास्त्रीयार्थानां सकललौकिकव्यवहारवाक्यतदर्थानामपि यहणं स्यात्। तद्बाविक्छित्रकर्णिकाभूपुराद्यंशानां तद्बगतमन्त्रवणीनां च तत्प्रसर्णेरेव सह प्रसरणमित्येवं सर्वपद्मेषू हनीयमिति । सुषु नावेष्टनीति सप्तमीसमासः । वेष्टनं च विसरणविशेषणम् । तदाइ — सुषुम्तायासिति । सृलाधारान्वयतः सुषुम्तापीह मूलाधारगतैव ग्टच्चते। सूलाधारे सुषुमाया सूलोहेशान्तर्भाग एवात्मानं वेष्ट-यति खखरूपमेव वलयाकारेण स्पन्दयति। यद्यपि निष्पन्दायाः परावाचा भाविकार्यभूलतया तदवयवसङ्ख्यया प्रसरणमात्रिम भवति । किन्तु तस्याः कुण्ङिलिन्याकारेणेहाभ्युपगमात् प्रसरोऽपि वलयाकारेणैवाभ्युपेयते। गुण्य-क्षराङ्खिनीरूपा सती खाकारमावर्तयत द्रत्यर्थः। स्थापयतीति। खखरूपं तथावस्थापयतीत्ययः। विष्टनमिहं न मध्यस्य + + वस्वन्तरस्य परिवेष्टनम् किन्तु वलयाकारापत्तिमात्रमेवेत्येतावदुक्तमित्यवसेयम् ॥ ५०॥५१ ॥

मुद्दवेष्टनमेवेति। मुद्दिति वेष्टनावृत्तिसङ्ख्या। तथाविधवेष्टनसङ्ख्या चाभिप्रेता। तासुभयोसपि दर्भयतीत्यर्थः। सूत्ते गुण्येदिति कुण्डलिनी स्वाकारमिति ग्रेषः॥ ५२॥

यदा तिमोऽघेत्यादेस्तात्पर्यमाह—एविमिति। यन्त्रेति तिचतुराद्यवयव-युक्तो यन्त्राभिधः मन्द्रार्थमयोऽर्धः। मन्त्रेति तथाविधः मन्द्रप्रधानो मन्त्राभिः

धोऽर्थः। देवतित तथाविध एव देवताभिधोऽर्थप्रधानोऽर्थः। एषामपि शास्त-सिद्वानां जगति सद्भावाज्जगदर्थान्तर्भावः। वच्यति चाचार्ये एव-इत्यं मूल-प्रकल्यचरविक्ततिविवातित्यादि । ननु यदा तिशोऽय गुण्येदिति सक्तदेव तिशो गुणनमुक्तम् । तदाकारस तिगुणिताद्यनेकविध उक्तः । कथमेतदुपपद्यत इति । उचाते। येऽमी त्रिगुणितादयस्त्रावयवशालिवर्गलचणा उचावचा श्रर्था उप-लभ्यन्ते तेषां मूलस्तावत्तिसस्तिसः यत्तयो भवेयुः । तासां याः सामान्यभूतास्तिस्र एव मूलभूताः शक्तयस्तदाकारापत्तिरिष्ठ सक्तत् विशो गुणनं भवति । तासामपि मूलभूतं यितमातं कुण्डलिनीसतस्वं परा वाग् भवति। तत्र तिसृषु यितिषु विद्धतासु पुनर्यस्य वर्गस्योत्पिता तन्मूलभूता एव तिस्रो विशेषशक्तय उद्यन्ति। तदपि सामान्यमितिविसरणभेष एवेति सकत् तिभो वेष्टनस्य सकलत्रावयववर्गा-स्मकत्वं सिद्धमिति । मूले विभुरिति नानाविभवनस।मर्थ्यमुक्तम् । विकोणसम्ब-न्धानिति त्रैपुराभिप्रायम् । अस्या दति । सामान्यशक्तित्रयात्मिकायाः सक्तित्रशो गुणनशालिन्या दलर्थः । गुप्तमूर्तिरिति । त्रेपुराणामत्यन्तगोप्यत्वमुत्तम् । यदा विकोणस्य रहस्यस्थानलात् तत्स्थायिनी मन्बदेवतापि गुप्ता भवतीति। यदा सन वचने त्रिपुरोद्वाररूपे गूढखरूपेत्यर्थः । लोपामुद्रा नाम निष्कीलविद्या त्रिपुरेयम-भिप्रेता । वच्यति च – सरमार्धेचन्द्रैरित्यत्र सकाररूपिणी शक्तिरित्यादि । अथवा-ऽऽचार्यस्यैवायमभिप्रायः स्ववचनेऽकचटतपयास्यैरित्यत गूटस्रक्षेति कामराजाः भिख्या तिपुरियमभिप्रेयते। काम: कामराजबीजमिति। वच्यति च वागैष्वर्या-तिशयदत्रवित्यादि । मध्यमबीजानीति । सर्वाखपीति श्रेषः । श्राग्नवाग्भव द्रत्याग्न-र्वाग्भूत्वेति अतिरिति भावः। नादो नादप्रधानानीति। वच्यति च — श्रन्यद्युशीत-करित । त्रेषुराणां वाग्भवादिकालेऽपि वाग्भवमध्यकालाभिधानं सर्वप्रकारिणापि गुण-नयोगादिति ज्ञेयम्। वच्छति च—ग्रादिमादिमनादिं चेत्यादि। बीजत्रयतया विव-चायां तिर्गुणनम्। तदवान्तरवर्णभेदेन विवचायां तु यावत्तदणं गुणनवृत्तिरित्येव बोडव्यम्। सर्वमन्त्रेषु सर्वदेवतास्त्रर्थान्तरेष्विप समानमतत्। तारशक्त्योरेकयोरपि तिगुणनं सप्तगुणनञ्च मूलोक्तमेवोपपद्यते। मूर्तिमन्त्रोद्यारो वेति। तिमूर्तिसर्वेखर-मन्त्राणामुद्वार द्रत्यर्थः। गूढमूर्तिपदस्यार्थौऽप्येवं प्रकटितः। यद्यपि तत्तदाकारा-पत्तिमात्रमिष्ठ विविचितं तथापि मन्त्रसिडिसंभवात्तरुडाराविरोध द्रत्युडारग्रह-गम्। गूटमूर्तिरित्यत्र ब्रह्मादि मूर्तेर्गूढलं रहस्यलमुपदेशलभ्यलं तेनेह कामाग्नि-नादासनामुपदेशत एव योग इति स्चितम्। तदाह हं हरिहरेत्येवं सिद्धं भव-तीति। मन्त्रत्येऽपि वा विन्दुयोगः स्यात्। इरिइरमन्त्रयोईकारो व्यञ्जनमात-

मेविष्यते। मूल श्रोमात्मेति हरेमात्मेति च मन्त्रस्रूषकथनम्। बहुत्रुता इति श्रुतिसृतिनिष्ठा इत्यर्थः। अपर इति श्रागमनिष्ठा इत्यर्थः॥ ५२॥ ५४॥

उत्तविद्यार्थे रूपाणीति । पुरा तिमूर्तिपणवणत्तय उत्ता विद्यास्तामां वाच्यार्थे-रूपाणीत्यर्थः। रूपग्रहणेन प्रव्दार्थभेदात्तदंग एवायमर्थं इत्युक्तम्। सूर्ते विशिष्यत इति भिद्यत इत्यर्थः । गुणदोषादिग्रहणमन्येषामपि प्राणाग्न्यादीनां त्रयाणामुप-<mark>लचणार्थम् । तदुक्तम्—सकलजगन्मयौति । चतुर्गुणनादिष्वपि समानमेतत् । व-</mark> च्यति च— ग्रत्न सप्तात्मकात्तारादेरित्यादि । प्रणवशक्त्योरेकरूपत्या विवचायां स-कदेव गुणनम् । अजपापरमालमन्त्रादिविवचायां हिर्गुणनिमत्याद्यप्यवबीदव्यम् । विप्रक्रमस्य प्रणवशक्यादिप्रथितिनिबन्धनलादिति। प्रणवशक्योः सर्वमन्त्रा-नुस्यूतयोः देवतातस्वप्रधानत्वं निर्वचनेन दर्भयत्याचार्यं एतेषामिति । तिगुणि-तायुक्तार्थानां तारणं स्थूलसूच्मादिरूपाणामपि तन्मूलभूतवसुनि कुग्छिलिनीस-तस्वे देवतात्मचिद्रूपे प्रापणं खसामानाधिकरखेन खनिष्ठैकपरताकरणं तदुव्वति-यक्तिरेतेषामेव त्रिगुणितानां तन्मूलभूतवसु निर्हरणलच्च<mark>णं शकनमिति स्वरूप-</mark> प्राधान्याचानयोर्बिन्दुयोगापत्तिरिति । मूले तदा सूच्मादिस्थानवाचिकीत्यन्वयः । सूच्मादीनि वाच: स्थानानि । तदाह परादीति । केनाकारेण वाचकत्वमिति । सीरचतुरचरादिमम्बरूपेणित्यवबोद्यम्। करणं चेत्यन्तः करणग्रहणम्। पञ्चपञ्चविभेदिनीत्यन्वयः। अयमत्राग्रयः। भूतेन्द्रियादिरूपेण पञ्चधा गुणनं तयाकाशवाय्वादिरूपे<mark>ण वाक्पाण्यादिरूपेण चेत्येवं पञ्चधा गुणनं</mark> स्यादिति । एवं स्पर्भादिष्विप न्नेयम् । तदाह—पञ्चविंग्रतितत्त्वादिकसुक्तमिति ।

पञ्चानामचराणां चिति भिदिनीति सर्वतानुषद्गः। श्रैवपञ्चाचरपञ्चब्रह्मादीनि पञ्चाचरपदेन ग्रहीतानि। यदा नादपर्यन्तानां प्रणवश्वस्यंशानां ग्रहणम्। वर्ण-मर्दादीनां पञ्चाचरवाच्यतया ग्रहणम्। यत जत्तमुत्तविद्यार्थरूपाणीति। तदा कोशोर्मिरसभेदिनीत्यन्वयः। त्वगादिषड्धातवः षट्कोशाः। बुभुचापिपासादयः षड्मियः। षडचरादय दह मन्ताः॥ ५५॥५६॥५०॥५८॥

श्रङ्गा(हा) द्यैरित्यकारादिभिर्धेकारादिभिश्चेत्यर्थः । श्रङ्गेभ्योऽस्यासु सप्तभ्य द्रित सप्तधातुगुणनयोगिन्याः षडङ्गान्येतान्येन प्रणनहृत्नेखानयन्ह्णाणि । तेभ्यस्तद्वान्य-तया निम्नं जगत् सप्तधा भिद्यत दत्यर्थः । तत्तद्गुणितसङ्ख्यात्मन द्रित । कुण्डिलिन्या द्रिति ग्रेषः । तत्तदात्मकजगदुत्पत्तेरिति । तत्तत्सङ्ख्यार्थेवर्गी-त्मकजगदुत्पत्तेरित्यर्थः ॥ ५८ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

यदाऽष्ट्रधा सेत्यताष्ट्राचरादेवीचत्याऽष्ट्रप्रक्तत्याद्य इति ज्ञेयम् ॥ ६४ ॥

मूले आशा दिशः । द्वादशाणीख्यमभिधत्त द्वति । यद्यपि द्वादशाणीमन्त्रो वाचकमेव किन्तु सवर्णमात्रार्थरूपेणाभिष्रेतसकान्तरवाच्योऽपि स्थात् । यथा वर्णभन्दादिशब्दैस्तदर्शाभिधानमिति । मन्द्रान्तरेष्वपि समानमेतत् । तत्सङ्ख्यं चेति यन्त्रपदविश्रेषणम् । तेन चैतत् स्चितम् ॥ ६५॥६६ ॥

 अग्छिलिन्यादिगुणनसङ्गाविऽपि तिचतुरादिगुणनाभिधानिऽभिप्रायान्तरं दर्ध-यति—चिगुणितादिष्वत्यादिना। मूलाधारं प्रसिद्धम्। स्वाधिष्ठान + + मणिपूरक ++ अनाहत ++ विश्व ि ++ लिखका ++ आज्ञा + + कला + + । ब्रह्मरश्वमूर्धप्रदेशः । तेषु तिचतुष्पञ्चेत्यायुक्तसङ्ख्यापरिमिता वर्णीः स्युः। तदाह ऋष(?) इति । त्रिचतुरादिवर्णीनामन्यवर्णी इहोपादीयन्ते । अविधयहणायेति न्नेयम्। दादश्रदलपद्मे लवशाद्यष्टवर्णा विसर्जनीयजिह्ना-मूलीयोपभानीयदुस्पृष्टवर्णाश्च स्युः। तदाइ—श्रः कः पहेति। पञ्चाग्रह्ले सर्वां वर्णीन् सारेत्। नाच विसर्जनीयादिचतुर्वर्णयोगः। तत्परिवारत्वेनोक्तां विभूतिमिति। कर्णिकास्त्रकारादितारांशवाच्यतया इष्टदेवतादलेऽष्ट चाकारा-दिलिपिवर्णवाच्यतयोक्ता विभूतय दति ज्ञेयम्। प्रणवांग्रयहणं हृत्रेखांग-विकल्पोपलचणम्। तदुक्तम् — अकारोकारहरमाया वेति। संहत्येति। चिद-गिनिशिखारूपेण कुण्डलिन्यपि सर्वानुस्यूता विभावनीया। यदा सा मूलाधारादि द्वादगान्ताविध सूत्रातयाविस्थिता सती तत्तदाधारे तथा तथा गुणिता तत्ति दि-भूतिपर्यन्तं प्रसरन्ती विभावनीयेति । किञ्चैतदपि त्रिगुणितादिष्वाशयान्तरम्। मूलाधारगतात् कुग्ङलिनीसतस्वात्तारहृत्तेखात्रिपुराद्यभिमतमन्त्रस्य तदुचित-गुणनेनोद्यस्तावद्वावनीयः। 'यदा सा सप्तगुणिता' 'शक्तिः कामाग्निनादाको-त्यादि ह्युत्तम्। ततस्तस्योदितमन्त्रस्य तदुचितसङ्ख्यसकलजगद्रूपेण व्याप्ति-रप्यनुसन्धातव्या। 'त्रङ्गेभ्योऽस्यासु सप्तभ्यः' 'सूच्यादिस्थानवाचिकीत्यादि ह्युत्तम्। तदेतदुभयमर्थाभिमतमन्त्रपीठन्यासात् । पूर्वमिव कार्यमित्यवबीदव्यम्। च्यति—मात्रकान्यासं विधाय वच्यमाणक्रमेण पीठन्यासं कालेति। *

शिश्ववाक्यगताचरन्यामानुसारेणिति शिशोवीक्यान्यप्ययतं प्रतपति यदेन्त्युत्तान्येकदित्रायचरात्मकानि तद्गतान्यचराणि च मात्रकाया विक्वतिरूपान्यानिस्तेषां स वाक्यरूपसङ्घातस्तदनुसारेणित्यर्थः। कुण्डलिन्यवस्थानविशेष-मिति। तद्वाक्यरूपं प्रणवहृत्तेखात्विपुरादिरूपं चावस्थानविशेषमित्यर्थः। यद्यपि तद्वाक्यरूपोऽवस्थाविशेषो यदा तियोऽय गुण्येदित्यादिप्रकरणेऽनुत्त एव किन्त्व-प्ययातं प्रसप्ति यदेत्यतोत्तोऽसाविति तद्वाक्यरूपो व्यवस्थाविशेष इह ग्रह्मते।

<mark>अनुखारग्रहण्नैतदुत्तम् । प्रणवहृत्तेखादिमन्त्राणां तावन्न शिग्रवाक्यत्वमसंभवा-</mark> देव। किन्तु या तन्मलभूता कुग्ङलिनी त्रिचतुरादिगुग्पनयोगिनी तस्या एव सप्रणवहृत्तेखादिमन्त्रोऽपि तिच्छिश्ववाक्यवदवस्थानिवशेष इति सामान्यशिताषु विशेषशक्तिवर्गाणां स्फुर्ताविप यथाविवचमेव तत्तदर्थाकारेण स्थलीभाव दति। नित्यसिद्धमाद्यकाच्चरक्रपेणापीति । कुण्डलिन्यवस्थानविशेषमित्यनुषद्धः । नित्य-सिद्वेति मात्रकाविश्रेषण्म । शिश्रवाकास्यानित्यत्वात् ततो विश्रेषाभिधानमैतत् । यदा गिश्ववाकोषु प्रणवहृत्ते खादिमकोषु च यथासमनुस्यूततयावस्थितत्वात्रित्य-सिद्धलमिति । नन् पञ्चागदाप्रगुणितेत्येतदपि मात्वाचरक्षेपेणैवावस्थानं तत्नोऽत विभेष इति । उचाते । तत्र पञ्चागदचरमात्रलचणस्यानित्यस्य भिग्रवाक्यस्य मूलभूताया: कुण्डलिन्या अवस्थानं तदाकां मात्वका च। इह तु मात्वकाया एव तदभिन्नेन तेन पुनर्चार्यमाणाया मूलभूताया: कुण्डलिन्या अवस्थानं सैव मात्वेति विशेष:। पञ्चागदंगगुणितित्यत्वेव सप्टमेतदिति। अय सा यदा पञ्चाग्रदंशगुणिता भवेत्तदा पञ्चाग्रदणीनीरयतीत्यन्वयः। गुणनाद्यनीनां कत्स्ररूपापेचयांशलमिति देवी सती ईरयतीति। देवीशब्देनाचिच्छत्तेरपि कुण्ङलिन्या ज्ञानैष्वर्यादियोगितया स्नातन्त्रामुज्ञम्। तत्समर्थेकतयात्मविनिवे-शितदिव्यभावेत्येतत्पदं योजयति कथमित्यादिना विव्वणोति। प्राप्तिचिदानन्द-भावेति। त्रात्मनि स्वस्करूपे विनिवेशितस्तादात्म्येन प्रापितो दिव्यभावो यथेति विग्रहः। दिव्यग्रब्देन कुण्डलिन्याः प्रक्ततेरिधष्ठानभूतः पुरुष उक्तः। दिव्यत्वम-साधारणत्वम् । तचार्घाचिदानन्दलचणम् । यदा द्युग्रब्देन दीप्तिसर्गवचनेन चिदानन्दग्रहणम्। दिवि भवो दिव्य इति नित्यसिष्ठं चैतत् तादात्म्यमेव बोष्ठ-व्यम्। यद्दा प्राग्वर्णेसङ्घातान्तररूपेण निष्यना तद्दिरत्या ततः स्वस्रह्मणन्ततया प्रतिनिव्चत्ता सती स्वाधिष्ठानचिदानन्दरूपपुरुषतां प्राप्नोतीति प्रतिपत्तव्यम्। मन्त्रोदयसमयेऽप्यनुसन्धेयमेतत्। चिदानन्दापत्तिफलन्तु वर्णानामपि तत्कलानुस्यू-तत्वम् । यतो वच्यति — यस्मात्माप्ति चिदानन्दभावादित्यादि । परा सती कुर्ण्डलिनी कथं स्थलान्वर्णानीरयतीत्यत्र सीषुम्तवसं सुषिरोदितनादसङ्गादित्युक्तम्। सीषुम्ने वर्कान मूलाधारप्रदेशे स्थिता कुण्डलिनी तस्यास्तद्वत्में सुविरादाङ्मार्गप्रक्रमभूता-दुदितेन नादेन स्वकार्यभूतेन यः सङ्गः स्वात्मनोऽवक्क्वेदः तस्मादिति स्यव्लोपे पञ्चमी। सङ्गं प्राप्य वर्णानीरयतीति सम्बन्धः। नादशब्देन पश्चन्तीमध्यमाव-स्थस्यूलो नादो विविच्चतः। तदाइ—पश्यन्तीमध्यमाभाव द्रति॥ ६०॥ इति प्रयोगन्नमदौपिकायां दितीय: पटल: ।

श्रय हतीयः पटनः।

पटलसङ्गितमाइ—एविमिति। वर्षनिष्यत्तिप्रकारिमिति। यद्यपि 'यूयम-चरसंभूताः' 'सर्वानित्यमुवाच ह' 'प्रकृतिः पुरुषसैव' द्रित वागर्थे रूपतया प्रकृतस्याचरस्योक्तसर्वाक्यतोपपत्तये ततः साधकादिश्ररीरान्तार्थे।श्रोत्पत्तिस्तद्भि-व्यङ्ग्यमात्यकावर्णान्ता श्रव्दांशोत्पत्तिस्वाभिहिता किन्तु तनार्थे।श्रव्याप्तिस्तत्त्वानां विश्वव्यापितयाभिधानेनोक्तेव। श्रव्दांशव्याप्तिरेव विदानीं वक्तव्येत्येवमभिधानम्।

तिम् तिकथनायित । तेषां निष्मनानां वर्णानां विभूतिरग्नेषोमादिरूपेण व्याप्तिः । यदि वर्णानामीरणादिकथनं तदिप व्यायन्तराविष्करणार्थमेन । व्याप्तिस्र विद्यमानानामेनेति स्थित्यवस्थेनेयं भवति । त्यतीयपटलारम् इत्यनेन मूलगताथप्रव्दोऽपि दर्भितः । अस्यैवार्थान्तरमा — अथप्रव्दो हेल्वर्थं इति । गतपटलान्ते देनीतदाक्षविनिविधितदिव्यभाविति यदुक्तं तदेवामुं हेतुं दर्भयति — यसादिति । वर्णेषु तदीयपरमकारणस्थाग्नीषोमतया तदनुगमात्तेषां तदाक्षकन्त्वमिति भावः । ननु प्राप्तिचदानन्दरूपपुरुषभावित्यत्वानन्दग्रहणं किमर्थमिति । उच्यते । चिदानन्दावेवाग्नीषोमी भवतः प्रक्तेसु तन्मात्रत्वमेव न सोमरूपत्वमिति मतान्तरप्रतिपादनार्थमेतत् । अस्तदीधितग्रहण्यमस्तस्पारतावबोधनार्थम् । तेनैतदिप स्चितम् । प्रक्रतकुण्डलिन्याः स्वरूपचिदग्नावु(व)परिमितास्ततया तादात्म्यपर्यन्ततया विनियोगं प्रण्वेन प्रक्त्या वा प्रान्तान्तोच्चारणेन विधाय ततो मात्रकर्पण मन्त्वान्तररूपेण वोदयः समुचितगुण्नतो विभावनीय इति ।

मूलेऽग्नीषोमभेदत इति। वर्णतदर्शानामग्नीषोमाभेदाभिप्रायेणोक्तम्। कथिमा विभाग इत्यताह—सर्ववर्णेष्वित्यादि। स्वरेष्वारमे व्यञ्जनेष्ववसाने चातिस्च्यत्वेनाकारस्य सद्भावादंशदयोपपत्तिः। तदुक्तम्—श्रकारस्य करणावस्य-यान्यानित्यादि। पुरुषप्रक्षतिग्रहणमग्नीषोमयोः स्वरूपभेदप्रतिपादनार्थम् नात्र प्रक्षतिपुरुषमाचतया सोमाग्न्यात्मकत्वम् किन्तु भोग्यभोक्तुरूपेणिति तदिभव्यक्त्यर्थं-मिप चिदग्न्यस्तदोधितिपदोपादानम्। समिवभागतो विति। प्रायिकमेतत् टठान्ततया सोमांशस्य विभागात्। यद्यद्यति—श्रादिठान्तमुक्केति।

गूटमधें दर्भयति—अनेन चेत्यादिना। प्रपञ्चयागादिष्विति प्राणाग्निहोत्रयहणम्। निवेद्यविधी देवनिवेद्ययोरन्तरग्नीन्दुभावनापि ग्रह्यते। तारशस्यादिपूर्वकिमिति मूलमन्त्रादिग्रहणम्। नमः स्वः स्वाहिति वेति। तावत्येवांश्रेऽयं
विकल्प दति ज्ञेयम्। दतरोऽविशिष्ट दति। तारशस्यादिपूर्वकं डादिचान्तमुद्धाः
अग्नये नमः स्वाहिति वाग्निमन्त्र द्रत्यर्थः। प्राणाग्निहोते त्व(त्)न्मोलिवि(त)वर्णाः

वैलोम्धेन स्युरिति बोडव्यम् । सोमनाग्निविभागत इत्यत्र इनः स्र्यः । मित्रं रूप-मिति । प्रक्तिपुरुषयोवेर्णेष्वकारतिद्तरांश्रयोरपीति भावः । प्रकाशकप्रकाश्यां-शाभ्यां वेत्यतापि समानमेतत् । कालाक्षेवेच स्यौऽभिप्रेयते । स्वरस्पर्भव्यापकभिदेन वेत्यनेनोत्तरश्लोकस्य मुख्यार्थौऽपि दर्शितः । श्रनेन चेत्यादि पूर्ववद्याख्येयम् । शोषणादिविधानान्नाभ्यादिषु स्यौदिमण्डलभावनायामध्येषामुपयोगः ॥ १ ॥

खराख्याः षोडग्रेत्यत्न स्त्यमर्थमाह — ग्रष्टिनंशक्तलान्यास द्रित । सोम-स्यौग्निकलानामेतद्ग्रहणम् । मण्डलमन्त्रा दित व्यापकमन्त्राः । ते चेह कत्स्रतया पठिताः । प्राणप्रतिष्ठामन्त्रक्रृप्तिस्तु दोचायामेव वच्यते । ननु कश्चिदंश दह स्वितः क पुनरंशान्तरमिति तदाह — ग्रस्चितमिति । उत्तरत्रेति तत्तव्कला-कथने । किञ्चिदिति । सम्प्रदायलभ्योऽवशेष दित भावः ॥ २ ॥

एषु स्वरा इत्यत मुख्यार्थमर्थान्तरं च दर्भयति—स्वराणामेवित । अति स्विन्त्येषु वर्णेषु मध्य इत्यर्थः । अत इस्वदीर्घग्रव्दाभ्यां मूर्तिग्रक्त्यात्मकपुंस्तीद्योतका-कारग्रहणम् । तथा च मूर्तिग्रिक्तरूपेण व्याप्तिरियमुक्ता भवित वाच्यवाचकयो-रभेदात् । तेषामष्टमूर्तितच्छक्त्यादिवाचकत्वायत्यनेन चैतावस्थ्यत इति । ग्रैवे भवादयोऽष्टी मूर्तयो वामदेवादयश्च ग्रक्तयः । वैष्णवे विष्णवादिमूर्तयः + + ग्रक्तयः । आदिशब्देनाष्टप्रक्तत्यादिग्रहण्यम् । मिथुनानामेवेह वाच्यतोपपत्तिः ।

मूले पूर्वी द्रख द्रत्यादिना तिहमागोऽप्युक्तः । खराणां द्रये द्रये पूर्वः पूर्वी इस्सः परः परो दीर्घ द्रत्यर्थः । बिन्दुमर्गीत्तिकी च तािवित इस्तानामन्ततो-ऽनुस्तारो दीर्घाणां विसर्जनीयः । यद्दा यद्दच्यति—दच्चसव्यस्थिते इस्तदीर्घाः पञ्चोदयन्ति चेति । तिद्दिषयमेतत् । बिन्दुविसर्गी इस्तदीर्घाणामन्ततः संयुज्येते दिति । वच्यति च—बिन्दुविसर्गी स्त्रीपुरुषाद्यनुगतािविति ॥ ३॥

श्राद्यन्तस्वरषट्कस्येति श्लोकेन व्यायन्तरमुचते। तदाह—स्वराणामित्यादि। तद्वणीनां मध्ये नपुंसकमीरितमिति। श्रवेतदर्थसिडमिति दर्शयति—श्रवशिष्टक्रस्व-पञ्चकस्येति। इस्वदीर्घस्वराणां पुंस्तीद्योतकाकारतयेस्यं विभागसिडिरिति भावः।

नन्वाद्यन्तस्वरषट्कस्येतीत्यं विभागाभिधानं किमर्थमिति। उच्यते। केवलं पूर्वषट्कं व्यञ्जनगर्भमध्यमचतुष्कं तत्समवेतयोरेव फलकारयोर्व्यञ्जनमात्ततयै-वाभिप्रेतत्वात् केवलस्वरसंयोगरूपमृत्तरचतुष्कं स्वरव्यञ्जनपच्चयोः समौ बिन्दु-विसगीं स्वरकार्याणि व्यञ्जनानि व्यञ्जनसंयोगरूपय चकारस्तस्य सकलसंयोग-प्रदर्भनार्थत्वादित्येतत्प्रदर्भनार्थमित्यं विभागाभिधानम्। बिन्दुविसगीविति। पुंस्तीनपुंसकानामन्तर्भखत्या बिन्दुनुगमो बहिर्मुखत्या विसर्गानुगम दृति

विभागः। अधिह स्वराणां पुंस्तीनपुंसकव्याप्ती—देवी तदात्मविनिवेशित-दिव्यभावित्यसी हेतुः। अपितु अन्य एवेति तत्प्रतिपादनार्धिमहागमधनै-रीरितमित्येतदित्यभिप्रायेण विवृणोति—आगमधनैरिति अयमर्थं दत्यादिना।

श्रिवादितत्त्वावस्थास्तावदमी वर्णाः। तदुत्तं प्राक्—सा तत्त्वसंज्ञेत्वत्रत्यादि। यसात्र किञ्चिदुत्तरं तदनुत्तरमन्तलं शिव एव। नाऽव्राह्तानाहतभेदी विव-चितः। तस्य वाचकोऽयमकारः। तस्याभिधायकलात् तदीयविमण्णाकिमूत-क्ष्यत्वात् तदागमधनपदेनैतदुत्तम्। मूलाधारादकारियवाच्छत्तीच्छादिपूर्वकं भीग्यार्थस्य द्रेषत्स्पुर्तावानन्देच्छादिमेलनपूर्वकं विसर्गशक्त्रास्यक्तावात्ममा-यादिक्रमिण भोग्यवस्तुनी घटपटाद्याकारेण दर्भनदशापत्तिः। पुनस्तत्वेव शिवे तच्छत्यत्क्रमेण प्रविलय इति । वाच्यवाचकयोरभेदादनुत्तरं तत्त्वमेवायमकारः। स च पुंस्तीनपुंसकेषु पुरुषः। स्वानन्दशिक्षित्वात् स्वतन्त्रताच। किञ्च स एवेह पुरुष:। अन्ये तु वर्णी: प्रक्षतिरेव। ततश्चानुत्तराकार एव पुरुष: तस्य चिद्रूपस्यानन्दितुरानन्द एव तद्यमेलाच्छितिः। यद्यप्यस्य स्वरूपमेवा-नन्दिश्वदानन्दैकरसलात्तस्य किन्तु स श्रानन्दस्तद्वभेलेन विकल्पनीय:। यदुकं-प्रकागिवमर्भकृपेण चिदानन्दरूपेण वेति। यदा तस्य स्वातन्त्रामेव मितः सा तत्स्वरूपवियान्ता। तस्यानन्दलचणो विमर्भ द्रत्यानन्दः शक्तिरूपपद्यते। वाच्यवाचकयो: सर्वत्राभेद एव। तद्योगिनः शिवस्य सकलतत्त्वोन्मेषो-नतयोरिच्छा प्रथमः शक्तेः प्रसर इकारः। तत्प्रभविणुलमीशनमीकारः। ततः सकलतत्त्वानामुन्मेषस्पुरणमुत्पत्तिक्कारः। तेषामेव तद्वैलोम्येन जनता संहृतिरूकारः । तदाइ—पृथिव्यादिविलयादिति । शिवस्यैवाविद्यावशाद-वस्थाभेदा एत ज्ञानन्दादय दत्यवस्थाग्रहणम्। ज्ञविश्रष्टतस्वावस्थारूपाणीति। श्चिवस्तावदनुत्तरः प्रथमं तत्त्वम् ततस्तस्यानन्दनचणा यितः तत इच्छा सदाशिवः ईशनमीखरतत्वम् ततस्तू सेष जनता च विद्यातत्त्वमेव। ततोऽ-विश्रष्टानि तत्त्वानि मायादीनि तदवस्थारूपाणि इतराचराणि तत्र कादीनि पञ्चित्रंशनायादितत्त्वाचराणि। तेषामपि पञ्चित्रंशत्संख्यासभावानायातः पूर्व-मात्मतस्वं प्रक्षतिकत्तरं त्रिगुणतस्वम् इकारस्तेषां गुणव्यतिकरजन्यभेदावस्थारूपः च्कारश्च पञ्चीक्षतावस्थारूप इति तेषां तत्वानां परसामान्येनाचिच्छ्तिमाहेणान्त-स्पुरतोपलचणमिच्छादिविशिष्टं शिवशिता तत्त्वमेव। लृवणीदिचतुष्टयं न तत्त्वान्तरम्। तथानन्देक्कादियोगरूपमेकारादिचतुष्टयम्। तथाविधस्यादि-त्त्वस्य कादितत्त्वसंहारावस्थारूपोऽनुस्वारः तत्सर्गावस्थारूपो विसर्जनीयः

नतु तत्वान्तरमिति। तत्र कादीनि साचादेवावशिष्टतत्वरूपाणि। तेषां सामान्यमात्रमृवणीदिचतुष्टयम्। तस्य संहारसर्गावस्थौ बिन्दुविसर्गौ शिक्तसदा-शिवादियोगमात्रमेकारादिचतुष्टयमिति तान्यपि तत्वाचराणि स्युरिति।

श्रकिञ्चित्कराणीति। न किञ्चिदपि साधियतुं समर्णानि। स्वयं साध्यलात् श्रिवतत्त्वस्य भोगमोचार्यतया मायादितत्त्वसिष्ठये शिक्तकलापयोगादिति। श्रयमाश्रयः। स्वरेष्वकार एव तावत् पुरुषः। स्वयं साधकलादाकारादिपञ्चकं स्त्ती तदर्थसाधनशिक्तलात् एकारादिचतुष्टयमपि स्त्रेयव। तद्योगरूपलात्। बिन्दु-विसर्गीत् मायाद्यचिनात्रस्फुर्तिदशायामूनतोन्नेषरूपलात् स्त्रियावेव। व्यञ्जन-मात्रलचणं त्वृवणीदिचतुष्टयं साधकतदीयसाधनशिक्तलाभावेन पंस्त्रीलाभावाव-पंस्कमिति। व्यञ्जनानामप्येवं नपंसकलमेव। पृथिव्यादिविलयादित्यनेनेतदुक्तम्। स्तर्तस्य शक्त्यादिसाधनपरिग्रहफलस्य जातलात् साधनान्तरासस्थव एवेति॥ ४॥

मूले तचतुष्कमित्यादिना व्यास्यन्तरमुक्तम् । इस्वाणां विभूतिदेचिणायनम् । दीर्घाणामुत्तरायणम् । ऋऌवर्णयोसु तत्संक्रमः । विन्दुविसर्गयोसु तन्नि-वर्तकौ सूर्यसोमौ। तत्प्रेरकच प्राणः प्रवाहरूप इति। अस्य पूर्वीक्रव्याप्त्यु-पणादकलमप्यस्तीति वदंस्बचतुष्कमित्यर्थस्यार्थान्तरं दर्भयति —स्त्रीपुरुषभागयो-रित्यादिना। दचोत्तरस्थे प्राणाख्य इति। देइस्य दचिणोत्तरभागाभिधानम्। तेन दिचणवामाख्यी भागी पुंस्तीविशेषावित्युत्तरपटलेऽवगमात्त्रयोः पुंस्ती-भागत्वम् । तयोर्भध्यभागः सुषुन्ना भवति स नपुंसकभाग इति । सुषुन्नास्थे सित प्राण इति । वर्षेचतुष्कस्थाप्येतदेवाधिकरणं प्रवहस्थानीयत्वादाचय प्राणसम-अयनयोदं चिणोत्तरगतिरूपयोः स्थिति निवित्तिरूपा। वायादित्यवबोद्यम्। तदाइ — अयनसंक्रान्तिरूपां स्थितिमिति । तेषां विनियोगमाहिति यदुत्तं तदिप द्रश्यति —तदानीमित्यादिना । इस्रदीर्घाणामुदयाभिधानादेषामप्युदयसिद्धिः। तेषामुद्याभिधानादेव तेषां मन्त्ररूपाणामुद्यलाभः। तत्प्रधानानां चेति ग्रास्त्र-बीजादिग्रहणम् । नपुंसकात्मकमन्त्राणामप्युपलचणमेतत् । तेषां वीर्यौद्भवकालः मित्येतदु वच्यमाणमिहापि समानम्। दिच्चणसंक्रमण इति दिच्चणायनारभा उत्तः। स एवमुत्तरसंक्रमण दति। अवायं विगागः। प्राणस्थोत्तरभागसञ्चारिणो यदा दिचणभागप्रेपाया सुषुनायां तन्मूलाधारे वृत्तिस्तदा तस्य प्रविशप्रधान ऋकारो निष्क्रमणप्रधान इतरः । तस्यैव तत उत्तरभागप्रेणया यदा सुषुम्नायां तन्मूलाधारे हत्तिस्तदा तत्प्रविश्रप्रधान आकारो निष्क्रमणप्रधान इतर इति। अथ दचोत्तरस्य दत्यर्थस्यार्थान्तरमाइ—अनयनेऽपीति। समप्रक्ततेर्नाड़ी-

पञ्चकपरिमितोऽयमयनकाल इत्यभिप्रायेणाह—बाह्यघटिकापञ्चकेनेति। नारके नाड़ीपञ्चकं दिचणायनम् ततो नाड़ीपञ्चकमुत्तरायणमित्येवं तद्व्यवस्था भवति। अनेनैतदिप स्चितम्। विषमप्रकर्तिनांड़ीकतं स्वासकतं वायनं स्यादिति। उच्चय्वेतदिहोतं तथापीत्यर्थः। विड्म्बसक्तवादिति। बाह्ययोरनयो-विंड्म्बसक्तवात्तावदान्तरायनाभिधानम्। तत्नापि विड्म्बसक्तवादिति भावः। यदैकस्मित्रयने प्रवृत्ते सतोतरायनकार्यमुपस्थितं स्यात् तदा तत्कार्यप्रयुच्चया तद्वम्पतीचणि तत्कार्यं कालविङ्म्बसक्तवः। कालावयविति सामान्यतो ग्रहणमहो-रात्नादिग्रहणार्यम्। अत्तर्वाह—तत्रत्यादि। स्वासोच्छासात्मकानीत्यहोरात्नादिषु खासोच्छाससम्पादनम्। अहोरात्नात्मका विति। स्वासोच्छासात्रकानित्यहोरात्नादिषु खासोच्छाससम्पादनम्। अहोरात्नात्मका विति। स्वासोच्छासयोरहोराचादिसंवाच-कानुत्तरपदाद्यच्चरत्वात् तदुचितानुकरणरूपत्वाद्वाऽस्य तत्मितपादकत्व-म्। ग्रत्न खासोच्छासग्रहणमिहोत्ताध्यात्मिकायनयोरुपलचणम्। मासग्रव्देन त्वृत्व-वयवयोर्मासयोर्यहणम्। इच्छावग्रेनिति। तत्तदुपस्थितकार्यप्रयुग्चापेचयेत्यर्थः॥ ॥

श्रय दच्तस्यस्थित दत्यर्थस्य गूट्रार्थमाह—इस्वदीर्घाणामित्यादिना । तत्य-धाना मन्ताः इस्वदीर्घपधानाः ग्रहाश्च तत्प्रधाना एव । यथा स्र्यः सोमश्च दीर्घादः सन् दीर्घपधानः नुधः श्रक्रश्च इस्वादिः सन् इस्वप्रधान दित । एवं नचतेष्विप द्रष्ट्रयम् । तिथिराश्यादीनामादिग्रन्देन ग्रहण्म् । बाह्यस्यीदयादिकालस्य विडस्वसंभवे श्रयमान्तरस्यीदयादिपरिग्रहः । इह इस्वदीर्घपधानमन्त्राणां स्वय-मेव प्रतिपत्तिरित्यग्नीषोमाक्मकान्त्रान् प्रतिपादयित—तत्रेति । चहरादिप्रधाना दित खफादिग्रहण्म् । खठादिप्रधाना दित भसादिग्रहण्म् । तेषां वीर्योद्भव-कालमिति यदुक्तं तत्र किं विषयं तहीर्यमित्यपेचायामाह—ते चेति । इस्वप्रधा-नानां सीम्यानां च वश्चश्चान्तिकर्भस्य प्रयोगः । स्त्रैणानां वश्चे पीस्नानां श्चान्ती दत्ररेषां क्रूरकर्मस्विति विभागः । भूतभूतक्नलाभिः सहोदय दित व्यास्यन्तराभि-धानम् । तेषामुदयावगमोपायोऽप्यनेनेव दिर्घतः । वर्णानां भृतसम्बन्धस्य प्राणाग्नीलाम्बुखात्मका दत्यमुना क्रमेण प्रतिपत्तव्यः । भूतिलिपिविषये तु भेदः । स्त्रोत्ते नाडोपञ्चकात्मकेऽयने भूतोदयं तावद्दर्भयित—तनेति । राशिग्रन्तेन स्त्राभिहितमयनमुक्तम् । श्राध्यात्मिके तु कथमेषासुदय दत्याह—केनिति ॥ ६ ॥

स्वराणां सौम्यत्वे हेतुं वदिनिति तिथिकलाव्याप्त्युपपादनिवषयमेव । सोमेन नामिनिवभागत इत्यत्न तु—देवीतदात्मिनिविधितिद्व्यभावित्ययमेव हेतु: स्थात्। चिद्रिनप्रक्षतिसोमतन्मेलनस्यौत्पन्नतयैव तथात्वादिति। बिन्दुविसर्गयोस्तत्त्व-मिति। बिन्दोरादानस्वभावतया चित्स्येत्वं विसर्गस्य विसर्जनस्वभावतया श्रात्र्यम्ताकारत्वं सूर्येन्द्वो रसादानिवसर्जनसभावत्वादिति भावः। कालनिर्वर्तकः त्वेनत्ययनद्वयगतदिनमासकरत्वसृत्तम्। दतरस्वरविद्ययनद्वयगतदिनासकत्वन् सृत्तम्। पञ्चानाभेव दिनानां प्राणाग्नीलास्वुखात्मकत्या तत्स्वभावानां पर्यायतः प्रवृत्तिरयनद्वयेऽपि लच्छत द्रति। सून्त्रमर्थं दर्भयति—श्रनेनित। कालरूप-तिष्यात्मकत्वमिति व्याय्यन्तरम्। कालोऽन मासावयवलच्चणः। श्रव्र बिन्दो सभयात्मकत्वमित्त सोमस्य तिथिनिर्वर्तेकत्वे तदङ्गतया सूर्यस्य तत्रोपस्थितत्वाद्वित्यववोद्वयम्। कार्यानुसारेणिति। श्रान्तिकर्भस् बिन्दुयोगः सम्रद्विकर्मस् विसर्गयोगः सिन्यप्रयोग उभययोग द्रति भावः। तयोविकारिवस्तार द्रति। केवलयोर्बिन्द्विसर्गयोर्विभूतिविस्तारः॥ ७॥

स्पर्धानां भीरत्विमिति सासकालादिव्याप्त्युपपादनविषयम्। व्याप्तिं च वद्-विति। तदन्य आक्तेत्यतः प्रसृति तत्त्वरूपेण व्याप्तिकथनम्। ततः प्राक् स्पर्शानां तदौचित्यक्रयनिमिति विभागः। तेषां भूतेन्द्रियसात्रादिसम्बन्धयोग्यतार्थमिति। मात्रास्तनाताः। मनोऽहङ्कारवुडायकात्मवगस्यादिशब्देन ग्रहणम्। वाचकलचणोऽत्र सस्बन्धः। यदा कवर्गस्य भृतैरित्यादिलचणः तत्सस्बन्धकयनमेव चार्यादुव्याप्तिकयनं भवति । पाच्चविध्यमिति । कखादीनां पुंस्त्रगदिसाधारणा-कारतया ताष्ट्री पृष्टिव्यम्बादिसामान्यसम्बन्धे सति तद्दर्गविभीषसम्बन्धस्य तदु-चितपाचिवध्याधीनलादिति भावः। तदन्त्य जात्मा रिवः स्मृत इति। मकारस्य जीवस्यां सकलस्ताम् । चिदादित्य एवाध्यात्मम् जीवात्माधिदैवतं च स्र्यं इति। तदुर्तं जीवादित्यन्तमहमतनुमिति। तदाहाऽन्त्यो मकार इति। परे क्रमादित्यत्र विविचितं क्रमं दर्भयनाइ—भादय इति । चतुर्विश्वितित्वयोग इति । योग-स्तदाचतया सञ्जन्धः। यदा मन्त्रदशायां संयोगः। तेन स्पर्शाचराः सौरा द्रह्ये-ति विद्वणोति — स्पर्धानामित्यादिना। मासात्मिका व्याप्तिरपी हाभिप्रेता। वच्यति—ग्रथ्यादिकलारूपतिथिमासभ्याजकादिसस्बन्धेनेति। अत्र तपनताप-नादयो माससूर्तयः तेन कभादिदिदिवर्णवाचाः। वच्यति च-कभाद्या वसुदाः सीरा इति। तेषां पचदयलचणत्वात्तदुपपत्तिरिति। प्राणाग्नीलाम्बुखात्मका इत्येतत्यचपचिनिदत इत्येतिहिभागाभिप्रायम् किमनेनोक्तभित्यत चाह-न चतुर्विंगतितत्त्वसम्बन्धक्रम इति। उत्त इति भेषः। तथाहि सति नणादीनां स्प्रमीत्वादिभिः सम्बन्ध आपद्येतिति भावः। भूतैः सहोदयक्रम इति। कचटतपा-दिक्रमेण सम्बन्धोऽत्र विवचितः। तत्रधानमन्त्रग्रहनचत्रायुद्योऽत्रापि समानः। म्यग्र<mark>ीनां व्यास्यन्तर</mark>मेतदर्थांदुभवति ॥ ८ ॥ ८ ॥

पञ्चगो वर्गदयलमिति। तदुचितस्यूलस्त्मभूतायन्वयार्थमेतत्। तेन तादः-ग्वाप्तिर्नभ्यते। प्राणाग्वादिकाम इति। प्राणाग्नीलास्बुखात्मका इत्ययं क्रम इत्यर्थः। प्राग्वद्व्यास्यन्तरमेतत्। तत्रधानमन्त्राद्युद्य इहापि समान एव । नतु भाजकादिदशाग्निरूपेण व्याप्तिरेतदुपपादनार्थतया हेतुरपोह दर्शयितव्य द्रति। तत्राह—व्यापकानामपीति। कालाग्निरेव नृसिंहरूपः। अत्र चकारस्याग्न्यात्म-कालं तदंशात्मकालं चेष्यते। तस्य कालागिक रूपतया पूर्वेषां समष्टिक पत्ने तेष्वतु-गमोऽच प्रतिपिपाद्यिषित इति ज्ञेयम्। पञ्चाण्यदर्णेस्यः कथमिति तिचिभेद-समुद्भुता दति एतावदण्भ्योऽष्टितिंशकालीत्पत्तिरुद्देश्या। तदा चेयमाशङ्का स्था-दिति भावः। वर्णीनां पञ्चाश्रसङ्ख्यलेऽपि प्रकारभेदेनाष्ट्रतिंशसङ्ख्यलादिति परिहार:। स च प्रकार: श्रधादिकालारूपेत्यादिनोत्त:। श्रशीनाग्निकालारूपा-स्तावत्तिथिमासाम्नयः मासानां सूर्तित्वेन भावप्रधानत्या मधुमाधवादित्वेन तपनतापनादिल्वेन च व्यवहार:। प्रक्तिभावप्रधानतया च तपनीतापन्यादिव्यव-हार:। एवं तिथीनासकीनामप्यवगन्तव्यम्। तत्र स्वाजकादयोधनिर्मूर्तयो धूमार्चिरादयः श्रत्यः श्रमृतो मानद इत्यादयः श्रिनो मूर्तयोऽमृतामानदेत्यादयः प्रितिपदाद्याय शक्तय दृति तत्सब्बन्धस्तदाचकभावः। सूले स्वरस्युग्व्यापकाचरा इति स्वरस्पर्भव्यापकवर्षानां ग्रहणम्। मण्डलत्रयमन्त्रेव्यापकिमिति। प्राप्रीना-ग्नुस्यिता दति मण्डलानां स्वकलापेच्या समष्टिताभिधानादेवसुक्तम् । कलानां वर्णसंयोगं चेति तिचभेदसमुद्भूता इति वर्णेभ्यस्तदुत्पत्यभिधानात्॥ १०॥

मूले स्पर्धेयुग्मैरिति कभादिग्रहणम्। वच्यति च कभाद्या वसुदाः सीरा इति । सोमादिकलारूपेण वर्णानां व्याप्तिरियसुक्ता ॥ ११ ॥

श्रय ब्रह्मादिरूपेण तेषां व्याप्तिरचते — वर्णेभ्य एवेति। पञ्चाशत्मंख्यकाः कताः समुत्यना इत्यन्वयः। तारस्य भूतगैः पञ्चभेदैस्वित। भिन्नेभ्य इति श्रेषः। वर्णानां विश्रेषणं चैतत्। प्रणवस्याकारादिनादान्तैः पञ्चभिरंशैर्वणीनां समुदि-तानां पञ्चवर्गतया भेदः। ते च प्रणवांशाः पृष्ठिव्यादिपञ्चभूताक्मका इति भावः। स्वत्र प्रणवांशानां भूतानां च वर्णकलाभिः समष्टितया सम्बन्ध इत्यवबोद्यम्।

सर्वगास्तित । पञ्चभूतानां सकलपञ्चिवधार्थानुगमात् तत्कलात्वाञ्चासामिति
भावः । गूटमर्थं दर्भयित —पञ्चाम्यक्कलान्यास इत्यादिना । पञ्चमणवांमयोगोऽकारादियोगः । स चार्थात् कलानां समुदायतः स्यात् । भूतयोगः पृथिव्यादियोगः ।
स च समुदायत एव । तत्सस्विधवर्णयोगः कटपटाकारादियोगः । स तु प्रत्येकमैव
संभवति । तत्सस्विधसर्वयोगं चेति । पञ्चमणवांमभूतसस्विधनां तन्मातोभेन्द्र-

यभूतकलाबीजानां सर्वेषां योगं चेत्यर्थः । सर्वेगा इत्यस्यार्थोऽयमुक्तः । दीचा-पटले तु मन्त्रकृप्तिं वच्यति—लं पृथिव्यात्मने इत्यादि । वर्णप्रणवांप्रभूततत्संबिध-वर्णयोगिमिति वा विवरणपाठः । तदा तत्सम्बन्धिवर्णा लं विमत्यादिबीजानि वर्णासु कटवषाकारादय इति । सूले तेभ्य एव त्विति वर्णानां केप्रवकीर्त्योदि-व्याप्तिकहित्यते ॥ १२ ॥ १३ ॥

तावत्य इति श्रीकग्ठपूर्णीदयीदिव्याप्तिः। मात्रभिरिति रूट्रग्रक्तीनां तथा प्रियतत्वादुक्तम्। तेभ्य एव त्विति वर्णीषधिरूपेण व्यायन्तरमुद्दिश्यते। इष्ट सर्वेत्र यसात्राप्तिचिद्ग्निभावाच्छक्त्यस्तदीधितेजीता वर्णास्तस्मादिति प्रागुक्त एव हेतुः प्रत्येतव्यः॥ १४॥

याभिस्वित कलाइयम् तिंशिक्ता विधिक्ष्पाणां वर्णविभूतीनां प्रयोगभेदतो-ऽभिमतसकलिसिक्ता। मन्त्रिण इति। वर्णीविधिप्रयोगेऽपि तत्तद्दर्णभावनाजपा-दि स्चितम्। वाञ्कितार्थदामिति कलादिमन्त्रेषु तत्तत्फलोचितबीजयोगोऽपि स्चितः। वच्यति च-मिधाकामस्य ह्सीयीग दत्यादि॥१५॥

अय ययोहेमं कलादीनामान्नानम्। तत्राम्यतामानदेखादिना तेजस्तयकलाः। इह प्राग्यदुक्तम्— असूचितमंग्रमुत्तरत्र स्चियिष्यतीति तदाह कामदायिन्य इती-त्यादिना। मृले कभाद्याः ठडान्ता इति वर्णतत्कलानामभेदाभिप्रायेण तद्योग-कृप्तिक्ता। हव्यकव्यवहे अपीति हव्यवहा कव्यवहा च॥१६॥१०॥१८॥

सृष्टिक्टें बिरित्यादिना पञ्चसूर्तिकलाः। अवाकारोत्या इति तारस्य पञ्चभेदैरित्युक्तानुवादः। तत्राभिप्रायमाइ—अकारोत्या इति। तत्कलान्यास इति।
तत्कलासु प्रत्येकं कखादिवर्णतः पूर्वमकारादिवर्णतोऽभिप्रेयते। कखादिवर्णयोगनियमलु नादकलानां षोड्णसंख्यतया ख्रयोगप्रतीतेर्बिन्दुकलानां च चतःसंख्यतयाऽष्टादिश्रेषवर्णयोगप्रतीतेश्वावसीयते। वच्चिति च —कलाः कला नादभवा
वदन्खजा इत्यादि। ब्रह्मजाता इत्यादिनापीति। ब्रह्मण सृष्ट्यात्मन इत्येवं ससुदायतो योग उक्तः। बिन्दुनादकलासु योज्यमाइ—बिन्दुजा ईश्रजा इत्यादिना।
या बिन्दुजास्ता ईश्रजा अपि स्थः। प्रकरणात्। तथा या नादजास्ताः सदाशिवजा
अपि स्युरिति। सुक्तिमुक्तिप्रदायिका इत्युभयासामप्रुक्तानां कलानां विश्रेषण्मिति
मत्वाह—सुक्तिबिन्दुकलासु योज्येति॥ २०॥२१॥२३॥२१॥२६॥२७॥

मूले केशवी नारायण द्रत्यादिना वैष्णवमूर्तिशक्त्यभिधानम्। मूतयो ह्रलामिति व्यञ्जनानामित्यर्थः। मूत्यौद्या द्रत्यादिना मन्त्रक्रृप्तिकथनम्। यथा—ग्रं केशवाय कीर्त्यं नम द्रत्यादि। यदा ग्रं केशवकीर्तिभ्यां नम द्रत्यादि। संधात्वित्यर्धेन यादिषु विश्रेष उत्तः। यादिसप्तसु त्वगादिधातुयोगः हादितिषु प्राण्यक्त्याक्ययोग इति विभागः। यत्तु वच्चिति मात्वापटले—केशवादिन्यासे विश्रेषमाहित्यादि। तिहस्तराभिप्रायमित्यवबोडव्यम्॥ २०—३८॥

श्रीकरहोऽनन्तस्त्मी चेत्यादिना श्रीवसृतिशस्त्रिभामम्। मूर्याद्या इत्या-द्युत्तमिहापि समानम् ॥ ३८—५२ ॥

श्रय वर्णीषधिकयनं चन्दनं कुचन्दनेत्यादि। कुचन्दनं रक्तचन्दनम्। घुम्णं कुङ्कुमम्। चोरं कचरम्। यन्यि(?) कर्णी वर्षिलगुहमूलं त्यं चोवेरि पृत्त कुम्भी वदनी गजवदनी। कार्षरी श्रव्दमुत्तमं श्रादर पृष्पी श्रङ्खपृष्पी श्रग्निमन्यं सिंही क्षण्यदरपृष्पी शंखपृष्पी रोहिणं वहती चित्रा तुलसी दिरेषं मुमलिनी श्रञ्जली स्वीदेवी तलसहं सदाभदं(?)॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥

दृह यन्प्रागुक्तं—याभिसु मन्त्रिणः सिर्डिं प्राप्तृयुरिति तत्नीषधिविषये विश्वेषो
गुलिकाकषायित्यर्धेनोक्तः। तदाइ—श्रोषधिकयनप्रयोजनिमिति। उत्तरत्नेति
लिपिपटले वच्चते—पञ्चाग्रदोषधिविपाचितपञ्चगव्यजात द्रत्यादि। कलादीनासुपयोगोऽपि तत्नैव वच्चते - कलाः कला नादभवा द्रत्यादि॥ ५७॥

नतु वर्णानां व्याप्तिकयनिसह प्रज्ञतम् तत्र क्यं यया भवन्ति देहान्तरिति तदीरणादिकयनं स्यादित्याग्रङ्का एतदपि प्राक् प्रक्षतमेव। किन्तु तदवसरे जात इदानीं तत्कियत इत्यभिप्रायेणाह—पञ्चामदंगगुणितेत्यवेति। किञ्चेहाप्य-वान्तरव्याप्तिरस्येव। वच्यति च — अकारेकारयोर्योगादित्यादि। यदुक्तमाचा-र्येण-तयोर्विकारविस्तार: परस्तासंप्रवच्यत इति । किञ्च पञ्चाश्रदंशगुणितिति या कुण्डलिनीव्याप्तिरुक्ता तत्प्रकारोऽप्ययं भवतीति। अपि च शक्तयंशस्य तत्सा-रभूतस्य केवलहकारस्य व्याप्तिस्तावदिह पटले प्रतिपिपादयिषिता। व्याप्तिर्वणीनां व्याप्ती प्रतिपादितायां ततस्तेषामि वर्णानां तिहभूतितायां प्रति-पादितायां कत्स्नापि प्रतिपादिता स्यादिति वर्णानां विभूतिकथनानन्तरिमदं प्रकरणमारभ्यते । वच्यति च - एवं इकारस्य प्रक्रतिपुरुषात्मकलमित्यादि । तथा च पटलोपसंहार:-पूर्वीताहिन्दुमात्रादित्यादि इति। तदीरणादिप्रकारमिति। पञ्चाग्रदीरयतीत्यत्राकाङ्कितत्या प्रक्षतमेविति भावः । देशान्तर्यया भवन्तीत्येत-स्यार्थमा ह — खरूपतो यथा भवन्तीति। देहान्तरेव येन येन प्रकारेण भवन्ती-त्येति इणोति - खरमात्रेति । खर उदात्तादिः । मात्रा अर्धमात्रादिः । सन्ध-रेलादिः। स्थानं कग्छतात्वादिः। प्रयतः स्पर्भनमात्रादिः। भूतं प्राणच्चताप्रादिः। षट्कर्माणि स्तभावीनि। स्वरमातादीनां भावी क्रमोऽपीह दर्शितः॥ ५८॥

खरूपनिष्यत्तिप्रकारमाहिति। वर्णानामिति ग्रेषः। मूलाधार एव ताव-दर्णाः स्त्मगतिमात्रतया निष्यत्राः। तदुत्तमधस्तात्—अप्यव्यत्तं प्रलपतीत्यादि। तेषां ततस्तत्प्रेरकप्राणवायुप्रयत्नतो निःसरणं सुषुन्तारस्वनिर्गता दत्युत्तम्। पश्य-न्त्यादिक्रमेण वदनं प्राप्तानां स्वस्वाकारेणाभिव्यत्तिरत्तरार्धेनोत्ता। यदुत्तं—मूला-धारात् प्रथमसुदित दत्यादि॥ ५८॥

अयोचैरनार्गग इति स्नोकेन खरविषयः प्रकार उच्चते। अत्र स्ट्यमिभप्रायं दर्भयति—वर्णानामिति। उदात्तो वर्णः पुरुषवाचकः अनुदात्तः प्रकृतिवाचकः खरित उभयवाचकः। खरितविषये च प्रतिपत्तिं वच्यति—सुद्राभयेत्यादि। तत्र पुरुषत्वे प्रकृतित्वे च तदुचितो विशेषः कल्पनीय दत्यवबोद्यम्। प्रयोग इति। प्रयोगसु प्राग्दिश्वतः। ते च वश्यशान्तिक्रूरकमस प्रायेण प्रशस्ता इति॥ ६०॥

अयार्षंकेत्यनेन माताविषय: प्रकार उचते। अतार्धमातं व्यञ्जनमित्यादि ह्रोयम्। अताप्यभिप्रायमारु—पापच्चयेति। ह्रखादीनां पापच्चयादिषु यथाक्रमं विनियोग:। व्यञ्जनानां तु चिष्वपीत्यवबोद्यम्॥ ६१॥

श्रथाकारेकारयोरित्यादिभिः सित्धिविषयः प्रकार उचिते। तस्यैवेत्यकारग्रहणम्। एकारयोगेनिति वृद्धग्रदेशादैकारिसिद्धः। एवभौकारयोगेनित्यत्नापि द्रष्टव्यम्।
श्रतापि स्त्ममभिप्रायमाह — सर्वेषामिविति। यद्यपि सर्वेषामपि द्वात्मकं प्रागुत्वम् — सर्वेष्वकारोऽग्न्यात्मकपुरुषांग्र इतरः प्रक्षत्यात्मकसोमांग्र इति। किन्त्विह
तत्तदर्णस्यार्थदयेन पुरुषप्रक्षतिवाचकत्वं सन्ध्यचरेषु त्वकारेकाराद्यर्थदयेनेत्येवं
विभागोऽभिष्रेतः। दहाकारादेरेकारादिषु व्याधिरप्युक्ता भवति॥ ६२॥ ६३॥

मृते सन्यचराणां मन्त्रताभिधानं प्रदर्भनार्थमेव। सर्वेऽिष वर्णाः नेवलाः संयुक्ताः समुचिता अषि सर्वार्थसाधका मन्त्रा एवेति। सर्वार्थसाधकपदस्यार्थान्तरमाह—प्रकृतिपुरुषात्मकोऽर्थं इति। मन्त्रत्वादेषास्र्य्यादिकमप्युपदेष्ट्य-मित्याह प्रवामिति। तत्तद्वर्णादियुतैः स्वरेरिति। यो यो वर्णमन्त्रो भावनी-यस्तेन तेन वर्णेनादौ युक्तैर्विचतुःषड्द्वाद्मचतुर्दभान्त्यस्वरेरित्यर्धः। यथा दकारस्य यांयोमित्यादि। कादीनां कांकौं खांखोमित्यादि इति। सुद्राभयेति। सुद्रया सहाभयं ग्रुक्तेन सह वर द्रत्येवं दिभुजतोपपत्तिः। ग्रुक्तरक्तभागदय दिति। वामदिच्यभागदयाभिप्रायम्। कोऽपीति। ब्रह्मा विष्णुः ग्रिवः सर्वेश्वरो वाऽन्यो वा गणपत्यादिः। श्रयवा तिपुरासरस्त्रत्यादिरिति भावः। परमात्मनः सर्वदेवसामान्यरूपत्वात् कोऽपि देव द्रत्येतदुपपत्तिः। तत्र ब्रह्मादिषु स्त्रीभागः कल्पाते तिपुरादिषु पुंभाग दति भेदः। यथा तत्तन्त्रान्त्वाणामिष वर्णाः

पृथ्यङ्मन्त्राः स्युः तदापि समानमेतत् सकलिमत्येव बोडव्यम्। तत्रष्यीदिसवें स्वीत्तमेव। स स देव इष्टोत्तलचणो ध्येयः। सकलवर्णमन्त्रभावनासु न्यासप्रपञ्चः तत्तन्त्रन्त्रसमान एव। पूजा चाङ्गेन्द्रवज्ञादिभिरिति। एवमवर्णस्येवणीदिभिः सष्ट सिथक्तः। अय केवलयोर्ऋव्वर्णयोः स्वांभेन सिथकचते स्वर्णऋवर्णयोरिति। व्यितः स्पुटता। लरोस्तदीयस्थूलावस्थारूपत्वादिति भावः। इष्टायमभिष्रायः। यदेतद्वर्णान्तरमिति स्क्षां किञ्चित्सराकारिवलचणं लच्यते तदेवोद्रिच्यमान मितरांश्रन्यभावादसौ रेफो भवति। एवं लकारोऽपीति। अत्र खरमात्राया मध्ये रलमात्रासन्धानस्त्रं भवति। लरोः सम्यगिति। व्यञ्जनान्तरेषु तु न तद्दिति भावः। तेनैतदिप स्चितम्। सर्वव्यञ्जनतन्नात्रमेव ऋस्वर्णान्तर्गतमिति। विदानन्दात्मकपुरुषप्रक्षत्रंश्रप्रधानतया तु द्विवर्णीपपत्तिरित।

श्रवापि स्त्रमिभायमाह — स्वर्णे खवर्णयोति। व्यित्तिरित्यस्य बरोरित्युपरि सम्बन्धः। व्यित्तिपदमन्तरा विव्रणोति — व्यज्यतेऽनेनेति। मन्तमूर्तिरिति
श्रेषः। श्रङ्गसामान्यमिति। षडङ्गेष्वादितो योजनीयो वर्णः बरोर्वर्तमानमित्यर्थादुगस्यते। कुत्र दृश्यत दृत्याह — सूलागभेष्विति। यकारादिभिरिकाराद्यङ्गान्यपि
तेष्वेविति सूलागमेष्वित्येतावदुक्तम्। श्रत्न दृ ए ऐ दृत्येषां यां यीमित्यादि उ ज
श्री दृत्येषां वां वीमित्यादि दृति॥ ६४॥

षय विन्दुविसर्गयोगि खांभेन सिक्षचिते—बिन्दुविसर्गाक्षनोरिति। बिन्दुविसर्गवर्णयोः स्फुटं रूपमजपां खांभयोः ग्रं ग्रः इत्यनयोद्देदिति तदर्थः। बिन्दुविसर्गमात्रयोगकारेण सन्धानमेतदुक्तम्। ग्रवाप्यभिप्रायान्तरं दर्भयति—बिन्दुविसर्गाङ्गेष्विति। बिन्दुविसर्गस्क्रपयोः ग्रं ग्रः इत्यनयोः खरयोग्रङ्ग्नसाम्यमजपां हकारसकारात्मिकां क्रमेण वदेदिति तदर्थः। यथा बिन्दोः हांहोसित्यादि विसर्गस्य सांसोसित्यादि इति। निवक्तारादीनां यकारादिस्वस्ये निवन्धनं तावत् स्पष्टमस्येव किं पुनरिह्न निवन्धनिति तदाह—हकारस्य विषवत्वात् विसर्गस्य तु कार्यसंहारमित्तवा चिद्रूपनिष्ठत्वात् प्रकृत्वात् स्वत्यास्य च चोषवत्वात् विसर्गस्य तु कार्यसंहारमित्तवा चिद्रूपनिष्ठत्वात् प्रकृत्वात् सकारस्य च चोषवत्वादिति। त्रथ्योपपत्यन्तरमित दर्भयति—स्थानसास्यमकारयोगश्वत्यादि। तदुक्तम्—श्रकुहविसर्जनीयानां कच्छ इति। बिन्दोरिप नासिकया सह कच्छ-स्थानत्वमित्यते। श्रवाराङ्गेष्वपीत्यवर्णयोग्रहण्यास्यमेवते। स्रतप्रयोगिरिप सर्वत्र समानमेतदवबोद्यमिति। इहैवं सन्ध्यभिधानं प्रदर्भनार्थम्। तत्तद्वर्णनामपौत्यं समानमेतदवबोद्यमिति। इहैवं सन्ध्यभिधानं प्रदर्भनार्थम्। तत्तद्वर्णनामपौत्यं समानमेतदवबोद्यमिति। इहैवं सन्ध्यभिधानं प्रदर्भनार्थम्। तत्तद्वर्णनामपौत्यं

सन्धिभिस्तत्तमन्त्रास्ति दिवाराः स्युरिति । तदुत्तं—मन्त्रभेदानामप्यचरिवरचनाः कपलादिति । ददानीं विसर्गस्याकारेण नित्यं सन्धिं वत्तुं तस्य सर्ववर्णनिदान-तया प्रथमतः स्थानप्रयत्नं प्रतिपादियतुं च कर्णादित्याद्यारसः । अच कर्णान्तिति स्थानं निःसरित्रिति विसर्जनलच्णः प्रयतः प्राय दिति योग्यता द्योत्यते । अचामिकतः पर दृति स्वराणामन्यतमः । तत्नापि प्रथमतः परो भवति कर्णादु-द्विति कर्ण्यस्यैवोपादानयोगादिति भावः ।

इहाकारयोगो बिन्दुविसर्भयोः सम एवेति मन्यमानोऽभिप्रायान्तरमप्याह— नित्वत्यादिना। बिन्दुविसर्गयोः सर्वस्वरसमानत्वं तावदुत्तम् - बिन्दुसर्गान्तिकौ च ताविति । तथा च तयोरकारयोगनियमासंभवः । बिन्दुविसर्भमात्रखरूपलात् केनचिदपि खरेण योगासंभवः। तदसंभवे च कुतोऽजपाया हकारसकारयोग द्ति श्राशङ्काभिप्रायः। तयोरिति बिन्दुविसर्गयोर्हि तावत् स्वस्रूष्णाभित्यस्यर्थ-मवश्यमकारयोगः स्थादेव। तिवयमो हकारसकारयोगोपपत्ति विव्विद्धिसमये दर्भयिष्यत इति भावः। अत्र कर्णात्तु निःसरिविति विन्दोरिप स्थानप्रयत्नोप-लचणम्। यदा कण्ठो बिन्दोरिप स्थानं नि:सरणं लिह सुखविवरतो नासिका-प्राप्ति:। अत्र कीन परेन बिन्दोरुपादानिमिति तद्दर्भयति—प्राय इति। प्रैत्यस्मिन् कार्यजातं प्रलीयत इति प्रायमञ्दो निर्वेत्तव्यः । प्रायसुपाददानस्याभिप्रायसनयोः प्रक्रतिपुरुषस्वरूपस्याविष्करणं दर्भयति — सृष्टिरूपप्रक्रतिप्रतिभटः संहारात्मकः पुरुष इति । प्रतिभटग्रब्दः प्रतियोगिवचनः । प्रक्षतेः कार्यप्राधान्यं पुरुषस्य स्वरूप-प्राधान्यमिति इयदेवेह विविचितम्। अयमिहाभिप्रायः। न केवलमिह बिन्द्-विसर्गमात्रमभिव्यञ्जिजिषितम्। किन्तु तयोः पुरुषप्रक्षतिलचणस्वभावोऽपि। तत्र तयोः खरूपाभिव्यत्त्वर्धमकारयोगस्वभावाभिव्यत्त्वर्धं च हकारसकारयोगः। तयो-र्वीषवदघोषरूपेण हरणसर्जनवदायच्चरतया वा पुरुषप्रक्षतिसंभुचितवादिति। प्रधानत इति। अनुत्तरतत्त्वस्र रूपलात् प्रधानलम्। यदुत्तम् — अवर्णवियहं देविमिति । अनेनाकारयोगनियमोऽप्युपपादितः । कुत एतद्योगस्य तदिभव्यक्त्य-र्धेलं लभत इति तद्दर्भयनुत्तरपादं विव्यगिति—(म्र)तत्परल इत्यादिना ॥ ६५॥

नम्बरः स्यादिति। नागोऽसङ्गावोऽनुपलस्थो वा। एवं च यदाग्रङ्कितं तत्सवें परिद्वतं भवति। किञ्चेवं व्यञ्जनानामप्यभिव्यक्त्यर्थतयोपर्यकारोऽप्युपपादितः। एवं ताविद्वमर्गस्य स्थानप्रयत्मस्तम्। अथायमेव सक्षलकार्यस्त्वकारणस्तो हकारोऽपि भवतौति सोमा सप्राणकस्तु ह इत्युच्यते। विसर्ग एवोषप्राणविश्रिष्टः सुन्नसौ हकार इति तद्धैः। जमा बलं प्राणः खास एव। अनेन हकारस्यापि

स्थानप्रयत्नम् । कग्छ एव स्थानम् प्रप्राणमयस्य प्रयत्न इति । न चात्र विसर्गन्तित्या इकाराभिधानम् । 'सर्वानित्यमुवाच इ' 'प्रक्षतिरय इसंज्ञा भवेदिति च निर्देष्टत्वात् । किन्तु प्रक्षतिपुरुषात्मकत्वमूलकारणतोचितं दर्भितम् । कयं विसर्गत्वेनास्य प्रक्षतित्वमूषप्राणलचणस्य बिन्दुमयपुरुषभावस्य योगेन पुरुषत्व-मिति । अत्रैवाभिप्रायभेदमाइ—यद्येवमित्यादिना । प्रक्षतिपुरुषवाचकाविति । ननु खिल्वह प्रक्षतिपुरुषवाचकत्वमप्याचार्यणोक्तमिति । नेष दोषः । प्रक्षतिपुरुषं तावद्वपावस्थायां प्रथितमेव । ततस्रेहापि तिसिद्धः स्थादिति । पूर्वं सर्ववाचकत्वमुक्तमिति । सर्वानित्यमुवाच हेत्यत्रेति भावः । प्राणस्य प्राण इति प्राणस्यापि प्राणनकरत्वमुक्तम् । पुरुष इति चाध्याहारः । हकारे तावद्यावृष्पप्राणांशौ तद्वाच्यत्या तदिभन्नाविहोषप्राणपदवाच्यो प्रक्षतिपुरुषो भवत इत्यभिप्रायः ।

श्रिय सर्ग द्रत्यस्यैव वर्णस्य विक्वतिरूपेणावर्णकवर्णयोरूत्यत्ते: स्थानस्य चाभि-धानम्। तस्य तात्पर्यं दर्भयति—एवं इकारस्येत्यादिना। स इकारलच्यो विसर्गः कण्डे वर्तमानोऽपि वर्णसारिधभूतेन प्राणवायुना तत्नैव कण्डे श्लेषितः सन् तदु चितकरणभेदतोऽकादिमीरयेदिति मूलार्थः। श्रकादिं वर्गमितिच्छेद द्रति। श्र द्रत्यवर्णयहण्म्। कादिपदेन कादिमान्तग्रहण्म्। स एव च वर्गः। ननु सर्ववर्णिदिकारण्त्वं कथमिहोत्तं स्थादिति चेत्। उच्यते। कण्डे श्लेषितोऽकादिमी-रयेत् स्थानान्तरे तु प्रलेषितो वर्णान्तराणीत्येवमर्थस्याभिप्रेतत्वादिति। तत्नैवेति कण्ड एव। यदा कण्डादिस्थानेषु प्रव्दतसामर्थाभ्यां प्रतिपादितिष्वत्यर्थः।

वर्गे स्पर्धनमात्रेषेत्यच कं वर्गमिति संबन्धः। कचटतपेत्ययं चेह वर्गः।
एवं खादिष्विप प्रतिपत्तव्यम्। ङच्च बहिर्गत इति। सुख्विवरतो बहिर्नासकायां गत इत्यर्थः। अत्र स्वरेष्वर्थादस्पर्धनं प्रयत्न इत्यवसीयते॥ ६६॥ ६०॥

विसर्गस्तालुग इति। स एव इकाररूपस्तालुगतो वायुना प्रलेषितः सिन्
त्यर्थः। सीषेगं चवगं चेत्यत्न सोषेत्येकं पदम्। पुनरिप्रमिति। सोषेत्यर्थं
दर्भयति—सीषा साग्निरिति। इश्रमित्येतिहभजते—इश्र प्रश्चेतिच्छेद इति।
इवर्णयकारग्रहणमेतत्। यन्तयिति यकारः। दन्तगस्तया त्यत्वर्गलसानित्येकम्।
पु इति पवर्गे उत्तः। उपधानग्रहणं प्रदर्भनार्थम्। जिह्वामूलाजिह्वामूलीयमिति।
तत्तत्स्यानगीऽणांन् सभीरयेदिति। एविमत्यपस्कारः। इकारलच्चणो विसर्ग इति
पकरणाङ्गवति। किमनेन क्रियत इत्याह—उपसंहरतीति। स सर्गः प्रलेषित इत्यान्
दाविति। वच्चिति च—एवं हकारस्य केवलस्य विख्योनित्वमभिधायेति॥६८॥

द्दानी भूतषट्क मंविषयः प्रकारो वक्त यः। तदाइ—वणीनामिति। 'भूत-

भूतकलाभिः' 'प्राणाग्नीलाम्बुखासका' दलेवमुक्तमपील्यर्थः । विग्रदयिति । तनास्पष्टलादिष्ट स्पष्टीकरणोपपितः । मूले इस्वाः पञ्चेत्यत्न परे चेति पञ्चेत्यनुष्टः । तदाइ—परे च दीर्घा आदयः पञ्चेति । सन्धानेन विक्रताः सिध्विक्रताः । यदुक्तम्—अकारेकारयोयीगादिति । बिन्दुसर्गात्मनोर्धिक्तमससोरिति च । परोच्च-सिधिबिन्दुरित्येव भेदः । बिन्दन्तिका इति विसर्गनिष्टत्त्यर्थमुक्तम् । यदा चलारि सन्ध्यचराणीति बिन्दुपरिग्रहार्थमुक्तम् ।

मूले काद्या इत्युपलचणम्। चाद्याष्टाद्यास्ताद्याः पाद्या इति। कम्पन्देन जलग्रहणम्। पृथग्भूतात्मकाः क्रमेण किष्ठता इति सम्बन्धनीयम्। तस्तैः पञ्चिमि-रेव वर्णदमकौरिति। तस्तिरिति पार्थिवैराप्येरित्याद्यक्तम्। यथा अत्राएकचटतप-यषेतीत्यादि। स्तन्भनाद्यमित्याद्यक्तविवरणम्। स्तन्भनाद्यमिति रचादिग्रहणम्।

तदुत्तम्—रचास्तभनकर्माणि वर्णैः कार्यं घरात्मकैः।

प्रान्तिकं पौष्टिकं कर्म वर्षणं सिललात्मकै: ॥ दाहमोहाङ्गभङ्गानि चाक्तष्टिं दहनात्मकै: । सेनाभङ्गभमोचाटदेषकर्माणि वायुजै: ॥ कालभस्मानि चूर्णीनि विविधान्यय मार्णम् । चुद्राणां स्थापनं वर्णैनीभसैर्वर्भसंस्थकै: ॥ दति ।

श्रुन्यता ग्रामनगरादीनामत्यन्तं मनुष्याद्यभावकारणम्। मन्त्रान्तरैरिप स्तम्भना-द्युपपत्तावेतै: संप्रटीकरणं कार्यम्। वच्यति च—संयज्ञेन्सन्त्रीति ॥७०॥७१॥७२॥७३॥

स्तभनादिप्रयोगप्रकारिमिति। स्तभनाद्यचितेषु भीसादिषु मध्ये तिकीणं तद्यद्विः स्तभनाद्यचितं पार्थिवादिमण्डलमप्यालिख्य तत्र तिकोणमध्ये पञ्चीकत-भूतादि विलिख्य भूतबीजैर्देन्द्वयो मध्यादिषु संपूज्य ज्ञष्ठा निखननादि कुर्यादिखे-वंविधः प्रयोगप्रकारोऽवबोद्ध्यः। स्तभनाद्यथं कित्तिषु कुण्डेष्वप्येवं कल्पनीयः। संयजेदित्येतिद्ववणोति—संलिख्य सिञ्चन्य वा पूज्येदिति। लेख्येत् चिन्तयेत् पूज्येदेति वा पाठः। ग्रत्न लेखनं चिन्तनं च विकल्पेनोपलिच्चतिमिति। सिद्धमन्त्र-स्यायं प्रयोग दति। सिञ्चन्तिनापि स्तभनादिकार्यस्य साधनीयत्वादिति भावः। मध्ये पञ्चोक्चतभूतबीजिमिति। सं सं स्तृतबोजिमित्त विविच्चतम्। भूतबीजानि च नादकलादिभूता द्रत्यत्र प्रतिपादितानि। तिह्वन्दूर्धाधोभागादिष्विति। सृतबोजस्य मध्योद्देशे तदीयिबन्दुर्लेखनीय द्रत्यर्थांद्वसेयम्। तस्य बिन्दोरन्तर्वा बिह्वीर्ध्वाधोभागग्रहणमिष्यते। तत्रोध्वेभागे साधकः। ग्रधोभागे साध्यः। कर्म च यथास्वं तयोभागयोः स्थात्। तदसंभवे पार्श्वदिश्चि कर्म लेखनीयम्। कर्म च यथास्वं तयोभागयोः स्थात्। तदसंभवे पार्श्वदिश्चि कर्म लेखनीयम्। कर्म च यथास्वं तयोभागयोः स्थात्। तदसंभवे पार्श्वदिश्चि कर्म लेखनीयम्। कर्म च यथास्वं तयोभागयोः स्थात्। तदसंभवे पार्श्वदिश्चि कर्म लेखनीयम्। कर्म च यथास्वं तयोभागयोः स्थात्। तदसंभवे पार्श्वदिश्चि कर्म लेखनीयम्। कर्म च यथास्वं तयोभागयोः स्थात्। तदसंभवे पार्श्वदिश्चि कर्म लेखनीयम्। कर्म च

कदाचित् साधकस्य यथा स्यात्। यथा चैत्रो मैतं जयत्विति। कदाचित् साध्यस्य। यथा चैत्रार्थे मैतो नश्यत्विति। कदाचिद्देवताया एव कर्म भवति। चैतं रचेति। कदाचित् तु साध्य एवास्ति। यथाऽत्रैवित्यादि सर्वेम् ह्यमिति। यन्त्रजीवादियोग-स्रेत्यत्र प्रागुक्तमादिपदं संबध्यते। तत्र नियमस्त वच्यत एव। एतचेत्येवमुक्तलचण-मित्यर्थः। पार्थिवभूत्विपियोगस्त्र्योद्भवति। यन्त्राणीत्यभिधानं पार्थिवयन्त्र-परियहनिद्वच्यर्थम्। तत्तद्भूतयन्त्राणीत्येतदर्थम्।

द्दानीं यन्त्रजीवमाह—इसौरित। मध्यबीजाधोभाग इति। तस्यान्तर्विह-वाँऽधोभागीऽभिप्रेतः। इमिति लिखेदित्यन्तं वाक्यम्। गुणशोऽष्टदिन्त्रिति लेखेति ग्रेषः। गुणशे इति तितिवणाभिप्रायम्। यन्त्रप्राणविहरेतस्खनिमध्यते। दलेखिति सद्खष्टदलेषु तेषु गुणशो लेखनं चतुर्दलेषु षट् च इत्याद्यूद्यम्। तद्विहित्ति यन्त्रहृदयमिति संवध्यते। लेख्यमिति च श्रेषः। मध्यबीजि गायत्री चेत् तद्विहरेतद्दलेषु गायत्री चेद्यन्त्रप्राणविहरेतदित्यवबोद्ध्यम्। प्राणप्रतिष्ठामन्त्र दति। स तु कलासु वच्यमाणप्रक्रियया प्रतिपत्तव्यः। यन्त्रसामान्यमपीति यन्त्रजीवादि। यदुक्तं—तदन्येष्विप वच्यमाण्यन्तेषु समानिमितिभावः। वच्यति च—व्योमाविःसचतुर्दशस्त्रावसर्गान्तस्पुरत्विणिकमित्येवमादि। येन येन प्रकारिणित यन्त्रागारक्षं तदिह परिसमाप्तमिति॥ ७४॥

पूर्वीता दिल्हमाता दिल्ले स्वा ताला देश्यति एवमित । पर लत्यो तां स्थिमित । 'प्रकृतिय कचित् काल' दल्ले वारम्यो तां स्थिमिल्य थें । ततो ऽवां क् तु हकारस्य सवाचार्यस्य निल्ले स्वरूपं व्याप्तिय वेति तथा मिधानम् । यद्यपि स्थिति प्रीहा निल्ले विष्य स्थि मिधानम् । यद्यपि स्थिति प्रीहा मिहिता न स्थिते वित्त क्षा मिधानम् । यद्यपि स्थिति प्रीहा मिहिता न स्थिते वित्त क्षा मिधानम् । यद्यपि स्थिति प्रीहा मिहिता न स्थिते वित्त क्षा संहारप्रतिपाद नार्थं तयेवायं सर्गा नुवाद स्तर्व व्याव स्थित स्थ

पञ्चित्रंगिद्वापि पञ्चित्रंगिदित पञ्चित्रंगितिमित्यर्थः । तेषां स्वरेरनुगितरकारनित्ययोगात् ककादिवैचित्राञ्च भवति । तथैव संयुक्तधात्निप यादीनित्यन्वयः ।
तदनुगतानित्येतत्तय्यैवेत्युक्तम् । अभ्युपेतिति चानुषङ्ग इति । अत्र 'बिन्दोस्तस्मादित्यत आरभ्य 'पञ्चाग्रदीरयित पंक्तिग्र एव वर्णानित्यत उक्ता ग्रन्दसृष्टिरनूदिता। 'यथा भवन्ति देशन्तिरत्यादि तु प्रकरण्मेतदन्तर्गतमेवेति । गुण्मित्तिः
पञ्चभूतैस्ताभिस्तन्याचाभिश्चत्यन्वयः । तद्धे दर्गयति—अर्थाक्षकतामुक्ताभित्यादिना । यादीनिति सिन्धानादुक्तम् । यद्दा यादिग्रन्देन सर्ववर्णग्रहण्म् ।
अथवा गुण्मिहितैस्तन्याचाभिश्च सिहतिभूतैः सह यादीनिति संबस्पनीयम् । गुण्सिहतैरित्यत्र सकलकरणैरित्युपस्कारः । गुण्करण्तन्यात्राभृतान्वितान् बिन्दुवर्णानभ्युपेतिति तात्पर्यार्थः । अत्र 'विचिकोर्षुर्घनीभृतेत्यत आरभ्य 'भीत्या च
परिरोदितीत्यत उक्तार्थस्थिरनृदितेति सर्गानुवादोऽयमेतावान् भवति ।

मूले अय व्यतित्य व्याप्य हमंज्ञा भवेदित्यन्वयः। तदिभप्रायं दर्भयित—
मंहारमाहिति। व्यत्ययो ययोत्तव्यापारिवपर्ययः। तदाह—कार्यजातमुत्तं स्वासन्येव संहत्येति। स्वस्वरूपायोन क्रमेण कार्यजातमुभयिवधमुत्पन्नमुत्तं तत्ववे तदुव्युत्क्रमेण स्वस्वरूपोपसंहतं कालेत्यर्थः। विश्वं व्याप्येत्येतिहृत्वणोति—विश्वं
मर्वमित्यादिना। परिपूर्णस्वभावत्यादिष्वमिति देवतातत्त्वमुत्तम्। अत एव
ब्रह्मपदोपादानम्। तेनाभिन्नतामिति। सा तत्त्वसंज्ञेतीमामेव प्रक्रतामवस्थामिति
भावः। यहा विश्वं व्याप्य व्यतीत्य हमंज्ञा भवेदिति सम्बन्धनीयम्। तथाच स्रष्टानां
व्याप्तिरपीह पटल उत्तोपसंग्रहीता भवति। ह इति संज्ञा वाचकं यस्थाः सा
हमंज्ञा। मर्वानित्यमुवाच ह इति प्रागारम्भ एवोत्ताचरणचणा प्रक्रतिरिति॥७५॥
इति प्रयोगक्रमदीपिकायां तृतीयः पटलः।

अय चतुर्थः पटलः।

इह 'की वयं केन भाविता' 'यूयमचरसंभूता' इत्यादित एवाचरस्य तदिव साधकस्य च प्रकृतव्वादुभयोश्वातोऽनृञ्ज्ञत्वादुभयशापि स्थात् पटलसङ्गितिति। पूर्वे तावदचरोचितां पटलसङ्गितमाह—एविमिति। पूर्वोक्तािं बन्दुमात्रादित्यनूदितः प्रकार एविमित्युक्तः। हकारस्येति वाच्यवाचकाभेदात्मकस्याच्चरस्य प्रकृतव्वेऽिष वाचकांशस्येव ग्रहणम्। केवलस्येति रेफाद्यपेच्चयोक्तम्। विख्योनित्विमिति। सङ्गितमात्रमेतदुक्तम् न तु हेतुतया सङ्गत्यभिधानिमिति ज्ञेयम्। तेन संहारस्यो-क्राव्वेऽिष तदनुपादानिमिति। श्रादाविति प्रपञ्चसारास्म एव—मूलार्णमण्-विक्वतिरित्यत्रेत्यर्थः। प्राप्तस्येति। हकारस्य रेफादियोगतस्तत्पाप्तिभविति। विखयोनित्वमिति। नासिन् शितपटले विखस्य स्थितिसं हाराभिधानिसत्येव-सुक्तम्। चतुर्थपटलारसा इति सूलगतायशब्दार्थोऽप्युक्तः।

मूल एवं व्यवस्थिते लस्य प्रितलिमिश्यत इत्यन्वयः। विश्वस्य जगतो इ-लच्चणादुत्पत्तिः तत्र स्थितिः तिसान्नेव च प्रलय इत्येतत्तावदेवं व्यवस्थितम्। तथा च सत्यस्य प्रक्षतस्य परावात्तदर्थात्मकस्य हस्याचरस्य शक्तित्विमिष्यत इति तद-चरार्थः। तत्र जगति कतकत्यस्य जगत्येव सततं रूढ्संस्थितेरिति हेतुगभें विशे-षणम्। हादचराज्जगत उत्पच्यादिनियमे सति तज्जगदिषयतया यिकिञ्चित्तस्य कर्त्वं स्यात् तत्सवमिविकतमेव। येन न किंचिदक्ततमशक्यमवशिष्यते स तथोक्तः। तथा तिस्मिनेव जगित सततं सर्विसिनिपि काले देशे च रूढाचरमेवायं घटशब्दः तद्यी वित्येवं निरुढा संस्थितियस्य स तयोतः। जगतस्तत्वेव कित्याकारत्व-मनेनोक्तम्। यत एवमसौ हो भवति अतोऽनेन शक्त्या भाव्यमित्यवसीयत इति भावः। खस्मिनेव खरूपे खखातन्त्रेरणैव विष्ववैचित्ररोत्पादनतदवस्थापनविलय-नकरतं हि तावक्कितिलिनबस्धनिमिति। साधकाभिप्राये तु विशेष:। हाचरमैव जीवतापत्तिती जन्तुभावप्राप्ती साधकदशां प्रतिपद्यते । तत्स्वरूपभूताच तदच-रतो वाङ्मनसोर्याविद्यसमुतिप्रतीतिरूपेण प्रसर दस्येतत्तावदेवं व्यवस्थितम्। तथा च सत्यसी साधको जगित कतकत्यो जगत्येव रूढसंस्थिति सञ्कितिरेवाव-सीयत इति महतोऽचरस्य कलैव तावदसी साधकस्तस्य चैतावदेव क्रत्यम् यत्तेनैव क्वते विश्वस्मिन् जगति स्वाधिकारानुरूपतोऽवभासनमभिधानं च। यदुक्तम्— इस्यं विश्वं प्रतीयतेऽप्यव्यक्तं प्रलपतीति । नातोऽधिकं तदयोगात् तसवैमप्यनेन क्षतमेव भवति । तन च जगत्यस्य सततं निरूढैव संस्थितिः । तत्तदुतिप्रतीतिषु स्वरूपचितीऽपि तत्तदर्थेष्वनुगमात्। अन्यथा तत्रतीत्यनुपपत्ते:। स्रस्क एव स्वसातन्त्रेरणैव तत्त्रजगद्दैचित्ररोत्पादनतदवस्थापनविलयकरत्वमे-तदेव हि ग्रितिलिनबस्यनिमिति महतोऽचरस्य जगतोऽपूर्वस्यावभासः। च्चरस्य तु ख्रख्रक्षे तस्य विद्यमानस्यैवावभास दति भेदः। एवं च साधकस्य महाश्रत्यं ग्रमात्रवात्तद्र्दिसिंदये तत्यासजपध्यानायुपदेशस्तावदि ह कर्तव्य इति।

असीव श्लोकस्य स्त्ममधं दर्भयति—अध्यय्दो हेलर्थ द्रत्यादिना। स्वयमेविति। निहास्तरतो जगदुत्पत्यादिमानं तस्य प्रतित्विसदी निबन्धनम्। तस्त्र
न स्वयमिव वास्त्रिति भावः। उत्तेन प्रकारिणत्येवंग्रब्दिववरणम्। 'प्रकातेश्व काचिलालं, द्रत्यत श्रारभ्य 'हसंज्ञा भवेदित्यत उत्तः प्रकारोऽयं ग्रह्मते। कारणलेनिति हास्त्रत्वेनिति विभेषणतयाऽध्याहारः। व्यवस्थित द्रत्युपपादनेन व्यवस्था हि सिध्यतीति भाव:। तुग्रब्दोऽवधारणार्थं इति प्रकारान्तरेण जगत: सर्गाद्यनुप-पत्तेरवधारणसिद्धिः स्थात्। यस्य हकारस्थेति। जगती निमित्तीपादानकारणतया प्रकातस्थेति भाव:। श्राक्तित्वमिति। ननु हाच्चरस्य नित्यतां सर्वात्मतामिष चोप-पादियतुं ततो जगत: सर्गाद्युक्तम् तथा च तदुभयमपोहिष्वतव्यमिति। नैष दोष:। यदुपपादियतुमेतदुक्तं तसर्वे प्रक्षतिरय हसंज्ञेत्यत्वार्थादुपपन्नं सिध्यति। किन्तु तत्र शक्तित्वमिह तदीयविभूतिविवच्चयाऽनूद्यत एवेति।

ननु जगतो हाच्चरत्वे व्यवस्थितिऽपि कथमस्य मित्तवमवसीयतामिति। उच्यते। हाचरस्य तदुचितग्रितालव्यतिरेक्षेण जगतस्तद्भावानुपपत्तेरेतच्छितिलि। अतएव हेतोरिप कारणलेन व्यवस्थित इति सप्तम्योपादानम्। शक्तिवाचकमन्त्रल-मिति । ननु वाच्यवाचकरूपस्य हाच्चरस्य शक्तिलं तावदिहावसीयते । प्रक्तिरय हसंज्ञेत्युक्तत्वात् रूटसंस्थितेरित्यत रेफेकाराभ्यां मक्त्यसाधारणरूपयोः कार्यमिकि-तदीशानयोरिप ग्रहणसंभवाचेति । नैष दोषः । वाचांशस्य शिक्तमात्रलमेवाव-स्यम्। वाचकां से तु रेफादियोगोऽपि तद्योगोपपच्या लिप तस्यां वाच्यम्तौ कार्यमित्रियोगप्रतीतिः स्यादिति। गुण्वयात्मकमिति। सचादिगुणात्मकात्मचरत्वेऽप्यस्या भवेदेव न तच्छितित्वनिवस्वनिमिति भावः। रिफेकारयो रजस्तमोवचनलेऽपि कार्यभित्ततदोशानाभिधानलमविरुदमेव। वर्षवाचकानामनेकशक्तित्वाभ्युपगमात्। यत उक्तम् — श्रयोभयात्मका वर्णास्त एव स्यः त्रिधा भूय दत्यादि । वर्णान्तरसंयोग दति कर्तव्यतयाभिप्रेतो विश्वेषोऽ-यमुक्तः। मन्त्रवेष्टेरिति। मन्त्रवस्येष्टवादित्यर्थः। हकारं विशिनष्टीति। दुर्वियहत्वाहिश्रेषणस्यैतदुक्तम् । रेफोट दति । रेफमूटवान् धतवानिति यावत् । र्द्देरित्ययमीकारः । संस्थितिरिति आद्गुण इति सन्धी प्रथमैकवचनमिति ज्ञेयम्। अत वीकारस्य ङोबादिस्तीप्रत्ययमात्रतयाभिष्रेतत्वात् गोस्तियोक्षपसर्जनस्येति इस्सभावोऽपोष्यत दत्यवबोद्वयम्। तया च रूटसंस्थितेरित्यादिनिर्देशोपपत्तिः। व्याप्तलात् तस्येति पूर्वेचान्वय इति।

द्रानीं माधकोचितां पटलसङ्गतिमिप दर्भयति—जातस्येत्यादिना । साधकास्याप्यादित आरभ्यानु इत्तत्वेऽपि गतपटले तस्यादर्भनादस्येति तत्परामर्भानयोग द्रत्यत एतावदुच्यते । अत्रायमाग्रयः । ब्रह्महरीखरास्था द्रत्यादित एव प्रक्षतस्य साधकस्य हाचरांग्रतयोत्पत्तिस्तयोत्पनाच ततस्तदच्चरप्रसरतया वर्णानामुत्पत्ति-स्तदवस्यायामेव च तेषामग्नीषोमादिरूपेण व्याप्तिरित्येतसर्वे गतपटलैर्क्तम् । तत्य प्रक्तिपटलेऽपि साधकोऽनुवत्त द्रति । जातस्य निर्गतानामिति पदाभ्यामाद्य-

पटलयोरपि तदनुगतिक्ता। व्यास्यादिकमिति। व्याप्तिस्तदुत्पत्तिनिष्यत्तिरन्य-चेलार्थः । अभिहितमिति । तत्र सूल एवमस्येति च निर्देशोपपत्तिरिति भावः । ष्ययैविमिति प्राग्वदयम्बदो हेल्थै:। स चैवं व्यवस्थित इति स्वयसेव दर्भित:। एति इत्योति - एवं वर्णानामिति। वर्णास्तावदग्नीषोमादय एव। ते च वर्णा हकारस्यैव विकारो हाचरमेव साधकस्य खरूपमित्यसी गतपटलगतः प्रकार एविसित्यकः। तेन च तयाविधानां वर्णानां हाचरत्वलचणमेव तत्त्वं व्यवस्थितं भवति । तुग्रब्दोऽवधारणार्थः । तेषां प्रसिद्धाकारमात्रत्वायोगादुक्तव्यवस्थावधितः स्यात्। वर्णीचारकस्येति। एवमनुवृत्तस्य साधकस्येति भावः। यदापी इ जातः शिशुरेवानुवृत्तस्तयापि ब्रह्महरीखराख्या दत्यादित एव प्रक्ततस्य साधकस्याचरांश-तोपपिपादयिषयैव तस्य जीवजन्तुपुरुषतापत्त्यभिधाना च्छिशुलेऽपि न्यासयोगादि-समुचितवयोऽवस्थादिपतीचणोपपत्तेश्व साधकतोपपत्तिरिति।

नत् वर्णानामिवं तत्त्वे व्यवस्थितेऽपि कथमस्य मित्तिस्थितामिति। उचते। साधकस्वरूपस्य मित्रालव्यतिरेक्षेण ततो विस्तानां वर्णानामिस्यं व्यवस्था नोप-पद्यते। तथा चास्य शिक्तालसवसीयते। किन्तु मिलनं परिच्छिनं चैतत् शिक्त-तस्वमतीऽस्य विश्र दलं महस्वं चैषितव्यमेव। एतदभिप्रायेशैव च जगसूनकारण-शक्त्यात्मकलिमिष्यत इत्युक्तम्। तथा प्राक्ततस्य परिच्छितस्येति चोक्तम्। स्वतो विश्वडमपरिच्छित्रमपि हि तत्त्वं भवति । योग्यलस्येति । शक्तित्वं हि तावत्साध्यम् तस्य न्यासादिः साधनम् । तेन च स्वमितातमालिन्यपरिच्छेदादिचयतो महा-श्त्याकाराभिव्यितिरित्येवमुत्तम्। किञ्च न्यासानां भूयस्वात्तेषामेव चाहत्या-नुष्ठेयत्वात् तद्रृढियोग्यताप्रधानो न्यासादिरिति चैवसुक्तम्। सम्पाद्यमानत्वादि-त्यसिन्नेव शक्तिपटल इति भावः। सम्पादितत्वाचेति (गत)पटलेष्विति भावः। तेषु ह्यगुयोगादय उपदिष्टा इति तथा च तनोक्तं—दृष्या देशिकदर्शितैरिति।

नतु ख्खरूपे शक्तित स्वे महाशक्तेरनन्यतयाऽनुसन्धानमेव कार्यम् नतु न्यास इति। नैष दोष:। क्रमसाध्यमेव होतदनुसन्धानम्। ततस प्रथमं तावत्खदेहे स्वातिविभूतिक्पे महाशितिविभूतिक्पस्य विष्वजगिद्दयहस्यानन्यतया सिन्धानं चारिन कार्यम्। ततस्तया जपो ध्यानम् ततस्तन्मूलभूतमित्राक्तिमात्रपर्यन्ततया एतदभिप्राधेण च मूले जगतीत्येतत्यद्मुपात्तमिति मन्यमानो विवृणीति जगित सर्वतत्त्वात्मके शरीर इति। क्रत्समिप स्थूलसूत्त्माकारेण सामात्यसा चिलचणमचरणते रूपमिह सम्पादियतुमुचितिमत्यनेन स्चितम्।

सततं कृदसंस्थितिरित्यनेन न्यासादिभिर्धततो जन्यं शक्तिसिडिपूर्वावस्थारूपं

पालसुत्तम्। प्रसिद्धति। खाक्रन्येव प्रथितेत्यर्थः। संविद्ध्पप्रकात्यात्मकत्वेनित। विद्वप्रस्य पुरुषस्य खाक्रवित्रान्तिलचणमानन्दरूपं ज्ञानं संविदुच्यते। तदेव च प्रकातिश्वतिरूपम्। तदुत्तं—प्रकाशिवमर्शरूपेण विदानन्दरूपेण विति। विदानन्दयोरेकार्थत्वेऽिष तथा विकल्प्यत्वादेतदुपपत्तिः। यदा जगित सततं रूढ-संस्थितिरिति संबन्धनीयम्। व्यध्यात्मके खदेहे समष्टिदेहन्यासतस्त्रग्रतीती तदनुसन्धानप्रचयतस्त्व समध्यात्मनि सततं रूढा संस्थितिः स्थात्। तत्य सततं रूढा प्रसिद्धेत्यायुत्ता स्थितिभैवदिति।

यद्वायैवं व्यवस्थित दत्यत्रायशब्दः पूर्वीक्तानन्तर्यार्थः। तत्राभिप्रेतं पूर्वेवक्तं तावद्रभ्यति — जातस्येति । वर्णानां व्यास्यादिकयनानन्तरमिदानीमस्य तदुचार-कत्यानुवन्तस्य साधकस्य गित्रात्विमिष्यते। तत्संपिपाद्यिषया ति स्त्रितिकयन-मारभ्यत इति तत्र हितुरेवं व्यवस्थित इत्युक्तः। एति इत्योति - एवं वर्णानां तत्त्वे व्यवस्थित द्वि । वर्णानां तत्त्वमग्नोषोमाद्यात्मकत्वम् । अयं भावः । वर्णानां तत्त्वं तावत् तेषामग्नीषोमाद्यात्मकत्वम्। तच साधकान्तर्गतायास्तत्स्वरूपभूतायाः शक्तेरिव कार्यमर्थादवसीयते । तथा च सति वर्णीनां व्याप्तावभिह्नितायां तेषु वर्णेषु साधकस्याग्नीषोमादिरूपेण स्वान्तर्गतशक्तिकार्यतयाऽवभासमानेषु केवलं सा शक्ति-स्तस्य सक्ष्पभूता इसती न तथावभासत इत्येतावदेव जातम्। ततस्तिसदये तस्य साधकस्य शक्तित्विसदानीमिष्यते। शक्ती तु तयाऽवभासमानायां स्वविभूतितया मन्त्रन्यासजपादिषु सा वर्णविभूतिरवभासत इति। चनेन पुरा गुणितप्रकर्णे ष्ट्र सेखादिविभूतीनामिष्ट च वर्णविभूतीनां तत्त्र यासजपादिषु तथावभास उपयोग द्रत्यपि स्चितम्। तत दृत्तेखादीनां विभूतयस्तत्तसन्त्रन्यासजपादिशेषा एव। वर्णीनां विभूतयसु मात्रकान्यासजपादिशेषाः सर्वमन्त्रन्यासजपादिशेषाश्चित भेदोऽवबोद्यः। जगन्मूलकारणभन्यात्मकलिम्थत इति। वर्णविभूतीनां समष्टि-लात् तलारणशक्त्यापि समष्टिभूतया भाव्यमिति भावः। प्राक्षतस्येति। शक्ति-विपरीततया निरूढात्मनस्तच्छत्त्युपदेशमावेण तदात्मकत्वमुपपन्नमिति भावः। न्यासयोगादिभिरिति। न केवलिम ह कत्स्तायाः शक्तेरिभधानं तदवबीधार्थमेव। श्रिपतु तथा न्यासयोगाद्यर्थमपीति भावः। न्यासयोगादिभिश्वात्मनः प्राक्तत-रूढिप्रचयपूर्विका क्रत्स्ने भक्त्यासन्यपरिच्छित्राकारे निरूढिः स्यादिति जगित सततं रूटसंस्थितेरित्यृत्तम्। तत्र यितिरेवासी साधकः सम्पद्यत दति ॥१॥

एवं तावसाधकस्य न्यासयोगादिक्रमेण हम्बेखासक्यित्वसिद्धये तद्व्याप्ति-क्रियनन्यासमन्त्रस्थानादिप्रतिपादनं चेह प्रसुतं भवति । तत्र प्रथमं तावद्वृद्धेखायाः तंत्रप्रप्रधाना साधकगतप्राणतदर्भाद्यवैग्रित्तलचणा व्याप्तिरचिते। प्राणामकं हकाराख्यमिति। एतदाह—उत्तस्याचरत्रयस्येति। रूटसंस्थितेरस्येत्युक्ताया हृज्जेखायास्त्रयाणां वर्णानामित्यर्थः। प्रक्षत्याक्षकत्वसिदय दति। न्यासयोगादि-भिस्तिक्रिटिद्दारा तदाक्षत्वसिद्धय द्रत्यर्थः। कालपुरुषाविभक्ता प्रक्रतिशक्तिरिहा-भिप्रेयते। षोड्शाङ्गन्यासमिति। वच्यति च—द्रतीदं षोड्शाङ्गवदिति। प्रथमतो उस्थाभिधानौचित्यमप्यनेन स्चितम्। साधकस्य तावद् वुभुचादयः प्रथिताः। ततस्तेषां शक्त्यंग्रतयाऽनुसन्धानं सुकरं स्थादिति भावः।

मूले इकाराख्यं बीजं प्राणात्मकं स्थात् तदुइवाः षडूर्मयः स्युरिति योजना। इकार आख्या यस्य हित्येतस्य तत्तयोक्तम्। बीजशब्देन वाचकवर्णेलस्कतम्। प्राण आत्मा स्वं रूपं यस्येति समासः। बुभुचा च पिपासा चेत्युक्ताः षडूर्भयः। बुभुचादीनां इकारकार्यतायां निबन्धनं तस्य प्राणात्मकत्वमेवेति तेनेत्युक्तम्। ननु कयं श्रीकादीनां प्राणधर्मेलमित्यत् आइ—प्राणे सत्येवेति॥२॥

मूले रेफीत्या गुणा इति । के त इत्यपेचायां पवनाद्या इत्युक्तम् । तदाइ—
गुणचतुष्ट्यमिति । स्पर्भाद्यरितीति । स्पर्भादिगुणयोग इति भावः । पारतन्त्रप्राद्वा
गुण्यान्द्रस्तिष्वित । प्राणस्तावदादिश्रक्तेः क्रियाश्रक्तिः । सा च बुभुचादिश्रक्तीनां
समष्टिः । तस्या ज्ञानशिक्तमेनश्रादीनां समष्टिः । तस्या एव कार्यशिक्तराकाशः ।
स च वाय्वादीनां समष्टिः । प्राणस्य ग्रहणादाकाशस्य च गुणेष्वगणनाद्रेफेकारस्वरूपत्या श्राकाशज्ञानशक्त्रोरिप ग्रहणं लभ्यते । तत्र च ज्ञानिक्रयाशक्तितन्त्रवं
कार्यशक्तरस्तीति पारतन्त्रप्रादेख्यक्तम् । तिष्विति । यद्यपोकारस्य गुणा इति
मनग्रादयोऽपि गुणा एव । किन्तु तेषां गुणत्वं मननादिव्यत्तिप्रधानत्वात् न तु
पारतन्त्रप्रादिति दर्शितम् । विश्रिष्टः कार्यकरणसङ्घात इति । श्रव श्रोचादीनां
करणिष्वन्तर्भावीऽभिप्रेतः । विश्रिष्टः शरीराकारेण व्यवस्थितः । श्रविश्रष्ट इति
प्राणाद्यंशेषु ग्रहोतेषु तेषां सङ्घाताकारमविश्र्यते स इत्यर्थः ।

मूले वृधिरित । वृभुचादिम्मतीनां सर्वप्राणिगततया समष्टितं प्राणाकाममूले वृधिरित । वृभुचादिम्मतीनां सर्वप्राणिगततया समष्टितं प्राणाकामच्चानम्मतीनामादिम्मते वेष्टित्वम् ग्रादिम्मते रिप कालपुरुषाविभक्तत्विमते । प्राणामृत्तम् । वच्चिति च-प्रणवमिति । व्यासिवषये विभेषः । प्राणामृत्तम् । वच्चिति च-प्रणवमिति । तदान्निम्मति । न्याप्रशिरिमिति ।
स्वापदिन मन्त्र ग्रालपदयोग लभ्यते । तदान्न-विन्दुमन्तिमिति । स्यादिति
वीजत्वादिव तस्य विन्दुयोगो लभ्यते । तदान्न-विन्दुमन्तिमिति । स्यादिति
वीजत्वादिव तस्य विन्दुयोगो लभ्यते । तदान्न-विन्दुमन्तिमिति । स्यादिति
भिष्ठां भवतीत्यान्न-नं प्राणात्मन दति । क्षतकत्यस्यत्युक्तत्वादेव न्यासो
भेषः । किं सिदं भवतीत्यान्न-नं प्राणात्मन दति । क्षतकत्यस्यत्युक्तत्वादेव न्यासो
वृधिरिति निर्देगाच्च तस्य स्थानमिप सिध्यतीत्यवसेयम् । तिनेति सन्तार्थे द्यतीया।

तदाद — तन प्राणासकोनीत । यथायोग्यमिति । प्राणस्य देशान्तव्योपितात्यो व्यापकात्या वुभुचापिपासयोन्धीसः मनसो हृद्रतत्वादृदि प्रोक्तमोह्योरितरयोदे ह एव व्यापकात्या न्यास दत्यभिप्रायः । करणान्यपीति । श्रवापिशव्दात् ज्ञान-श्रातिसिद्धिरिति भावः । मनश्रादिष्विति । हृद्येव तत्तदुवुद्ध्येति भावः । सङ्घातस्य श्रारि व्यापकं भवतीति । श्रय मृत जकारान्तास्वित्यादिना वुभुचादिशस्यनु-गतिभ्यो ह्वारादिभ्योऽकारादिस्वराणां वुभुचादिश्रक्तिवाचकातयोत्पत्तिक्ता ।

हकारस्य महात्मन इति । तस्य जात्या प्राणवाचिलेऽपि व्यक्तिभिर्नुभुचाहि-वाचकलमिति स्चितम् । न्यामिवषये विशेषः । वुभुचादिभ्योऽकारायुत्पत्तिकय-नेन मन्त्रेषु तत्त्रयोग इकः । तत्र विशेषस्य श्रव्येनोकः । तदाह—तुश्रव्य इति । श्रत्र क्रिवलहरमायायोगे तयुतस्वरयोगे च वुभुचादिशक्तीनां स्त्रास्थूलतया भेदो दृष्ट्यः । इतं वायुस्पर्शभ्यां नम इत्यत्रापीत्यादयो मन्त्रा इति सम्बन्धनीयम् । येमित्यपीकार एकारादिश्व संहित इति न्नेयम् । श्रत्रापि न्यासे प्राग्वत् प्राणाकाशन्नानशिक्तन्यास दृष्ट्यत एव । मूले हकारस्य महात्मन इति । महात्मलं स्वयष्टिसहितल्वम् । एतच्च प्रदर्भनार्थम् । तेन रेफमाययोरस्येवं महात्मलं लभ्यते । न्यासप्रकरण्लाच न्यासार्थमतदिप स्थात् । तदाह—हकारस्थेत्यादिना । ऋं ऋ लः रेफात्मने नमः । ये ये यो यो यं यः ईकारात्मने नम इति मन्त्रहयमादिग्रहणेनोक्तम् ।

मूले इतीटं षोड्याङ्गविद्यस्यायमर्थः। यदिदमुतं तत् षोड्याङ्गवच्च स्थात्। षोड्याङ्गानि यस्य शित्वीजस्य तच षोड्याङ्गमिति। एतदिभिप्रायेण तत्तदीजयुतित्यास्युत्तम्। प्रणवोऽत्रापीष्यते। ॐ इं हां हिं हीं हुं हूं ऋ ऋ' ॡ' ॡ' ये यें यों यों यं यः झीं नम इत्यसी महाव्यापकमन्त्र इति॥ २॥४॥५॥६॥

त्रिय मूले एभ्यः सञ्जित्तर द्रत्यासां स्यूलानामिष वुभुचादियत्तीनां प्रत्येकं व्रद्तिंयिदिधो दिधावान्तरभेद उतः। हकारादीनामेवेभ्योऽङ्गेभ्य द्रत्यकारादि-विणिष्टानां वुभुचादीनां यहणम्। सर्वगा द्रति। यावन्तो वुभुचादीनामवान्तरभेदाः तान् गच्छिति वाचकतयेति सर्वगाः। तत्र वुभुचायत्तेस्तावत् सच्व-रजस्तमोभेदेन त्रयो भेदाः। तत्र सच्वभेदेऽिष केवलसच्चेन रजःस्प्रष्टेन तमः-स्प्रष्टेन तदुभयस्प्रष्टेन च सच्चेन भेदचतुष्टयम्। तत्रापि तीत्रमध्यमन्दत्रया भेद-त्र्यम्। एवं दादयविधा साच्चिको वुभुचा स्थात्। तथा राजसी तामसी चिति। एवं पिपासादिष्वपि संभव द्रति। न्यासविषये विश्रेषः। तदाइ—एभ्य उत्तेभ्य द्रत्यादिना। पूर्वोत्तस्वरपारायणन्यासवदित्यनेन षोडयदलानि पद्मानि सिचन्य तेषां दलेषु न्यास उत्तः। तानि च पद्मानि वर्णस्थानेष्वेव चिन्त-

नीयानि नतु प्राणादिस्थानिष्वत्येवकारेणोतः। श्रयमिह प्रयोगः। श्रिरिम षोडग्रदलं पद्मं सिश्चन्य तलाणिकायां हं बुभुचायै नमः विन्यस्य तल पूर्वादिदलेषु हं ग्रं बुभुचायै नमः हां श्रां पिपासायै नमः दलादिषोडग्रमन्त्रात्र्यसेत्। पुनः काम्बुज एव न्यासः। कखादिचान्ताचरसंयुक्ताः खरा दल्युक्तलात्। तिस्मिन् पद्मे किणिकायां हं बुभुचायै नम दल्येव विन्यस्य पूर्वादिदलेषु हं कं बुभुचायै नमः हां कां पिपासायै नम दल्यादि षोडग्र मन्त्रान् न्यसेत्। एवं चान्तमूह्मम्। श्रयं किणिकायां बुभुचान्यसिनेकः पर्यायः। एवं पिपासादिन्यसिन पञ्चद्ग पर्यायाः स्यः। पिपासादिन्यसिन दति वच्चमाणलादेतदवसीयत इति।

श्रय सूले तेभ्यो वर्णान्तराः सर्व इत्येष्ववान्तरभेदेष्वपि प्रत्येकं विषयावान्तर-भेदसंभवादवान्तरभेद उताः। वर्णान्तरा अक्तखादय एव। ते च सर्वे भवन्ति। य एतेषामिप भेदानां विषयेषु प्राग्वद्गुणतत्वंसर्गतत्तै(यै)वादिभेदतो भूयोऽपि षट्-तिंगद्वान्तरभेदास्तदभेदास्तदभेदात् सर्वलिमिहाभिप्रेयते। न्यासविषये विश्रेष:। तदाइ—तिभ्य द्रत्यादिना। अकारपद्मदलेष्विति। शिरिस प्राम्वत् षोड्श्रदलं पद्मं प्रकल्पा कर्णिकायां हं बुभुचाये नम इति विन्यस्य पूर्वदलमध्ये हं ग्रं बुभुचाये नम इति विन्यस्य हं श्रं श्रः बुभुचायै नम इत्यादि षट्तिंशनान्तान् तत्परिवारत्वेन तत्र परिती न्यसेत्। ततो दितीयदलमध्ये हां त्रां पिपासायै नम दति विन्यस्य परितः इं अं बुभुचायै नम इत्यादि षट्चिंग्रनान्तान् न्यसेदित्यादि प्रतिपत्तव्यम्। काम्बुजदलेष्वित्यतापि याकारादिविसर्गान्तस्यानेषु न न्यासः। यादी हां हिमादियुक्ता द्रति। पिपासावर्गे हांयोगः। श्रोकवर्गे हिं योग द्रत्यादि। श्रादि-इस्वेरविति। प्राग्वदेविति भावः। पिपासावर्गे ताविक्क्रिस पद्मे किष्कायां हां पिपासाय नम इति विन्यस्य पूर्वदलमध्ये हां ग्रं बुभुचायै नम इति विन्यस्य हां अं की विवासाय नमः हां आं की विवासाय नम इत्यादि षट्तिंशनान्तान् परितो न्यसित्। दितीयदलमध्ये हां त्रां पिपासायै नम इति विन्यस्य परितः हां त्रां कं विवासाय नमः हां श्रां खं विवासाय नम इत्यादि षट्तिंशचान्तान् विन्यसित्। एवं शोकादिवर्गेष्विप जहामिति।

विन्यसेत्। विनयसेत्। विनयसेत् द्वित्यदीर्घादिसंयुता इति। विनयसे याकारः। श्रादिश्रव्येन हतीयद्वितीयदीर्घादसर्गान्तस्वरयहण्म्। यद्यपि वितीयादिस्वरसंयुता इति वाच्यम्
तथापि विनयदीर्घादियहणं विनीयस्वरयोगेन एको वर्गस्तृतीयस्वरयोगेनेक
द्वादिवर्गविभागस्पूर्व्यथमिति न्नेयम्। विनीजं होते मन्ता भवन्ति। तव हतीयवीजिद्धयं ब्रह्मविष्णवादिस्वरयोगो दिश्वतः। ततो मूनमिदं विदुरित्यस्यार्थमाह—

प्रतिपर्यायमिति । प्रतिदलन्यासः प्रतिपद्मन्यासो वात्राभिप्रेयते । तत्रश्च प्रणव-शक्तिभ्यां तत्र तत्र व्यापकं भवति । श्रत एव व्यापकन्यासा दति बहुवचनमिति ॥७॥

श्रय गतो वो बोजतामेष द्रत्यस्या एव शक्तेस्त्रिबोजप्रधानेव साधकगतत्र्यक्ताव्यक्तार्धशक्तिलचण्याप्तिरुच्यते। तदाह—गतो व दति। षड्ध्वन्यासः स्चित
दिति। तथा व्यक्तिं वदतित्यर्थाक्तस्यते। साधकस्य प्रकत्यात्मकत्वसिद्धय दत्येतिदिष्ठ
समानम्। गतो वो बोजतामेष दति ब्रह्मादीन् प्रत्यभिधानाद दति तेषां ग्रहणम्।
एष मन्तः सांग्रेईकारादिभिन्नद्व्यादीनां तिम्त्रीनां बोजतां प्राप्तस्तदात्मकः संप्रक्त
द्रत्यर्थः। न्यासविषये विश्रेषः। तदाह—वो युष्पाकिमिति। ईष्वरसदाणिवयोरपीति।
बिन्दुनादयोरतद्वीजत्वसुक्तम्। यद्यपि त्रंग्रकोऽपि विषद्धा विद्यत एव। किन्तु
नात्रातिसंविषो नाप्यतिविस्तार दति पञ्चांग्रकः षद्धा परिग्रहोत दति ज्ञेयम्।

अयिम प्रयोग:। हं ब्रह्मणे नम: रं विष्णवे नम: ईं रुट्राय नम: ह्रीं ई्खराय नमः हीं सदाशिवाय नमः इति पादगुद्यहृन्सुखसूधसु न्यसेत्। यतो वच्यति— मृर्तिस्थानेषु न्यास दति । अय प्राणिष्वेवं व्यवस्थित दत्यस्य निसृत्यीत्मकस्याच्चर-त्रयस्य सकलप्राणिदेहपर्यन्तं व्याप्तिक्चते। एविमत्यनेनैतदुक्तम्। यथा पूर्वे इकारादिचयं प्राणाद्यात्मकं तत्कार्योम्यादिद्वारा प्राणिप्ररोरे व्याप्तमेविमह चिमू-त्धीत्मकं तत्नार्यार्थद्वारा प्राणिश्रहोरे व्याप्तमिति। तदेतदुक्तम् — एवसुक्तेन प्रकारेण पञ्चमूर्त्यां सकले सतीति। तत्र प्राणाचासकम् इह तु ब्रह्माचासकमिति भेदः। कार्याणामनुगमे कार्यार्थानाम्यवश्यमनुगमादेवसुक्तम्। न्यासविषये विशेष:। तदाइ—प्राणिष्विति । अध्वषट्कविशिष्टेषु जीवेष्विति । तेषां ग्रीरस्वभावत एव ष्रडध्वात्मविमिति भाव:। तथाच सक्तजगदधीशित्यत्रोत्तं कलाभिरवयवैरित्यादि। एवमित्यत्र सतीत्युपस्तारः। पञ्चमूर्त्यात्मकत्वं चेह विश्रेषः। तदाह-एवमुक्तेन प्रकारिणिति । यद्दा प्राणिष्वस्मिन् युषाकं बीजे सतीति सूलार्थः । तदाह—एव-मुक्तेनित । बीजस्य पञ्चमूत्यीत्मकत्वे सतीति भावः । अध्वाभिमानित्वेनित । मूर्ले-भिमानित्वात् तद्वारैतदिवचितम् । किमिन्न सिद्धं भवतीत्यात्त — अध्वीपाधिकेति । विस्तरस्यामकातादिति । षडध्वन्यासिस्तिह संग्रहेण विस्तरेणापि वा कार्य दत्यपि सूचितम्। शिवायै इति वेति सक्तलशिक्तमन्त्रविषयं द्रष्टव्यम्। सद्योजाताद्य द्ति। सद्योजातं प्रपद्यामीत्यादिग्रहणम्। पृथिव्यादीनीति पञ्चभूतग्रहणम्।

श्रय ब्रह्माण्डं ग्रस्तमेतिनीत सकलप्राणिशरीरात्मकस्य ब्रह्माण्डकवलीकारेण् व्याप्तिरुक्ता। न्यासिवषये विश्रेष:। तदाह—प्रण्वेन तानिति। क्रमणिति। वर्णानां तस्त्रेष्टित्यादिक्रम उत्त:। क्षशमिह वर्णतस्त्राद्यध्वनामि संहारो लभ्यत द्रत्याह - ब्रह्माण्डिमितीति। अय व्याप्तस्यावर अङ्गमिति ब्रह्माण्डव्यापिनीऽपि तदन्तर्गतसक लप्राणिषु मूर्ली चनुगमव्यति रेकेण करूपतया इन्तर्मुखतया प्रसरल चणा व्याप्ति रक्ता। न्यासिव षये विशेषमाह - मूर्ल्य धिष्ठेयतयेति।
तत्तत्त्वादिवर्तिन दति। तत्त्वेषु वा भुवनेषु वा वर्तमानस्ये व्ययः। तत्रापि
पृथिव्यवादीनां भूस्यन्तरिचादीनामपि भावात्तत्त्वकृ व्योपादानम्। ननु प्राणिष्वध्वषट्कं प्रागुक्तम् ततः कथिमहाध्वसु प्राणिसंभव दति। उच्यते। समष्टिव्यष्टिभेदात्
समध्यध्वसु प्राण्यवस्थानं प्राणिषु च व्यव्यध्वसंभव दित भक्ते विन्दुद्रभेयसुक्ता॥ ६॥

श्रय नादादिदशाभिः खरूपपर्यन्तमन्तर्भुखतया व्याप्तिर्नादः प्राणश्रेत्यर्धेनोत्ता । न्यासिवषये विशेषमा न्यासिवष्ट निष्टिष्ट निष्ट निष्टिष्ट निष्ट निष्टिष्ट निष्ट निष्ट

अधिष पुंस्तीनियमितैरिति। इज्जेखायास्त्रंग्रणप्रधानैव देहाक्रतिशक्तिलचणा व्याप्तिरचति। अत्रैष इति इज्जेखामन्त्र उत्तः। लिङ्गीरिति सहार्थे दतीया॥ ८॥

रफो माया बीजिमिति प्रधानिविभृतिकथनम्। ति स्तित्योऽन्यानि। पुरुषप्रक्तत्यादिघटणिलाफलान्ताः सर्वेऽप्युच्चावचपदार्था दति लिङ्गेरिति बच्चवचनेन
स्चितम्। अत्र रेफपरेन हक्षेखाया रेफांशवाच्यता पुंशितत्रग्रहणम्। एवं मायाबीजिमिति स्त्रीनपुंसकशिताग्रहणम्। तच्छित्तीनां कार्यक्रमेण सर्वेऽपि पुंस्तीनपुंसबार्धा विकाराः स्यः। अत्र तक्वन्नग्राद्यो घटशिलादयोऽपि स्ववाचकलिङ्गवशाद्र
गाह्या एव। रेफो माया बीजिमित्यभिधानात्। न्यासिवषये विशेषः। तदाः —
गाह्या एव। रेफो माया बीजिमित्यभिधानात्। न्यासिवषये विशेषः। तदाः —
लिङ्गन्यासमाहिति। व्याप्तिं वदिविति प्रकरणाञ्चभ्यते दति। अथ शितः स्त्रीरित्यादिना श्रतः सर्वप्रधाना शित्वच्चणा व्याप्तिक्चते। तदाः — श्रत्यादिन्यासमिति।

मूल द्रत्याचैरित्यकैष समिभधीयत द्रत्यनुवर्तते। शब्दैरिति च विशेषाध्या-हारः। आदिशब्देनान्धेऽपि शिक्तवाचिनः सावितीश्रद्धादिशब्दा ग्रह्मन्ते। श्रत्न श्रक्तिः स्वयमिव प्रकृतिः। श्रीसन्तत्यादयस्तिद्विकारशक्तयः। सावित्रगदयस्ततोऽपि शक्तिः श्रक्तिय द्रत्यवबोद्धव्यम्। न्यासिवषये विशेषः। तदाह—द्रव्येताभिरिति। श्रिष्ठ स्वार्थवाचकैरित्यासामेवास्त्रीलिङ्गशब्दवाच्यशित्ततया व्याप्तिस्ता। स्रोऽर्थः

ग्रह्मा खाष्ट्रवाय स्वयमेव प्रकातिरेव तहाचकाः ग्रन्दाः संवेदनादयः प्रणवादि-ग्रह्मा खुक्त च्या स्वयमेव प्रकातिरेव तहाचकाः ग्रन्दाः संवेदनादयः प्रणवादि-मन्ताय तैरिप समिभधीयत इति। न्यासिवषये विश्रेषः। तदाइ—एतेषामेवेत्या-मन्ताय तैरिप समिभधीयत इति। न्यासिवषये विश्रेषः। तदाइ—एतेषामेवेत्या-दिना। कुण्डलिन्युच्यत इति ग्रह्मादीनां स्वरूपं कुण्डलिन्येवेत्येवमुक्तम्। त्राचराः प्रणवादयः। विवीजात्मका स्त्युच्चयादयः। विद्यायेति तंग्रग्रालिन्यस्ति-प्रणवादयः। कुण्डलिनीग्रक्तेविंग्वयोनिलादिच्छादितिग्रक्त्यात्मकत्वाच तंग्रग्रालिनो पुरादयः। कुण्डलिनीग्रक्तेविंग्वयोनिलादिच्छादितिग्रक्त्यात्मकत्वाच तंग्रग्रालिनो मन्यवाचनाः स्यः। प्रथममेकैन बीजिमिति। ॐ ग्रं एँ शक्ते नमः। ॐ ग्रं की शक्ते नमः। ॐ ग्रं सीः शक्ते नम इत्यादि। एवं प्रणवस्त्युच्चयादिष्विप स्यात्। प्रनिर्दिद्वीजिमिति संयोज्येत्याद्यनुषदः। ॐ ग्रं ऐं क्लीं शक्ते नमः। ॐ ग्रं क्लीं सीः शक्ते नमः। ॐ ग्रं क्लीं सीः शक्ते नम इत्यादि। समस्तसंयोगिनापीति। ॐ ग्रं ऐं क्लीं सीः शक्ते नम इत्यादि। समस्तसंयोगिनापीति। ॐ ग्रं ऐं क्लीं सीः शक्ते नम इत्यादि। ग्रंथ नानाविकारतां प्राप्तेरिति। तथाविधानामप्यासां ब्रह्मा-दित्या व्याप्तिकृता। स्वावान्तरभेदैः सह स्वार्थवाचनेः समिभिधीयत इति भावः।

त्रथ तामेनामिति। इत्तेखायाः नेवलहकारप्रधाना मृतियित्तिलचणा व्याप्ति-रच्यते। सन्त दत्यनेनेतदुत्तम्। साधकस्य दृद्यहमिति रूढियोगादिदं ताव-च्छत्त्याक्तलनिरूढिकरमिति। एके विदुरिति। नेविक्मूलाधारगतां विदुरिति स्वितम्। तथा चाधस्तादुत्तं—कुण्डिलिनो तदा मूलाधारे विसरतीति। कुण्डि-लिन्येकैव तावत् प्रधानविभूतिरिष्यते। न्यासिवषये विश्रेषं दर्शयति—कुण्डिलि-नीन्यासं वक्तमिति। व्याप्तिं वदिनिति प्रकरणाञ्चभ्यते। श्रन्य दति मूलाधारादिषु प्रत्येकं योजनीयम्। मूलाधारनाभिद्यद्यभूमध्यद्वादशान्तानि क्रमेण स्थानानि सिद्यानि भवन्ति। सूलाधारग्रहणात् षोडशान्तोऽपि ग्राह्यः।

अय सा रीतीति। कुर्इलिन्याः श्रतेनीदश्रतिरूपेण व्याप्तिरता। सत्तिमिति।

प्राणिनां बहिमुंखतया व्यापृतिषु त्र्णीमवस्यासु सुषुप्तावपीति भावः। न्यास-विषये विशेषमाइ—सा रौतीति। सर्वस्थानानुगतित सत्तराव्याभिप्राय उत्तः। नाद्व्योतिरिति। रौति देवीत्यनयोरिभप्राय उत्तः। मूलाधारगतिवकोण-मध्यादितस्व्यस्ताकारेण नाद्व्योतीरूपेणाषोडणान्तं चिन्तनिमिति भावः। सङ्गीसङ्गीतकध्वनिरिति। तस्य व्योतिष आनन्दास्ताक्षकत्यपि षोडणान्त-गतादस्तासारयोगादुत्तम्॥ १२॥

ख्याक्षतिमिति । नाद्यतेरि नानाविधमूर्तियतिरुपि व्याप्तिरुता । तस्या इत्यर्थादुपस्तारः । स्रो भावः स्वतीयनादस्रहृपस्य नानाविधो विकारः । पिग्छन-मुपचयः। बहुधेति परब्रह्ममाचिचतुर्मूर्त्यादिरूपेण परश्वतिसाचिणी चतुर्मूर्त्यादि-श्रातिक्पेण चानिकविधतये स्तुत्तम्। तस्या नादशितिक्पायाः शक्ते रूपं स्तेन शाताक्ष्य विकारजातिनोपचितं तत्तद्वाचनानाविधमूर्तिशतिक्षेण बहुधावस्थितं विदुरिति मूलार्थः। अत च ब्रह्मसरखत्यादीनामपि ये प्रतिस्वं विभूतयः ता अप्युपसंहार्याः। चराचरस्य जगतो सूललादिति निर्देशात्। न्यासिवषये विश्वेषः। तदाइ—न्यास-माइित्यादिना । खेन भावेन चेति । समुचयार्थश्वमारः । तत्र कुण्डिलिनीवाचकः ह्वारिएति खप्रब्दार्थं उताः। कुण्डलिनीबीजेन चेति भावप्रब्दार्थं उताः। भव-त्यसात्वार्यजातिमिति बोजं भावः। पिण्डितासुपचिताम्। स्निमिति कुण्डिलिनी-बीजम्। इसं इस्वीमिति मृतिशक्तितया च तिह्यामातम्। तदाइ-ब्रह्माणं सर-स्रतीच सच्चित्येति। न्यमेदित्यधःसम्बन्धः। द्वादणान्तभूमध्यद्वदयनाभिष्वत्येकः पत्तः। तिकीणमध्यकोणचयेषु विति पत्तान्तरम्। प्रक्ततनाभिविषयमेतत्। एत-च्छेष एव चैवं नाभी न्यसिलेखादि वच्यते। तत्र दादशान्तादिषु न्यासिवधावेवं प्रयोगः। द्वादशान्ते त्रिकोणं विचिन्य तनाध्ये सर्वेष्वरं मूलप्रकृतिं च सारन् इसं ह्सीमिति विन्यस परब्रह्मपरशक्त्यादिवयं व्यापकतया विन्यस्य सर्वेष्वरमूलपक-तिन्यासं कुर्यात्। पुनः रुद्रसर्वेष्वरोमामूलप्रकत्यादित्रयं कोणत्रये न्यस्य तेषां यथा-सं परिवारलेन रुद्ररहोमोमादिवयिवनं विन्यसेत्। ततो भूमध्ये रुद्रसर्वेखरोमा-प्रकृतिवृद्या बीजद्यं विन्यस्य परब्रह्मपरशक्त्यादिवयं रुद्रसर्वेष्वरोमामूलप्रकृति-प्रकाराज्य न्यसेत्। एवं हृदये नाभौ चोह्नीयमिति। नाभौ न्यासिवधी तु नाभिद्धद्यभूमध्यद्वादशान्तेषु समान एव न्यासः। तदाइ—हृदयादिष्विति। अय अग्डिलिनी सर्वया जेयेति सकलमूर्तिग्रत्यात्मिकायाः गत्तेरन्तमुखत्या

 प्रकारभेदानां सुषुम्नान्तर्वतिलमुक्तम्। ते च भेदाः केवलब्रह्मभविश्वरसरखतीमूलप्रकतिचतुष्कप्रभत्योऽवबोद्धयाः। न्यासविषये विशेषमाह—कुण्डलिनी
सर्वथेत्यादिना। चतुर्मूर्तियोगस्तावदयमुक्त एव। ब्रह्मयोगादय एव तु पुनः
कार्याः। किं च चतुर्मूर्तियोगग्रहणेन तचापि योगप्रकारः प्रागुक्तः सूचितः।
यदुक्तं—चतुर्ष्विप स्थानिष्वत्यादि। ननु तत्रोक्ताचतुर्दभयोगादस्य कुण्डलिनीयोगस्य को भेद इति। उच्यते। तच चिदवष्टभादियोगानां व्याप्तत्वम्। तदुक्तम्
—तेजसा बाद्यं स्थूलादिशरीरमित्यादि। इह तु सुषुम्नायामेव सर्वं चिन्तनीयम्।
तदिहोक्तं—सुषुम्नानुगतैव सेति। चिदवष्टभयोगे सुषुम्नानुगतकुण्डिलिनीचित्तेजसा
स्वदेशावष्टभः स्थादिति। योगानुक्तानिति या युक्तानपीत्यचेति भावः॥ १३॥

मूले चराचरस्य जगत इति । ततो मूलिमदं विदुिरत्यादिविद्यायोगितयोप-संहार: । स्रनेन बहुधा विदुिरत्युक्तमूर्तियिक्ततिद्वभूतीनामिप विभूतितान्तर्बेहि:-करणभूतदेहिवषयाणां स्रचितम् । न्यासिवषये विश्रेषमाह — केन मन्त्रेणैव-मित्यादिना । बीजमेव तिदत्यतापियाच्दोऽध्याहृत: । तत्र चार्यात्सिष्ठं प्रणवस्य तावद्वीजत्वमिति मन्यमानो विव्रणोति — न केवलिमिति । तदपि बीजमेवित्यन्वय: । किमिह तदपोत्युक्तमिति तद्र्ययित — प्रच्यब्रह्म हकार इति । तच्छ्व्दलिङ्गोप-पत्तये प्रच्यब्रह्मोत्युक्तम् । किञ्चात्र बीजमेव तदिति हृह्मेखाप्यभिप्रयते । तेन योगावसाने हृह्मेखया स्वरूपमनुसम्बेयमित्यपि स्वितम् । षडध्ययोगाद्यवसानेऽपि समानमेतदित्यवबोद्यमिति ।

अय मृतस्य विन्दुयोगेनित यत्तेर्डकारप्रधानैव मृतिंतचणा व्याप्तिरुचते।
मृत्याच्देने प्रतिगतो हकारो ग्रह्मते। वच्चित च हंकाराख्यो भवानित्यादि।
यतानन्देति ब्रह्मण श्रामन्त्रणम्। त्वदुद्भव दति। त्वहाच्चत्वादिति भावः। न्यासविषये विश्रेषः। तदाह मृतिंन्यासमाहिति। व्याप्तिं वदिन्निति प्रकरणाञ्चभ्यते।
वदुद्भव दति ब्रह्मग्रव्दस्य प्रयाग्ययोगोऽपि स्चितः एवमित्रयोगिष ॥ १४॥

अय इंकाराख्यो भवांस्तेनीत ब्रह्मादिविभूतीनामात्मप्रकृतीष्वर्रूपेण व्याप्ति-रुक्ता। तेनीत यसाहिन्दुयुक्तहकारात् त्वदुङ्गवस्ताङ्गवान् हमित्येवं लोके प्रयित्त दत्यर्थः। इंकार आख्या प्रसिद्धियस्थेति समासः। हमित्येतदृहमित्येतदृव। अत एव वच्यति—सोहंभावमुपागतित्यादि। अहमिति च सक्तलचराचर-जातस्यात्मिन प्रसिद्धम्। ततश्च त्वं सक्तलचेतनानामात्मतयाहमिति प्रथितः। अत एवत्युक्तं भवति—हरिरित्येष शब्द्यत इति। लोक इति श्रेषः। हरित्यम् मायाक्ष्पेणात्मनां स्वकृपप्रथितिमिति हरिर्मायावी विष्णुः। अनेन तनु- भुवनाद्यात्मकमायाप्रक्ततिवियहो विश्युईिरः। तथास्य प्रसिद्धिः। अत एवेत्युक्तं भवति—इरत्वमस्य तेनैवेति। लोकप्रियतिमिति शेषः। हरति विम्बं संहरतीति इर: कालतनुरोखर एव। तदुत्तम्-ईष्वरस्य सर्वेज्ञतां चाहित्यादि। सर्वात्मत्वं समापि चेति। इकारस्य दकारिबन्दादिसवंस्योगादर् भवामि अत एवात्स-प्रक्ततीस्वराणां समष्टितया सम सर्वात्मलमपि लोके प्रिष्ठतिमिति भाव:। अनेनै-तत् सिद्धं भवति । शक्तेः प्रधानविभूतिः सर्वेष्वरः तिह्वभूतयो ब्रह्मादयः तेषां महाविभूतयश्वराचराणामात्मजातं तदुपाधिजातं प्रक्षतिलचणमोष्वरश्चेति।

ननु रुद्रस्य कथमी खरो विभूतिरिति। नैष दोषः। रुद्रलेऽपि तावद्याप्ति-संभवात्। तथा चोत्तम्—ईम्बरः गर्व ईग्रान इति। न्यासविषये विशेषमाइ— उत्तेऽर्थं दति। न्यमेदित्यर्थं दति। स्नोकदयाभिप्रायोऽयमिति भावः। बोजल-मेव प्रपञ्चयित्यत्र यदप्यभिप्रेतं तद्दर्भयित—एतदेवेति । ब्रह्मादिकारणत्वादिप क्रुग्डिलिनोवाचकं हकारोऽपि बीजमेविति एतदिभिप्रायः। तेनेहापि प्रणवयोग-सिद्धिरिति। दृष्ट मूर्तिन्यासिमत्याच । हृक्षेखापटले तु योगप्रकरणे इं इरिहरादि-चतुष्प्रण्वादि वच्यति। तत्रार्थादयं नियमोऽवसीयते। तत्र न्यासविधावित्यं इरिइरादिचतुष्प्रणवन्यासोऽपि कार्यः। न चैकस्योभयथापि प्रयोगायोगः। श्रज-पापरमात्मप्रणवन्यासानित्यजपापरमात्मप्रणवयोगन्यासानिति चोभययाभिधानात्। तत्रैषां योगविधानादि इन्यासविधानानन्तरं तच्छेषतया योगप्रकारोऽपि कुण्ड-लिनीयोगवदुपलचणीय:। ततस मूर्तिलिङ्गचिदवष्टभाद्यविकल्पयोगान्तं सर्वे कार्यम्। यद्वा मूर्तियोगमात्रमेव सामान्यसिषं कार्यम्। यदुतं प्रथमपटल एव चतुर्व्वि स्थानिषु सपरिवारमित्यादि। 'बीजमेव तदिलेतदिहापि समानमेविति।

अयास्य बिन्दोरित्यादि विवरोतुमारभते—विभूत्यन्तरमिति। मूर्तिन्यासे षडध्वन्य सादिषु चोत्तेषु व्याप्तिरपि दर्शितैविति विभूत्यन्तरपदेन दर्शितम्। अजपा-परमात्मप्रणवन्यासानिति सहाभिधानं सहप्रयोगस्चनायम्। तेन यदच्यति— इंसपूजां सङ्कल्पेरित । तत्रेषां त्रयाणामपि न्यासयोगौ स्थातामिति । यदा स्थूल-स्त्मपरत्वमेषां स्चितम्। तेन मन्वविग्रहसंहारसगाविभिः क्रमोत्क्रमन्यासाभ्यां कार्यमिति। तदभिप्रायेण वेह न्यासमाताभिधानम्। सर्वमन्त्रभावनासु मानस-पूजानन्तरमजपापरमात्मप्रणवन्यासै: स्थूलाद्युपाधित्रयं देवतातस्वे संहत्य सचित्सु-खाद्दैतमात्र खरूपो भूत्वा प्रणवपरमात्माजपान्यासैस्तन्मूत्तामात्रकल्पमुपाधित्रयं स्ट्वा सक्तन्त्रन्यामं काला मन्त्रज्यं कुर्यात्।

यद्वा बीजबिन्दादिक्रमोऽच विवच्चितः। तत्र षोडगाङ्गन्यासादित्रयाणामन्य-

तमेन वाचकांग्रे बीजसंहार: । श्रितःश्रीरत्यादिन्यासेन बिन्दुसंहार: कुग्छितिनीन्यासेन नादस्य पुनः श्रितन्यासेन श्रितसंहारः ततो हं हरिहरादिचतुष्प्रणवन्यास-योरेकतरेण वाच्यांग्रे स्थूलसंहारः । श्रुजपापरमात्मन्यासाभ्यां सूत्सकारणसंहारः पुनः श्रितन्यासेन सामान्यसंहारः । ततः प्रणवन्यासेन निक्पाधिकदेवतातस्वभावः । तदनन्तरं तारादिभक्तादितिन्यासेन वाच्यवाचकात्मकदेवताविग्रहः ततः सक्तन्यन्वन्यासं कत्वा मन्त्रजपं कुर्यादिति । तदुक्तं—मन्त्रात्मा भूत्वा मन्त्रं संहृत्येत्यादि । षोडशाङ्गन्यासादीनां स्थूलस्त्याक्रमोपपत्या चायसप्यभिप्रायो लभ्यत इति ।

किञ्चाऽजपापरमात्मप्रणवन्यामानित महाभिधानं तासां व्याप्तीनां हकारिकारप्रधानलादिष भवति। तत्र षोड्याङ्गादिव्याप्तिषु शक्तेविशेत्रयमिष प्रत्यचमेव। तथा
शक्तः स्रीरित्यादिव्याप्ती शक्तः कुण्डलिनीचतुर्मूत्वीसु हकारः प्रत्यचः। श्रजपापरमात्मव्याप्तेहिकारः प्रत्यचः। ईकारसु परोचः। प्रणवव्याप्तावुभयोरिष परोचलम्।
गायत्रादिव्याप्तिषु त्रयाणामपीति। यत एवं भेदोऽत एवायं व्याप्तिक्रम श्राश्चित्
इति। तत्र प्रथममस्य बिन्दोरिति पुरुषप्रक्रतिलच्चणा व्याप्तिरुच्यते। तत्रास्य बिन्दोरिति शक्तेः प्रधानविभूतिवाचकांशोऽभिह्नितः। श्रस्थेति प्रक्षतस्य शक्त्यंशस्य हकारस्य ग्रहणम्। बिन्दः 'क्रचिदभ्येति बिन्दुतामिति पुरोक्तं बिन्दुतन्त्वं तस्मादस्य समुर्ञ्चतः। 'तस्माद्वियमानात्' 'तदा तु बिन्दुस्पुटनोद्ववस्येत्याद्यक्तप्रकारिणाभिव्यक्तिः।

यद्यपि परावाक्सतत्त्वमेवायं इकारः तथापि तस्याकारादीत्रवर्णविद्वन्दोक्त्यित्तसंभवः। तदुक्तं गुणितप्रकरणे—तामेव ग्राक्तं ब्रवत इत्यादि। यस्मादस्य
इवर्णस्य विन्दोक्त्यित्तस्तस्मादसौ स्वकारणानुगमाद्विन्दन्तः सन् इमित्येवसुच्यतः
इति। स इत्यत्राप्येतत्सर्वमनुषज्यते। विन्दोरेव विसर्गावस्थात्ससुत्पनस्तावदयं
सकारः। कृतः। विसर्गस्य स्थूलदशा सकार इत्यभ्युपगमात्।

यदुत्तम् - श्रीभावय विवृत्तिय ग्रवसा रेफ एव च।

जिह्वासूलसुपध्मेति गतिरष्टविधोषाणः ॥ इति।

तसादमाविष स्वकारणानुगमादिमर्गान्तः मन् स द्रत्येवमुच्यत द्रति । बिन्दोरेव ममुत्पत्रो हकारः । जुतः । बिन्दुतस्वादेव सक्तवणीत्पत्त्वभिधानाद्वर्णेषु हकार-स्येतरकारणताभिधानाच । यदुकं—सं सर्गः श्लेषितः कग्छ द्रत्यादि । बिन्दुरन्तर्मुखः स एव बिह्ममुखः सन् विसर्गी भवति । निगिरणोद्गिरणप्रयत्नाभ्यां तयोरीर्थ-माणलादिति ॥ १६॥ १७॥

इंकारः पुमानित्येतदाचप्रधानिकभृतिक्ता। प्रोत्त इत्यनिनेतदुत्तम् इमित्येतदहिमत्येतदेव। तस्य विन्दोः स्थूलरूपलादहंरूपेण प्रत्यगर्थनिष्ठलाच्

पुरुषलिमिति। मतिल्यनेन चैतदुतां—सद्वास्य विसर्भस्य स्थूलरूपलानिल्यप्रकात-परागर्थेनिष्ठत्वाच प्रकातलिमिति। न्यासिवषये विश्वेषः। तदाहास्य हस्येत्या-दिना। तत्त्वं वदिनिति। द्वलेखायां यः पुरुषः हकारः स एव रकारो या प्रकातिरोकारः। स एव स दत्ययं वर्णं दित तयोस्तत्त्वसुत्तम्।

श्रयाजिपयं स्मृता शिक्ति हिन्ने खाशकेरियं प्रक्तिपुरुषमयी शक्त्यंशप्रधानेकमृतिक्षित प्रधानिकमूतिरित्येतदुक्तम्। शिक्तिरियमजपा स्मृतिति योजनीयम्।
शक्त्यंशप्रधानत्वादजपित्येवमभिषेया भवति। तथा दिच्णवामत इत्येकमूर्तित्वेऽपि
प्रक्तितपुरुषविभाग उक्तः। इयं स्मृतित्यनुषद्धः।

तत्र व्यवस्था बिन्दुदेचिणभागिष्वत्युक्ता। श्रस्थाः श्रक्तोरित श्रेषः। बिन्दुशब्देनान्तर्मुखशक्त्यात्मा इंकार उक्तः। विसर्गशब्देन च बिहर्मुखशक्त्यात्मा स इत्ययं
वर्णः। ती च पुरुषप्रक्रत्यात्मकाविति। तेन दिचणवामाख्याविति तदाकारोवर्णः। श्रस्याः प्रधानविभूतेः श्रक्तोरिति श्रेषः। तेन बिन्दुविसर्गयोदैचिणवामप्रयक्तः। श्रस्याः प्रधानविभूतेः श्रक्तोरिति श्रेषः। तेन बिन्दुविसर्गयोदैचिणवामप्रयक्तः। श्रस्याः प्रधानविभूतेः श्रक्तोरिति श्रेषः। तेन बिन्दुविसर्गयोदैचिणवामभागत्विमिह हितुत्वेनोक्तम्। पुंस्तीविश्रेषिताविति। पुंस्तीकृपेण भिन्नावित्यर्थः।
भागत्विमिह हितुत्वेनोक्तम्। पुंस्तीविश्रेषिताविति। पुंस्तीकृपेण भिन्नावित्यर्थः।
न्यासविषये विश्रेषः। तदाह—देवतात्वेनत्यादिना। तथा दिचणवामत इति
न्यास इति श्रेषः। मूर्लिश्वरेसोरिति मूलाधारमूर्धीभिप्रायम्। मूर्लिश्वरोग्रहणं तु
देहस्याधकार्ध्वार्धांग्रयहणायम्। सर्वेषां चेति। सक्तवप्राणिनामपीत्यर्थः॥ १८॥
देहस्याधकार्ध्वार्धांग्रयहणायम्। सर्वेषां चेति। सक्तवप्राणिनामपीत्यर्थः॥

त्रध बिन्दुः पुरुष इति प्रधानिभृतिर्धयोविभृती पुरुषप्रक्रतो इत्युत्तम्।
प्रमुक्तत्यात्मको इंस इत्येविमयमजपाप्रित्तः पृथगिप प्रमुक्तत्यात्मको भवतीत्यर्थः।
प्रमुक्तत्यात्मको इंस इत्येविमयमजपाप्रित्तः पृथगिप प्रप्रमुक्तत्यात्मको भवतीत्यर्थः।
तदात्मकमिदं जगदिति। बिन्दुविसर्गयोरेव दिचणवामभागिनयमेनापीत्यर्थः।
प्रत एवमतोऽर्धनारीखरदैवत्यो इंसमन्तः अतएव तथा ध्येयो न्यास्प्रत इति। यर्वात्मकत्वं वदिविति। प्रस्त्रात्मकत्वादिखस्येति भावः। न्यास्प्रक्तियाव्यक्षः। सर्वात्मकत्वं वदिविति। प्रदुत्तं—साधकस्य प्रक्रत्यात्मकत्व-प्रवितिति जगम्बून्यत्रव्यात्मकत्वम्भयोगित्वि सर्वं कार्यम्। न्यासे सिद्धय इति। योगविधौ त्वेकिलङ्गयोगिचदवष्टभयोगिदि सर्वं कार्यम्। न्यासे सिद्धय इति। योगविधौ त्वेकिलङ्गयोगिचदवष्टभयोगिदि सर्वं कार्यम्। न्यासे ति किञ्चदभयधिकमुपदिपति अयमत्रेति। दितीयप्रव्देनैतत्स्चितम्। सामान्यन्यास्य भागन्यासानन्तरमयं न्यास इति भावः। दितीयप्रव्देनैतत्स्चितम्। सामान्यन्यास्य सामान्यासानन्तरमयं त्वायमुच्यत इति। मूर्विनैवान्ततो व्यापकं सामान्यसिद्धम्। उत्तो विश्रिषत्यासन्तु तत्वायमुच्यत इति। मूर्विनैवान्ततो व्यापकं सामान्यसिद्धम्। वद्वति प्रकृष्णभावा स्थापन्ति। स्थापन्ति। स्वति प्रकृष्णभावा स्थापन्ति। स्थापन्ति। स्वति प्रकृषणभावा स्थापन्ति। स्वति प्रकृष्णभावा स्थापन्ति। स्वति प्रकृषणभावा स्थापन्ति। स्वति प्रकृष्णभावा स्थापन्ति। स्वति प्रकृष्णभावा स्थापन्ति। स्वति प्रकृष्यस्थापन्ति। स्वति प्रकृष्णभावा स्थापन्ति। स्वति प्रकृष्णभावा स्थापन्ति। स्वति स्वति प्रकृष्णभावा स्थापन्ति। स्वति प्रकृष्णभावा स्थापन्ति। स्वति प्रकृष्णभावा स्थापन्ति। स्वति स्थापन्ति स्थापन्यस्य स्वति । स्वति स्व

तदुक्तं नत्। के वित पुरुषप्रधाना व्याप्तिरुचते। तत्र सङ्गतिमाइ एविमिति। श्रय पुंरूपं सित पुरुषप्रधाना व्याप्तिरुचते। तत्र सङ्गतिमाइ एविमिति। श्रय पुंरूपं सित प्रत्यात्मनी ब्रह्मणैकलप्रतिपादकमिति श्रक्तेरेव प्रत्यचपरीचावयवलेऽपि इंसस्य प्रत्यगात्मनी ब्रह्मणैकलप्रति च तद्दणैयोर्लीकिकपदाकारत्या समुचितार्थप्रति इं इरिइरादिवक्मल्यलम्। तदा च तद्दणैयोर्लीकिकपदाकारत्या समुचितार्थप्रति

पादकलादासाष्टाचरद्र प्रश्ववगायत्र गरिवद्दाक्यलम्। तदा च तत्पद्योः प्रत्यक्त् परागास्निष्ठत्यान्वये प्रत्यगास्नोऽ नुवादेन तस्य परमास्नताविधानात् प्रत्यगास्मनः परत्र च्चाल्य पर्वात्म विधानात् प्रत्यगास्मनः परत्र च्चाल्य पर्वा पर्वा प्रदेश स्व प्रकृति पादकोऽ यं भवतीति भावः। प्रकृरीकारस्य सकार परिग्र इ एतदेव निवन्धनं यदुक्तार्थां भिधानम्। च्यत्यव प्रकृत्यं प्रप्रधानत्व मस्या विभूतेरिति। ननु इं पुरुषः सच प्रकृति कृता तत्व्यं प्रत्यगास्मपर ब्रह्मात्मत्व मनयोर्विति। नेष दोषः। वर्णत्या पुरुषप्रकृत्योः पदत्या जीवपरयोच्च वाचकत्वात्। यद्या पुरुषस्य व प्रकृत्ये प्रकृत्ये प्रकृत्ये प्रकृत्ये प्रकृत्ये प्रकृत्ये प्रकृत्य स्वात्म प्रकृत्य स्वात्म प्रकृत्य प्रकृत्य पर्वा प्रकृत्य पर्वा प्रकृत्य पर्वा प्रवृत्य । तद्य कृत्य पर्वा प्रवृत्य । तद्य कृत्य पर्वा प्रत्य पर्वा प्रत्य पर्वा प्रत्य पर्वा चर्या स्व पर्वा पर्

श्रथवा सीरपटलेऽजपाविधानानन्तरमेतिहधानमि तहरिमप्रतम्। तज्ञपविधी चैतदनुसन्धानं भवति। यत्तावक्कृत्व्यवयवयोर्धन्दुविसर्गयोगाद्युत्तमस्य
विन्दोः समुद्दभूतित्यादिना तत्सर्वमिष्टापि तदेव। किन्तु इकारपरोक्चिकारयोः क्रम
एव भेद इति तिव्वव्यनमेव वदन् तत्सर्वे स्चयित—पुंरूपं सेति। सा हृ खेखाश्रक्तिरजपालचणा विसर्गः प्रकृतिमतित्युत्ता। स्वावयवेन तन्व परोक्चिकारलचणेन
सामिध्या सती स्वावयवेनेव हमाभिध्यं पुरुषलचणं बिन्दुः पुरुष दृत्युत्तां सत् स्वस्वरूपं प्रतिपद्यमाना स्वाक्षनोऽनुवादेन पुरुषताविधानात् तदुपपत्या स्वावयवाभ्यां
सीहंभावं प्राप्तो भवति। साधकार्यतयेवयं प्रकृतः पुरुषक्वापितः। स्वावसन्ददेवतोत्यत्तरप्रीषजगदुत्यत्तेश्च तथात्वादिस्यं विश्वं प्रतीयत इत्यभिधानात्। तथाच
साधकप्रतिपत्त्वनुगुणतया प्रकृतिः स इत्यात्मानमहमिति च पुरुषं ब्रूयादिति।

ननु क्यं स इति पुंलिङ्गं कर्तं स्थादिति। नैष दोष:। प्रक्षतिल्च ग्रास्थात्मनो विविच्चित्वत्वात्मकतौ पुरुषेखरान्तभीवाच प्रक्षते: पुरुषिनश्चलादिङ पुरुषांग्रप्रधान-विमिति। दृष्ट सोइंभावसुपागतित्युक्तत्वादजपायां इसभावेन स्थितिरिप लभ्यते। स्वतं प्रविप्यात्मनो ब्रह्मणैकत्वप्रतिपादकिमत्युक्तमिति।

स एष परमात्माखो मनुरिति। सेयं प्रधानिवभूतिरुभयल चा सती परमात्मा नाम भवति। तदभिन्नतया तदाख्य सायं मन्त्रो भवतीति सूलार्थः।

प्रक्षतिपुरुषयोस्ति दिभूतित्वमभेषस्त्रीपुरुषाणां तद्व्यापित्वं च पूर्ववदेव।

श्रयास्य महामनोरिति प्रक्षतिपुरुषाभेदलचणा विभूतिरुचते। तदाह—
पुनरेकलानुभवसाधनिमिति। महामनुश्र च्हेन स्वर्गाक्षावध्यातताधामशाखेतीयमवस्थानेन पूरितित स्चितम्। श्रस्य सकारं च हकारं च लोपियला पूर्वरूपाख्यं
सिसं प्रयोजयेदिति योजनीयम्। प्रक्षतिपुरुषयोरसाधारण्कपहानात् सकारहकारलीपः। तयोर्व्यतिहारमिहन्नेक्यप्राप्तेः सन्धानमित्यवबोद्ध्यम्। पूर्वरूपाख्यहकारलीपः। तयोर्व्यतिहारमिहन्नेक्यप्राप्तेः सन्धानमित्यवबोद्ध्यम्। पूर्वरूपाख्यसित्येद्धः पदान्तादतीत्ययं सन्धिरभिप्रेतः। श्रत्र दृक्षेखाया हकारसकारावुभाविष
परोच्चविव। तद्वाच्यः परमाक्षेव प्रधानविभृतिः। तस्य प्रक्रत्यभिन्नः पुरुषः
परोच्चविव। तदाच्यः परमाक्षेव प्रधानविभृतिः। तस्य प्रक्रत्यभिन्नः पुरुषः
वद्भिन्ना च प्रक्रतिः। तयोर्श्रेषस्त्रोपुरुषजातं भोक्नुभोग्यांशाभिन्नं व्याप्तिरित्यर्थाः
वद्भिन्ना च प्रक्रतिः। तयोर्श्रेषस्त्रोपुरुषजातं भोक्नुभोग्यांशाभिन्नं व्याप्तिरित्यर्थाः
सम्यते। न्यासद्य व्यापकमेव। ज्योतिरेवोभयाभेदलचणं ध्येयम्। ततो मूलमिदं
वद्गित्येतिहृष्टि समानम्। एकत्वानुभवसाधनमिति एकावसान एतदनुयद्वा प्रणवजपविधाविति ज्ञेयमिति॥ २०॥ २१॥

सम्भागन्।
स्रिथं ताराहिभक्तादिति यक्तेरर्थप्रकायिवमर्यल्खणा विभूतिरच्यते। तदाष्ट्र
स्रिथं ताराहिभक्तादिति यक्तेरर्थप्रकायविमर्यल्खणा विभूतिरच्यते। तदाष्ट्र
खृतस्येति। नतु गुणितप्रकरण उडुतस्तावदमी प्रणवः—तदा तां तारमित्याद्वरोः
माम्मेति बहुत्रुता दृति। नैष दोषः। बहुबिन्दन्तोऽमी विविच्चतोऽस्य बिन्दोः
माम्मेति बहुत्रुता दृति। नेष दोषः। बहुबिन्दन्तोऽमी विविच्चतोऽस्य बिन्दोः
समुद्दभृतित्युक्तव्वात्। तत्य इकारेकारयोरिवेह परोच्चलम्। यक्तेबिन्दुलु स एव।
समुद्दभृतित्युक्तव्वात्। तत्य इकारेकारयोरिवेह परोच्चलम्। यक्तेबिन्दुलु स एव।
समुद्दभृतित्युक्तव्वात्। तत्य इकारिकारयोदिक खानादिकं ग्रह्मते। गायतोपरक्ति
यहा मोहंभाविमिति मकारान्तव्वमित्यादिश्चदेन ध्वानादिकं ग्रह्मते। गायतोपरक्ति
दृष्ट्यः।
वच्चिति—मन्दानां सप्रपञ्चार्थलमाह प्रकाशितादाविति। ताराहिभक्तादित्यादि।
वच्चिति—मन्दानां सप्रपञ्चार्थलमाह प्रकाशितादाविति। ताराहिभक्तादित्यादि।
विभूतिमित्यर्थप्रकाशिवमर्थक्षामिति भावः। ननु क्यमिह सकारहकारयोग-

लच्यास्य प्रणवस्य तंत्रश्रति । उच्यते । इकारात्तावदकारो भवति । सकाराः दकारस्य पूर्वविस्गांन्वयादुकारः स्यात् । कुतः । अकारविस्ग्योरोत्वापत्तावनन्तः राकारस्य पूर्वविस्गांन्वयादुकारः स्यात् । तत्र मध्ये उकारस्यावस्थितत्वात् राकारस्य तदन्तर्भावे चाकारस्य प्रथमावात् । तत्र मध्ये उकारस्यावस्थितत्वात् मकारस्य तदन्तर्भावे चाकारस्य प्रथमावात् । तत्र मध्ये उकारस्यावस्थितत्वात् सकारस्य चरमांश्च इति । तत्र श्व श्रते कारहकारिवन्दव एवैते परोचा इति क्षेत्रम् । ताराद्विसकादिति । अ उ म इति वर्णकृपेणेह विभागः । ते च वर्णाः क्षेत्रम् । ताराद्विसकादिति । अ उ म इति वर्णकृपेणेह विभागः । ते च वर्णाः अर्थप्रकाशविसग्धः प्रधानविस्तृतिभिरभिनाः । कुतः । भूतानां तेजसां श्रव्यानां विश्वामानि । अर्थप्रकाशविसग्धः प्रधानविस्तृतिभिरभिनाः । कुतः । भूतानां तेजसां श्रव्यानां विश्वामानि । प्रभवन्ति लोक इति सकलः भौतिकतैजससमासादिशव्यानां तद्व्याप्तित्वमिष सूचितम् । न्यासविषये विशेषः । तदाह—आकाशवसने नम इत्यादिना । 'ततो मूलिमदं विदुरित्येतदिहापि समानिमति ॥ २२ ॥

तद्दर्णभिनेति स्विष्टल्चणा जगत्स्तिविभेष्यते। तेषां तत्वानां वर्णास्तिक्षित्वा वित्रित्याद्यश्चतुर्विभितिः तैभिना च सा चतुर्विभितित्विभिदां प्राप्नुवती भवति। हिन्नेखायाः समस्ताया एव परोचं रूपं गायत्रोमन्तः। तद्दाच्या प्रधानिवभृतिः स्विता। तस्याश्चतुर्विभित्वर्णवाच्यानि तत्वानि च तद्दिभृतयः। जगत्स्तिरित्यनेन तत्वविकारस्य जगदर्थजातस्य तद्व्याप्तित्वमपि स्चितम्। गायत्रीत्यत्वापि पूर्ववज्जगत्स्तिर्विभेष्यते। गायक्षवाणनाद्भविदिति तदाख्याफलं हित्त्यीक्षम्। प्रविवज्जगत्स्तिर्विभेष्यते। गायक्षवाणनाद्भविदिति तदाख्याफलं हित्त्यीक्षम्। गायको जापकः। न्यासकाद्यपलचणमेतत्। न्यासविषये विभेषः। तदाहान्य तत्व्यव्यस्तिति। तदाहान्य तत्व्यव्यस्ति। त्यस्तिनिक्षयत्व तच्चव्यस्तिति। तत्वाव्यस्तिति तत्वाव्यस्तिति। तद्वर्णभिनेत्यत्व तच्चव्यस्तिति विविचित्तिति तत्वाव्यस्तिति।

इति । अयमत्र मन्त्रयोगः । प्रक्तत्यासने नमः बुद्धासने नम इत्यादि । न्यामान्ते कत्सां गायत्रीमुक्ता सिवते गायत्रै नम इति व्यापकम् । 'ततो मूलमिदं विदु-रित्येतिदृष्ट्वािप समानमिति । अय सप्तग्रहात्मिकति शक्तेः सप्तांगप्रधाना ग्रष्टलचणा व्याप्तिक्चते । तदाष्ट्र—सप्तग्रहात्मकत्विमिति । यदेगं सप्तमेदिनो तदा सप्तग्रहात्मका प्रोक्तेति मूलान्त्यः । न्यासिवषये विशेषमाष्ट्र—हकारादिशान्तान्तैरिति । षट्सु च कोणिषूक्तमन्त्रेः सप्तग्रहन्यासः । ततो व्यापकमन्त्रेण देन्ने व्यापकं च । षड्ग्रहन्यासे तु मध्ये सूर्यमन्तं शक्तिबुद्ध्या विन्यस्य षट्सु कोणिषु तिह्नभूतिन्त्या षड्ग्रहमन्त्रान् विन्यस्य तदीयव्यापकमन्त्रेण देन्ने व्यापयेदिति ॥ २४ ॥

तदा खरेश इति। इकाराद्यंशिवक्षतितया खरादिसप्तवर्गाणां इकारादिवाच-लाच सूर्यादोनां तदीशलमुक्तम्। न्यासे विशेषमाइ—मन्त्रशेषमिति। मूल इति सप्तगुणा लियमित्युपसंहारः। शिक्तरिति च शेषः। गुणशब्दस्तस्याः प्रधान-भूतायाः विभूतिवचनः। सप्तास्या एवं प्रधानविभूतयः। तद्व्याप्तिच तत्तदिभव्य-ङ्ग्यफलमयं चराचरजातिमत्यवबोद्वयम्। वच्यति च—सर्वव्याप्ता हि सा शिक्त-रिति। न्यासविषये विशेषमाइ—इति सप्तगुणिति। श्रतांचिमत्यायन्तग्रहणं सर्ववर्णग्रहणार्थमिति न्नेयम्॥ २५॥ २६॥

श्रय श्रातेरेव रेफादिषडङ्गप्रधानां षड्यहलचणां व्याप्तिं वच्चंस्तेषां सिवतासम्मान्ति विश्रेषं दर्भयति—यथित । नान्ये स्युरिति । त एव तदनुगता एवेति
भावः । व्यञ्जनानास्वर्णकार्यं त्यात् तद्गतस्वरां श्रस्येव च तदुत्पत्युपयोगिशक्तितया
तद्व्यतिरेकात् तस्य च व्यञ्जनदशायां तिष्वनुगमीपलस्थात् परा नकारोदयविदवचिति च स्मरणादेवसृक्तम् । न संग्रय इति । सोमादोनां सिवतुरंशाविशादेव
भास्त्ररख्रुपत्वं तिद्वत्सु प्रसिद्धमिति स्चितम् । न्यासिवषयेऽभिप्रायभेदमाइ—
तस्या व्यापक्रत्वमिति । तस्या इति प्रक्षता हृ सेखाशक्ताः ग्रह्यते । स्र्योक्षकसंवितस्या व्यापक्रत्वमिति । न केवलायास्तस्या व्यापक्रत्वं किन्तु सिवतात्मिकाया एव तस्या
द्व्याप्यत्वमिति । न केवलायास्तस्या व्यापक्रत्वं किन्तु सिवतात्मिकाया एव तस्या
द्व्याप्त्यत्वमिति । न केवलायास्तस्या व्यापक्रत्वं किन्तु सिवतात्मिकाया एव तस्या
द्व्याप्तवमिति । इत्रे स्वरानुक्ता स्वराधिपतये सर्वेश्वराय संविद्र्पाय सिवने नम्
व्यापक्रमन्तः । ही स्वरानुक्ता स्वराधिपतये सर्वेश्वराय संविद्र्पाय सिवने नम्
व्यापक्रमन्तः । तत्वाचित्या तदनुगमनित्यत्वात् तत्कार्यत्वं च षोडशाङ्गइति । तत्वाचित्या त्याप्तस्य स्वरामित्यत्वात् तत्कार्यत्वं च षोडशाङ्गद्वि । तदाह—उक्तं हीति ॥ २०॥
व्याप्तावुक्तम् । तदाह—उक्तं हीति ॥ २०॥

व्याप्तावृक्तम्। प्रशेष व्याप्ताविकास्त्रात्तां युक्तिसिषं वदन् षड्यहलचणां व्याप्तिमब्रिय सीमादीनां सिवतास्त्रात्तां युक्तिसिषं वदन् षड्यहलचणां व्याप्तिमप्याह ब्राचार्य — द्रित संजीनस्यांग द्रित । शक्तेयः स्यांशो हकाररूपः स एवं
प्याह द्राचार्य संजीनः तदाकारतां प्राप्तो भवति । तदा सोमादिषड्यहभेदत द्रयं
सोमादिषु संजीनः तदाकारतां प्राप्तो भवति । तदा सोमादिषड्यहभेदत द्रयं

यितः: षड्गुणापि भवतीति तदर्थः । वर्गषट्क इति । तदीयसोमाद्यभेदाभिप्राये-णोत्तम् । तदा यन्त्रमिति षड्गुणितमर्थादवसीयते । तस्याप्येतिहभूतित्वमनेनोत्तम् । स्मृतिकोविदैरिति । सोमादिविभूतिभूतयन्त्रावयविद्विरिति भावः । न्यासिवषये विश्रेषमाह सप्तग्रहन्यासार्थमिति । द्वदयमध्यमिति । त्रयमाग्रयः । द्वग्रदेशे हत्तमालिख्यांसहयगुद्धाग्रं जानुहयमुर्ध्वाग्रं च विकोणद्वयं मियः पुटितं विलिख्य तद्वहिदेंहपर्यन्ते हत्तं भावयेत् । द्वदृहत्तमध्ये ग्रितं विन्यस्य तां परितः शक्त्या स्थिते कामबीजेन च व्यापय्य वामजान्वादिषडित्रषु द्वीं स्थीं क्षीं दिति विन्यस्य तदस्यान्तरालेषु श्रितं विन्यस्य हत्तवाद्येऽनुलोमया च मात्रक्रया परितो व्यापये-दिति । यन्त्रग्रहणादियानाश्योऽवसीयत इति ॥ २८ ॥

श्रथ सर्वव्याप्ता हि सा श्राक्तिरित ग्रहाणां व्याप्तिः शक्तोः सर्वजगन्मू लवं चोक्तम्। सा श्राक्तिमीस्तरकृषिणी श्रष्यत् सर्वव्याप्ता हीति योजनीयम्। भास्तरकृषिणीति। जगत्स्तिः सिवतिख्र त्रप्रधानिभूतिकृषा सतीत्यर्थः। सा सदापि स्वयमेव च सोमादिषड्ग्रहितभूतिहारा च सर्वमिष जगद्व्याप्य स्थितित सूलार्थः। तस्य तस्य ग्रहस्य यदिभव्यङ्ग्यं श्रभाश्रभकृषं फलं तन्मयमेव सर्वं जगदिति तथ्यं व्याप्तिविविच्यता। हिश्वव्देन ग्रहितसु प्रसिद्धमेतदिति स्वितम्। तस्या स्र्यतया प्रथगिय व्याप्तिः स्वभासित्युक्ता। स भास्तरः शक्तिवभूतिस्वभासा यत्र क्रमते तत्रास्याः शक्तेः स्थितिवर्याद्वत्तिरिष्यत इति सृलार्थः। यत्रेति ग्रहमण्डलानि ब्रह्माण्डोदरभागश्वाभिष्रेतः। पर्यायेण क्रमणेऽपि व्याप्तिनित्यविति स्थितिरित्युक्तम्। न्यासिविषये विशेषमाह—न्यासस्थेति। सिवित्रकृपेण ध्यानम्। स च षड्गुणितयन्त्रव्याप्तिवग्रह इति ध्यानप्रकारः। 'ततो मूलिमदं विदुरित्येतदपीह स्वितम्। देवताव्याप्तिं चेति। सर्वन्यासेषु समानमेतदवबोद्वयम्॥ २८॥

श्रथास्यासु रजमा चैवित । द्वन्ने खायायतुरं श्रप्रधाना हो रातादिल चणा व्याप्ति-रूचते । तदाह — श्रहोरात्र न्यामिति । व्याप्तिं वदितित प्रकरणान्न स्यते । मूले दिवानिश्रमित्य होरात्रे भवत दत्यर्थः । मस्वावष्ट खिन्दा कित्तु गळ्देन विन्दु-लचणं गुणमास्यं विवचितम् । विन्दु श्रहणाद्र जश्राद्याक्षतया हृ न्ने खाया रेफा-दयोऽपि श्राह्याः । तदाह — रेफिकारहकारा दित । सस्वस्थावष्ट स्थवता भिधाना-त्तदेव मेरुरिति लभ्यते । मस्तेन मेरुक् पेणावष्ट खोऽवपातादिनिर्मुतः स्थिरीकातो विन्दु रेवात्मा मण्ड लाकारं रूपं यस्य म तथोताः । रेफादिक्या रजश्रादिल चणा श्रहरादयोऽस्थाः प्रधानविभूतय दित मूलाभिप्रायः । 'सर्वव्याप्ता हि सा श्रिता-रित्येतदिहापि समानम् । तदीयाहोरात्र योस्तु पित्तदेवाद्यहोरात्रेषु व्याप्तिरिति । न्यासिवषये विशेषमाइ—रं श्रङ्के नम इति । 'ततो मूलमिदं विदुरित्येतिदिहापि समानमिति ॥ ३०॥

श्रयास्या विकारादिति शक्तेरेव समस्तप्रधाना राष्ट्रादिलचणा व्याप्तिरूचते।
तदाह—राशिव्याप्तिमिति। तत्रास्या विकारादित्यर्धेन राशिरूपा प्रधानविभूतिरुक्ता। श्रस्या इति प्रक्तता हृज्ञेखाश्रक्तिः ग्रह्यते। विकाराहर्णेभ्य इति सामानाधिकरण्यमभिग्रेतम्। वर्णानां तद्दिकारत्वं षोडशाङ्गव्याप्ती 'स सर्गः श्लेषितः कण्ड
इत्यादौ च प्रतिपादितम्। यद्दा श्रक्तिस्करूपादेव सर्ववर्णोत्यित्तिरिहेष्यते। श्रथ वा
राश्यस्तावद्गुणलचणा हकारादिरूपाः स्यः। वच्यति च—

चरस्थिरोभयात्मानं चातुर्वेग्धं गुणात्मकम्। इति।

महत्त्राध्यादियुतयेति नचनादीनां राशिविभूतित्वमेवं विव + + दर्शितः।
गितर्व्यवगमः संहार एवेति भावः। जगतः स्थितिरित्येतिहृष्णेति—जगतः
परमात्मरूपेण स्थितिरिति। चक्रसंहारे तिहभूतेरिप जगतः संहारादेतदुपपत्तिः।
वच्यामीति सुबोधिमिति। व्याप्तिविषय एतदुक्तम्। वच्यामि चक्ररूपं चेत्याद्यापटलान्तं कालचक्रप्रकरणम्। तच महदित्येतदिभप्रायेणैवमिभधानिमिति ज्ञेयम्।

मूले चक्ररूपमिति कालचक्रस्य संस्थानं राशिभिः प्रबद्धं यथा भविति तथा वच्यामीति सीपस्कारमन्वयः। राशिग्रहणं नचत्राद्युपलचणम्॥ ३२॥

षोडग्राङ्गादिविभूतीनां रूपं प्रियतमेव नैवं कालचक्रविभूतिरित्येतदारमः।
ततान्तर्वेहिरित्यादिप्रकरणस्य न्यामिवषयेऽनुष्ठानसंग्रहप्रतिपत्यर्थं तात्पर्थाधं दर्भयति—ग्रन्तर्वेहिरित्ययमर्थं दत्यादिना। चतुरत्रवयात्मकं सकोणस्विभात्यनेन
यन्तर्वेहिर्विभागेनित्यस्यार्थोऽपि दिर्भतः। पूर्वं समं चतुरत्रं कत्वा पुनस्तस्य चतुर्षु
कोणिषु बाह्यतः संस्पृष्टं चतुर्दिगातकोणावसानरेखा लिखेदिति विवरणाश्यः।
स्रत्नान्तर्वेहित्रतृरत्रेस्तज्जन्यैर्वा द्वाद्यभिस्त्रिकोणे राश्मिग्डलस्य विभागो मूल
स्रतः। षट्कोणाद्यपलचणं चैतत्। यदा षट्कोणादितिथिचक्रान्तं कत्समप्यन्तर्वेहिर्विभागेनिति ग्रहोतमेव राश्मिग्डलग्रहणं चैवसुपपत्रं स्थादिति।
राश्चिक दति। द्वादशित्रकोणपङ्क्तिलचणे भाग दत्यर्थः। तत्र चतुरत्रकोणिष्विति

+ + + पाश्चादि मण्डलरचनाप्रकार इति। राशिनचत्रतिथिलवजादिमण्डलं तदेव। रचयेद्राशिमण्डलिमित्युक्तम्। तस्य चेयानिभप्रायः। तस्मिन्
मण्डले च कालत्रयं सुव्यक्तं प्रतिपत्तव्यमिति। मूले भूचक एष इति। 'चक्रगतिस्तिधित्युद्दिष्टं भूचकं प्रस्तुतम्। एष इति वच्यमाण्यहण्म्। मानुष इति मनुष्याणां
शुभाश्चभफ्लाभिव्यञ्जकत्वं मनुष्येषु तथा व्याप्तिश्चोक्ता। न्यासिवषये विशेषमाह—
भूचक इतीति + + + ॥ ३३॥

मूले श्राद्येमीषाद्वयो राशिरित्यादिना वर्णभ्यो जाता द्वादश राश्य इत्येतग्रागुद्दिष्टं विवियते। श्रमः श्रवर्णलेभ्यश्च विन्दुविसर्गीषाचतुष्टयलकारा उत्ताः।
श्रात्तिजृभाणादिति इत्तेखाया मूलश्रतेः खखरूपावस्थानतो बिहर्मुखतया वर्धनादित्यर्थः। तदुत्तम् —श्रस्या विकाराद्वर्णभ्य द्वति। मीनग द्वति। तत्करणत्वादिति
भावः। न्यासविषये विशेषमाह—तेषामेवेति। राशित्यापकमन्वाणां तच्छन्देन
श्रहणम्। प्रथमत दत्यारभ एव॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३०॥

अय स्थातामिति राशीनां विभूतितया तत्तदवयवा नाद्य उत्ताः। पादाधिका दूति पञ्चनाडिक शब्दोऽनुवर्तनीयः। युगमिति मिथुनग्रहणम्। पादोनाविति पञ्चनाडिकौ। विणिक्कन्ये च पञ्चक दति। तुला कन्या च पञ्चनाडिकेत्यर्थः।

तिपादीनाविति पञ्चनाडिकावित्यनुषद्गः। संख्योक्तेति नाडीनामिति

ग्रीषः। न्यासिवषये विशेषमाइ—संख्याया इति। तेष्वेव मन्त्रेषु राश्चिनाडिकासंख्याया इत्यर्थः। नीरगो मीनः। युद्धियुनम्। विणक् तुला। कुलीरः
कर्कंटकः। चरा इति पूर्वेत सम्बन्धनीयम्। विश्रष्टा इत्यकारलीपः। यदुक्तम्—
विष्टवागुरिरक्षोपमवाष्योक्षपसर्थयोः। इति।

व्रप्रसिंहव्यिमञ्जमानां ग्रहण्मेतत्॥ ३०॥ ३८॥ ३८॥ ४०॥

श्रय स्यु: कर्कट दित राशीनां ब्राह्मणादिरूपतया तद्रूपेण व्याप्तिरुक्ता। न्यासिवषये विशेषमाह—चरादिपीतायोरिति॥ ४१॥

अवाङ्गाराविति राशीनामेवाङ्गारकादीनां निजनिजग्रहतया तथा व्याप्तिकृता। न्यासिवषये विश्रेषमाह—राश्यिषपितन्यासिमित। गोपितः सूर्णः। धिषणी
वृहस्यितः। मन्दः श्रनेश्वरः। बलेश्व कलग्र इति। दीचाकलग्रपूजायां यो बिल्सिस्थेत्यर्थः। वच्यति च—हते तु देशिकः पश्चानगण्डले बिलमाचरेदित्यादि॥ ४२
व्यथ लग्न इति। राशीनामेवाभिव्यङ्ग्यफलात्मकतया तथा व्याप्तिकता।
न्यासिवषये विश्रेषमाह—राशिनाम्त इति। राशिव्यापकमन्त्रेष्वेव एतदपि
भवति। भूचक्रमिवमुक्तम्। इदानीमित्यं मन्त्राणां निष्पन्नत्वात् तैन्यांसप्रयोगं

दर्भयित — त्रयमवेत्यादिना। विकोणायकोणस्तेषां मध्ये तिकोणानीत्युत्तस्य तिकोणस्य शिरोदेशगतकोण उत्तः। एवं सर्वतित। ह्रीं ऋषभराशिष्रयम-घटिकायै नम दत्याद्यू ह्यम्। तत्र चायं विशेषः। ह्रीं ऋषभराशिष्रयमपादाय नमः। ह्रीं ऋषभराशिष्टतीयपादाय नमः। ह्रीं ऋषभराशिष्टतीयपादाय नमः। दित कोणत्रये न्यासः। मिथुनराशी तु ह्रीं मिथुनराशिषच्चमघटिकायै नम दित चतुरश्रमध्ये न्यासः। यद्वा पच्च घटिकायेत् पञ्चाश्रा राश्रयः स्युरिति ॥ ४३॥

अथ ततस्तद्र्ध्वभागस्य इति भुवश्वक्रमुक्तम् । स्वसमास्ययैवान्तरिचवित्वमप्यस्य लभ्यते । सम इति । भूचक्रेणिति श्रेषः । यिस्मन् पैत्वक्षी नियता गतिरिति
तथा व्याप्तिरुक्ता । यदुक्तं — चक्रगत्या जगत्स्थितिरिति । न्यासिवषये विशेषमाद्य
— मूलाधारचक्रवदेविति ॥ ४४ ॥

श्रय तदूर्ध्वभागसंखः स्यादिति स्वस्नमुत्तम् । ताद्यग्र इति भूचक्रतुत्यः । न्यासिवषये विश्रेषमा स्मूर्धस्यस्वस्रके त्योति । त्वैनाभिकस्वयमिति तिधोत्त-चक्रविश्रेषणम् । तद्दर्भयन् न्यासिवषये विश्रेषमा स्नुन्यन्यासानन्तरमिति । + + + + ॥ ४५॥

धनुष्विति धनुषो लग्नतया प्रसिद्धिनबस्यनकथनेन दैवराभीनां लग्नादिफलं प्रधानिसत्युक्तम्। समासादिति संग्रहात् लग्निसत्येव व्यवहारिवधौ तत्त्विभेष-व्यवहारे मेषसंह्योरिष लग्नत्वं मनुष्यलग्नं पित्रलग्निसतीति भावः। दैवलग्ना-दिफलानुगतिमतरलग्नादिफलं देवानामितरिनयामकतोपपत्तेरित्यनेन स्चितम्। न्यासिवषये विभेषमाह—धनुर्मासायेति। समासादित्यतापि धनुःभव्दो योज्यः। मासपदसहितादनुःभव्दादनन्तरिमत्यर्थः। देवलग्नत्वादित्यस्थाभ्यधिकपदस्य मन्त्रेषु योजने हेतुः। देवलग्नं हि महन्मासमात्रलचण्म्। तस्माद्धन्तिमयोग इति भावः। मकरमासादियोगोपलचण्मितत्। तदेतहभ्यति—मासाद्ध्वीमिति। बध्य-रिति मिथो बभ्नोयुरित्यर्थः। येनैकस्य राभ्रः गुणे दोषेऽपि वा सतीतरेऽपि तदनु-विद्याः स्यः सम्बन्धः स एव च वेधः। न्यासिवषये विभेषमाह—वेधन्यासप्रकार-विद्याः स्यः सम्बन्धः स एव च वेधः। न्यासिवषये विभेषमाह—वेधन्यासप्रकार-

श्रथ मूलेऽतो विधस्त भात्मक इति नचत्रप्रकरणारमः। तदाइ—नचत्रन्याम-मिति। वदिन्यतो विधस्त भात्मक इत्यादिप्रकरणेनेति श्रेषः। व्याप्तिमिष दर्भयन्निति प्रकरणाञ्चभ्यते। मूलेऽत इति। राश्चिवेधो हेतुतया पराम्ष्टः॥ ४७

यथा धनुर्मेषसिंहानां मिथो विधात्तेषु प्रथमनत्त्रताणां मिथो विधो हितीयनत्त्र-त्राणामपि मिथ इत्यादि तदिभप्रायेण विधसाम्यादित्युत्तम् । धनुर्मेषादीनां मिथो विधस्तद्गतनच्रताणां सियो विध दत्वेवं साम्यं विवच्चितम् । दह प्राग्राणिन्यास-स्तद्ग्रत्यविवरणपूर्वेसुत्तः । ददानीन्तु नचनन्यासकयनपूर्वेकं तु तद्ग्रत्यविवरणं प्रतिपत्तिवैचित्रप्रादिति च्रेयम् । सूलाष्टिन्यादिक्रमेणेति विधग्रत्यभाविक्रमेणेत्यर्थः।

नचन्यासे प्रकारान्तरसाह—राशिचक एव चेदिति। सन्तांशा इति शिक्तितद्वर्णनसःशब्दाद्ययोगादिति भावः। देवतान्यासस्तावदिह दुवेह एव। वेषन्यासस्तु राशिवेधन्यासवत्संभवति। त्वतीयं प्रकारमि दर्भयति—प्रथममिति।
राशिगतिति। तत्तद्राशौ येऽन्तस्त्रिकोणास्तेषासग्रकोणः पूर्वपादकोणस्ततोऽप्राद्विखेन विषादकोणोऽर्धकोण्य पूर्वं प्रादिच्खिन घटिकापादानां न्यस्तत्वादिति
नचत्रदेवताविधन्यासाविष संभवत इति। इदानीं सूलाखिनीमखा बन्ध्वरिति।
एवमिति। विविनचत्रैरकैकवेधप्रक्रिययेति भावः। यास्यपूर्वादिषु यथान्यासं वा
धनुर्मेषाद्यचितक्कृष्टा वा विविनचत्रयोगः। यास्यं भरणी। पूर्वा पूर्वफलगुनी।
अनुपूर्वा पूर्वाषादा। यहिर्बुधिरुत्तरप्रोष्ठपदा। पादं पादत्रयैर्वन्थ्यादिति। उत्तराषाद्यक्तिकोत्तरफल्गुनीषु विशाखापूर्वप्रोष्ठपदापुमर्वसुषु च पादिचपादानां
पर्यायेण वेधः स्यादिति भावः। योजयेदधंमधंकैरिति। श्वविष्ठास्मगिश्ररिव्वतास्वर्धानां मिथ्यो वेध उक्तः॥ ४८॥

मूले चरिखरोभयाकानिमिति गुणदोषविधीऽयं ग्रहक्षत दृत्युचिते। राध्यिषण एवं यथोक्षतो विधविधानतो बन्ध्युरिति। यथा धनुषि तद्धिपितः गुरुः स्थितवेष् धनुमेंषिसंहा गुणविद्धाः स्युः। मेषे तद्धिपितरङ्कारमञ्चेत् ते दोषविद्धाः स्युरिति राध्यिधपग्रहणम्। विधतारतम्यस्चनार्थं ग्रभाग्रभग्रहयोगमाते विधमात्रमिति। चरिखरोभयाकानिमिति पूर्वीक्षानुवादेन चरादिवेधः स्चितः। तत्वालविभिषणं चैतत्। राध्यिधपाः सर्वराग्रिं चराक्षानं स्थिरात्मानसभयाक्षानं विध्येग्ररित। यथा धनुषि गुरुः स्थितः तद्राग्रिवभानेषिसंहावप्युभयाक्षानी कुर्यात्। मकरे स्थिते वषकान्धे चराक्षानी कुन्धे स्थितो मिथुनतुले स्थिराक्षानी मीने स्थितय वर्षेट्यते वष्णविद्याद्यात्मेषिति वर्णवेधः। चातुर्वर्ष्वगुण्याक्षकमिति पूर्ववत् तत्वालविभिषणम्। चातुर्वर्ण्याक्षकमिति वर्णवेधः। नात्र स्थः कर्कट दृत्याद्युक्तः वर्णयहणम् किन्तु वर्णयहसंमर्गनिवन्धनं वर्णलं विविच्वतिमत्यवबोद्ध्यम्। यथा वर्षयहण्यम् किन्तु वर्णयहसंमर्गनिवन्धनं वर्णलं विविच्वतिमत्यवबोद्ध्यम्। यथा वर्षयहण्यम् किन्तु वर्णयहसंमर्गनिवन्धनं वर्णलं विविच्वतिमत्यवबोद्ध्यम्। यथा वर्षयहण्यम् किन्तु वर्णयहसंमर्गविवन्धवदुद्रष्ट्यः। दृह राश्चिग्रहणमुपलचणम्। गुणाक्षकमिति गुणविधः। स चरादिवेधवदुद्रष्ट्यः। दृह राश्चिग्रहणमुपलचणम्। नच्तमिपि राश्चिधपास्त्वेवं वेधविधानतो बन्नीयुरिति। अत एवायं नचत्वविधान-सितावुक्त दृति। न्यायंविद्यायं नचत्वविधान-सितावुक्त दृति। न्यायंविद्यायं नचत्वविधान-सितावुक्त दृति। न्यायंविद्यायं नचत्वविधान-सितावुक्त दृति। न्यायंविद्यायंव्यायंविद्या

मूल एभ्य एव लिति राशीनां विभूतितया नचत्राभिधानम् । मेषात्तावदिखि-नी भरणी क्वत्तिकायाय पादो जात इत्यादि प्रतिपत्तव्यम्। न्यासिवषये तु नचत्र-विधोत्तपादि चिपादार्धप्रयोगसिख्यर्थमेतदिति राशिवणीनां नचत्रेषु तत्नार्यतयानु-गमविशेष: स चापीत्यादिनोत्तः। न्यासिवषये विशेषमाह—नचत्रन्यास इति। अचरयोगक्रममाहिति। नचत्रोत्पत्तिकथनपूर्वकमित्युपस्क्रियते॥ ५१॥

मूल आभ्यामिति अ आ इलेताभ्यामित्यर्थः। एजतितीकारात्। लिपित्रया-दिति ई उ ज इत्यत इत्यर्थः। तदन्याभ्यामित्योकार श्रीकारश्चोकः। श्रमसी-रिति बिन्दुविसर्गावुक्ती। केवलो योग इत्ययमिक एव योग इत्यर्थः। रेवत्यर्थ-मिति । वच्यति च—ताभ्याममोभ्यामिति ॥ ५२॥५३॥

कत इति ककारात्। चतः पूर्वं चिति। चवर्णात् पूर्वेफल्गुनीत्यर्थः। भाजयोस्तया हस्त इति वाक्यम्। बतस्तया पूर्वाषाहिति बकारादित्यर्थः। भतोऽन्येति भकारादुत्तराषाढित्यर्थः। मत इति मकारात्। शतिभषक् लत द्रित लकारात्। षसहिभ्यः परा स्मृतित्युन्तरप्रोष्ठपदोक्ता ॥ ५४॥५५॥५६॥५७॥

ताभ्याममोभ्यामिति। यौ पूर्वे रेवत्यधे पृथक् स्थितावृक्ती ताभ्यामित्यर्थः। लकारो रेवत्या वर्णः। बिन्दुविसर्गों च स्याचिन्द्रमसी। तथा च तेषां योगो रेवत्यां सूर्येन्दुसङ्गम एव स्थात्। तथा च विषुवति नचत्रमण्डलान्ते तिथिमा-सान्तसम्पन्न इति भावः । + + वत्स्यत इति संभावनया न नित्योऽयं योग इति स्चितम्। सङ वत्यत इति चाभिधानमप्यमावास्याव्यव हारनिवस्यनमप्येतदिति स्चनार्थम्। सहार्थोऽमाशब्दो भवतीति॥ ५८॥

श्रय चकारस्य षसहै: सह वासी भुवनं कषत द्रत्युक्तम्। कषणमीषदीषि-लापक्रमेण प्रलयप्रापणम् । मत्त इति पार्ङ्गिणः स्वात्मपरामर्थः। वर्णव्यष्टीनामे-वीत्पत्तिः गुणितप्रकरणादौ साधकस्वरूपादुका । वर्णसमष्टीनामुत्पत्तिस्तु शार्द्भिणः स्वरूपादेव सकलभुवनमूलभूतादिखलचित्रज्ञतस्वात्मकाङ्गवति। वर्णानां च खतीभिन्नानामेकार्थान्वयितया मिथी योग पदतापत्तिः। ततस प्राक्ती यदा भुवनं कषामीति प्रलये प्रवृत्तो मन्यते तदा तद्गती कषवणी संहृतिक्रियैकार्था-न्वियतया पदतापत्ती कषलचणं संयोगं प्राप्नुतः। कषामीत्यत्र कषावयवमात्र-मृिंहस्तस्य देवतिति तदिभमानी मदंशो नरिंह एवेति शार्ङ्गिणोऽभिप्रायः।

तदुक्तम् इंसी वराही विमली नृसिंही मृतैयी हलाम्। इति खेती सगुर्ले कु ली शः शिवः संवर्तक स्तथा। इति च ॥ ५०॥

स पुनरित्यत चायमाश्यः। यदा बिन्दुविसर्गयोर्जकारस्य च योगस्तदा

रेवत्याममावास्या स्यादिति तावदुत्तम्। स च तावदब्दान्तः सन् कालस्य कश्चिदवधिभैवति। तदा चेदसौ चकारोऽप्युपस्थितः स्यात्। तदा विश्वस्य प्रलय ग्रापतेदित्यतोऽयं चकारः ततोऽवीगवस्थित इति ॥ ६०॥

श्रय कारस्तराख्येत्यादिना नचत्रविभूतितया वचकयनम्। श्रताभिप्राया-न्तरमाइ — नचत्रवचकयनमिति। उत्तरचेति यथा ऋचव्रचप्रतिस्तितिमित्यादि। कारस्तरं काष्ट्रीरं स्वर्णं रोहिणं श्रम्बष्ठं प्रवरं वज्जुलं मधूकम्। श्रङ्घिपा इति नचत्रवचाः। श्रायुस्तामः स्वर्षवचमिति प्रासिक्षकमुक्तम्॥ ६०॥६१॥६२॥६३॥

श्रिष्यमेत्यादिना नचत्रविभूतितयैव देवताक्यनं नचत्रेभ्यस्तदिधपिततया देवतोत्पत्तिसंभवात् । सुरेखो वृष्टस्पतिः । इन्द्राग्नी दलेका देवतिष्यते । भाना-मिति नचत्राणाम् । न्यासिवषये विशेषमाष्ट्र नचत्रदेवतान्यासमिति ॥६४ —६६

मूल एभ्योऽमावास्थान्ता इति राशीनामेव विभूतितया तिथय उत्ताः। एभ्यो राशिभ्य इति संबन्धः। तत्र्यविभागस्वत्र तिथीनामित्रुत्तः। न्यासिवषये विश्विषमास्य — तिथिन्यासिमिति। राशीनामेव विभूतिं दर्शयितिति प्रकरणास्यते। दृह तु ग्रन्थविवरणमध्ये न्यासकथनं प्रतिपत्तिवैचित्र्यादेवेति ज्ञेयम्। इं श्रक्ताप्याय नम इति। तदेन्दुस्र्ययोयीगादित्यत्रार्थां इंसवर्णयोरिह पच्चवीजत्मवन्यस्यम्। इं श्रं श्रक्षप्रथमकालाये नम इति खरव्यञ्चनभेदादेवं पच्चद्यतिथिष्वन्वयः। तत्र विन्दुविसर्गयोः इंसावयववर्णतया तिथिद्योष्वन्वयेऽपि विन्दुखरान्तराभावात् पञ्चदशीमन्वेति। व्यञ्चनानामर्थाद्विद्यास्तिथियोगः। तत्र वश्रष्राणां पञ्चदश्यन्वयः। सही तिथिदयोष्वन्वयं भजेते इति। यदा व्यञ्चनानामेव तिथिष्वन्वयः।

तदुत्तम् — तिथयः प्रतिपत्पूर्वाः ककाराद्यस्र रिष्ठ ।

+ न्तैर्जाताः खरैः पौर्णमासी तलाङ्ख्यकैरभूत् ॥ णादिवर्णत्रयोदुभूता प्रतिपत् कण्णपच्चा । परा दादित्रयोदुभूता पवर्णात् तत्परा श्रिष ॥ चतुर्विधवभार्णभ्यः पञ्चम्याचा यथाक्रमम् । मादिलान्ताचरोत्थाः स्युरमावास्या स्रान्थयोः ॥

राशिचक एव वेति प्रकारान्तरमुक्तम्। पूर्वाधितपादकोणिष्विति पूर्वपादकोणि ऽर्धकोणिवित्वपादकोणि चित्यर्थः। पूर्वितिपादार्धकोणिष्विति वा पाठः। श्रस्मिन् पर्चे तियाद्या मङ्क्षा न्यस्तव्या। इं इं तियाधिकलायै नम इति मेषगतितपाद-कोणि न्यस्य पुनस्तमेव मन्त्रम्यभगतपूर्वपादकोणिऽपि विन्यसेत्। एवमप्रम्यादि- व्विष द्रष्टव्यम् इति। त्वतीयं प्रकारमाह—श्रयवेति। श्रत्न तिथिचक्रे तिथि-

न्यासी विकल्पनीय इति । ददानीमिभ्योऽमावास्यान्ता इत्यत्नाभिप्रायान्तरमप्याष्ट —एभ्य इति । श्रत्नेभ्य इति न्यस्ततया प्रक्ततानां राश्रीनां यहणम् । तेन राश्चित्रत्र एव तिथिन्यासिसिडिरिति भावः ॥ ६७ ॥

तिनिति उत्तस्य हेतुलेन निर्देशः। वर्णभेदती भिना इति। राश्चनुगतवर्णानां तिलार्थतया तिथिष्वप्यनुगम उत्तः। वर्णविश्वषयोगमिति। हंस इति वर्ण-सामान्ययोगः। पञ्चदशस्वराणामिकितिंशद्व्यञ्जनानां च योगो वर्णविश्वषयोगः। मूले ता एव स्युरिति तिथोनां पच्चद्वयं विभूतिरित्युत्तम्। अन्त्यपचोऽपरपचः। स्यासविषये विश्वषमाइ—ता एविति ॥ ६८॥

पच्च्याप्ती नियममाइ—पच इति । न्यासिवषये विशेषमाइ—प्रतिपदादिक इति । न्यासमन्त्रांशा इति । हं श्रं श्रुक्तप्रथमाकलायै नम इत्यादावित्यर्थः ॥ ६८ ॥

ननु पञ्चदमिरिव तिथिभिः पच्चसिद्धिः स्यात् पचाभ्यां च माससिद्धिरित्या-ग्रङ्गायां संज्ञासाम्ये सत्यपीत्याद्युक्तम्। सीम्यान्तु द्वासवृद्धित द्वति। सोमस्य ग्रुक्षपचि वृद्धिरपरपचे द्वासः। ततस्तिथयो द्वय्य एवेति मूलार्थः॥ ७०॥

अग्न्यश्वीति तिथिविभूतितया देवताकथनम्। न्यासिवषये विशेषमाइ— अग्न्यश्वीति॥ ७१॥

मूले राशिभ्य दति तिथिविभूतितया करणाभिधानम्। दिनग्रब्देनादित्यादि-वाराणां ग्रहणम्। राग्रीनामेव करणपर्यन्तं व्याप्तिरित्यभिप्रायेण राग्निस्यः सदिनेभ्य द्रत्याद्यभिहितम्। यद्यपि वाराणां कुतिश्चदुत्पत्तिनीता तथापी इ सदिनग्रहणात् संख्यासाम्याच तिथिभ्य उत्पत्तिरित्यवबोदयम्। ग्रितज्भाण-समुत्यादिति। इत्नेखायतेरेव प्रचीभाद्राध्यायुत्पत्तिरकारायुत्पत्तिसेत्येवमुत्तम्। अच्चरभेदविकारादित्यच्चरभेदलचणाद्विकारादित्यर्थः। अनेन तिष्यनुगतवर्णानां करणेष्वप्यन्वय उत्तः। न्यासिवषये विश्रेषमाइ —करणन्यासिमिति। विभूतिं दर्भयत्रिति प्रकरणात्तभ्यते। राष्यादिपदोपादानाभिप्रायमाह - राशिभ्य इती-करणपञ्चकन्यास दति सप्तानां करणानामष्टावृत्त्या षट्पञ्चाश्रत त्यादिना। करणानि संपद्यन्ते। ततः पिच्छगसपैकीटैः सह षष्टिः करणानि स्यः। तत च पञ्चिभः पञ्चिभः करणैरैकैकराणिसंभव द्रत्येवसुक्तम्। संख्यापूर्तेरविमत्युक्तम्। तिथियुक्तराशिमन्त्रेणिति। यं यां दं सक्तप्रथमाहितीया-ह्यतीयार्धं कलात्मने मेषराश्ये नम इत्यादिना प्रागुक्तेनेति भावः । प्रतिपर्यायमिति सप्तानां करणानामष्टाविच्च पर्यायाः। तेषु सर्वेष्वपि पर्यायेष्वित्यर्थः। योग इति शब्देन तद्धिपग्रहणादिति भावः। षष्टिसंख्यानामिति। गुणित- प्रकरण तावत् पञ्चपञ्चाग्रदणां उताः। तत्र इवर्णानन्तरं चलारो यमाख्या वर्णाः सामवित्रसिद्धो भकारश्च स्थात्। यदा मात्रकायामेवावर्णादिपञ्चानामेकारादि-चतुर्णां च भुतसंभवानवद्गतास्तत्तदनन्तरं स्युः। एवं षष्टिर्वर्णाः सिध्यन्ति ॥७२॥

मूले सिंहव्याव्रवराहा द्रत्यत्रान्यायितपदर्धीदिति संबन्धनीयम्। प्रतिपदिष्ठ
पूर्वपच्चगतैव ग्रह्मते। कष्णगोरित्यपरपचािमप्रायम्। चतुर्दश्या दित च तदीयपूर्विध्यहणम्। श्रमिविधौ चाकारः। प्रतिपचक्रापरार्धं दित चक्रग्रव्देनेह तिकोणग्रहणम्। सर्वेषु तिथिचक्रेषु द्वर्धतया विभागः कल्पनीयः। तत्र प्रतिपचक्रपूर्वीधं षष्टितमं करणं न्यमनीयमिति तदपरार्धं दह करणन्यासोपक्रम उक्तः। इष्ट
च करणचतुष्क एव गते मेषराग्रिमन्त्रेण व्यापकं स्यात्। पुनर्गजादित्रये सिंहे व्याव्रे
च गत ऋषभराग्रिमन्तरेण व्यापकमित्याद्यवगन्तव्यम्। श्रय क्रष्णचतुर्देश्युत्तराधौत्मस्ति यावच्छुक्तप्रतिपदुत्तरार्धतिव्यर्धेषु करणान्याइ—पचिस्रगसपैकीटकरणानीति। केतुराह्र ग्रहाविति। तयोद्दीं पर्यायावित्यवबोष्ठव्यम्। श्रत्र वृषे कुक्तुरे
पच्चादित्रये च गते मीनराग्रिमन्त्रेण व्यापकं भवति। पुनः कोटन्यासः॥ ७३॥

मूल एवं सग्रहित प्रक्षतकाल चक्रोपसंहार:। दिनग्र ब्हेन नचनग्रहणम्।
प्रभिदक्र ग्रब्धे कप्रत्ययः। अस्मात्पञ्चित्रभागादिति तेषामिप विभूतिकथनम्।
पञ्चवर्णनिष्यत्तिरिति। वर्णग्र ब्हेन तज्ज्ञचणानां पञ्चभूतानां यहणम्। अत एव
काद्या दृत्युक्तम्। कुः भूमिः। न्यासिवषये विभेषमाह—केवलसमष्टिञ्यापकसन्त्रिमिति। चक्रवयेऽपि ञ्यापकिमिति॥ ७४॥

मृल इति मूलाचरिवक्षतिमिति हृ बेखायाः कालचक्षतयोक्षिवभू त्युपसंहारः ।
मूलाचरं हृ बेखा । तस्य विकतं विक्रिया । इदमिति—अस्या विकाराइणेभ्य
दूलादि क्षाया इत्यन्तेनोक्षपरामर्थः । वर्णविक्षतिवाहु त्यमिति हृ बेखायास्ताविहकारी वर्णस्तु क्षम् — जकारान्तास्त्रकाराया इत्यादि । स सर्गः स्नेषितः कण्ठ
दूलादि च । तिषां वर्णानां विक्षतयो ग्रहराग्यादयः । तदप्यक्षम् — ग्रायमेषाह्ययो
राणिरित्यादि । बाहु त्यं विस्तारः । पञ्चमूतानां ग्रहराग्यादिवकारत्वात् तिहम् तित्वाच क्षत्मस्य जगतो बाहु त्यग्रहण्म् । वच्यति च — सचराचरस्य जगत इति ।
तित्वाच क्षत्मस्य जगतो बाहु त्यग्रहण्म् । वच्यति च — सचराचरस्य जगत इति ।
तित्वाच क्षत्मस्य जगतो बाहु त्यग्रहण्म् । वच्यति च — सचराचरस्य जगत इति ।
तथा च मूलाचरिवक्षतिरैवैवं ग्रहराग्यादिलचणस्तिक्षतिवर्णविक्रिया विस्तार
तथा च मूलाचरिवक्षतिरैवैवं ग्रहराग्यादिलचणस्तिक्षतिवर्णविक्रिया विस्तार
द्रावमिधानोपपत्तः । न्यासिवषये विग्रेषमाह — सर्वमन्तेष्विति । तथा च
द्रावमिधानोपपत्तः । न्यासिवषये विग्रेषमाह — सर्वमन्तेष्वित । तथा च
व्यासारम्भो ह्री लवाय नम इत्यादि । षोडग्राङ्गादिन्यासमन्तेषु न तयोगः तदवयव्यासारम्भो ह्री लवाय नम इत्यादि । षोडग्राङ्गादिन्यासमन्तेषु न तयोगः तदवयवानां हरमायानां योगादित्यववोद्यम् । 'ततो मूलिमदं विदुरित्येतदिहापि
वानां हरमायानां योगादित्यववोद्यम् । भूतिविकारत्वाचराणां भूतानाच्य कालचक्र-

विभुतित्वात् सचराचरग्रहणम् । न्यासविषये विशेषमाह—व्याप्तिन्यासकथनफलमिति । अवास्येति साधकग्रहणम् । बीजस्येति हृ बेखाग्रहणम् । जगत इति
साधकग्ररीरग्रहणम् । तदुक्तमधस्तात्—जगित सर्वतत्वात्मके ग्ररीर इति । चराचरग्रब्देन क्तत्स्वा कालचक्रविस्तृतिक्ता । तत्र्यासतो जगतः सचराचरत्वम् । तदेतदाह
—अस्य साधकस्येति । बीजग्रव्दार्थी मन्त्रस्येत्युक्तः । हृ बेखाभिग्रायं चैतत् ॥ ७५ ॥

मूले यां ज्ञालेति शिक्तप्रकरणोपसंहारः। यामिति। 'प्राणाक्यकं हकाराख्यमित्यादि 'मूलतास्य बीजस्येत्यन्तमुक्ता हृ सेखाशिक्ताः ग्रह्मते। ज्ञालेति। स्वरूपतः
षोडशाङ्गादिकलाचक्रव्याप्तित्य तद्वृद्धिपर्यन्ततया विज्ञानमुक्तम्। नन्वेकव्याप्तिकथनेनेव तिहज्ञानं स्थात् किं बहुव्याप्तिकथनेनिति। नेष दोषः। साधकानां विचित्रा
हि प्रतिपत्तिभवति। यहा क्रत्स्वापि व्याप्तिरेवं सिडा भवति। यहा विज्ञानावृत्तिरेवेयं फलतो भवति। सा चावृत्तिरनेकविधेति भेदः। अथवा प्रकृतिपुरुषकालभिदोऽपीह विविच्चतः। प्रथमपटलोक्तयोगवत् तत्र षोडशाङ्गादिव्याप्तिचतुष्टयं
प्रकृतिप्रधानं कुण्डिलिन्याद्यष्टकं पुरुषप्रधानं पुनः सप्तयहव्यास्यादिचतुष्टयं कालप्रधानमिति। अथवा व्याप्तिन्यासोऽपीहोक्त एव। तदुक्तं—क्रतकत्यस्य जगतीति।
न्यासप्रचयजन्यात् संस्काराच तद्वृद्धिसिडिरिति बहुव्याप्तिकथनोपपत्तिरिति।

सकलं कर्मवन्यसपास्येति। यलम्जातं प्राग्नविष्पार्जितं श्रभाश्वभसित्रवच्यां भूयोऽप्युचावचभवनिभित्तं तस्य तिह्वानप्रचयमिहन्तेव तद्व्रिवचिषेन संचयो-ऽयमुक्तः। तदुक्तं—तदिधगम उत्तरपूर्वीघयोरश्चेषविनाशौ तद्व्यपदेशादिति।

ननु किमर्थमेतदुक्तमिति। उचाते। साधकस्य शक्तिव्याप्तिविज्ञानपूर्वकं तथ्यासेन तच्छिक्तितापत्तिस्तावत्पटलारमा उक्ता। तत्र चोच्चावचसंसारोपभोगकरकर्भसङ्गावे तदसिंदिरित्याशङ्कायामेतदुक्तमिति।

तिहणोः परमं पदमिति । तिद्व्यपिनष्य प्रिवितम् । यहा 'यूयमचरसंभूता द्व्यादित एव प्रक्षतम् । यहा 'ग्रस्य ग्रित्विमिष्यत द्व्येवेहारको ग्रित्ति पद्यमचरसंभूता विष्णुग्रब्देन ग्राङ्गिणः स्वात्मन एव परोच्चतयाभिधानम् । ग्रित्तमतो समैवेति भावः । ग्रित्तग्रित्तमतोरभेद इह विविच्चतः । तदुत्तं—साहं यूयमिति । पुंद्धं सा विद्वा स्विमित च । क्रत्साया देवताया ग्रहणार्थमित्यमभिधानमिति ज्ञेयम् । परमपदमिति विभूतिलच्चामपि पदमेव किन्तु तदवरं चिदानन्देकरसम्मत्तन मभगं परब्रह्मपरदेवतादिपदवाचं परमं पदं स्थानमिति ग्रित्तातापत्तेरिप फलाव-स्थियमुत्ता । विज्ञगति जन्तुजीवभूतामिति सक्तचराचरात्मस्वरूपभूतामित्यर्थः । जपत च नित्यमर्चयतेति च मध्यमपुरुषबहुवचनम् । ग्राङ्गिणो ब्रह्मादीन्

प्रति नियोजनमेतत्। नन् तां ज्ञाला तत्परमं पदं प्रयातीति ताविद्शेपसंहार छितः। ति ज्ञानस्थानन्यभेषलात् ति ज्ञानपूर्वकन्यासेन तद्दृ ढिवभाक्कित्तले सिद्धी पुनर्व्यापारान्तरायोगाच। तथा च कथं यां ज्ञालेत्यादिपकरणोपसंहार इति। उच्यते। मक्ते विज्ञानन्यासतस्तद्भ ढिवभात् तदापित्तस्त स्मास्था भवति। प्रसादच जपार्चनायाराधनसाध्येत्येतत्प्रतिपादनार्थमित्यसुपसं क्रियते। तत्र जपतार्चयतित चाभिधानं तयोरेवावित्तिवस्ताराभ्यामदृष्टप्रचयप्रकर्षकरत्वाचन्द्रता यत्नेन भाव्यमित्यववोधनार्थम्। न्यासिवषये विभिषमाः —कालचक्रयोग-सिति। जपादिकचेति इत्नेखापटलभाविरीत्येति भावः।

तिजगतीति । यद्यपि प्रकतं प्रकर्णमनेनोपसंद्रियते किन्तु तिजगति जन्तु-जीवभूतामित्थेति दिशेषेण तु कालचक्रयोगार्थं मेवेति भावः। चक्रात्मके जगन्नय इति भूचक्रस्य कत्स्रायां भूमौ व्याप्तिरित्यादि दृष्टव्यम्। तदुक्तम् — अस्रात्यञ्च-विभागादित्यादि । तत्र ये जन्तव इति पद्यं च भूतविकारात्मक गरीरभाजी राक्षाद्यनुगता दृति भावः। तेषु प्रविष्येति। तदुक्तम् — अवापि चेतनाधातोरागतिं बहुधा विदुरिति । जीवभूतामित्यनेन जीवावस्था ततः पूर्वापरावस्था च ग्रह्मते। तदाह—जीवाक्मतां प्राप्तां परां चिन्मात्ररूपामिति। ननु 'चक्रसंहारेण खरूप-स्थितिं स्चयतीति तावदुक्तम्। क इह विशेष इत्यत श्राह—कालचक्रयोगक्रमः सूचित इति । चक्रवयन्यासानन्तरं चक्रवयात्मकं जगदात्माभेदेनाऽनुसन्धाय तदनुः गतशितिजसा तस्य स्थूलांशस्य तद्गतजीवसमष्टितसावे संहारं विभाव्य तस्यापि तच्छितिमात्रसंहारं भावयेदित्यनेनोत्तमिति। सकलं हृतेखां ज्ञाला जपतेति च। हृद्यमिति। हृद्यं हृदयस्य प्रियोऽभिप्राय इत्यर्थः। हृत्नेखामितिरेव ययोत्तरूपा सती तत्तनात्वरूपापि भवतीति ज्ञाला तत्तनात्वमपि जपेदिति चात्राभिप्रेतमिति विवरणार्थम् । अत्र जन्तुजीवभूतामिति तत्तन्मन्त्रदेवताया जीवतादात्म्यापनाया यहणम्। यामिवमुक्तव्याप्तिमयीमपि तत्तनमन्बदेवतारूपेण सकलजन्तुजीवात्मिकां ज्ञाला तत्पदं याति तां जपत चार्चयत चेति मूलार्थः।

ननु शित्तभावनयेव क्रत्सं कैवल्यं सिडम् किं तदवान्तरभेदभावनयेति। नैष दोषः। साधकानां रुचिवैचित्रगत् तदनुसारतः शक्तेरवान्तरभेदात्मिका मात्रका विषुरादिमन्त्रदेवतास्तावदिष्ट भावनीयाः। तासां प्रतिस्वं सर्वात्मत्वमपि प्रति-पत्तव्यम्। इतरथा क्रत्सापवर्गप्रात्यभावात्। तत्र यत्मकलमन्त्रदेवतानां विशेषरूपं तत् स्रस्तप्रकरणिन वक्तव्यम्। यत्तु सामान्यरूपं तत्तावदिष्ट शिक्तलच्चणं शिताः पटलीऽभिष्टितमिति दृष्णेखाशकोः सामान्यरूपत्वेऽपि तन्मन्त्रस्थास्ति विशेषरूपत्व- मिति हृ बेखापटलोपपत्तिः। अत एव—तामेनां जपत च नित्यमर्चयतित्युक्तम्।
तत्तन्यन्त्रजपादिरविह प्रधानतयाभिष्रेत इति हृद्यशब्दोपादानमिति॥ ७६॥

* इह तत्तन्मन्तजपस्यापि विहितत्वात् साधकानां तत्तद्वचावपि तदानुक् त्यमपि परीचणीयमिति तत्यतिपादनार्यमारभते—अत लग्न इति । राश्रिनचत्रनामाणी- नुक् त्यमिति । राश्यानुक् त्यं नचतानुक् त्यं नामानुक् त्यं कुलानुक् त्यमणानुक् त्यं चिति पञ्चविधमानुक् त्यमुक्तम् । तत्र राश्यानुक् त्यं तावदाह—यस्मिन् राश्यचरगण दत्यादिना । षोडशकोष्ठमण्डलं कत्वा मध्ये चतुष्यदीं मार्जयत् । तदा परितो मेषादिराश्यः संभवन्ति । तेषु वर्णानाद्यैमेषाह्वयो राश्चिरत्यायुक्तकृत्या लिखेत् ।

तदुत्तम् - वेलागुरुखरः शोणः शर्मणैवेति भेदिताः।

लियणा राशिषु ज्ञेयाः षष्ठे शादीं योजयेत्॥ इति।
तिविक्तिसान् राशी साधकस्य नामायचरं स्थात्। किसां यिद्राशी च मन्वायचरमपि
स्थात्। तव साधकनामायचरयुक्तराशिमारभ्य मन्वायचरयुक्तराशिपर्यन्तं
लानादिरूपेण गणनमिति। तदेतदुक्तम् यिसान् राश्चचरगण इति।

यसन्ताद्यचरयुक्तराणिवणी इति । येषां मन्त्राणामाद्यचरैर्युक्ता राणिवणीः स्यः ते मन्त्रा याद्याः । धनभावादिरूपेणात्मनोऽनुक् ल्वादित्यर्थः ।

श्रन्यश्रापीत्यत्रैवापरः प्रकारोऽपोत्यर्थः। तत्र गणनक्षृप्तिं दर्भयति — स्वराशि-मारभ्य गणनमिति। स्वजन्मराशिमारभ्येत्यर्थः। नचत्रानुक्त्स्यमाह — त्रिनवखण्ड-मित्यादिना। तेष्वश्चिन्याद्यचराणीत्याभ्यामश्चयुगित्याद्युक्तानीत्यर्थः।

तदुक्तम्—राज्यलाभोपकाराय प्रारभ्यारि खरः कुरः । गोपालककुटीं प्रायात् फुक्षापीत्युदिता लिपिः । नचत्रेषु क्रमाद्योज्या खरान्यौ रेवतोयुजाम् ॥ द्रित ।

स्वनामान्तरं स्वनन्ततान्तरं चेति प्राग्वत्यकारद्वयमुक्तम् । एकैकान्तरमिति । षोड्रयकोष्ठमपि पदचतुष्ट्यात्मकावान्तरखण्डचतुष्क्रतया विभन्नत् । तत्र चैप्रानादिचतुर्षु
खण्डेषु यान्धैप्रानानि पदानि तेषु प्रादिचण्यक्रमादकारादिवर्णचतुष्टयं लिखेत् ।
एवमेकैकपदान्तरितत्वं वर्णानां स्थात् । पुनस्तेषु यान्धाग्नेयानि पदानि तेष्कृकारादिचतुष्ट्यम् । यानि नैक्टंतानि तेषु स्टकारादिचतुष्ट्यम् । यानि वायव्यानि तेष्वोकारादिचतुष्ट्यमिति स्वरलेखनप्रकारः । पुनः खादीन् यादीनपि लिखित्वा इलचानिप ऐप्राग्नेयनैक्टंतखण्डगतैप्रानपदेषु लिखेदिति विवरणाण्यः । खण्डचतुप्रथमिति। पदचतुष्ट्यात्मकखण्डग्रइणम् । जानीयादिति गण्यित्वा धारयेदित्यर्थः ।
पुनः सिद्धखण्डादिखण्डचतुष्ट्येऽपि पदचतुष्ट्यानि सिद्धादित्वेन न्नेयानि । सिद्ध-

सिद्धादिनिर्देशोपपत्तेरित्यवगन्तव्यम् । तत्साध्य दति सुसिद्धसाध्य दत्वेवं तत्सुसिद्ध-स्तदरित्यित्रापि ज्ञेयम् । अरिसिद्धादय दत्यरिसाध्यतत्सुसिद्धतदरीणां ग्रहणम् ।

नामानुक् न नित्यमित्याच — नृसिं हार्क वरा हाणामिति। वैदिक इति।
गायत्रीतिष्टुबादयः। पिग्डमन्त्रे चेति चिन्तामणितिपुरादयः।

कुलानुक्त्यमाह—श्रय कुलाकुलिनाग द्रत्यादिना। एकभूतसम्बन्धित द्रित। भूतिलिपिकृप्तिस्तावद्ध्रसाः पञ्चेत्यादिनोक्तेव। नानाभूतसम्बन्धित्वे तु कुलाभेद द्रत्यर्थीक्तम्। प्रकारान्तरमाह—श्राग्नेयानामिति।

ऋणानुक् स्थमा ह — अधर्णधनिवभाग इत्यादिना। अज्भाल्वभागेनेति। यथा नारायण इत्यस्मिन् नाम्नि नकार आकारो रेफ आकार इत्यादि। अष्टशः परित्यत्त इति। परित्यागापर्याप्तौ तु तान्येव भ्रेषवद्रष्टव्यानीत्यवबोडव्यम्।

माहकापद्मिति। वच्चित च—व्योमावि:सचतुर्दशखरिवसगाँविस्पुरकार्णकामित्यादि। तत उद्वरिदिति। दुष्टसंहारोऽपोष्यत एव। पूर्ववत् खात्मनः
सक्तिकरणं माहकापद्मे माहकामिष्टा दुष्टमत्वस्य माहकागतिनजवणेद्वारा
तम्मूलभूतोन्मन्यां विलापनं विभाव्य केवलावस्यां कच्चित्तालमनुसन्धाय ततो
माहकागतिनजवणेतयोत्पत्तिं विभाव्यान्यत्व खोचितपद्मे खवणेंस्तान् क्रमेणोद्वरत्वालिख्य तत्र मन्त्वं पूज्यित्वात्मिन नयेदिति विवरणाभिप्रायः। प्रणवान्तरितानिति। प्रणविन नित्यग्रद्ववाक्तत्वेन दुष्टमन्त्वस्थानुस्यूतताकरणमितत्। तिन
तत्तेजसा तस्मिन्दोषसंहारः तद्दोर्येण मन्त्ववर्णानामुपबृंहणं च कार्यम्। वायुवीजेनिति। तदीयदोषशोषणकरं ह्येतदिति भावः। द्यान्वोजेनिति। तदीयदोषदहनकरं तदीयतेजउद्दोधकरं च ह्येतदिति भावः। स्वतन्त्वोक्तप्रकारिणिति + +।
सच्चिन्त्य मनसिति। मन्त्वं शिष्यवदयतः स्थितमनसा विचिन्त्य ज्योतिर्मन्त्वमुचरंस्तस्य तदनुप्रविशं विभाव्य तत्तेजसा तस्य मलनयदहनं भावनीयम्। प्रतिवर्ण-

मिति। भूर्जपते लेखनिमहापि समानम्। प्रोचणिमहाष्ट्रश्रतवारं स्यात्। नामा स्वेनिति। जले मन्तं सिवधाप्य तत्र तर्पष्मितिदृष्यते। प्राग्वत् संख्या स्यात्। सवंत्रापि स्वात्मनः सकलीकरणं मन्त्रभावनित्यादि समानमेव। तारमायारमायोग इति। प्रतिवर्णमेतैरष्टश्रतवारं संपुटीकरणमेतदिभिष्रतम्। अन्धेषामप्रकाश्चनिति। दीचितानामदीचितानां च पत्रलेखनेनोष्ठपरिस्पन्दनादिना वा न प्रकाश्चनिमिति। दश्धा शोधित इति। दोषभेदानुसारेणान्यतमः कितपये सर्वे वा प्रयोगाः स्युरिति भावः। कित्रा रुद्धा दत्यादय इति।

तदुत्तम् — अपूर्णे रूपा श्चिताः स्यः स्तन्भिता आनुनासिकाः। दग्धाः षट्कर्षंगा मन्त्राः स्रस्ताः स्युरिधकैर्जपात्॥ गर्वितास्त्वविधिप्राप्ताः ग्रत्नवो वैरिकोष्ठगाः । बाला लघ्वचरप्राया इडा गुर्वचरान्दिता: ॥ निर्जिताः कर्मबाहुल्यादंहसाः सन्तवर्जिताः। अकालविनियोगेन सूर्च्छिताः खाएगा जवात्॥ मत्ताः पत्नेषु पठनादन्यवर्णेसु कीलिताः। रुदा विसन्धिताः प्राप्तदुःखा वैरिसमन्विताः॥ खण्डीभूतास्लंगजवादङ्ग हीनास्लसंव्रताः । श्रपूर्णेनोपदिष्टा ये हीनवीर्यासु ते मता: ॥ सदा प्रयोगाकाग्ठलं क्लिष्टतातिविडम्बनात्। क्रन: प्रलेपनैर्जापादन्यमन्त्रै: सहाविला: ॥ उपेचावस्थया जापादैषम्यादवमानिताः । पञ्चविंग्रतिरुद्दिष्टा दोषास्ताञ्कमयेद गुरुः॥ द्रति। द्वि प्रयोगक्रमदीपिकायां चतुर्थः पटनः।

अय पञ्चमः पटलः।

दृह तावत् 'यूयमचरसंभूता' द्दति प्रक्षतस्य वाच्यवाचकोभयाभेदरूपस्याचरस्य प्रक्षित्वस्य समुत्यात्म । साधकस्य तदापत्तिश्च तद्व्याप्तिन्यासेनोक्ता । ततस्त-दापत्तिकरत्या जपार्चने चोक्ते । तत्र कथं तत्यासजपार्चनादिकार्यमित्यपेचायां तत्र्यकारप्रतिपादनार्थमापरिसमाप्तेर्यस्थिषारमः । तत्र प्रथमं दीचा । ततोऽपि पूर्वे तदीयाङ्गजातकथनम् । तदाह—अदोचितानामिति । तत्सिद्धय द्रत्यर्थः । साङ्गोपाङ्गेति पञ्चमपटलार्थौ दोचेति षष्ठपटलार्थश्चोक्तः ।

अवोत्तन्यासादिष्विति सामान्यन्यासानुवादेन दीचाया अपि सामान्यैवेयिमित्यिषि स्चितम्। सामान्यदीचैव च सकलविश्रेषार्थापि भवतीति।

मूले मनूनां दीचाविधानमिल्रुक्तम् । नतु यक्तेरेव प्रक्षतत्वे कयं मनूनामिति तदवान्तरभेदमन्त्रग्रहणमिति । उच्यते । मन्त्रभेदा एव ताविद् प्रतिपिपादि विवाद । साधकमितवैचित्रगत् सर्वानुग्रहार्थे लाचास्य प्रपञ्चसारस्य । तेषु यत्सामान्धं यित्ताः । साधकमितवैचित्रगत् सर्वानुग्रहार्थे लाचास्य प्रपञ्चसारस्य । तेषु यत्सामान्धं यिताः । तत्य सामान्यकयनानन्तरः च सामान्यपटलोक्ता न्यासाः सर्वत्र कार्या इति । तत्य सामान्यकयनानन्तरः विद्वेदकयनोपपित्तिरिति । पञ्चमषष्ठपटलारम् इति मूलगताययञ्दार्थोऽप्युक्तः । य्यान्तरमप्याह — यतोऽययञ्द इति । स्रोक्त एवासी हेत्रित्यत उक्तं — विधिविद्वित । मूलागमोक्तरीत्येत्यर्थः । यर्थान्तरमाह — वेदाविक् द्वत्यमुक्तमिति । विधयो विद्यतास्रोदनास्तदहैतयेति भावः । येनोपलस्थेनित उपलक्षोऽपीह लाभ एव । यदाह — दीचालाभमात्रेणिति । साधकेशा इति तत्कालविश्रेषणम् । तदिभप्राधं दर्शयति — व केवलमिति ॥ १ ॥

मूले दिव्यभाविमिति । मन्बदेवताक्षतापत्था खाक्षनोऽसाधारणरूपत्वमुक्तम् । दुरितानीति तत्प्रतिबन्धनिचय उक्तः । तत्त्ववदस्येति । विख्वजगद्वसुभूतं देवता-तत्त्वलक्षणं खखरूपसुक्तम् । भयतस्त्रायत इति च सम्बन्धनीयम् ॥ २ ॥

देवादिकस्य वत्सरस्थेति। दैववत्सरस्थेत्यर्थः। एतद्दर्भयति—दैवग्रन्दाय्य द्वति। ते च वत्सराः कालचक्रप्रकरण उक्ताः। वत्सरस्यादिश्व पूर्वपच एव। तदाइ—ग्रादिं पूर्वपचिमति। समग्रसम्पदिति तदपीच्चतपरिकरजातसम्रिद्धिक्ता। दीचाकालार्धत्यतिद्वरणम्। ग्रथाचार्यस्य नियमार्धतया विव्रणोति—देवा द्वति। दैवत्यत्व स्वार्थे तिद्वतः। ब्रह्माद्या ब्रह्मावणुक्द्रेश्वरसदाणिवाः। ते च विग्रेषसामान्यतया बीजदयिन्दुकलानिरोधिकात्मकाः। वत्सरो नाद दति निर्देशात्। द्वदयादिस्थानानि द्वदयगललस्विकास्नुमध्यब्रह्मरस्थाणि। मूर्तयश्चाचार्यं साधके चावगन्तव्याः। वच्यति चाभिषेकविधी— पटुरवाणां मुखे भवित्यादि। पित्रत्यत्वतापि स्वार्थे तिद्वतः। एषामिति गुक्षिष्ययोस्तदन्तर्भतायाश्च ब्रह्मादि-क्ष्पाया मन्त्वदेवताया द्व्यर्थः। वत्सान्देवादीनिति कार्यत्वादक्तत्वम्। वच्यति च—कुण्डिलिनोमुखान्निष्यततामित्यादि। व्याप्येति। वत्सेषु रौतीत्यर्थाद् व्यापनं सिद्यमिति भावः। रवणं नदनम्। समारभ्येतेतत्समाश्चित्येति विव्यतम्। समः शिष्यात्मन दति। समिति जीववाचकम् बीजम् शिष्यजीवपरिग्रहस्वर्थोदिति भावः। तत्साधकेनितीह यत्वग्रव्देन समास द्वत्यि लभ्यते 🕂 🕂 🕂 ॥ ३॥

मूले ग्रभकर्मणीति दीचामण्डपकरणाङ्गतया वासुपूजाप्रकरणारमः: । ग्रभ-कर्मणीति + + दीचायामिति + + मण्डपकरण इतीहैव तावदिति भावः । ग्रहादिविधिष्विति ग्रहनिर्माणग्रहप्रविश्रनादिग्रहणम् ॥ ४ ॥

चभवत् पुरेति । वासुपूजानादरेऽप्यापिकण्खादिसमावोऽपि स्चितः । विश्वतो दितिज इति सम्बन्धनीयम् । चतुरत्रसंस्थितिरिति निहितविशेषणम् ॥ ५ ॥

तद्देहसंस्थिता य द्रित सुरगणैरित्युक्तस्य यहणम्। ते यथा मण्डलसध्यायर्चा विश्वतास्त्रया वच्यन्त द्रित योजना। तत्क्रमणिति तदुचितः क्रम उक्तः॥ ६॥

श्रष्टाष्टकोद्यतपदां चेति। श्रष्टानामष्टकेनोद्यतानि सुनिर्मितानि पदानि यस्या-मिति समासः। प्रागगैरुदगगैश्व नवनवस्त्रैरास्मालितेरष्टाष्टकसंख्यासिष्ठिः। श्रुत्र चकारो वृत्तपूरणार्थः। श्रर्थान्तरमाह—चकारेणिति। कोणचतुष्क इति + चतुष्पदसमन्वतमध्यकोष्ठ इति चतुर्णां पदानामेकोकरणेन समन्वयः। ब्रह्मा त्विति तुश्रब्दो वृत्तपूरणार्थः। पद्ममात्रे स्वनाममन्त्रेणैवार्चनं भवति।

श्रान्तरमाह — तुग्र व्हेनित। ब्राह्मपीठादिपूजनिसित तदुपरि सूर्तिपूजोक्ता। श्राणिमादिसर्वसिद्धान्ता दति। श्राणिमा महिमा लिघमा गरिमा द्दिणता विश्वता प्राप्तिः प्रकासता सर्वसिद्धिश्वेत्यर्थः। श्राणिमाये नमः महिमाये नम दत्यादि-प्रकारेण प्रयोगः। सुक्सुवदण्डकमण्डलुधर दति। + + साधकवरेणित्यनेन-तत्सर्वं सिद्धम्॥ ७॥

प्राग्यास्येति। ब्राह्मखण्डस्य चतुर्दित्तु चतुष्पदैकीकरणेनैकैकखण्डं कार्यम्।
तदा च तत्खण्डस्यार्वागर्धप्रान्तयोर्दे अर्धकोष्ठे स्थाताम्। परागर्धप्रान्तयोर्दे पदे
तदनन्तरं दे अर्धकोष्ठे स्थाताम्। तत्र यदर्धपदं तत्कोणद्वयार्धकोष्ठेष्वित्युक्तम्।
यत्तु पदं तदस्रे पार्ष्वीत्यपदद्वन्देष्वित्युक्तम्। सर्वतापि पद्ममात्रेषु स्वनाममन्तरेव
पूजा। ॐ अर्यकाय नमः ॐ विवस्तते नम इत्यादि।

कोणदयार्धकोष्ठिष्विति। कोणेषु यानि दयान्यर्धकोष्ठानि तेषु दी विशेषलच्चणा-ववयवी यस्य तत्सामान्यलच्चणं दयम्। तदेतदाः —कोणेष्विति। तज्जयो रूट्र-जयः। साप त्रापिन सहितः। अस्रे पार्श्वीत्यपदे दन्द दति। अस्त्रिशब्देन कोणानां ग्रहणम्। अग्न्याद्या दत्येतदिहानुवर्तनीयम्॥ ८॥ ८॥ १०॥

अर्धेपदायन्तास चिति । बाह्यदिक्चतुष्टयपङ्क्तीनां प्रान्तयोर्दे दे अर्धपदे स्था-ताम् । ताभ्यां सह प्रतिदिशं पदान्यष्टावष्टी स्थ्रितीत्वेवसृक्तम् । बहिवीसवयम-जलेशशितां चतस्रषु दिच्चिति च योजनीयम् । मन्त्रिणित्यत्राभिप्रायान्तरमाह —ब्रह्मण इति । अनयोः पृथक्पूजादिकमिप कार्यम् । पीठमूलाङ्गादि तु सर्वे

1 30 -00

ख्खपटलाग्रितिपत्तव्यम्। मूले प्रागुदीरिता इति पूर्विदिश्युक्ता ॥११-१५॥ इतीरितानामित्यपि प्रव्दो ब्रह्मकार्यादिसमुच्चयार्थः। श्रिभप्रायान्तरमाह-ग्रिप्यव्द इति। श्रव्र साध्वितिग्रव्देनैव ब्रह्मादिसर्वोक्तदेवताग्रहणम्। रजसा चिवाणि पदानि क्रत्वेति। दिवर्णेः त्रिवर्णेः पञ्चवर्णेर्वा व्रत्या संपूरणं खस्तिककरणं वोक्तम्। तां तां देवतामावाद्येति। पद्ममावे खनाममन्त्रेरित्यवबोदव्यम्। तेषां च पदैचतुर्भिर्मन्त्रार्थाभ्यां च षडङ्गानि न्यसनीयानि। मन्त्रविग्रेषसिद्धैरिति। पाश्रपतादितन्त्रेषु विग्रेषसिद्धैः प्रतिदेवतस्क्रौरित्यर्थः। श्रव्य प्रतिवर्गतन्त्रेषु सिद्धान्यपदिगति – दध्याच्येति। पायसादीनि सप्तान्नानि। श्रार्यक्रसाविव्यर्थे-ग्रानाग्निनिक्र्येतिवाय्वादयय सप्त वर्गा इति ज्ञेयम्॥१६॥

वास्तुबलिस्तावदुत्तः। यथ भूय इति सग्रणाभिधानम्। तदिभप्रायं दर्भयिति
—रोमादिकमिति। खाला रोमादिपरिहारो भवति। एककलग्रण्य इति।
वच्यति च—प्रोत्तेनैवं कलग्रविधिनैकेन वानेककुभैरिलादि। पञ्चहस्तमिति।
सग्रणोऽयं सर्वीऽप्येकयोनिरित्यवबोद्ध्यम्। तत्य पञ्चहस्तवेऽपि पादोनलं
दग्राङ्गुलाधिकत्वं चैषितव्यम्। एवं सप्तहस्तादिष्यप्यवगन्त्रव्यमिति। सप्तपञ्चकसिति। सप्त च पञ्च च सप्तपञ्च चेत्येकग्रेषोऽत्राश्चितः। मूले परीगाहत इति
चतुर्दिन्तु पृथग्योजनयित भावः। सग्रप्यविस्तारप्रमाण्मवेतदुक्तम् न पर्यन्तपरिमाण्मिति ज्ञेयम्। स च षोडग्रस्तभयुत इति। कथमित्याह—मध्य इति।
प्रान्तेऽविग्रष्टा इति। कोणिषु चलारो दिन्तु ही ही संभूय हादगित भावः। तेषासित्यस्य फलकस्य ग्रहण्यम्। फलका इति तोरणस्तभयोक्ष्मीहेश्रे तत्र्योतायत्या
निर्वयस्य फलकस्य ग्रहण्यम्। ध्वजाष्टकमिति। सृले तोरणग्रहण्मितदुपलचण्यमिति भावः। लोकपालप्रमिति खेतरक्तादिवर्णपताकोज्ज्वल्यमनेनोक्तम्। मूले
पयोभूरहः चीरिद्रमाः। दभैस्वक्परिवीतमिति। दभैमालया नीव्रदेशे परिवीतं
विगुणस्त्रपरिवीतमपीष्यते। उज्ज्वलतरमिति। वितानसंभवपरिविष्टनादिभिरिति
भावः। संवतं समन्ततण्कादितम् उपरि च कटादिभिष्कृतम्॥ १०॥

द्रानीं सप्ताहतो विति सण्टपकरणीयदीचोपयोगितया मङ्गलाङ्कुरसम्पादना-भिधानम् । पुग्खाहादिपुरःसरमिति । स्थलग्रुडिनान्दीमुखपुग्खाहृपीठपूजादिसमु-चितकर्तव्यजातमुक्तम् । सृले सपालिकेत्यत्र चतुष्टयग्रब्दः प्रत्येकं संबन्धनीयः ॥१८॥

कथमतद्वोजवपनितयपेचायामन्यस्मिन् भवन दत्यारसः। तदर्धमाइ— द्यन्यस्मिति। मृले ग्रुदे स्थल इति। लौकिको मुख्यादिकार्या च स्थलग्रुदिकता। पदचतुष्कोपेतमानूदरमिति। भानुग्रव्हेन द्वादग्रपदान्यभिप्रेयन्ते। पदचतुष्कै- मिंथो विभक्तस्त्रिभिक्पेता भानवी हादश पदानि उदर यस्य। श्रथोक्तं तसंवादप्रकारं दर्शयति — पञ्च इस्त्रमाणानीत्यादिना। पालिकादिमुखिवस्तारस्य हादशाङ्गुललात् तदुपपत्या हादशाङ्गुलान्तरत्विमित्यादि प्रतिपत्तव्यम्। दिल्योत्तरस्त्राणीति। तान्यप्येवं हादशाङ्गुलान्तराणि भवन्ति। पङ्क्त्या सर्वत इति।
पदचतुष्काणां परित इत्यर्थः। एतदुक्तं भवति। तत्र मध्यगतस्याष्टाष्टशालिनः
प्रागायतपङ्क्तियुगलस्य परितश्चतुर्दिन्त्वेकां बाद्यां पङ्किं विलोप्य वीथीं संपाद्य
पुनस्तास्वष्टम् तत्पङ्क्तियुगलगताम् उदगायताम् हिहिपदशालिषु पङ्क्तिषु
तत्तीयां षष्ठीं च पङ्किं च विलोप्य बाद्यवीष्यवगाहिन्या वीथ्या विदध्यादिति।
मूले प्रतिपदं पौतारक्तमितामित्यास्यः। वङ्गादिश्वांन्तिममिति। तद्रजोविकिरणक्रम उक्तः। तदुक्तम्—तत्तश्चोक्तरजमापूर्येति। वीथ्यः ग्यामेनित।
तस्य पञ्चवर्णस्तिहाविश्रष्टलादिति भावः। याम्योदीन्यसमायातमित्यताप्येतस्पर्वे
योजनीयम्। मन्त्रिण इति + + ॥ १८॥

मूले वैरिश्चर इति । विरिश्चो ब्रह्मा । जलचालिता इत्यस्तेणित्यर्थाक्मभ्यते । पश्चिमादि विन्यसेदिति । पश्चिममध्यमपूर्वपदचतुष्कोषु क्रमादिन्यसेत् । पालिका-दिचतुष्काणीति भावः । वक्तरादिश्चर्वान्तिक इत्येकैकस्मिन् पदचतुष्केऽपीति भावः ॥ २०॥

मूले एघगपीत्यार्यायाः पूर्वाधं पङ्तिष्वित्येतस्य विशेषणम् । एघगपीति प्रतिपदिमत्यर्थः । उत्तराधं विन्यसेदित्यनुषदः । विशेषाभिधानं चैतत् । कङ्गुष्यामानिष्यावखल्वाढकीप्ररोहयोग्यानीति । प्ररोहोऽङ्कुरः । योग्यानीत्य-भिधानं देवताविशेषानुसारेण यवशिक्वाद्युपसंग्रहार्थम् । यद्दा प्ररोहयोग्याना-मेवेषासुपादानार्थम ॥ २१ ॥ २२ ॥

मूलं मूलबीजेनाभिमन्त्रा निर्वपिदित्यन्तयः । मूलबीजं हृ सेखैव । यदुतं —
मूलार्णमणिविक्ततीरिति । ननु मनूनां दीचाविधानमिति तावदुत्तम् । तत्र कथमिति तत्रापि हृ सेख्यैव बीजावापः । यद्दा तत्तन्मन्तोपलचणमेतत् । तदुत्तम् —
मूलबीजेन तत्तन्मन्तेणित । विप्राधिषेत्यत्र सहार्थे द्वतीया । ब्राह्मणानां गोहिरण्यादिसमप्णेनाधिषः संपादनीयाः । विधिवत्यतिपद्यमानेः शङ्कादिभिर्मुख्यतरेः
पञ्चमहास्वनैश्वति समासः । सहार्थे एव द्वतीया । प्रतिपादनं शब्दनं मुख्यतरग्रहणमितरेषां यथायोगसुपसंग्रहार्थम् ।

ग्रह्वं च काइलं चैव तालकांसी तथैव च।

टक्का चेति च संप्रीतं पञ्चवाद्यं मनीषिभिः॥

यहा-पणवं मर्द्सं चैव तालकांसी तथैव च। काइलं चैव संप्रोतं पञ्चवाद्यं मनीषिभि:॥

असिन् पचे गङ्घादिभिः पञ्चमहाखनैयेति दन्दः। यदा महान् प्रभूतः स्वनः <mark>ग्रब्दो येषामिति समासः। नात्र रूढिरिष्यते। तदाह—दुन्दुभ्यादय दति। तत्र</mark> दुन्दुभ्यादयसमीवातयोगिनो दुन्दुभिषण्वढकागीसुखादयः। तालादयः कांस्था-घातयोगिनः तालजयमङ्गलादयः। वीणादयस्तन्त्रीशालिनो वीणाविपञ्चीरावण-हस्तादयः । मुखवाद्यादयो मुखवाद्यकरवाद्यदग्डवाद्यभूमिदुन्दुभ्याद्यः । शङ्का-द्यसु पूरणयोगिन: गङ्काइलग्रङ्गवंग्र्यादय दति ।

उचिततालग्रब्दविभेषेणिति + + + यद्वा विधिवदित्यनेन पात्रेषु विष्ण्वा-

दिपूजनं बीजिषु मृलबीजिनावाद्य पूजनं चीतम् ॥ २३॥

इरिट्राद्धिः सम्यगभ्युच्य वस्त्रैराच्छाचेति प्रक्षततद्रातिकर्वयभेषकयनम्। हारि-द्रापो इरिद्राचूर्णविकोलितजलानि । सम्यगिति प्ररोहानुगुणतयेत्यर्थः । वापमन्त्र एव प्रोचणमन्त्रोऽपि स्थात्। वापवदेव चात्र क्रमो ज्ञेयः। अद्भिः सिञ्चतां पञ्च-घोषै: सायंप्रातरिति । ततो दितीयादिदिवसेषु कर्तव्यसुक्तम् । अद्गिरिति हारिद्राद्य-भिप्रायम् । पञ्चवीवैरित्युक्तपञ्चमहाखनग्रहणम् । सायंप्रातरिति कालाभिधानम् । त्रिषवणं प्रोचणमेक मन्यन्ते। मूलकीजसपर्या प्रोचणदशायामिष्यत एव। शर्व-रीष्ट्रित्यादिग्रेषिण सर्वेरातिषु रातिदेवतानां बलिदानसुक्तम् ॥ २४ ॥

नवसु विति । तत्र तिरातिषु विषाुग्रहा एव देवता: । वच्चति च—वैषावेगं यदि नवरात्रमिति। नतरजो हारिद्रचूर्णम्। ईषत्स्पुरिता उडुम्बाः। सम्यक् स्फुरिता लाजाः। केरोदं नालिकेरजलम्। क्षसरं तिलान्नम्। दुग्धानं क्षसरं च वैद्यावियं यदि नवरात्रमिति वाक्यान्तरम्॥ २५॥ २६॥ २०॥ २८॥

पात्राणि विविधान्यपि परित इति । बाह्यवीथरपि बह्विः समन्तादित्यर्थः। बिलकृप्तिरिति। तिलगन्धायर्चनादुपलचितो बिलिरित्यर्थः। सार्वकामिकमिति। अय यत्प्रागुपक्रान्तं भूयो भूमितल इति तच्छेषः प्रागेवित्यादिनोच्यते। तत्र प्रथमं क्र्याख्यकरणम् । प्रागिवेति प्रथमं तावदित्यर्थः । अर्थान्तरमाइ — मग्डलनिर्माणा-दिति । सम्यगिति कौणलेनेत्युक्तम् । आखण्डलादय इन्द्रयमवर्गासीमाः दिणा-स्तित्यनेन च सम्बन्धः। + + विलसद्गुणमेखलानीति गुणास्त्रयः॥ २८॥३०॥

विधिष्विति । विंगिङ्गित्रश्वताभिरङ्गुलीभिरिति परिमितं भूमिभागमिति सम्बन्धनीयम्। कुग्डावटस्यायाममानमेतदुत्तम्। ताभिश्चेति विंग्रिश्चतुरिधका-तत विशेषमाइ— भिरङ्गुलीभिः परिमित + तमेव भूमिभागमित्यर्थः।

मेखनोक्ष्र्येणिति । तावतीभिरित्यङ्गुनीभिः परिमिता इत्यनुषङ्गः । एकामङ्गुनिं त्यक्कोति । खातस्य तटोद्देशे परितोऽपीति भावः । तावतीभिरित्युभयतटापिच्या परिमाणाभिधानम् । यद्वा मेखनात्रयापेच्येव । तदाइ—मेखनाविस्तार इति । उच्छ्यस्वैवमेवित्यन्तर्भेखनोच्छ्यो द्वादणाङ्गुन इत्यादिप्रकारेणित्यर्थः ॥ ३१॥३२ ॥

मूले सकलसिंदिरा दित मेखलात्रयमावश्यकमिति स्चितम्॥ ३३॥

योनिस्तत्पिश्वमस्थामय दिशीति स्थादित्यनेन सम्बन्धः। तच्छ्व्देन मेखलाग्रहणम्। चतुरश्रस्थलारत्थनालेति। चतुरश्रात् स्थलादारत्थो नालो यस्या दति
समासः। चतुरश्रग्वदेन पृथिवी लच्यते। तदुत्तं—वज्ञोद्यचातुरश्रं धराया दति।
यदा मेखलाबाद्यमेकाङ्गुलपरिमितं कुण्डाङ्गतया चतुरश्रं परिकल्पनीयम्। श्रथ
वा मेखलाचित्रबाद्यतोऽङ्गुलमातं द्राङ्गुलं वोन्नतं चतुरश्रं स्थलं कार्यम्।
तदुपर्येव मेखलेत्येतदप्यर्थात् स्चितं भवति। सेवेह कुण्डाङ्गतया भूमिरिष्यते।
तदाह—पृथिवीस्थानारत्थनालेति। तन्यध्योत्तासिरस्थेत्यत्र तच्छ्व्देन नालग्रहण्यम्।
प्रक्रतमेखलाग्रहणं वा। तदाह—तस्य नालस्थेति। मेखलेह विस्तारत एव ग्रद्यते।
दादशाङ्गुला तावदिस्तारतो मेखला। तस्थाः षडङ्गुलावधिप्रदेशयोने रस्थं परिस्तरणार्थं स्थात्। तचार्थान्यध्यममेखलोपरि स्थादिति भावः।

उपि परिविततिति। सा योनिक्पिर प्रदेशे सम्यग्विस्तीर्णा च स्यात्। ततोऽर्थादधः किञ्चित् सङ्कुचितित्यपि गम्यते। श्रव्यत्यानुकारेति तदाक्कित-कथनम्। यथा सनालमञ्चल्यपत्नं तद्दस्याः संस्थानिमिति भावः। नालस्य पश्चिमतोऽभिहितत्वादग्रस्य कुण्डान्तर्भोक्कमिप लभ्यते।

च । यद्यपि दादणाङ्गुलोन्नता मेखला किन्तु तत मूले चतुरङ्गुलोन्नेषो नालोऽष्टाङ्गुलेश्व योन्युन्नेषः। यद्यपि दादणाङ्गुलवितता मेखला किन्तु तत मूले चतुरङ्गुलोन्नेषो नालोऽष्टाङ्गुलस्य योन्युन्नेषः। यद्यपि दादणाङ्गुलवितता मेखला किन्तु योनिस्ततः प्राक् पश्चाच द्व द्व गुलाधिका नालस्य द्व उङ्गुलिष्ट्रिमाद्योन्य प्रस्य कुग्छे प्रविणादिति । यद्दोत्सेषतः प्रक्रत्यङ्गुल आयामस्य प्रक्रतिविक्तत्यङ्गुलः सप्ताङ्गुल एव । अस्मिन् पत्ते योनिष्ठस्मपर्युपर्यन्तराविश्वनीयं स्यात् । यद्दाष्टी प्रक्षतयः षोड्य विक्षतयञ्च संभूय चतुर्विश्वतिः ग्रह्यते । समविभागेनोत्सेषायामौ द्वादणाङ्गुली भवतः । पच्चवयेऽप्यष्टाङ्गुला स्थात् । विस्तृत्येति समानमेव । योनिष्परीयं विस्तृतिः । यदुक्तसुपरि परिविततेति । द्वादणार्धं जुलिमत्वनिताग्रेति । द्वादणार्धं शब्देन षसां ग्रहणम् । यत्राष्टाङ्गुलविस्तारः ततोऽग्रे पङ्गुलविस्तारोऽनेन क्रमेणाङ्गुलिमतं कुग्डावटेन मितं चाग्रं स्थादिति ।

प्रकारान्तरेण विव्वणोति—उत्सेधायामकाभ्यामितीत्यादिना। प्रक्तिविक्षतयः सप्त । तासामष्टभियौंगे पञ्चदशसंख्यासम्पत्तिः । प्रत्येकं पञ्चाङ्गुलेति त्राङ्गुल उत्सेध आयामे च मेखलामानतो वर्धनीयमिति। मूले निविष्टैव कुण्ड इति क्रमावनतत्वमप्युक्तमिति। सर्वे चैतदर्धचन्द्राकारादिकुग्डेष्वपि समानम्॥ ३४॥

चतुः कुग्डकरणं कलगादिव्दिविषये स्यात्। अन्यत्रैकमेव कुग्डं कार्यम्। तदुत्तमयवा दिशोति। गदितैरपि लचगैरिति मेखलादिक्रासी मा भूदिति भावः। अपवनमङ्गम्। दृष्टिमनोहरं च कान्येति सर्वेकुग्डसमानं द्रेयम्। इस्तमित-कुण्डमेवमुताम्। तस्य इतसंख्याभेदेनाल्यत्वं महत्त्वं च विवरण्कादिभधत्ते— यतार्घहोम इत्यादिना । + + अय कुण्डप्रमितभेदेन तद्वयवप्रमितिभेदमाह— सर्वेष्वपीत्यादिना । प्रथममेखलोच्छ्येण तुल्यमिति । मेखलोच्छ्येण सार्धमिति यदुतं तत्र विसार्वयम्। कण्होऽष्टयव इति। यन्मूल उत्तमिकां त्यक्वा चाड्गुलि-मपीति स इह कारहोऽभिप्रेयत इति ॥ ३५ ॥

अय ततो मण्टपमध्ये लित्यादिना मण्डलमुच्यते । यित्वह मण्टपमंस्कारादि कर्म तसर्वमुत्तरिस्मन् कर्भपटले वच्यते । ई्शानकोणावसानलिमिति अग्न्यादी-शान्ततया स्थिण्डिलोपलेपनमुक्तम्। अभ्युचणादिकं चेति + + + ॥ ३६॥

मूले प्राक्षयगात्तायं स्वं निधापयेदित्यात्तं ग्रहीतम्। स्वस्य ह्ययद्यं ग्रहीत्वास्मालनं क्रियते। तत्रमाणं तु चिकोषितमण्डलचतुरश्रप्रमाणतोऽधिकमिति न्नेयम्। विप्राशीर्वचनैः सहिति पूर्ववत्। गुणितेनेत्यर्धेन दिचणीत्तरस्त्रास्मालनी-पाय उत्तः। मध्यादारभ्य गुणितेनाभितो मत्स्यौ विन्यसेदिखन्वयः। तत्स्त्रमध्ये ग्रहीत्वाग्रहययोजनया दिगुणितं क्यात्। तेन गुणितेन स्त्रेण प्रागास्मालितः सूत्रमभितो दिचणत उत्तरत्य मत्स्यो क्यात्। तदा तत्स्त्रमूलविधानं तु पूर्वस्ते तनात्स्योपपत्या यत्र संभवति तत्रेति द्रष्ट्यम्। प्रकारान्तरेण विद्यणोति—स्त्र-मिलादिना। मध्यादिभितोऽभितो मध्यादिभितो मत्यौ विन्यसेदिति एवमावृत्त्या योजनीयम्। तत्र मध्यादभित इत्यत्र प्रकृतं प्रागास्मालितं सूतं संबध्यते। तदाह प्राक्प्रसृतस्त्रस्याभितो मध्यादिति। तस्य मध्यदेशादभितो दिचणतस्रोत्तरत-श्चेति मत्यौ विन्यसेदित्यपरि संबन्धः। कयं तत्र मत्यौ संभवत दत्यवाभितो मध्यादिभित इत्युत्तम्। अभितोऽपि कस्य मध्यादित्यत प्रागास्मालितस्त्रे पश्चिमा-र्धस्य पूर्वार्धस्य च मध्यादित्ययां सभ्यते। तदेतदा ह— द्विगुणितस्याप्युभयतो मध्या-दारभ्योभयत इति उभयत इत्युत्तरपदं वामदिचिणभागाभिप्रायम्। मूलयोजना-नुसारादेवमभिधानम्। प्रयमिष्ठ प्रयोगः। गुणितस्त्रमूलं प्रागास्कालितस्त्र- पश्चिमाधमध्ये निधाय तदग्रेण दिचणतो वामतश्च प्रागास्मालितस्त्रस्येव मध्योहेश्मिभितो रेखे कुर्यात्। पुनः प्रागास्मालितस्त्रपूर्वार्धमध्ये निधायापि तद्रेखाभीदिन्यो रेखे कुर्यात्। तदा तस्य प्राक्पश्चादायतस्त्रस्य मध्यमिभितो ही मस्यो
भवत इति। यहाभितो मध्यादारभ्य मस्यो विन्यमेदिति मूलान्वयः। कस्याभित
इत्यत्न प्राक्पस्तस्त्रस्य गुणितस्त्रस्य चेत्यर्थात् संबध्यते। तदाह—प्राक्पस्ततस्त्रस्येति। प्रागास्मालितस्त्रस्य दिचणतश्चोत्तरतश्च यन्मध्यं तत श्वारभ्य मस्यो
कुर्यात्। हिगुणितस्त्रस्य च यत्रागास्मालितस्त्रे पूर्वतः पश्चिमतश्च मध्यं तत्र
स्त्रसृतं निधायाग्रेणोभयतस्तौ मत्स्यौ निष्पादयेदिति॥ ३०॥

मूले तनाध्यस्थिति। तच्छ्ब्देनोक्तमत्यद्वयग्रहणम्। सपद्वस्तमानेनेति भाविचतुरश्रोचितमानमुक्तम्। सपद्वस्तः पादाधिकहस्तः विंगदङ्गुलम्। दिशं प्रतीति चतस्रविप दिच्चित्यर्थः॥ ३८॥

मकरानिति। यथा प्रागायतस्त्रायमस्यनिहितमूलेन दिचणायतस्त्रायमस्य निहितमूलेन च स्त्रेणाग्निकोणि रेखासम्पाति तत्र मत्यसंभव दत्यादि ॥ ३८॥४० ॥ प्राग्यास्येति यथा ततो मध्यादित्युक्तमत्स्येषु मध्ये प्राग्दिचणमस्ययोरिकं स्त्रं दिचणपियममत्स्ययोरिकं स्त्रमित्यादि ॥ ४१॥४२ ॥

एषु प्राग्वाक्णान् स्त्नानिति। प्राक्पश्चिमायतस्त्रस्थोभयतो हे प्राग्वाक्णायते स्त्ने पात्येत्। एवं याग्योदगायतमध्यस्त्रस्थोभयतो हे याग्योदीच्यायते स्त्ने पात्येदिति। बहुवचनं त्वाव्रत्यपेचम्। तेनैतिस्त्रद्धं भवति। प्रनरपि कोण-कोष्ठेषू त्वान्येन मत्स्यान् विधाय प्राग्वक्णादिस्त्वाणि पात्येत्। प्रनरप्येवं प्रनरप्ये-विमिति तथा यत्न पूर्वापरा दिन्तणोत्तराश्च मत्स्याः संभवेयः। तत्नापि स्त्राणि पात्येदिति। षट्पञ्चाश्चिति। यदा श्चतद्वयादिधकानि षट्पञ्चाश्चत्यदानि स्युरित्यन्वयः। यदा तत्त्वितं षोडश्चर्यात्मकं संपद्येतिति भावः। सुधीरितिपदाभि-धाने तदुचितचेत्रप्रतिपत्तिकुश्च द्वति भावः।

पदैः षोडमभिरिति चतुर्वर्गात्मकं चित्रमुक्तम्। वृत्तत्रयान्वितिनि + +
तैरष्टचलारिंग्रज्ञी राणिः स्यादिति। तच्छन्देन पदग्रहणम्। पद्मचेत्रवाद्यपङ्क्तिदयगतपदाभिप्रायमेतत्। वीष्यमीतिभिरिति। ततोपि वाद्यपङ्किदयगतपदग्रहणम्। श्रीभायुग्दारकोणकिमिति। श्रीभयोः युगं श्रीभीपश्रीभा च।
तिद्वभागो दाराणीत्यादिनोक्तः॥ ४३॥४४॥॥४५॥

पदषर्कानीति। बाह्यपङ्क्ती मध्यतयतुर्भिः पदेरान्तरपङ्क्ती दाभ्यां च दार-मेवं चतुर्दिच्वपि कार्यमित्यर्थः। श्रोभाख्याः स्युयतुष्पदा दति। दारपार्ष्वयोबीह्य- पङ्क्षी पदेनान्तरपङ्की तिभिय पदैः गोभा स्यादित्यर्थः । चतुष्यदाय्योपशोभा द्वित । शोभयोः सिवधी तिहपरीतपदक्षृष्योपशोभा स्यादित्यर्थः । षट्पदं कोणकं भवेदिति । पङ्क्षिद्वयेऽपि चित्रिपदैरित्यर्थः ॥ ४६ ॥

वृत्तवीष्योरिति। वृत्तम्ब्देन वृत्तत्यान्वितिमत्युत्तवृत्तग्रहणम्। प्राग्याम्य-वार्षणोदीचं स्तवतृष्टयमिति कोणस्तं वर्जियत्वाष्ट्रचत्वारिंमत्यदानि संमार्ज्य चतुर्दिमं मध्यस्ताग्रेषु प्राग्याम्यं याम्यवार्षणं वार्षणोदीचं प्रागुदीचं च स्तवत-ष्ट्यमास्मालयेत्। तदा त्रात्रा द्वादम रामयो निष्यदन्त द्रति भावः॥ ४०॥

किषायाः केसराणामिति पद्मविभागोऽप्युक्तः। किष्कादीनां मानं ते भवेनगण्डलमध्यार्धं दत्येतदुपपत्या कल्पनीयम्। मध्यराण्रिमण्डलावीचीनहत्तयी-रन्तरं द्वादण्या विभज्य द्वाभ्यां द्वाभ्यां किष्कादिचतुष्ट्यमेकैकेन दलाग्रादि-चतुष्ट्यमिति हत्तप्रव्देन हत्तत्वयग्रहणम्। श्रोभोपश्रोभाभ्यामेव द्वारकोणयोः सिद्धिति तयोरग्रहणमिति। एवं बाह्यमानप्रक्रतितया पद्मादितदंशमानपच ज्काः। यदुक्तं—ततो मध्यात् सपद्यस्तमानेनिति॥ ४८॥

अय पद्माद्यंशमानप्रक्ततितया बाह्यमानपच उचते—अवेनमण्डलमध्यार्ध दति। तत्यदं विव्वणोति—सण्डलस्य मध्यमित्यादिना। राग्रिमण्डलान्त इति। इति ग्रेषः। तस्याप्यर्धे इति। मध्यसीम्त त्रारस्यैकस्मिन्नेव भागे राशिमग्डल-पराचीनव्यत्तपर्यन्तमं शमानमेतत्। तद्दन्यस्मिन् भागेऽपि मानं स्यादिति मध्य द्रत्यर्थेसिडमुक्तम्। तत्र मध्यसीमोद्देश दति भावः। तदङ्गुला दति चतुरङ् गुला:। तथिति चतुरङ्गुलम्। एवं षोडशाङ्गुलानि गतानि। तदग्रमिति द्वानामग्रम् । वृत्तत्रयस्थान्तरावं तत्तदन्तर्भावः । एवं पूर्वैः सह चतुर्विंप्रति-रङ्गुलानि स्युः। खखवर्णविभूषितमिति पूर्वीतापचेऽपि तुल्यमेव। खस्वी वर्णः । तदुत्तं कालचक्रप्रकरणे—चापो नीरजयुक्कन्या इत्यादि । षड्भिर्नवभिरेव विस्थेतदर्थमाइ—षड्भिरिति। यदापीह लास्यो राशिस्त्रो वत्तवीय्योरारचये-दिति। किन्तु षडङ्गुलस्य वत्ततायां प्रायो नवाङ्गुलं त्रात्रं तत्समिति वृत्तराशिपचे षड्भिरित्युत्तम्। षड्भिरष्टाभिरेव वेति पाठान्तरम्। त्राये हत्ते च सम एवायं विकलाः। दात्रिंगदङ्गुलं होतदिति। पूर्वीक्तचतुर्विंगत्यङ्-गुलानां राशिगताष्टाङ्गुलानां च योगादेवं संख्योपपत्ति:। राशिरष्टाङ्गुलत्वं मुख्यमित्यप्यनेन सूचितम्। षड्भिनेवभिरेव वेत्यत्न खेतिहवणोति—दातिंग-दङ्गुलमिति। अत दिग्रब्दस्य दाभावो न लौकिक दति न्नेयम्। राग्री: षडङ्गुलपचिणैतदुत्तम्। नन्वेवं तिंग्रदङ्गुलमेवैकमधं भवति। सत्यम्। द्वर्रधं- मानयोगेनैतदुक्तमिति बोद्ययम्। परस्तात्तावदिष्यत द्रति मण्डलमध्यार्धे हि तावदुभयत एतनानमुक्तम्। तस्य बाह्यार्थेऽप्युभयत एतावदेव मानं स्यादित्यर्थः। तत्र पञ्चदशाङ्गुला वीययः पञ्चदशाङ्गुलमेव द्वारादिकमिति विभागोऽव-गन्तयः। दह मण्डले पद्महत्तत्वययोः हत्तत्वं तावदुक्तम्॥ ४८॥५०॥५१॥५२॥

श्रथ राशिभागस्य संस्थानिक ल्यो हत्त्य + + मित्युक्तः तिहद इति। तत्त्र राशिभागस्य हत्तत्वपचे राशीनां संस्थानं यदि वा वर्तुं लिमित्युक्तम्। यदि वर्तुं लं हत्तं राशिचक्रं स्थादिति तत्राराणामिप हिधा संस्थानं ते स्युरित्युक्तम्। श्रथ राशिभागस्य चतुरश्रत्वपचे राशीनां संस्थानं चक्रं च चतुरश्रं चेत्युक्तम्। श्रवापि हिधा संस्थानमुक्तम्। यदि पूर्वमुक्तं हत्तराशिपचे षड्भिरिति तत्पङ्कजदलनिभा वेत्येतदिति द्रष्टव्यम्। यदा पद्मदलाभानामग्रहत्तत्वमेव हत्तं पुनर्धहतं तच बुधेः कथिता इत्यत एव लब्धव्यमिति। श्रथ तहिरिति वीध्यलङ्काराभिधानम्। चतुरश्र इति प्रतिदिश्मिति भावः। वीथीबाह्ये चतुरश्रसंपादनीयमिति तहिः पार्थिवमित्युक्तम्। क्रणाकोणकिमिति श्रक्कद्वारायुपलचणिमिति॥५३—५८

मण्डलानि चेति सर्वेसामान्यतयोक्तस्य राश्चिक्तस्य सकलविश्वेषमण्डलेष्वन्वय उक्तः । मण्डलानि चेति भाविमण्डलाभिप्रायम् । वच्यति च—व्योमाविःसचतु-देशस्वरेत्यत्र प्रविधाय पद्ममितोति । तथा—वक्नेः पुरिद्दितयवासवयोनिमध्येति । दीचावास्य पुरोक्ते रचयतु विधिवन्मण्डलमित्यादि । क्चिराष्ट्रपत्नमय वारिक् हं गुण्डलराश्चित्त्रस्ययुतिमिति च । तत्त्वज्ञ द्रति । कालाक्तिकां मन्त्रदेवतां विद्वान्त्यर्थः । राश्चन्तान्येवेत्येवकारोऽयोगव्यवच्छेदार्थः । राश्चवन्यत्रेति । विपर्यये दोषोऽप्यभिन्दितः । राश्चरन्यत्रेति राश्चिक्तव्यतिर्वेणत्यर्थः । जमाभ्यामित्यक्तरत्र संबन्धः । श्वावाद्यति हष्टान्तार्थमुक्तम् । जभाभ्यामिति देवताभ्यामित्यर्थः । राश्चावन्यत्रेत्वत्रोभाभ्यामिति मण्डलशिक्तभ्यामित्यर्थः । तरलस्वच्चः स एव दुर्भतिस्व तरलदुर्भतिः । यदिष्ट तत्त्वज्ञ द्रत्युक्तं तस्यैव विवरणम् ॥ ५८ ॥ ६० ॥

कालात्मकस्येत्येतत् + + तस्मादित्युपसंहारः । राशीन् साधिपतीन् मण्डलानि चानुरूपाण्यवगम्य सर्वदेवतामर्चियतुं होतुं वीपक्रमीदिति योजनीयम ॥ ६१॥६२ ॥ श्रय मण्डलीपयोगिनां खखवर्णविभूषितमिति प्रसत्तरजसां तस्वं रजांसि

श्रथ मण्डलोपयोगिनां स्वस्ववर्णविभूषितिमिति प्रसत्तरज्ञसां तत्त्वं रजांसि पञ्चवर्णानीत्युत्तम्। भूतशः पञ्चपञ्च द्रव्यात्मकानि चेत्यन्वयः। रजसां साधनं हारिद्रं स्यादित्यनेनोत्तम्। ताण्डुलं तण्डुलानां विकारः। दोषारजो रजनीचूर्णम्। चार + + दग्धपुलाकोत्यमिति + + विपश्चितिति साित्वकत्वं सूचितम्। श्रुक्तपीत्रत्ताश्च केसरा इति + + दलान्यच्छानीति सितानि। चित्राकाराश्चेति।

पूर्वीक्रचतुर्दिगतकत्पद्धमावभेषभागेषु विचित्रजतादिनेखनेनिति भावः। सित्रकः
निभासिता इति । निभाभन्देन पीतवर्णग्रहणम् । राभिचक्राविभष्टानीति । नतु
राभिवीष्योरन्तराभावात् कथमेतत्संभव इत्यत्राष्ठ— इत्तराभिपच इति । वृत्तं
चक्रमुभन्त्येक इत्यस्मिन् पच इत्यर्थः । तत्र चतुरश्रतया स्तिते पुनः वृत्तताः
मापादिते कोणदेशानां बहिरेवावस्थानादिति ॥ ६२॥६४॥६५॥६६॥६०॥६८॥

वैश्ववादाविति दुर्गाश्रीप्रस्तीनां यहणम्। इह सपदस्तमानेनिति सार्धिः इस्तमानं मण्डलमुत्तम्। दात्रियदङ्गुलं द्योतदिति पञ्चहस्तमानम्। यदा तनापि किर्णिकाचतुरङ्गुलेत्यादीनामुभयार्धयोगतोऽभिधाने सार्धिद्वहस्तमानं स्यात्। तदेतदेककलभविषये भवति। नवकलभादौ तु मण्डलमेतद्वर्धयितव्यम्। तदुत्रं — पञ्चहस्तं मण्डलं नवहस्ते मण्टप दति। कदाचिद्राध्यन्तमेव मण्डलं स्यात्।

तदुक्तम् असंभवे तु स्थानानि नेम्यन्तानि न हापयेत्। इति। तदिभिप्रायेणैव च राध्यन्तानीत्युक्तम् + + ॥ ७० ॥

द्ति प्रयोगक्रमदीपिकायां पञ्चमः पटलः ।

अथ षष्ठः पटलः।

पटलसङ्गतिस्तावत् प्रागुक्तैव साङ्गोपाङ्गदीचाकयनायेति । साङ्गदीचाकयनारक्तार्थोऽयं मूलेऽययन्दः । अर्थान्तरमाइ—एविमित । मूले पुनराचस्येति गुरीदींचाप्रक्रमे तदङ्गतया दितीयमाचमनमुक्तम् । सानमि तदङ्गतया कार्यभेव ।
स्मृतिप्राप्तलादिति ज्ञेयम् । विष्टरोपविष्टः सिन्नित । मण्टपे प्रविश्य तत्र नैर्ऋते स्वायतन आसन उपवेश्यनमिभितेत् । प्राणायामं सिलिपिन्यासमिति । प्राणायामी देइश्रद्धार्थः । वच्यति च हृत्नेखापटले—अम्नीन्दुयोगविक्तता द्रत्यादि । प्रणविपटलेऽपि—अथवा शोषणदह्यनेत्यादि । यद्यपौहैव तावत्याणायामो वक्तव्यः । किन्तु सोऽनेकविधः संस्तान्मन्त्रप्रकरणे वक्तुमुचितः संप्रदायान्तरसिद्धोऽप्यसाविह् ग्राह्य एवेत्यभिप्रायेण हेयदेवोक्तं लिपिन्यासस्त्रभी मन्त्रन्यासाङ्गतयैवाभिप्रेतः । न्यसेन्तः हथादीनिति । तच्छन्देन मनूनामिति प्रक्ततस्य दीचान्वियनोऽभिमतमन्त्रस्य ग्रहणम् । न्यासान्तरसंभवेऽपि ऋष्यादिमात्रकथनं तस्यावस्थतमत्वप्रतिपादनार्थम् ।

पुनराचम्येत्यवाभिप्रायान्तरमाह—पुनराचमे तस्यावश्यतमत्वप्रतिपादनायम् । रात्राां दशमो मुहर्तीऽसी भवति । तत्यतत्वानिद्रातस्रैतदुत्यानमभिप्रेतम् । पूर्वेद्युनिद्रावसरेऽभिमतमन्त्रदेवतामनुसन्धायाऽजपापरमात्मप्रणवमन्त्रेदेवतातन्त्वेऽ-वस्थाय हि निद्रा क्षता । ततः प्रबोधे तदवस्थानुसन्धानपूर्वकं मन्त्रेणीत्यानं

कार्यम् । देवतां ध्यालेति । कताचमनः स्वासने समुपविष्याभिमतमन्त्रदेवतामनु-सन्द्धीत । कियदत्र ध्यानमभिष्रेतमिति नातिसंचित्रम् । तदुक्तमधस्तात् साना-दावक्या(चा)दिवर्गत्रयस्य मुखमध्यपादेष्विति । तदुपपत्था गुरुवन्दनादिकं चतु-मूर्तिभावनादिकं च कार्यम्। यद्दा विस्तारोऽपीच्छ्या स्थात्। तदप्यक्रमधस्तात्— देशकालाद्यपेच्या सर्वे वा सर्वेत प्रयोक्तव्या इति । तदेतद्भिप्रेयता ध्यालेखेता-वदेवाभिहितम्। कर्मसमर्पणं विधायेति। ह्यस्तनं खस्तनं च लौकिकं शास्त्रीयं च कायिकं वाचिकं मानसं च सकलमपि कर्भजातमिह समर्पणीयमभिष्रेतम्। तनान्त्रेण समर्पणं भवति। यदा तनान्त्रपूर्वे पूर्वेदिने क्रतमय करिष्यमाणं च सकलमपि कमीऽस्मत्स्वामिने सदाशिवायं नारायणाय वा समर्पयामीति। यदा विभज्य कार्धमेतत्। तदा च भोजनवद्देवतां ध्यात्वोक्तमन्त्रेण ब्रह्मापेणमन्त्रेण वा म्बस्तनकर्भसमर्पणं करिष्यमाणस्य तु न वा समर्पणमित्येतदभिप्रायेणैव च कर्म-समपैणिमत्येवोक्तम् । इंसपूजां सङ्गरप्येति । इंसप्रब्देनाऽजपात्मिका देवतोच्यते । तदुत्तम् अस्य बिन्दोः समुद्भूत्येत्यादि । तथा सर्वमन्त्रभेषतया जपादेन्धा-संवेति। तस्य पूजा मानसी। सपर्यायन्तु हृत्नेखापटले वच्यति — अजपापरमाता-प्रणवयोगन्यासानिति । तत्र योगः प्रधानम् इह तु पूजाऽवश्यकार्येति पूजाग्रहणम्। तत्रश्च तज्जपोऽपि सिद्धो भवति । परमात्मप्रणवावपि वा ग्राह्यौ । अजपापरमात्म-प्रणवन्यासानित्येवमभिहितलात्। तत्यायं प्रयोगः। स्वाभिमतमन्त्रदेवतामनु-सन्धाय संपूज्य कर्मसमपेणं विधायासंहरत्रमृतमास्राव्य तनान्त्रयुक्ताजपाव्यापकेन इंसो भूला मानसी पूजां विधाय स्वात्मने देवतातस्वपर्यन्तं व्याप्तिमनुसन्दधानः तयुक्तमन्त्रं चतुर्वारं जष्वा संहरत्रमृतमास्राव्य परमात्ममन्त्रेणाप्येवं क्यात्। तत्र देवतातस्वस्य स्वात्मपर्यन्तं व्याप्तिरनुसन्धेया। पुनः प्रणवेनाम्येवं कार्यम्। तत्रा-खण्डा मियो व्याप्तिरनुसस्येया। ततस्तं रूपं संहरत्रमृतमास्राव्याङ्गन्यासं विदध्याः दिति । पृथक् समर्पणसंभवे इंसपूजापि पृथगिष्यत इति । सुग्रुद्ध द्वावश्यक्यौ-चाचमनमुक्तम् । स्वाचान्त दति । भाविरीत्या मन्त्वाचमनमुक्तम् । सकलीक्तत्येति । स्नानाङ्गतया सक्तवीकरणमुक्तम्। यदुक्तम् - स्नानादावकया(चा)दिवर्गत्रयस्थेत्यादि। तत्र च स्नानकाले स्नानं भवति। ध्लेति स्थापनमुक्तम्। सूलेनाभिमन्तेरति। भाग-वयमपीति श्रेषः। भागेनित्यन्यतमेनिति भावः। श्रापादमस्तकमिति संबोध्यम्। ह्यान्त्रानीत इति। सूर्यमण्डलाड्यान्तेण तीर्थावाह्रनस्तम्। साङ्गेन सूले-निति। तत उन्मच्य तत्वैव तिष्ठविति द्वेयम्। सकलीक्षत्येति। जले सन्त-देवतायाः सकलीकरणमभिष्रेतम् । यदा खाक्मनि मानसपूजापूर्वकं पूजां समा-

पयत्। पुनस्तर्पंणार्थमिष सक्तीकुर्यात्। पूजाक्रमेण सन्तर्प्यति। पीठमन्तैः मूलमन्त्रेणान्तर्भूर्तिमन्त्रेरावरणमन्तैः मूलमन्त्रेणाद्या पुनर्वद्वार्पणमन्त्रेणापि तर्पणसृत्तम्। उद्दास्येति। प्रागावाष्ट्रनाद्यिप गम्यते। स्र्यंसुपस्थायेति। तन्मन्त्रेणार्घ्ये
दत्ता तन्मन्त्रसाद्यय ज्ञष्ठा पुनरिष तेनार्घ्ये द्यादित्यभिप्रायः। ततोऽर्यात्तीर्थीदासनपूर्वक्रमात्मिन निष्क्रलीकरणमिष स्यात्। मन्त्रजप्तजलपानमपीय्यते।
वच्यति च। इदानीं पुनराचमनक्रृप्तिं दर्भयति—वेदमन्त्रेरित्यादिना। ऋग्वेदाय
साहित्यादिभिस्त्रिभिरप श्राचम्य श्रयवंवेदाय नमः श्रक्तेभ्यो नम इत्योष्ठमार्जनम्
श्रन्ये नम इति मुख्यार्जनं च क्रत्वा स्र्याय सोमाय प्राणायापानाय दिग्भ्यो
विदिग्भ्य इति नेत्रनासिकात्रोत्राणि उपस्प्रस्य जीवात्मने नमः परमात्मने नम
इति हृद्यं ब्रह्मरम्यं चालभितिति प्रयोगक्रमः। पुनः सिवत्रेऽर्घ्यं दन्त्वेति। ॐ
सवित्रे नम इत्येव मन्तः। सामान्यार्घ्यणिति। गन्यपुष्पमात्रान्तितेन मन्त्रमात्रजप्तेनोदक्षेनित्यर्थः। दारपूजां कुर्यादिति। कथमित्याह—श्रस्त्रजप्तेदिक्षेति।
कर्ष्यभागेऽपि दत्त्रसव्यभागयोरेव पूजा मध्ये गणपितचेत्रपालयोरध्य गङ्गायस्नयोरित्येव बोद्यम्। देवत्यामित्यिलन्दग्रहणम्। द्वराभ्यन्तरभागे स्थण्डिल
एतद्विवित्तम्। दिव्यादिव्यविद्यानिति। दिव्यान्तरित्वभौमानां क्रमेण ग्रहणम्।

देहलीं लङ्घियत्वेति + + । निर्ऋतिकोण इति । प्रदिल्लातयालिन्द्देश्वन गत्वा नैर्ऋतकोणोहेशे स्थित श्रामीनो वा सिन्निति भावः । मण्डपमिति । मण्डप विदिक्ताभिप्रायम् । कुण्डोपलचणं चैतत् । तोरणादीनां मण्डपालङ्कारत्वान् विशेषतः पूजोक्ता । यदा वास्त्वीशव्रह्मपूजानन्तरं विहिन्धिस्य प्रण्वेन हृ बेख्या वा दर्भमालाबन्धनतोरणध्वजपूजामपि विधायान्तरागत्य वैद्यभ्यूचणं कार्यम् ।

पुर्णाहं वाचियत्वेति । वासुदेवताः प्रीयन्तामिति तच देवतापरिग्रहः ।
गुरुरितीति गौणोऽयं गुरुपञ्दः । क्रियाविज्ञानतो गरिम्णाच्यः सिवतीत्यभिप्रायः ।

प्राग्वदनो विष्टरोपविष्टः सिन्नत्यिभिप्रायमाइ—पुनरस्त्रपोत्तित द्रत्यादिना । सिन्निति ग्रुडलं देवताविग्रहलं च गुरोक्तम् । तत्र ग्रुडलमस्त्रपोत्तित द्रत्यादिन् नोत्तम् । देवताविग्रहलं च लिपिपद्ममध्यगित्यादिनोत्तम् । बिन्दूपि तदीयनादादिन् मूर्त्याकारतयाऽवस्थानिमहाभिप्रेतम् । लिपिपद्मकिष्णेकायामभिमतमन्त्रपद्ममिप वा चिन्तनीयम् । यद्यपोष्ट मध्ये प्रण्वो नास्ति 'त्योमाविःसचतुर्दशस्त्रदिमर्गिति निर्देशात् किन्त्विह तद्वीजद्भदयतया प्रण्वोऽप्यत एव निर्देशात् कल्पनीय दति वोडव्यम् । प्रण्वमध्ये चेह बिन्दुरिष्यते । एतच प्राग्वमध्येणसमयेऽपि समानम् । यदुत्तं—निमच्य मूलं ग्रितिोऽनुसन्धायेति । जलपानिऽपि करतल एतत्पद्मं भाव-

नीयम्। वच्यति च—लिपिपद्यं हस्ते सङ्कल्येत्यादि। वहासन इत्यासनक्षृप्तिः।
प्रणवपटले वच्यते—जवीरूपि विन्यस्येत्यादि। कयं विष्टरोपविष्टपदे गुरू-वन्दनादिचतुष्टयप्रतीतिरित। तह्ययति—विष्टर इति। विष्टरपदस्य गौणार्थेषु मुख्यमध्यमादिभेदक्रमेण परमात्मादिग्रहणमित्यवबोडव्यम्। यत ॐ ह्रीं परमात्मादीत्ययं गुरूसमष्टिमन्तः। व्यष्टिमन्तास्तु परमात्मसाचिसर्वेश्वर(१)चतुष्टयं हिरख्यगभेसदाधिवेश्वरादितयं विराड्गिरीशोक्तता गोविन्दशङ्करानन्दाः खगुरुत्वयं चित ज्ञेयम्। तदेतहक्तारमजमव्यक्तमित्यत्र स्चितम्। प्रणवानुष्ठाने चैवसुक्तम्। विषुरापटले चैतदिभप्रायेण वच्यति—परप्रकाशानन्दनायत्रीपादुकामित्यादि। अंसोविति। वामदिचणांसयोदिचिणवामोवीत्र यहणम्। अग्रेति। प्ररोदेश-यहणम्। विधिवदित्युभयक्तनिष्ठादिषु करत्वयोस्तत्पृष्ठयोश्वास्त्रव्यापक्रमूलेन करपुटयोर्व्यापक्तं चोक्तम्। श्रकारादिमन्त्रेरिति। श्रथाभवन् ब्रह्महरीश्वराख्या दत्यत्रीष्ठतानां पञ्चमन्त्राणां यहणम्। यदुक्तं—स्थ्यादौ विनियुक्ता इति।

प्राणायामं सिलिपिन्यासिमत्यताप्यिभिप्रायात्तरमाह — अय प्राणायाम दत्यादिना। प्राणायामान्तर्गतोऽप्यस्ति लिपिन्यास दत्यपोह सिलिपिन्यासिमिति स्चितम्।
यतो वच्यति — स्पर्भवर्णान् विन्यस्येत्यादि। तथा यादिन्यासेन तान् सिच्चत्येत्यादि।
पुनरप्यस्ति प्रथितरीत्या लिपिन्यास दत्यपि स्चितः। तदपि वच्यति — सर्वं सृष्टा
मात्यकान्यासं विधायेति। स्र्यमण्डलद्वयं विविच्तिम्। रेचकादिषु मन्त्रो वायुबीजम्। मात्रात्र षोडण्यतिद्वगुणतिद्वगुणाः स्युः। वच्यति च प्रणवपटले — मुचेदचिण्याऽनिलिमित्यादि। अग्निमण्डले दति दयोरिप यहणम्। तस्यामिति मूर्धनि
चेत्यपस्तारः। मूर्धस्थेनामृतमण्डलेनित तनापि स्वरा न्यसनीयाः। यदा त एव
प्रागिप बाच्च एव। सूर्यमण्डलेऽग्निमण्डले च स्पर्भव्यापकन्यासो भवेदिति।

सधातुप्राण्यस्यात्मसु न्यसिनिति संद्वारोत्याऽयं न्यासी विविद्यतः। नात प्राणादिग्रन्दानां मुख्यार्थयहण्म। पञ्चीक्षतस्तेषु संद्वारायोगादित्यसिप्रायेणाह— यत प्राण्याव्देनित। कथमयं संद्वार दति। तद्यंयति—यादिन्यासेनेति। उत्- कष्येत्युत्वर्षण्यसूर्ध्वं कारणाभिमुखतयाकर्षणं योजनम्। संद्वारव्यापक्षेनैतिदिष्यते। पञ्चीक्षतस्त्ववीजानीति। तान्यधस्तात्वादकलादिस्तृता दत्यत्रोद्वारितानि ह्वां ह्वं ह्वं ह्वं ह्वां द्वात। याप्याय्येति सर्गव्यापक्षसिद्वेष्यते। प्राण्यायामपञ्चकमिति। प्रण्वेन कुम्भकप्राण्यायामोऽयमुक्तः। मनण्यञ्चादिपञ्चकान् न्यसिनिति। तत्तत्- स्थानेष्वेवायं न्यासः। तत्र नामेः दृदन्तं समानः। उदरानेत्रान्तसुदानः। देहे व्याप्तो व्यानः। नासिकादिपादतलान्तं पृष्ठतोऽपानः। पादतलादिनासिकान्तमग्रतः

प्राण इति मादिस्थानानि । देहान्तर्व्याप्तो धनञ्जयो बहिर्व्याप्तो देवदत्तो नासिकायां क्षवानो नेते क्र्मी वदने नाग इति नागादीनां स्थानानि । अन्तः करणानि मनी-वुष्प्रहंकारित्तत्तेतना हृदय एव । अपञ्चोक्षतभूतबीजानि हों हों ह्रं ह्वीं ह्वामित्ये-वानि । प्राणायामपञ्चकमिति पूर्ववत् । नाभ्यादिगतब्रह्मब्रह्मादिष्विति । तदुतं कुण्डिलिनीव्याप्तिकयने —हादणान्तभूमध्यहृदयनाभिष्वत्यादि । अकारादित्यं नाभिहृदयभूमध्येषु अोकारादिचतुष्टयं मूर्धनीति तेषां स्थानानि । प्राणायामष्ट् कामित्यिष प्राग्वत् । निरवद्यादिमन्वैरित पञ्चभिरिति ग्रेषः । मूर्तिं सङ्घत्येति व्यापकेन कल्पनमुक्तम् । वच्यति च—पीठन्यासमूर्तिन्यासानन्तरमिति । न्यास-प्रकारोऽपि तत्ववावगन्तव्यः । तदृष्यादीनित्यत्वाप्यभिप्रायान्तरमाह — अङ्गर्छादिकं न्यसेदिति । हृदयिशसोरित्याद्यनन्तरकथनादेतदवगमः ॥ १ ॥

मूल ऋषिः गुरुत्वादिति सोपपत्तिकसृथादिन्यासस्थानमुचते। मन्तस्य द्रष्ट्रित्वादादिगुरुस्तावद्दिः। ननु परमात्माद्यभेषगुरुपारंपर्यक्रमेणेति हि गुरुमन्तः समान्तात इति। सत्यम्। परमात्मेव हि तत्तदवस्थायां स स ऋषिभूत्वा मन्तं पश्चिति। स एव परमात्मा साच्यादिक्रमेण मन्त्रसंप्रदायं प्रवर्तयते। श्रूयते च तस्माद्गुरुत्समदमाचचत एतमेव सन्तिरित्यादि। वच्चिति चेहैव—स गुरुः स्थाद्दिषवाचक इति। गुरुत्वादिति। तं प्रत्यात्मनो नित्यप्रवणत्वाच्छिरसि तत्यास इति स्वितम्। धार्य इति जपाद्यवसानपर्यन्तं तदनुसन्धानमिप स्वितम्।

क्रन्दोऽचरत्वादिति । संख्यादिनियमितोऽचरसङ्घातम्बन्दो नाम तिहिङ्गिर्यः पदिग्यते । जपिवधौ रसनायां तस्य नित्यप्रवृत्ततयावस्थानात् तत्र तत्र्यास दृति भावः । रसनागतिमिति धार्ये दतिवदृष्ट्यम् ।

धियाऽवगन्तव्यतयेति । वुद्धग्राहंभावेनानुसन्धेयत्वादित्यर्थः । बुद्धौ तस्याः समुपारूढतात्तत्व न्यास दति भावः । हृदि प्रविष्टेत्यपि पूर्ववदिति ॥ २ ॥

अधैषामनुसिक्षिविशेषप्रतिपादनार्थं निर्वेचनसृषिवणीदिकावित्यादिनीचिते। तव्विषेवणीदीतिपूर्वाधे विव्वणीति ऋगतावित्यादिना। मूल ऋषि इति च वर्णावादी ययोदिति समासः। ऋधातोराद्यन्तवदेकिसिक्षिति तदादिकलसंभवः। आभ्यामिति प्रथक्पदपूर्वार्धानन्तरं योज्यम्। तदुपस्कारेण विव्वणोति आभ्यां निष्यन्न इति।

श्रिमिष पूर्वीत्तरार्धयोः संबक्षं वदन् विव्रणोति न्यथ्यादिना । यातीत्येतगाप्तोतीत्यस्याप्युपलच्चणमेव बोडव्यम् । तत्रश्च दयोस्तत्सरूपापित्तभवति । तदभिप्रायेणाह—श्रिष्यो गुरुश्चेति । यत्सरूपमिति । यक्त्रव्दोपात्तस्यैव स गुरुरिति
तक्क्रव्येन परिग्रहः । तदभिप्रायं दर्भयति—स परमास्मैवेति । गुरोर्मन्त्रयोगतः

परमात्मतापत्तावजपापरमात्मप्रण्वोक्तनयेन तस्य पुनः गुरुतापत्तिरिप स्थात्। यद्यपि ग्रिष्यस्यापि समझेतत्। किन्तु गुरुः सिड एव। ग्रिष्यसु साधकः। स इदानीं त्य्यासेन तदापत्तिभाग्भवतीति तद्रूपेण न न्यासोपपत्तिः। अतएव गुरुक्ष्पेण स्थित एवत्युक्तम्। ननु मन्त्रदृष्य ग्री कथमेतदुपपत्तिरिति। उच्यते। स हि तदवस्थायां साधकः संस्तन्मन्त्रयोगतः परमात्मतापनः तस्य पुनः स्वतापत्तौ सिडः सन् गुरुत्तामेवापन्नो भवति। अतएव ग्रिष्यो गुरुश्वत्ययं क्रमो ग्रहीतः। तदीयैकात्म्यस्य गुरुपरम्परासु नित्यत्वात्। गुरुक्ष्पेणिति सामान्यतो गुरुग्रहण्णम्। मन्त्रं प्रतिपत्ता ग्रिष्यः प्रयोक्ता साधकः। मन्त्रदृष्य न ग्रिष्यत्वम्। स्वयंभातमन्त्रतग्रयोगत्वादित। देवतागुर्वात्मनामैक्यमुक्तमिति तथानुसन्धानं कार्यमिति भावः। तथानिवस्य वस्तुनः + स्वात्मता तत्र्यासेन साध्यते। ननु यद्येवं व्यापकेन भवितव्य-मिति। नेष दोषः। शिरसि विशेषतः सन्निधानात् तच न्याससंभवः। तदुक्तम् स्वितः गुरुत्वाच्छिरसेव धार्यं इति। तहारेण चैयतीऽनुसन्धः संभव इति यत्स्वरूपं याति ग्राप्नोति च ग्रिष्यः स गुरुः स्यादिति। स गुरुरिति गुरुदेवतयोरैक्यमुक्तम्।

श्रयमिहाशय:। शिष्यस्य मूलाधारादात्मतेज उद्गत्य द्वादशान्तस्थं परमात्मान-मेव गुरुं प्राप्नोति। तत एव च तन्मन्तं प्राप्नोति। पुनस्तथा स्वायतनमूलाधार-मायातीति मन्त्रोदयक्रमोऽनेन सूचित:॥३॥

इच्छादानार्थकाविति पूर्वाधं विव्रणोति— छटु इत्यादिना। मूले छदाद्यो दादिक स्व धातृ स्त इत्यन्वयः। तयोरित्येति द्विप्रस्तारेण विव्रणोति— तयो रूपमिति। प्रेषं विव्रणोति— समुदायार्थमिति। साधकाभिमतसक्त सम्याचरात्मक व्यं छन्दसोऽनुसन्धेयमित्यनेन स्चितम्। यद्या यत्स्र रूपं याति प्राप्नोति च प्रिष्यः स गुरुरिच्छां ददातीति छन्द इत्यत्वायमादेशः। प्रिष्यस्थाक्यतेजो मूलाधारा दुत्रत्य दादणान्तस्थं परमात्मानमेव गुरुं प्राप्नोति। ततः तस्माचिदा-दित्य रूपान्मान्तस्य प्राप्नोति। तेन च तदायतने मूलाधारे हृदये वा स्वता कित्सं वपुर्व्या प्रवता सकलाधसंचयं सकलप्रनिधिं च लभत इति मन्त्रोदया- लात्मा वपुर्वा प्राप्नोति। स्वाधारी स्वर्वे वा स्वता लात्सं वपुर्व्या प्रवता सकलाधसंचयं सकलप्रनिधिं च लभत इति मन्त्रोदया- लात्मा वप्यादिति॥ ४॥

श्रात्मनो देवताभावित्यतापित्तितं देवतापदावयवार्धमभिधत्ते—दिवु क्रीडित्या-दिना । समुदायार्धस्य सुप्रतिपाद एव । देवतालत्त्रणो भावविग्रेष दह देवताभाव दत्युक्तः । देवतापदे देवतित्येतत्क्रीडाद्यर्थस्य दीव्यते रूपम् तित च तस्य भावस्वत-लाविति तलस्तनोतिश्चैकं रूपम् । तननं च क्रत्सं प्रदानमेव । देवतायाः स्वरूप-लेनाविभवत्त्रयात्मन्यवस्थानमप्यनुसन्धेयमित्यप्यनेन स्चितम् । यदा त्रयमिह प्रकरणाभिप्राय:। शिष्यस्यासतेजो सृलाधारादुद्गत्य द्वादणान्तस्यं परमात्मानं गुरुं प्राप्नोतीति ऋषिन्यासे विभाव्य तस्मान्यन्त्रसयं मही लब्धा वाक्षयमवतरतीति छन्दोन्यासे विभाव्य तन्महो देवतात्मकं सिक्क्ष्यहृद्यवतीर्ये तिस्मांस्तदात्मतयावस्थितं भवतीति देवतान्यासेऽपि भावयेदिति । सन्त्रोदये क्वते पुन: कार्यसेतत्। समस्ततन्त्रेष्वत्यादि सर्वे पूर्ववापि समानम्। तन्त्राच्यागमाः। यदुत्तं—समस्तागससारसंग्रहेत्यादि । अनेनष्यादितत्त्वानुस्मरणमावश्यकिमिति स्वितम्। हृदयादिष्विप समानमेतदवबोडव्यम्॥ ५॥

मूले हृदयग्रिरसोरित्यङ्गमन्त्रेषु सामान्यांग उत्तः। श्रताचि नेत्रम्। हृदया-दिचतुर्थ्यन्तपदेषु नत्यादिपदेर्योजितैः हृदयादिषडङ्गप्रयोग दत्यर्थः॥ ६॥

षडङ्गानामेव प्रतिपादार्थं वतुं हृद्यं वुडिगम्यत्वादित्वाद्यारमः। तत्र हृद्यं वुडिगम्यत्वादित्वत्वायं प्रसिद्धोऽर्थः। हृद्यमिह देवताया एव। तेन च तद्मग्रस्य तदासनो ग्रहणम्। तदाह—हृद्यं वुडिगम्यत्वादित। तं प्रति साधकस्य सर्वाक्षना प्रवणता नमः प्रव्याः। तदाह—प्रणामः स्यान्नमः पदमिति। तथा च हृद्यमन्त्रेण देवताया निजहृद्यगम्याय चेत्रज्ञभूतायाक्षने साधकेन नमस्कारः क्रियते। तदाह क्रियत इति। ग्रत्न स्त्रमर्थं दर्भयति—हृद्यमितीत्वादिना। परमास्नेति देवता यास्तत्त्वमातं हृद्दोऽयं हृद्यम् इण् गतावित्यस्थाऽयमिति रूपम्। हृद्ध्वेदेन च तत्स्या वुडिः ग्रद्धते। तदाह—हृत्स्यवुडिगम्यत्वं त्वन्वयव्यतिरक्तेरनेकिविधेरेव। तथा तस्मिन्नवर्गते तस्योपादेयत्वेन तदिमसुखतया गतिनितः। सा चासनो देवताक्षनश्चेत्रतात्त्रस्थादं तावदवर्गतिमन्त्रेण वुडिगम्यत्वं त्वन्वयव्यतिरक्तेरनेकिविधेरेव। तथा तस्मिन्नवर्गते तस्योपादेयत्वेन तदिमसुखतया गतिनितः। सा चासनो देवताक्षनश्चेत्रतात्त्रस्थादं न्तर्यास्ति । तदाह—हृद्यमन्त्रेणिति। विविच्येति वुडावर्गतिरप्युक्तैविति ज्ञेयम्। तत्यायं हृद्यमन्त्रार्थः। मम हृदोयद्यं वुडिप्रव यदन्वयव्यतिरकेरवर्गतं तस्ते नमः तं प्रति प्रह्यो भवामि तदाक्षतापत्या तत्र न्यग्भवामि तदेवाहं भवामोति। सर्वमन्त्रेषु तद्चरन्यासादिषु नतिरवस्य-यथार्थाऽवर्गन्तव्यः। स्वाह्याकारादिष्विप समानमेतत्॥ ॥॥

तुङ्गार्थं स्वादित्वत्नायं स्वृत्तोऽर्थः। शिरःशब्देन देवताया देहो ग्रह्मते। शिरसः प्रधानाङ्गतया क्रत्साङ्गोपलचकात्वात्। यदा निरित्रश्यसीन्दर्यादियोगितया सकल-देहतो विप्रक्षष्टत्वात्। तदाह—तुङ्गार्थं स्वाच्छिर इति। तस्मिन्नात्मीयं सर्वमुप-भोग्यतया समर्पयितुं स्वाहाकारः। तदाह—स्वे स्व इति। श्राक्षीयस्वार्थज्ञातस्य नानाविधविषयात्मकात्वात् तदुपभोगस्य च मितश्रुत्यादिभेदात् स्वे स्व दृत्युक्तम्। विषयस्थाहरणम्पाहरणम्। द्विठ इति स्वाहाकार उत्तः। उत्तुङ्गविषयाहृतिरिति।

देवतादेहे स्त्रीयार्थजातस्य सत उपाहृतिरित्यर्थः। स्त्ममर्थं दर्भयति—तुङ्गार्थमि-त्यादिना। पूर्वं हृदा विवेते देवतातत्त्वस्योपादेयतया प्रतिपन्नत्वाद्येपपिचया तस्यो-तृङ्गात्वं भवति। स्त्रे स्त्र द्वानात्मार्थस्य स्त्रूलस्त्मायनेकविधत्वात् तत्तदुपाहरणे भेदादुत्तम्। तदुत्तम्—उभयोरप्यात्मन्येव संहारादिति। आहरणं च फलतो विला-पनमेव। तदाह—हृत्मन्त्रेण विवित्तस्येति। ह्यतया प्रथगवस्थितस्येत्यर्थः॥ ८॥

शिखा तेज दत्यताय' प्रसिद्धोऽर्थ:। शिखाशब्देन देवतायाः केशकिरीटाद्य-पाङ्गजातं ग्रह्मते । शिखायाः प्रधानीपाङ्गतया संकलीपाङ्गीपलचकत्वात् । यद्वा विग्रहोस्यतेजोरूपत्वात्। तदाह—ग्रिखा तेज: समुहिष्टेति। तस्यां खदेहमप्यप-भ्योग्यतया समर्पयितुं वषट्कारः। तदाइ—वषडित्यङ्गमुच्यत इति। श्रङ्गस्याहरण-मिति भावः । खाहाक्षती प्रदीयमानं द्रव्यमाविमि तु द्रव्यं महदिति भेदः । यदा नम इत्यत देवतालागते: खदेहाप्यायनं तापाय्पणमनं वापि हमित्यत कवचणते: साधकं प्रति बलवतां बाधकानां दहनमपीति भेद:। तत्र नत्यादिषु साचादाका-क्षीयसमर्पणं मदीयोऽसानित्यादिनिशेषोत्पत्तिसु परोचेण हुंफडित्यनयोसु समर्पणं परोचिण बाधकानां व्यवासनम् दहनविशेषोत्पत्तिसु साचादिति भेदः । प्रणामा-देरनुष्ठीयमानलाच समप्येमाणस्यात्मादेरनुपादानम्। यथा नमो महदुभ्यां खाइग्निये वरुणायेति चावबोद्यस् । तत्तेजोऽस्य तनुरिति । तदात्मतया तदुप-भोगोऽपि सूचित:। समर्पण्दशापेचया शिखायै वषडिति समर्पितदशापेच<mark>या तत्ते-</mark> जोऽस्य तनुरिति च निर्देश द्रत्यवबोद्यम् । सूच्ममधं दर्भयति — एवमित्यादिना । तत्त्वस्य द्याध्यारोपापवादाभ्यां खरूपिसिद्धिः स्थात्। तदुक्तम् — अध्यारोपापवादाभ्यां निष्प्रपञ्चं प्रपञ्चरत इति । नन्वेवं पूर्वमारोपिण भाव्यमिति । नैष दोषः । स्वात्मतत्त्वे परमात्मिन जगतो नाद्यारोपिततया तदपवादस्यैव त + + स्वकार्यतया प्राप्तत्वात्। तदुक्तम्-विम्बप्रतीती हि यतः प्रपञ्चस्ववगम्यते ॥ इति । पुनरारोपश्चैतदना-रोपिततत्त्वस्थितये स्थात्। यदा क्षतेऽप्यपवादे पूर्वसंस्कारेणोद्बुडामानस्य जगत-स्ततारोपमात्रसिद्धताप्रतिपत्तिः पुनः क्रियत इति । तेजश्विदात्मकमिति । यस्मिन् सर्वेविषयहुति: क्षता तस्य महती दीप्ति: स्यादित्येवमुक्तम् । कार्यकारणात्मकं यरीरमिति क्रत्सस्य देहाद्यर्थग्रहणार्थमुक्तम्। यद्यपि वषडिति समर्पणं किन्तु क्षतेऽपवादे देहादेरभावात् समर्पणं नाम तिस्मंस्तदध्यास एवेति गरीरं वषडित्यु-तम्। सरूपभूतं तेजस्तनुरिति चिदचिद्वेदापेचया शिखायै वषडिति नानालम्। तदन्यतापेच्या चाभेद इति प्रतिपत्तव्यम्। ननु कुत इहाध्यासलिबिरिति तत्ते-जोऽस्य तनुरिति सामानाधिकरण्यस्यान्ययानुपपत्तेरित्याह-तनोस्तवेति॥ ८॥

कवग्रहण दखतायं प्रसिद्धोऽर्थः। कवयित सर्वतो ग्रह्णाति देहिमिति कवन् । तदाह—कव ग्रहण दित । तत खदेहमासीयं च सर्वे रच्छत्या समर्पयितं हुंवीषर्षित्वेत्वयं भवित । तत परभीतिकरमभिमतपरिग्रित्रिं प्रधानं तेजी हुमिति प्रवर्तते । तदाह—हुन्तेज दित । तेजसा देही ग्रह्मत दृति । तेजसित सहार्थे ढतीया । तेनैतदिष लभ्यते । हुमित्येतत्ववचस्यैवोक्तिवधं तेजोऽभिधत्त दित । ग्रह्मत दत्त । स्वव्येते । साधकस्य देहः कवचेनोक्ति विधतेजसा सह सर्वतो ग्रह्मत दत्यर्थः । यत्र कवचायित प्रयोगः । समर्पणं समर्प्यमाणस्य च । तेन सर्वतो ग्रह्मपमिति ज्ञेयम् । स्व्यम्ययं दर्भयति—आमनीत्यादिना । सुक्तानां परमावन्य नास्यारोपः । जीवन्यक्तानां साचिणयात्मन्यारोप्पेऽप्यस्ति । वहानां ब्रह्मादीनां च तस्मित्रनात्मन्यारोपितेऽपि पुनरात्मारोपोऽप्यस्ति । येद्याति । वहानां ब्रह्मादीनां च तस्मित्रनात्मन्यारोपितेऽपि पुनरात्मारोपोऽप्यस्ति । देहादावेवाहमायभिमानोपपत्तेः । तदुक्तमधस्तात्—मिय कित्यत्वेनिति । युधावं विषयवत् प्रक्तितिवार्थेलेन तस्यां कित्यत्वादिति च । कवचेनाहिति योज्यम् । यत्र कर्मणि कवचण्यदः स्यात् । देहः पूर्वोक्त दति । तत्तेजोऽस्य तनुरित्यात्मन्यस्तत्योक्त दत्यर्थः । कवचाय हुं तेजसा देहो व्याप्यत दति च भेदः पूर्वेवदृष्टव्यः । कवचमित्युच्यत् दति कवचमन्त्राभिप्रायम् ॥ १०॥

नेतं दृष्टिरित्यत्रायं प्रसिद्धोऽर्थः। देवताया दृगिन्द्रियं नेत्रिमित्युचिते। तदाहिन्तं दृष्टिः समुदृष्टिति। तत्र खदेष्टार्थमुपभोग्यतया रच्यतया च समपैयितं वीषद् कारः। स च प्रदानार्थोऽपि तस्य यत्साधकदेष्टाद्याद्वादपरं तद्वाधकतापादिकरं सोमाग्न्याद्यात्मकरं तेजस्तदप्यभिधत्ते। तत्य तद्वत्तिमुभयविधं दर्भनमप्यभिधत्ते। तदाष्ट्र—वीषड्दर्भनमुच्यत दृति। दर्भनं दृशीति। येन तेजसा देवताया दृगिन्द्रिये साधकतद्वाधकसमुचितं दर्भनं स्थात् तस्य नेत्रमन्त्रो वाचकमित्यर्थः। नेत्राभ्यां वीषडित्यादि भेदः प्राग्वदेव।

स्त्ममधें दर्भयति—अयाध्यासनिवर्तकामित्यादिना। ननु अपवादेनैव तिन्तः स्यात्। यदुत्तम्—अन्वयव्यतिरेकौरनाक्षनो विविच्याक्षप्रतिपत्तिरित। नित्यचित्र। वसुमात्रविषयं तद्यौत्तिकज्ञानम्। इदन्तु शाब्दं तदीययायादम्यविषयं ज्ञानम् अतएव दर्भनम् तदाकारं ज्ञानमित्यभिधानम्। तेनैव च तिन्नष्ट-त्युपपत्तिरित। नित्रमन्त्रेणाइति योज्यम्। दृष्टे: दृष्टिरिति। दृष्टी तत्त्वतः समीच्यमाणायामस्ति तदन्तरितस्त्यां तदीयं तत्त्वं साचिचद्र्यं तदेव तस्या दृष्टिकार्यमावहति तदित्यर्थः। दृष्टिक्ष इति साचादृष्टिक्ष दृत्यर्थः। यन स्थादिति दर्भनं यस्य वृत्तिस्तस्य यहण्यम्॥ ११॥

अस्त्रसादिकावित्यतायं प्रसिद्धोऽर्थः। अस्यति वाधकं स्वविषय आचिपति
तासयित च तं स्वावस्थातश्चालयतीत्यस्त्रम्। तदाइ—अस्त्रसादिकाविति। ताभ्यासित्यस्त्रसंभव इति भेषः। तत्र स्वदेष्टाद्यथं रच्यतयेव समर्पयितुं फट्कारः। स च
प्रदानार्थोऽपि तस्य यत्साधकदेष्टाद्यव्यापत्तिपरं तद्दाधकदाष्टादिप्रधानं तेजस्तद्य्यसिधत्ते। तत्त्विष्ट फट्पदाग्निनेत्येवोक्तम्। अनिष्टमािच्येति। साधकोऽस्त्रमन्त्रेण
स्वदेष्टाद्यर्थमस्त्रभक्तौ रच्यतया समर्पयंस्तेन स्ववाधकं चेतनसकलं तद्दिषयेऽवपात्य
फडिनना स्वावस्थातः संहारान्ततया चालयतीत्यर्थः। अत्राचिपं चलनं चास्त्रस्य
स्वाभाविको व्यापारः। चालनस्य च दाष्ट्रसंहारपर्यन्तत्वं फडिनयोगाक्तभ्यते।

स्त्रमधें दर्भयति — उत्पन्नज्ञानस्येत्यादिना । अस्त्रेणाहिति योज्यम् । ताभ्यातित्यादि सवें विद्यतप्रायमित्यभिप्रायेण नेह विद्रियते । अत्रानिष्टं संसार एव
तापत्रयास्यदत्वादिति बोडव्यम् । नतु किमिहास्तं विविच्यतिमिति । उत्यते ।
फडिग्नस्तावत्परमात्मन एव सक्तनसंसारदाहकं तेजः । तस्यैवाचिपचलनरूपो
व्यापारोऽस्त्रमित्युक्तम् । अत एव फट्पदाग्निनाचिष्य चालयेदित्येवोक्तम् ।
फडिग्नना स्वव्यापारेणैवास्त्रेणाचिष्य प्रचाल्य संहरेदिति । नतु देवतातादात्स्यं
हि तावदिहाङ्गन्यासेऽपि साध्यम् 'अस्य प्रक्तित्वमिष्यत द्रत्याद्यभिधानात् । तथा च
पुनः स्वकीयोऽसावित्याद्युक्तविभेषोत्पत्तिरनुपपन्ना । पुनर्भेदावभासमन्त्रस्याङ्गमन्त्रेष्वविवचित्तत्वादिति । नैष दोषः । सक्तवदेवताविषयतयाङ्गमन्त्राणां प्रवृत्तौ
फलभावनाद्युपपत्तेः । तदुक्तम्—प्रक्ततिं पुनरहये तदन्तःस्फुरित द्रत्यादि । नतु
सन्त्रभावनायामात्मन्यनात्नारोपापवादादिति प्रतिपत्तिनौपपद्यते । अन्वयव्यतिरेकादीनामसंभवादिति । नैष दोषः । तथाप्यनुसन्धानस्य तदा शक्यत्वात् विवेकतयापि प्रतिपत्तिसंभवात् । तदुक्तमधस्तात् —उक्तविवेकप्रकारेण स्त्रां विचीति ।

यद्दा ऋषिवणीदिकावित्यादि फट्पदाग्निनेत्यन्तस्य प्रकरणस्यायमभिष्रायः।
प्रिष्यस्याक्षतेजो मूलाधारादुद्गत्य द्वादशान्तस्यपरमाक्षानं गुक् प्राप्य ततो वर्णसङ्घातदेवताभेदलचणं मन्तं प्राप्य खायतनं प्राप्नुवन्मुखोद्देशे तदीयवर्णाभित्यितिं
द्विद्देशे तद्दाच्यद्वतातस्वाभित्यितिं च लब्धा तदैकात्म्याचिदिचिद्ववेकसमर्थः
संस्ततेजोऽगः इदयाद्यङ्गानि संपादयन् इद्येनात्मचितः स्थितिं शिर्मा कार्यासंस्ततेजोऽगः इदयाद्यङ्गानि संपादयन् इद्येनात्मचितः स्थितिं शिर्मा कार्याचिदंशस्य शिख्या कारणाचिदंशस्यात्मन्येव संद्वारं काला कवचेन विग्रहग्रहणं
निवेण सर्वज्ञलमखेणाऽज्ञानाने खर्याद्यनिष्टचपण्य करोति। तत्र इदयादिपदैरङ्गसंपादनं तदनुगतनमःस्वाहादिपदैरात्मचितः स्थापनादिकमिति विवेक इति ॥१२॥

मूले प्रोक्ता इत्युपसंहारः। सर्वतन्त्रेष्विति सर्वागमग्रहणम्।

मन्त्रिभिरित्येति इत्योति मन्त्रिभिरितीत्यादि। सर्वे ज्ञादिपदयोग इति। सर्वे-जादिपदानां हृदयादाङ्गमन्त्रेषु योग इत्यर्थः। कानि सर्वेज्ञादिपदानीति । उचाति । सर्वेचो नित्यत्व त्रोऽनादिबोधः स्वतन्त्रोऽलुप्तगत्तिरनन्तगतिरित । वच्यति च पच्च-ब्रह्मप्रकर्णे—इन्द्रियतारसमेतं सर्वज्ञायित्यादि । अयमिह प्रयोगः । विहितमन्त्रांगमुका सर्वन्नाय हृदयाय नमः तथा नित्यतमाय शिरसे खाहित्यादि। देवतालिङ्गान्धेतानि पदानि । न तु हृदयादिलिङ्गानीत्यवबोद्यम् । तेन हृ सेखा-दिषु भेदः यथास्यदारा हृत्स्यवुद्धिगम्यतायुचितं निष्कलज्ञानमात्रं लच्चयति । एवं नित्यत्रप्तादिष्वपीति भावः। तत्र सर्वे जपदेन ज्ञानमात्रं नित्यत्रप्तपदेनानन्दमात्रः मनादिबोधपदेन स्वातन्त्रामात्रमलुप्तशासिपदेन कालाद्यनविक्वित्रत्वम् अनन्तश्रिति-पदेन च देगायनविक्वत्रलमिति। इह ज्ञानादेः हृदयादेश सामानाधिकरण्य-संभवः। कवचे तु इहैतदप्यर्थादवसीयते। निष्क्रलनिष्ठस्य मन्त्रेण तदंशैरपि वर्ण-पदादिभिस्तदङ्गभूतैय षोडशाङ्गन्यासादिमन्त्रैरपि देवतायास्तत्त्वमेव तत्तदुचितं लच्यमिति। देवताया ध्यानेऽपि समानमेतत्। वच्यति लिपिपटलादिषु तामिति परं चिदासकमित्यादि। गायत्रीपटलेऽपि एवं केवलनिर्गणनिष्ठाना मित्यादि । प्रागप्युक्तम्—एवं वागर्यात्मकचतुर्विधविषयकयनेनैवेत्यादि । ततश्चैवं प्रयोगः। तत्तदर्णादिन्यासे तत्तदर्थदारा तत्साचिणि प्रतिपत्तिः। यथा 'मृलपुटितां मात्रकां विन्यस्थेत्यादि । तत्तन्मन्त्रेदेवताभिधानेऽपि लचण्या तत्तत्स्यूलादिरूपा न्तर्गतसाचिणि प्रतिपत्तिः 'ययाङ्गमन्त्रेष्विति । सगुणनिष्ठस्य लिति तैर्च्यत इत्यन्तं वाक्यम् । सर्वज्ञलादिशक्त्यात्मकलिमिति । ज्ञानानन्दादीनामखण्डावस्था देवतातस्त्रं परं ब्रह्म। तेषामेव सर्वार्धभाजामखण्डावस्था स्थूलादि च रूपः सकलो देवतात्मा। तथाविधानां च ज्ञानादीनामुपाधयः सर्वज्ञत्वादिग्रत्तयः। ताभिविभक्ता ज्ञाना-दयस्तदंशाः सर्वेज्ञत्वादिशक्त्यात्मानः सर्वेज्ञनित्यत्यसादिपदवाचा विविच्चताः ।

केचित्तस्वत एव निर्देशात् सर्वज्ञात्मने हृदयायेत्यादिरीत्या हृदयादिमन्त्रान् वदन्ति । तदात्मकत्विमिन्न ज्ञानानन्दानामिति बोड्यम् । श्रित्तग्रहण्नैतदिप स्वितम् । देवतायाः सर्वज्ञत्वशिक्तः हृदयाङ्गतां प्रतिपद्यते । नित्यत्यस्वशिक्तः श्रिरोऽङ्गतामित्यादिशिक्तताभ्युपगमे च तेषामावरणभावोऽपि संभवति । वच्यति च हृदयं स्थिरस्तथा शिखेत्यादि । धर्माधर्मादीनामिष स्मानमेतत् ।

द्वयादिशब्दैरपोति । नन् द्वयादिशब्दानामर्थस्तावदिहोत्त एवेति । सत्यम् । किन्तु चिविधो होह मन्त्राणामर्थः खतन्त्वः कर्मभाङ्नित्यश्च । तत्र यः श्रब्दतः खरसत्याऽवगम्यते स खतन्तः । यथा हन्नेखायां हरतीति । महागणपती सर्वजनं मा वशमानयेति । क्रियमाणकर्मान्वयो कर्मभाक् । यथा हृ सेखायामाकर्षणादा-वाहरतीति । महागणपतौ नित्यसेवायां सर्वजनशब्देनेन्द्रियाद्यभिधानमिति । वर्णाव्यभिचारी नित्यो यथा हृ सेखायां प्राणात्मकं हकारमित्यादि । महागणपतौ च तद्दर्णानां प्रदाद्यनपेच्यापि तद्देवताक्षानिव्यत्तिरिति ।

तत्र दृदयादिगव्दानां स्वतन्त्रोऽयोऽयमुक्तः—दृदयं बुडिगम्यलादिति। याद्यक्षतया प्रसिद्धानामर्थानामनुपादानात् तदुपादानिऽपि नित्यादीनामक्षन्यासिऽन-पयोगिलात् । अयं तु कर्मभागर्थोऽभिष्रेयते । हृदयादिग्रन्दैरिति । हृदयाय नमः शिरसे स्वाहित्येवमादीनां वाक्यात्मकानां ग्रहणम् । सर्वज्ञादिपदानां यदुभययोक्तं तदन्वयार्थश्वापिग्रब्दः । अत एवेह सर्वेज्ञलादिशक्त्र्यैक्यमित्युक्तम् । साधकगतत्वेन परिच्छित्रानां देवतागतलेनापरिच्छित्रानां च सर्वेज्ञलादिशक्तीनामैकां परिच्छेद-चपणेन तदात्मलमुचत दति । तत्र हृदयादिशब्दैरपरिच्छित्रशक्तिग्रहणम् । नमः खाद्वादिपदै: खालानस्तासु तादातम्येन समर्पणम्। तचार्थलात् खगतपरिच्छिन्न-श्रातासमर्पणं भवतीति। ननु दृद्यादिशब्दैरपि कथं सर्वेज्ञलादिशताग्रहणम्। उचाते। सर्वदेवतात्मनि याः सर्वेज्ञलादिश्रत्तयस्ता एव तस्य दृदयादाङ्गतयाव-स्थिता: । तथा चाङ्गेषु दृदयाद्यर्थानां तेषु सर्वेज्ञत्वादिश्जीनां तासु च ज्ञानानन्दा-दीनामपि सद्गाव:। तथा हृदयादिपदैर्यावदपेचं विवचिति सर्वज्ञाय हृदयाय नम इति सर्वज्ञपदेन देवतायाः सर्वज्ञलशस्यात्मलचणमंश्रमुक्का हृद्यपदेन तमेव हृदयावस्थस्यात्मनोऽन्तर्गतत्वमुक्का नमः ग्रन्देन तत्र स्वं तथाविधमंग्रं तदात्मतया समप्यतीत्थेवं सर्वाङ्गेषु ज्ञेयम्। ननु यद्येवं नमःस्वाहादिग्रब्द्भेदेन किं प्रयोजन-मिति । तथा तथा संस्कारार्थमिति ब्रूमः । यदुक्तं—विश्रेषसं हारक्रमचिन्तायाः कर्तव्यत्वादिति। सामान्धेनैतदुक्तम्। तेन निष्कलनिष्ठस्य परिक्किनापरिक्किन-श्चानानन्दाद्यैक्यमित्यपि लभ्यते । अत द्वदयादीनां ज्ञानादिलचणायासुपयोग इति सकलनिष्ठस्य लङ्गेकामेवीच्यत इति। पूर्वीतान्तु सकलनिष्कलनिष्ठविषयम्। वस्यित च माह्यकापटलादिषु —भारतीमिति नादाद्यात्मकं सूच्मरूपं कथितिम-त्यादि । यदा क्षस्रदेवतात्मनिष्ठविषयम् । यदुत्तं —स्यूलस्त्मकारणसामान्यसाचि-लचगः पञ्चविध दति। अथवा स्थूलादिसाचिपर्यन्ततया प्रतिपत्तृविषयम्। यदच्यति —सगुणदारा निर्गणपर्यन्तं गच्छतामिति। सकलनिष्ठस्य लिति केवल-सक्ति विविचितः । अङ्गेक्यमिति । सर्वज्ञलादिशस्यवस्थारूपाणां हृद्याद्य-क्रानामैकां सकीयहृदयादीनां देवताहृदयाद्याक्षतित्वर्थः।

मूले पद्मेव यस्येति। पञ्चाङ्गविषये नेवलोपविधानम्। तस्य नेवलोप

दृत्यध्याहारेण योजनीयम्। मन्त्रिण दृत्येतदिभप्रायमाह—मन्त्रिण दृतीति। न मन्त्रिलहानिरिति। नेत्रपत्तिकार्थस्याद्वादेः शिखास्त्रशित्तिभ्यामपि लब्धेरलुप्तश्रितीः सानन्त्रश्रतावन्तर्भावसंभवादिति भावः॥ १३॥ १४॥

मृलेऽङ्गुलिषु क्रमादित्यादिना संचिप्तं सकलोकरणमुक्तम्। करयोरङ्गुष्ठादिष्वङ्गुलिष्वित्यन्वयः। करयोरित्युभयोः युगपत्र्यास उक्तः। तद्वाद्यत्वयोरिति।
तक्क्व्येन करयोर्ग्रेहणम्। अस्त्रन्यासोऽयमुक्तः। पञ्चाङ्गविषये तु नायं न्यास
दत्यववोद्ययम्। सुधीरित्येतदिव्यणोति—कस्यचिदिति। कस्यचित्तन्तस्येत्यर्थः।
एतद्य कनिष्ठादिक्रमत्विमत्यादिषु प्रत्येकं संबध्यते। यया + + ॥१४॥१५॥
मृले तेनेव दग्र दिगः क्रमाद्यययेदित्यन्वयः। क्रमग्रव्दाभिप्रायमाह—दिग्री
दिग्रेति। चकारेण कस्यचिदित्येतदाक्षयते। तत्तदुचितक्रमेण बभ्रीयात्। सर्वमन्त्राणां पूर्वांग्नेयादिक्रमेण बन्धनम्। कस्यचित् तु दिग्र्ध्वविदिगधीभागक्रमेणिति मृलाग्रयोऽत्र दिग्रेतः। पञ्चकमेवेति। पञ्चाङ्गयोगिष्वेतदिति। सामान्ययं
प्रकल्पनेति। कमौङ्गतयाचमनं विष्टरोपवेगः प्राणायामिलिपन्यासावृष्यादिन्यासी
ङ्गुलिष्वङ्गुलिन्यासस्तालत्रयदिवन्धनं दृद्यादिष्वङ्गन्यास दत्येतत्ववें सर्वमन्त्राणां
समानम्। किञ्चेतत्वर्वमैकेकस्य सामान्यम्। विग्रेषासु वर्णन्यासादयस्तत तत्रावगन्तव्या दत्यभिपायः। क्रमोऽन्य दत्यनेन विष्टरोपविग्रनानन्तरमेव तालत्वयादिकरणमित्यसौ वा क्रमोऽभिप्रेतः। तदुक्तम्—विष्टरोपविग्रनानन्तरमेव तालत्वयादिकरणमित्यसौ वा क्रमोऽभिप्रेतः। तदुक्तम्—विष्टरोपविग्रनानन्तरमेव तालत्वयादि ॥१६॥

किञ्चिक्जिपिलेति + + मूले शङ्घमित्यस्यायमर्थः। शङ्घं मपादमस्तेण प्रचाल्याक्षनो वासभागे मण्डले निधाय तिसान् मूलेन पुष्पगन्धाचतं निद्धिय्य जलेनापूर्यं मूलेनावाहनाङ्गन्यासादि विधाय पूज्येदिति। गुरूपदभेनेति। साङ्ग्यास्त्रासे विभिन्नो वोक्तः। तदुक्तं—मूलेन संपूर्यं हृदयेण चन्दनं शिरसा पुष्पाः चतच्यः शिख्याङ्गुष्ठेन विलोलनं कवचेनावकुग्छनं नेत्रेणावलीक्षनमस्त्रेण दिग्वस्थनं पुनर्जलं संभोध्यादित्यात्तेजोऽस्तमावाद्याङ्गानि च क्कत्वा सूलं ज्ञाविति। गुरूपदभेनत्यत्वाभिप्रायभेदमाइ—वामखासायत दत्यादिना। अर्ध्यमण्डलमर्ध्यं पात्रस्य शङ्घस्योचितं मण्डलम्। तच्च वत्तम्। तत्र शङ्घपादवलये। गन्धाच्चताः दिक्तिनित पुष्पयहण्यम्। गालिनीं प्रदर्श्येति। सुद्रालच्चगं तूक्तम्—

श्रन्योन्यमावध्य किनिष्ठिकाद्यं ज्येष्ठाद्यं चाप्यथ श्रेषिताङ्गुलीः । श्रद्योन्यमावध्य किनुज्ञितायिकाः परिश्रमय्य प्रकरोतु गालिनीम् ॥ इस्ती परावृत्त्य किनिष्ठिकाद्यं तर्ज्योद्यं च प्रकरोतु गारुडीम् । बिश्वातु सुद्रामवलिकतायुजां चलत्तदन्याङ्गुलिकृष्ठपितकाम् ॥ किनिष्ठिकानामिकयोः करद्वये प्रदेशिनीमध्यमयोर्युगं मिथः। व्यत्यस्तवज्ञात्रमधोमुखीकतं प्रकल्पा मुद्रां प्रकरोतु सौरभीम्॥ द्रति।

तीर्धमावाद्येति अर्कविक्वाद्वाद्यान्ताद्वेत्यववोद्यम् । लोलिन्येति । गालिन्येत परिभ्रममात्ररूपा लोलिनी भवति । नेत्रेणावलोक्येति । पञ्चाङ्कसंभवे तु जलादिभिः संपूज्येति मूलेन पूजोक्ता । भगवन्तमिति । लब्धलेऽप्यादरार्थमुक्तम् । करकोदक दति । सामान्यार्घ्यपात्रं करको ग्रह्यते । ततः किञ्चिदादायेति । करकादेव प्रङ्के जलं किञ्चित्रिष्ठचेत्यर्थः । त्रिधा प्रोच्चित्वेति । पूर्वं फडन्तकारेण पूजोपकरणानां गन्धपुष्पादीनां प्रोच्चणमिष्यते । सर्वं सञ्चिदानन्दरूपमिति । प्रणवाग्न्यम्तवीजैरभि-मर्भनमुक्तम् । यद्वा गन्धपुष्पादिकं सदूपेण दीपादिकं चिद्र्पेण निवेद्यादिकमा-नन्दादिरूपेण भावनीयमित्युक्तम् ॥ १७ ॥ १८ ॥

लीकिकमाक्तालङ्गरणम्। यद्दा यथावत् प्रयजैदिति स्वितम्। तदाइ—निजसञ्चत इति। न्यासस्यानिष्वति। यथावदित्याक्तपूजापूर्वकमित्यनेनोक्तम्। लिपितत्त्ववण्डिल्लादिन्यासस्यानेषु तत्त्तनन्तैरिति भावः। पीठन्यासस्यानेष्विप पूर्वं पूजा
क्रियते चेत्तदनन्तरं मूर्तिमिष्टावाहनाद्यपि क्रत्वा मन्त्रन्यासस्यानेषु पूजा कार्येत्ववबोड्च्यम्। त्राक्तानमलङ्गत्वेति। मूलेन चन्दनेन ललाटादिष्वनुलेपनादिकमुक्तम्।
सासनमूर्तिपूजापूर्वकमिति। पूर्वे गुक्गण्यस्थाने ॐ गुर्वोसनाय नमः ॐ गणपत्यासनाय नमः दत्यासनपूजां क्रत्वा तद्दन्मूर्तिपूजामपि क्रत्वा तत्त्वन्त्वेण तांस्त्व
सङ्क्त्यर पूजयेदिति भावः। यथावदित्यनेनैवेतदिप स्चितम्। देवम्यानिति।
'यात्याभ्यां यत्त्वरूपं स गुरुः स्थादित्येतदेवाभिप्रेतम्। त्र्वभिप्रायान्तरमाह—गुरुध्यानमुक्तमिति। स्वान् महागुरुनिति। महद्यहणं तथानुसन्यानार्थम्। त्रभिप्रायान्तरमाह—गं परमगुरुभ्यो नम दत्यादिना। गुरुसमध्यादयोऽप्यत्र यथाक्रमं
पूजनीया एव। स्वय्वदेनास्त्रदृगुरुपूजन्मिति ज्ञेयम्। त्रयमिष्ट प्रयोगः। गुरुणां
चलारि स्थानानि विभाव्य पूर्वोक्तसमष्टिमन्त्वेण सामान्येन पूजयित्वेभित्रतुर्भेयतुर्षु
स्थानेषु पूजयित्वा परवर्कादिभिरिप तत्तरस्थानेषु यथास्वं पूजयेदिति। मूलेऽन्यतस्थिति निजदित्त्वणत दत्युक्तम्॥ १८॥

रत्तं धमें द्वषतनुमिति । धर्मादिभिरेव पीठपूजीता । श्रतापि वा यथावदित्यगुषङ्गः । यथावद्यजिति सम्बध्यते । तदिभप्रायमाह तत्रेत्यादिना । मूनेऽग्नी धर्मसित्यन्वयः । वषतनु ऋषभाक्षतिः रचीदिशि ज्ञानिसत्यन्वयः । हरिमिति सिंहाभिपायम् । महति भूताकारं वैराग्यमित्यन्वयः । श्रताधारशत्त्र्ये नमः धर्माय नमः दत्याप्रायम् । महति भूताकारं वैराग्यमित्यन्वयः । श्रताधारशत्त्र्ये नमः धर्माय नमः दत्यादयो मन्त्रा जिल्लाः । गात्रग्रहणाद्वर्मादीनां पीठपादत्वं सभ्यते । गात्राणीषीकाः ॥ २०

तारवर्णेर्विभिन्नेरिति। अं सूर्यमण्डलाय नमः इत्यादिमन्त्रा उत्ताः। सन्तादींस्वेति चकारेण तारवर्णेर्विभिन्नेरित्येतदनुक्षस्यते। आत्मयुक्तानित्यतापि समानमेतत्। आत्मण्ड्रेनात्मान्तरात्मपरमात्मान उत्ताः। शक्तीरिति नवशित्वद्यी
केसरेषु। नवमी मध्ये कर्णिकायामित्यर्थः। शक्तयस्तत्तत्मवरणे वच्चन्ते। यथा
लिपिपटले—मेधा प्रज्ञा प्रभा विद्येत्यादि। सूर्यमण्डलादिवर्णाः सिद्धा एव। खेता
कर्णिति सर्वपीठं सामान्येन नवशित्वर्णाभिधानम्॥ २१॥ २२॥

विन्यस्य किषा कोषि तेति सिनयमं कलगिनधानमुक्तम्। तत्र प्रयोगक्षमं दर्भयति—गालिविन्यसनादिकमिति। मूले तदुवरीति वस्त्रान्तरितत्वं सर्वेत्र द्रष्ट्यम्। तिगुणेन चेति सस्त्रादिग्रहणम्। तेन तन्मन्त्रेस्तन्तुविष्टनं लभ्यते। यथावदिति तिलयवमाषमात्रान्तरेणित्यर्थः। यद्वास्त्रचालनमूलगन्धालेपनादि स्वितम्। लघुनेति गुल्गुलुग्रहणम्। अलिव्वति पदं + तारजापीति तेन पूजािप कार्या। शोषणाद्यनन्तरं चैतद्भवति॥ २३॥ २४॥

न्यस्येति कुम्भस्योत्तानोकरणमर्थिसद्यम्। अव्वताद्यायुतिमिति गन्धपुष्पाच्चतेग्रुद्धधान्ययुतिमत्यर्थः । सनवरत्नकमिति । नव रत्नानि प्राणाग्निहोतन्यासे वच्चन्ते
—चाद्यास्ते सप्त वर्गा दत्यादि । सहकषादिकान्तगैरिति । कषिति चकारी
विवच्चितः । अ दत्ययमन्ते गता येषां त आन्तगाः । कषादिकास्य त आन्तगास्रिति
समासः । लिपिवणीनां प्रतिलोमपिठतानां यहणमेतत् । तैः सह जलैः पूर्यदिति
तेषां सक्षदुच्चारणमुक्तम् । अभिप्रायान्तरमाइ—ित्रण दति । कषादिकान्तगैन
मात्वकामन्त्रेण सह पूज्येत् । बहुवचनं तु तस्य तिरुच्चारणार्थमित्यभिप्रायः ।
अचरीष्रधिविपाचितैरिति । तदुक्तं व्याप्तिपटले—चन्दनकुचन्दनेत्यादि ॥ २५ ॥

दशमूलपुष्पदुष्धाङ् विपन्नभीत्कथितैरिति। दशमूलानि + + दुष्धाङ् विपन्नभीणि चौरवचाः अध्वत्यवटोदुम्बरप्जचाः तेषां त्वनः उत्कथनमग्नौ पचनम्।
त्वयाणां मूलपुष्पत्वग्वर्णानां पृथक् सह वा कषायजलमभिप्रेतम्। तेषां च यावन्त्रीयांशं कथनं भवति। स्तनजदुमन्यभैसाधितैर्वेति। चौरव्वच्लग्भीकृषितं जलमभिप्रेतिमिति न्नेयम्। संयत्धीरित्थेतदाश्यं दश्यिति — विनापीति।

मूले कषायोदकपूरित इत्युपलचणम्। येन कलग्रपूरणं क्षतं तदवग्रिषेण पूरित इति। विलोख सम्यगिति यथाविद्दलोडनमुक्तम्। विधिना विलोखोति ग्रङ्घ-पूरणोक्तप्रकाराभिप्रायम्। तदाह—समूलेन हृदयेनित्यादिना। ग्रङ्खपादन्यासादि-स्यभण्डलमग्रनान्तं गालिनोप्रदर्शनादिसोममण्डलाभिमर्भनान्तं च न कार्यम्। अन्यत् सर्वमानन्दरूपान्तं कार्यभित्यभिप्रायः। काथोदकापूर्णमुख इति। कषाया-

युक्तजलानामन्यतमेनापूर्णमुखे ईषत्पूर्णमुख इत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥

विविधमिति। वच्यमाणमन्त्रदेवतानां श्रात्यादित्येऽन्तर्भावादिति भावः।
मन्त्रिणा गन्धाष्टकेन कते कलग्रेऽनन्ता तस्य शिक्तः स्थादिति। गन्धाष्टकेन करणं
सम्पादनं तज्जलिनिचिपेण तन्त्रयीकरणम्। किप कर्णोकर्चूरम्। सानिध्यकरिमिति
प्रतिमाद्यभिप्रायम्। लोकरज्जनक्षदिति साधकस्थानुलेपनाद्यभिप्रायम्। क्रीवरं बाला
स्रस्क कुङ्कुमम्। अपरं वैष्णवम्। दलं + रुधिरं कुङ्कुमं कुशीतं रक्तचन्दनं रोगं
जलम्। स्रपरं शैवम्। सानिध्यकरं चेत्येतिदिहापि समानमवबोद्यसम्॥२८—३०॥

प्रागुदीरिता इति व्याप्तिपटल इति भावः। गुरूपदेशक्रमत इति न प्रागु-दीरित इह क्रम इति भावः। तहर्श्यति—श्राग्नेयसीरसीम्यक्रमेणेति। विदा-नित्यावाहनप्रतिपत्यभिन्नत्वमुक्तम्। श्रभिप्रायान्तरमाह—मण्डलमन्त्राणामिति। मूले विनियोजयेदिति। कषायोदकपूरित इत्युक्ते श्रहोदक इति श्रेषः॥ ३१॥

याः पञ्चाम्यत्वला इति ता अपि मङ्घोदके विद्वान् विनियोजयेदित्यभिष्रेयते।
ताञ्चापि प्रागुदोरिता एव। तारपञ्चभेदसमुस्थिता इति। तदुक्तं—वर्णेभ्य एव
तारस्येति। अनेन तारांभैः मङ्घोदके कलात्रयतया पूजनमपि स्चितम्। अभिप्रायान्तरमाइ—अकारादिकलान्यासानन्तरमिति। तत्त्ववेदिन इत्यनेन 'भूतेन्द्रियार्थेरुद्दिष्टस्तत्त्वपञ्चविंमतिक इत्येतत्पञ्चपञ्चकं लभ्यते। यथा ब्रह्मकलासु पृथिवीवारघ्राण्वचनगन्धयोग इत्यादि। केचिद्दचनादि हित्वा मनोबुद्धप्रहंकारिक्तत्तेननां
योजयन्ति। मतान्तरमाह—लं पृथिव्याक्षन इत्यादिना॥ ३२॥

मूले मप्तासकस्येत्यस्यायमर्थः । सप्तासकस्तावत्रणवस्तस्य यौ पश्चभेदत उत्तरी भेदौ यित्राम्तास्यौ तौ यतः परावत्यन्तस्त्व्मौ तत दतरैः स्यूलस्त्व्यांगैः सह न सर्वत्र पठ्येते । दह तु ताविप विनियोजनीयाविति ।

अभिप्रायान्तरमाइ—प्रतिप्रान्तकलावाइनमिति। यतः परौ ततः प्रतिप्रा-न्ताख्याविति यतोऽत्यन्तस्त्वी ततः प्रतिप्रान्ताख्यावेव। प्रत्तय दक्काज्ञानिक्रयाः प्रान्तौ चिदानन्दौ त एवानयोराख्याः। न लकारादोनामिव सृष्टि ऋिषित्याद्याः प्राख्या दति। तदेतद्दर्भयति—एवमिति। विनापि मन्तैरिति स्थूलैर्भन्तैरित्यर्थः। न पटेप्रते परै: सहेत्यत्राप्यभिप्रायान्तरमाइ—तत्नेति। प्रागुज्ञकलानामपराणि पञ्चकान्यपि सन्ति प्रतिप्रान्तयोस्वपराणि न सन्तीति मूलाग्रयः॥ ३३॥

मूले प्रथमप्रकातिरिति । श्रांतिशान्तयोः पञ्च मन्त्रा उत्ताः । प्रथमप्रकातिरिति श्रांतिग्रहणम् । प्रथम इति वा पदम् । इंस इति इंसः श्रु विषदित्येष उत्तः । चतुर्थस्तत्पदादिक इति शान्तस्य मन्त्रदयमुक्तम् । तत्पदादिकस्तत्सवितुरित्येषः । इच्छादिकलाभ्युपगमे लकारादिपञ्चानामेवैते मन्त्राः स्युः। तत्र प्रथमप्रकतिरकारः तारस्य प्रथमीऽग्र इत्यववोद्वयम्।

्यतुर्णवतीत्युपसंचारः । इचाष्टविंग्यत्यञ्चागच कला उत्ताः । पञ्च च मन्ताः । तथा च विणवतिरेव मन्त्राः सन्ति । श्रवापरापि कलार्थाद् ग्राह्या सा माहकैव । यदा विन्दुकलानामन्त्या चकारकलानन्ता । श्रयवा सोमकलास्वमाकलान्त्येति ।

श्रभिप्रायान्तरमाइ — व्रिणवितिक्तावाइनानन्तरिमिति । श्रयमिह सूलार्थः । चतुर्णवितिश्रव्देन चतुर्णवितितमस्य ग्रहणम् । चिनवितमन्त्रावाइनानन्तरं चतु-र्णवितितमः । तेषामात्मा सती स्वयं देवतापि शङ्के श्रावाद्य कलगे पूर्वतामिति । देवताग्रहणं च सूलाभिप्रायम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

मूले ग्रत या दित हंसः ग्राचिषिदित्यायृचां विनियोगक्नृप्तिम्ता तास्तारस्य पञ्चिमः कलाप्रभेदैः पृथायुज्यन्त दित सम्बन्धनीयम्। एकैककलावाहनानन्तरः मिति। पृथगित्यस्यार्थोऽयमुक्तः। ग्रकारकलादिष्वित्यकारकलासु ब्रह्ममन्ते तदीयपञ्चकमन्त्रे चेत्यर्थः। यदैकैककलाप्रब्देनैकैककलावर्गी ग्रह्मते। अत्र पृथगिति पञ्चानां पृथगिव योगो न संभूयैकैकतेत्वयर्थः। ग्रकारकलादिष्विति विकल्पाभिप्रायम्। ग्रकारकलासु ब्रह्ममन्त्रे तदीयपञ्चकमन्त्रे वा योग दित ॥३६॥

मूले जुर्यादिति। तत्र तत्र प्राणप्रतिष्ठामन्त्रेण प्राणप्रतिष्ठां च जुर्यादित्यन्वयः।
समान्ति इति + + ॥ ३७॥

प्रीक्वापूर्विमिति प्राणप्रतिष्ठामन्त्रोद्धारः । अवासुष्येति यस्य प्राणाः प्रतिष्ठाख्यास्तस्य तथा निर्देगार्थमुक्तम् । यथाऽकारकलानामित्यादि । एतच सकलीकरण्डिप्युक्तं भविष्यति । यथा तवेव व्यापककलानामग्नेश्च प्राणप्रतिष्ठां कुर्यादिः
व्यादि । प्राणका इति प्राणा इत्युक्तम् । यथा अकारकलानामित्यादि । अमुष्यग्रब्दं
प्रीचित्यर्थः । स्थितेति स्थित इत्युक्तम् । तथित्यमुष्यग्रब्दं प्रोचित्यर्थः । तद्दित्यपि
तथा । एवं चतुर्भागोऽयं मन्त्र उक्तः । अवार्थभेदं दर्भयति – प्रीक्तेत्यादिना ।
आपूर्विमित्याकारः पागमन्त्यः तत्पूर्वकं भावमुक्तेत्यर्थः । तत्तत्पद्योतनार्थं इति
साध्यनामाभिप्रायम् । तथा सर्वेन्द्रियाणीत्यपि तथिति वाक्यम् । तथित्यापूर्वं तत्तत्पदं
विक्ते त्यर्थः । वाङ्मनसग्रहणमिति । यथा वाङ्मनश्चन्नः स्रोजनाणप्राणा इति॥३८

सुत्रामवत्तरीतग्डुलानीति चित्रिकागतानां यहणम्॥ ३८॥

मृले पुनस्तीयगतं देविमिति। चतुर्नवितमन्त्रात्मा देवतावाद्य पूर्यताम् इत्युर् त्रस्य तथावाद्यितस्य यहणम्। साध्यमन्त्रानुरूपत इति तोयगतिमत्यधःसंबन्धः। ग्री मन्त्रस्तदा साधियतुमिष्यते तदानुरूप्येण कलग आवाद्यितिमिति मन्त्रवाचि त्वाहेवस्थेसं निर्देशोपपत्तिः। सक्त निक्त स्वित प्रियम्। स्वासनातमुक्तम्। तत्व क्लान्यासः सक्त निक्त स्वासानिति व्यासानिति हि सेवापटल भाविप्रिक्त ययेति भावः। कलान्यासस्विह कलावाह नानन्तरिमध्यते। तत्पू जानन्तरमेतदावाह नं भवित। दह मूर्तिक ल्पना तु कलावाह नतोऽपि पूर्वं स्थात्। यदुक्तं — तत्त मूर्ति मन्तेण मूर्तिं सङ्गल्यावाह नेत्यादि। उपचारानित्य ध्यादि ग्रहण्म्। श्रङ्गपूरण्विति। तदुक्तं — समूलेन हृदयेनापूर्येत्यादि। अर्घादि प्रत्यक्रम दत्य नुष्ठानक्रम उक्तः। द्रव्यदेवतासम्बन्ध स्वतातम्बन्ध दिवा दिवा ति द्रव्याणामध्यदि नां देवतया तैक्ष्ण्याणाया यः संबन्धः स तया तेषामिकात्यभावात्मक द्रव्यर्थः। + + + ॥ ४०॥

मूल श्रासन्खागत द्रत्युपचाराभिधानम्। पूजितं पीठमासन्तया प्रयोजयेत्। श्राचम श्राचमनीयमेव। वसनं + समनः पुष्पम्। वन्दनं नमस्तारः। यत्तु सपर्या-सप्तमम् तज्जलाद्यमुपहारविधानमिति तद्विक्तल्याभिप्रायम्। तदा च खागतस्य न षोड्यस् ग्रहणमिति ज्ञेयम्। तासामेकांशमाश्रयेदिति। देशकालाद्यनुसारेण् पूज्यभेदानुसारेण् चेति भावः। श्र्यामाकं [श्र्यामा]। श्रजं पद्मम्। पङ्कराज्देन पिष्ट-मार्द्रभृतमुक्तम्। तुलस्याविति + एतानि दश्र पुष्पाणीति + तथिति रक्ता-नीलोत्पलाभ्यां सह द्वादश्रसंख्यार्थमुक्तम्। पार्थं +। खागमोक्तानि यानि चेति। तथा चोक्तम्-श्र्वेतार्कं करवीरकं च कमलं धुत्तरकारम्वधे

राजाकी च सिताम्बुजं च तुलसीसाशोकसद्यम्पकैः।
कद्वारं बकपाटले वकुलकं दे मिल्लिके मालती
पालाशस्थलपद्यदर्भेदमनापामार्गटूर्वाङ्कुरैः॥
तद्दयस्थिशमीवृष्ट्यक्तकैः पुत्रागनागासनैनेन्द्यावर्ततमालकुलविजयामन्दारकाश्मीरकैः।
शस्तान्युत्यलकणिकारकुसुमैः कादम्बलैल्लान्यथो
नीलं चोत्पलमित्यमूनि कुसुमान्युक्तानि श्रवान्यलम्॥
श्रमोजीत्पलबन्धुजीवविजयापुत्रागनागान्यथो
जातीकुन्दकुरण्टचम्पकजपायूथोरमापाटलैः।
बिल्लाशोकच्यारिकुलदमनैमन्दारदूर्वादलैनेन्द्याह्वाप्यपराजितिति कुसुमान्युक्तानि श्राक्तान्यलम्॥
शस्ते दे तुलसी सिताम्बुजमथो रक्तालपाशके
जातीकुलककमाधवीदमनकैः पुत्रागनागासनैः।

नन्यावर्तंश्रमीस्थलाव्यविजयासनामिकाचम्पकैविंत्वं चोत्पलकेतकानि च नवं कुन्दं तथा पाठलम् ॥
लच्मीदेविसहासभद्धसुसलीभीतेन्द्रवत्त्रः सदाभद्रा श्रीपतिलङ्किता च दश्रमी दूर्वाय जस्बुच्छ्दम् ।
लज्ञारं करवीरमेकदलकं पद्धं कुशं कैरवं
रक्तं चेति विलोमतोऽधिकप्पलं पुष्पं भवेदैण्यवम् ॥
स्र्याग्न्योस्त्रिविधानि चापि कुसुमानीष्टानि विभ्नेश्रितः
शाक्तान्यप्य शान्यवानि च तथा स्कन्दार्यचण्डादिषु ।
शाक्तान्येव मनोजवागिरिस्तादुर्गाष्टमात्रियाएस्भोजासनदेवराजकमलाः पूज्यास्तया वैष्यवैः ॥ दित ।

तत्तन्मन्वेरेव सर्वेत पूजा भवति॥ ४१—५३॥

मन्त्री नीचैरित्यताभिप्रायमाह—धूप इति । अत्र ॐ नमः परावित्यत सूलं वा प्रयोक्तव्यम्। गन्धादिदान इत्यन्तं वाक्यम्। आसनाद्यपचारेषु तु सर्वेत्र मूलमेव भवति। अभिप्रायान्तरमाइ—अथवेत्यादिना। प्रतिषु तु स्वात्मसंस्थामजां शुद्धामित्यायू द्यम् । अयमत्र स्नानक्रम इति । यदा मण्डले सा सा प्रतिमा कल्यते तदैवं प्रयोगोऽर्थासभ्यते। यानेनिति। यानसप्यखादिकं प्रतिमाईं तैजसं ग्रह्मते। सीपचारमिति । सानोपचारैर्वच्यमाणैः सहेत्यर्थः । पीठं समर्प्यति । पूजितं स्नान-पीठिमत्यर्थः। अर्घादिकमित्यर्घादित्रयग्रहणम्। प्रागुपचाराणां यत्षोडगानां विधानं तत्प्रधानतयैवित्यवबोद्धव्यम्। तेन तेषामन्याङ्गतया प्रयोगोऽन्येषामि केश-प्रसाधनादीनामवान्तराणां प्रयोगोऽपि स्यादेव । केशप्रसाधनादीनि लीकिकान्धेव । तानि पञ्च दत्त्वा कषायोदकेन स्नापयेत्। तच कलग्रपूरणोक्तमेव। पञ्चगव्यपञ्चा-मृताभ्यां स्नानिमत्युभयोः कलशत्या पूजापि स्चिता + + गन्धशब्देन चन्दन-ग्रहणम्। यदा "चन्दनागुरुकपूरपङ्गं गन्धिमहोचिते" दस्रोतद्भिप्रेतम्। गत्धप्रव्देन प्रागुतं सं स्वमष्टगतं गरहाते। दिव्यगत्धशब्देन + + पुषादिशब्दैः पञ्चभिरुदक्षण्यः सम्बन्धनीयः। पुष्पाणि पद्मानीति। फलानि कादलादीनि। मन्त्रीदकमब्लिङ्ग गुडवाक्याचिभमन्त्रितसुदकम्। ग्रध्यीदिपूर्वकिमिति। क्षिप्रसाधनादिपञ्चकं दत्तार्घादितयं दत्ता कषायोदकेन स्नापियतार्घादितयं द्वा पञ्चगळेन सापयेदित्यादि। गत्थानुलेपनगत्थोदकसानादिषु मकदेवार्घादि-त्यं भवति । मन्त्रोदकस्नानानन्तरमप्यर्घादि देयम् । कलग्रपूजायान्तु तत्रेव भावनया स्नानप्रयोगः। स्नानानन्तरं यानमारोप्य स्वस्थानप्रापणमर्थसिषं भवति।

द्रतिशब्दः स्नानप्रकरणसमास्यर्थः । भूषणन्यासानन्तरमिति । यत तु भूषणानि न संभवन्ति तिद्धषयमेतत् । यद्वा तिपुरोक्तक्रमेण भूषणन्यासमाचरेदित्येतदिव-चितम् । तेनैतदिप स्चितम् । यत भूषणानि समर्पयितुमुचितानि तत्रेचैव भूषण-न्यासो न न्यासावसान दति । यद्वा अयमपर एव तत्तत्त्वल्पप्रसिद्धो भूषणन्यासः । तदुक्तम् + + + । सूले सुसितेनेति प्रसङ्गादिह निवेद्यमुक्तमित्यवबोद्यम् । क्वते निवेद्ये चेति वच्यमाणत्वात् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

वर्णेर्मनुप्रपृटितैरिति । दीपसुचै: प्रदापयेदिति यद्देवे दीपेन मूलमन्तेण वा प्रजनसुक्तं तदनन्तरं सूलपुटितैर्माहकाचरैर्गन्धादिमिन्धीसक्तमात् पूजयेदित्यर्थः ।

सकलासु मनुदेवतास्ति । विश्वाशिवशक्त्यादिषु सर्वासु समानमेतदिति भावः । मन्त्रीति वर्णानां बिन्द्वन्तत्वं मूलपुटने प्रणवादित्वं प्रणवनमोन्तत्वं चोक्तम् । प्रथमत द्रति परिवारपूजातोऽपि पूर्वभित्यर्थः । अनेन परिवाराणामिप गन्धादिभः स्वस्त्रमन्त्रेण पूजा स्वितिति ज्ञेयम् । अयं प्रयोगस्त्रेलोक्यमोहनमिति प्रथित द्रत्युपस्तारेण सम्बन्धनीयम् । सीम्यपूजास्तेतदुचितं न क्रूरास्त्रित्यनेन स्वितम् । यद्दा काम्यपूजास्त्राद्वित्तरि स्विता । अत्र माद्यकायां केवलवर्णेरेव पूजनमर्थोद्ववित । अत्राभिप्रायान्तरं दर्भयति—पुनः पुष्पाञ्जलिमित्यादिना । पुष्पाञ्जलिरयं मूलेनाद्वस्था स्थात् । यद्दान्धैरि स्वागमान्तातमन्त्रे स्ववाचका पारायणादिभेदैरप्यभिप्रयते । प्रसरपुष्पाञ्जलिमिति । स्वावयवशक्तीनां स्वान्तर्मूर्ति- शक्तीनां स्वावरणशक्तीनामिप क्रमेण स्वास्त्रतः प्रसरक्वते तु पुष्पाञ्जलिमिति भावः ।

एकाचरादिमन्तैरिति परादिमन्त्रोपलच्णम्। यद्दा यद्यपि वर्णेर्भनुपपृटितैरित्युक्तम् तथाप्येकाचरादिमन्तैः पुष्पाञ्चलिरवश्यकार्यः। समष्टिमूर्तेनिष्पन्नलाद्
व्यष्टिमूर्तिनिष्पत्यर्थलाचास्य पुष्पाञ्चलेरित। यद्दैकाचरेण परादिमन्त्राणामिप
प्रणवप्रभतीनां ग्रहणम्। परादिक्तम इति। पूर्वं परापुष्पाञ्चलिस्तः पश्चन्तीपुष्पाञ्चलिरित्येवंविधः क्रम दत्यर्थः। परादिक्तलायोग इति। विश्वयोनिमहासत्रेत्याद्याः कलाः। ग्रत्र प्रणवादीनां व्यापकवुद्या हृद्ये पुष्पाञ्चलिः। महासत्तादोनां मूर्धादीन्येव स्थानानि। तदिभधानं तु प्राप्तस्थानानवसानार्थं तेन यत्रागुक्तं
सूर्धस्तनदयम्लाधारित्वति तस्थापि विकल्येन परिग्रहो भवति। ग्रक्तिषु वा
स्वनदयनियम इति ग्रं नम इति पूर्ववहृदये हं नम इत्यप्येवमेव। तथिति मूर्धादिस्ववित्यर्थः। श्रूत्यादीनां प्ररोक्तान्येव स्थानानि। तानि च मूर्लाधारिलङ्गमूलनाभिस्ववित्यर्थः। श्रूत्यादीनां प्ररोक्तान्येव स्थानानि। तानि च मूर्लाधारिङ्गमूलनाभिस्ववित्यर्थः। भूत्यादीनां प्ररोक्तान्येव स्थानानि। सूर्धादित्विति मूर्धभूमध्यहनाः
स्वलग्दलिक्वताम्नमध्यललाटेषु न्यस्तव्यानीति। सूर्धादित्विति मूर्धभूमध्यहनाः
भिग्रहणम्। पुनः समस्तव्यस्तेति। ग्रत्न तत्सिवतुरित्येषेव ब्रह्मगायत्रोष्यते।

वच्यतीति। नरसिंहपटलेऽनुष्टुप्पटले चेति भावः। तत्सामान्यमन्त्रेरित्यक्नेभ्यो नमो लोकपालेभ्यो नम इत्यादिभिरित्यर्थः। प्रसरपुष्पाञ्जलिरिति। इह गम्बादि-भिरभियजेदित्यभिधानात् पुनः पूजापि कार्येति ज्ञेयम्॥ ५७॥

मूले हृद्यं सिशर इत्याद्यावरणप्रकरणम्। दिशास्त्रस्त्रं चेत्यस्त्रस्य चतुरा-वृत्तिभैवति। मन्द्रीत्यङ्गमन्द्राणामन्ते नितयोगोऽप्युक्तः॥ ५८॥

हारो मौतितम् कलायं + ललनाशब्दः स्त्रीवचनः । प्रधानतनवः प्रधानाभि-मुखाः । यद्दा प्रधानदेवताक्ततयः । तदाइ—पच्चान्तरिमति । निश्चाचरो निर्ऋतिः । श्रहिपतिरनन्तः । जात्यधिपति सुरतेजः प्रस्तयो जातयः । श्रयमिह प्रयोगः । दृद्धिः सुराधिपतये वन्त्रायुधायैरावतवाहनाय सपरिवाराय नम द्रत्यादि ॥ ५८—६२ ॥

रथचरणं चक्रम्। यचिरप्रभा विद्युत्। करिवन्दं [नीलवर्णम्]। य्रावरणं पूजानन्तरिमिति। परादिपूजामन्तर्भूतिपूजामिप क्रात्वा पुनरावरणपूजित्यपि स्वितम्। यद्दान्तर्भूतीनामिप स्वादावरणपूजा। प्रमरपुष्पाञ्जलिवेलोम्धेनिति। यथा लोकपालेभ्योऽङ्गेभ्यो नमः। पुनर्व्यस्तममस्तानुष्टुप्त्वयिमत्यादि याविद्यव्योग्धे नमः। यच्द्रम्म ॐ नमः। पुनर्मूलेन पुष्पाञ्जलिरिति। यर्घ्याद्यष्टकमित्यर्घ्यादित्यं जलगम्यादिपञ्चकं चोक्तम्। निवेद्यपात्रिमिति। देवतायतो निधानमर्थाद्धभ्यते। जलगम्बादिपञ्चकं चोक्तम्। निवेद्यपात्रिमिति। देवतायतो निधानमर्थाद्धभ्यते। मूलमन्त्रतेजसीति। पात्रोदरे मूलाभिमर्थनमूलयन्त्रभावना वोक्ता। लिपियन्त्रं क्यिकायां वा मूलयन्त्रं भवति। यम्तिकारणिति। पूर्वमस्त्रेण प्रोच्चणमिति कार्यम्। प्रञ्जपूरणवदम्हतीकरणादि कार्यम्। कवचास्त्राभ्यामिति। कवचेनावं कुण्डनमस्त्रेण सतालत्रयदिग्वन्थनं चेति विभागः। परिषेकादिकमिति। परिष्विकोपसर्थनाचमनग्रहणम्। सरिभसंहारेति। तदुक्तम् + + ॥ ६३॥ ६४॥

मूले क्रते निवेद्ये चेति परिषेकादिकं प्राणाइतयश्रेत्येतावदेव प्रसिद्धेर्लभ्यत इति । श्रङ्कुराप्णगतक्रमेणिति । यदुक्तं—वक्क्यादिप्रवीन्तिममिति । यदा वन क्रमेण तत्र न्यस्तानि तेनैव क्रमेणिहानीय प्रागादिपरितः स्थापनीयानीति । विष्णवे नम इत्यादिमन्त्रीरिति । यदुक्तं —वैष्णव्यस्त्य पालिकाः वैरिश्चरो घटिकाः भौवाः प्ररावाह्या इति ॥ ६५ ॥

मूले उपलिप्य कुण्डमिति होमप्रकरणमारभ्यते। प्रधानकुण्ड उपलेपनमात्रमेव संस्कार उक्त:। श्रतामिप्रायं दर्भयति—उपलिप्येत्यादिना। चकारेणित्युपलिप्य चेति मूले पदान्वयोऽप्युक्त:। खननोडाराविति। वज्ञाकारेण कोष्ठेन कुण्डतले खननं तदुङ्कृतमृदश्चोडरणमभिप्रेतम्। पूर्णं हृदेति। श्रडमृदा खातपूरणमुक्तम्। समीकरणमस्त्रेणिति। पूरितमृदो हस्ताग्रेण समीकरणमेतत्। श्रस्त्रेण कुट्टनिति। दृशेकरणम् । वर्भणित्यादि चेत्यन्तं वाक्यम् । कलारूपतत्त्वकल्पनिति । श्रान्यतीताद्याः प्ररोत्ताः पञ्च कलास्तद्रूपाणं तत्वानां कल्पनं तत्वर्धात्तमन्त्रभेवति । श्रवेण
वजीकरणिमिति + + दृदयेन चतुष्पयीकरणिमिति + + कवचेनाचपाठनिमिति
+ + कुण्डसंस्तारा द्रति । विस्तारोऽयिमिति भावः । मूले व्यतिसंचिप उत्तः ।
मध्यमक्षृप्तिमाष्ट—श्रयवेति । मूलेन वीचणमस्त्रेण प्रोचणमस्त्रेण कुदृनं वर्मणास्युचणिमत्येषामिष्ठ ग्रहणम् । स्वरणयोग्या द्रति । तदुक्तम्—उदगायतां पञ्चादित्यादि । प्रकल्पयेद्योगिवष्टरिमिति दर्भनिर्मितवष्टरन्यासः । तत्र शाक्तपोठपूजाप्युक्ता।योगग्रहणान्मन्त्रिण्व्याचैतदवगमः । श्रमिप्रायान्तरमाष्ट—योगविष्टरिमत्यादिना । पीठसमष्टिर्वायं मन्त्रो विवच्चितः । तदा तु शाक्तपोठे तेन पूजनं स्थात् ॥६६

मूलेऽथविति। प्रकारान्तरेण रेखाविधानमुक्तम्। प्रकल्पयेद्योगविष्टरिमत्यनुषङ्गः। यद्दा समुख्योऽत्नाभिप्रेतः। षट्कोणावृतित्नोणके ख्वरण्योग्या रेखा
विलिख्येति तदनुषङ्गेण संबन्धः। ग्रुप्तोक्तविधिनेति। गुप्तं त्रैपुरम्। वच्यति च—
वक्केः पुरिद्वतयेत्यादि। महागणपितपटलोक्तविधिना चेति। वच्यति च—ित्रषट्कोणोक्तसित इति। चिकोणचयमिति। + + + मन्त्रविश्रेषानुसारेणिति + + +
प्राणाग्निहोत्रविधिनापौत्ययमिप विकल्प एव। वच्यति च—शक्तेः सन्त्वनिधनमित्यादि। अनलस्थाने योगविष्टरं कल्पयेदित्यनुषङ्गः। यद्दा ख्वरण्योग्या रेखा
विलिख्येत्यनुषङ्गेण संबन्धः।

श्रवाभिप्रायान्तरमाह—मूलाधारेऽपीत्यादिना । श्रव लिप्राब्दः समुचयार्थः । मूलाधारे हि ततानलस्थानमुक्तम् । ततश्चायमर्थः । न केवलं कुण्ड एव योगविष्ठरं कल्पयेत् श्रिप तु मूलाधारे प्राणाग्निहोतन्यायसिद्वे श्रावसयीयकुण्डेऽपीति ॥ ६०॥

मूले तत्राघो सहतुमतीमिति। इल्लेख्या श्रतेरवावाइनसकलीकरणादि पूर्वसृत्तम्। सहतुमतीमिति। विशिष्टफलयोग्यृतुयुक्तामित्यर्थः। सीन्दर्यकान्त्याद्यतिश्रयेनातीन्द्रियामा भवति। सकलजगन्मयोमिति। श्रतिपटलीक्तलचणमित्यर्थः।
गुरुरेव वागीश्वर इङ्गाभिप्रेतः। श्रत्नाभिप्रायान्तरमाइ—उभयत्नापीति। श्रत्न वागीश्वरोऽपि पृथक् तत्र विष्टरे मूलमन्त्रेणावाइनसकलीकरणपूर्वकं कर्ण्यते। सहतुमतीं बाह्य इति। सच्छन्देनैव तदीयाकारविषावुक्ताविति भावः। मूले तद्योनाविति।
पण्वेनैव देवभूतस्त्रेन्द्रियाक्तकानुसन्धानमग्तर्गम्यते। श्रत्नाभिप्रायान्तरं गुरुजनीपरिश्रेनित्येतदनुषङ्गसिषं दर्शयति—मण्यादिजमित्यादिना। पात्रेणानीयिति शरापरिश्रेनित्येतदनुषङ्गसिषं दर्शयति—मण्यादिजमित्यादिना। पात्रेणानीयिति शरापरिश्रेनित्येतदनुषङ्गसिषं दर्शयति—मण्यादिजमित्यादिना। पात्रेणानीयिति शरावेणानीय नाभौ दर्भसंस्तरे निधायतत्ववे क्रियते। क्रव्यादांशं परित्यज्येत्यङ्गारकणं
वेणानीय नाभौ दर्भसंस्तरे निधायतत्ववे क्रियते। व्यादांशं परित्यज्येत्यङ्गारकणं
दर्भीद्योतं वा क्रव्यादांश्वद्वा नैक्टंतभागे जह्यादित्युक्तम्। वीचणादिभिरिति।

वीचणप्रोचणताडनाभ्युचणग्रहणम्। शिवशक्त्यात्मककुण्डलिन्धेति। यदुक्तम् उभयतापि वागी खरी कल्पयेदिति । तत्र प्रथमं वागी खरान्तर्नीत्वा तती वागी खरी निषित्तं तत उत्पन्नं च विभावयेदित्यभिप्राय:। प्राणाग्निहोत्रविधिनेति। ॐ ह्रीं चं मूलमुक्का परंच्योतिषि जुहोसि सोहं हंस: खाहेत्याद्युकारान्तं होस उत्तः। तमः निमिति कुण्डलिन्यात्मकस्य यहणम् । बैन्दवानिनिति विकोणान्तर्गतावसयीया-क्तिक्तः । यद्यव्यति—सृलाधारितकोणशक्तिबिन्दुमध्येत्यादि । तद्गिमध्ये कुण्ड लिनीशिक्तरविखता। सैव शिव: शिक्तय भवतीत्वेषां भेद:। शिवग्रहणं तत्तच्छिकि मद्भिप्रायमेव । यदुक्तं — श्रक्तिसत्ससुचयार्थं दति । वागीश्वरीवागीश्वरासनाय नम इति च। अस्तमास्त्राच्येति। तारशस्युचारणेन दादशान्तादेतदित्यवबोदव्यम्। पात्राग्नाविति। इदानी पात्रगतोऽग्निः कुग्डकल्यितवागीश्वरान्तस्तदिन्द्रियरूपेण गुरुरेव वागी खर खेत् तदन्तरिन्द्रिय रूपेण कल्पयेदिति न्नेयम्। परिभ्याम्येति । तदिन्द्रियमयनवुद्धेरति प्रतिपत्तव्यम् । शिवबीजवुद्धेरति । शिवीऽसी वागीखर एवेति। अत्र गुरूपदेशेनेत्यन्थो वाभिप्रायः। प्राणाग्निहोत्रविधिनेत्ये तिक्छिथे गुरौ च विविचितम्। तत्रश्च तमानं शिष्यस्य नासिकाद्वारेण तदीयः मूलाधारं नीला तत्रोक्तप्रकारेणास्त्रतसावणान्तं विधाय तमनि शिष्यस्य क्रियाः यस्यभिमान्यात्मरूपं खासमार्गेणानीय खान्तर्मू लाधारं नीलैतसर्वं कला वागी-म्बरान्तर्नीत्वा तदिन्द्रियरूपेण विभाव्योक्तप्रकारेण देव्या योनी चिपत्विति। यदु^{क्तं} तत्साधकेन यत्नविशेषण्युत्तः सन्निति ॥ ६८ ॥ ६८ ॥ ७० ॥

ततः प्रविन्यसेदित्यादि समर्वाङ्गेष्वत्यन्तं वाक्यम्। यत विभावसोर्जिह्वामन्ति देंहे गुरोः खदेहे विन्यसेदित्येतदपि यभिप्रेतम्। तेनाधुना खात्मन्यकः पीठन्यास मृतिकत्यनावाहनादिपूर्वकं जिह्वाङ्गमृतिन्यासं मानसपूजाञ्च कालाग्याला संस्रिक्तम्नाविष सर्वे कुर्यादिति सिद्धं भवति। तदुक्तं—पूर्वसाध्यमन्त्रन्यस्तदेही ऽश्विमन्त्रजिह्वादिन्यासं च कालारभतेति। काल्याणरेतस इत्यकः।

अनलेराघींत्यादिपदं जिल्लानां विशेषणम्। अनलो रेफः। ईरो यकारः। अर्घी अर्घीण जकारः। यथा स्त्रंग हिरखायै। ष्र्यं गगनायै दत्यादि। दिव्यपूजास्तित। तत्तन्मन्त्रदेवतैकात्स्यसिद्धार्थास पूजास्तित्यर्थः। यदुक्तम् अस्य शक्तित्विमध्यत दत्यादि। स्पर्भव्यापिन्यादिशक्तिं समारभ्येत्यादि च। विपश्चितित। तास्त्रयवान्तरभेदत्वसुक्तम्॥ ७१॥ ७२॥ ७३॥ ७४॥ ७५॥ ७६॥ ७०॥

सुरा दति । जिह्वास देवादीनां क्रमेण पूजनमप्युक्तम् । जिह्वास्विति काम्यक्रूर कर्मविषयमेतत् । दिव्यकर्मस्वीम्बरस्येव पूजा । तदा चाम्नेरास्यगतायां क्षणाः ख्यायामेव जिह्वायां होम:। कुत:। वक्तैकोकरणादेर्वच्यमाणलात्। काम्यादिष्वपीखरिवषय एवमेव स्थात्। देवादिविषये तु तां तु जिह्वां कण्णायाः स्थाने कणां
चेतरस्थाः स्थाने कल्पयेत्। तदुक्तं—यद्देवतालेन विविच्चता या जिह्वा तद्देवताचेने
तां मध्ये संस्थाप्येति। मध्ये च कोणषट्के चेत्यत्रापि समानमेतत् सर्वमित्यवगन्तव्यम्। मता इति तत्तन्मन्त्रजपपूर्वकत्यं स्चितम्। इहैतदपि सिष्ठं भवति। यत्
कल्पान्तरसिष्ठं तत्तदिभिप्रेतफलकरं देविपत्थगन्धर्वादिवाचकं मन्त्रान्तरं तदपीहोपलचणीयम्। किन्तु सामान्यपटलोक्ता न्यासा न कार्याः। तेषामीखरात्मकव्यादिति। तत्य यक्षवणमन्त्रादीनां प्रयोग एव वच्चते तदप्युपपन्नं भवति
इति। प्राय इति विश्वमूर्त्यादीनामनिर्वाच्याभवसिष स्चितम् ॥०८॥०८॥८०॥

मन्त्री प्रविन्यसेदित्यङ्गन्यास उत्तः । सन्त्रीति वच्यसाणाग्निमूलमन्त्राभिज्ञत्व-मृत्तम् । यद्दा हृदयाय नम दत्यादीनां पटलारश्च उत्तानां योग उत्तः । श्रभिप्राया-न्तरमाह—सर्वज्ञादिप्रयोग दति । सहस्त्राचिषे सर्वज्ञाय हृदयाय नम दत्यादि । यद्दा मन्त्रीत्यग्निमूलमन्त्रस्य षषां खण्डामां योगोऽपि स्वितः । यथा ॐ वैष्वा-नरसहस्त्राचिषे सर्वज्ञाय हृदयाय नम दत्यादि । पीठमूर्तिपूजादिकं चाङ्गन्यासात् पूर्वमिति वाक्यम् । कर्तव्यमिति श्रेषः । श्रादिशब्देनाग्निमूलमन्त्रेणावाहनादिक-सृत्तम् । सर्वे चैतदिह सक्तलीकरणविधिनैवार्थादवसेयमिति ज्ञेयम् ॥ ८०॥ ८१॥

मूले विन्धस्येदित्यष्टसूर्तीरिति भावः। यद्यावदिति चतुर्धीयोग उत्तः। अभिप्रायान्तरमाइ—यद्यावदित्यादिना। अग्न्यादिपदाष्टकम् 'अग्निं प्रज्वलित-मित्येतन्मन्त्रगतसुबन्तपदाष्टकम्। यद्या ॐ ज्ञीं अग्निये जातवेदसेऽग्निये नमः। ज्ञीं अग्निये सप्तजिह्वाय प्रज्वलिताय नम इत्यादि। यद्वा ॐ ज्ञीं अग्निं वन्दे अग्निये जातवेदसे नमः। ॐ ज्ञीं प्रज्वलितं वन्देऽग्निये सप्तजिह्वाय नम इत्यादि। विष्व-देवसुखाह्वयाविति। विष्वसुखो देवसुख्योत्तः॥ ८२॥ ८३॥ ८४॥ ८५॥

पुनिरत्यादि यजेदित्यन्तं वाक्यम् । सम्यगिति परिस्तृतौ परिसमूहनपर्युः चण्योः पुनः परितो गन्धपुष्पाराधनमग्नेः समूलमन्त्रेण पूजा चोता । श्रिभप्रायान्तरमाह—सम्यगितीत्यादिना । परिषेको दिचणादिदिक्त्रये जलेन सेचनपूर्वक-मैशानादि परितः सेचनम् । तिष्विति पूर्वेदिशि न परिधानम् । ततस्त्रत परिस्त-रण एव पूजा स्यात् । सर्वेश्वर इह चतुर्थी भवति । अध्ये च कोणषद्के च जिल्लाभिरिति वाक्यम् । गन्धादिभिर्यजेदिति चानुषद्भः । केसरेषु चाङ्गमन्त्रीरिति वाक्यम् । गन्धादिभिर्यजेदिति चानुषद्भः । केसरेषु चाङ्गमन्त्रीरिति वाक्यम् । तेषां क्रमश्च 'हृदयं सिश्चर इत्यत्नोत्तः । तती बाह्य इति दलाभिप्रायम् । इह षद्कोणाद्यतिक्रतेणक इत्यत्न षद्कोणाः सन्ति । तद्वहिस्त्वष्टौ दलानि

चिन्तनीयानि । यदा तान्यपि पूर्वमेव षट्कोणादिलेखनसमय एव लेखनीयानि । यदा तु खचरणयोग्याः प्राणाग्निहोत्रविधिनापीति वा तत्र सर्वाण्यपि भावनी-यान्येविति बोद्यसम् ।

ततोऽग्निं मनुनानिति पुनरिप प्रधानपूजोक्ता । सा लर्वागेव कार्येति दर्भयति—पुनर्वेखानरमन्त्रेणेति । मात्रभैरवाद्यतिरिपोति । वच्यति च त्रिपुरापटने
—संपूच्य योनिषु च मात्रगणमित्यादि । तह्व हिन्तीकपाला इति सामान्य सिष्टमेतदिति भावः । मन्त्रोति प्रणवयोग उक्तः । श्रभिप्रायभेदमाह — मनुनेति । वैजारनोससा इत्यादिवणैः षडङ्गानि कल्प्यानि ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८० ॥ ८८ ॥

हाशब्दी जटावचनः। नमतेति शार्ङ्गिणस्त्रिमूर्तीन् प्रति वचनमिति ज्ञेयम्। जिह्वा ज्वालारुचः प्रोक्ता इति । नतु प्रागुक्तहारस्पटिकादिवर्णा इति भावः।

वराभययुतानि चाङ्गानीति वाक्यम्॥ ८८॥ ८०॥

संस्तृतेन घृतेनित खचरणोत्तसंस्ताराभिप्रायम्। यत चरणेऽभियोतनाभावस्तत्राप्यभियोतनार्थभिभयोतनोयोतितेन चेत्युत्तम्। सुवादिसंस्तारोऽपि खचरणीत्त एव। अत्राभिप्रायभेदं दर्भयति—आवरणपूजानन्तरमित्यादिना। निरुद्ध
वायव्येऽङ्गारानिति वाक्यम्। आज्ये चिष्टविति तत्र संस्पर्थनमुत्तम्। सर्वत्राज्यसंस्क्रियायामेव मन्त्रोऽवबोद्धव्यः। एतदेविति ताभ्यामेव कुणाभ्यामस्त्रेणैविति
न्त्रयम्। आज्य दति आज्यस्य मध्य दत्यर्थः। द्वदा सहिति। + + सर्वे मन्त्रा
दत्युत्तानां सीमादिमन्त्राणां ग्रहणम्। स्वाहितीति + + संस्कृतेन धृतेनित्याज्यस्य
संस्कारष्य्कमृत्तम्। अभियोत्यत दत्यभियोतनम्। नेतं वत्नं च तदुद्योतितं
प्रकाणितमुद्धाटितं येन धृतेन तत्तयोत्तम्। तेन मनुनेति। पूर्वीद्वृताग्निमन्त्र
वतः। विश्र दति नात्र नियमः। तेनाष्टादिसंख्यापि भवति।

विद्यतचतुष्ट्येति । महान + + महाव्रतमौपनिषदं गोदानिमिति तत्तवरणवणादू ह्यम् । समुद्राहावसानिका इति समुद्राहोऽवसानिको यासामिति समासः ।
समुद्राहेऽग्न्याधानमुपलचणीयमिति केचित् । अभिप्रायान्तरं दर्भयति—तत्त्वलमैसमाप्तय इति । समुद्राह्यावसानिकाश्चेति समासः । समुद्राहोऽपि कार्य एव ।
न समावर्तनमात्रमिति समुद्राह्यस्णम् । आवसानिका गर्भाधानादीनामवसानभाविन्यः पूर्णाह्नतयः । तदाह—तत्तव्कर्भसमाप्तय इति । कार्यो इति च ग्रेषः ।
क्रियाण्ञन्देन तु पञ्चदणानामेव ग्रहणम् । पूर्णाह्नतिस्तु मूलेन भवति । ततः
पितरावित्यग्नेरिति च ग्रेषः । वागीख्वरं वागीखरीं चेत्यर्थः । आक्राह्रदये
स्वापयिव्विति । नात्नन्यद्वासनमात्रमि तु + + + ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

मूले जिल्लाङ्गमूर्तिमनुभिरिति । पीठपूजा प्रागगनेः क्वता चेत्पीठमन्त्रैरिप पूर्वं सकलक ज्जु हुयात । पुनरगने: मूलेन हुला जिह्वा कुमूर्तिमन्त्रे हीम: । पुनर्जीकपा-लादिमन्त्रैरिप कार्य इत्यवबोद्वयम् । जिह्वायामित्यादि दशाहुतीरित्यन्तं वाक्यम् । जिह्वायां मध्यसंस्थायामिति। मध्ये च कोणषट्के च जिह्वामिरित्युक्तत्वादिरस्था मध्यसंस्था भवति। तथा सलिङ्गगुदमूर्धास्येत्याय् तत्वात् कष्णा च मध्यसंस्था भवति । ततश्वायमर्थः । हिरखायां तत्रापि तन्मध्यस्याग्निमूर्त्यास्यवितन्यां क्रणा-यामिति । यत जत्तम्—इदं नेव्रवक्कोदुघाटनमिति । ज्वालावलीतनाविति तस्या विभेषणम्। ज्वालावलय दतरा जिह्वाः। तास्तनुरेव यस्या मध्यसंस्थाया आवन-स्थानीयाया जिह्वायाः सा तथोता। ज्वालाग्रहणेनेतरासां ज्वालालेनावस्थानम्। मध्यस्थायासु रसनात्वेनेत्यपि उक्तम् । अत एव जिह्वायां मध्यसंस्थायामिति जिह्वा-यहणम् । ज्वालानामावलियहण्मने कधाऽव स्थानप्रतिपत्त्यर्थम् । अयमिहाणयः । यदिदं स्वायतनस्यमिनमण्डलं तत्तावदग्नेवियहस्तत मध्ये या ज्वालोर्धा व्यव-स्थिता हिरग्या सा तदात्मा तनाध्यगता त्वग्निर्देवताता तनापि मध्यस्या या जिह्ना तदास्यवितनी क्षणा सैवाला। इतरास्तदिग्रह एव। तस्यां च होम इति। मन्त्रि-शब्देन तन्मन्तेण तदानुसन्धानं स्चितम्। अभिप्रायान्तरमाह -समस्ताग्निमन्ते-रिति। न नेवलिमिहैव प्रागुद्धतेन ऋषि तु तत्पटले वच्छमाणैरपि सम्बद्धादि-मनुभिरन्यैरि यथायोगमिगनमन्त्रैरित्यर्थः। यदा मन्त्री ज्वालावितनाविति जिह्वामन्त्रेस्तदिधष्ठात्रसुरिपतादिमन्त्रेय हुला षसां मध्योचितजिह्वयैकीकरणमिह प्रतिपादितम् । तदुक्तं —पुनरन्यजिह्वामध्यजिह्वायामायोज्येति । सर्वा जिह्वास्ततुः खाक्ततिरेव यस्या दति समासः दति।

गाणपत्थेन मनुनैवंभूतिन दशाहती: जुहुयात्। कथंभूतेनित। ताराद्येदंशिम-भेंदै: सतिति योज्यम्। पूर्वै: पूर्वै: संभविद्धभेंदै: समन्वितैरिति तिषां विशेषणम्। तत्र प्रणवादीनि षड्बीजानि षड्भेदा: स्पष्टा एव। श्रेषान् भेदानिभधत्ते— गणपतय इत्यन्त इत्यादिना। श्रयमिह प्रयोग:। ॐ खाहा। ॐ ह्रीं खाहा। ॐ श्रीं खाहा। ॐ श्रीं ह्रीं खाहित्यादि। श्रत्र वशमानय खाहित्ययं दशमो भेद:। स च पूर्वै: समन्वित: सन् समस्त एव संपद्यत इति॥ ८३॥ ८४॥

सक्तदेतद्वुद्धा इत्वा प्रनर्जुद्धयाच चतुर्वारिमित्येतत्वर्तव्यमिति च्चेयम्। पुनः साध्येन मनुनेत्येतन्त्रूलमन्त्रपूजां विधाय कर्तव्यम्। 'पूजायामप्यग्निकार्ये दिठान्त इत्यभिधानादिति। सर्वे होमिष्विति। + + चनलत्वप्तय दत्यग्न्यात्मकरेवस्य तपैणमेतदिति भावः। चत्र विशेषमाइ—तत्रवर्षेमित्यादिना। चर्र्हीमार्थः।

वच्चित च-सिंप:संयुतेन पयोऽन्धसेति। साज्यचरुणा वेति च। यदा चरुर्ग्य एवायसिंभप्रेतः। वच्चित च-तत्यवैधें स्थापितेऽग्नाविति। पीठपूजादिकमिति मृतिक्ष्यनमादिश्व्देनोक्तम्। अग्निरूपान्तामिति। जिह्वाङ्गमृतिन्धासं मृताचार्यादिन्धासं च कुर्यात्। जिह्वाङ्गाद्यावरणं मन्त्रदेवतावरणं चार्चयेदित्यप्युक्तम्। वक्षैकोकरणमित्यग्निसन्त्रदेवतयोरिति भावः।

सुधीग्रन्देनैतसर्वं लब्धव्यमित्यिभिप्रयन्नाः —सुधीरितोति। तस्यैवार्यान्तरमाः —ग्रास्मविदेवतेक्यिमिति। विद्विदेवतेक्यं तावत् पूर्वं काल्यतम्। तेनासनी नाडीद्वारेक्यमेतिदिति भेदः। जिल्लाङ्गादिमन्त्रेदिवस्य च परिवारमन्त्रेहीम ज्ञाः। महाव्याद्वितपश्चमित्रव्यादिसमापनिमित्तापि समाननेव। तदुतं—परिवारमन्त्रहोमवामन्तरं पूर्णाद्वितं काल्याग्निनममाप्तिरिति। पुनः सावरणां देवतां तेषु संपूज्येति विधानादिः प्रसन्नपूजादिक्रमेण प्रागारब्धपूजा-परिसमाप्तिरिप कार्येत्यवबोद्ध्यम्। सूले तान्त्रिकाणामिति + +।

पुनः साध्येन सनुनिति दीचाङ्गतया प्रधानहोस उत्तः। तद्धे पुनरपि विधि-वत्पूजा कार्या। होमबहुले तु तमिनं विद्वत्य पृथक् पूजियत्वायं होमी भवति। तदाइ - कुण्डान्तरेष्विमिति। कुण्डान्तराणि प्रागुक्तानि कुण्डानि। कार्यतु सम्यगिति मृत्तेन । पच्चविंगतिसंख्यं इत्वेति पीठमन्त्रहोमानन्तरमेतत् । पुनर्जिह्नाः ङ्गादिहोस उत्तवत् पूर्णाहुल्यन्तं कर्तव्यः। यदा प्रधानद्रव्यहोमानन्तरमेव जिह्वा-क्रादिहोम: स्यात्। विवरण ग्राज्येनेत्यादि हुनेदित्यन्तं वाक्यम्। प्रागुत्तः स्याज्येन साध्यमनुनित्याज्यस्यानुवर्तनात्ति दिकालोऽत्रोत्तः। दत्यादीति विधान प्रोत्तद्रव्यहोमविकल्पो महाव्याहृतिहोमादिकं चाभिप्रेयते। सूले सुधीरनल्रहम्य इति सुधीग्रव्दः साध्येन मनुना हुनिदित्यतापि सम्बन्धनीय:। तेनैतत् स्वितं भवति। इयमानं द्रव्यं रसास्तरूपेण दैवविग्रहे लगायालान्तं समर्प्यमाणं तत्रश्च फलामृतरूपेण त्वदादित्वगन्तं नि:सरत्तदिन्द्रियरोमकूपेभ्यो बहलसुधाधाराः रूपेण प्रवर्तमानं सारंस्तदाप्ताव्यमानविग्रहं देवपादाज्ञगतमीलं साध्यं च सारन् जुहुयादिति। यदा पूर्वीक्तनाडीसन्धानप्रक्रियया साध्यं देवेनैकीभूतं सारंस्तेन फलामृतेनामुतं विभावयेदिति । द्रव्यमि तदीयसामान्यकृपं वा तदीयान्तः करणा दिवर्गविशिष्टं वा प्रतिपत्तव्यम्। सूले त्वियती ग्रुडिः साधकस्यार्थांदुता। विवर्षे तु पृथग्वस्तारेण श्रुडिकथनिमत्यवगन्तव्यमिति ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

द्रविधानप्रोत्तेविति । सर्वास्त्रिप मन्त्रदीचास सिंपःसंयुतिन पयोऽन्धसिर्धितत् सामान्येनोत्तम् । तन्त्रान्त्रविधानप्रोत्तेद्रविति विशेषेणिति भेदः । तत्रस्र यत्र स्वितः धान द्रव्यभावस्त्रत्व सामान्यद्रव्यमेवेतद्योग्यं भवति । यथा मात्रक + + ति । अय तत्ति दिधानेषु विविधानि सन्ति द्रव्याणि । तेषां केन परिमाणिन होमः स्यादित्य-पेचायामेति द्ववरणमारभ्यते—द्रव्यविधानप्रोक्तेरित्यत्नेति । अय यजमाननामादि-दोषस्चनसंभवे तद्दोषनिवृत्तिकरं नैमित्तिकं दर्भयति—एवंविधिष्विति । पञ्च-विंग्रतिवारिमत्युपलच्चणम् । दोषगरीयस्त्वे संख्यावृद्धिरिति ॥ ८० ॥ ८८ ॥

मूले भूभुवः स्वरिति महाव्याहृतीनामुदारः । प्रथमं भूः भुवः स्वरिति पदानि वीणि पुनरेकमिति ज्ञेयम् । तेषामग्नये चेत्यादि चतुर्णांभर्धानां च क्रमेण योजना । अयिमह मन्वप्रयोगः । भूरग्नये च पृथिव्ये च महते च साहित्यादि । सर्वभो देवतामया दति + + ॥ ८८ ॥ १०० ॥ १०१ ॥

पुनरष्टाविति। सहाव्याह्य)तिहोमानन्तरिमत्यर्थः। कर्भवस्थितमुक्तय इति
+ + । इतः पूर्विमिति ब्रह्मापेणसन्त्रोद्धारः॥१०२॥१०३॥१०४॥१०५॥
हते त्विति। बिलवरणारभः। मण्डल इति। यत्र मण्डले कलग्रो वर्तते
तत्रेव।वच्यति च—बिलस्त्रेवं संप्रोक्तः कलग्रात्मक इति। तत्र नचत्राणामिति।
बिलिदेवताय्क्तम्॥१०६॥१०७॥

ताराणामिति। बिलमन्त्रोक्ति होर्षयैक्तेकराध्यन्वयितया नक्तताणां प्रविभाग उक्तः। ताराणां पादाधिकं द्वयं राशिः स्थात्। दे क्तरस्ने नक्तते तियस्य चैकः पादः। अयमेतावानेको राशिरिति। परिमाणप्रदर्भनार्थं चैतत्। तेन पादत्वयमेकं क्षरस्नं तियस्य चार्धमेको राशिरित्येवं सर्वमपि सिद्धं भवति। भेषादिमुक्तेति यावदन्तराल दति। विनियोगोऽयमुक्तः। ख्रत्व व्यवहितमन्वयमाह—नक्ततः संज्ञामिति। नक्ष्त्रमंज्ञापूर्वमिति समासपदं वा। तदा नक्ष्त्रसंज्ञापूर्वे राशि-मुक्कान्तरं देवताभ्यः पदं प्रोच्येत्यन्वयः। सिद्धं मन्त्रमाचष्टे—अखिनीति। द्व्या-द्य दति। क्षत्तिकाचिपादरोहिणीम्गशीर्षापूर्वार्धनच्वत्वष्ठमराशिदेवताभ्यः स्ग-योष्रीत्तरार्धाद्रीपुनर्वसुत्विपादनचत्रमिष्युनराशिदेवताभ्यः। पुनर्वसुपादपुष्याञ्चेषा-योष्रीत्तरार्धाद्रीपुनर्वसुत्विपादनचत्रमिष्युनराशिदेवताभ्यः। पुनर्वसुपादपुष्याञ्चेषा-चित्रक्रकेटकराशिदेवताभ्यः द्व्यादि। श्रिषमूच्चिमिति भावः।

कीचिदन्यया योजयन्ति । भिषादिमुक्कानन्तरं नचत्रमंज्ञापूर्वे देवताभ्यः पदं प्रोचेति । तदैवं मन्तः । भेषाखिनीभरणीक्कत्तिकापाददेवताभ्यः । हषभक्कत्तिका-तिपादरोहिणीम्गग्रीषधिदेवताभ्य द्रत्यादि ॥ १०८ ॥

मूल एवं राशी तु संपूर्णे तिसान्निति । राशिमग्डले संपूर्णे इत्यर्धः । तहि-त्यादि तत्र तत्र वित्यन्तं वाक्यम् । बिलं प्रयोजयेदित्यध्याद्वारेण योजनीयम् । तह-दिति गन्धपुष्पादिपूजोक्तम् । तथिति मन्त्रप्रकार उत्तः । तं दर्शयिति—राष्यिष् मन्देखित । अयमि प्रयोग: । अधिनीभरणीकित्तिकापादमेषराध्यिषपत्यङ्गारकदिवताभ्य दत्यादि । तथा राध्यिषपानां चेत्यत्र च न राष्यादियोग: । अङ्गारकदेवताभ्यो दिवानतंचारिभ्य: शक्रदेवताभ्य दत्यादि तत्तद्राभिष्वेव बिल: राष्यिष
पिलङ्गाद्भवति । यदा मेषाधिपत्यङ्गारकदेवताभ्य दत्यादि । केचित्त्वाचचते ।
राभिचक्र एव चेत्रचत्रकल्पना । तदैवं तन्मन्ताः स्यः । यदा तु पृथङ्नचत्रवक्रं
भवति तदा पृथङ्मन्त्रां ज्ञाः । यथा मेषराभिदेवताभ्य दत्यादि । अधिनीनचत्र दत्यादि तदा च पृथगेव तिथिमन्तैरिप भाव्यम् । वारमन्त्रा अध्येवं
स्युरिति । नचत्राणां सराभीनामित्येतनमूलं साधारणं भवति ॥ ११० ॥

मूले सप्तानामित्याद्यन्तराल इत्यन्तं वाक्यम्। सिंहकरणदेवताभ्य इत्यादि करणबली क्वते तत्रैव वारबलिरित्येके हरदुर्गागुहविष्णुब्रह्मलद्मीधनदवार + + देवताभ्य इत्यादिश्व मन्त्रो भवति। ग्राज्ञान्नेन चायं बलिरिति ज्ञेयम्। बलिस्त्वेव- मित्युपसंहारः। कलगात्मक इति कलग्रगतदेवताप्रधानकं तच्छेषत्रेनेता देवताः प्रतिपत्तव्या इति भावः॥ १११॥

पुनिवेद्यमुद्धत्येति कलग्रक्षतदेवतायामधंक्षतपूजाभेष उच्यते । तत्रार्धसिषं सवें दर्भयति—पानीयमित्यादिना । यथाविधानमिति स्वर्णविहितवदित्यर्थः । गण्डूषदन्तधावनादिकमिति पुनराचमनहस्तम्ञजानुलेपमाच्यभूषायहणम् । पूर्ववत् परिपूज्य वित्येतदिभप्रायं दर्भयति—दर्पणादिकमिति । अत्र मुखवासकर वासताम्बूलादिदानं गण्डूषाद्यनन्तरं विहैव वा स्थात् । दर्पणादिकं विहैविति मूलाग्रयः । दर्पणादिमज्ञवे तेषां तदा तदा प्रदानमि कार्यम् । तदसंभवे तथा कल्यनमात्रमेव भवति । राजोपचारं दक्षेति दर्पणादीनामेव तथा प्रतिपच्यर्थनम्त्रम् । तद्युक्तया सुत्या पुनः सुक्षेति समुचितपुष्पाञ्चल्याद्युपलचणम् । तदाह—पुष्पाञ्चिलं विधायति । यहा यथावत् सुवेति सम्बन्धनीयम् । तदिभप्रायश्वायमुक्तः । पूजायां प्रवरी विभाविति । यथायोगमनयोरन्यतरः कार्य इति भावः । किञ्च प्रवर्णन्देन निवेद्यतोऽपि यष्ठल्यमस्य नैवेद्यवन्दनानीति प्रागुद्दिष्टस्य चरमोपचार-स्याभिहितमिति ॥ ११२॥११२॥११॥॥११५॥

मूले गुर्वाचा दलसिन् पूजाप्रकरणे पूजनीयतयोक्तानां मन्त्रप्रकार उक्तः।
गुर्वाचा लोकिशान्ताः सर्वे पूजामन्त्रास्ते ताराचाश्वतुर्धीनमोऽन्ताः पूजायामपीतिग्रीजना । बलावपीत्यपिश्रब्देनोक्तम् । यद्वाप्यग्निकार्ये द्विठान्ता द्वित सम्बध्यते ।
तदा निवेद्ये बलावपीत्युक्तम् । पूजा स्थादिभक्त्या वियुक्तैरिति वाक्यान्तां + +
मूले तु तदैवाभिषेकारम् उक्तः । यदा यद्वस्थित 'श्रभिषिञ्चेद्यथावदिति' तत्राय-

माग्रयः। पूर्वेद्यः स्नातमुपोषितं ग्रिष्यं वासमी च पुनिस्त्यादिप्रकारेण दत्त-दिचणमात्मसमीपमानीय संहारक्रमिण संहत्य दिव्यं देहं समुत्पाद्य सकली-क्रत्याभ्यर्चे भद्रासने संस्थाप्याभिषिचेदिति।

यत्नैवाभिप्रायभेदं दर्भयति—देवतानु ज्ञया वित्यादिना । उत्तरत द्रत्येतदेव रिग्रानकोण द्रत्युज्ञम् । तत्र खस्तिकलेखनसामान्यसिंडम् । हेमवस्त्रादिसंयुज्ञा-मिति । हेमरत्नादि तस्यां सक् चें नित्तेप्त्रयम् । वसं तु पीठार्थं परिवेष्टनार्थं च । यस्त्रदेवतामिति । तत्त्र व्यान्त्रवास्त्रदेवतामिति भावः । तत्र पीठपूजा निजेव । यस्त्रस्थाङ्गानि + म अङ्गलोकपालादिरावरणपूजित्यवबोडव्यम् । चलामनेनेति । प्रागावाहनसमये प्रतिपत्तिसिंडमेतदिति ज्ञेयम् । प्रदिच्चणं नयिति । मण्डपालिन्द-पर्यन्तदेशे तां कर्करीं नयिति भावः । लोकपालानामिति + म यावयित्तेति तत्त्रदिश्यावप्राप्तिसमय दति भावः । तत्राभिघारमित्याज्येनोपस्तरणमुक्तम् । मण्डल दति तदर्थं स्वस्तिकादिमण्डलं कार्यमिति गम्यते । सक्तीक्रत्येति प्रागुक्तरीत्येति भावः । शिखाबन्धाभिरच्चितं कत्वेति + नेमित्तिकोमिप मण्डलगतकलिये पूजोक्ता । ग्रजं ग्रिष्यमिति कर्माङ्गतया स्नानादिक्ततवन्तमित्यर्थः । दिव्यद्य्या पूजोक्ता । ग्रजं ग्रिष्यमिति कर्माङ्गतया स्नानादिक्ततवन्तमित्यर्थः । दिव्यद्य्या विलोक्येति । + + । मूले ततः परात्मने तनुस्ते ग्रुक्वे सं दत्वा निजतनुमप्ये-दित्यन्वयः । स्वमित्येतदिह सर्वस्वपदेन विव्वतम् ॥ ११६॥१९०॥१६८॥

संचेपतोऽध्वग्रिष्वमिभवते—मन्त्रपदेत्यादिना। संहारक्रमेणेहाध्वानस्तेषां + +
न्यासस्थानान्यप्युक्तानि। सष्टतैस्ति चैरिति। पोठपूजादिसवैमर्थात् कार्यम्। असुकमिति। ॐ मन्त्राध्वानं ग्रोधयामि खाहा। ॐ पदाध्वानं ग्रोधयामि खाहेत्यादि। पूर्वं पदाध्वादिसारणेऽपि ॐ मन्त्राध्वने नम इत्यादि प्रयोगो द्रष्टव्यः।
क्रमेण विलाप्येति मन्त्राध्वनि होमेन ग्रुष्ठे तं पदाध्वनि विलापयेदित्यादि ज्ञेयम्।
तत्रेति ग्रिष्यग्रशेर इति भावः। देवतामिति कुण्डगतीक्ता। जिह्वाङ्गादीनानित्यग्निसंविस्थनां पूर्वपूजितानामिति भावः। प्रधाद्धितित्यमन्त्रकमिति
ज्ञेयम्। मूले वाससी चेत्यादि यदुक्तं तिददानीं भवेदित्याह—सर्वखादिक्रमेणेति।
ज्ञेयम्। मूले वाससी चेत्यादि यदुक्तं तिददानीं भवेदित्याह—सर्वखादिक्रमेणेति।
यथावदित्येतस्याभिप्रायत्यैतावल्बमीक्तम्। पुनरिप तदिभप्रायत्यैव कर्मभेषमाह—तं दर्भसंस्तर इति। श्रात्ययागक्रमेणेति। पुनरस्त्रप्रोचिते ग्रुष्ठे विष्टर
इत्याद्यक्तं सर्वं ग्रह्यते। साध्यमन्त्रन्यासादिक्रमिति स्नानाविधसर्वमिमिप्रेयते।

मूलेऽय पटुरवित्यभिषेक उत्तः । मुख्यवाद्यान्यादी व्याख्यातानि । दिजहोम-कतोऽन्ये च दत्तादानाः + + महार्थे च त्तिया । अत्राभिप्रायान्तरं दर्भयति— अभिषिञ्चतो गुरोरित्यादिना + + + ॥ ११८—१२५॥ दति षष्ठः पटलः । श्रय सप्तमः पटलः ।

अय विशेषप्रकरणं विवृण्वन्मन्त्रविशेषेषु सात्वकायाः प्रथमतोऽभिषेयतामाह — सर्वमन्त्रजपादेरिति । पूजाहोमादीनामादिग्रब्देन ग्रहणम् । न्यासेऽपि लिपेरतः गमाज्जपस्यैवादितयाभिधानम्। लिपिन्धासादिपूर्वकत्वादिति। तदुर्तं - प्राणायामं सिलिपिन्यासिमिति। प्राणाग्निहोत्रादीनामादिभन्देन यहणम्। सर्वमन्त्रमयज्ञान-गतिरूपलेनेति। ज्ञानगितस्तावदियं मात्या ज्ञानं च सकलपदवाक्यादिमय-मर्थावभासकत्वात्। तथा च तत्सर्वमन्त्रमयमपि भवति। समस्तवीधस्थितिदीपि मन्त्रग्रहण्नेतदुक्तम् । मन्त्रविशेषास्तावदिहाभिधेयास्तेषामियं मात्रकासमष्टिरिति। प्राधान्याचेति स्वव्यध्यपेचयेति भावः। वतुमारभत इति। अर्थान्तरं वदन् प्रकरणसङ्गतिमप्याह - सर्वमन्त-मृतगतायग्रव्दायीऽप्यृतः। सामान्यदीचाकथनानन्तर्थमिति। सामान्यदीचायासुक्तायां हि तत्र विशेषस्तत् पूर्वको न्यासजपादिश्व वत्तुसुचित इति भावः। प्रदर्भनार्थं चैतत्। तेन सर्वभन्ताणां स्वरूपव्याप्तिन्यासजपेषु दीचापूजाहोसेषु च सामान्यं तावदुत्तम् । विशेषस्विदानीं वक्तमुचित इति । पञ्चाशदचराणामधिदेवता तदिभमानिनी शिक्तः । ननु यद्येवं कथं मात्रकाविधानमित्युक्तमिति। नैष दोष:। ज्ञानशक्ते: खयं मूर्तभाव: सामा-न्यवैखरीरूपोऽकार:। यदुक्तं—अवर्णविग्रहं देविमिति। तस्या एव सर्वमन्त्र-विभीषलचणव्यद्यावितायां तत्पर्यायवस्या स्यात्। तदवस्यायास्तस्य सूर्तभाव एव मात्रकाव्यापिनो मूर्ध(र्त)दशा नार्थान्तरम्। तदुक्तम् — व्याप्तिमात्रं गुणोन्मेषो मूर्तिभाव इति त्रिधा। इति। श्रत एव वच्छति - वर्णेजाप्यकारजापी वेति।

समस्त्रबोधिस्थितिदोपिकाया द्रत्यिकारफलस्ताम्। त्रिविधं देवतातः फर्लं भवति। तत्र यदवश्यं स्थात् तदिधकारफलस्। साधकाधिकारानुरूपतया विसृत्य पवर्गसिद्धिनित्यफलस् प्रयोगजन्यं काम्यफलिमित। समस्तानां बोधानां विद्यानानां स्थितयो वेदागमकाव्यप्रस्तयस्तेषां दोपिका साधकचित्ते प्रकाशिका तस्या दृति सकलवेदागमकाव्याद्यभिद्यतादिरूपं फलमुक्तम्। श्रभिप्रायान्तरमाइ—समस्त बोधित्यादिना। कस्या एतदचराधिदेवतात्वमुपपाद्यत दृति। तस्या श्रचराधि देवताया एव। का पुनः सा भवतोति तदिहोन्मनीश्रक्तिरित्युच्यते। ज्ञानशिक्ति प्रसरात्मका दृति। ज्ञानशिक्तिते तत्तदर्थाकारं स्वाकारिणाभिव्यच्यते। तत्तदिमर्भश्रव्याकारिण प्रसरतीति भावः। स्थितय दृति तन्मात्रसामान्यविश्रवसूर्ते तथा क्रमण व्यवस्थितानि पर्वाणि। तासां दोपिकिति। स्वान्तर्गतानां तासां स्वेच्छ्या

विद्याविन प्रकाशिके त्यर्धः । उन्मनीशिक्तिरिति । भवतीति श्रेषः । स्वेच्छ्याचराणां तदीयावस्थाविभावनया प्रसारिका हि तद्धिदेवता भवतीति भावः । समस्तानां वोधानामिति । पूर्ववज्ञानशिक्तप्रसरामकानां श्रव्दानामित्यर्थः । तस्य प्रकाशिकाया इति । कायमित्याह — श्रस्ति होति । वाक्यश्रव्देन तदनुगता वर्णपदामकञ्चानशिकायमस्प्रमष्टिलचणा ज्ञानशिक्तिवेवच्यते । समस्ता बोधा इति । ज्ञानव्यक्तोनामेव यहणम् । तस्य सर्वस्य दीपिकाया इति । कायमित्याह — श्रव्दानुविदं होति । श्रव्दनं च तस्याः स्वाभाविको व्यापार इति भावः । स्वेच्छ्याचरैदेवतातन्तं परं ब्रह्म करस्तं विद्यं चाभिधापयन्तो तद्धिदेवता भवतीत्यभिप्रायः । विनियोगोक्तिनिति । मात्यकालौकिकदुः खप्रशमने कात्सदुः खप्रशमने चापवर्गे विनियोगोऽयमुक्त इत्यर्थः । विन्दुविभगीविति । पञ्चद्रश्रवोडशौ स्वरावित्यर्थः । हसाविति तयित्यं स्वर्यस्ति कर्मेति स्वितम् । तद्यथावसरं वच्याम इति । स्त् प्रवरमित्यन्य दप्यस्ति कर्मेति स्वितम् । तद्यथावसरं वच्याम इति । यदिह नित्यप्तकमधिकार-प्रत्ये कर्मेति स्वितम् । तद्यथावसरं वच्याम इति । यदिह नित्यप्तकमधिकार-प्रत्ये चेक्तम् तदुचितमर्थान्तरमप्याह — श्रववित्यादिना । श्रव जपादेः समस्तवोधित्वति प्रायावाधिदेवतायास्य श्रयाचराणामिति योजनीयम् । जपादिशब्दस्याव-तिनीयः । प्रणवानन्तर्यभपीति । जपानामादिः प्रयमो ह्यसौ भवतीति भावः ॥ १॥

मूले सुमितिभिरीरित दत्यनुवादमातम्। अभिप्रायान्तरमाइ—सुमितिभिरिति। मालकासरस्रतीति। तन्लेष्वित्यस्याभिप्रायान्तरमेतदवबोद्यम्। आद्यन्ति। आदिस्तरषट्केऽन्तस्वरषट्के च यौ लघ्ववरी इस्वदीर्वी तयोरन्तर्मध्ये स्थितीरित। यथा अकखगघङ अं हृदयाय नम दत्यादि सर्वज्ञादिपदयोगीऽपि स्थात्। तदुक्तं—मन्तिभिरिति सर्वज्ञादिपदयोगः सूचित दति। ज्ञामादियोग स्ति। तद्वां मन्तिभिरिति सर्वज्ञादिपदयोगः सूचित दति। ज्ञामादियोग दिति। ज्ञां ज्ञीमित्यादिग्रहणम्। नचायं योगो मालकाङ्गेषु नित्य दत्याह — सुवनेश्वर्यादियोगे चेति। ननु प्रण्वादियोगे चेति वक्तव्यमिति। नैष दोषः। स्वनेश्वर्यादियोगे चेति। ननु प्रण्वादियोगे चेति वक्तव्यमिति। नैष दोषः। स्वनेश्वर्यादियोगे स्वितः। पर्वाद्योगस्यापीहाभिष्रेतत्वात्॥ २॥

मूले भाखलपरेंति दीप्तिमद्ग्रहणम्। चिन्ता व्याख्यानसुद्रा लिखितं परं पुस्त-कमेव दिचणवामोध्वयोरधः करयोश्वतचतुष्टयमवबोडव्यम्। श्रच्छाकल्पामिति। स्वच्छाभरणाम्। श्रतुच्छ्यब्दो महद्वचनः। भारतीमिति माढकासरस्रती।

श्रविक्रिश्रव्हा महत्वपात श्रविक्रिश्रव्हा महत्वपात श्रविक्राम्य विश्वमनीपर्यन्ताव-श्रविन्तरमाष्ट्र—भारतीमितीति । भासि नादनादान्तप्रस्वित्तमनीपर्यन्ताव-स्थायां रमत इति भारतीति भावः । परमिति रूपिमत्यनुषद्भः । किं तदित्याष्ट् —चिन्तात्मकमिति । उनानीखरूपलचणिमत्यर्थः । तामित्यव्यपदेश्यरूपाभि-धानादिति भावः । भुवनिद्धर्यदियोगे विशेषं दर्शयति —भारतीं तामिति । तच्छ च्देन भुवने खरी गट हात इति भुवने खरी रूपिणी मित्यु तम् ॥ ३॥

मूले कानन हत्तेति। कं गिर:। न इति नासिका। अपरगली गलपृष्ठभागः। जठरानन्योरित्यत्रापि दृद्यादिपदानुषङ्गः। व्यापकसंज्ञानिति दृद्यादिपदैर्त्वयः।

सन्दीचित इति दीचापटलादनुष्ठानक्रम:। पूजा त्विह वच्यत इत्यवबोडव्यम्। विमलधीरिति गुडचित्तः। अभिप्रायान्तरमाइ—विमलधीरितीति। वित्तस्या प्यचिपेण हि स्मृतिसंभव इति भावः। तत्पारायणव्यास्यवस्थानिमिति पारायणमि प्रथमपटलोक्तमचराणां व्याप्तिरेव तदविस्मरणेन तत्प्रतिपत्तियेथावसरं तत्र्यास्थ लचितः । गुरुणानुशिष्ट इति । मन्त्रोपदेशानन्तरं तज्जपक्ष्राद्यप्युपदेशनीयिति स्चितम्। करयोरङ्गन्याससु प्रागुक्त एवाङ्गुलिषु क्रमादङ्गीरिति।

अभिप्रायान्तरमाह—गुरुणेत्यादिना। तलादिष्विति। तलयो: पृष्ठयो: पार्ष्ट-योचेत्यर्थः। दचकनिष्ठायङ्गुलिष्विति। व्यतीहारेणिति ज्ञेयम्। दचक्येष्ठायङ् गुलिषु वायं न्यासः । अङ्गुलिपर्वेखित्यग्रीपलचणम् । यदाङ्गुलिपर्वाग्रेष्टिति पाठः। कासामिवाङ्गुलीनां पर्वाग्रेषूभयाङ्गुष्ठपर्वेद्याग्रेषु चेति भावः। व्यती हारेण क्रमेणैव वायं न्यास:। सृष्टिन्यासोऽयं भवति। चादिव्यत्क्रमेण संहार-न्यास:। यादिकाद्यादिक्रमेण स्थितिन्यास: इति चावबोद्यम्। एवं कानन-हत्तेत्ववापि स्वात्। भूतिलिपिन्वासे तु विशेष:। अ इ उ ऋ ॡ ए इत्वादि पञ्चनं कादिषान्तं च ल सहेत्ययं वर्षेक्रमः। तेषां खे खे स्थाने न्यासः। विन्दीर्ष विसर्गाभावादभयत्र सह न्यासः । यवर्गकादिपञ्चवर्गः षडङ्गविधिरिति ।

न्यासान्तरमाइ—सामान्यपटलोक्ता इति । सर्वेत्रेति सर्वेष्विप मन्त्रेषु न केवल मिइविति भावः। तत्क्रमसु इज्जेखानुगमीचित्यात्तदीयपटले वच्यते। तेषु व न्यासिष्वकारो योजनीयः। तत्तन्यन्वयोगेन तिद्वधानादकारस्य मात्वकासंग्रहरूप वात्। यदच्यति । गुरुणानुशिष्ट इति । ब्राह्मो मुह्नते उत्यायेत्यादि सर्वेमपि सिंबं भवति । गुरुसमष्टिमन्त्रेण ग्रिरसि वन्दनं सत्वा स्नानादावित्युक्तनयेनाकथादिवगँ वयेण मुखमध्यपादेषु व्यापयाऽङ्गन्यासादि क्ववा प्रितमायारेफहकारेरकारान्विते द्दीदशान्तादिषु चतुर्भूतीरिपि विभाज्य मानसपूजां विधाय कर्मसमपेणादि विद-धीत। तथा स्नानादाविप दृष्टव्यम्। नित्यि चिपिन्यासे क्षते प्राणास्नि हो त्रादिवयं विधाय मन्त्रोदयादि सर्वे देहन्यासे मालकान्यासं पञ्चविंग्रतितत्त्वन्यासं च क्रवी श्रितः श्री:सन्नितिरत्यादिन्यासं कुर्यादित्यादि । श्रीकग्छादिन्यासं केशवादिन्यासं च कुर्यात्। यदा श्रद्धशापि सिवन्दुक द्रत्यादिन्यासाः कार्याः। ततो माहकायाः सर्गादिन्यासं प्राक्ततस्वन्यासं चेत्यादि प्रणवन्यासानन्तरं षड्भिवंगैं; प्रौववद्गीलक न्यासं सप्तमवर्गेण तत्न तत्न व्यापकान्वितं क्वलाङ्गर्थादिन्यासं विदध्यात्। पुनरा-वरणन्यासः। परादिन्यासमिकाचरादिन्यासं च क्वला चतुर्मूर्तयः स्वयक्त्या भाव-नीयाः। जपानन्तरं गुणितयोगादिसवैमप्याचरेदिति। लचं न्यसेदिति सर्वन्यास-जातं क्वला प्रागङ्गादिन्यासादयं न्यासः कार्यं द्रत्यवबोद्यम्। यावता कालेन चतुर्मासादिलचणिन संस्था सम्मादियतुं शकाते। तावतः कालस्य याविद्दनं सा संस्था विभज्य प्रतिदिनन्यासजपयोः संस्था सम्मादनीयेत्यवबोद्यम्।

श्रभिप्रायान्तरमाइ—सुनियत इतीति। स्थानासनयोर्जपे विकत्यः। श्रादि-शब्देन मूलेऽन्तेऽयुतमिति जपसंख्यायां पूरितायां जपशेषतया होम उतः। श्रिप यजेदिति। न जपमेव केवलं कुर्यादिति भावः। श्रभिप्रायान्तरमाह—श्रिप यजेदितीति। पुष्पाञ्जलिनमस्तारादोनामादिशब्देन ग्रहणम्॥ ४॥५॥६॥

मूले व्योमावि:सेति यजनार्थं पद्ममुचते। व्योन्नि हकारे आविर्भूतः सकारो व्योमावि:सः। तदाइ—इकारसकारावुद्धताविति। इसीरिति बीजेन व्यक्ततया दीप्तकार्षिकमिति पदार्थः। किञ्जल्कालिखितखरमित्यष्टदलेष्वित्यर्थान्नभ्यते। तेषु वेसरस्थाने इन्द्रशः स्वरा लेखनीया दति भावः। प्रतिदलं प्रारब्धवगौष्टक-मिति। प्रतिदलं प्रारब्धानां वगौष्टकं यत्नेति समासः। किञ्जल्लालिखितखर-मित्येवं प्रारब्धानां वणीनामष्टी वर्गाः अष्टमु दलेषु लेखनीया दत्यर्थः। कचट-तपयगादयः सप्तवर्गा लचावष्टम दत्यवबोदयम्। प्रारव्यग्रव्दस्याभिप्रायान्तरं दर्भयति — प्रतिदल्सिति। वर्गाष्टकसुत्तमेव। वर्गाष्टकस्यारमः क्रमेण तेन तदु-व्यास्यादिरूपश्चेषवर्णस्वभावोऽपि गम्यत इति भावः। किञ्जल्कालिखितस्वरमित्य-वापि समानमेतदर्शोद्भवति। यन्तान्तरेष्विप समानमेतत्। यथा आख्यां मध्ये सतारे मनुमय शतसंयुक्तविंगतपुटेष्वित्यत प्रतिवर्ण परितः खान्मन्तवर्णानिप शक्तिती लिखेदिति। ऋगवेदादिगतित्यत्र लेखनं सूचितिमिति चशब्दार्थः। यदा किञ्जल्का-लिखितस्वरमिति किञ्चल्कग्रव्देन तत्स्यानीयदलानां ग्रहणम्। तिनैतदपि स्चितम्। क्षेसरदलसम्बद्धतत्रय्थानीयाश्चतस्रोऽत्र दलपङ्क्षयः सन्ति । कार्णकां परितो वहिर्वहिरिति खरग्रव्हेन खराः स्पर्भी व्यापका बचाविति चलारोऽपि वर्णभेदा लच्छन्ते। चतुर्षु दलेष्वमी चलारो वर्गा इति भावः। प्रतिदलमिति। तहहि-रष्टमु दलेष्वकचटतपयशाद्यष्टवर्गलेखनमुक्तम्। किञ्च प्रतिदलं प्रकर्षेण अ आ द्रत्यारव्यवर्गाष्टकं यत्रेति समासः । प्रकर्षश्चाष्टानां दन्दानामपि पृथक्कम् । तेन तद्विः षोड्यद्लेष्वकारादिविसर्गान्तलेखनमुक्तम्। प्रकर्षेण प्रारब्धानां वर्गाष्टकं यत्रेति च समासः। वर्गाणामष्टकं वर्गाष्ट्रकम्। वर्गाश्चतुर्वर्गाः दातिंगदणीभिप्राय-

मेतत्। तेन तद्विद्वितियह्ले कादिसान्तलेखनमुक्तम्। तथारख्यानामेवं प्रक्रान्तानां वर्णानां वर्गाष्टकिसित्यं लिखितसलिखितं च यतिति समासः। प्रकर्षय वर्गवर्णानां प्रथक्कम्। तेन तद्विद्वित्तुःषष्टिदले चतुःषष्टिवर्णलेखनमुक्तम्। तत्र षोड्यस् खरेषु त्रयोद्य प्रुता यधिकाः व्यञ्जनेषु चत्वारो यमा जिह्वासूलोयोपधानीयो चाधिकाविति चतुःषष्टिः ल्वकारदीर्वाभावे लकारो योग इति। ग्रथ्याग्रासु च सप्तमार्णवयुजा न्माविक्वेन संविष्टतिमत्यन्वयः। चतुर्ष्वियुषु सप्तमार्णः। कीऽसी तदाइ—ठकार इति। दिन्नु वकारः। वर्णाक्रमित्यन्तमेकं वाक्यम्। प्राप्ताद्वित्तं वर्णाक्रमित्यनुवर्तते। सर्पदष्टस्य ग्रिरसि स्मृतं विषधंसी त्यादि दृष्ट्यम्। स्मरणं चैतत् स्वदस्त्रधाराप्नुतसाध्यविग्रहमित्यवबोद्यम्। प्रयायिसदं विश्वमाद्व—विषधंसे गारुद्योग इति। च्होमिति गरुद्वीजािभ प्रायमेतत्। कुत्रास्य योग इति कार्णकायामेव वा दलेषु प्रतिवर्णमणिति ज्ञेयम्। गदी व्याधिः। उपलच्चणं चैतत्। यथोण्यार्तस्यास्तवोजयोगः ग्रिरोर्जार्तस्य चिन्तामण्योग दत्यादि। स्मृतमिति केवलं स्मृतिमातं वा वामकरत्ने यन्त्यमा चिन्तामण्योग दत्यादि। स्मृतमिति केवलं स्मृतिमातं वा वामकरत्ने यन्त्यमा लिख्य तदिभमर्थने स्मरणं वा खर्णपद्यादिषु विलिख्य तद्वारणे स्मरणं वा जला तैलादिषु यन्तं विभाव्य तदा सेकादी स्मरणं वा स्थादिति॥ ७॥

प्रविधाय पद्मितीत्येवसित्यर्थः। दलवाद्ये राणिचक्रमालिख्य तद्विर्भूपुरादि क्यानीयम्। मण्डलानि च तत्वज्ञो राष्यन्तानीति द्युक्तम्। कथितक्रमिणिति। प्रथमं निजम्प्रयतो यथावदित्याद्यक्तक्रमेणित्यर्थः। विधिनेति। तत्नोक्तमनुष्ठान-मुक्तम्। श्रमिप्रायान्तरमाह—पृथिव्यनन्तरमिति। विधिनेत्येतत् प्रविधायेत्यत्रापि संबन्धनीयम्। तदाभिप्रायमाह—प्रविधायेति। विधिनेत्यनुष्ठच्यते। यन्त्वजीवादि सवें तृतीयपटलान्तेऽभिहितम्—इसीरिति यन्त्रजीविमत्यादि। श्रमुत्रेति पृजिते पीठ इत्यर्थः। श्रयान्तरमाह—श्रमुत्रेतीति। नित्यपूजाविधिरयमुच्यते। यदुक्तं यजिद्दनशोऽचरेशीमिति। दीचापूजायां तु कलशं पृजियत्वा तच पृजिति भिदः। मृतिपूजित स्चितित्यनुष्रः। तनुण्यस्य मृत्येर्थलादिति भावः। श्रं सरस्वती-मृत्रेये नम इति मृतिभन्तः॥ ८॥ ८॥

तदनु च कलायुग्मश इति कलाः स्वराः । यथा शं श्रां नमः । इं हें नम इत्यादि । चकारः समुचयार्थः । श्रष्टवर्गांचेति वान्वयोऽभिप्रेतः । तदाभिप्रायाः न्तरमाइ—चाष्टवर्गानितीति । श्रष्टवर्गाच पूर्ववत् । कचटतपयशाद्या लच्ची च । यथा कं खं गं धं छं नम इति । श्रत्र स्वरदन्द्वग्रतीनां व्यञ्जनवर्गश्रतीनां च प्रधानवदाकारोऽभिष्रेतः । ब्रह्माखादोरिति । मातृरित्यश्राहारः । तासामाकारं दर्भयति—अचवलयेत्यादिना। श्रतमखमुखानप्यथो लोकपालानितीन्द्राद्या-नित्यर्थः। श्रतमखमुखाद्यानिति वा पाठः। तिहवणोति—श्रतमखमुखा इति। वर्णान् जापोति वर्णानाभीच्छोन जिपतुं शोलमस्येति तथोक्तः। सुनियतः प्रजपेच तावदित्यस्यैव अयमनुवादः। अर्थान्तरमाह—वर्णान् जापोति। क्रत्सां माहकां वा जपेत्। यद्वा तत्ममध्यात्मकमकारमेव जपेदित्यर्थः। लचं न्यसेदि-त्येतत् क्रत्साया एव। तथा होमोऽपोति ज्ञेयम्॥ १०॥ ११॥

वर्गस्वरत्यादि प्रयोगप्रकरणम्। वर्गशब्देन सार्शग्रहणम्। सार्भस्वरयायंशा इति वा पाठः। कलधीतं सुवर्णं सार्भवर्णानानं सुवर्णमित्यादि द्रष्टव्यम्। इतीत्युक्तोन्मानानुवादः। रुचकमङ्गुलीयकम्। रुचकत्वादेव बालानां ग्रीवाया-मितरेषामङ्गुली च धार्यमवसीयते। तस्य च शोधनपूजाजपसंपातयोगोऽर्थमिड एव। साधकसर्वार्थदायीति।

तदुत्तं—इयं रचः चुद्ररोगविषञ्चरविनाशिनी । व्यालचोरस्रगादिभ्यो रचां कुर्यां दिशेषतः । युद्धे विजयमाप्नोति धारयन्मनुजिष्वरः ॥ दति ॥ १२ ॥

तिवारमभ इत्यत हि तया विद्यया तिवारमिष परिजप्तमभ इत्यन्वयः।
माहकयेत्यर्थः। सुधीरित। देव्याः पादपद्मगलदम्रतमयध्यानस्त्रम्। विद्ययेत्यनाभिप्रायान्तरमाह—कर्णिकाबीजयोग इति। व्योमाविःसेत्याद्युक्तेन बीजिन
योग इत्यर्थः। सहार्थे हतीयेत्यपि स्वितम्। योगश्रायं कत्स्वायास्तद्दर्गाणां
वर्णानामेव वोभयतो योजनम्। पुनरप्यभिप्रायान्तरं दर्भयति—श्रव्यवित।
दशाचरीयोग इति। वच्यति च—मध्ये वद्यचरयोरित्यादि। नैपुराणामिति।
ग्रुडादिभेदभिनानामिति भावः। श्राधारिष्वित। मूलाधारादिग्रहणम्। स्वयं
देवताविग्रहो भूलेत्यादि पूर्वौक्तेऽपि समानम्। परिजप्तमित्यत्व परेः सर्वतीऽर्थत्वात्
विमगदियोगतस्त्रिजपेन सक्तत्यानं भवति। तिवारमित्यनेन चैवं तिवारं
पानावित्तरिप भवतीति ज्ञेयम्। सप्त त्रेयकवर्गैविति। क्रमेण वा प्रत्येकं वा तिवारजप इत्यनेन संबन्धः स्थात्। श्रनेडमूकोऽपौति। जात्या मूकः + + ॥ १३॥

मूले कमलो इवीषधर्षा ह्यो । सर्परपीति न केवलमुक्तारमः । पानेनेति भावः । यभिप्रायान्तरमाह — अप्ययुताभिजप्तमितीति । पूजाहोमादिकमितीति + + + दशाचर्यादियोगोऽचापि जपे यथार्थम्चित एव । इह वचा कल्कलेन विवचिता । व्राह्मीरसं पयोयुक्तं वचापङ्कं वा पयोयुक्तं प्रतिदिनमयुतसंख्यं विभज्य जम्रा पिवेत् । यद्दा ब्राह्मीपृतान्तरोपलचणमतत् ।

यदुत्तम् - पतं खेतवचाचूर्षं कर्षं तुरगगिस्वनी ।

क्षणा हरिद्रासिस्यूखं धात्री किंग्वखभेषजम् ॥

प्रतिनिष्कन्तु संयोज्य घतप्रस्थे विनिच्चिपेत् ।

ब्राह्मीरसचतुष्प्रस्थे पचेन्मृहिन्ना प्रनै: ॥ दति ।

सिंदार्थसिन्धू त्यकणामयोगाबाह्मीसगन्धोत्पनकल्वसिंदम्। ब्राह्मीरसे सिंपिरदं तु रचामेधाप्टतिस्रोस्मृतिकान्तिदं स्थात्॥ इति। नेद्दोपनचणं चैतत्। यदुक्तम्—

ब्राह्मी वचा हिरण्यं सरिषज्ञकन्दं च सर्पिषा मधुना।

पृथगथवाद्यावन्त्या मेधायै लेहयेदलं बालम्॥ द्रित।

कविभवतीति। कविलमितीत्यर्थः॥ १४॥

वर्णीषध्या स्ताभिरिति। वर्णीषधयो व्याप्तिपटल उत्ताः। पकािभः। अमलधीरिति सावधानलमुक्तम्। अभिप्रायान्तरमाइ—कमलिम्ह्या दिना। कामना इह मेधेन्दिरायुरित्याद्युक्ता एव । दश्रशतपरिजप्तेनेत्यतेषां योगः स्थात्। पूजाभिषेकयोरिप तद्योगो भवति। श्रादिशब्देन बीजैर्माहकया च पृथक् पूजादिकं ग्रह्मते। जूंस:योग इति मृत्यु इयोपादानम्। कामनान्तरेष्विप तत्तदु वित बीजोऽभिप्रेयते। यथा अगदे नृसिंहबीजयोगः। + + इत्यादि। नानागुणागण निलयमिति । मेधेन्द्राप्रभृतय उक्ता अनुक्ता अप्यारोग्यादयो गुणा विविच्चिताः । सर्वयोग इति। चूरं कलमेऽपि होमादिकार्यमिति ज्ञेयम्। नानागुणित्यज्ञैवामलधीप द्योजनायामभिप्रायान्तरं दर्भयति—अथवेत्यादिना। सर्वेर्जीजैरिति। मेधेन्द्रादि सर्वगुणानुगुणतया सप्तिम्ति होजै: दुंबीजेन चेत्यर्थ:। प्रागुतावत् तद्यतामात्ववया पृथ्या पूजा भवति। शान्तिन्या + + + दत्यष्टमी शक्तिरुक्ता। तस्या अतृती गुणानुगुणतया दुंबीजेन पूजा भवति । +++ नवरत्नमुद्रिकायामप्यस्य कल्प्रस्य विनियोग इति तददन् प्रागुक्तिचलो इमुद्रिकायामपि। तदाइ — विलो इमुद्रिकेति। मुद्रिकाङ्गुलीयकम्। नवरत्नानीहोत्तान्येव मुत्तामाणिकादीनि। तेषां क्रामीऽप्य यमेव भवति । अकलितसङ्गतिति + + + कलग्रजपपूजा होममहिता चिति । स्थादिति ग्रेषः। + + पटलारको प्रवरं विधानिमत्यन्यदिप विधानं स्वितम्।

यदुक्तम्—प्रान्तिके तु पयः सिर्पिस्तिलचीरहुमेश्वकाः । ग्रम्हताप्रकलां चैव पायसं तत्र कीर्तिताः ॥ गोचीरमधुमिर्पिभरष्टाष्टाहृतयः पृथक् । तैर्मित्रितैस्तथाष्टी च खादिरेध्मैस्र पौष्टिके ॥ द्रित । राज्यं विखद्सै: सजातिकुसुमै: कन्याञ्च लाजै: श्रियं द्धाधीनिथिमाज्यविल्वसितनिर्धान्यास्यसी छ्ने तु। सम्पत्तिं पयसा धतेन मधुनाद्रीजैश्व कीर्तिं लभे ताज्येन त्रियमस्बुजैरमृतया त्वायुर्लिपेहीमतः॥ वश्येज्ञातीकुसुमैराकर्षेत्ववणकङ्गुभिई न्यात्। गरलाक्तोन्मत्तफलैर्बीजैविदेषयेच कार्पासै:॥ इति इला लचं तिलै: ग्रुडैम्चते सर्वपातकै:।

पायसानेन जुहुयान्मन्त्री सर्वसम्बद्धे ॥ इति ॥ १५ ॥

मूल आधारोद्यदित्यादिस्रोकेन योग उत्तः। मूर्धेन्दुं ग्रसन्याः प्रभाया वक्ते पातयेदिति योजनीयम् । सूलाधारचतुर्देलकमलकर्णिकायां विकोणे प्रादुर्भवन्ती यितः भुवनेशीरूपा। तस्या मध्ये गताहिन्दोरुस्यताऽतिस्चारूपा या प्रभा। सा सुषुमान्तर्वर्भना मूर्धानं तसचितं दाद्यान्तं वा प्राप्ता मतो तत्र साधीमुखमहस्रदल-कमलक णिकागतं सोमं वेधपूर्वकं व्याप्नोति । तदेव तस्य ग्रसनम्। तस्या वक्तं च तदा तदधोभाग एव । तत्र तसात्सोमान्सात्वनां प्रतिनोमामुचरन् चनारायकारा-न्तवर्णीन् पातयेत्। तेषां विशेषणं विझिमोमप्रोतानित्येतत्। प्रोतत्वं व्याप्तत्वम्। तदा ह - अग्नीषोमात्मकानिति। दिदिबिन्दुतया वर्णानां पातनम्। यदैकैक-बिन्दुतयैव तदा चार्धदयेनोभयात्मकलिमित ज्ञेयम्। मन्त्रोति। सक्षच्छकेर्निपि-प्रतिलोमस्य चोचारणमुक्तम् । अभिप्रायभेदमाइ - मन्त्रीतीति । अत्र प्रतिवर्ण-मावृत्ती रेफवकारयोगश्वेति भेदः। सुच्यते रोगजातैरिति। जातग्रव्दः समूह-वचनः । अत्र पति वर्षाः मूलाधारपर्यन्तं तस्याः प्रभाया दीप्तिरपि विभावनीया । तत्याभेषदेच्च्याप्तरिप । तत्राग्नांभेन दुरितरोगदाः सोमांभेनाप्यायनिमत्य-वबो खव्यम्। लिपे: सकलोकरणं क्रत्वायं प्रयोगः कर्तव्यः। किं च गुणितयोगाः त्पूर्वमिप नित्यतयायं योगः स्यादिति ॥ १६ ॥

मूले विन्यासैरथिति फलान्तराभिधानेनीपसं हारः। लचं न्यसेदित्युक्तत्वादि-न्यासैरिति बहुवचनोपपत्तिः। ध्यानैश्वेति। पञ्चाशदर्णभेदैरिति परसूच्यध्यान-योरप्युत्तालादाधारोद्यक्कृतीति च नित्ययापि योगस्याभिप्रेतलात् बहुवचनसंभवः। जरापसृत्युरोगैरिति विसुक्ती भवतीति श्रेषः। श्रिभप्रायान्तरं दर्भयति—विन्या-सैरितीत्यादिना । अय विन्यासैरिति संबन्धनीयम् । वच्चमाणन्यासभेदापेचया च बहुवचनम्। तदाह—ग्रुह्वविमर्गिति। वच्यति च ग्रुह्यापि मिबन्दुक द्रत्यादि। कलाः कला इत्यादि च। अत्यैश्वत्यात्माचरयोगः कामरत्यादियोग इत्यादिग्रह- णम्। सजपैरित्येति दृष्णोति — जपास्रेति। केवलन्यासा एवेति चकारेणोक्तम्। न्यासजपयो: संख्यापि पूर्वीतेव भवति । इतार्वनाद्यैरित्येतदाश्यमाह — इतार्वना-विधी इति। आद्यशब्देन + + + ध्यानै यैतदिभ प्रार्थं न्यासे विशेषञ्च दर्भयति — ग्रुडन्यास द्रत्यादिना। सर्खत्येवेति। न तु मात्रकासर्खतीति भाव:। अव-शिष्टाः शक्तय इति । देव्यै इत्येतस्य स्थाने पठनीया इति भावः । दिकमिति तबुबेखापटले—मित्तः स्याद्धिरस्य लिल्यादि। दिक्तेबीजैरिति। हीं यों लीं हीं यों लोमित्येभि: षड्भि: क्रमेणित्यर्थ:। इदानीं स योमानित्यादि-भेषस्याभिप्रायमाइ - स श्रीमानितीत्यादिना। ज्वरापसृत्युरोगादिजय इति बहु-वचनाश्योऽप्युक्तः। सर्वे सर्वेत्र वेति। तत्तदुचितबीजयोगोऽपि विष्यते॥ १७॥

वर्णयोगक्रममिति। व्याप्तिपटलोक्तादयमिह भेद इति भावः। सर्वेत्र संयोज्ये त्युपस्तारः। कलाः संयोज्य नादभवाः कला वदन्तीत्येवं सर्वत्रान्वयः। कलाः संयोज्येति अकारादिस्तरान् संयोज्येत्यर्थः। कचादिवर्णान् संयोज्याजा दृत्यका-रजाः कला वदन्तीत्यर्थः। षादिकान् संयोज्यानन्ताविधका बिन्दुजाः कला वदन्तीत्यन्वयः। पीताम्बेतारुणाऽसिता अनन्तेतीमान् कला दति भावः। प्रसङ्गा-चान्यदिति सानिध्यक्षदित्यादेभेन्सोडारविधान द्रत्यादेश्वेह निबन्धनसृताम् ॥ १८॥

पाशाङ्गगत्राचरादियोग दत्यजपापरमात्मादिमन्त्राणां यहणम्। सूले सानि-ध्यकत् स इति तक्क्व्देन न्यासग्रहणम्। कस्य सानिध्यक्तदिति प्रक्ततवात् कला-शक्तेरिति गम्यते। प्रतिमाग्रहणात् तत्तन्त्रन्त्रसंयोगतस्तत्तहेवताया अपीत्यवसी-यते। मर्त्यः साधकः। प्रतिमाणिवविष्ण्वादिबिम्बक्तरागे दीचायामभ्युदयार्थोऽपि याद्यः । त्रादिग्रन्देन यन्त्राच्यादिग्रहणम् । सानिध्यफलाभिधानात्रासाहत्तिरि लचपर्यन्ता लभ्यते ॥ १८ ॥

मन्त्रोडारविधान इति । तत्तन्मन्त्रस्य वर्णाजादुडारानुष्ठान उडाराभिधाने वि-त्यर्थः । श्राभिर्वर्णव्यत्यासक्नृप्तिर्विशेषज्ञैरुद्दिष्टेत्यन्वयः । श्राभिरिति कलाग्रहण्म् । वर्णानां व्यत्यासी विनियमः । तत्तनान्त्रवर्णस्य स्थाने नामान्तरयोजनम् । — धनवत्रमं क्रण्यगतिशान्ति बन्दु भिरिति । श्रीक ग्रहादि प्रोक्ते नाम भिर्वेति । व्यत्यासकृतिरित्यनुषङ्गः। यथा तारोमायामरेशोद्रिपीठ इति। मन्त्रोद्धारकथनं लन्धैरपि नामभि: स्यात्। यथा घनवर्षेक्षण्यगितग्रान्तिबन्दुभिरिति। कदाचित् न व्यत्यासः। यथा मध्ये वदाचरयोरिति। मन्त्रोद्वारानुष्ठाने त्वयं नियमो भवति। यथा वर्णीकादकारं निवृत्त्ये नम इति वा श्रीकर्हाय नम इति वोचरन् सपुष्प-मादानमुद्रयान्यत्र निपानमुद्रया न्यसेत्। तत्र लकारं च लिखेदिति। मलसंहार-

रूपविमिति मन्ववर्णीनां छित्रा रुडा इत्यादिरूपं मलं कलाशितिभः श्रीकर्छादि-मूर्तिभिर्वा तादात्म्यापत्ती संहृतं प्रतिपत्तव्यमिति भावः॥ २०॥

केशवादिन्यासे विशेषमिति ध्याने विशेष इहोता:। मन्तितमो यथावदिति वर्णयोगो नान्तां चतुर्थीनितयोगस्रोतः। अभिप्रायान्तरमाइ — अष्टाचरपटल इति। अष्टाचरपटलयोगोऽपीति न केवलं ध्येयाकार एवेति भाव:। त्रिपुटादियोग इति। तिपुटा वच्यते—अय रमाभुवनिशिमनोभवैरिति । आदिशब्देनाजपादिग्रहणम् । यथा ॐ श्रीं ह्रीं लीं इंस: सोइं ग्रं नमी नारायणाय कीर्त्यं नम इत्यादि। ध्येयल-मिति स्चितमिति शेषः । मूले पुरेव चेति व्याप्तिपटलोक्तरीत्येत्यर्थः । कीर्त्यादि-यितिभरिष युतैरित्यनेनोत्तं विशेषमाहित्येतदृरुद्रादोनित्यत्नापि समानमेव ॥ २१ ॥

योकग्ढादी न्यासे रुट्रादीन् शक्तियुतात्रस्येदिति सोपस्कारमन्वयः। रुट्र-गब्देन स्रोकग्ढग्रहणम्। पूर्णीदर्यादयस तेषां शक्तयः। विद्वानिति मन्द्रोचित-तयाऽर्धनारी खरं श्रातियुतमी खरं वा ध्येयं जानित्वर्थः। वर्णानां योगसु प्रकरणा-दिभिभवति । वर्णान् प्राग्बीजसंयुतान् वापीति श्रीकग्छादावित्यनुषद्गः । बीज-मिह प्रासादः। अभिप्रायान्तरमाइ - रुट्रादीनितीति। रुट्रादीन्वर्णानित्यन्वयः। सर्वन्यासेष्विति कलान्यासे केशवादिन्यासे च तथा शुदादिन्यासेष्विप चेत्यर्थः। पञ्चाचरीविद्यायोग इति विद्याग्रहणं देवीमन्त्रस्यापीच्छ्या परिग्रहार्थम्। अज-पादियोग दति परमात्ममन्त्रादिपरिग्रहार्थम्। यथा ॐ क्री हंसः सोहं ग्रं नमः शिवाय शिखायै स्रीकण्ठाय पूर्णीदर्यै नम इत्यादि॥ २२॥ २३॥ २४॥

अय सूल आत्माष्टाचरन्यासः अयानयेत्यादिप्रकरणेनोचते। स च मन्त्रो हिविधो ब्रह्मयागमन्त्रः प्राणाग्निहोत्रमन्त्रचेति। तत ब्रह्मयागमन्त्रस्य हिधा प्रयोगः। प्रपञ्चयागो न्यासमातं च। तत्र प्रथमं प्रपञ्चयागः प्रस्तूयतेऽयानयेति। पञ्चित्रभेदभित्रयेति पृथिव्यादिभूति विविधित्रभेदेन बीजिबन्दा यं श्वित्रभेदेन च भित्र-येत्यर्थः । कथं मात्रकयैवानया प्रपञ्चेन योगोपपत्तिरिति तदर्थंभेतदुक्तम् । तेन वर्णहोमे कास्ना प्रतिपत्तिरिप स्चिता भवति। अभिप्रायान्तरमाह—पञ्चारा-दिति। पञ्चाग्रदादिपञ्चसंख्यामेदयुत्तयेत्यर्थः। प्रपञ्चयागस्येत्यनेन प्राणाग्निहोते तु शुडादिसप्तविभेदभिन्नयेत्यपि स्चितम्। वच्यति च -शुडसिन्दादिमात्वनाभेद-संयोगक्रमविदामिति। मूल दह क्षत दति न जनान्तरापिन्तिस्युत्तम्। प्रपञ्चया-गादाविति द्विधः प्रपञ्चयागो द्विधञ्च प्राणाग्निहोतं ग्रह्मते। तत्त्वस्प्रहाः मिति। परदेवतात्मतत्त्वं परमपुरुषार्धतयाधिजिगमिषतामिति भावः॥ २५॥

मूले पूर्वं महागण्यतिमिति तदङ्गतया पुरस्ताद्गण्यतिभावनोत्ता । दिविधोऽयं

प्रपच्चयागोऽभिप्रेयते। स्वतन्त्रोऽभिमतमन्त्रन्यासाङ्गभूतय। तत्र स्वतन्त्रत्रा प्रपच्चयागेऽभिमतमन्त्रन्यासजपादौ कत एतइवित। मन्त्रन्यासाङ्गभिवे तु काली वक्तव्य इति। तदर्थमभिप्रायमाइ — पूर्वमितीति। समुनिच्छन्दोदैवतमित्यायुचः मानाज्ञिपिन्यासात्पूर्वभित्यायुक्तावर्थादन्यसाज्ञिपिन्यासात्प्यादित्यपि गम्यत इति भावः। मूले स्वविधानसिं इरूपमिति। वच्यति च — मन्दाराचौरत्यादि। निजेष्टः विधय इति। यजनस्य वाचिकत्वात्त्तदङ्गतया गणपतिपूजापि वाचिकोति भावः। अविद्यते यथावदिति प्राप्तानुवादः। अभिप्रायान्तरमाइ — अविद्यति। सिं इरूपमिति बीजस्य। साङ्गमिति ऋवः। साङ्गमित्यङ्गावरणपर्यन्तं विवित्तितम्। सावरणमिति मालामन्त्रस्य। स च महागणपतिमन्त्र एवेति ज्ञेयम्। अङ्गादिन्यासः पूर्वेकत्वमिति निजोऽङ्गन्यास इत्यवबोद्ध्यम्। तत्र तु ऋवः पादैर्धाभ्यां चाङ्गि। यादिग्रस्टेनर्थादीनां संभवे सित वर्णन्यासादेरिय ग्रहणम्॥ २६॥

मन्त्रितम इति खपटलभाविमन्त्रज्ञ इत्यर्थः। श्रभिप्रायान्तरमाह—मन्त्रि

तम दतीति। यक्तदस्य जपः स्यात्॥ २०॥

मूर्जे प्रागिभिह्नितेनित । यथा ब्रह्मा स्थाद्यविरस्थेत्यादि । ध्यानमिप तदेव भवति । मूर्जे तथिति । विन्यमेदिति भावः । नवयहन्याम इति । सप्त व न्यमेदित्युक्ती तत्प्रतीतिरिति भावः । प्राणाग्निहोत्रार्थभित्यधः संबन्धः ॥ २८॥

मूले वदन इत्यत्नैवं मन्तः स्यात्। ॐ स्वराधिपतये सूर्याय नम इत्यादि।

श्रत्नाभिप्रायान्तरं वदन् प्रथमं प्रयोगकृष्तिं दर्भयति—श्रयमत्नेत्यादिना। मङ्गला येत्यादिष्ठं चवगेन्यासतद्वनादिस्रवें प्रकरणाद्गम्यत एव। प्रणवप्रक्तिमृत्नमन्त्रा दियोग इत्यजपादिग्रहणम्। स्वतन्तेऽपि प्रपञ्चयागेऽभिमतमन्त्रभाजा मृत्वयोगः स्वादेव। यथावदित्यस्यैवाभिप्रायान्तरमाह—स्वरानुक्तेत्यादिना। ग्रहांश्च स्वर्त तथेत्यनेनेव प्राणागिनहोतार्थं नवग्रहादिन्यासोऽपि स्वित इति मन्यमानी नवग्रहादिन्यासमपि दर्भयति—श्रय नवग्रहादान्यास इत्यादिना। प्रणवप्रक्तिमृत्वा मन्वादियोगोऽत्रापि समानः। पूर्वीक्तवैपरीत्येनेति। यथा प्रणवप्रक्तिमृत्वास्वन्तः चादियान्तमुक्ता श्राग्नमण्डलाय नम इति पादादिनास्यन्तं व्यापयेदित्यादि। इंसन्यासे तु भेदः। चायकारान्तमुक्ता सोइं प्रक्तत्यात्मने नम इति पादादि प्रिरोऽन्तं व्यापकत्वेन न्यस्येत्। वैपरीत्याभिधानादेवैतदिप लस्यत इति प्राणा गिनहोत्रपपञ्चयागन्यासक्रममृत्वसिद्यमभिधत्ते—हत्वेत्यादिना॥ २८॥

मूले सप्तयहन्यासं कात्वा प्रपञ्चयागं जुर्यादिति तार्य मितित्यनिनीत्तम्। परमामबीजमिति सोहमित्येतदुत्तम्। त्तीयलिपिभिरिति। यथा ॐ हीं अं हंगः मोहं खाहा। ॐ क्लीं आं हंगः मोहं खाहेत्यादि। मक्तलार्थदायीति गुण्फलाभिधानम्। तत्त्वस्पृहामधिकार दति ह्युक्तम्॥ ३०॥

ब्रह्मा स्याद्दिषरस्थेत्येषां पञ्चमन्त्राणां योगस्य मन्त्रान्तरतामापन्नस्थेत्यर्थः। सकलपदार्थसद्यं द्रित परंज्योतिषो विश्रेषणम्। सकलः पदार्थोऽयमेव जुङ्ग-षितः प्रपञ्चः। तत्र यत्मन्मान्नरूपं वस्तु तत्मान्तितयाऽनुगतं तदित्यर्थः। श्वनास्थे-त्यभिप्रायान्तरमान्च—श्रस्थेति। परमान्तिता नेत्यन नकारः समुचयार्थः। तदभि-प्रायमान्च—स्वयमन्तिति। प्रकरणसिद्धमभिप्रायं दर्भयति—स्वयं ज्योतिरिति। ब्रह्मा स्यादित्यनाप्येतदुभयं प्रकरणसिद्धमभ्यपयम्। वच्यति च—परमपदेन प्रकाशितः प्रवर दति। यथा परंब्रह्मा ऋषिः परमगायनी कृन्दः परंज्योतिर्देवता। स्वयं ब्रह्मा ऋषिः स्वयं ज्योतिर्देवतिति॥ ३१॥

मूले जायाग्नेरित्यासाष्टाचरसाङ्गकयनम्। स्वयं च वमेति यज्ञ्यभिप्रायम्। इरिइरवर्णमस्त्रं स्यादित्यन्वयः। इह मूल एकमिवाष्टाचरं विनियोगमात्रे तु भेदः। ततोऽङ्गर्ष्यादौ न विशेष इत्यर्थोऽवगम्यते। यङ्गमन्त्रेष्वप्यभिप्रायान्तरमाह—शिरसे-त्यादिना। सोहं च शिर इत्यन्वयः। चकारः समुचयार्थः। तदभिप्रायमाह—प्राणाग्निहोत्र इति। हंसासा त्वय च शिखेत्यत्राप्येवमेव चकाराभिप्रायः। तदाह अय चेति। ययमिहाङ्गमन्त्रप्रयोगः। स्वाहा द्वद्याय नमः। सोहं शिरसे स्वाहा। हंसः शिखाये वषट्। ह्रीं कवचाय हुम्। ॐ नेत्रत्याय वौषट्। हरिहर यस्त्राय पित्रति। तथा स्वाहा द्वद्याय नमः। हंसः शिरसे स्वाहा। सोहं शिखाये वषट्। ह्रीं कवचाय हुम्। ॐ नेत्रत्याय वौषट्। हरिहर अस्त्राय पित्रति। तथा स्वाहा द्वर्याय नमः। हंसः शिरसे स्वाहा। सोहं शिखाये वषट्। ह्रीं कवचाय हुम्। ॐ नेत्रत्याय वौषट्। हरिहर अस्त्राय पित्रति। यक्तेः ध्येयत्यमिति। तार्य प्रक्तिरित्युक्तयक्तेरेव। जायानेः द्वर्यमित्यादि व्युत्क्रमतो गम्यमानायाः स्वयमिति मन्त्वाक्षाभिधानादिति भावः। तत्य 'उद्यद्वास्त्रसमामामित्येतदेव ध्यानमिति लभ्यते॥ ३२॥

मूलेऽनाकारहकाराद्यावित्याद्युत्तमन्त्रव्याप्तिप्रकरणम् । अवाद्यौ मनू अकारहकाराद्यौ प्रान्तान्तिकावित्यन्वयः । आद्याविति । तारस्र प्रितिरत्युत्तयोः
प्रहणम् । व्याय्ययेतयेतत्मप्तांप्रकथनम् । व्याप्तिस्र गुणितप्रकरण उत्तेव । यथाङ्गेयहणम् । व्याय्ययेतयेतत्मप्तांप्रकथनम् । व्याप्तिस्र गुणितप्रकरण उत्तेव । यथाङ्गेयोऽस्थास् सप्तभ्य दत्यादि । अन्नामिप्रायान्तरमाह—मन्त्राणामिति । ततसेह
प्रणवस्य तन्मात्ममहदङ्काराः प्रतेस्वगादिधातवस्र समुचिता याद्याः । अयमत
प्रणवस्य तन्मात्ममहदङ्काराः प्रतेस्वगादिधातवस्र समुचिता याद्याः । अयमत
मन्त्रप्रयोगक्रमः । अं प्रव्हतन्मात्मात्मने नमः । इं सांसात्मने नमः । इं मेदरूपतन्मात्मात्मने नमः । रं अस्यात्मने नमः । इं मांसात्मने नमः । इं स्कात्मने
यात्मने नमः । इं अस्थात्मने नमः । इं मज्ञात्मने नमः । इं स्कात्मने

नम इति तत्तत्स्थानेषु न्यामः । सर्गी च साचरः साकारस्थित । सकारोऽकारो विसर्गस्थेत्यर्थः । ग्रात्ममन्त्रो जीवमन्त्रोऽजपिति यावत् । षिडिन्द्रियात्मक इति स्रोतादीनां मनस्य ग्रहणम् । इं स्रोतात्मने नमः । ग्रं त्वगात्मने नमः । अं चचुरात्मने नमः । सं जिल्लात्मने नमः । श्रं घाणात्मने नमः । ग्रं मनग्रात्मने नम इति । इकारित इ ग्र इत्यनयोग्रीहणम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

करणाक्षसमायुक्त इति । सं मनश्राक्षने नमः । श्री बुद्धाक्षने नमः । श्रि श्रहंकाराक्षने नमः । श्रे चित्ताक्षने नमः । श्रे श्राक्षाक्षमे नम इति । सवाकारि रिति स व श्रा इत्येषां ग्रहण्म् । वागादीन्द्रियसंभित्त इति । सं वागाक्षने नमः । वं पाण्याक्षने नमः । श्रां पादाक्षने नमः । हं पाय्वाक्षने नमः । श्रां उपस्थाक्षनि नमः इति । ते चिति । गुर्वादिश्रव्देन गणपत्यादिग्रहण्म् । करश्रुद्धगदिकमिति तालव्यादिग्रहण्म् । प्राणायामादिकमिति । मन्त्रप्राणायामाभिप्रायम् । श्रोषण्यादीनामिह्यसंभवात् । श्रादिश्रव्देन कराङ्गुलिषु प्रणवश्रक्तादिन्यासोऽङ्गन्यासी देहे व्यापक्षमात्रमाष्ट्राचरपुटितिलिपिन्यास इत्येतक्षवभुक्तम् । प्रपञ्चयागमन्त्रात्र सारेणेष्ट न्यास उत्तः । तेनैव प्राणाग्निह्येत्वेऽपि न्यासः क्षतो भवति । यहा प्राणाग्यामादि सवें यथाक्रमं प्रथक् कर्तव्यम् । यदा पीठन्यासमृतिकत्यनावाहनाद्य पीष्यत एविति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

मूले ब्रह्मा द्वहत्त्त्या स्थादित्यादि ऋषादिनिर्वचनप्रकरणम्। यत् पूर्वमृष्यादिपदिनर्वचनेन तेषां तत्त्वमृत्तम्धिवर्णादिकाविति तदन्वयोचितं ब्रह्मादिपदवाच्यसिहोच्यते। तत्त्र्य गुरुणा प्राप्तस्करूपः अतएव गुरुरूपः ग्रिष्येण च प्राप्यमाणस्करूपः
सन् परमात्मा तावदृषिः स एव वृहत्त्तया ब्रह्मा स्थात्। तस्य च विष्वोत्कष्टत्वात् परमत्विमिति। ब्रह्मा वृहत्त्तयेत्व्यत्र प्रतिपत्तव्योऽर्थः। एवं कृन्दोदेवतयोरप्यवबोद्वव्यम्। प्रवर दति। ब्रह्मणो विशेषणतया पुंलिङ्गिनदेशः। गायत्रीविशेषणत्वेऽपि स एवार्थः। गायकसन्त्राणनत दति। यत् पूर्वमृत्तमिक्कां ददातीति कृन्द
दित तत्सामान्यम्। ददं त्वस्या विशेषणत्विमिति तयोरन्वयोपपत्तिः॥ ३०॥

परमन्यदितश्यं विति । परशन्दो विकल्पेन निरुत्तः । श्रातशित इत्यितश्यः । कर्तिर प्रत्ययः । ज्योतिस्तेज इति ज्योतिःश्रन्दार्थं उत्तः । निरूपित इत्यादिना तयोर्वाक्यार्थं उत्तः । तेजःश्रन्दिस्ति विशेष्यतयानुवर्तनीयः । यिन्ररूपितेऽन्यत् नित्रामितिशायि च निरूपिताइवित तदित्येवं परं ज्योतिरेवता कथितित्यन्वयः । निरूपित इति बुद्धेशविमदिमित्येवं निरूप्ये विश्विसंस्तेजसीत्यर्थः । तत्र हि तदिन्दिप्तयान्यदेव ज्योतिरेवतात्त्वं भवित । तस्य तस्मादिश्वतस्तेजसोऽतिश्रयश्च

स्रतः सिडचित्प्रकाशयोगात् स्यात्। मन्त्रान्तरेष्वप्येवसृष्यादि निर्वेक्तव्यसित्यपी ह दर्शितमिति ॥ ३८ ॥

अयाङ्गमन्ताणां निर्वचनम्। स्रेति स्वर्गं इति स्वाहित्यवेति श्रेषः। स्वर्गशब्दे-नेष्ठ खतो निरतिशयानन्दरूपं परमसिद्वानां तदानन्दानुभवस्थानं देवतात खं विविचितम्। स्वेति चालेति। स्वराब्दस्यात्मात्मीयादिवचनत्वादिति भावः। त्रात्मा वेष्ठ साधकस्य प्रत्यगाता भवति। तदेतदभिप्रयन् खण्डदं हाण्डदेन योजयन् विव्यणोति—हित्याहितिरतीति। स्वाहिति युगपत् क्रमेण वैतदुभगं क्रियत इति भावः। वाक्यार्थस्तावदेवं लब्ध एव। तात्पर्यार्थस्तूत्तरार्धेनोच्यत इति दर्शयति — हृदयमन्त्रेणिति । मूले धामग्रव्दिक्षमात्रवचनः । तस्य साधकगतव्यतिहारदृष्ट्या प्रत्यक्परागात्मपर्यन्ततया व्याप्तिः। सैव च तस्य धामः शिखाभिप्रेयते। शाखा-शब्द इह शिखावचनः। हृदयमन्त्रेणित्यनेनैतत् स्चितम्। यत् प्रागुत्तं 'हृदयं बुडिगम्यलादिति तेन सहान्वयोऽप्यस्यैवसुपपन्नो भवतीति। सोऽहमित्यादिष्वप्ये-तत् प्रतिपत्तव्यम्। होमेष्वपि खाहाकारस्येयमेव प्रक्रिया। देवतायाः द्रव्यरम त्राहित: द्रव्यरसस्य देवतायां गतिरित्येवं व्यतिहारस्य तादात्म्यं सम्बन्धनिष्ठः लात्। उपपत्तिमिति। खाहाकारो हि होमादिकरणोहेशपूर्वकं तत द्रव्य-विनियोगार्थी होमेषु प्रसिद्धः। प्रत्यग्ब्रह्मणोर्व्यतीहारादेवत्वे सति तत्र तद्व्यव-धानलच्यां विम्बमपि जगडोमतया चपयितव्यं भवतीति देवतायामपि रसवती द्रव्यस्यैवं विनियोगसमाव दति च न्नेयम् ॥ ३८ ॥

त्वंपदार्थपर्यन्ततत्पदार्थत्विमिति। तत्त्वमसीति एतावसहावाक्यं प्रसिद्धम्। तद्वाचार्यस्य प्रिष्यं प्रत्युपदेशक्ष्पम्। तत्न त्विमिति ग्रिष्यं प्रत्यगात्मा ग्रद्धते। तदिति च तदा प्राग्विणितः परमात्मा। तयोरेकमसीत्युपदिध्यते। तत्रश्च त्वंपदार्थः प्रत्यगात्मा प्रथितः। तत्पदार्थश्च परमात्मेति ज्ञेयम्। ननु ब्रह्मणः प्रत्यगात्मनैकत्वप्रत्यगात्मप्रति-पादिकत्विमिति हि वाच्यम्। यथा प्रतिपटिलेऽजपापरमात्मप्रणवप्रकरण् इति। नैष पादिकत्विमिति हि वाच्यम्। यथा प्रतिपटिलेऽजपापरमात्मप्रणवप्रकरण् इति। नैष दोषः। तत्वमसीत्याद्यपनिष्यसहावाक्यव्यापार एव। एवं तत्त्वस्पृह्णमनुसन्धानानु-गुणतया परिणत इति प्रतिपादियतुमेवमभिधानम्। मृले परिततिमिति सर्वतो गुणतया परिणत इति प्रतिपादियतुमेवमभिधानम्। मृले परिततिमिति सर्वतो व्याप्तम्। परं तु तेजस्विति। तुश्रव्दो विशेषद्योतनार्थः। परिततत्वं परत्वं चेह विशेषः। तदुक्तं— परमन्यदितश्यं विति। मय्यदितेऽस्य मनो यत्र सोहमित्युपस्तारेण संबन्धः। तद्वस्तित्वेव वा योजनीयम्। मयोति शार्क्विणो वक्तः स्वाक्षपरामर्थः। एतद्दर्शयन् विद्यादिभ्य इति। प्रत्यग्बद्धाणोः श्वन्वश्चरान्वयैक्तत्वभिदेन चतस्रोऽ-विद्यणीति—देहिन्द्रयादिभ्य इति। प्रत्यग्बद्धाणोः श्वन्वश्चर्णो विराडादितादारम्यं च

भवलावस्थातः स्त्रोपाधित उद्गतिरितराः। तत्रोपाधितः पृथग्भावे यद्यप्येकतः मेवाखग्डिचिन्नचणं भवित किन्तु तदुपाधिद्वारेतरदवान्तरावस्थाद्वयं स्थात्। तत्र स्त्रोपाधिसाचित्या स्थितः ग्रडावस्था तदान्योन्येकतान्वयावस्था तदन्योन्याकारः विलयादेकत्वमिति भेदः। तत्र देहेन्द्रियादिग्रवलस्य ततः पृथग्भावे निष्पन्नकर्ताः वस्था मय्युदित दत्युक्ता। मनोस्य यत्नेति ततः पूर्वतरा ग्रडावस्थोक्तं परिततं परन्ते तेज दत्थिप ग्रडावस्थैव तद्धं परग्रहण्यम्। यद्यप्यपाधिप्रथग्भाव एकमिव देवताः तत्त्वमर्थाविष्यद्यते किन्तु तत्वापि यत्न मनो वर्तते सोहमर्थो यत्न माया वर्तते स सोर्थं दित भावः। तयोः ग्रडयोरयत्नसिडमेकत्वमिति मय्युदित दत्युक्तम्। सूर्वे तदिति सकलचित्रकाश्यरूपमिति वाक्यार्थंकथनम्। सकलचित्रकाशपदेन परित्तत्वपरतेजोग्रहण्यम्। तस्य रूपमेव रूपं यस्येति समासः। ब्रह्मणो रूपमेवास्यापि रूपम्। ब्रह्मवोक्तप्रकारिण तदहंवस्वित सृलार्थः। कथितमित्याद्युपसंहारः।

प्रकारभेदेन विद्यणोति—सकल इति । मूलयोजना त्वेवम् । इत्येवं तिद्दं सकलियुकाग्ररूपं शिरसोऽिप मन्त्रं कियतिमिति । यत्र यः परिपूर्णियित्रकाग्रः परिततं परं तु तेज इत्युक्तः तं रूपयित । साधकि चद्रूपतया इमर्थेतया भिव्यनिक्तीत्यर्थी विवच्यते । सोऽर्थे एव च वाक्यार्थमा हित्यभिग्रेत इति ज्ञेयम् । सो इमर्थस्य सक्ति चित्रकाग्रत्वा जुङ्गार्थं स्थाच्छिर इति शिरसे स्वाहित्यने नान्वयोपपित्तिरिति ॥ ४०॥

श्रजपाया दति प्रत्यगात्मनः परमात्मपर्यन्तताप्रतिपादकलमित्यर्थः । श्रहिं मिति पूर्ववच्छाङ्किंणः खात्मनिर्देशः । मनोऽस्य यत्नेत्येतिदहापि समानम् । सक्तिं प्रकाशनिर्वाणमिति । सक्तः परिततः प्रकाशः परं तेजस्तदेव च निर्वाणम्पार्यः श्रान्तक्ष्पम् । श्रत्विमिति । तदत्वमनुष्णमश्रीतं यत्तदित्युपस्तारेण मूलान्वयः । तच्छव्देनाहमर्थयहण्म् । तस्यातुलादिक्षं परब्रह्मत्वमनेनोत्तम् । पूर्वविच्छार्ये वषडित्यनेनान्वय दति ॥ ४१॥

न नेवलमनयोरर्थकयनमङ्गोपयोगि। किन्तु प्रपञ्चयागन्तिप्युपयुज्यत दृति दर्भयत्राह—एविमति। परदेवताक्षतत्वं ताविद्हाग्निरिष्यते। स चाग्निः खाहाक्षतौ प्रतिपत्तव्यः। स एव च प्रपञ्चयागन्तिऽधिकरणं भवित। यत इयति तद्योमाधिकरणम्। स चाग्निदेवतातत्त्वस्य साधकात्मनञ्च भेदेनावभासान्मिलिनी वर्तते। तस्य ग्रीधनं चात्मैव देवतातत्त्वं न ततो भित्रमन्यत्तदेव चात्मा न तती भित्रोऽन्य दृत्येवमवस्थापनम्। तत्र यद्गेदिनवन्धनं स्थूलसूत्त्मादिलचणं प्रपञ्चवर्षु तम्ब होमद्रव्यं भवित। नन्वग्निशोधनमि तावत् खाहाक्षतावस्त्येव। यदुक्तं—स्वेति स्वर्गं दृत्यादि। नेष दोषः। क्रमेणान्योन्यात्मतया संहितयोः युगपत्तथानुसन्धान-

मखण्डैकलक्ष्पमेवैतत्। अतएवोक्तं—खर्गाक्षावध्यातता धामण्राखेति। द्रव्यसंगो-धनार्थस्येति। न केवलं कवच एवास्योपयोग इति भावः। होमद्रव्यं तावलपञ्च-रूपम्। तस्यास्त्रभावे सत्वेवाग्नी होमः स्यात्। अवरप्रक्रतितायामेव च ब्रह्मण् विलापनसंभव इति तदापादनिम्ह ग्रोधनमिभिप्रेतम्। सूले खगुणैः गुणत्रयानु-वष्ठं सक्तलं प्रतिमध्येत्यनेनैतदिप दि्र्णितम्। हरतीति ग्रिक्तबीजं निर्वाच्यमिति। स्थावरजङ्गमाभिपूर्णमित्येतज्जगदित्युक्तम्। निजविन्दुसन्ततात्माखिललोकस्थि-तीति। निजविन्दी सन्तत त्रात्मा खरूपं यस्या इति समासः। ताद्यस्यखिललोका-स्थितिर्थनेति पुनः समासः। विन्दुग्रहणं संहारक्रमण नादाद्यपलचणम्। अखिल-लोकस्य प्रतिमध्येत्युक्तस्य स्थितिस्तनात्रतयावस्थानं यत्र तदात्रयत्वात्तत्तधोक्तम्। तदाह्य—सर्वेलोकिति। प्रकरणादस्यत्वसिद्धिरित्यवबोद्य्यम्॥ ४२॥

प्रणवस्थेति। न केवलं नेत्र एवास्थोपयोग इति भावः। अस्तरूपद्रयोत्पादकस्थेति। प्रकातिरेव तावदस्रतं तत्कार्यं तत्तिव्विपवर्णतदर्यं जगद्भृपं द्रव्यमपि तत्स्थूलाकारत्वादस्रतरूपमेव। तस्योत्पादकं प्रणवोऽनुज्ञाचरत्वात्। यद्दा अवतौति
निर्वेचनं स्थात्। अवनं चेह्र भावनं स्थात्। अनेकार्थत्वादवतेः। तथाच वच्यति—
अवरचण्गितिप्रोतीत्थादि। सर्वभावक इति च। ननु यद्यस्तरूपमेव द्रव्यमुत्पद्यते।
तदा भितानत्वेण तस्य भोधनासंभवः ग्रडोत्पत्रत्वादिति। नेष दोषः। सत्यप्रसत्वे
स्थावरजङ्गमादिरूपेणान्ययाभिमानात् पुनः भोधनोपपत्तिः। ब्रह्मत्वेऽपि द्रव्यतयाभिमानाद्योमोपपत्तिरात्मब्रह्मत्वया भेदाभिमानाच तस्यापि भोधनोपपत्तिरिति।

मूले श्राचैरित्यकारोकारमकारा उक्ताः। तपनान्तिकैरित्यमोषोमसूर्याणां नेतनयग्रत्यात्मनां ग्रहण्म्। गुणात्मान एते। तैरेव चास्य प्रपञ्चस्य भावः। स्थावरः
जङ्गमाद्यात्मकं स्वरूपं तत्कारणात्मा स्वजित। सर्वयाप्यर्थनामृत्यत्तियोगादजस्वमित्युक्तम्। सन्ततिभिति च तद्येः। श्रभिप्रायभेदमाह—प्रतिहोममिति। माहकान्यासविदिति पञ्चाग्रद्वारं होमविधानात् प्रतिहोमं चाष्टाचराव्वतेरेतदुपपत्तिः॥ ४३

मूले हङ्काराख्य इत्यस्तां प्रांतहाम चाष्टाचराहतराषु प्रांतहाम मूले हङ्काराख्य इत्यस्तां प्रांतहाम मूले हङ्काराख्य इत्यस्तां प्रानिविचनम्। हज् हरण इति धातुरयमुक्तः। साधकास्यानिष्टाच्येनिष्टाच्येन । हरिहरेति हजावृत्तिरेव। सा च सर्वानिष्टमं हरणार्थेति चार्था दुक्तम्। तस्यास्ताय फिल्यिनेन संबन्ध इति। तारश्च प्रक्तिरित तावत्रण्यादिनां पञ्चमन्त्रतया लिपिसंयोगेन प्रपञ्चयागार्थेत्वमुक्तम्। तिषामेव स्वप्रधानतयैकान्त्रत्वं यदा लिपिविहीनोऽयिमत्यच्यते। सर्वप्रपञ्चस्य मूलिमत्यस्य विनियोगसूचनार्थम्। सकलपुरुषार्थेकरमेतिदिति भावः। प्रपञ्चयागस्त्वमुनेति पूर्वोक्तानुवाद एव। तस्य हिधा प्रयोगो वर्णेदं ह दत्युक्तः। प्रपञ्चात्रमकैरित्यर्थोक्तभ्यते॥ ४४॥४६॥

मात्वान्यासवदित्यात्माष्टाचरयोगेन लिपिन्यास उत्तः। यदुत्तं —शुइसविसर्गे-त्यवान्यैश्वेति। पञ्चागद्वारमुत्तममिति विमप्तादिवारमधमादिकमित्यव्यर्थात् सू चितम्। गुडादिन्यामेऽपि समानमेतत्। अभिप्रायान्तरमाह —पञ्चाशकान्त्रेरिति। यदाय्येक एवायं मन्तः किन्तु पञ्चामि विवर्णसंयोगभेदतः पञ्चामदेव मन्ताः स्युरिति भावः। पञ्चामदारमित्यस्यार्थोऽनेनोत्तः। यदेहापि लिप्यपेचयैव पञ्चामः द्वारतं स्वप्रधाने प्रपञ्चयागे त्वेवं संभवतीति चावबोदयम्। प्रपञ्चयागस्वरूपं तावदेभिस्तृतीय लिपिभिरित्यृत्तम्। तत्र मालकान्यासवदित्यकारादिक्रमोऽत्रोचिते। तदाइ -प्रपच्चयागक्रममिति। सप्तग्रहमण्डलवयादिहोममिति। तुशब्दस्य विशेष स्चनार्थत्वादिति भावः। प्राणाग्निहोत्रप्रपञ्चयागयोरिति तदीयमन्त्राभिप्रायम्। ऋषादिकमिति। ब्रह्मा स्थाद्यविरस्थेत्यत्र विवृतरीत्येति भावः। मूलाधारे चतुर्दलपद्मे कर्णिकात्रिकोणं तन्मध्ये गितः हक्षेखा। तस्या मध्ये तदीय बिन्दुः वृत्ताकारस्त्रवापि मध्यभागे मध्यादिपच्चिद्व कुग्डानि। वच्यति च -प्रक्रीः सत्त्वनिवष्टमध्यमित्यादि। मध्येन्द्रवर्णित्यादि च। अग्नीन् प्रज्वात्येति। विद्रिति स्वाहाकारगोचरतयोक्त एकोऽपि सन् होमद्रव्याणां पञ्चत्वात्तया विहृतो ग्रह्मते। वच्चति च-कलान्ताग्निणिखास्मुरत्कुहरकेष्वित्यादि। पादादिमस्तकार्त व्याप्येति। तदाष्ट्रतिमाइ—स्वग्रीरात्मकमिति। परमामृतेनेत्यवरप्रक्षत्यात्मति प्रागुत्तरूपेणित भावः। एकोक्तत्येति + + + ॐ क्रीं चिमिति। अत्रैवं प्रति पत्तिः। प्रण्वेन परामृतमृतात् खदेहादकारतदाचक्षपं वस्तृत्याद्य प्रक्त्या तस्य प्रतीतिसिद्धार्थान्तरताविलापनेनास्तात्मकतामापद्य तदेव चिमिति होस्यत्या प्रतिपद्य परं ज्योतिषि जुहोमीति विनियुञ्जानः सोहं हंस दति तद्रव्याश्रयविद्वृपं ततो विवित्तं प्रत्याब्रह्मरूपं विभाव्य खाहेति तिसानेकवसुन्यानौ जुहुयादिति। मध्यादिकुग्डेष्विति । मध्यप्राग्वाकुण्सीम्यद्चिण्कुग्डेष्वित्यर्थः । मिति। पञ्चपञ्चभिवैर्णैरेकैकपर्यायेणिति भावः। अकारमिति। स ह्येकपञ्चामी वर्णी इति भावः। प्रणवयक्तिबीजाभ्यामिति। प्रणवव्यापकेनोत्पादनं प्रक्तिव्यापकिन तस्यामृतोपादानमिति भेदः । यरीरशब्देनानभिव्यक्तावयवस्य यहणम् । ताभ्या मेव वर्णाभ्यामसृतिपण्डमिति। अग्नीनेकोक्तयेति। कुण्डैकोकर्णनेति भावः। क ची अमिति कतहोमदयेऽपि योऽवशेषितोऽकारस्तस्यायं होमो विवित्तितः। इत्यादिनेति । मोहं हंसः खाहेत्ययमेव मन्त्रशिषोऽभिग्रेतः । नवग्रहत्यासमन्ते-विधिवहत्वेति। ॐ क्रीं चं लं हं मरकतवर्णाधिपतिं केतं भगवन्तं परं ज्योतिष्री त्यादिक्षेण मन्त्रान्त्रानमुत्तम्। एवमग्न्यादिमग्डलत्यन्यासमन्त्रेविधिवदित्य नापि द्रष्टव्यम् । श्रग्नीषोमन्यासमन्त्राभ्यां हं सन्यासमन्त्रेण चेत्यतापि समानमेतत् । मूलमन्त्रादियोगस्तु सर्वहोमेष्वपोष्यत एव । सप्तग्रहन्यासवदित्यतापि विधिवदिति संबन्ध इष्यते । मण्डलत्रयादिष्वपि समानमेतत् । प्रणवेन स्वात्मस्यो भवेदिति सक्तत् प्रणवमुचरिति भावः ॥ ४७ ॥

दृष्ठ प्रपञ्चयागे प्रणवशक्यादिषु प्रतिपत्तिस्तावदुक्ता—श्राद्येस्तिभेदेरिति।
न त तद्गतवर्णेषु प्रतिपत्तिरित प्रतिपादनार्थं पञ्चक्तानेन्द्रियावडा दत्याद्यारभ्यते।
यद्यपि वर्णानां काननष्टत्तद्वप्रचीत्यत्र स्थानसम्बन्ध उक्तः किन्त्वयमेवेन्द्रियसम्बन्धोऽपि स्थात्। तत्र दर्द दत्यनयोश्वत्तुषा सम्बन्धः। उक्ज दति त्रोत्रेण ।
तर ऋ दति घ्राणेन । विसर्गस्य रसेन । एतेषां सर्वेषां त्वगिन्द्रियेण सम्बन्धः। तस्य
व्यापित्वात् बहुवर्णसम्बन्धसंभवः। वर्णानामेवेन्द्रियसम्बन्धात् तद्याप्तसक्तवार्थसम्बन्धोऽपि स्थात्। ततत्र तथाविधैर्निपवर्णः स्वसंबन्धात्तिद्रियगोचरं सदूरे
भविमतरदिप सर्वे वस्तु ब्रह्माग्नी जुहुयादिति सम्बध्यते। प्रदर्शनार्थे चैतदुक्तम् ।
यत्तावद्यानया पञ्चविभेदभिन्नयेति वर्णानां पञ्चभूतरूपत्वं तेषां प्रत्येकं स्थूलस्त्मादिरूपत्वं चोक्तम् तदेह प्रतिपत्तव्यम्। यद्वाध्यात्मिकाधिदैवतिवग्रहयोरेकतया काननष्टत्तादिस्थानामेवापरिमितत्वं प्रतिपत्तव्यमिति सोऽग्निरिप व्याप्त
पव । तस्य सुखमावमेतद्वोमादिकरणत्वेनाभिप्रेतिमत्यभिप्रायेण विशेषणस्त्रम् ।
तस्य सुखमावमेतद्वोमादिकरणत्वेनाभिप्रेतिमत्यभिप्रायेण विशेषणस्त्रम् ।

स्मर्ते थित । स्मर्तव्याप्रेषलोक प्रव्देन तत्तदिन्द्रियगोवरस्यैव ग्रहणम् । यावान् स्मर्ते प्रक्योऽप्रेषो लोकस्तावानेवायं तत्तदिन्द्रियगोवरोऽर्थो भवतीति तदिभिषायः । यदैष्वरं तेजस्तस्मिन् ब्रह्माग्नाविति सम्बन्धः । देवतैविष्वरस्तदीयं चिह्नचणं स्रक्प-भेव च तेजः । यदुत्तं—स्वर्गात्मावध्यातता धामग्राखिति । सदा सर्वेत्र वर्तिनीति कालदेशाभ्यां तस्यानविद्यन्त्वमृत्तम् । यदुत्तं—स इति परिततं परन्तु तेज इति ।

अभिप्रायान्तरं दर्भयति—एवं समन्त्रक्तिमित्यादिना । विदुषामयत्नषाध्यमिति । सन्त्रन्यासजपयोगादिभिविदितदेवतात्मसतन्त्वादिद्वां । अनेन तैरप्येवमवस्थेयं यत्नेनानुसन्धेयमनुष्ठानाविष्णष्टकालेष्वित्यपि स्वितम् । मूले पञ्चज्ञानेन्द्रियावद्वा दृत्यस्थायमर्थः । अत्रादोन्द्रियगोचर एवायं विद्धः प्रपञ्चः स च वैखरीवाच्च दृति सर्वेद्धपि लिपिवर्णाः प्रपञ्चवदिन्द्रियसम्बद्धा दृति । यद्वानाहतिश्वादिविषयान्तिन्या वर्णसम्बन्धोऽत्र विवच्यते । तदाह—वाचकवर्णस्यति । वाच्यवाचकभिदेन वर्णद्यमिहाभिप्रेतम् । वाच्यस्थापीति । वर्णस्थेत्यनुषद्धः । स च तन्त्वगण्दूष्प वर्णद्यम्बन्धाभित्रम् । वाच्यस्थापीति । वर्णस्थेत्यनुषद्धः । स च तन्त्वगण्दूष्प प्रमुचयार्थो वर्णा स्थेत्यसम्बन्धमिति भावः । त्विति विग्रेषार्थः । समुचयार्थो वर्णा । वदितीन्द्रियसम्बन्धमिति भावः । तत्तदिन्द्रियगोचरमिति समुचयार्थो वर्णा । यञ्च ग्रव्दस्तया चैतद्धस्यत दृति भावः । तत्तदिन्द्रियगोचरमिति

त्र्यमाणमस्यमानादिलचणम् । ततः प्रपञ्चमिति मृलार्थः । त्रारात्तनं सर्वमिति तिहिमेषणम्। तद्व्याचष्टे—दूरात्तनिमिति। दूरभविमिति तद्यः। दूरमृहण मिल्तिकोपलचणमाराच्छव्दस्योभयार्थेत्वादिति दग्रयंस्ति दिभागमि दर्भयति दूरमन्तिकं चेति। दूरमधिदैवतमन्तिकमध्यात्ममिति च द्रष्टव्यम्। श्रीव्रादिः भिरुभयथाऽप्यर्थयहणादेवसुक्तम्। घटादिविषयदर्शनसमय इति प्रचुरसंभवादेतहुः पादानम्। अवणादिसमयेऽप्येतत् सर्वभित्यत एव। तत्त्वगणस्येति वर्णविशिष्ट स्थेति च द्रष्ट्यम्। ननु कयं खसादुत्पत्तिः कयं वा लय दति। तत्राहतिश्वतत्त्वः मिति खयमवाच्यमवाचकं ब्रह्मेति यदुक्तं तदनाइतिश्वतत्त्विमत्यवबोद्धव्यम्। तदुक्तमधस्तात् — अधिष्ठानमाचिलच्यावनाइतिश्वशको अकारलचितार्थाविति। प्रमातित्यनाइतद्शायां न प्रमावत्वमपीति भावः। तदप्युक्तं—विश्वं प्रमियप्रमाण प्रमात्रक्षपात्मविद्याणिवतत्वरूपमिति। प्रमात्यप्रमाणादिक्रमप्रतिपत्त्ययं च प्रमातः यहणम्। तिहभागञ्च तत्रैवोत्तः नत्र मायान्तं मेयरूपमात्मतत्त्वं सदाणिवात्तं ज्ञानरूपं विद्यातस्वमाइतिश्वान्तं प्रमात्ररूपं शिवतस्विमिति । इति तस्त्रमस्क्रमेण सह तदिवभक्ततदाचकवणप्रसरक्रमोऽिप स्चितः। सदाशिवादीनामिहादिवर्णयोगोऽपि लभ्यते। तदुक्तं—इह सवाचकानि सदाित्रवि खरगुडविद्यातत्त्वानीत्यादि। ननु तत्वेव तावत्तत्त्वानां रूपं सिडान्ततः किमिष्ट तदिभिधानेनिति। नैष दोष:। + + + । परिणामिन्यपरशिक्तिरिति धर्म्यभि प्राय:। परशक्तिरनाइतं वस्त्रित्यवरग्रहणम्। परिणामसामर्थिमिति धर्मामि प्रायम्। चकारतदर्धकृषिणीति वाचवाचकाविभागाभिप्रायम्। शास्यां वेति + + + वेति । तत्ति इति । मत्तः परिणममानार्धतया विचिष इत्यर्थः। अन्याक्कादन इत्यनुवर्तमानस्य चिद्रूपाक्कादन इत्यर्थः। विषयसप्तर्येषा अवस्थितमिति चान्वयः। एतदुत्तरत्नापि समानम्। सवैविषयेष्वित्यवस्थितं प्रसिद्धमेवित्यनुषङ्गेण संख्यस्वनीयम्। तत्तदवस्थितिव्यपगमेन विलयक्रमीऽप्यूहर् नीय इति॥ ४८॥ ४८॥

मूले ब्रह्मात्मभिरिति प्रपञ्चयाग एव सूत्मा प्रतिपत्तिक्ता। मन्त्रकर्विनि द्रव्येषु ब्रह्मतया प्रतिपत्तिरियं भवति। मन्त्राणामर्थतोऽिप महत्त्वान्महामन्ति तित्युत्तम्। तदुत्तं—स्वेति स्वर्गे दत्यादि। ब्रह्मविद्विरिति। देवतातत्त्वं ब्रह्म तदेवि न्यानं विद्विद्विरित्यर्थः। ब्रह्मापेणमिति साचादेविति श्रेषः। श्रभिप्रायान्तरमाह श्रमन्त्रक दति। सर्वेषां वस्तुतो ब्रह्मक्ष्पत्वादिति भावः॥ ५०॥

मूले एवं वर्णविभेदिभिन्निमिति प्रपञ्चयागोपसं हारेणाभिमतमन्त्रजपाद्यधिकारी

दर्भितः। वर्णविभेदभिन्नमिति। यदुत्तं—माहकान्यामवत् मार्घं लिपिनित्यादि। वाल्यायवस्थायोगाद्दे स्थादृहत्वम्। मांमान्त्रमञ्जादृतिमिति जुगुप्पितत्वमुत्तम्। तत्तदिन्द्रियेभ्यो ज्ञानित्रयाप्रमरणात् चरत्वम्। अनेन होमद्वारा देहस्य तिद्वपरीते विद्यापनमुचितिमत्युत्तम्। सुविश्रदत्वं निर्मलत्वम्। विमलधीरिति + + । तेज: खरूपी खयं भूत्वेति। तद् व्रद्धवेह तेजः। सर्वमन्त्वं जपेदिति प्रपञ्चयागानन्तरं तदङ्गर्थादि विन्यस्थाभिमतमन्त्वोदयाद्यारुश्वस्थम्।

यभिप्रायमेदमाह—एविमत्यादिना। तेज: प्रज्येनेह कलानां यहणम्। तदाह — सकलोकरणन्यासेनेति। परतेजसीति। तदुदरभाग द्रति भावः। ताभ्यामेव सुषुम्नामिति। सुषुम्नाकारेण न्यासोऽभिप्रेतः। कारणप्रतिकवलोक्षतजीवामिति। सुषुम्नान्तर्गते मूलाधार एवैतद्भवति। ताभ्यामेव वर्णाक्षकमिति। व्यापकेनेत्यवन्वोहव्यम्। तावहलानीति दप्रहादप्रषोडप्रदल्लानि। न्यासेनेयं चिन्ता स्थात्। व्यापक्षकलाय धूम्नार्चिषे नम दत्याद्याः। पादयोन्धं सित्तेति। तच्चतुःसस्यग्रेष्विति भावः। एवं हस्तयोरित्यतापि द्रष्टव्यम्। गलास्यनेतादिष्विति मूर्धग्रहण्णम्। विमर्गद्यकारान्तस्थानेष्विति। मुखे काननहत्तेत्येतदैलोम्थेनेत्यर्थः। प्रतिप्रान्तकलान्याससु विकल्प्यत दत्यर्थादवसीयते। मूलाधारे तिकोणकोणेषु प्रतिकलान्यासः। मूर्धनि हिदलपद्ये प्रान्तकलान्यासः। प्राणप्रतिष्टा चोभयविधा कार्यति। जीवकलानामिति जीवस्थोपलव्यणम्। तासामिति परस्थोपलव्यणम्। पाप्राङ्क्ष्यत्यवरेति। न कलास्वेवैतद्योगोपि तु स्टक्समष्टिप्राणप्रतिष्टासु वा कलास्वपीति अयम्। मात्यकां न्यसित्वेति। यदादावेव क्षतं समुनिच्छन्दोदैवतिमित्यादि तस्यैवान्यस्थानार्थमेतत्। तेन तदङ्गर्थादिन्यासो गणपतिरङ्गर्थादिन्यासोऽपि स्थात्॥ ५१॥

प्राणाग्निहोत्रप्रच्याग्रीषलेनित स्वतन्त्रयोरिभमतमन्त्रयेषभूतयोरप्येतत् संभवित । नन्त्रभिधायेति तन्त्वे तदिभिष्टितिमिति । उच्यते । सप्रक्तित्रमलामारन्यासादोनां तावद्यान्या पञ्चिविभेदिभिन्नयेत्यचाभिधानम् । ग्रुडादीनां त्वय हितविधये
विदुषामित्यत् । यद्यप्येतद्वाञ्चेव किन्तु तस्यापीह गतत्वेनाभिमान दत्यभिधायेत्युन्तमिति बोड्यम् । स्वातन्त्रेरणापीति । ननु स्वातन्त्रेरण प्रत्यस्वन्धोऽपि तावदुन्त
एव । यथा—विन्धासैरय सजपैरित्यादि । वीश्वादियोगि श्रीबोजयोगे च श्रीरेव
प्रत्यानित्यासैरय सजपैरित्यादि । वीश्वादियोगि श्रीबोजयोगे च श्रीरेव
प्रत्यानित्यासैरय सजपैरित्यादि । वीश्वादियोगि श्रीबोजयोगे च श्रीरेव
प्रत्यानिश्वाधिनां दश्विधन्यास इति भेदः । वीश्वाद्य दति वीश्वादियुतः ।
श्रित्वाक्षमार्थेवित युत्रश्रन्दोऽनुवर्तते । कमला श्रीबोजम् । मारः कामबोजम् ।
प्रक्रिक्षण द्वित तेषां प्रयगिप योग उत्तः । वाकारो विकल्पार्थः । सविसर्गः सिबन्दुन

सर्गी मारकमलायितायुतस्रेत्येषां योग:। तेषां पृथग्योगो न याद्य द्त्येवं वा दण्धा न्यास इति भावः । पृथङ्निगदिता इति । न प्राणाग्निहोत्प्रपञ्चसहितत्या किन्तु स्वतन्त्रतयेति भावः। न्यास एवैवं स्यात्। प्रबन्धेन चैषामाव्यत्तिरिति ज्ञेयम् ॥५२॥

मूले तेज:खरूपी खयं भूलेति प्रपच्चयागस्याभिमतमन्त्रभेषतया प्रयोग उतः। स्वतन्त्रतया प्रयोगः प्रपञ्चयागस्त्रित्युचते। तदाइ—समन्त्रकप्रपञ्चयागस्त्रिति। विशेषत इति शुद्धादिन्यासादितोऽभिमतमन्त्रतोऽप्यतिशय उत्तः। मूलेऽपि यत् प्रपच्चस्य यापको विनाशकः संसारविशिषस्य सम्पद्रूपस्य यापको नेता परस्य चार्थस्य परो निवेदक दति योजनीयम्। परोऽर्थी मोच एव। प्रकारान्तरेण विष्ठणोति—विपत्प्रपञ्चयापनिमिति । मोचापेचया विपत्प्रपञ्चो बन्धक 🕂 + + तत्कार्यप्रपञ्चः। परश्चेत्यर्थः। श्रमन्त्रकप्रपञ्चयागपरतया विवृण्ति अमन्त्रकप्रपञ्चयागस्येति । वर्णैः प्रपञ्चयागस्तावदेवमुतः । अय द्रव्यैः प्रपञ्चयाग उच्यते—द्रव्येर्थयित । तानीति द्रव्याणि । तथैवेति तत्प्रकारः ॥ ५३॥५४॥

षष्ठपटलोक्तक्रमेणिति। तारादीर्दग्रभिभेदैरित्याद्युक्तक्रमेणित्यर्थः। मात्रकार विधानेनाग्निजननं पूजा च। तदुक्तं—इतार्चनाविधी मात्रकोक्ताविति। तत्र कला युग्मश्रश्राष्ट्रवर्गानित्यावरणद्वये प्रतिवर्णमात्माष्टाचरयोगो विशेष:। मन्त्रितम दूत्ये-भिस्तृतीय लिपिभिरित्येत दिद्दानित्यर्थः । श्रभिप्रायान्तरमा इ—बीजेनेति । जुड्याद्व चतुर्वारमित्यतोऽवीगतदर्यादवसीयते। संख्या तु सचतु खलारिंशद्वारमित्यु तीव। यद्दा विम्नान्तिकमिति साध्यमन्त्रस्य पीठपूजादिकं क्षलेत्यादि मूलेन पञ्चविंम्रति संख्यं इलेखतो यदुतं तत् सवें कला ततो गणपतिमन्त्रेण चतुर्वारं होमोऽयम्भि प्रेतः। ततः पूर्वमयं बीजिन ऋचा च होमो भवति। पश्चादिभूतिमन्त्रेणापि सक्तदोम: स्यादिति। मूल एका वस्त्रिति मालका वस्त्रिमप्रायम्॥ ५५ ॥ ५६ ॥

नियुताधिकलचसंख्यमिति। नियुतं विंगतिसहस्वम्। लचसंख्यमित्येव वा पाठः। मन्त्रीत्यनुवादः। अभिप्रायान्तरमाइ—ि चिन्नितामस्येति। स स्वैद्धिकी सकलिसिसवाप्येत्येतदभिप्रायमेतत्। वाञ्छायोग्यामिति। पुत्रार्थाद्यभिमत विशेषप्रधानामिति भावः। मुतिकामस्येति। परतरं च परत्र यातीत्येतदर्भि प्रायम्। सिडिपदमनुषच्यते। प्रणवादित्वं सर्वमन्त्रेषु नित्यमिति तत्पुटनमुक्तम्। मात्रकाष्ट्रिसिरिष्ट सर्वेत्र लचादिसंख्या भवतीत्यवबोडव्यम् ॥ ५०॥

एकदिकेति पञ्चगताद्यपि ग्राह्ममेव । श्रभिवृत्तिरावृत्तिः । विक्वतिमिति चुंद्र-यहादिकारितामिति ग्रेष:। प्रकोप इति ग्ररीरेन्द्रियादिविक्रियावेग:॥ प्रदा द्वादग्रसहस्त्रमथवेति पूर्वोक्तग्रेषः एव । तदाह—होमविधिमिति ॥ ५८॥

अयथाप्रतिपत्ति प्रजपादिति। तत्ति हिता प्रतिपत्तिर्थयाप्रतिपत्तिः। न तथे व्यथ्यप्रप्रितपत्तीति क्रियाविश्रेषणं चैतत्। सहस्र इत्येति सहस्राहत्वेत्यर्थः। वस्तुश्रव्दो द्रव्यवचनः। रात्रौ तिसहोमश्रेति + + न हिसंहयोगश्रेति स्वित द्रव्यनुवर्तते। सिवस्मृतीश्रेति दुर्देवतादिकारिता इति श्रेषः। सापस्मृतिरित्यप-स्मृतिरपस्मारः। शापभवानिति गुर्वादिकोपक्षताः शापाः। सूले यो मन्त्रीत्यनु-वादः। श्रभिप्रायान्तरमाह—मन्त्रीति। स्वित द्रव्यनुवर्तत एव। सूले मह-हिन्दे । सहत्या ऋद्रेग्रत्यर्थः। सन्तं तदर्धकं वित्यत + + + ॥ ६०—६३॥

सद्रव्यैरिति सिर्इट्रव्यैरित्ययमनुवादः । अभिप्रायान्तरमाह—सद्रव्यैरितीति । समुचितद्रव्यविश्रेषसिहितैरीभिरित्यर्थः । तत्तत्कभयोग्येति । यथा + + + कार्येत्यत्र व्यञ्जनशिथिलोचारणिन मात्रापूरणिमत्यवबोडव्यम् । योग्यपरिमाण-मिति संस्थाभिप्रायम् । जुहुयादिति च संबन्धः ॥ ६४॥६५ ॥

मूले शितधीरिति महदवधानमुक्तम्। न्यामोक्तक्रमत इति तत्तत्स्थानं अङ्बाभङ्कोति भावः। मंच्चिति चिप्रमित्यर्थः। विधिना तेनैव लोणेन वेति। सप्तरात्रं तिमधुराक्तया लवणपुत्तत्था वेत्यर्थः॥ ६६॥

पञ्चाग्रदोषधिविपाचितित। जिनते कुण्डाग्नी घटे पञ्चग्रयं योजियता तत वर्णीषधीनि चिप्य यावत्तिस्मिन्नकृत्यद्यते तावत्तत् पाचयेत्। तस्मिनग्नी होमः। तदापि पूजादिसवें कर्तव्यमेव। तद्यावद्यस्म संपद्यते तावत्तृष्णीमवस्थाय तिस्मिन् भस्मिनि विधिनाभिसमर्चनं जपञ्च भवति। जपोऽप्यस्यैव मन्त्रस्येति ज्ञेयम्। विधिनेत्येतत् स्चितम्। वर्णीषधीनां तत्तद्वर्णेन संपूज्य जपः कार्यः। प्रकाविभेषापेचायान्तु तिस्मिन् भस्मिनि तदनुरूपमन्त्रस्य यन्त्रविकेखनं पूजा तस्यैनवायुतज्ञपोऽपि कार्यं दित् ॥ ६०॥

मूल एकाद्यार्धकणिकेत्येकं पदम्। सार्धंकादशकणिकामित्यर्थः। यभिप्रायान्तरमाह—एकेति। दशार्धशब्देन सार्धदश्रग्रहणम्। दशार्धकणिकां दद्यात्।
सेका दिल्लित्येवं योजनीयम्। अर्धेऽर्धपञ्चकणिकेति। सार्धपञ्चग्रहणम्। हिः
कणा च सार्धेति। सार्धदिकणिकेत्यर्थः। निजीपितमिति द्रव्यप्रपञ्चयागोपसंहारः।
तथा प्रपञ्चयागादिप करप्रचेया दति सम्बन्धः। प्रचयनमुपार्जनम्। यथा करेण
विज्ञाखातः फलान्युपार्ज्यन्ते तददितोऽपीति भावः। प्रभूतत्वमश्रमलभ्यत्वं
चानेनोक्तम्॥ ६८ ॥ ७०॥

इति प्रयोगक्रमदीपिकायां सप्तमः पटनः।

यय यष्टमः पटलः ।

लिपिरेव पटलद्दयेऽपि प्रतिपाद्या। अत इह प्रकरणसंगतिरेव वक्तव्ये त्यभिप्रायेणाह—प्रपञ्चयागादिति। क्रमगोपनार्धमिति। परमरहस्यतादनयी रिति भाव:। मूलगतायणव्दार्थीऽप्यनन्तरमित्युक्तम्। मूले विदुषां हितिवध्य इति। स्त्रेति स्त्रे द्रत्याद्युक्तविदामित्यर्थ:। अभिप्रायान्तरमाह—शुद्धेति। मूले वद्ध्वा पद्मासनमिति तदुचिततया विशेषत आसनस्क्रम्। यदा स्त्रतन्त्रप्राणानि होत्रापेचमेतत्। स्त्रासनपूजनमिति + + + ॥ १ ॥

मूले यतो: सन्वनिबद्धमध्यमित्यग्निहोत्रानुसन्धानमुत्तम्। प्रति: हृद्वेखा। तस्याः सत्त्वं इकारः। तेन निवदं संवदं मध्यं यस्य तत्तयोक्तम्। मूलाधारमित्यनिन सम्बन्धः। तस्या एव माया ईकारः स तमोरूपः रजी रेफरूपं ताभ्यां परिती विष्टितम्। प्रायचोनिलदिच्च गतास्त्रिकोणस्याययो यत्र तत्तयोक्तम्। तिकोणमध्ये हकार:। विकोणवहिर्मायारजोविष्टनं तदन्तरेव वा। जठरं मध्य दति जठरस्य मध्य इत्यर्थः । तदभिप्रायमाह—ग्रग्गनकाल इति । वच्यति च—ग्रनुदिनमसुना भजतामित्यादि। योगकाल इति प्राणाग्निहोत्रहुताभिप्रायम्। नाभेरित्यत निष्कार्षे माह नामिर्लिङ्गमिति । लचणयेति भावः । त्रिकोणान्तर्भागे शक्तेर्बिन्दुस्तदन्तरव कुण्डानीति ज्ञेयम्। तदुक्तं —मूलाधारित्रकोण्यितिबन्दुमध्येत्यादि। कुण्डैरित्युप लचितमिति येषः। अनारतमित्याहोमान्तमित्यर्थः। अभिप्रायान्तरमाह - अने निति। क्रियादिणस्यात्मनिति पञ्चव्रस्यात्मनो ग्रहणार्थमेतत्। क्रियामेदा एव हि पञ्च वृत्तयः। ग्रादिशब्देन ज्ञानेच्छादिग्रहणम्। तदुक्तमधस्तात् ज्ञानिक्रयाशक्या क्षकः प्राण इति । प्राणानामेवाताग्निभावः । तेषां समष्टिरेकोऽग्निरिति चावः समतलम्जुतलमित्यर्थः। अभिप्रायान्तरमाइ—समो जीवस्येति। सं श्र द्रत्याभ्यासुभयोर्ग्रहणमित्यर्थः। तदुक्तं—खेति खर्गः खेति चाला समुक्त द्रति। त्योरेकतत्त्वमेव प्राणक्षपेणाग्न्यात्मनावस्थितमित्यर्थादवसीयते। समयोर्दे व्याप्ततयावस्थानमत एव लभ्यते। तयोरेकतत्त्वे हि स योगो भवति। तदुक्तं—सर्वेत्र वर्तिन्यय इत्वा ब्रह्म इताशन दति। मूले योगीति प्राणागिनहोता-धिकार्धभिप्रायम्। सिद्धय दति। ते रत्नैरित्यादिसकलफलाभिप्रायम्॥ २॥

मूले मध्येन्द्रेत्याद्यभिधानं वैदिकपञ्चाग्नितयैषां प्रतिपत्त्यर्थम् । कुग्छनाम-कथनमित्यभिप्रायान्तरमुक्तम् ॥ ३॥

मूले सक्त प्रभाप्रभवकादिति । सक्त नामके न्हादिप्रभाणामुत्यत्तिस्थानभूता-दित्यर्थः । कल्पार्कादिति । प्रलयकालीनादित्यादृद्वादशान्तस्थादित्यर्थः । आसा- वितां जुडुयादिति च सम्बन्धः । श्रम्यतमयीमित्यानन्द एवाम्यतं भवति । चिदि-वार्कोऽग्निरिति । तदाइ—ग्रानन्दमयीमिति । मूलेऽच्छामिति । निर्मेलामित्यर्थः । त्विति प्रतिकुर्ग्डं क्रमतो द्वतावकाग्रोऽविश्रष्यत द्वति स्वितम् । तदिभप्रायमाद्व —ित्वतीति । कल्पान्ताग्निशिखास्मुरत्कुद्वरकेष्विति । मूलाधारे ताविचदिग्न-वेतेते । तदुक्तं—तस्याधस्तात् त्रिकोणाभिमत्यादि । तस्य पञ्च श्रिखा एव पञ्च-कुर्ग्डोदरेषु स्मुरन्तीति भावः ॥ ४ ॥

चाद्यास्त इति वर्णहोमानन्तरं ग्रहहोम उत्तः। पञ्चानामग्नीनामेकीकरणमर्थसिष्ठम्। अव्याभिप्रायान्तरमाह—नवग्रहहोमिसिति। अन्वभवगैति दितीयहोमः। त्विति त्वतीयहोमः। मन्त्रीति चतुर्थहोमः। अयं पञ्चम इति ज्ञेयम्।
चाद्यग्रहणं प्रतिलोमप्रयोगाभिप्रायम्। पश्चमेदो गोमेदः। व्यापकस्पर्भसंज्ञा इति
चाद्यानां विभेषणम्। अभिप्रायान्तरमाह—व्यापकत्यादिपदैरिति। स्वराख्या
दित्येतदादिभ्रव्देनोक्तम्। सुमतिरिति मन्तप्रयोगाभिज्ञत्वमुक्तम्। अभिप्रायान्तरमाह—परमानन्दतत्त्वविद्विरिति॥ ५॥६॥

मूल इत्येविमत्युपसंहार: । दिनादाविति । प्रातित्यर्थः । श्रतार्धमिति । पञ्चाश्रद्धारमित्यर्थः । वर्णसंयोगतोऽष्टाचराव्यतिरियमुक्ता । तदुक्तं —पञ्चाश्रन्मन्त्रेरिति ।
यद्धा मात्रकाव्यत्तिरियमभिप्रेयते । स्वतन्त्रे प्राणाग्निहोत्र एव संभवतीत्यवबोद्ध्यम् ।
गुण्फलमिति । प्रधानफलं तु वच्यति—नित्यानन्दमयस्वनादिनिधन दृति ॥ ७॥

म्लेऽन्यग्रेति कुण्डेषु तेषु क्रमादित्युक्तस्यैव विग्रदीकरणम्। श्रमिप्रायान्तरमाह—दग्रमिर्दग्रमिरिति। श्रन्यः चकारः। वर्गान्या मनण्ञङाः। श्रमिति
विसर्गः। वामश्रवणमूकारः। श्रमिता लकारः। श्रं इत्यनुस्वारः। इलयुतिति
हकारलयुतित्यर्थः। श्री दत्यौकारः। परा + + कारः। फादिपञ्चकं फथठकेखाः। वर्गादिकाः पतटचकाः॥ ८॥८॥१०॥

व्योक्ता मध्यस्थितेऽग्नाविति तस्मिन्नेव वर्णहोमे प्रतिपत्तिरुच्यते। व्योक्ता
प्राव्हमध्यस्थितेऽग्नी हुनेदिति सम्बन्धः। तन्माव्राणां स्थूलभूतैवेह होम उच्यते।
स्वल्लजगडोमसिडिरेवं स्थादिति। प्रपच्चयागेऽप्येवमृत्तम् पच्चन्नानिन्द्रयावडा
देखादि। स्वेनैव रूपमित्यग्नाविति प्रक्षतापेचम्। श्राग्निना सह रूपमित्यर्थः।
श्रीभप्रायान्तरमाह—व्योक्तित्यादिनेति। भूतमन्त्रोडार इति। भूतमन्त्रेहीमसित्युत्तानामित्यर्थः। कथमविरतग्रव्देन सामान्यमृत्तमित्याहाविरतमिति। स्पर्शादिव्यपि समानमेतद्दृष्ट्व्यम्। इह व्योक्ता ग्रव्हमिति प्रदर्भनार्थम्। तेन तत्तहर्गभाजामिन्द्रयादीनामपि यहणं भवति। तद्त्तम्—श्राकाग्राग्रव्हश्रोतेत्यादि।

उभयक्चिक्चिरिव्यति कुण्डेष्वित्यर्थाइवति । तिइन्नणोति—चिदानन्दास्मेति । चिदासम्मः कल्पानिः सृलाधारगतः ग्रानन्दास्मकः कल्पाकी हादग्रान्तगतः । नतु तस्यापि चिदास्मकल्पमुक्तम्—चिद्र्पास्मकलप्रभाप्रभवकादिति । नैष दोषः । ज्योतीक्चा स्पृष्टामस्तमयोमास्नावितामित्यभिहितलादिति । उभयोक्चिभी क्चिरेष्विति विग्रहः । कल्पान्ताग्नियोगेऽपि कुण्डानां कल्पार्कप्रकाणयोगादतीव पिदीप्तलमनेनोक्तम् । पुनरप्यभिप्रायान्तरमाह—उभयक्चिक्चिति । चिदा- नन्दास्मकाग्नोषोमदीप्तेष्वित्यग्नोषोममन्त्राभ्यां सप्तहोमः स्चितः । अच्रतिविति । समस्तया माहकयाष्टमो होम इति भावः । सृले स स्यादित्यपस्कार उत्तरपदिन चान्वयः । सर्वेषां विद्यानामर्थानां प्रतिमयनं होमतो विलापनं तेन समुद्रासितीऽ परोच्चतया प्रकाणितो ब्रह्मलच्याः प्रत्यगात्मा यस्येति समासः ॥ ११ ॥

सतारणक्यादीति प्राणाग्निहोत्रमन्योद्वारस्तदनन्तरं प्रपञ्चयागञ्चोक्तः। प्रणवणक्त्यायनन्तरिमत्येभः त्रतीयनिपिभिरित्युक्तमात्रकाग्रहणम्। सृतमन्त्रादियोग
छक्त दत्येतद्ग्रहणं च। स्त्रमात्राक्ततिरिति। यद्देयार्थेषु स्त्रमनुगतवस्तुमातं
चिन्मातं तदाकारः। नित्यतनुरिति तस्यैव विग्रहत्वान्नित्यतनुत्वं वेद्यं द्यानित्य +
तनुरिति। तदुक्तं—मांसान्त्रमञ्चाद्यतं देहं तत् चरिमिति। ज्यमित्याहि—स्वयं
माहि—स्त्रमात्राक्ततिरिति + + पूर्वमिवोक्तमिति। क्यमित्याहि—स्वयं व
वर्मतीति। तदुक्तं—णक्तेर्ध्येयत्वं स्वितिमिति। ध्यातस्यैव फलत्वादिति नित्यक्तव
एव नियमादिति भावः। ज्ञनेनित स्त्रमात्राक्तितिन्त्यतनुञ्च भूयादित्येतदिभिप्रायं सक्तनापत्तिरिप फलमेविष्यते। अस्य प्रक्तित्विम्यत दति क्रत्स्वगक्त्यापत्तेरभिहितत्वात्। ज्ञत एवोक्तं—परमां विभूतिकाष्ठां प्राप्त दति॥ १२॥

समुचिलेति तथानुसम्यानस्य कार्यत्वादिति भावः। मूले कलादित्यमुखं इति पदं मुख्यव्दोऽग्रवचनः। चन्द्राक्योर्ग्रहतया मण्डलतया चान्तःस्पुरणं भूतत्वार्यसक्तजगत्तद्वर्गान्तर्गतब्रह्मादिमूर्तीनां दितीयहोमभाजामप्यन्तःस्पुरणं भवति। संहारोन्मुखतया संह्रियमाण्या वैतद्विवच्यते। कल्पादित्यमुखादि-रूपत्वेऽपि तस्य कल्पितत्वादस्तुतस्तु तदभावादव्यक्तत्वं लिपिसमष्टित्वादन्ध्वरत्वा-चाचरत्वम्। तेजोद्वयोद्यत्प्रभ इति + + + नित्यानन्दमयस्विति तत्राप्यन्तर-रूपमुक्तम्। यः स्थात् स इंसात्मक इति। इंसग्रव्देन इंसः सोहमर्थेरूपं देवता-तत्वं ब्रह्मोच्यते। य एवमनुसन्धानदृद्वया स्थात् स इंसस्कृष्णे भवतीत्यर्थः। अत्र स्थूलादां दर्भयति—विष्वादिक दत्यन्तेनिति॥१३॥

मूले अनुदिनमिति। प्राणाग्निहोत्रान्तरारभः। तलाभिप्रायभेदमप्याह

षक्ति । अस्ति ह्यग्रनकालेऽपि प्राणाग्निहोतम् तत्नोक्तप्राणाग्निहोत्योगिनामेवाधिकारोऽप्यनेनोक्त दत्यर्थः । अनुदिनममुना विधिना देवतां भजतामिति मोपस्कारमन्वयः । प्राणाद्याः स्युरिति । प्राणापानादय एव गाईपत्याद्यग्नयो भावनीया दत्यर्थः । केचन मन्ता दति । यथानं प्राणमन्नमपानमाहरित्यादि । यद्यपि
मृलविवरणपूर्वकं प्रयोगक्तमो वक्तव्यः किन्तु प्रयोगक्रमे प्रतिपाद्यमाने मृलोऽथींऽपि स्पुटो भवेत् । न विवरणापेचित्यभिप्रयन्नाह—अयमत्नेति । स्वेष्टदेवतित्युपस्थितेऽप्रने पादप्रचालनमन्त्वाचमनपूर्वकमेतद्ववि । लिपिन्यासस्तु प्रागुक्त एव—
भोजनकाले समस्तस्येत्यादि । दत्यारभ्येति । यथा—अद्वायामपाने निविष्टोऽस्तं
श्रहोमीत्यादि । दिच्चणोत्तरित षष्ठमन्त्रेणापि मध्यकुण्ड उज्ज्वलनम् । सप्रणव दति
स्वाभोष्टमन्त्रस्यापि यन्त्रलिपिपद्मक्तिणापि मध्यकुण्ड उज्ज्वलनम् । सप्रणव दति
स्वाभोष्टमन्त्रस्यापि यन्त्रलिपिपद्मक्तिणायां कत्यनीयम् । परिषिचोपस्प्रस्थिति
स्वकत्योक्तरीत्येति भावः । अन्तद्बद्वोत्यारभ्याचमनमन्तः । ॐ गाईपत्ये प्राण्
दति । मूले तु गच्छित्यत्यन्ते तदन्ते स्वाहाकारोऽभिहितः । मन्त्रविदामित्यनेन
तु मन्त्रभेषोऽपि स्त्रितः । नारायणित्यत्र स्वाभोष्टदेवतास्था चतुर्थन्ता प्रयोक्तव्या ।

मूले पञ्चाग्नीनित्यादिना पञ्चाग्नीनामिकीभाव उत्तः। ततः पञ्चाग्नीन् संयुत्त-रोचिषः सारेदित्यन्वयः। तदधीं अनीनिकीक्तत्योत्तः। सूले गाईपत्यादिकमिति पञ्चानामग्नीनां प्राणानां च समासेनोच्चारणम्। ततो हिरण्यादिसमासपूर्वं वर्ण-शब्दोचारणम्। श्रुचयः पावका अग्नीनित्याद्युपचर्येत्यन्तमुच्चारणं चोत्तम्।

मन्तं सर्वमनुक्रस्येति जर्ध्वादिसा[खाइ। ?]न्तोच्चारणमुक्तम्। जिह्वाः संस्मृत्येति तासामनुसन्धानमुक्तम्। बहुरूपां तु सङ्क्षच्येति षष्ठीप्रधानजिह्वानुसन्धेयोक्ता इत्येवंविधानेन इत्वापूर्णं तृष्णीं हुत्वेति योजनीयम्। मूले पचाम्यन्ते खाइाकारः प्रकरणसिंह एवेति ज्ञेयम्। श्रापूर्णीमिति पूर्णान्तमीषत् पूर्णीमिति वार्षः।

उपस्पृश्य विधानत द्रत्येतदर्थमाह—गण्डूषादिकमिति। वृष्टिसौत्यादि सर्वे मन्त्रविदामिति स्चितमेव। उद्वयं चित्रमित्यादिनीति। उद्वयं तमसस्परीत्यादिना चित्रं देवानासुदगादित्यादिना च ऋङ्मन्त्रेणित्यर्थः। मूल आरभ्येत्यस्यायमर्थः। तमाम्नमात्मानं स्वमूलाधारगतमपि तत आरभ्यामस्तकमाद्वादणान्तं स्त्यस्त्रा-कारेणानुस्मरेदिति। अताभिप्रायभेदमाह—अय प्रण्वेनिति। मूलादारभ्येति द्वाद्यान्तस्थेन्दुमण्डलान्तमूलाधारामेः स्त्याशिखारूपेणीद्गमनमुक्तम् ॥१४—२१

 देवतात स्वमेवेति भावः । अनन्य भित्यनारोपितरूपम् । पञ्चाननेति पञ्चाननानि कुण्डानि। तेष्वग्नय एव रसना जिल्लास्तासु दत्तेन प्रक्षतमयतया शुडेन सात्रा-योन तदुचितहविषा तथा भुक्तेन खरूपानन्दपर्यन्तं व्याप्तिमुपगतेन तिर्वतिमिति व्याख्यम्। केन तर्पितमिति। साधकेनित्यर्थाद् गम्यते। अतर्कितमिति। तर्क-यितुमश्काम्। युक्तिभिरपरिच्छेद्यमित्यर्थः। श्रात्मरूपं चेत्रज्ञमिति। हंसः सीह-मर्थभूतिमत्यर्थप्रतिपत्तिमात्रमत्रोत्तम्। प्रक्ततिस्थमिति। तत्र सोमेऽग्रेणविश्रनम्। पञ्चाननागनीति पदेन तस्यात्रस्य तिक्किखादारतां प्रक्षत्यवस्थामुपगतस्यामृतत्या-स्नावणं तेन तस्यागने: सन्तर्पणं चोत्तम्। व्याप्तिसप्तिति पदेन तस्य तदमृतसंपर्वती वर्धमानस्य व्याप्तिरप्युत्ता। प्रणवी मन्त्रस्य मन्त्रविदामित्येव सिध्येदिति चित्रज्ञसंज्ञकमसुमिति स्रोकेन सह सम्बन्ध इत्यारभ्येत्यादिनेत्येवसुक्तम्॥ २२॥

सिंचन्येति पदस्यार्थं दर्भयति—मात्वयापीति। यत्तद्विम्तस्मिन् चित्रक्री इतं तमेवं तप्यदर्तते तत् पुनरस्तरूपाणामचराणां शतार्धमयेनाभासाविस्ति मिचेदिति व्याख्येयम्। मूलादारभ्येत्याद्युक्तावस्ययैव द्वादशान्तां मात्रक्या तद्वर्ण रूपेणास्तास्रावणमेतदभिष्रेतमिति विवरणागयः। तैर्जेभ्वत्यचरैर्जेप उत्तः। प्रयोगान्तरमाइ—तत इति । सूले जक्ष्वेत्यत्रोपसंहरेदित्यध्याहार्यम् । अकुटिली न्तराधिः भोज्यानि नित्यं भजनित्यनेन संबन्धः। मध्यशरीरमन्तराधिरित्युचिति। सीऽकुटिल ऋजुर्यस्थेति समासः। भोजनोचिततयासनमनेनोक्तम्। सन्दीप्तपञ्ची नल इत्यमीनां चुलचणा लोकिको सन्दीप्तिकता भोजनोचिततयावस्थानेनोता। सायं प्रातरिति। नक्तं दिवा चेत्यर्थः। प्राणी न प्रमदोदरं प्रविश्वतीति। य एवं मुभयविधं प्राणाग्निहोत्रं नियमेनानुतिष्ठति स पुनः प्राणी सन् स्तिया उदरं गर्भ तया न प्रविश्ति। पुनरावृत्तिहीनां सिद्धिमेव प्रपद्मत इति मूलार्थः ॥ २३॥

मूल दति तविति मात्वकोपसंहारः। विरिच्चेत्यामन्त्रणम्। तदाह—शाङ्गी ब्रह्माणं प्रत्याहिति। मूले शास्त्रादीत्यागमकाव्यादिग्रहणम्। तैरुपहिताः सर्वे विकारास्तदाचार्थास्तेषां सङ्घः समूहो वाचकवाचप्रपञ्चः। तस्य माता जननी मूलप्रक्षति:। विश्वस्थितिलयसर्गेकरीति + + + ॥ २४॥

मूल इति जगदनुषक्तामित्युक्तानुष्ठानोपसं हारः। तामिमां वर्षमालामित्युक्त-प्रकारेण न्यसेदिति योजनीयम्। बहुवचनं त्रिमूर्त्यभिप्रायम्। तदाह-सर्वान् प्रत्याहिति। गाङ्गीत्यनुषङ्गः। जगदनुषङ्गो त्याप्तिः। यदुत्तं—सषडङ्गवेदगास्तायु पहितेति। अयोभयात्मका वर्णीः स्युरित्यादि च॥ २५॥

वर्णमालाग्रहणाश्रय दतीरितत्युक्तम्। दतीरितार्णमालिका क्रमीत्क्रमक्रमः

गुणिता मनुप्रतिपुटिता मन्त्रिणामभीष्टमाधनविधयेऽचमालिका भवेदिति योजना।
क्रमोत्क्रमाभ्यां क्रमेण गुणितेति। गुणनिमह हिरावर्तनम्। तत् प्रथमं क्रमात्
पुनक्त्क्रमाच क्रमेण भवेदिति भावः। मनुप्रतिपुटितेति प्रत्यचरं मन्त्रेणाभिमतेन
प्रतिपुटनच कर्तव्यम्। प्रतिपुटनं चैतहर्णह्यापेच्या सक्तत्प्रयोगरूपमेव न प्रतिवर्णापेच्या हि:प्रयोगरूपमिति ज्ञेयम्। यथा मन्त्राकारो मन्त्र इकार इत्यादि।

श्रव विशेषमुपदिशति—श्रज्ञमालाया इति। मेरुलेनेत्यज्ञरमालानां महद्रज्ञं मध्ये न्यस्वते। स मेरुरित्युच्यते। मन्त्रसंयोग इति। तत्प्रतिपुटनाभिप्रायेणिति भावः। मन्त्रिणामित्यभिमन्त्रजापिनामित्यर्थः। श्रभीष्टमाधनविधय इति। श्रीष्ट्र-सिद्धय इति भावः। इह लिपिवर्णाः श्रतं संपद्यन्ते। तदन्वयेन मन्त्रस्थैनश्रतमा- वित्तः स्यादेवमचरमालाया मन्त्रावृत्तिः कार्येति॥ २६॥

मध्ये वद्यचरयोरिति। ननु मात्यकाप्रकरणमुपमंहतम्। ततः कषं तत्पटल-भेषतयाऽयमारम्भ द्रत्याग्रङ्क्याह—सरस्रतोदैवत्यामिति। श्रवश्यं क्वचिद्वक्रय-मेतत्। तथा चायमेव तदवसर उचित द्रति भावः। सदवदवाग्वाचराणीति दव दत्याभ्यां सहितानि द्वाग्वा दत्यचराणीत्यर्थः। चन्द्रयुगमिति। चन्द्रष्ठकारः तद्द्रयं स्नाहाकार दति यावत्। ऋषिप्रमुखा दति ऋषिक्कृन्दोदेवताः॥ २०॥

योति। योतनयननासानां दयं दयं याद्यम्। यन्धः गुद्यम्। ब्राह्मे गृहते उत्याय देवतां ध्यात्वत्यादि सर्विमह योजनीयम्। चतुर्मृतिषु हरमायासमस्तयोगे वदेत्यादिपदयोगः स्यात्। करन्यासे प्रणवपुटितदेश्यभिवंश्वदेत्तिणाङ्गुष्ठादिन्वामाङ्गुष्ठान्तमाङ्गुलिषु न्यासः। पञ्चपदान्युभयाङ्गुष्ठादिकानिष्ठान्तन्यासः। देहन्यासे मन्त्रन्यासावसरेऽयं न्यासो भवति। स्वष्टिन्यासोऽयमुतः। विपर्ययेण संहारः। नासादिनयनान्ता स्थितिः। ईश्वरपुरुषाष्ट्रप्रक्रतयोऽत्वरतत्वानि। वदान्यप्रवर्णेदशाङ्गन्यासः स्वाहाकारेण तत्र तत्र व्यापकं चिति विश्वयः। सृष्ठणावरणन्यासानन्तरं संपूज्य जपः पुनर्गणितयोगादि सर्वं कर्तव्यम्। सामान्यपटलोका न्यासाः सर्वेत्र कार्या इति ह्युक्तम्। सन्त्रीति सर्वेत्रादिः स्विभिरिति मात्रकाङ्गान्येव अस्या अध्यङ्गानि दृष्टुक्तम्। मन्त्रीति सर्वेत्रादिः योगः। अभिप्रायान्तरं दर्भयति—अङ्गानीति। अङ्गिषु मन्त्रयोगः स्वित दत्यपरि संवन्यः।

संबन्धः। यथा अकखगघङ आं वदहृद्याय नम द्रह्यादि॥ २८॥

मूले भवभयानां भङ्गिनीति विनियोगीऽपि सूचितः ॥ २८ ॥ अञ्चरलचिमिति । पुरश्वरणसुक्तम् ॥ २० ॥

मात्रकोत्तिविधनिति। पीठं विनियुच्येति संबन्धः। अत्तराम्बुज इति + +

+ शक्तिभिरिति मेधादि नव शक्तय उक्ताः । पीठमूर्तिमन्ताविति । वणीलासनाय नम इति पीठमन्तः + + + सूर्तिमन्तः । सूर्ते मनोजद्र इति कामविव-र्जितः । वनितां गौरवेण वागिधपेत्यवगक्कित्वत्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

न्यासान्वितमिति । न्यासेऽपि सहस्रवारिमिष्यते । तन्मन्तिता अप इति तयेति सहस्रपदानुकरणार्थः । तथाशब्देन ध्यानं वोक्तम् । बालया सहिति बालायोगोऽनु-लोमविलोसवालापुटितत्वं वोक्तम् । स्नूले हृदयदयस इति हृदयमाते । चतुर-ङ्गुलं को + + कमलोइवो ब्रह्मा ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३० ॥ ३८ ॥

श्राचन्तप्रणवगिति सन्तान्तरसुक्तम् । श्रादिप्रणवगाया श्रन्तप्रणवगायाश्व श्रके-मध्यसंस्थिता वाग्वाग्भव ऐकारः तारशिक्तवाग्भवशिक्ततारा द्रत्यर्थः । सुवि भजमान-पारिजात दति । भूमावयं तावद्वजतासभिमतफलदतया पारिजातदत्यर्थः ॥ ३८॥

नवक इति दृक्युतिनासाहयवदनगुद्यपायूनां ग्रहणम्। दिचणाङ्गुष्ठादि-वासाङ्गुष्ठान्ताङ्गुलिषु तलहये युगपच करन्याषः। सुषुन्नागादिषु सृष्टिः पाय्वादिषु संहारः नासादिश्रुत्यन्ता स्थितिः। परमास्नेश्वरपुक्षाष्टप्रकृतयोऽच्चर-तत्त्वानि पूर्ववत्पदैदेशावृत्तिन्यासः। श्रङ्गानि षट्क्रमादाचेति वाग्भवेनैवेत्यर्थः। श्रभिप्रायभेदमाह—ऐं द्वामिति। तदा च तद्यक्तेन तेनाङ्गानोत्यवबोद्यम्॥४०॥

भिसतं भस्म । इरहासः शिवस्य हिसतम् । सर्वेषामवदातेत्वनेन सम्बन्धः । विद्याचीणिति । दिच्णवामाधः करयोरेतदुभयम् । विद्या ज्ञानसुद्रा वा । अस्तिः स्यघटाचस्रगिति दिच्णवामोपि करयोः । भवदिभमतप्राप्तय इति सक्तलभीगि कैवल्यलच्णं नित्यफलसुक्तम् ॥ ४१ ॥

संयतिन्द्रयो मन्त्रीति मन्त्र यवणस्त्रम्। गूट्मर्थमाइ—बालायोग इति। वाग्भवानन्तरमितरयोबीजयोरिप योग इति भावः। तदा च त्रयोदशाच्चरोऽयं मन्त्रो भवति। तदा च न्यासे भ्रूयुगमध्य इति स्थानत्रयं प्रत्येतव्यम्। सितसरिस जनागचम्पक्षैरिति विकल्पाभिप्रायम्॥ ४२॥

पूजायामिति पीठमन्त्रास्त + + + ष्टिमूर्तिमन्त्रय माटकोत्ता एवं च लिपिपद्म एवं च पूजा भवति । संस्त्रता प्राक्तता शक्ती भवतः ।

तदुत्तम् – दित्तिणि संस्तृता पूज्या योगसुद्राक्षरद्वया । सन्ततं नि:सरच्छब्दवदनाऽन्या च वासतः ॥ दति

क्षेत्रज्ञाङ्मयरूप दति तयोविभीषणम्। प्रधानदेवतारूप दत्यर्थः। लिपि-पद्माभिप्रायं वैतत ॥ ४२ ॥ ४४ ॥

दृ वागीखर्या मन्बदयसुक्तम्। तयोरिति निगदित दति सहोपसंहारः। तैन

न्यासान्वितं निश्चितधीरित्यादि यद्दशाचर्याः प्रयोगजातसृक्तम् तदिष्ठापि योजनीयं भवित। सकलदुरितैः परिसुच्चत द्रित सम्बन्धनीयम्। परमपरमां भिक्तिसित्यत्यन्त-परमामित्यर्थः। मन्त्वीति मन्त्रद्वयग्रहणार्थसिक्तम्। श्रभिप्रायान्तरमाष्ट्—दुरित-मोच द्रित। प्रण्वशक्तिवाग्भवानामन्यतमानन्तरं योग द्रष्यते। लच्च्यास्तदीजन्येति लच्च्या लाभि श्रीबीजस्य योग द्रत्यर्थः। प्रदर्शनार्थं दैतत्। फलान्तरविषये तत्तदुचितबीजयोगः स्थादिति॥ ४५॥

मालकाविभेदानिति। केवला श्रुडसबिन्दादिभेदा भूतलिपिरित्येतत् सर्वे ग्रुडसिन्दा भूतलिपिरित्येतत् सर्वे ग्रुडसिन्दा भूतिलिपिरित्येतत् सर्वे ग्रुडसिन्दा मन्त्रहयं चेति वागीखरोमन्त्रहयम्। चकारस्याभिप्रायान्तरं दर्शयति—मन्त्रान्तरेष्वपीति।

तदुक्तम्—हृदयान्ते भगवति वदशब्दयुगं ततः। वाग्देविवक्लिजायान्तं वाग्भवादां समुद्धरेत्॥ दृति षड्भिः पदैरङ्गानि।

शुभां स्वक्क् विलेपसात्यवसनां शीतांशुखण्डोज्ज्वलां व्याख्यासचगुणं सुधान्यक्षलशं विद्यां च इस्ताम्बुजै:। विभाणां क्रमलासनां कुचनतां वार्देवतां सुस्मितां वन्दे वाग्विभवप्रदां तिनयनां सीभाग्यसम्पलरीम्॥

वसुलचं जपस्तइशांश्रमाज्यात्ततिलेहींमः। मात्रकापद्मे दशाच्चरीवत् पूजाक्रमः। तद्मप्रयोगास्तज्जप्तजलपानादभिषेकात् तर्पणाच मेधा भवति। तज्जप्तगस्य-प्रणादिधारी सभायां पूज्यते वादे विजयी जायते चेति।

वाचस्पतिऽस्ति भूयः सुवः सुरिति कीर्तयेत्। वागाद्यो रुद्रसंख्याणी वागाद्यस्वङ्गपञ्चकम् ॥ इति। श्रासीना कमलोल्गरे जपपटी पद्मदयं पुस्तकं विभ्याणा तरुणेन्द्रनदमकुटा मुक्तेन्द्रकुन्द्रप्रमा। भावोन्मीलितलोचना कुचमरक्कान्ता भवद्भृतये भूयाद्वागधिदेवता सुनिगणैरासेव्यमानाऽनिश्रम्॥

रहलचं जपस्तद्यां शं शतिन च होमः। एकाद्याचरीवत्पूजाक्रमः। पलाय-पुष्पैहीं परावाक् सिंडिः। वदस्बपुष्पैर्विल्वफर्नैर्वा होमे वाचः श्रीभैवति। कुन्दनन्यावर्तपुष्पेहीं मे वाग्वस्रभो भवति।

ब्राह्मीरसे खक्काको कपिलाज्यं परेजापन्। पिषिदिनादी तनित्यं सर्वेशास्त्रार्थविद्ववेत्॥ द्रति। विन्दर्वीग्रयुतो विक्विन्दुमयोम्बुमान् भृगुरिति त्राचरीदिक्तौवीं जैरङ्गानि। मुताहारावदातां शिरसि शशिकलालङ्गतां बाहिभि: खैः व्याख्यावर्णाचमालामणिमयकलग्रं पुस्तकं चोद्दहन्तीम्। <mark>श्रापीनोत्तुङ्गवचोरुहभरविनमन्</mark>मध्यदेशामधीशां वाचामीडे चिराय त्रिभुवनविनतां पुग्डरोकी निषसाम् ॥

तिलचं जपः तद्गांगं पायसेन च होमः। प्राग्वतपूजाक्रमः। जातिपद्मनन्यावर्त-कुन्दपुष्पैयन्दनार्द्रेहींमेन वाक्सिडिभेवति इति। एवमन्यदपि ग्राह्यमिति। प्रतिस्रोकं वाग्भवयोग इत्यादावाद्यन्तयोरादिमध्यान्तेषु विति बोडव्यम्। वाक् स्तादिजपो विति। चलारि वाक् ससपीरी दे। यहाग्वदन्ती दे। वहस्पति प्रधममहं र्द्रे + + दिति वाक्स्तानि । नमो वाचे या चोदितेति । वाग्यजु:सारस्वतस्र क्तानामादिशब्देन ग्रहणम्। पावका नः सरस्रतीति। यस्ते स्तनः सरस्रति त्विम्य मददादिति स्क्रम्। प्रचोदसेति स्क्रह्यम्। सरस्रतीन्देवयन्तस्तिस्र इति। ध्यानिमति तत्तत्सारखतमन्त्रोचितसुत्तम् ॥ ४६ ॥

मूले अचलात्मजा पार्वती । कमला श्रीः । श्रोतुं वक्तुमिशिचितीऽनिडमूकः। मूलाधारमुखं तद्गतशित्तमुखम्। प्रभावशब्दो व्याप्तिवचनः। समूहवचन: । योगोन्द्रैरपीति सस्बन्ध: ॥ ४७—५४॥

अविद्यानाग्रनीतिच्छेदः। त्रिमुखी त + + + त्रयीखरूप इति। वेदः। षडङ्गानीन्द्रयाणि चेति ज्ञेयम्। तदुक्तं - छन्दःपादीचित्यादिति। प्रसीदेति सम्बन्धः । सकर्मकोऽयमिङ्खते । जपार्चनाइवनहत्तिष्विति ध्यानि चुपलचणम्। देहापदीति। खदेहचयसमये नित्यशु पदं स्थानमेति। यनानी जपादिभेषतयायं स्तोत्रजपस्तस्य सकलिसिसाधनत्वादेवसृक्तम् ॥ ५४—६०॥ द्ति प्रयोगक्रमदौषिकायामष्टमः पटलः।

अध नवमः पटलः।

एवं ज्ञानशिताप्रधानानिति। ज्ञानशितास्तावत् सरस्रती। तदुक्तम्—समस्तै बोधस्थितिदीपिकाया दति सर्वमन्त्रमयज्ञानमिक्तिक्पलेनेति च। तस्याः स्वरूप भूता सा प्रक्तिः परादिक्रमेण स्थूलार्थविषयतया कार्यद्रशापनेह ज्ञानश्रक्तिविव चिता। तत्प्रधानानिति। यद्यप्येवं ज्ञानशितक्या एवामी मन्त्राः। यत उतं ज्ञानमित्रमरात्मकानां भव्दानामिति । किन्त्विच्छाक्रियाम्त्रगोरिप तेषु गुण्तया सद्भाव दति प्रधानग्रहणम्। तेन ज्ञानग्रताविष सरस्त्रयां तयोगुंणतया सद्भावीऽ- वसीयते। मात्रका भूतिलिपिः सिवन्दादिविकाराः कलादियोगिन्यः शक्त्यादियुक्ता वागीश्वर्यादय दित सर्वापिन्नं बहुवचनम्। वागीश्वर्या वदवदादियोगिऽप्यर्थाभि-धानप्रधानतया ज्ञानशिक्तप्रधानलिमिति ज्ञेयम्। मन्त्वानिति। सारस्रतानिति श्रेषः। यद्यप्येवं ज्ञानशिक्तप्रधानां सरस्रतीमित्येव वाच्यम्। किन्त्वेवमचराणा-मिधदेवताया दित प्रक्रमात्केवलमात्वकेव स्वप्रधाना स्थादिति सर्वेषामप्यमीषां समं सामान्यमिति प्रतिपादनार्थमित्यमिभधानम्। क्रियाशिक्तप्रधानानिति सर्वे पूर्ववदेव। क्रियाशिक्तप्रधानावत् त्रिपुरा। वच्यति च—ितमूर्तिसर्गाचित्यादि। प्रधानग्रहणात् तस्यामिक्काज्ञानशक्त्योः गुणतया सद्भावोऽवसीयते। हृज्ञेखायामिप समानमेतत्। यतो वच्यति—दक्काशिक्तप्रधानां भुवनिशोमिति।

तत्र वत्र विकास कियते। एके वीन्मनी शक्ति रिच्छा शक्ति प्रधाना भुवने शी ज्ञानशक्ति-प्रधाना सरस्वती क्रियाशिताप्रधाना च विपुरिति। क्रियाशिताप्रधानानां स्वादीनां सङ्गावात् त्रेपुरग्रहण्म्। मध्यमपञ्चक्टः श्रद्धा बालेत्यादिसर्वापेचं बहुवचनम्। यद्यप्येवं क्रियाशिक्तप्रधानां त्रिपुरामित्येव वाच्यम्। किन्त्वेवं त्रिपुराभिधानां विद्यामिति प्रक्रमान्मध्यभपञ्चक्ट एव खप्रधानः स्वादिति सर्वेषामपि नैपुराणां समं प्राधान्यमिति प्रतिपादनार्धमित्यमभिधानम्। ननु यद्येवं किं मध्यमपञ्चक्रटस्य विधानं परिग्टहीतिमिति। उचिते। शुदा मित्रा दिक्टित्येवमाद्यास्तिपुरास्तासां मध्येवितिनीयं विद्या। किं च ताः समकूटा विषमकूटाश्व भवन्ति। तथा च मध्यम-पञ्चल्रटपरियहे सर्वासामध्यासां तिपुराणां विधानसुपसंग्टहोतं भवतोति ज्ञेयम्। नन् निपुरायाः श्रियशास्ति क्रियाशिक्तत्वम्। तत्र ज्ञतस्तिपुरायां विशेष इति। उच्यते। यत्तावदुत्तं—समस्तबोधस्थितिदोपिकाया दति। तत्र या क्रियाम्तिः सेयं विषुरा भवति। सा च विमर्शलचणा। तदुत्तं—संविदाख्या विमर्शशिति। म्लाणमणिविक्षतिरित्यत चोत्तम् चानित्रयामिति प्रतामिति । नत्य तिपुराया: सर्वमन्त्रमयविमर्श्रणतिरूपत्वेन प्राधान्याच्छीत्रिपुटादिभ्यो पूर्वमिभिधानं ज्ञानान्तर्गतत्वाच विमर्शस्य सरस्वत्याः पश्चादित्यवस्यम्। सर्व-मन्त्रमयलाचैवं तिपुरायाः सामान्यविशेषमन्त्रत्वमपि माहकादिवद्ववि । सर्व-मन्त्रेषु हिमेखायाः शिक्तान्त्रवा प्रहितः । तदुक्तम् - अस्य शिक्तिविभवत दिति वराचरस्य जगत इत्यादि च। मात्रकायासु स्वाविभक्तार्थवाचकतया सर्वभन्तेषु भवित्तिः। तद्युत्तम् — लगादिपरमालान्तस्येत्यादि। स च माहकायाः स्वार्थवचन-व्यापारो विमर्भसयज्ञानलच्या एवेति गतपटलेषु प्रसुतैवार्थादियं विषुरा भवति। किन्तु सरस्वत्याः स्वरस्पर्शादिक्रमनियमो नैवं त्रिपुरायाः क्टाक्टादीनामेव विधाना-

दिति। किञ्च विपुरामितिरेव मञ्दब्रह्म भवति। प्रस्तुतं—स रवः श्रुतिसम्पर्वे-रित्यादि गब्दोचारणकाले तत्साचितयेत्यादि चेति। तथा सर्वमन्तेषु सामान्य-तया प्रवृत्तानां हृक्केखादोनां ख्खप्रधानतायां विशेषमन्त्रतिति सर्वेसुपपन्निमिति।

प्रस्तौतीति मूलगतायगच्दार्थीऽप्युत्तः। मूले विद्यासिति सन्त्रविप्रेषा-भिप्रायम्। यदुत्तं - उप्तार्थभाजः पिग्डबोजात्मानः पंवाचाध्यासिताय मन्ताः संवेद्यमानस्फुटार्वेरूपा मालामन्ताः स्त्रीरूपवाचाध्यासिताय विद्या दति। या विभेदा इति तां विद्यासित्यधः सम्बन्धः । त्रिबीजतया त्रिप्रभेदलम् । तदुत्तम् यदा विशोऽय गुणचेदित्यादि । तद्त्र्यास्यपेचया विंशत्यकारत्वम् । तदप्युक्तम् विगुणा सा विदोषा सेत्यादि । तथा—देवाः सञ्जतय इत्यादि । दह विंगत्सङ्खा तु यथेच्छं सम्पादनीया । त्रिप्रधानलात्तु त्रिपुरायास्त्रिंशत्रकारित्यभिधानम् । व्याप्ते र्जगदात्मकलाज्जगत्यवाप्तेति विशेषणम्। अभिप्रायान्तरमाइ—बीजतयरूपीण त्यादिना। तद्गतबीजविन्दादिभिरिति बीजविन्दुकलानिरोधिकानादनादान्त स्पर्भव्यापिनीसमन्दुनानीनां यहणम्। तयाणां दशभिविभागे तिंशत्सङ्खा-सम्पत्तिः। बीजिबन्दादीनां जगद्व्यापित्वाज्जगत्यवाप्तेत्येतदुपपत्तिः। यदुर्त्तम् जगित सततं रूढ़संस्थितेरिति। विपुरेह मध्यमपञ्जक्रदेव। तस्या बीजरूपीण बिन्दुक्तलाद्यवसानतया पृथगुचारणसंभवात् प्रकारनानात्वोपपत्तिः। यत उर्ह्म योगीचित्येन विन्दादियोगः स्चित इति । सर्वास्विप त्रिपुरास्नेतत्रंभवति । सर्वै ष्विप मन्त्रान्तरेष्वेवसुपपद्यत इति चावबोडव्यम् । सूले सुदुर्णभाप्तिमिति । सुतर्ग दुर्नभा यस्या उपदेशसिंदिः गूढमूर्तित्वादिति समासः ।

<mark>अभिप्रायान्तरमाइ —अथवेति । विं</mark>शस्रकारविषयतयैवायं विकल्पो भवति । तिप्रभेदलं प्राग्वदेव। वच्यति च—सर्वेषां तिबीजात्मकालेनेत्यादि। व्याप्तिरुवार रणमिति । वाचा व्यापनमस्य विवच्चितत्वादिति भावः । क्वेवलेति मध्यमपञ्च क्टाया विविच्चितत्वात् सैव ग्टच्चते । स्वरान्ततयावस्थानात् केवला सा भवति । क्टस्यप्यमाती वेति । दिव्यादिव्यञ्जनसुपर्यधोभावेन संपिण्डितं क्टो व्यपदिग्यते । क्टे सकदुचार्यतया वर्णानां स्थितौ स मन्त्रः क्टस्थो भवति। यथा इस्रै दृति। क्ट एव पृथगुचार्यतया वर्णानां स्थिती स मन्त्रः पृथगातो भवति । यथा ह्स्रै दृति। क्रस्यो दुर्वाच: पृथमात: सुवाच द्रत्यर्थाद्भवति । क्राक्टपचयोरपीति क्रस्य पचे प्रयमातपचे चेत्यर्थः । पञ्चानां षड्भिः संभेदे विंशत्सङ्ख्यासम्पत्तिरिति मन्य मान श्राह—पुनश्वेति । श्रादिमादिमनादिं चेति त्रिपुरायामादिं वर्षे वागभवमादिं प्रथममनादिं च मध्यमोत्तमयोरन्यतरं च कुर्यादित्यर्थः। कामराज्ञात्रवर्णयोस् तदितरस्थानयोः व्रत्तिरर्थात् सिद्धा भवति। एविमतरपादद्वयमपि व्याख्येयम्।
तथा च प्रतिपादं भियो भिन्नी दी दी मन्त्री सिध्यतः। संभूय च षट्प्रकारभेदा
भवन्ति। यथा त्रादिमादिमनादिं चेत्यत्र तावद्दाग्भवकामराज्ञशाक्तानि श्राक्तवाग्भवकामराजानि च। मध्यं मध्यममध्यममित्यत्र शाक्तकामराज्ञवाग्भवानि
वाग्भवशाक्तकामराजानि। श्रन्त्यमनन्त्यं चेत्यतापि कामराज्ञवाग्भवशाक्तानि
कामराजशाक्तवाग्भवानीति। त्रिपुरा शोघ्रसिदिदेति सर्वाध्येवं क्रमभेदिभन्ना
तिषुरा शोघ्रसिद्धिव। न त्वेवीवोद्यारक्रमितिन्यायेनिति केवलसिबन्दादिपञ्चस्
व्यापित्वादुक्तम्। कूटपच्च द्वित कूटस्थपचे। श्रक्तुटपच्च द्वित पृथगातपचे। सर्वेषास्मिति दिविधानामध्येषां त्रिंशन्यन्त्वाणामित्यर्थः। सिद्धमिति। सुदुर्लभाप्तिं
या तिभेदापीति संबन्धादिति भावः। जगत्यवाप्तेति तु तथा मन्त्रविसु प्रथितत्वमभिप्रेतम्। सूर्ले विशिष्टामिति प्रशंसार्धभक्तम्।

अभिप्रायान्तरमाइ — विशिष्टामितीत्यादिना । भेदपदेन विशिष्टामित्यत विशेषांशो विव्वतः। चकारोऽध्याज्ञियते। न केवलं विषुराभिधानां प्रधानभूतां विषु-राम् किन्तु विशिष्टां च विद्यामिभवच्यामीति। विशिष्टामित्येतदुपनचणमिति मन्यमान इहाभिप्रेतान्मन्त्रानाह— श्रविशिष्टेति । क्षेनापि व्यञ्जनेनासंप्रता तिष्विप स्थानेषु केवलखररूपेत्यर्थः। व्योमेन्दुवङ्गप्रधरविन्दुमिरित्यत्राधरादिखरैरियं भवति। शुडा बालेत्यन्थापि बालास्तीति स्चितम्। सा च गतपटले त्रिपुराणामन्यतमयोग इत्यत्रोपदिष्टा। अतएवास्याः प्राधान्यमपि गम्यते। शुद्धा सङ्गेतविद्या। अन्या तु कुलसुन्दरीति भेदः। हकारादिव्यञ्चनविधिष्टेति। सैव बालेति श्रेषः। हका-रादिग्रहणेनेतदुत्तम्। रताच्छकेन्द्रशिखिभिरित्यमीभिईसकलरेफैरेकद्वरादिक्रमेण संयोगो विविच्चतः। स चायं व्यञ्जनसंयोगस्तिधा भवति। तिव्यपि खरेषु संयोगो ह्योरिप संयोगनैकस्मिन् प्रथमे मध्यम उत्तमे वा एकस्मिनेव संयोगः न हयोरा-चन्तयोराद्ययोरन्त्ययोर्वेति। तथा च सप्तधा विज्ञिष्टा एका च श्रुद्वेत्यष्टी भेदा भविन्ति। तत्र दित्रग्रादियञ्जनसंपिण्डितरूपं सूटाचरं व्यपदिग्यते। तत्रभ शुं सैकव्यञ्जना कूटस्था पृथगातित चतुर्भेदसंभव दति। सभेदानामितेषामिति भेदपदेन विशिष्टानां ग्रहणम्। ते चाविशिष्टा च संभूय बहवी मन्ता इति वहुवचनम्। यहा भेदशब्देनैकस्मिन् ह्योस्तिषु वा खरेषु व्यञ्जनसंयोगसंभावि-नामवान्तरभेदानां ग्रहणम्। क्रूटाक्ट्लिमिति हित्रादिसंयोगे क्र्टलमसंयोग एकसंयोगे चाक्रटलं सिडमिति ग्रेषः। विशिष्टामित्यत एवैतिसिडिरिति बोड-व्यम्। यद्दा समानिमत्यनेन संबन्धनीयम्। यथोत्तम् — क्टस्थप्यमाती वा

सुदुर्वाचौ मन्ताविति । यथायोगिमि इक्टस्यपृयगातिवविति ज्ञेयम् । सुदुर्ववल मिति। यदुतं—सुलभा दुर्लभा चाप्तिरित्यादि। सर्वेषामिति विशिष्टामित्यभि-प्रेतानामित्यर्थः। सिडमिति या विभेदापीत्याद्यन्वयादिति भावः।

पारायणभेदेन चेति गुडादीनामिषामवान्तरसकलभेदोपसंग्रहार्धमेतत्। लिपि-पारायणवचैतदूहनीयम्। तत्राक्त्रटिंदक्टादिष्वेव पारायणसंभवी न ग्रुडायाम् क्षेवलस्क्ष्पलात्। तत्राकूटे तावत् ऐकारं कादित्रयस्त्रिंगद्व्यञ्चनयुतमु चरित्। एवमौकारिमिति। शुद्धादिभेदोऽत्रापीष्यत एव। दिक्टि तु के इत्येतत् कादि-वयस्तिंगद्यञ्चनपिण्डितमुचरेत्। एवं खै गे प्रसृति से है पर्यन्तम्। एवमुतः रबीजयोरपीति। त्रिक्टे तु तेषामिकौकस्यापि तयस्तिंशद्व्यञ्चनिप्राख् हनीयम्। पारायणन्यासो विहाभिप्रेत:। मूलाधारहृदयमूर्धस दग्रहादग्रबी^{डग्र} दलकमलकर्णिकास त्रिकोणानि विभाव्य तेषां रेखास तिसृषु बहिरेकादग्रीकादग्र विकोणानि समृत्वा मध्ये ग्रहायास्त्रीन् वर्णान् क्रमेण विन्यस्य परितस्त्रिकोणिषु तत्त दनुवद्यानि कठवाद्येकाद्य व्यञ्जनानि न्यसेत्। एवमक्टपारायणन्यासः। दिक्ट पारायणन्यासे तु बाह्यतिकोणरेखात्रयेषु बाह्यतस्त्रयस्त्रंशत्तिकोणानि विभाव तत्तदक्टानुबद्दानि तयस्त्रंग्रद्यञ्चनानि तेषु न्यसेत्। यथा खर्कं खर्खैमित्यादि। एवमुत्तरेष्वप्यू द्यम्। लिलतायां पञ्चद्यवर्णात्मकस्य क्रुटस्य विधानाहिन्राहि पञ्चदगान्तं कूटसंभव इत्यवबोदयम्। यञ्जनमध्ये खरोऽपि कूटतया गृह्यते कामराजविद्यायां तथा दर्भनादिति। अनन्तप्रकारत्वमिति। लिपिपारायी तावत्परब्रह्मपारायणपर्यन्तत्वात् कथंचित्पर्यन्तो दृष्ट एव। तथा बुभुन्तादि पारायणेऽपि। त्रिपुरापारायणे तु नैवम्। प्रतिक्टं तत्तन्मन्त्राणां त्रयस्तिं प्रदुं व्यञ्जनानुबन्धयोगादिति भावः। जपो ध्यानसप्येवं भवति। तदुत्तं —न्यसे व न्यासप्रिय इत्यादि। त्रिपुरायोगतसु यित्तिपिपारायणं यदुत्तमुत्तपारायणमन्त्रान्ते तांस्तान्मन्त्रानुदार्यं न्यासादिकं कर्वव्यमिति तदन्यदेवेति । त्रिपुराभिधानामित्य वाष्यभिप्रायान्तरमाइ—पुनरपीत्यादिना। सत्त्वादिपदेन विगुणप्रात्त्यादिग्रहणम्। विष्णवादिपदेन च हिमूर्तीनां लच्म्यादीनामपि ग्रहणम्। तत्तनमन्त्रपदेन बीज-मन्त्राणामिकाचरद्वरचरादीनां सर्वेषामि ग्रहणम्। तिप्रभेदादिसवें तदनुगत तिपुराश्रयमेव। न तु स्वसाश्रयमसंभवादिति प्रतिपत्तव्यम्। संयोगेनित्यत भिन्नामित्युपस्तारः। भेदमाहिति प्रक्रमादेतसभ्यते। किंचेह सर्वत्नादिमादिः मनादिं चेति क्रममेदे फलमेदो भवति । तत्र वाग्भवकामराज्याक्तक्रमः सर्गक्रमी विपरीतः संहारक्रम इतरः सर्विस्थितिक्रमः । तेषु फलभेद उत्तः—

धर्मवाक् सिदिकामानां जपे सृष्टिक्रमो भवेत्। अर्थकामार्थिनां गीतो जपे सिद्धः स्थितिक्रमः॥ सुमुचूणान्तु सर्वेषां संहारक्रम ईरित:। मन्त्राचरन्यासविधावपि न्यायमिमं विदुः॥ इति।

केवलादिष्विप फलभेद:। यदोक्तफलं प्रतिबन्धप्रचुरं तदा बिन्दन्ता सकारान्ता च स्यात्। यदा तत्फलं मन्दं तदापि सर्गान्ता। उभयसंभवे बिन्दुविसर्गान्ता। सामान्धेन न तु केवलेति शुदा क्टिदिलिक्टादिषु च यथोत्तरं फलविषिवति। कि मु सङ्गेतिवद्यादिषु विजयादिषु च फलभेदः। पारायणसिडेष्वपि च समान मैतत्। पारायणन्यासे तु वीर्यप्रकर्षी भवति। तिमूर्व्यादिमन्त्रयोगे तु तत्तत्प्रचिग इति ॥ १॥

तिम्तिमस्तेष्विति । ननु विद्यायां तिम्तिमस्त्रयोग इति वाचम् । विद्या-येषत्यैषासुक्तलादिति। नैष दोष:। विद्यायां त्रिसूत्यीदिशेषलमपि स्यादितीह स्चते। तेन तिपुरान्यासे तिमूर्त्यादिमन्त्रयोगः तत्रासिषु त्रिपुरायोगस यया-संभवं सिद्धो भवति। यद्दा खतन्त्रतया मन्त्रभेदोऽयं विद्यात्रिमूत्यादिसंयोगरूपो विविश्वतः तदा चोभयथापि वचने नास्ति विरोध इति। तिमूर्तिसर्गाचेति। तदुत्तम् अथाभवन् ब्रह्महरीखराख्या द्रत्यादि । तिमूर्तयो विष्वसृष्यादिशतिः विशिष्टात्मानः तेषां सर्गादपि पुरा सती होषा। अतोऽस्यास्तिपुरेति नाम प्रायो तिमूर्तिभ्यः पुराभवत्वात्तनान्द्रभ्यः प्रागस्याः प्रयोगः स्यात्। यदा तिम् तिषु कारणलेनानुगमात्तनान्त्रेष्वस्था अनुगमः स्थादिति विवरणामिप्रायः। भायोग्यहणेनैतद्गस्यते । तेनैतावता नामनिबन्धनं परिपूर्णमिति । तेनैतदवसीयते । न केवलं बाह्यस्त्रिभिरेव संबन्ध एव तिपुरात्वे निबन्धनम् किन्तु तद्रधेगस्यं स्वान्त-गैतं जिल्मपीति। तेनायमिहार्थः। त्रिभ्यः पुराभवाः खर्यं च त्रयः सती विपुरित। तिम् तिसर्गीत् पुरा सती तदीयसृष्ट्यादिम् तिः। समष्टिम् तिः तच्छ्तीनामाद्यव-सायोगिनी स्वयमि चंत्रया भवति। तदुर्तं—यदा तिशोऽय गुण्येदित्यादि। वयोमयलाचेति । देवताकर्माद्यभिधायिन ऋग्यजुःसामलच्या वदास्त्रयो । सा व खार्थाभिधानिक्रयायोगिनी क्रियाशक्रयाक्रिका भवति। पुरैव व्ययमियी होषा। शेषं पुरुष शेषं पूर्ववत्। तत्ममष्टिशक्तावस्यां तदाद्यवस्थासङ्गावात् तंरश्योगः। लय इति। भूभेवः स्वरिति लोकाः त्रिलोको । सा च महत्यपि प्रत्येकं देशकालादिपरि-क्षिनेव। तस्याः प्रलयद्यायां पूर्णी होषा। ग्रेषं पूर्ववदेव। प्राक् स्वस्रूपतया परिपूर्णलेनावस्थितस्यार्थस्य देशकालादिविशिष्टतया परिच्छित्रलेन व्यवहार-

193

योग्यतापादनमेव सर्गः। तदुक्तम्—एष सर्गः समुत्यत्र इत्यादि। तस्य पुनस्तिह-पर्ययेण प्रागिव परिपूर्णतापादनमेव संहार:। वच्यति च – एवमुचारणात् पूर्वे पूर्णसंविदात्मना स्थितस्य प्रणवस्थेत्यादि। तत्समष्टिशक्ती तदाद्यवस्थासद्भावात् तस्याः त्रंग्रयोगः तदाद्यवस्थापादनमेव हि त्रयीति भावः। परशक्तिविवचायां सचिदानन्दरूपत्वम् । तदुत्तम् — स्वसंवेद्यस्कृषा सेति । स्वापरप्रकृतियोगविवचायां गुणसाम्यात्मकलम् । तदप्युक्तं—पुरा प्रधानादिति । यदा तिमूर्तिसर्गाचेति वामा-विख्वमनयोगात् तस्या विख्सह्यादिसर्गमितियोगतः त्रंगम्योगः। वयोमयलाचेति ज्येष्ठा मिति:। सा हि कमीद्यपचयतो विष्वं पुणाती तदुचित-देवताकर्मादिसर्वमनुष्टानपर्यन्ततयोपदियन्ती त्रयीयिक्तर्भवति । सा च पुरुषाणां नियोगकारिणी ज्येष्ठाभिधीयते। लये त्रिलोक्या अपीति रोद्री शक्ति:। विश्व-निरोधयोगात् पूर्ववत् तंत्रगयोगः । तस्यां समिष्टरिष्वका । सा च वामादितंत्रगः योगतस्तिपुरेति। अथवा विमूर्तिसर्गाचेति तिमूर्तिशब्देन वागर्धन्नानप्रपञ्चानां यहण्म्। तेषां परमत्तौ व्याप्ततया स्थितानां सूर्तावस्था हि सा भवति। तत्र वाचः स्वार्थं प्रतिवचनं व्यापारस्तच ज्ञानं तिहमभ्भयमेव वाक्षप्रधानास्रेते भवन्ति। तेषां सर्गः परशकेः परादिक्रमेण ख्खारनिरूप्यतयोत्पत्तः। ततोऽपि पुरा स्ती ह्येषा । श्रेषं प्रागुक्तवत् । वागादिसमष्टिगक्तेश्व तदादिदशायोगितया त्रंश्रयोगः। वाक्प्रधानानामयानां प्रभवस्थानलादस्या वागभवलं चार्यादुत्तम्। वागभवले चार्यात् खयं वाग्रपत्वं खरूपप्रकामिवमभै खभावत्वम्। अतएव चिद्रपत्वमिप मिडं भवति । तदुक्तम् प्रकाशिविमर्शक्षिण चिदानन्दक्षिण वेति । तिपुरायाः परिवमर्भगरीरिखा इति च। त्रयीमयत्वाचेति स्वरूपरमिवषयानन्दास्त्रयस्त्रयी पुरै-वानन्द्वयीमयी च्चेषा। ग्रेषं प्राग्वत्। सर्वानन्दकरत्वाचास्याः कामराजत्वः कामराजले चार्थं खयमानन्दलं च सिद्धं भवति । विमर्शचिदेव मप्यर्थीदत्तम् । स्रात्मवियान्तावानन्दः सम्पद्मत इति वास्भवात्परं कामराजोपपत्तः। लय इति। तिलोक्या वागर्धन्तानप्रपञ्चलेऽप्यर्थप्रधानलं भेद:। प्रलये तिलोक्या अपि पूर्णी होषा। ग्रेषं प्राग्वदेव। तदादिदशायोगतश्वास्थाः त्रंप्रयोगः। स्वयं पूर्णेव सती खापत्या तिलोकीमपि पूर्णां विदधादिति तस्याः पूर्णेत्वम् । त्रिलोक्या अपीत्युक्त-विधार्थप्रपञ्चनिदानतया प्रतित्वमप्यर्थांदुत्तं भवति। विमर्प्रचिदानन्दतां प्राप्तः अतएव तहैव पर्यवसितः पूर्णी भवतीति कामराजात्परं शाक्तीपपत्तिः। वागा-नन्दपूर्णतायोगाद्वाग्भवकामराजशाक्तयोगाच त्रिपुरात्वम् । वागादयः शक्ते रूपाणि । तेषु च चित्रचणस्य शिवस्य चिदानन्दरूपाण्यविशिष्टानि। तेषां स्वैरावस्या वा

वासास्पदलाद्वागादिरूपाणां पुरत्वम् तिसूर्त्वादीनामावासास्पदलाद्वागभवादीना-मिष पुरत्वम् । ननु वागभवादीनां प्रत्येकं तिपुरात्विमिन्नोक्तमिति । नैष दोषः । श्रक्तेस्तिपुरात्वे तदंशानामिष तथात्वं संभवदुचितमेव हि भवतीति । प्रायोग्रहणे-नान्यान्यिष सन्ति विपुराभिधाननिबन्धनानीति स्वितम् ।

तदुत्तम् — शिवशत्यात्मसंत्रेयं तत्त्वितयपूरणात्।

तिलोकजननी वाय तेन सा तिपुरा समृता॥ इत्यादि॥२॥

मूले व्योमेन्दुवक्कप्रधरविन्दुभिरिति प्रस्तुतमध्यमपञ्चकूटविद्योदारः। व्योमेन्दु-वक्नयोऽधरिबन्टू चेति समासः। इन्दुः सकारः। एकमिति प्रकरणाहीजमिति लभ्यते। एवमन्यदित्यपि। रत्तो इकारः। अच्छः सकारः। क इति खरूपग्रहणम्। इन्द्रो लकार:। रमा ईकार:। अन्यदिल्यपि बीजम्। युशीतकरी मन्वमन्ती चेति समासः। द्यीर्हकारः। श्रीतकरः सकारः। मनुरीकारः। श्रमन्तो विसर्जनीयः। बीजैरमीभिरिति कूटस्थतया प्रथमाततया वा योजितैरिति भावः। श्रवेकमन्यद-पीत्येवं निर्देशेनैतद्पि स्वितम्। यद्यपीह वाग्भवकामराज्याक्तक्रमः परिग्टहीतः तथापि नैवं नियम दति तेनैषां बीजानां व्युत्क्रमीपक्रम्य सिद्धो भवति। तदुक्तम् — श्रादिमादिमनादिं चेत्यादि । श्रतामन्तेति बिन्दुविसर्गयोर्वा ग्रहणम् । विकल्पा-भिप्रायं चैतत्। तेन त्रतीयबीजमृतभेदेन बिन्दन्तमप्युक्तं भवति। दृहाधरबिन्दो-रमार्धचन्द्रयोभेन्वमन्तयोश्व पृथकरणात् श्रुदोद्वारोपिता (पपत्तिः ?) सेयं सङ्केत-विद्येत्युचिते। इह सन्मात्नं परिशवः स एवापरश्चित्रवृत्तिद्वारा निरूप्यमाणः परश्चि-भेवति । तदपरशितामातं शब्दार्थपरसमष्टिः स एव खाधिष्ठानपरशिवशिताविमर्श-लचणः सन्नकारः । तदुक्तम् — अनाहतिश्वशक्ती अकारलिकतार्थाविति । स चैवं परिश्वशक्तिविमर्शमालतयान्तर्मुखोऽपि संस्तदा ह। अनेनैव तिमृतिसर्गिचेति उत्त-विधवाक्षप्रपञ्चप्रसवस्थानतथा तदुचितयोन्या खैकारपरिग्रहोऽपि सन् वाग्भव ऐकारो भवति। विसर्शयोगितया च सद्रूपः परिश्वः प्रकाशनचणोऽपि भवति। स च प्रकाशिवमर्शस्य स्वरूपविश्वान्ततयानन्दो भवति। तदीयो विमर्श एवानन्दनम् तदुचिततया सोऽकारी वाङ्मात्ररूपोऽवस्थान्तरं प्राप्नुवित्रकारः। स चैवमन्त-मुंखोऽपि संस्वयीमयलाचेत्युक्तस्वरूपरसिवषयानन्दतया विवृद्धलाच्छक्त्यात्मकलाच तदुचितमीकारं परिग्टह्नन् कामराज ईकारो भवति। स चानन्दरूपः प्रकाश-स्तदीयानन्दनरूपविमर्भस्य तत्वैव पर्धविसतत्वातपूर्णी भवति। तदीयश्च सविमर्भ द्वारक्षोऽवस्थान्तरं प्राप्नवनुकारः स चैवमन्तर्मुखोऽपि सन् लये निलोक्या श्रपीत्युत्तरूपसक्तवार्थनिदानशितास्तत्वभावभूतोचोषोनतारूपत्वाच्छितित्वाच तदु-

चितमूकारं तथानुवृत्तस्वप्रकायरूपा + + रोधित्सयादितोकारं वाङ्मातरूपं च परिग्रह्मत्नीकारः शिक्तभेवति। सेयं शुडा सकलवर्णेषु स्वस्वार्धप्रत्ययपरेषु नित्यत्वादेकदिव्यादिवर्णयोगिनी स्यात्। सर्वन्यासेषु च वर्णपदादिवाचकानाः मियान् विरूपो विमर्भव्यापारोऽभिप्रेत एव।

तदुत्तम् — कतकत्यस्य जगित सततं रूढसंस्थिते: ॥ दति।
वागैष्वर्यातिययदत्येत्यत्र बालासिद्धिः वाग्भवं बोजिमत्युक्तविधे वाग्भवं प्रतीयते।
वागेष्वर्यातिययदत्येत्यत्र बालासिद्धिः वाग्भवं बोजिमत्युक्तविधे वाग्भवं प्रतीयते।
वामराजसुक्तमिति चाजकलाप्रयमावयान्तिभिरिति वच्यमाणं कामबीजमिष प्रतीः
यते। याक्तमिति च यक्तिसमूहस्य सकारीकारिवसर्गरूपस्य प्रतीतिरिति। यदुक्तं
—सकार्रूपिणी प्रक्तिरिति। विसर्गः प्रक्तितमितित च। सेयं कुलसुन्दरीत्युच्यते।

बालायास्त्रिषु बीजेषु विजयोपिर हो यदि।
जीविवद्या सकारशेक्किविवद्या ह्यसी यदि॥
सही चेक्कितिविद्येषा कामाख्या तिष्विप युक्।
मायाद्या मोहनी बाला तन्यध्या चोभणी मता॥
तदन्ता क्षेदनी सैव श्रीकर्णाद्या महोदया।
श्रोधनीत्वं प्रतिष्ठाद्या व्लेमन्ता मोहनी तु चेत्॥
मालिनी पञ्चक्र्टं चेत् सिडा बीजेष्विप तिषु।
श्रडा तिष्विप बीजेषु निष्कला वाग्भवे तु वाक्॥
सिडविंध्वं विरेपिभ्यो उकारे त्वंबिका भवेत्।
सिडा याष्ट्रकतारोध्वं भूमेरेवोनलान्मरुत्॥
तिषु बीजेष्विप स्थाचेत् + + + +।
बालैव कामवाक्कितिष्वनन्तानुत्तरारुणाः॥
प्राक्कान्तियोनिश्वक्षेभ्यो यदि सम्प्रत्वरी भवेत्॥
[अतादर्भपुस्तके स्रोकेकः प्रतितः]

सरमाधेचन्द्रेरित्यत्नाभिप्रायान्तरं दर्भयति — सकारकृषिणीत्यादिना। सो रमति-ऽस्मित्रिति सरो हकारः। कण्यमियता हकारसिहिरिति। तल्रकारोऽपोहीच्यते। सस्तावच्छित्तः। तदुक्तम्—स इति प्रक्तिर्मतेति। प्रक्तिश्च प्रिवे रमते। हकारश्च प्रिवः। तद्प्युक्तम्—हकारः प्रिव इत्युक्त इति। तथा च सरो हकारी भवतीत्यर्थः। निष्कीलिविद्योद्धारप्रकार इति। कोलमाविलम्। तदुक्तम्—वास्मवः सित्रराविल इति। तद्रहिता निष्कीलिविद्या सा च प्रक्रतिविद्यैव। सा च मध्य-मण्डकूटा विख्वविद्योच्यते। तिंग्रत्मकारापीत्युक्तनयेन सर्वपञ्चकूटा सिद्धा विद्यापि निष्कीला संभवति। तस्यामुत्यत्तिसिडायामिय कीलयोगः अत एव गस्यते। तटुडारे तिडिपरीतवर्णयोगे च कति सैव निष्कीला भवति। यथा वनदुर्गायां वच्यति—वातका दत्यचराणीत्यादि। सन्त्रभक्तीनां नित्यावदाततया कीलासंभविऽपि कार्यविश्रेषापर्याप्तिर्वर्णविश्रेषतः स्थात्। तत्र तत्कार्यकरवर्णयोगोऽपि कार्य पवेति कीलोडारोपपत्तिः। इह सरदयस्य तक्तन्त्रेणोपादानिमत्यवबोडव्यम्। सरः सर इति रेफान्वितः सन् हकार इति च तदर्थः। तस्य चेकारिबन्दुयोगः। तथा चेयं भुवनेशी भवति। तदवयवेन ह्रेण केवलरेपस्य कीलतयोडार इह विविच्यतः। वच्यति च अङ्गाभिधानि—हसकलङ्गामित्यादि। यदा निष्कील-विद्यायाह्यणं लिलताभिप्रायम्। त्रिपुरसन्दरीविद्यायामिह कोलोडारः। लिलताया वाग्भवमात्रमेतदुदुतम्। श्रेषं समानमेविति।

तरुक्तम् — डावन्यी कामग्रक्त्याख्यी वर्णी निष्कीलकी मती॥ इति। यहा कामराजशासयोरपी हो डारोऽभिष्रेत एव। रक्ताच्छ्केन्द्रशिखिभिरित्येत-दावतनीयम्। कचिद्रताच्छकेन्द्रशिखिभि: सङ्गी रत्ताच्छकेन्द्रशिखिभिरिति च योजना। क्वचिदिति चास्यामेव मध्यमबीजाभिप्रायम्। रतः सकारः। तेन श्रातिस्तृतीयबीजं लच्यते। श्रातिबीजे यो ह्वारो रहाच्छ्वेन्द्रशिखिभिरित सामान्यविधानप्राप्तः सोच्छेरतो रताच्छः स के शिरस्युपरि यस्य स रताच्छकः। इन्द्रशिखी चेन्द्रशिखिरताच्छ्क इन्द्रशिखी येष्विति विशेषणपदस्य समासः। तेनेतरुतं भवति । ललितायां शात्तबीजे नास्यादितो हकारः । कामराजबीजे त स लकारात्पूर्वं मधिकतोऽस्तीति। तत्र कत्स्रा ललिते ह सिंडा भवति। तदेत-देधसाद्गुणितप्रकरणे स्चितम्—प्रिक्तः कामाग्निनादाता गूटमूर्तिः प्रतीयते। इति। किञ्च तत्र सक्तलजगदधीशा शाखता विष्वयोनिरित्यत कामराजविद्यो-हारोऽपि स्चितः। तत्र सक्तलजगदधीशिति शाक्तमुक्तम्। सकारादिवर्णत्रयं सक्तिः। तत्र सक्तलजगदधीशिति शाक्तमुक्तम्। सकारादिवर्णत्रयं भुवनेशी चेति। शास्त्रति विशेषणयोगे कामराजमप्युत्तम्। सकी लजगदधीशिति
समामः समास: । शाखतेति विशेषणयोगे कामराजमध्युवार । शाखतेति विशेषणदयं भवति । शाखतं शिवो हकारस्तयोगादियं शाखनः भाष्यता भवति। तद्योगस सति पृथक्करणात् तदुपरीत्यवसीयते। पुनः शाख्यत + यस्याः सा शाख्यतित समासनीयम्। अ इति तरत्स्थानस्य शिरसी यहण्याः यहणम्। तेनादाविष हकारयोगः सिंडी भवति। वाग्भवीं ते प्राचिता विक्रक्तिः विश्वयोनिरेकारो यस्यामिति समासः। तद्योगश्वानिनो + क्रांत च + कारोपरि भविति। सका ककारसहिता लजगदधीग्रीत समासः। अत कारस्य प्रथक्-कर्गात्तदुपरि तद्योगोऽवसीयत द्रति॥ ३॥

मूले वागै खर्याति गयदत्येति विबीजानां वागभवादितया प्रसिद्धिस्तिवन्धनं चोच्यते। त्रैलोक्यचोभणेत्यादिपदमपि हितुगभें विशेषणम्। द्रैलोक्यपदं वश्रता-क्षष्टीत्यत्रापि सम्बध्यते। च्लेलापहरकविताकारकसित्धेतदपि हेतुगर्भमेव। च्लेलग्रहणं दुष्प्रतिहरमकलदुरितरोगभगाद्युपलचणम् । तथा चात्राप्यतिग्रय उत्ती भवति। अवाभिप्रायान्तरमाइ—व्यस्तविनियोगोत्तिर्वागै खर्येतीति। विषुराबीजानां त्रयाणां व्यस्तानामपि साधनमस्तीत्यप्यनेनोक्तम्। विश्वविद्यायां बालायां शुडा-यामन्या + मिप त्रिपुरिवद्यानां वाग्भवबीजं केवलभेव वागै खर्याति ग्रयार्थिभिः साधनीयम्। तासामेव कामराजं विश्वचोभणाद्यिधिभिरित्यभिप्रायः। तिपुर-सुन्दर्यामपि समानमेतत्। किन्तु कामराजप्रधाना सा भवति। मध्यमबीजप्रधाना विद्या बीजत्रयेऽपि कामराजसंयोगादिति । तत्र वाग्भवणात्रायी मन्त्रमित्यादिशेषस्याभिषायमाह-रपि जगत्चोभणादिसमुचयो द्रष्ट्यः। धर्मेति समस्तविनियोगोक्तिरिति। विषुरसुन्दरी तु + + समस्ता हिधा भवति। तत्र त्रिबीजोत्ताया भुवनिष्वयाः सक्तदन्त एव योग एक बीजा भवति। तच सरमार्धचन्द्रेरिति सक्तयोजनायां सिद्धं भवति । तदुक्तं 🕂 🕂 ॥ ४ ॥

मूले नाभेरथाचरणिमत्यादिन्यासप्रकरणम्। तत्र यत्सामान्यकर्तव्यं तही त्री पटल उक्तम्—अय पुनराचम्य गुरुरित्यादि। तत्र लिपिन्यासानन्तरमङ्गुलीषु क्रमादक्षेरित्यादिन्यासानन्तरं नाभेरयाचरणिमत्यादि सर्वे कार्यम्। पुनरङ्गर्धादि न्यास:। तदाइ—ग्रङ्गषट्कममुना विधायेति। मूले त्वयादिन्यामी नावण्यक द्गित तदकथनम् । किं पुनस्तदिति तदाहादिनायेति । त्रिपुराभैरवी सर्विषा वैपुराणां देवता। यहा मध्यमपञ्चक्र्यस्यैव + + बालादीनां तु सा सा देवता याच्चा । यथा बालायाः कुलसुन्दरी ग्रुडाया अपि सैव । विजयायास्त्रिपुरविजया मोहिन्यास्त्रिपुरमालिनी सिंदायास्त्रिपुरसिंदा कामराजनिष्कीलविद्ययोस्तिपुर सुन्दरीत्याद्यू हामिति। तथा ब्रह्मादिमन्त्रयोगेऽपि ब्रह्मरूपिणी निपुरभैरवीत्या यूह्मम् । वच्यति च त्रीपटले । वाग्भवकामराजाविति । इस्त्रें बीजम् । [मध्यमन्यं वा] श्रातिरिति भावः। तत्तवान्त्रेषु तत्तद्वाग्भवकामराज्योरिवं भवति। नाभिर्या चरणमित्ययभ्रव्दो न्यासप्रकरणारभाषः। अभिप्रायान्तरमाह—पीठमूर्तिन्यासि बाह्ये मुहत उखाय देवतां ध्यालेखादि मर्विमह समानम्। तत प्रवोधसमये खनाममहावाक्यमूलमन्त्राजपापरमात्ममन्त्रप्रवैरातानुसन्धानं कालोखानं कार्यम्। पुनरीतदिनकर्मसमर्पणविधी च गुरुसमष्टिमन्त्रेण शिरस्य अलि काला ऋषादिन्यासं विधाय देवतां ध्यालाः मानसपूजां काला गतदिनकातकाम-

समपेणं कला योगं विधायोपसंहरेत्। पुनस्तथा शिरस्य इतिं कला गुरुगणपति-मन्त्रं खास्त्रेण तालत्रयादि च कत्वा प्रणवप्राणायामं सक्तनात्वतान्यासं सूलप्राणा-यामं तदङ्गेरुभयाङ्गुष्ठादिकलान्तत्यासं मूलेन देहव्यापकं च कला मूलं समस्त-व्यस्तमस्तमस्तं मूलाधारादिषु न्यस्याङ्गर्थादिन्यासं विधाय मानसपूजापूर्वजं मूलं चिवारं परिजय प्रागु तवेलो स्थेन षोडगान्तादिष्वानन्दार्णवादीन् विभा वयेत्। सर्वेष्वरादयः सर्वत्र स्वयक्तिभिर्मूलप्रक्तत्युमालक्मीसरस्वतीभिर्युत्ताः स्युरिति विशेष:। मानसपूजां काला त्रिवारं मूलं परिजय ति हनकरिष्यमाण-कर्मसमप्रेणमपि विधाय योगं विधायाजपापरमात्मप्रणवयोगानपि कलाङ्गर्थादि क्यात्। स्नानेऽप्येवं सर्वं योजनीयम्। जपस्थानं क्रत्वा लिपिपद्मकर्षिकागतः वैपुरमध्ये तज्जीवतज्जीवतयोपविषयं गुरुवन्दनमाचरेत्। तत ॐ द्वी परप्रका-यानन्दाद्यभेषगुरुपारम्पर्धक्रमेण खगुरुपादाम्बुजं यावत्तावत् प्रणमामीति गुरु-समिष्टिमन्त्रेण शिरस्यञ्जलिं कला ॐ ज्ञीं परगुरुपादुकाभ्यो नमः। ॐ ज्ञीं परावरगुरुपादुकाभ्यो नमः। ॐ ह्रीं अपरगुरुपादुकाभ्यो नमः। द्वि विगुरु-मन्त्रैरिप। ॐ ज्ञीं परप्रकाशानन्दनाधन्त्रीपाद्कां पूज्यामीत्यादि वच्यमाण-गुर्वेष्टिमन्त्रैरिप शिरस्यञ्जलिं विधाय गुं असादगुरुम्यो नमः। गं गणपतये नमः। हं दुर्गिय नमः। सां सरखत्य नमः। चं चित्रपालाय नमः द्रत्यंसीव ग्रेषु। ही परम्त्री नम इति हृद्ये च नलास्त्रेण कराङ्गुलिशोधनतालत्यादिसवें कला करादिमन्तैः पादादिमस्तकान्तं व्यापकं विधाय जीवरचां विभाव्य + + प्राणायामं सलिपिन्यासमित्यत्र विवृतप्रकारेण वा वच्यमाण्वैधकप्राणायामैवी भुवने खर्या दिपटलभाविरीत्या वा दे इग्रिष्ठं विधाय नित्यलिपिन्यास + + भाणाग्निहोत्रप्रपञ्चयागसकलीकरणान्यपि क्यात्। तत्र च मूलमनुवर्तनीयम्। तदुतं प्रणवश्वतिमृलमन्त्रादियोग द्रादि। तती मन्त्रोदयमन्त्रप्राणायामा विषादिन्यासबीजादिप्रतिपत्तिमन्त्रवासम्बादि च सत्वा पीठन्यासमार्भतिति दीचापटलेऽतः सिद्धमिति। पीठन्यासादिषु विशेषमभिधत्ते – पीठन्यासमित्याः दिना। यही चापटल उक्तमाधारशिक्तमूलप्रकृतीत्यादि तत्सर्विमि प्राप्तम्। तत्रा-स्ताणं वाहि विशेषोऽयमभिधीयते। यहा सर्वविधानेषु विकल्पाभिप्रायमेतत्। भिक्षीकाः धर्मीदिकं वरदान्तमिति धर्मादिचतुष्कं वरदं चेत्यर्थः। पीठमध्ये पादो वरद इति ज्ञेयम्। अधर्मादिकामित्यवरदान्तमित्यर्थादवस्यम्। पीठमध्यप्रजनमवरद इति ग्रंथम्। मूले तु वरदावरदी नीताविति पुनरनन्तपद्ममण्डलगुणात्मनय-चासं काला नवशक्तीन्धेसेत्। तदाईक्छान्नानिति। वच्यति च नवामादि-

यित्र परिपृच्य पीठिमत्यादि । मूलबीजैरिति यस्या विद्याया मन्त्रोदयादि क्षतं तस्या वाग्भवादिबीजैस्त्रिभिरित्यर्थः। तेषां व्युत्क्रिसे प्रक्रमे च तदुपपत्था न्यामो द्रष्ट्यः । हृदीति । हृदि हि पीठपद्मकर्णिका भवति । तत्र च नवयोनिचक्रं तन्मध्ये च त्रिकोणमित्येवमुक्तम्। त्रिकोणरेखात्रय इति। प्रादिचिछ्नेति भावः। कोणबाद्येष्विति। अग्न्यादिकोणानां बाह्यप्रदेगे बिति भावः। कोणित्रतय इति। अग्न्यादिकोणप्रदेशिष्वन्तरिति भावः। वामादी-नामष्टात्रमध्ययोगिस्थानपचे तु तया न्यासः स्यात्। पुनश्चतुष्पीठन्यास इति। समस्तयोगादोद्याणपीठस्य प्राधान्यमवसीयते। इह धर्मादीनां नवयोनीनां वर्ष ष्यीठानां च यद्यप्यन्यथा स्थितिभैवति किन्तु तेषासेषु स्थानेषु सिन्नधानिमत्येव न्यासोपपत्तिः। पूजितानां योगो युक्तानां पूजिति विशेषसंभवः। पीठममिष्ट मन्त्रमाइ — एं पराधै इति । एवं पीठन्यास उत्तः । श्रयान्तरा पादुकान्यासमाह —पादुका: सप्तेत्यादिना। न्यसेदित्यस्य कुत्रेत्यपेचायां मन्त्रामाननत्रमाह —शिरसीति। संप + ते। अय मृतिं न्यासमाह — ऐं लीं सी: इति।

तत यावाइनादिकमिति। तदुक्तमावाइनस्थापनित्यादि। ततः करन्यासि गुलिन्यासाविति । करयोस्तलपृष्ठपार्छेषु सूलेन व्यापय बीजैस्त्रिभिन्धेसितित्वर्म् न्यासं च कुर्यात्। त्रयं करन्यासः। तत्राङ्गुलिन्यास इति। मध्यमादिकिनिष्ठाति मङ्गुष्ठतर्जनीतलेषु च तिबीजानां न्यासः पूर्वं कार्यः। तिपुरसुन्दर्यान्तु विभीषः।

न्यसेद्वीजानि विद्यायाः पञ्च गङ्खतलद्वये। पृष्ठयोर्भ्लमध्याग्रस्थानेषु तलयोरिष ॥ दति।

मध्यवीजस्यक्रकारेणेति। निष्कीलपञ्चक्रटाभिप्रायमेतत्। अन्यतं तु इस्कारी ग्रह्मते। यदा सर्वास्त्रपि भुवनिग्धात्मकतया ज्ञकार एव ग्राह्मः। विनपुंसक इस्वयुतेनेति यो ए उ इ य इत्येषां यहणम्। मन्त्रानप्यप्रतिपत्त्यर्थे पठिति क्रों ईग्रानिति। ननु यद्येवं किमेषां लच्चणकयनेनेति चेत्। उच्यते। देहत्यार्थ मन्त्रिषड्यर्थमेतदित्यवगन्तव्यम्। वच्यति च - सूर्तय द्रशानमनोभवाद्या द्रत्यादि। पुनः षडङ्गेनिति । तत्प्रकारमपि दर्भयति—सवाग्भवमध्यदीर्घेणिति । मध्यबीजगतैः या ई इत्यादिदोधैं: षडङ्गानि। ते दोर्घा वाग्भवान्ता: स्युरित्यर्थ:। यहच्यति मूलबीजमध्यबीजदीर्घानन्तरसिति। तेन सहायं विकल्प द्ववबोद्यम्। यथा इसकलक्रां इसें हृदयाय नम इत्यादि। शुदादिषु स्वानि स्वान्यङ्गानीति न्नेयम्। मूलपुटितमाढकां न्यसिलेति । तदुक्तं – बीजत्रयानुलोमप्रतिलोममध्यगतां माढि कामिति। प्रत्येकं बीजै: पुटिता दिधा यस्ता च मात्रका न्यस्ते। श्रीक्यहादि

न्यासं कुर्यादिति। यच्छीकार्छादिन्यासानन्तरिस्युक्तं तदिति भावः। ननु

हिलेखायटले यहच्यति—ग्रैवतत्त्वन्यासग्रिक्तयोसन्तिरित्यादिन्यासनुभुचादिन्यासयोकर्छादिन्यासेति। तच्च सर्वमन्त्रसामान्यतया विविच्चतम्। तेनेह कथं भाव्यमिति। उच्यते। नेह तदुपेच्यते। किन्तु यदिहावग्यकं तदुच्यत दति। दहैतदिप गम्यते। ग्रैवतत्त्वादीनां सर्वमन्त्रेष्विप यावदिच्छान्यास दति। मूले
नाभरथाचरणमिति मूलबीजन्यास उक्तः। बोजैस्त्रिभन्धंसित्तित संबध्यते। स्थ्ये
दचाह्वये च हस्ततन्ते दितयमपोति संबन्धः। बोजदयन्यासोऽयसुक्तः। त्वतोयं
बीजसुभयोर्हस्ततलयोः सह न्यसत्तिति योजनीयम्। तिखर्ण्डन्यासोऽयसुक्तः।

मूर्धनि गुच्चहृदोरपोति पञ्चावृत्तिन्यासः॥ ५॥ ६॥

वाग्भवेन पुनित्यङ्गन्यास उत्तः। पुनर्वाग्भवेनाङ्गुलिषु न्यसेत्। पुनक्तमार्गत इत्यन्वयः। पुनरिति पृथक् पदम्। ताल्वितयादि कुर्यादिति च भेष:। तदुक्तमधस्तात्—ग्रङ्गुलीषु क्रमादङ्गैरित्यादि। इह यग्रागुक्तं हस्त-तले च सव्य इत्यादि यचेदमङ्गुलिष्वङ्गन्यासादिकमुक्तं तद्ययोक्तकालं कार्यम्। यहा प्रागिवाङ्गु लिन्धासविधाविति ज्ञेयम्। वाग्भवेन पुनरिति प्रथमबीजिनैव षडक्ष्मुताम्। अभिप्रायान्तरमाइ—वाग्भवेन पुनिरतोति। पुनवीग्भवेनिति संबध्यते। स्नूलबोजानि हिस्ता षड्बीजानि संपादनोयानि। तैरैव षड्भिरङ्गान्येके वदिन्त। सध्यसबीजस्य दोर्घा या ई द्रह्यादयः षड्ग्टह्यन्ते। तान्येव सुप्रति-पत्थमं पठिति—ह्स्नैमित्यादिना। निष्कीलिवद्याविषयेऽयमङ्गपाठः। बालादि-ष्यनेन न्यायेनाङ्गानि कल्प्यानि। पुनक्तमागैत द्रत्येकं पदमभिप्रयन् विव्रणोति पुनक्तां पुनर्वचनमिति। वारभवेन विन्यसेदिखत विशेषणमेतत्। वारभवस्य प्रमाण पुनः पुनरावृत्तिरेव षट्खङ्गेषु स्थात्। न त्वाकारादि तदुचितदीर्धयोग इति
तदाक्ष्मः तदाश्यः। चश्रक्देनिति। विन्यसेक्चेत्यमुनिति भावः। प्रा(बा)णादिन्यामा द्रित म्तिन्यासी रहाते। विन्यसे इत्यम्नात मावः। वार्षाः मूर्ते विन्यसे रहाते। वहुवचनं तु बीजन्यासायभिप्रायमित्यवबोद्धव्यम्। सूर्ते तहेवक्षे तहेवतां विश्वद्धीरिति । खच्छमतिः समाहितः सम्मत्मन्त्रदेवतां ध्यायेदित्यर्थः । अभिप्रायान्तरमाइ—धीवैग्रदाहेतुभूतित्यादिना। न्यामिविग्रेषणमेतत्। न्यामे नानाविधे क्रियमाणे देवतायामास्तिकाइडी तदनुसन्धानयोग्यता धियः सादिति न्यासानां धोवैग्रदाहेतुत्वमुक्तम्। न्यासान्तरोपलचणं चैतत्। तेन भीकराह न्यासानन्तरं कामरत्यादिन्यास:

कामश्र कामरः कान्तः कान्तिः कामाङ एव च। कामचारः कामकल्यः कामकः कामवन्धकः॥ रामणी रामरमणी रतिनायी रतिप्रिय:। राविनायो रमाकान्तो रममाणो नियाचरः॥ नन्दको नन्दनश्चैव नन्दी नन्दियता ततः। पञ्चवाणो रतिसख: पुष्पधन्वा सहाधनु:॥ भ्रमणो भ्रामण्यैव भ्रममाणो भ्रमस्त्या । भान्तय भामकयाय भान्ताचारी भमावहः॥ मोहनो मोहको मोहो मोही मोहविवधन: । मन्ययो मदन्यैव मात्रङ्गो भृङ्गनायकः॥ स्यादुगायको गोतिकरो नर्तकः च्ले(खे)लकस्तथा। उन्मत्तो तृत्तज्ञश्चेव विलासो कामवर्धनः ॥ रति: प्रीति: कामिनी च मोहिनो कमलप्रिया। विलासिनी कल्पलता ग्यामवर्णा ग्रुचिस्मिता ॥ विस्मिताविस्मिता चैव लेलिहाना दिगस्बरा। वामा कुळा परा नित्या कल्याणी मोहनोत्तमा ॥ <mark>सुरोत्तमा सुलावखा मालिनी कलह</mark>प्रिया । एकाची दैव जटिलाजटिला नीलिमालिके॥ शिखा दग्धा रमा पश्चाद्भामिणी चार्तलोचना। रितिप्रिया पलाशाची गटिहिणी विकटापि च ॥ मदारूपधरा साला ज्ञादिनी विश्वतीमुखी। निन्दनी चरमा काली का(क)लकरहा च कन्दरा ॥ मेवश्यामा मदोनाता लिपिवणैं: सह न्यसेत्॥

गणपतिविधानविद्येशादिन्यासः। पुनर्यहन्यासः।

स्र्यः सोमोऽङ्गारकश्च बुधः ग्रुको बहस्पतिः । ग्रनेश्वरश्च राहुश्च केतुश्चेषां तु प्रक्तयः ॥ रेग्रुका च सुधा धात्री ज्ञानरूपा यप्रस्विनी । प्राङ्करी चैव प्रक्तिश्च धूम्ना खण्णाः नव क्रमात् ॥ स्वरान्तस्थाः पञ्च वर्गा जषाणो लच्च एव च । हृदधश्च प्रिरोनेत्रहये हृदुपरि न्यसेत् । ग्रीवानाभिमुखेष्वेव क्रमात्पादहयेऽपि च ॥ इति पुनर्नेच्चन्यासः । दिग्रो वर्णा योज्या हलचास्त्रेकश्च एव । भाले नयनयोः कर्णदये नासापुटदये ।

कण्डे स्कन्धदये पश्चाल्क[रयो]मे िणबन्धयोः ।

स्तनयोनीभिकटूर्र्जानुजङ्घापददये ॥ द्रित ।

ततो योगिनीन्यासः ।

कामरूपं वाराणसो नेपालं पौण्ड्रवर्धनम्।
वरस्यिः कान्यकुञं पूर्णशैलमयार्जुदम् ॥
श्राम्नातकेश्वरेकाम्ने तिस्त्रीतं कामकोष्टकम्।
कौलासं स्राप्तिदारं पीठं चन्द्रपुरं पुनः ॥
श्रोपीठमेकवीरं च जालस्थमय मालवम्।
खुलान्तं देवीकोष्टं च गोकर्णं मारुतेश्वरम् ॥
श्रष्टहासं च विरजं राजग्रहं महापयम्।
कोल्लागिरिरलकपुर्मोकारं च जयन्तिका ॥
चज्जयिनी तिराता च चौरकं हस्तिनापुरम्।
श्रोड्डीशपुरं प्रयागं षष्ठीशं मायापुरं तथा ॥
गौरशैलं च मलयं श्रीशैलं मेरुसंज्ञकम्।
गिरिवरं महेन्द्रं च वामनं हिराखपुरं पुनः।

महालक्षीपुरोद्याणं कायाक्कृत्रमिति क्रमात्॥ इति।
ततो नाभरयात्रणमित्युक्तम्। त्रिखण्डन्यासः। स च संहारक्रमेणोकः। तत्र
मूर्भस्तया हृदयमित्यादिक्रमेण सगैः। नाभरात्ररणं मूर्भ त्राहृदयं हृदयादानामि
च स्थितिरत्यवबोद्ध्यम्। मूलन्यासान्तरमप्याह—तत्नेति। स्थितिन्यासोऽयम्।
सगैसंहारावपोहेष्यते। ततः प्राक्तत्वन्यासः। तदाह—ह्स्त्रेमित्यादिना।
निष्कीलविद्याविषयमेतत्। ग्रुडादिषु तु खबीजानि ग्राह्याणि। स्विवलोमेनाप्येषां न्यास दृष्यते। पुनरहोरात्रतिलिङ्गाजपापरमात्मपण्यन्यासानन्तरमावित्तन्यासः। स दृष्ट तिविधः। तदाह—पादजानुगृह्योत्यादिना। नाभिहत्वण्येषु
गास्यम्मस्तत्रेषु च विभागः। सृर्धगृह्यह्त्सित्यादिन्यासतु मूलोक एव।
नवाहित्तन्यासो नवयोनिवदिति। तदुक्तम्—मूलबोकः त्रोतदयिवद्गिष्टित्यादि।
ततस्तुद्रैणावित्तन्यासः। तदुक्तम्—श्रिरोऽपरभागे दृत्वोत्तरब्रह्मस्थेषु मूलबोजानि
व्यस्तानि विन्यसेत्। एवं तरिव दृत्वादिशङ्कद्वयम्नूमध्येषु नेत्रदयप्राणेषु त्रोत्रह्यास्थेष्यंसदयहृत्सु स्तनद्वयनाभिषु प्रपदद्वयासरिषु जानुदयस्राधिष्ठानेषु नित्रदयजठरेषु पार्षद्वयद्वरसु स्तनद्वयनाभिषु प्रपदद्वयासरिषु त्रोतद्वयमस्तिषु नित्रदयजठरेषु पार्षद्वयस्तस्य स्तनद्वयनाभिषु प्रपद्वयासरिषु त्रोतद्वयस्तिषु नेत्रदय-

भूमध्येषु विन्यसेदिति। पुन: शृङ्खलान्यास:।

कीशान्ते चिवुकी वक्रो वक्रो काग्छे च चैवुकी।

चिवुकी हृदये काग्छे काग्छे नाभी तथा हृदि॥
हृदि गुद्ये तथा नाभी नाभी गुद्ये च सृजकी।

मूलबीजत्रयं न्यसेदिति। अमृतेष्वयादिन्यासमाइ—इस्रीमिति। रत्यादिन्यास माइ—इस्रोमिति। मूर्तिन्यासमाइ—सूर्तेय इति। सुप्रतिपत्त्यर्थे मन्त्रप्रोगे दर्भग्रति—== दर्भयति—इस्रोमिति। पुनरङ्गानि विन्यस्येत्यावरणभूतान्यभिप्रेतानि। वस्रोत च—तेनैव चाङ्गानि विदिग्दिशास्त्रित्यादि। सूर्तिन्यासवदिति। सूर्धास्त्रीति स्थानानि। सुभगादिन्यास इति। ललाटभ्रमध्यलस्विकागलहृद्यनाभिर्तिर् मूलमूलाधाराख्यष्टाधाराणि विन्यस्थेत्यनेन संबन्धः। बीजपञ्चकं च प्रत्येकं संयोजनीयम्। स्वर्भः संयोजनीयम्। यथा ऐं क्लीं ब्लूं स्त्रीं सः सुभगायै नम इत्यादि। आवरणालिएं इति केषामणनगर जिल्ला द्वाव केषामप्यनया दिशा न्यामः स्थात्। तदुक्तम् — या 🕂 🕂 । सूलाधाराद्यष्टाधार रिष्वत्यक्ताधाराणामेव वैलोम्येन ग्रहणम्। भूषणन्यासं विधायिति। यत्ते हिल्लीविः धाने वच्चति—विधायेकः धाने वच्चति— विपुरोक्तक्रमेण भूषणन्यासमाचरेत् अधावरणन्यास द्ति। तत्री भयवापि क्रमविक्रको क्यारेक्ट भयवापि क्रमविकल्पोऽवसीयते। ननु किसिहैव भूषणन्यासोऽभिधीयत दूति। ज्याते। इहैव भूषणन्यास क्रान्यको उचते। इहैव भूषणन्यास त्रावध्यको सन्त्रान्तरेषु तु प्रकारान्तरेण भूषणन्यासीऽपि स्थादित्येतग्रतिपादनार्थमेततः। जिल्लाको सन्त्रान्तरेषु तु प्रकारान्तरेण भूषणन्यासीऽपि स्यादित्येतत्रतिपादनार्थमेतत् । विश्वद्धीर्थायेदिति । सूलगतिवश्वद्धीपदार्भि प्राय द्यानुता दति भावः । अतुम्बेस् प्राय इयानुत्त इति भावः। अत्एवेत्यर्थे इत्युत्तिभिति। भूषण्यासं दर्गयति अव। ललाटेत्यादिना । तत्पृष्ठेति । पाणिपृष्ठद्वयमेकसेव ग्रह्मते । कटकद्वयमध्येकम्ब भूषणन्यासानन्तरमायुधन्यासोऽपि कार्यः। तदुत्तं विधृतजपवटीत्यादि॥

मूल ग्रातामार्कागुताभामित्याताम् रक्तम्। ताग्रव्दो जटापर्यायः। जपवरी
माणिकाचमाला दिल्लणोपरिहस्त एतत् पुस्तकं वामोध्वेष्टस्ते। ग्रभीतिरभीरं
चेतरयोः। बिल्लसितिवल्गामिति बिल्नयग्रोभितमध्यप्रदेशाम्। ग्रस्क् पद्धः।
राजन्मुण्डसङ्मालिताङ्कोमिति। सुण्डानामेवास्त्रक्तं सान्द्रमस्क पद्धः।
राजतां मुण्डानां स्विग्भरलङ्कत्रशरीरामिति। यहा ग्रस्क् कुङ्कुमं तस्य
द्रवः तद्दिराजतां मुण्डानां स्विग्भरिति। ग्रताभिप्रायान्तरमाह—ग्रस्क पद्धः।
द्रवः तद्दिराजतां मुण्डानां स्विग्भरिति। ग्रताभिप्रायान्तरमाह—ग्रस्क पद्धिः
दिना। मुण्डपदेनोत्तमाङ्गं लच्यते। तदाह—उत्तमाङ्गरूपाभिरिति। तिन च सर्वी
ध्वितिनीनां ग्रक्तीनां ग्रहणम्। तदाह—जक्तिव्यापिनोसमनीभिरिति। बिन्दार्थः
पलचणमेतत्। बिन्दादिसमन्यन्तस्य स्व्यत्या विविद्यत्वात्। ग्रतएव लिपि
पटल जक्तम्—भारतीमिति नादाद्यात्मकं स्व्यक्ष्पं किथतिमिति। तिथा विभागि

हि वैराजं स्यूलिमतरद्वयं नयं वा सूच्मं तदुत्तरं परं च रूपं स्यादिति । ननु ति है भत्यादिग्रहणं किमयेमिति यावदिच्छं बिन्दादोनां संख्यापरिग्रहः शेषाणां च तदन्तर्भाव इति प्रतिवादार्धमेतत्। परपरापरध्यानकथनमेतदिति परं परापरं च ध्यानं समुचयेनोत्तासित्ययः। परं देवतातत्त्वमुत्तानोगतिरिव परं रूपम्। तदुत्तं ्तामिति परं चिदात्मकमिति। तदेव त्रिपुरायाः खरूपम्। तस्या रूपमिच यरीरं विविचतम्। तत्र सम्बन्मूर्धीदिपादान्तमविच्छिनतया वर्तमानाः यिता-व्यापिनोसमन्यस्तासामाकारय कुङ्कुमसान्द्रोपम इत्येतदिह सिखं भवति। परं रूपं स्थलरूपहलमलेऽतिस्सातद्र्यामं चिन्तनीयम्। शरीरयहणादिति। मकारान्तरं दशयति — अयवेति । अस्गिति अस्जतीति सदन्त नेतत्। तदाः हाकारः स्रष्टेति । परावागकार द्रष्यते । तदुक्तम् - अनुत्तराकारपुरुषस्येति । तस्य सर्गं सु चिन्मातापेच्या संभवति। तदुत्तम्—वैखरीमध्यमापश्चन्तीपराचचणा-स्तामां दोपिकोन्सनोशिकतिति। पर इति परमालेखर्थः। परग्रहणमेतदेव चिन्मातात्मकं परं रूपमिति प्रतिपादनायम्। सान्द्रोभाव इति। चिन्नातपरा वात्तदर्थंगतिवशुदांशवलनतः सान्द्रोभावः स्यादिति भावः। श्राभास द्ति। वैतन्याभासाभिप्रायम्। तदुत्तं —मूर्तिभीया आभासस्तदभित्रतस्वतन्याभास द्ति। तेन राजन्तीति तद्योगः। सापि चिन्मयी परिदोत्ता स्यादिति भावः। मुख्कुण्ड-लिनीति। सुख्वमुत्तमाङ्गरूपवात् परापख्यात्मका हि प्रतिरध्यात्मवर्तिनी अखिलिनी। साच स्थूलप्रपञ्चित्रारः स्थानीया भवति। अस्मित्यकारोऽपि सैव भवति। तस्यामिति मूलाधारान्तर्वतिन्यामिति भावः। स्ववदिविक्तिन्तयोति। समन्यादीनां मन्त्रजपवेलायामविक्छित्रतया प्रसरोपरमयोः सद्भावादिति भावः। तदुत्तम् अञ्चतं प्रलपतीत्यादि। श्रतिभेदा दति। सामान्यशितः कुण्डितनी तस्या विशेषांशा विन्हादिसमन्यन्ताः शताय द्रस्येत्रम् । मुण्डस्र द्रित । मुखानां सजो मुख्सज इति समासः। तैरलङ्क्षतगरीरामिति कुण्डलियन्तर-तिस्कातया व्यवस्थितोना चिम्पायमेतत्। पूर्वस्मिन् विवर्ण स्चारीर-वत्यं मनो। तस्याः स्वासामान्यादयः। इह त विवर्ण सूचाते जोरूपोनानी। तस्याः समन्ताद्विच्छेदेन प्रसरीपरमभाजस्तेजोमाताः समन्याद्य इति भेदः।

पुनरिष प्रकारान्तरं दर्शयितुमारभति—यथा श्रुतो वार्धं दृति। स्यूलरूपविषय-भेव वैतत्। परादिरूपन्तु पदान्तरगम्यमिति भावः। आताम्नेत्यनैनैवेति। एकमे-वैतत्पदं रूपदयपरमित्येवकारिणोक्तम्। आताम्नाभामकीयुतामां चित्येवं विवरणोयः भेतत्। तत्नार्कायुताभामिति स्यूलविषयम्। निरित्रथयरक्ता तदपे चयेति न्यूनतया च रता श्राभा ज्योतिर्यस्याः सैवमातास्त्राभित्युत्ता । तत निरित्रयरतं स्यूतहर्ष हृदन्तर्विज्योतिरुमनी चिन्मातं परं रूपम्। तदुत्तं —तदन्तः स्फुरिते तेजिम बीध-मात्ररूप इति। तत ईषन्न्यूनस्यूलरूपाभापेच्या च प्रक्रषीकां रतां पररूपप्रभा स्थानीयं परापरं रूपम्। तदप्युत्तम् —भगवत्यनलात्मके विद्ध्यादित्यादि। तहेतत् सवें भारतीं तामस्विकां तामित्यवापि समानमेव ध्यानमित्यवबोद्धश्रम्। निष्कीत पञ्चकूट इति । पञ्चकूटिवद्या दिविधा मध्यमपञ्चकूटं सर्वेपञ्चकूटं चेति । तयोर्द्धयीः महेदं ग्रहणम्। ललिता तु पञ्चक्र्टग्रहणात्र ग्टहाते। सा तु पाणाङ्क्ष्रीतुं वर्षः पाशाङ्कुशशूलकपालधरा विति + हदं ग्रहणम्। लिता तु पञ्च । सवीसामिष रूपभेदिविकल्योपलचणमेतत्। शुद्धायासावत् पुष्पग्रधरा भवति।

ग्रुभ्वाजस्थां त्रिण्तामभयवरकरां कुन्दमन्दारगीरां पद्माचीमङ्गदाब्यामतिरुचिरविचि त्राकत्यवस्त्रभूषाम् । वन्दे देवीं कुमारीं ग्राग्रिगक समोपेतमी लिं वहन्ती-मज्ञानोद्वेदिन<mark>ीं तां प्रवरधनधान्य</mark>प्रदां कान्तिदां च ॥ बालायासु मूलोता एव धवलत्वं विशेष:। यदा-

पीयूषज्ञभावरदाभयपुस्तकोदाहासयुग्मनयनाममलाम्ब् जस्थाम् । अच्छाङ्गरागवसनापवनां नमामि वालेन्दुमौलिमनिशं वचसामधीशाम् ॥ दूर्ति । व्यस्तविधाने तु वागभवे।

धवलनलिनराजचन्द्रसंस्थां प्रसन्नां धवलवसनभूषामास्य देहां चिनेलाम् । कमलयुगवराभीत्युद्धसद्धाद्वपद्मां कुमुदरमणचूड़ां भारतीं भावयामि ॥ कामराजे च + + प्राक्ते च ब्रह्मादिमन्त्रयोगे तु तत्तदायुधादियोगो विश्रीयः। मियणयोगे तु ब्रह्मादीनां रत्ताभानां वामाङ्के सरखत्याद्याका दिकरा देवी खेया। विषुरसुन्दरीयोगेष्वपि समान्मेतत् सर्वमिति ॥ ८॥

मूले दीचां प्राप्येति पुरश्वरणमुक्तम्। विशिष्टलचणयुत (ज) दति + सत्संप्रदायाद्गुरोरिति। दिविध: त्रेपुर: संप्रदाय: साधुरसाधुश्च। तत्र हिन्नाः स्थितौ प्रेतासनयन्त्रवस्यः पूजायामासवादिसंयोगः सन्ध्यां त्रिपुरगायत्रीप्रवृतिर्वि सर्वमस्ति सोऽसाधुः। श्रुतिसृतिविरोधात् प्रत्यवायकरत्वाच । यत्र सरखत्यादिः देवतान्तरोचितमेव सर्वं स साधुः वैदिकपरियहात्। स संप्रदायो यस्य स सर्तं मदायो गुरुः। अभिप्रायान्तरमाह—वैदिकादितोत्यादिना। वेदसंप्रदाधिनैव साध प्रवत्तः संप्रदायोऽयमभिप्रेतः। तद्द्रभयिति —परप्रकाशानन्द्नाधित्यादिना। विरितादिनित्याख्ययमेव गुरुक्रमः। नित्यानां विद्यानामिविश्रेषात्।

तासु प्रागुत एव सर्वसामान्यभूतः क्रमो भवति । ननु कथमि गुरुसमष्टिमन्तः स्यादिति। ॐ क्रीं परप्रकाशानन्दनायाद्यश्रेषगुरुपारम्पर्वेक्रमेणित्येवमूह्मम्। परगुरु योपादुकां पूज्यामीत्यादि च प्रतिपत्तव्यमिति। सूले सुनियत इति स्कलनियमजातस्ताम्। अभिप्रायभेदमाह - ब्रह्मचर्यादिमानिति। बीजादियोगतो मन्त्रमहिम्नैव कामचोदसंभवात् तत्परिहाराद्यवश्यविधानार्ध-मेतदुत्तम्। तत्त्वार्धलचावधीति द्वादशलचग्रहणम्। श्रभिप्रायान्तरमाइ— तस्वानीति। तस्वग्रव्देन चतुविंग्रतिसंख्याग्रहणम्। तस्वार्धस्वचावधोति दादग-ज्वयहण्म्। व्यस्तमाध[निऽ]पि समस्तोक्तैव संख्या तिमूर्व्यादिमन्वयोगे तु भवेषां द्वाद्यलचमेव स्थादिति ज्ञेयम्। सूले स्वादत्तैरिति। त्रिमधुराद्वैरित्यर्थः। सम्यक्षिमि इति जननाद्यभिप्रायम्। अधारि करवीरम्। अपिशब्दो विकल्पार्थः। अभिप्रायान्तरमाइ — अपिश्रव्देनिति। भानुसहस्रकमपीति योज-नीयम्। दादशलच्जपिचले तद्वानुसहस्राभिधानमिति भावः। काम्यहोमे-ष्विति। पुरश्वरणाङ्गन्ति मन्त्रविश्रेषवित्वस्थानुपयोगादिति भावः। तत्तत्वाम-नोचितबोजयोग दति। पलाशपुष्यैभेधुरत्यातैरित्यादिवच्यमाण्होमविषयमेतत्। त्व सीभाग्ये + + लक्त्मगं स्रोबोजयोग इत्यादि। यहा स्वाहतीस नवैरिती-होत्तमेव होमद्वयं तत्त्वामनयापि कार्यम्। तत्र तत्तदनुगुणबीजयोगोऽय-मिभिप्रेत:। तत्र लक्त्रां त्रोबीजयोगी मृत्युक्षये तद्योग इत्यादि ॥ ८ ॥

मूले प्राणायामेरित्यन्तर्यागाभिधानम्। दोच्चितमातस्य योनिसुद्रादिबन्धासमर्थलात्र्यासानन्तरसेतद्भिधानसिति ज्ञेयम्। प्राणायामेरिति। प्रणवपटलभाविभिरन्यत्र सिज्जैय शोषणादिरूपैरित्यर्धः। ग्राभिप्रायान्तरमाह—विधकप्राणायामस्चनिमिति। वर्णवेधः कलाविधो योगिनीविध दत्येतदपेचं मूले बन्धवचनम्। वर्णादीनां विधो नाम श्राक्तिचिदाविश्रेन तज्ञाव्यापितः। तत्र वर्णभेदमाह—मूलेनित। प्रागुक्तरीत्या जीवरचान्तं विधायतदारव्यव्यम्। कुम्भकोऽपि
भित्माह—मूलेनित। प्रागुक्तरीत्या जीवरचान्तं विधायतदारव्यव्यम्। कुम्भकोऽपि
भित्मास्यर्णपूर्वकेण मूलेन स्यात्। वर्णाय काननहत्तादिव्यापिनः। तेषां
प्रविलोमवर्णपूर्वकेण मूलेन स्यात्। वर्णाय काननहत्तादिव्यापिनः। तेषां
स्वत्राच्यार्थः सह संहारः। पर दति प्रकाशमात्रे शिव दत्यर्थः। कलाविधस्वत्राच्यार्थः सह संहारः। पर दति प्रकाशमात्रे शिव दत्यर्थः। कलाविधस्वत्राचिष्या सर्गमाह—पुनरिति। बीजानि तु नादक्रलादिभूता द्वावतेताः।
स्तत्मानिष्यानेष्यिति श्रिरोमुखहृदयगुद्धपादेषु। सर्वं स्वद्वेति तत्तत्त्रासे तथानुसन्धानस्तत्मात्राचीजं जान्वादिनाभ्यन्तं विन्यसेत्। कृपतन्तात्राचीजं नाभ्यादिकग्रान्तं
स्रातमात्राचीजं कर्णादिनाभ्यन्तं विन्यसेत्। कृपतन्तात्राचीजं कर्णादिमूर्धान्तम्।
स्वर्थतन्तमात्राचीजं कर्णादिक्पान्तं श्रद्धतन्तमात्राचीजं कर्णादिमूर्धान्तम्।
स्वर्थतन्तमात्राचीजं कर्णादिक्पान्तं श्रद्धतन्तमात्राचीजं कर्णादिमूर्धान्तम्।

प्रतिन्यासं सूलेनैव प्राणायामेन संहार:। परे सर्वे संहरेदित्येतस्मिनेव च मर्वे संचार्यमिति। योगिनीविधचिकार्षयापि पुनस्तकात्रा पञ्चोक्ततित्याद्युक्तरीत्या सर्वे योगिनोविधमाइ - पूर्वीत्रोति। पूर्वभन्देन 'प्रक्षति: पुरुषसैवित्यत तत्र चैवमृत्तम्—हृत्कग्ठतालुभूमध्यत्रह्मरस्रद्वाद्गालेषु मण्डलबोजाधिष्ठात्यसितान् पृथिव्यादिकारणान्तान् कुण्डलिनोप्रभाविनैकवर्णा भूतयोगी गटहाते। ध्यालेति। तेवधिष्ठात्रमे निवच्यादिम्ह्यादे । तदुक्तम् स्त्रताभिमानिनीरिति। कारणे तु मितिरवाधिष्ठात्री। तासामिव च योगिनोविध इति योगिनोपहिन यहणम्। सृलयुक्तेर्लिख् उत्ये नम इत्यादिमन्त्रेस्त्र यासेन तासां तेषु यथीर्क कल्पनं षडाधारेषु योगो दृढमनुमन्धानम्। सूलयुतैः ख्रीर्मन्तैः प्राणायामः संहार्ष षोडगान्तस्थिताधोमुखकमलकणिकागतेन्दुमण्डलानन्दसंवित्वरूपे परे शिवतन्ते। यदुत्तम् अकारलच्छे पर इति । प्रागपि समानमेतत् । तत्रतु द्वादशान्त प्रवैवं कल्पनीयम्। यदा पूर्वभन्देन 'तिवारसम्भः परिजप्तसेतयेत्येतद्ग्रह्मती। चैवसकं स्वत्रस्थाः चैवसुतं—सृलाधाराद्याधारेषु चतु षड्दशहादशषोडशहिदलपद्मेषु वर्णानां वाहि बादिडादिकायादिहादोनां दोपशिखावद्ध्यानमुक्तमिति। योगिनोविधग्रहण्या तलिंकास्विधष्ठात्रो योगिन्योऽपि भावनीयाः। ताश्च सकलरहाद्या [योगि]त्रो हमकलरडाद्या [योगि]चो वा प्रयिताः। ब्रह्मरम् तु प्राग्वदानन्दसंवितातं कलाः नीयमः। योगिनीनं प्रयन्ते नीयम्। योगिनोनां षट्कोणान्तस्तिकोणे स्थितियेत् षट्खिप काणेषु स्वादिवणीः नवयोनिमध्ययोनौ स्थितिसेदोकारविद्वी षड्दोघंयुता आवरणप्रक्रयः स्युः। युग्मलरैरन्विताः स्वादिवणी नवस्विप योनिषु स्यूरिति चावबोदयम्। सं कं रं डं हं मूलं च न्यसंस्तासां सप्तानामिष कल्पनं क्षावा तनान्त्रै: प्राणानाय क्रितानि संविच्छितिलच्णे परिणवे संहरेत्। सं षं शं वं सां सों सं स्टूं स्टूं सें में सीं सं सूलं साकिन्ये नम इत्येवं मलाकेन न मूलं साकिन्य नम इत्येवं मन्त्रप्रयोग इति। डरलक्ष सहाद्या [योगि]त्यो योगिन्यः स्युरिति। प्राणायामत्रयमिति वेधकप्राणायामत्रयाभिप्रायम्। प्राणा याममन्त्रेरविति। योगिनीविधप्राणायाममन्त्रेरित्ययः। व्यत्त्रभेणिति मन्त्रावयवा नामाधाराणां व्यत्क्रमो विविच्चतः। न्यासबेहार्याङ्गवति। अयमिह प्रयोगः। मुलं ब्रह्मरस् विन्यस्य मूलं हाकिन्ये हां हीं हूं हैं हों हों हं हं त्रं नम द्राज्ञायां न्यसेत्। यद्वा सूलं हाकिन्ये नम इति मध्ययोनौ हां होमित्यादि वर्णां वर्ष योनिषु इं चिमिति दलइये च न्यमेदित्यादि। यहा पुनस्तन्मात्रापञ्चोक्ततभूतबोर्ज न्यासं सक्तान्तिपिन्यासमिपि विद्ध्यात्। विधकप्राणायामदयप्रेकमिव वा कार्यम्। तदा तु तत्तवान्त्रेरव सर्गन्यासेन सृष्टिरिति न्नेयम्। यदा निरवद्यादिमत्व

व्यापकैरेव सृष्टि: स्यादिति। मूले निजाधारराजद्योनिस्यामिति मूलाधारे नवन योनिमध्ययोनी स्थितां विभाव्ये खुत्तम् । परादिमन्वन्यासमेकाचरादिमन्वन्यासं च कला पुनस्तामेव मूलाधारे सावरणां कल्पयिला जलादिभिरन्तर्यागः कार्य इति। दिव्यरूपामिति निरतिशयसौन्दर्यादियोग उत्त:। श्रभिप्रायान्तरमाइ—व्यापि न्यादिप्रभाभिरिति । सर्वभन्तेष्वपि समानमेतत् । न चैतत्परापरध्यानम् । तु सकलक्ष्पस्यैव व्याप्तिरित्यवबोद्यम्। प्रभाग्रहणं चात एवति। सूचे प्रमुदित-मन्मेति हर्षादियोग उताः। जलगन्धादय द्वहोपचाराः। यद्वावरणन्यासानन्तरमेव परादिन्यासमेकाचरादिन्यासं च काला सूलाधारे विभाव्यासनस्वागतार्घाद्युप-चारान्द्यादिति । पुनः प्राग्वदेव ध्यात्वा योनिमुद्रामाबध्य जपं कुर्यात् । सुद्रा च विविधित्याह—बाह्येऽभ्यन्तरे चेति। तत्र मूले निजगुदलिङ्गान्तरस्था-मिलाभ्यन्तर्लच्णम्।

तदुत्तम् —गुदमेदान्तरे योनिस्तामाकुञ्चर प्रपञ्चयेत्॥ इति। वाह्ये च-मध्यमे कुटिलाकारतजंन्युपरि संस्थिते।

अनामिकामध्यगते तथैव हि कनिष्ठिके॥

सर्वा एकत्र संयोज्या अङ्गुष्ठपरिपीडिताः।

एषा तु प्रथमा सुद्रा योनिसुद्रेति सा स्मृता ॥ इति।

भोबाणजालसरसेवरीवसार्थं दति। बाह्यं सेवरी।

सव्यं दिचणदेशे तु दिच्चणं सव्यदेशतः।

बाहुं कला महिशानि हस्ती संपरिवर्ल्य च॥

कि निष्ठानामिकी देवि युक्ता तेन क्रमिण तु।

तर्जनीभ्यां समाक्रान्ते सर्वोध्वंभिष सध्यमे ॥

अङ्गुष्ठौ तु सहिशानि कारयेत् सरलावपि।

इयं सा खेचरी नामा सुद्रा सर्वीत्तमा प्रिये॥ द्रति।

श्रीभ्यन्तरे तु—चिबुकं योजयित्वा तु षोड्ग्रखरमण्डले।

वन्द्रसूर्यनिरोधेन सूलप्रितानिकु चनात्॥

रसनामन्तरा कला अ[व्यते] धारयेकानः।

प्षा सा खेचरी खाता उन्मनालं प्रयच्छात ।

निद्धीत ।

विद्धीत ।

विद्धीत । विद्धीत। तत्र प्रथमं स्वीया योगाः स्यः। व्यक्ति च जहाऽर्चियत्वेत्यादि। सर्वयोगाक्षे प्रथमं स्वीया योगाः स्यः। व्यक्ति च जहाऽर्चियत्वेत्यादि। सर्वयोगान्तेऽस्योगेन जहान्तर्यां समाप्येदिति। ददानीं बहिर्यां वतुमार-

वच्छमाणप्रकारेणिति नवयोनिविरचनपीठसपर्यादिसर्वे भते-भयो द्रवीरिति। देवतायागार्थं हि भवतीति तस्यारभरूपत्वमुक्तम् ॥ १०॥

मूले वामादिशक्तिमिति विशेषणं संपद्यते। तदाइ—वामादिशिक्तिः साहित्यमिति। पीठमित्यत्रं नवयोनिचक्रान्तमेव पीठमभिप्रेतम्। पुनस्तदुगतः नवयोनेरप्रथितलात्तनभध्ययोनौ कलग्रनिधानस्य च वाच्यलादत्र प्रकल्प्रेत्यादिः वचनसभाव इति। वामाद्या द्वादम मत्त्रयो वच्यन्ते। तास्त्रष्टावष्ट्रदेशेषु तिस्री मध्ययोनिकोणेष्वन्या मध्यत इति ज्ञेयम्। अभिप्रायान्तरमाह—वामादिग्रिकि साहित्यमिति। तत्प्रकारसु प्रागुक्तः—द्वादश्मितिन्यासं कुर्योदित्यादि। वामायष्टी प्रागायष्ट्योनिषु तिस्रो मध्ययोनिकोणिष्वन्या मध्यत इति । नव्यत्र्वयः स्विचान्या एव स्यः । तदुक्तं प्राक् — इच्छाज्ञानां क्रियेत्यादि । ननु पीठं परिपूर्व्यात नवयोनिचक्रं प्रकल्प्येत्येवमिधानं क्यं संभवतीति। नैष दोषः। नवयोनिचक्रीं न्तमेवैतत् पीठमभिप्रेतम्। तस्य चक्रस्य लप्रियत्वाद्व प्रकल्प्येत्याद्यभिधानं स्थात्। नक्ष्योत्त्वाद्याद्यभिधानं स्थात्। नवयोनिकथनानन्तरमेव वामादिकथनं चैवमुपपद्यत द्ति। विधिवहिति वक्रेः पुरद्वयेत्याद्यभिप्रेतम्। अभिप्रायान्तरमाइ—विधिवदित्यादिना। भैरवबीजानामिति यां चामित्यादीनां ग्रहणम्। राशिचक्रविरचनन्तुं सामार्त्य चतुरय दति तस्याष्टदिच लेखनमिति । यन्त्रान्तरम्

मध्याद्यन्नवयोनिषु प्रवित्तिखेद्योजानि वर्षांस्त्रिशो गायत्रा: पुनरष्टपत्रविवरेष्वालिख्य लिप्याद्वतम् । भूविस्वदितयेन मन्मययुजा कोणेषु संविष्टितं यन्त्रं त्रैपुरमीरितं त्रिभुवनप्रचोभकं श्रीप्रदम्॥ युद्धे वादे च जयं कवितामायुर्विद्विद्धिमारीग्यम्। पुलसुहृद्वनवृद्धिं सुर्यादेतदृष्टतं यन्त्रम् ॥ दृति । कामं षट्कोणमध्ये लिखतु पुनरिमं षटसु कोणेषु पश्चात् पत्रेष्वप्यष्टसंख्येष्वमुमघ परतो व्योमबीजन वीतम्। चौणीविम्बान्तरस्थं भुजदललिखितं रोचनाकुङ्कुमाभ्यां प्रोत्तं सीभाग्यसम्पन्निरुपमकविताकीर्तिदं यन्त्रमेतत्॥ गुडा षोडग्रभि: खरै: सुमिलिता ताविद्वधा स्यासिवृत् तान्तः प्रत्युदरे बुधो लिखतु ताखाद्यां दितीये ततः। वन्ते भूति जिप्देशाभिमतकार्याति स्तृतीय पुनः लिप्या वेष्टयतु प्रकार इत्रासामप्यसाविष्यताम्॥

मूले वक्नेरित्यस्यायमाण्यः। अष्टदलपद्मकाणिकायां पूर्वापरं स्त्रमास्मात्यः तत्वोडण्यधा समं भङ्क्षा प्रागारभ्य चतुःसप्तदायह्यभागान्तसीमास दिखणित्तराणि स्त्राण्यास्मालयेत्। तत्व दितीयस्त्राग्रदयात् पूर्वापरस्त्रपियमाग्राविध स्त्रद्वयं वित्रोयस्त्राग्रदयात् तत्पूर्वाग्राविध च स्त्रदयमास्मालयेत्। तदा पुटितं विद्वप्राव्यात् तत्पूर्वाग्राविध च स्त्रदयमास्मालयेत्। तदा पुटितं विद्वप्राव्यातं संपद्यते। यत्तु प्रथमं स्त्रतं तत्पूर्वदिगातित्वकोणमध्यगतमिवं भवति। तदासवयोनिसंबद्धेत्युक्तम्। प्रनस्तदग्रदयात् पूर्वापरस्त्रते यत्र दृतीयस्त्रं संवानं तद्यिध स्त्रदयमप्यास्मालयेत्। पूर्वनिष्यत्रदिखणोत्तरगतित्वकोणपुरीभागे पश्चिकोणद्यं मध्यभागे पश्चिमाग्रं योन्याकारं नवमं तिकोणं च संपद्यते। तदिक्विकोणित्रसमाश्चिताश्चीत्युक्तम्। सुनिभिः पुरैव विद्वितिमिति वैदिकपरिग्राञ्चलन्तुकम्। सोकोऽतिदुर्लभिमिदिमिति गोप्यतरत्वमुक्तम्॥ १२॥

मूले वामा ज्येष्ठेति वामादिशस्त्र्यभिधानम्। तासां न्यासस्तु प्रागुत्तः 'द्दादश-शित्तान्यासं कुर्यादित्यादि। यदा वामाद्यष्टीपप्रागाद्यष्ट्योनिषु। वि[षष्त्रा]दि तिस्त्री स्थान

तिस्रो मध्ययोनिकोणेषु सर्वानन्दा मध्य दति॥ १३॥
पाङ्मध्ययोन्योरित्यन्तरा पादुकापूजोक्ता। वाग्भवादिमिति सर्वासां वामादीनामिप च विशेषणम्। तदुक्तम्—ऐं वामादये नम दूत्यादि। यद्दा पराभिधानासित्यवैवेतत्संबध्यते। तदाइ—वाग्भवादित्वमिति। परावरादिपङ्क्रयोरिति

क्रमोऽप्यर्धिषद उत्तः। मूले परावराख्यामपीत्यपिशब्देनाग्डजा[दि] चतुष्ट्यं वा स्चितम्। तदुक्तमधस्तात्—पादुकासप्तकं न्यसेदित्यादि। चतुष्पीठपूजा च प्रागिष्यते। ततो दीचायां योनी निधायेत्यादि कार्यम्। नित्यपूजायां लावाच्च तामित्याद्येव कार्यम्। तत् सर्वे प्रागभिहितम्। त्रिपुरभैरवीमूर्त्ये नम इत्यादि। कामेश्वर्यादौ रत्यादौ च सति देव्या वामदिचणायकोणिबन्तवीहा क्रमेण तदर्वनिमिति न्नेयम्। तदुर्तं—वामकोणि यजिद्देव्या दत्यादि॥१४॥

ततोऽङ्गावरणमाह—तेनैव चेति। वाग्भवग्रहणमेतत्। तच वाग्भविन पुनः रङ्गुलिष्वित्युक्तम्। यथोक्तक्रमत इति। तदुक्तम्—हृद्यं सिंग्रस्तथा जिले खादि। मूलयोग इति षट्खप्यद्गेषु समस्तमूलयोगोऽभिप्रेतः। यनु प्रागुर्तं भलबीजगण्या 'मूलबीजमध्यमबीजदीर्घानन्तरमिति। तत्र व्यस्तयोग इति भेदः। तन्मध्ययोति रिति बाणावरणमुक्तम्। अभित इति बहिः परितः प्रागादिदिन्तिति यावत्। भगाभगम्हि भगाभगमर्षिणभगमालिनीरित्येकं समासपदम्। तत्पूर्वेत्यतानङ्कुसुमा अन्द्रं मेखला अनुक्रमदना चोता। प्रागादि योनिषु चेत्यधः संबध्यते। तत् स्विकायां विषुरसुन्द्र्यां चावरणान्तरीचित्यसंभवे तत्पूजापि कार्या। तिपुरसुन्दर्याम्हयोनिषु विश्वन्याद्यष्टौ स्युरिति न्यम्। दलेषु मात्रगणं सर्विष्टं कान्तमसिताङकादौ सहर्यात्र हिन्दि निष्टु कान्तमिसताङ्गकाचीः सहाभियजेदिति संबन्धः। दलेषु ब्रह्माण्यादिचितिः कान्ता मातरः। दलेषु कान्ता मातरः। दलाग्रेष्विमताङ्गभैरवादयः। सह चैषां दन्द्रणः पूजा स्थात्। तद्रतम—ग्रां नामाविकीकै तदुत्तम्—यां चामादिदीर्घयुता इत्यादि । तैरङ्गबाणादिभिर्भरवैश्व सह भगवती मिम्प्रजेदित्यपि योजनीयस् मियजेदित्यपि योजनीयम् । कत्सापि पूजा सामान्यसिबेति ज्रेयमिति ॥१५-१८ सबे क्रमाप्लेति । सनेति व

मूले क्रमाप्त्येति । सहिति श्रेषः । गुरुसकाशादेव जपपूजादिक्रमस्य प्राप्ति रिमिषेकसमये कार्येति । तदाह गुरोरिति । मूल उक्ततयेति जपाचिहितेषु संबध्यते । तत्रचैतदपि लभ्यते। योगेषु फलाभिधानेऽपि नित्यतयापि ते कार्या द्रित। व्यक्ति साधनेऽपि समानमेतदवबो बच्चम् ॥ २०॥

वाग्भवसाधनक्रममिति जपहोमादिसद्वावात् क्रमग्रहणम्। मूलेऽच्छाभ देइनिर्मलतोता। धरिणमयग्रह इति गुहापवरकाद्यभिप्रायम्। सूर्वऽच्छाः केवलवाग्भवाभिप्रायम्। यस् केवलवाग्भवाभिप्रायम्। यदा तत्प्रधानस्य कास्त्रस्य ग्रहणम्। तदाह तदादिक मिति। शुडादिसर्वसाधारणमेतत्। केवलवाग्भवजपे तु ध्यामविकल्पः

नवज्ञमानिभां देवीं मुक्ताजालिवभूषणाम्। मुद्राकपालविद्याचमालाराजचतुर्भुजाम्॥ इति। मन्त्रजप्ताञ्चनादिरिति तिलककुसुमचूडनादिग्रइणम्॥ २१॥

मुले रत्ताकल्प इति कामराजमाधनक्रम उत्तः। भूसद्मनि पूर्वेवद्गुहादि-यहणम्। रतिपतिमयं बीजं यो जपतीति संबन्धनीयम्। केवलकामराजाभिप्राय-मेतत्। मन्त्रिपदस्याभिप्रायान्तरमाह सन्त्रस्येति। नेवननामराजे ध्यानविकसः—

रक्तां सुरतरोर्भृलविलसन्त्रणिपीठगाम्। स्रिणिपाशकपाले सुमातुलङ्गधनुष्कराम् ॥ इति ।

<mark>श्रद्धकामराजस्य</mark> तु प्रतिपच्यन्तरम्—

जर्ध्वविन्दात्मकं वक्तमधीविन्द्रद्वयात्मकम्। कुचद्यं च तच्छेषै: श्रेषाङ्गानि च भावयेत्॥ इति॥ २२

मूले ससुरासुरेत्याद्यपि प्रक्षतफलप्रकरण्मेव। तदाइ - मध्यमबीजस्येति। मूले समुरासुरादीनां प्रमदा एवमवस्थाः सत्थः तदृदृष्टिपातमपि सन्नमन्तीत्येवं योजनीयम्। मदवेगत इति कामजमदग्रहणम्। प्रिष्ठतान्तरित्यतान्तवीप्रतन मुत्रम्। घनेति भूमाभिप्रायम् । घर्मजतीयेति खेदजलग्रहणम् । श्रीत्सुक्यभाराद्यः पृथुवेंपयुः ततो यः खेदस्तेन भिन्नस्य + + निस्त(हरिण)प्राबलोचना इति + + ॥ २३॥२४॥२५॥२६॥२०॥

मूले धरापवरक दति शाक्तसाधनक्रम उक्तः। श्रन्यं मनुमिति केवलशाक्तवीज-यहणम्। तत्प्रधानग्रहणं वा। तदाह—श्रन्यबीजादिकमिति। केवलशात्तजपे ध्यानिविकाल्प:—अच्चमालासुधा[कुम्भमुद्रा]पुस्तकधारिणीम्।

नवकुन्देन्दुसङ्काशां राजन्मौतिकभूषणाम् ॥ इति । मकारयुतं शातं पराभिधीयते। तत्र निष्कामविषये ध्यानभेदः

अकलङ्कश्रशाङ्काभां त्राचां चन्द्रकालावतीम्।

म्बे वशीति जितेन्द्रियत्वमुत्तम् । विचित्रपदपद्विभारतीत्यन्वयः ॥ २८॥
सके मूले पलाशपुष्पेरिति समस्तस्य प्रयोगप्रकरणारसः । अयुतावधिमित्ययुतम् । त्रेष पलाशपुष्यैरिति समस्तस्य प्रयोगप्रकरणारमः । अथुपानास्य नित्यं ज्ञापति मृत्यम् नित्यं ज्ञापति मृत्यम् नित्यं ज्ञापति पत्र प्रवे संबन्धनीयम् । मन्त्रजापीति मृत्यमन्तं नित्यं ज्ञापति एव प्रवे जापत एव सर्व व प्रयोगाधिकार उता: । यहा तत्तदुचितप्रतिपत्त्या जपोऽपि कार्य इति स्चितम्। तदुक्तम्—

पाणाङ्गणोद्यतकरामरुणां तिनेतां माणिकावजहरितरि भूषिताङ्गीम्।
मृति कि म्ति विचिन्य विद्धीत पुरोक्तमार्गादश्यक्रियानयनमं[वन]नादि मन्ती॥ मातुलङ्गिविपङ्गजै: शिवां शोभमानकरपङ्गजामिह। संविचिन्त्य खलु पौष्टिकों क्रियां कुर्वतो भवति भूतिकृत्तमा॥ इति। अभिप्रायान्तरमाइ—स मन्वजापीतीति। सर्वेवा + जप इति योजनीयम्।
सर्वेवेति। सर्वमन्वविधानेष्वपि होमानन्तरमिति भाव:॥ २८॥

करच्च + ग्रिम विद्ध । विल्वदलप्रस्नैरिति विल्वस्य पत्नैः पुष्पैश्चेत्यर्थः ॥३०॥ दलद्दलैरित्येतिद्वरणोति—विकसद्दलैरिति । कुसुमकैरिति संबध्यते ॥ ३१ ॥ यमुलोमविलोमित्यच वाचकिमत्युपस्कारः । साध्याद्वग्रहणं कर्मणोऽप्युप् लचण्म् । यथा अमुलोममुक्का देवदत्तं वग्नं कुर्विति पुनः प्रतिलोमं ब्रूयादिति । लचण्म् । यथा अमुलोममुक्का देवदत्तं वग्नं कुर्विति पुनः प्रतिलोमं ब्रूयादिति । कर्मसाधकयोरपोत्यत्नामिप्रायान्तरम् । देवदत्तस्य यज्ञदत्तं वग्नं कुर्विति । परु किर्नता संयुत्येति । परु खन्दनम् । विकल्पोऽत्र विविच्चतः । नरपो राजा । जनता संयुत्येति । परु खन्दनम् । विकल्पोऽत्र विविच्चतः । नरपो राजा । जनता संयुत्येति । परु खन्दनम् । विकल्पोऽत्र विविच्चतः । नरपो राजा ।

सुधालता श्रमता। मन्तितम इत्यभिप्रायमाह—श्रन्यबीजादिलमिति। व्यस्तैरिप बीजै: स्यात् तत्तदुचितफलकते होम इत्यप्यनेन गम्यते। यथा पलाश्र पुष्पैरित्यत्र वाग्भवेनित्यादि। यदुक्तं—वागैश्वर्यातिशयदतयेत्यादि॥ ३४॥

मूले पुत्ति क्लिप्रस्नैरितीन्द्राये जुद्दतित्युपरि संबन्धः । त्रिमूर्तीः प्रति वर्वनं मितत्। + + सर्पिषा पायसेनेति च बिल्लप्रस्नादिविद्यत्तस्यः । सर्वत्रार्थः नत्ति। + + सर्पिषा पायसेनेति च बिल्लप्रस्नादिविद्यत्तस्यः । त्रिम्

पूर्वस्वितानित । 'युष्त्रीत योगां य गुरूपदिष्टानित्य मूनित्यर्थः । मूलाधार्या दिति समस्ययोग उच्यते । मूलाधारादा + + स्मुरन्तीमित्यन्वयः । सूलां धारादुत्यद्य द्वाद्यान्तस्थस्य मण्डलं प्राप्नुवन्तीं स्मुरदूपामित्यर्थः । ग्निखिप्रपृष्टं वीतामिति षट्कोणमध्यगतामित्यर्थः । तम्बध्यगन्दोरित्यर्कमध्यगतात्मोमादित्यर्थः । वच्यति च — सार्धसोमादित्व । सवदस्तमुचा धारयेति + + । मन्त्रम्प्रीति तदा मन्त्रज्ञपोऽपि स्चितः । तसङ्ख्या चायुताधिकं तन्तार्धलचावधीत्येतदि वा भवति । सदाः संपूर्यमाणामिति क्रमेणिति ज्ञेयम् । पूर्वे तस्यां प्रभायामास्याव पुनः समस्तिसराभिदेष्टपूरणमित्यादिक्रमेणित भावः । तन्त्रयत्वेनित तदस्तम्य वस्त्राम् । मन्त्रीति समस्तमन्त्रविद्यर्थः । अभिप्रायान्तरमाष्ट — शिखिप्रपृष्टे व्वत्यादिना । मन्त्रन्यासानन्तरमितान्यासं विधाय योगं क्रयात् । विस्त्रया योगे वैख्यादिसङ्कोचन्यासानन्तरमितान्यासं विधाय योगं क्रयात् । वेरूप्यादिच्यार्थः तया योगे तु सक्तिकारणपूर्वक्रमिति ज्ञेयम् । अयमिष्ट प्रयोगः । मूलाधारिष्ट दलं कमलं तत्किणिकायां षट्कोणम् । तदन्तस्त्रिकाणं परिचिन्त्य तिक्रोणीदर्वे ग्रहादीनामन्यतमं मन्तं विन्यस्य षट्स कोणिषु तं मन्तं दिराष्टत्या विन्यसेत् । तिप्रसिक्तायां तु षट् स्ववर्णं एव विन्यसनीयाः । भूपुरे मध्यनीजयोगमिति

बिह्यतुर यस्याष्टिदिन्त्वति भावः। बीजिविश्वेषयोगं चेति वन्यमाणाः परिवारवर्णा दत्युत्तानां ग्रहणम् + + + वैरूप्यादिन्तयार्थतया यन्त्वधारणमध्येवं कर्तव्यमिति चेह विवरणाश्रयोऽवबोदव्यः॥ ३६॥

वक्केविंग्बेत्यादि व्यस्तयोगाभिधानम्। तदाइ—वाग्भवयोगमिति। स्तरगण-समाविष्टितमिति षोडग्रदलं पद्ममप्यर्थादवसीयते। विक्किवंग्बमप्यर्थाइलगतं भवति। स्त्रीयादिति साधकसंबन्धिन इति भावः। मूलाधारगताया वाग्भव-भवति। स्त्रीयादिति साधकसंबन्धिन इति भावः। मूलाधारगताया वाग्भव-ग्रातेः परावाग्लचणायाः पश्चन्त्यादिक्रमेण वैखर्यापत्तावेवं तस्या निःस्तिरित्य-ग्रातेः परावाग्लचणायाः पश्चन्त्यादिक्रमेण वैखर्यापत्तावेवं तस्या निःस्तिरित्य-ग्रातेः किरणेः प्रमन्तात्परिवृतं वाग्भवास्त्रमिति संबन्धः। मन्त्री ध्यायेदित्य-ग्रातेः किरणेः समन्तात्परिवृतं वाग्भवास्त्रमिति संबन्धः। मन्त्री ध्यायेदित्य-वाभिप्रायमाइ—षट्कोणिष्विति। भूपुरे इस्त्रादिबीजविश्रेषयोगः सर्वत्र समान पव। दुःखग्रान्त्या इत्यत्रार्थात् कवितासिध्यै चेति लभ्यते। यन्त्रधारणेऽप्येतत् फलमभिप्रेतम्॥ ३७॥

मूले हत्पद्मेति द्वादणदलपद्माभिप्रायम्। तत्र दलगतं भानुविम्बम्। योनिरिष्ठं न विकोणमात्रम्। तदाइ—योनिः षर्कोणमिति। यद्दा षर्कोणं प्रकरणसिष्ठम्। तन्मध्यगतं निकोणमिह योनिष्त्रा। दह मध्ययोनौ षर्कोणेषु च कामराजं न्यसनीयम्। तदाइ—ग्रत्न षर्कोणिष्वित। एवकारो यथाश्रुतार्थां बाधनार्थः। योनिष्वन्तरालं मध्यमबीजं यत्न तद्योन्यन्तरालं तत्नोदितम्। तत्रापि कु + स्मिन्न्देश उदितमिति योनीनामन्तरालेऽभ्यन्तरभाग उदितमित्येवं योजना। कभा-देश उदितमिति योनीनामन्तरालेऽभ्यन्तरभाग उदितमित्येवं योजना। कभा-देश उदितमिति वादिभान्तेरित्यर्थः। कभादि + + मस्तु स्र्यमण्डलवर्णत्वादेव यन्तकेरिति कादिभान्तेरित्यर्थः। कभादि + + मस्तु स्र्यमण्डलवर्णत्वादेव भवित। तदुक्तमधस्तात्—कभाद्या वसुदाः सौरा द्वि। भूपुरादिसर्वमिहापि समानमेव। यन्तधारणमध्येवमभिप्रेतम्॥ ३८॥

मुले मुर्भ इति । तत उपरीति भावः । ग्रग्रधरिवम्बं द्रग्रदलपद्ये दलगतं भवित । प्राम्बद्योनिग्रब्दः । तदाइ—योनिः षट्कोणमेविति । नवयोनिवेति । प्राम्बद्योनिग्रब्दः । तदाइ—योनिः षट्कोणमेविति । संवीतं व्यापप्रवेष्णि समानो यो विकल्यः । स्पुरन्तमिति बीजविग्रेषणम् । संवीतं व्यापकाणिरिति । दलगतैरिति न्नेयम् । मकारस्थितमिति स्प्रगाल्यस्य कभादिसमष्टिन्तस्य स्थेमग्राज्वतया ग्रग्रधरिवम्बास्यदलेन चिन्तनमुत्तम् । वच्यति च—सार्धमितस्य स्थेमग्राज्वतया ग्रग्रधरिवम्बास्यदलेन चिन्तनमुत्तम् । वच्यति च—सार्धमिति । सारस्वताच्छास्यतजललुलितिमिति विभुवनस्य तम्बाद्यास्यमप्येमिणेषते । तदुत्तम्—सद्यःसंपूर्यमाणां विभुवनमिखलिमिति । यन्त्रधारणमप्येवमिभिते । तदुत्तम्—सद्यःसंपूर्यमाणां विभुवनमिखलिमिति । यन्त्रधारणमप्येवमिभितेम् । योगस्तत्तद्वीजजपेन कार्यः । जपसंख्या तु पूर्वीतेव । श्रयः समस्तस्य विस्थानं योगान्तरम ।

मूलाधारस्य मध्याज्ज्वलदनलिमं वाग्भवं ज्योतिरुद्य-ष्टुत्पद्मं प्राप्य दीव्यदृद्युमणिनिभमतोऽप्युद्गतं कामराजम् । प्राप्तं भूमध्यपद्मोदरमस्तकराकारमच्छासताद्विः

शातां संपूर्यमाणां खलु तनु भुवनं चिन्तये हु + + + ॥

किं च 'तिसूर्तिसर्गाचेत्वतापि प्रतिबोजं योगत्रयं स्चितम्। तिसूर्तिसर्गात्तुराः
भवलाचेति चकारेण तिसूर्तिविसर्गात् पया इवत्वसप्युत्तम्। सर्गविसर्गी च
प्रतिपत्त्या साचाच संभवतः। तत्र सर्गप्रतिपत्त्ये हिको योगः। विसर्गप्रतिपत्त्या
प्रामुण्यकः। तयोः साचा इवि त्वासुण्यक एवेति विभागः। तिसूर्तिरिह प्रव्यः
प्रधानो वागर्यज्ञानप्रपञ्चः। तदुत्पत्तेरिष पुराभवा प्रक्तिरिति सूलाधारगताया
प्रधानो वागर्यज्ञानप्रपञ्चः। तदुत्पत्तेरिष पुराभवा प्रक्तिरिति सूलाधारगताया
वाग्भवप्रतेः स्वरूपविसर्गस्यूलोभाववयात् पर्यान्त्यादिक्रमेण वैखरीरूपेण स्वर्ताः
वेदागमकाव्यव्यवहारादेः श्रव्दप्रधानस्य प्रपञ्चस्य प्रतिपत्तिरभिष्रेता।

तदुत्तम् ध्यायेदागीखरीं पराम्। बीजरूपामुक्तमन्तीं ततोऽनङ्गपदाविध।

ब्रह्मयस्यं विनिर्भिद्य जिह्नाग्रे दीपरूपिणीम् ॥ दति। तिमूर्तिविसर्गात्यश्वाद्भवामिति शब्दप्रधानस्य प्रपञ्चस्य संहारानन्तरभाविनी वर्षती रिति । तत्र वाग्भवे व्यञ्जनं ग्रव्हप्रधानं प्रपञ्च ऐकारस्ति हमर्गः । बिन्दुस्त मूर्ती वि + + प्रा तत्री त्राराक्षेत्र वि + + ष्टा ततो वाग्भवोचारणे वाक्प्रधानस्य जगतो विमर्भे तस्य तत्वितीर संहारः। तदन्ते च तदीशं सानिक संहारः। तदन्ते च तदीयं साचिचिद्रूपमवितष्ठत इति। साचाचे त विश्वितः। वेदागमाटिप्रसरमम् स्वमानि वेदागमादिप्रसरसमये खमाचिचिद्र्पतो विमर्शस्त्रू लोभाववशात् क्रमेण तदिभव्यितः: तदवसाने च तिहपर्ययेण साचि चिद्रूपावस्थितिरिप भविनीः येति। तथा च पाणाविक्ये येति। तथा च प्राणाग्निहोत्रप्रकरण उक्तम्—सर्वसाचित्वेन स्वयम्बार्यमः वाचकं ब्रह्म भूलेत्यादि । पुरेव चयीमयत्वाचेति । चकारेण पश्चादिप विशेष त्वादित्वुत्तम्। पूर्ववच सर्वं योजनीयम्। स्वरूपरसविषयानन्दास्वयस्यो तदवस्थातः प्रागणि वच्चान्द तदवस्थातः प्रागपि तत्तनात्रमयी स्वरूपमहानन्द्वचणिति। वयी विह प्रधानः प्रपच एव। हृद्यगतायाः कामराज्यतेः खरूपानन्द्ख्र्लीभाववंशात् परस्त्रस्थलक्रमेण सकलविषयरसाद्यानन्द्स्य सोपकरणस्य प्रतिपत्तिरियम्भिः ग्रेता। पश्चादिप वयीमयलादिति सकलभोगप्रधानप्रपञ्चो व्यञ्जनम् तिषुप्रभोग ईकार:। तदानन्दिता च बिन्दुः तत्रश्च कामराजोचारण सकलभोग्यप्रपञ्च स्वीप-भोगे तस्य तदानन्दितरि संहारः। तदन्ते तदीयसाच्यानन्दरूपमवतिष्ठते दूति। साचास्त्रे तु विश्रेषः। विषयोपभोगसमये खसाच्यानन्दरूपत उपभोगशिक्तिस्थूली- भावविश्वात् परस्त्वस्थूलक्रमेण तिह्वयप्रपञ्चाभित्यित्तस्त्वमाने तिह्वपर्ययेण माच्यानन्दरूपावस्थितिरित । लयेऽपि निलोक्याः पूरणत्वादित्यपिश्रव्देन सर्गेऽपीन्युक्तम् । तिलोकी चार्थप्रधानः प्रपञ्चः । तस्य सर्गे पूरणं स्वस्वाकारतयावस्थापनम् । भूमध्यगतायाः तृतीयवीजश्रकेः ज्ञानश्रित्यलोभाववश्रात् कारणस्त्वाक्रमेण स्थूलजगद्भूपतया प्रतिपत्तिरिहोक्ता । लये तिलोक्या श्रिप पूरणत्वादिति शाक्तवोजी व्यक्तनमर्थप्रपञ्चः । श्रीकारस्तदुचितं ज्ञानम् । विसर्गी ज्ञाता । ततस्र तदुचारणे कात्वस्थातिप्रधानप्रपञ्चतदवच्छेदलचणे ज्ञाने तस्य च ज्ञातिर संहारः । तदन्ते साचिपूर्णकृपमविष्ठत इति । साचाच्वे तु विश्वेषः । तत्तदर्थप्रतीतिसमये साचि-स्वरूपात् पूर्णादवच्छेदज्ञानशिक्तवश्चात् कारणस्त्वमादिक्रमेण तदर्थप्रत्ययः तदवस्य साने च तिह्वपर्ययेण साचिपूर्णकृपाविस्थितिरित ॥ ३८ ॥

पुनर्वश्यप्रधानमिति सक्तदाभवयोगस्योक्तत्वात् पुनःशब्दः। योनेरिति मूला-धारगतनवयोनिग्रहणम्। मध्य इति च श्रेषः। यद्दा योनेर्यतोमित्युपस्कारः। परिभ्नमितकुण्डलिरूपिणीमिति। नवयोनिमध्ययोनिमध्ये परिश्नमणशीलां कुण्ड-लिनोक्ष्पामित्यर्थः। तदुक्तं—कुण्डलिनी तदा मूलाधारे विसरतीत्यादि। कुण्ड-लिग्रहणीचित्यादेव वाग्भवयोगोऽयमित्यवगमः। रक्ताम्दतद्रवमुचेति। तेजसा रक्तत्वात् स्वरूपं रक्तं लभ्यते। तदुक्तम्—रक्तवर्णध्यानयुक्तामिति। व्योमस्थल-मिति। त्रैलोक्यान्तर्भागाभिप्रायम्। + निस्नदाविग्येति स्तियं पुरुषं वा साध्यमाविग्य मङ्च द्वतं वश्येत्। तस्मिन् साध्यस्याविश्व + + ॥ ४०॥

† नामबीजस्य स्थानभेदेनीत पूर्वे हृत्यद्मे तद्योगस्योत्तत्वादेवमभिधानम्।
मूले गुह्यस्थितमिति गुह्यपदेन लिङ्गमुचिते। तथा च नामपटले—शिवज्वालातनुमिति। यद्वा गुह्यभन्देन त्रिपुरात्मभूतस्य माधनस्य योनिग्रहणम्।

तथा चोत्तम्—तथा कामकलारूपां मदनाङ्कुरगोचर इति।

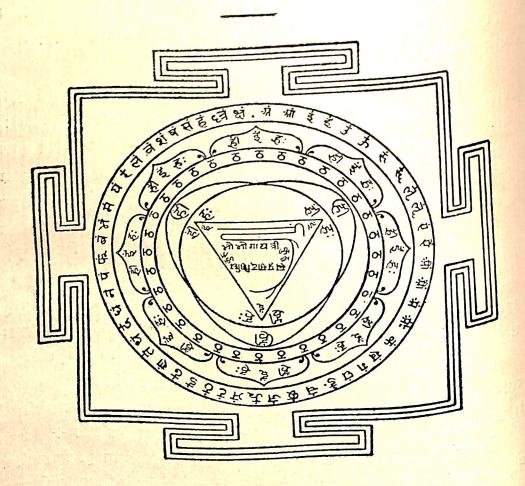
मदनस्य बीजमिति कामराजयहणम्। निजतेजसैव ब्योमस्यलं सकलमप्यभिपूर्ध

तस्मिन्नित्येतदिहापि समानम्। तस्मिन्निति + + विदम्धलीक इति + ॥ ४१॥

सिकल] योगिमिति । निष्कलानां योगानामुक्तत्वादेवमिभधानम् । इतरयोगिष्व-पीति विकल्पेन सकलदेवताष्ट्रानमुक्तम् । तेने इसकलयोगिऽपि विकल्पेन निष्कल-ध्यानमपि सिद्धं भवति । चित्तास्बुज इति दृद्यपद्माभिप्रायम् । तद्भुतामिति बीजात्मिकामित्यर्थः । नानारसस्रोतसा निर्यान्तमिति + + + निरस्त-संस्तिभय इति सामान्यफलमुक्तम् । सर्वत्नापि समानमेतदवबोद्ध्यम् । ननु उक्तत्या युद्धीत योगानिति तावदुक्तम् । ततः क इह भेद इति । उच्यते । तच निष्कामस्यानुष्ठानम् इष्ट तु सकामस्यापि मुमुचोरिति। वच्यति च विद्येग्रीमित्यादि॥ ४२॥

मूले संचिवतो निगदितित्युपसंद्वारः । विद्येगीमिति तु क्षत्स्वपक्षेमोवसंद्वारः । प्रतिभजितिति भित्तमान् नियमवानिति वार्यः । तस्यैवंभूतिन्दरा भवेदिति च योजनीयम् । तत्ययः पूरेति व्याप्तययः समूहित्यर्थः । सर्वभुनिभः संप्रार्थेनीयं पदिमिति वेषुरं चिदानन्दपूर्णस्वरूपसुत्तम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

इति प्रयोगक्रमदीपिकायां नवमः पटलः।

श्रीश्रीगणेशाय नमः। श्रीश्रीशारदायै नमः।

शिवपञ्चाचरीभाष्यम् ।

श्रीगणिशाय नमः।

नमः शिवाय इति मन्तः । तस्य <mark>व्याख्यानम् ।</mark> त्यागो हि नमसो वाच्य ग्रानन्द: प्रक्ततेस्तथा। <mark>फलं</mark> प्रत्ययवाच्यं स्यात् त्याच्यं पत्रफलादिकम् ॥ **१** त्यजामीदिमिदं सर्वे चतुर्णामिष्ठ सिडये। (१म व्याख्यानम्) नमः शिवाय। <mark>ष्रयवा नमसो वाच्य: प्रणामो दैन्यलब्धये ॥ २</mark> दैन्यं सेवा तथा ज्ञितः सिंडिः सर्वस्य वस्तुनः। नमामि देवदेवेशं सकामोऽकाम एव वा ॥ ३ (२य व्याख्यानम्) नसः शिवाय। <mark>नञा निषिध्यते भावविक्ततिर्द्धगदासनः।</mark> मसनं देवदेवेश ने ह नानास्तिशब्दत:॥ 8 अविति गसयेत्यर्थे तस्माच्क् बोऽस्मि नित्यगः। प्रणामो देइगेहादेरभिमानस्य नामनम्॥ ५ श्चिवो ब्रह्मादिरूप: स्थाक्क्तिभिस्तिस्रभि: सह। अथवा तूर्ण्मेव स्थानिर्पुणं ब्रह्म तत्परम् ॥ ६ नमसो नमने प्रितनिमनं ध्यानमेव च। <mark>चतुर्</mark>थ्या तादात्मत्रसम्बन्धः कथ्यते प्रत्यगात्मनीः ॥ ^७ <mark>घइं शिव: शिवोऽइं च मन्ये वेदान्तनिष्ठया ।</mark> इत्येवं नम इत्युत्तं वेदैः शास्त्रेय सर्वग्रः॥ ८ <mark>ष्रथवा दास एवाहमइं दास दतीरण्म्।</mark> दुत्येव नम दत्युक्तं वैदैः शास्त्रैय सर्वशः॥ ८ अथवेदिमिदं सर्वं त्यजामि प्रमाप्त्ये। ष्ठर्षं धर्मं च कामं च वाच्छं य जगदी खरम् ॥ १° एत**न्मन्**वार्थतस्वज्ञैर्वेदवेदान्ततत्त्र<mark>रः।</mark> निर्गीतं तत्त्वगभे यद्विज्ञेयं मुतित्वव्यये॥ ११

अयवा भुतिलाभाय ध्येयं तत्त्वविवेकतः। भिन्नं बुद्ध्वा हृदा देवं मन्त्रेणियं जगदगुरुम् ॥ १२ (३य व्याख्यानम्) नमः शिवाय। नमरचि नमः प्रोत्तो जन्तास्याक्जगदीष्वरे । तसाद दासीऽइमिलोवं मला मां प्रापयात्मनि ॥ १३ श्रसिञ्हेते जगत् सवैं तसयं शब्दगामि यत्। तद्वानाच्छिव दत्युतं कारणं ब्रह्मतत्परै: ॥ १४ न सा यस्यास्ति लक्षीय सोइं देवो न संगय:। तसाची प्रापर्वहैव लच्चीं विद्यां सनातनीम् ॥ १५ यसादानन्दरूपस्लं देवैदेदिनिगदासे। तसानो देहि योगीश भद्रं ज्ञानं सुभावनम् ॥ १६ (४र्थं व्याख्यानम्) नमः शिवाय। यसात् लं नेति नेतीति नज्यं मासि वेदजम्। तसात्रमोसि भट्टं मे यतो जातोऽनमो नमः ॥ १७ श्चिवं शिवस्थापाप्तः शिवायेति निगदासे। शिवाय मे तथा प्राप्तरा शिवायं कुरू सर्वदा ॥ १८ (५म व्याख्यानम्) नमः शिवाय। शिवां यातो महाभद्र नमोहं मायया ध्रुवम्। ततो नमाय महां मः शिवायं कुरु सर्वथा॥ १८ (६४ व्याख्यानम्) नमः शिवाय। श्चिव मेषियतो ज्ञप्तरा शिवायस्त्वं प्रपठ्यसे। नते माया यतो ज्ञप्तरा नमो वेदै: प्रपठ्यते ॥ २० नमोहं च शिवायोहं नमो मह्यं नमो नमः। नमो नमाय शुद्धाय मङ्गलाय नमो नमः ॥ २१ नमो नमसनं शस्भी निराकाराय ते नमः। निर्गुणं निष्क्रियं शान्तमित्याद्याः श्रुतयी जगुः ॥ २२ नमी ब्रह्म निराकारं जिवायं ज्ञिव सर्वेदा। अती हं च नमा भद्र शिवायो हं न संशय: ॥ २३ (ওम আহ্~~যা ন~~দ্) इति पद्मपादाचार्यविरचितं शिवपञ्चाचरीभाष्यं सम्पूर्णम्।

श्लोकानुक्रमणिका

अ

षं स्थादात्मा कुर्धरा	883	षङ्गावतरनु च हित	१० 8	चतो हिताय जगतो	eeş
षकचटतपयादौ:	8	षङ्गाभेड् वचायै:	२२२	षव याः पच संगीता	⊏8
भकारप्रभवा ब्रह्म	४१	षङ्गिराः स्याद्धविन्द्वन्दी	३४१	षवाकारहकाराद्या	980
भकारेकारयोयींगा	ક્રપૂ	षङ्गुल्यगससन्ध	३५€	षवाचौं मधस्दम	085
प क्षीयदादशाज्	28≥	षङ्गुष्ठगुरुफ जङ्घासु	220	षवापि चेतनाधाती	२६
भ चतयवक्कश्रदूर्वा	१ट२	भ ङ्गुष्ठसन्धिप्रपद	३४४	बवीत्तरस्यां दिशि	887
भवरं नाम किं नाथ	१०	अङ्गः प्रथमावरणं गहे	१८६	पय क्यामि विधानं	208
भ चरपादिविष्ट् _{व्}	३५ ४	भक्तैः प्रथमावरणं मूर्त्ति	२४०	षय कथियथे मन्तं	858
भ चरलचच तुष्तं	२.८८	भक्षेः प्रथमावृतिरपि पची	२००	षथ क्रतपुषाञ्चलिरपि	
भचरलच जपान्ते	१२४	भक्षे: प्रथमावितरपि च पूज्य		षय मुडमहावीर	658
षचिना सास्यक गौभ	२६	भक्तेः प्रथमान्नतिरपि मूर्ती	१६१	षथ गजलिप्स	२३४
अवास्यासत्यवाहिली	8 ¥ ₹	शक्तैः शक्तिभिराभि	205	भय गीरि रुद्रदियते	568
भाग पञ्चितितं तले	£2		च् रप्र	षय चन्द्रमनुं वच्ये	१४५
भाभः पूषा च वित्रणी	इट	भक्षे: समात्रभिर्मन्ती	828	भय तु इविष्यमाश्ची	500
रगा द्वीगविकता	880	भङ्गै: स्थादावृति: पूर्वा भङ्गैरष्टभरहिभ	₹५€	षय दितौयाचरजेऽङ्गती	688
नमानी मात्मक महि	२८५			भय पटुरवमुख्य	388
गानवश्यमाः महिएत्रामा	€8	भक्षेराचाऽकांचै:	38€	श्रथ परराष्ट्रजयेच्ही	5.5
्राष्ट्रवीमिति च	240	भङ्गे जैची हरिगरि भङ्गे है तमस्य	800	बाध पापकतां करी	308
. जात्यः सम्मान्त्रे	₹00	भक्ते हुँ तवहस्तिभ भवतास्य सम्बद्ध	२०५	श्रय पापक्ततां श्ररीरभाजा श्रय पुनरभिवद्ये	₹₹
्यालावाको -	280	भ चलाता जा च दुर्गा	१२६ २४८	भय पुनरसुमि	888
1 dimin	२०१	भक्तकारविन्द भक्कांग्रकाभरण	₹ ५ ६	भय पुनराचस्य गुरु	\$94
" dala	२८०		१३४	षय पुरुषार्थचतुष्टय	00
(and ( ) = -	१८०	भक्काभः खक्कभूषो अच्यतकामिनि भाग	२४६	श्रय प्रणवसंज्ञकं	909
, 1147 °	385	भजकला प्रथमा	582	चय प्रवच्यते सन्ती	878
(A) P2	58	अज प्रसीद भगवन्	२५१	भय प्रवच्यामि च मास	305
भङ्गमन्त्रान् क्रमादष्ट भङ्गमन्त्रेस्	€₹	भगद्रीड्गुहाजाच	१५ट	षथ प्रवच्यामि नृसिंह	989
भङ्गमनेस्तो बाह्य भङ्गसेद्व	ट्र		१५७	श्रथ प्रवच्यामि सुद्रश्लेक	308
भक्त स्वद्वद्वयन्तव्यक्ति भक्तानि कर्	३२	अजेश शर्व सोमेश्वराहा	४₹	अय प्रवच्यामि सटले	२५४
भक्रानि कर्णिकायां	२६७		२३३	श्रय प्रवच्यं विधिवसान्तरः	8 60
भक्षानि ए ववगानि	२६⊏	भयोरणीयसी स्थूलात्	११	श्रथ मन्मथमन्तिविधि	£2
भक्तानि पूर्वे लघ भक्तानी पूर्वे लघ	25८	षतिदु: सहमनायव्यथाभि	१३५	श्रय यत्त्वविरचनाभि	386
भक्रान्यादी तदन च	803	षतिविद्वलं सारस	२६६ ।	श्रय रमाभुवनिश्चिमनी	३४८
					146

ष्यय लवणमनुं वदामि	३८६	भया खिखार्थां नुगतेव	680	अनुलीमविलीमगैय	SCA
षय बच्छामि दुगाँया	१८१	श्रयाग्निमन्वा	२०२	अनुलीमविलीम मन्त्र	१३६
श्रय वच्यामि विद्याया	इ२७	थयानया पञ्चित्रि द	800	भनुष्टुबन्त्ये प्रसार	548
श्रय बच्चे संगहतो	रप्र	श्रयाभवन् ब्रह्महरीयराख्या	•	ष्मनेन ज्वलितं मन्ने	टर
श्रय वदाम्यजपा	१ट३	श्रयाभिवच्यामि मनं	२८६	भनेन विधिना वाऽय	146
श्रयवा कुसुमेर्जवा	२८४	भयाभिवच्ये महितस्य	३४८	भन्तपादमतीपे हि	250
श्रयवा विवलयविन्दु	२३०	अयाभिवच्ये सकलप्रपध	१३ट	भन्तराग्नियियी: वर्म	389
श्रयवा चिमध्रसिती	३२६	श्रयाष्ट्रतं पड्रमं	३२	धन्तराथ पुनरातम	१८२
श्रयवा दशसृत्तपुष्प	द्र	भयोच्यते हादग	२५३	भन्तरान्तर्व हि यैव	\$\$ u=c
भ्रय वादिगोजमी	२३०	अयोचाते शीकर	200	प्रन्तरा धीजधियानी	रूप इस्प्र
श्रयवा दिशि कुछ मुत्तरस्यां	७३	अधीभयात्मका वर्णा	इष	भन्तरालं पृथग्हन	X =
भ्रथना पञ्चगव्येत्य	३३१	ष्रद्रि: चिणा कालकर्ण	इ ०२	भन्त वैहिर्विभागेन	162
अथवा विन्दुं वर्तुल	२३०	त्रद्रिनींनय मेषय	४३	भन्यं बीजमयेन्द्र	848
श्रयवाऽमलक्षमल	表って	अधीतवेदं स्वाधीन	₹७⊏	अन्य त्रीयतदादिक	११८
श्रयवा योगोपेताः	२३१	अधी गुद्धादभेदः	₹8₹	भन्यभ्वर्गान्यासे	\$80
श्रय वारिदरगदा	१८७	अधीभागन्तु पष्ठः स्वा	इध्य	भन्यावुपाखमून्	222
श्रधवाऽक्णानि दलानि	०६	अनङ्गरूपा सानङ्ग	२१ ८	भन्यायीन्द्रकादिति	₹१€
श्रयवा लवगी: पराग	७४६	श्रनङ्गिशिराऽनङ्ग	२१८	भन्यासनीऽथ स्ची	२०४
श्रयवा श्रतिखित्र	२०३	अनङ्गानङ्गमदना	१५३	श्चन्तेऽविशष्टमच	243
अधवा शीष्रगदाहन	२२७	भगन्तव्रह्मपर्यन्ते:	१६४	भन्नं मह्य[य्य]नं मे	144
अथवा घट्की णावत	. ६१	अनन्तभीगविम ले		अन्न घताभ्यां जुड्यात्	276
अयवा घीड्शग्ल	३१०	श्रनलम् ची च शिवी	२ ८५	अवादाधावीर वि	60
श्रथवा सप्टतेरहै:	११८	अनयैव च पूर्वसेवया	१६२	अन्यसिन् भवने	74
अथवा सप्तिभिरते	३०८	अन्येव जपाभिषेक	१८२	भन्या धमन्यी याः प्रीता	250
अथवा साध्यप्राणान्	३७२	अनुदिनम घ्या	₹५१	पन्धीन्यतयं क्र मा ष	२१७
भय व्यवस्थिते लेवं	3.5	अनुदिनमनु लिम्पे	450	भन्वहमङ्गामादी	२१ट
अथ व्यवस्थिते लेव	38	श्रनुदिनमसुना भजतां	१२०	भपचपी युवा कामी	- 22
ष्यय त्रियी मन्त्रविधिः	१६०	अनुदिनम वैधितव्यं	१८३	चपय्यभाजामनधी	२३०
श्रय संग्रहेण	२०८	अनुदिनमर्चियतव्यी	580	अपस्त्युरोगपाम अपरकराभयसुद्रा	१८६
श्रय सन्तानसंसिद्धि	₹७8	अनुदिनमप्टशतं यी	₹१€	जनामी च	२२०
बाय संप्रति विषा	२८३	अनुदिनमादित्याभ	308	न गुलासि	24
ब्रथ सजपहतायी	₹१° ₹8	भगुपमसीन्दर्शेष	२६६	किस	€¤
ब्रथ खमुत्तारयितु ब्रथ हितविषये विदुषां	११८	अनुसागी विसंवादी अनुसीमजपेऽङ्गाना	१ ६ ४ ३३०		44.
अया चराणामधिदेवताया	808		१५५	्र व ——चर्चिय	222
					- 40

					35
पिभिषिचा गुरु: शिष्यं	२१८	पर् यकमलसंस्था	१६४	बयत्तमहदहङ्क्ति	20
भभिषिष्य पुन: शिष्यं	३२ट	चर् णतर वसन	395	ष्रयत्तादन्तर्यदित	SEX
मभिषिच यन्तक्तार्य	२५०	प्रत्यमर् यवासी	₹8=	प्रयात् कपरंक	
भभोष्टदायी सारणादिव	२२२	प्रत्यसरोवहसंस्य	₹2€	प्रचादभास्त्र सप्रभाभि	244
षभ्यक्षं पीठं नवशक्ति	१५०	प्रस्यारविन्द्र तर्थिता	२६६	ष्यानिर्या गरीद्रा	500
भभ्यर्च पूर्ववत् पौठे	२८६	परणा शिखिदोधेयुता	१८४	ब्यामीलत्कलाप	२२२
ष्यभ्यच्यं वैषावमधी	२२५	भक्षे: पुनक्त्यलै:	२०६	ष्म्रशीको इविवल्लीत्य	c €
भमलकमलसंस्था	१२४	प्रकृषयन्दनकुसुमे	F09	बदे: पार्श्वीत्यपदे	48
भमलकमलाधिवासिन	१२६	भव्योत्पर्लेख पुष्टेर	808	षश्चस्य चूतपन स	⊏¥.
भिमतां श्रियमाप्रीति	202	भरु को ऽह्यपदान	३ ४२	षम्यत्य विप्राङ् च्रिपविख	680
भसुना विधिना क्रतामि	१८२	भर्गोऽर्गपङ्जे	१६८	षश्वसीडुखरप्रच	568
षसुना विधिनाऽर्चनाइता			039	अधारुड़ा करागे	₹€0
भसुना विधिना महिश	850	भने दिनाङ् चिपमयूर	220	श्रियमानलधातः	42
भसुमेव मनुवरं	२८५	भर्कस्यन्दनबद्घपद्मग	220	भन्देभाजमु जङ्ग	43
भस्तमयजलावसिता -	₹00	पर्कानली ज्ञवल	582	षश्चीदरजसंज्ञ थ	€₹
भम्तावरिक	858	पर्काभक्षेज्ञ सासी		भष्टचलारिंशता तै:	98
भम्बतावटतिलटूर्वाः भम्बतोङ्गवो सकर	₹05	भर्के ऽ जस्ये ऽस्थिगाया	355	श्रष्ट विंशत्प्रभेदेन	E \$
भिक्तिका निकर	२१ट	भर्ते न्दु धरियतीया	38€	प्र ण्वगुण्यत्त	83.5
श्रम्बका द्वादिमी चैव	१५२	भक्तें न्दुविक्तिनिलय	इस्ट	श्रष्टपचमय पद्म	707
भ्रम्बुयोन्यग्निपवन भ्रम्भस्यके	२३	पकाँवामं किरीटा	२३४	बाष्ट्रपक्तरात्म स्य	₹₹€
भमास्य रो जहयसी	१६२	भर्षपदायनामु च	€€	नामिः सप्रभिः षडिभ	₹ €
भगोधारा: सदा भिन्ने भगगा २६ ०	२६७	शर्घ्य पायाचमन	⊏ €	6 व तै वि दिती	80
भयथा प्रतिपत्तिमन्त	११६		₹84	ब्रष्टमाइसमंख्येन	१८१
भयुतं जपेनानुसिमं	३६०		२०४	बष्टसु ग्र्लेषु तथा	20x
भयुतं तिलैवनीत्ये	१८४	भचें येहि धिनाइनेन	१६६	बष्टहरिविष्टतसिंहासने	\$0\$
भयुतं नियती मन्त्री	३४२		₹०६	प ष्टाचराचरविधान	280
भयुतं प्रजपेच	३६६	The same of the Addison Committee of the same of the s	626	भ्रष्टाचराचराष्ट्रक	१३८
भयुतं प्रजपे जु ह्याद	१ ६२		₹98	ब्रष्टाचराङ्गेरष्टार्थ	059
भयुतं प्रजपेनात्ती भयन	200		84	ब्रष्टाचरानिरत	240
भयुतिहतयावधि जेप भविका	२२२		660	श्रष्टाचरेण व्यक्तेन	238
भिरिद्र सपाय खेटक	१८४		इ पूर इ	ब्रष्टाचरीतामनुवर्ध	800
अरिदरगदानहसाः	२३८		188	ब्रष्टाद्यन्तु चक्रस्य	२५०
भिरिद्रगदा जहारा	₹8€		रु४० २३२	अष्टार्णचक्रमनुमध्य	356
भिरिशक्ष कपागखिटबागा भिरिशक	१८		२५. २५०	बटाशात्तार्गेताविईल	१५८
भरिशक्षकपागखेटसंज्ञान भरणका			- 78	भटे श्वर्यसमिती	
षर् णकान कवर्थे	851	अवाङ्मुखी सा तस्याय			११ ३

8		1	0	चानन्दः कर्दमयैव	REX
मुहीतरं श्तमधो	Fox	<u>प्राच्यापामार्गेस</u> मित्	\$08		1=4
ब्रही तरण्त जमं	१८५	भा ञ्येनाष्ट्र सस्यं	ष्३८	षानित्यक्षमित्रीमात्	222
महोत्रश्तावचा	२०२	श्रान्धेरयुतं जुड्यात्	२०६	षापो हिष्ठामयाद्यांभि	200
भूष्टा तर्र मली	२७४	षान्धे र ष्टी ध्वं गतं	२०३	षाप्याधितोऽग्रिना	
प्रशिक्षंगतं मन्ती	२०६	<u>भातासार्कायुताभां</u>	१३१	षाप्यायिनी ग्रशियुता	¥01
महीध्वंगतं हविषा	1 62	भावानी देवताभाव	७ट	षाय बरवमुक् टां	145
असक लगा गिरा न	8=€	भाव्यन्यध्यीपरि च	३२४	बाभाष्य चटप्रचटी	१० १
बसिखेटकराऽक स्था	156	भावानं मदनं ध्याय	220	षाभि: सर्वाभिरपि च	इर्१
- जनचत्रमा			१८ट	षाभ्यामश्रुयुगेर्जाता	48
वसिताङ्गांख्या वर्षाप	१३४	भाव्यानमाया प्रतिपदा	२२५	भाषामि बुदबुदाकारं	28
वमवसादिकी धात्	20	<u>भावान्तरात्मपरम</u>		भायुष्कामः खर्चहर्च	44
नमी सरवय देख्य	\$00	पादावङ्गावरणं सन्व	€ ૦	भारतीसरिष	२ ८१
बसीयवित्तमासिक्य	\$0€	माद्वावक्रावरणमनु	१५२		125
मस्त्रमन्त्र प्रवहाशी	२३५	भादित्यं रिवभानू	१८८	पारणकोऽत्यनुष्ट् ^व	इधर
मस्य एकं गीमय	१८८	षादित्याभिमुखी भूता	३२ १	प्रार्भ्य कर्मकत्मनी	xay.
शस्य तु वेदादिलात्	२२१	भादित्मुं कुत्सितं वत्मं	३७८	भारभ्याच्छां प्रतिपद	att
भस्य ग्रन्सभिनित्य	२८१	भादीनामिति कथिता	88	शारभ्यादिञ्चलनं	१ १२
श्रस्य वस्त्राचराख्यम् नि च	२१८	भादी तारं विलिखतु	₽०७	श्रारमी मानुषाणि स्य	320
श्रसाचिरा खर्	o.k	भादी तार: प्रक्रति	३१८	भाराध्य च विस्वाऽप्रि	२७१
प्यास्त रज्ञसा चैव	øy	भादी विधानेषु समित	२४३	भाराध्य चाष्टीर्ध्वं <mark>शतं</mark>	200
बस्याचा प्रस्ते हृदयं	२७२	भा[ग्रा]यं ज्ञानेन्द्रयं	₹₹०	षाराध्य चैवं विधिना	व्य
प्रस्वामा भूवा	१२२	भादान्तप्रणवगश्ति	१२५	भारेणारस्य मन्देन	150
बहरहर एश्तं	३१६	भाद्यन्तस्वरषट्कस्य	₹€	भार्के भेन्दी विमध्रयुति	1 EX
महिम्बिक हिस्यका	१८८	भादाः खरः समितो	२२४	त्रार्ने: समित्सहसै:	28
ब्राइम्।जनार	३१०	भा द्या मिथुनैराइति	288	पार्तवात् परमं बीज	128
बाइग्रमप्रमा	२६	भादो स्कावये छन्दी	१६५	षार्या दुर्गा भद्रा	240
महोरावागा उ		भावेरावीत बीजं	280	पालिख्य वीरपर्ट	215
अ।		भाद्येभेषाह्वयी राधि	ųς	भालिखात् कर्णिकाया	278
आकृतिं खेन भावन	42	श्राद्येस्त्रिभेदैसपना निके	228	पालिक्षेद्रिसं स्पर्य	₹8₹
आकात स	इ७३	भाईं। ग्रकीऽग्रिमनुना	७ ६६	त्रालीडा गुड्मध्वार्च	₹€8
श्राद्धां मध्यगतानचे	१७५	भादी प्रजा प्रभा सेधा	३४९	श्रावाहादिविसगन्ति	9
श्राख्यां मध्ये सतारे	808	आधाय बागी निश्चित	१८२	भावाद्य देवतामन्यां	₹ १
बाग्रेये बद्धमार्थेन	२२०	श्राधाय वैश्वानरमच	२१३	भावाह्य विघ्ने ^{भ्र} र	₹4
ब्राङ्गाराव नहिं स्वती	પ્રસ	षाधाय वैश्वानरमादरेख	३३८	भावाह्य सम्यक्कली	१८
बाज्यतिलराज्यानित्यक	१८६	श्राधारहृद्वद्नदी:	२३५	भावाह्य हार्लेखिक	4 7
माज्याती जुड़या किये	242	माधारोदाच्छ ति बिन्दू	१०४	भाइतिः कथिता चिति	41

श्लोकानुक्रमणिका

पा वृतिरङ्गैराद्या	३०१	इति मन्तजपाहतधी	₹₹₹	इ न्द्राग्निरचीवरूण	185
षावतिराद्या मूर्त्तिभ	२८८	इति मालकाविभेदा	१२६	द्रन्द्राणी कीमारिका	X8X
भा वते वेहिरग्रादि	३२८	इति मूलाचर	€4	इन्द्राणी चैव रुद्राणी	SHS
भागान्ति इयवाम	२१८.	इति यन्त्रकृप्तकवशी	395	द्रन्द्रादयसदबहिष	रहद
श्रायोपायान्तरायासु	२८१	द्रति योगमार्गभेदै:	२३३	द्रन्द्रियतारसमितं	₹2€
षासनखागते सार्घ्यं	С¥	द्रति खवणमनीविधान	08₹	इसाः पञ्चाग्रदुद्दिष्टा 🕠	४३
भाइाराचारनियती	२०१	इति विरचितयन्त्र	२८१	द्रयमेवावतिरधिका	२११
श्राहाराद्रसर्जं प्राहु:	२६	द्रति शताचरमन्त	₹५१	इष्टं वाऽनिष्टमादिष्टं	309
द्		द्रति संजीनस्थींभी	ey.	द्रष्टदीऽनिष्टसंइत्ती	<i>७७</i> इ
द्रच्यमक्तै: समृद्ये	१७४	द्रति सिडमनुमैनीज	१२४	इष्टा दिनेश्रमय	828
द्रची: सितस्य म्यक्तै	३५६	द्रित सिड्डमनुर्मन्त्री	२०१	द्रष्टा यथीक्तमिति	१५३
दक्कन् रोदिति तां वीच्य	₹8	द्रति सोममन्त्रविधिः	२०२	ई	
द्रच्छादानार्थकौ धात्	30	द्रति इवनजपार्ची	रप्र	ईकारस्य गुणाः प्रीक्ताः	ų.
द्रत:पूर्वे प्राणबुद्धि	દ્દ	द्रति इल्लेखाविद्विती	१५९	द्रेचख देहि वाचं	808
द्रति क्रतकालशीऽयं	१५५	द्रतीरितानामपि	90	द्रेष्ट्रग्रं गणपं ध्याला	२१ ५
इति कतदलसुभूषित	33	द्रतीरिता लीकहिताय	308	र्इशामिनिसेति	१५१
इति क्षतदीचः प्रजपे	रूर	द्रतीरिताश्वापि किरीट	282	ईशानस्तत्पुरुषाघीरा	१८३
द्रिति क्रतयन्त्रविसुषित	३०७	द्रतीरिता सकलजगत्	१२३	द्रशानाख्यः सपर्चन्यी	33
रित क्रमाप्त्या विहिता	8 ₹ 8	इतोह दिनक्षमानुं	१८६	ई शानादीन्मल्वित्	939
द्रित चार्डमलिविदितं	₹१६	इत्यं नपार्चनाइत	१८४	द्रेश्रे शर्वरि शर्वाणि	₹88
द्रति नगदनुषक्तां	१२३	इत्यंभूतः स जन्तुस्तु	\$ ₹	ई शीऽनुष्टु ब्भूरी	१८६
इति जपहतपूजातपंगै	280	इत्यं मन्ती तारमनुं	२ २६	33,72	
द्रति जपहतपूजाध्यान २६८	, ३०१	इत्यं मूलप्रक्रत्यचर	350	डकारयीगात्तस्यैव	84
अत जपहुतार्चनादिभिः	Bog	इत्यं संप्रार्थितं तं	२६७	उत्तै: किम् व बहु भि	950
द्रित जपहुताचनादी: २११,	२३८	द्रत्यजपामन्वविधिः	१स्प्र	छक्तवमव गायची	३२ २
भाव जपहुतार्चनाम	२६०	द्रत्याचारयुतः सम्य	\$50	उग्रं वीरयुतं महान्तिक	₹७€
द्रित तव षड़क्रवेद	१२३	द्रत्यादिदीषदुष्टानां	₹08	डचार्यीचार्य च तं	२३०
द्रित दीचितविहित	२३७	द्रत्यादिवादि[णि]नीमि:	808	उच्चैतनार्गगी वायु	84
द्वित निगदितकुत्या	800	द्रत्युत्तविधिचतुष्के	२३८	उत्क्रान्ती परकाय	232
दति निगदिती वागीखर्या दति परमरहस्यं	१२५	द्रत्येवं प्रणविधिः	. २२३	उत्तरभागे तसाः	२१३
द्रित प्रकार	₹र∉	द्रव्येवं प्रणिगदितो	२७५	उत्तानां दारवीं कुखे	285
द्वि परिपूज्य च कलग्रं	४ ५८	द्रत्येवं इतविधि	388	उत्तिष्ठपदं प्रथमं	१८२
इति परिपूच्य महिशं इति पृष्टः परं ज्योति	38€	द्रन्दुवाकवितीज्ञवव	१७८	उ त्तुङ्गाद्रिः प्रचेता	२६६
इति मदनयोगक्रुखा	હ	दुद्वीदितसुधा	158	डत्पलानि च नीलानि	ح﴿
र वागक्कुत्या	250	इन्द्राग्नियमनियाचर	50	ज्ञात सति महति	२७५

ं उ त्पूर्वीत्तिष्ठशब्दात्	२०8	च्यग्वारणी भ्रवास्वाद्या	३५६	एकायचित्री रविलच	२४€
छदान: प्राणसङ्गी	३०	ऋतवसुवरनरमं ज्ञा	१२४	एकादगां सभिन्नैर्वा	₹8 <i>X</i>
्छद्व्र्ये: प्रहर्णके	१८२	ऋि: समृद्धि: गृद्धिय	8३	एकादणाधैकणिकां	660
ष्टिश्य यदयदिष्ठ	इप्र	ऋषिः प्रजापतिन्दन्दी	२५३	एकारादिविसर्गान्तं	X.
छिष्टिया यदयदेनं	8=8	ऋषिदेवते तु पूर्वे	२१६	एकी कत्य समस्ववस्वर	१८३
उ दबुद्धमावे निलने	१६६	च्चिरपि गणकोऽस्य	२०८	एकौकं विसहसं	इर€
चंदादित्यिकरण	<u> </u>	ऋषिरिव काय्यप	३ १०	एकैकं चिस्त्रिशतं	144
उ द्यदिनेन्दुपयीद	२६६	च्छिपरिप वराह उक्त	१७०	एके कान्तरितासास्तु	१४६ १५४
उ यद्भाखत्समामां	88€	ऋषिरपि संवलनीऽस्या	३५२	एकैकेषु दलीषु	३२२
. चयदभाखत्स इस	२७७	ऋषिरभिड़िती विशिष्ठ	≨8 ≥	एतनु वेदसारस	278
. चदाहिल तिसुनाव्या	१८३	ऋषिरस कहीलाख	२० ५	एतन्त्रयं विश: कुर्या	520
उदादिवदात्करा ला	270	ऋषिरस्य मनीः साध्य	२३४	एतद यन्तं मदालिप्तं	840
उगा नचीलनेप	१३०	ऋषिरस्य वामदेवः	२८३	एता हिषट् प्रतिदर्खं	११८
्डपृक्रमेद चैं यितं	96	ऋषिरस्याचीराख्यः	३ ०३	एतानि वेतीरमता	व्दश
ष्ठपलिप्य कुष्डमव	58	ऋषिरस्यान ऋन्दो	१८१	एतावत्यस्तु नातास्तद्	र प्र
उ पलिप्तेऽय कुछि	#88	ऋषिरस्याहि बैभ	२५४	एतेषां तारणात्तारः	११६
उपस्थितेऽधैरावे त	₹8€	ऋषिगुँ रत्वाच्छिरसैव	30	एतै: सइस्रहितया	११५
छमा चर्छेयरी नन्दी	ર હપ્ર	च्छिदिर्वैवंतमा म्छन्दः	१८८	एतेर्नुहोति ष[नि]युता	y =
छर: कुचिसनायं च	78	ऋषिभृँगुण्कन्दसि	१६०	एदैती: वर्कटी राणि	47
ड मार्गाष्टाचरावेष्टित	२४६	ऋषिवर्षादिकौ धात्	30	एदैती मृंगशीषीं दें	व्रद
জ		ऋषिय नारदोऽस्य स्वाद	२२२	एनसाः प्रतिनिघन्ति	२५०
जदद्गादिललाः कीर्णं ४५	9, ₹₹	ऋषिम्तु नैमिनि: प्रीक्त	२६४	एभिविधानिधरणी	१५६
अध्व तु मरता नुत्रं	२४	म्हिष्सु भागेवः प्रोत्ती	909	एभिविधानिभुवनिस्रीं	२५०
अर्घाधः क्रमणः कुर्यात्	२ १६	च्चव्यादिकमपि पूर्व	२७८	एभिर्विधयाः कलग्रास	३५०
जध्वीधः प्रीतपद्म	३०६	च्ह्यादिकाय सम्मीहन	२१८	एभिस्त्रिभिमेनुवरेख	48
जर्धांधसिर्यगूर्धांध	128	ऋषायाः पूर्वीक्ता ३५०,	२०३	एम्य: संजिजिरेऽद्गिम्य:	42
जर्धादिमेखलासु	F8	म्हबाद्याः सुः	२०५	एस्य एव तु राशिस्यी	€8
ज्षंन्द्रयास्य मीस्य	१८५	म्ह्याचा ब्रह्मदेव्यादि	१८३	एभीऽमावास्यान्ता	२०३
जहापीहिवदध्यातम	७००	त्य		एवं काले कीलमध्य	इ ४ ५
ऋ		ख्तवर्गबसानी श	४६	एवं क्रतेन मन्तीष्टं एवं क्रता तु सिद्धार्थे	३ २५
ऋक् च तदावादिः	२२९	Ų		एवं जपहुताचींभः	३१ ५
भरक्पञ्चकं पञ्चविंशत् मरचराम्यादियुतया	₹8₹	एकदिकविकचतुष्क	११६	एवं दिशास दशस	₹४७
म्हिगियम् गमी चनी	पू र स्प्रहा	एकमपि नारिकेलं एकज्ञासादन्यमर्व्यं	२१ ६ ३ ७६	एवं देवं पूजयन्मन्त	२२३
मृग्भिराभिस्तु,पञ्चाङ्ग	नुष्ठ १	एकां साध्यचं हचीय	३४२	एवं प्रोक्ते: प्रतिजप	२७१
			Maria A		

एवं प्रोक्तियोंगे	२३३	कफालिकास्त विक्रती:	99	कारखरस्य पते	१८५
एवं प्रोत्यापयति च	₹80	कभाया वसुदाः सीराः	88	कालाधाभः कराग्रैः	३०३
एवं सदुपलयीरघ	३११	कमलोइवीषधिरसीन	808	कालिकगलञ्जन्नाभि	१७२
एवं राशी तु सम्पूर्य	03	कम्पः पुलकानन्दी	२३३	कालिकश्रुतिहग्गख्ड	३ ०२
एवं वर्णविभेदभिन्न	883	कम्बुगीवां प्रयुद्धांस	3	कालीमाररमालीका	१०४
एवं विचिन्य पुनरचर	822	करकमलविराज	३४२	कालेन भिद्यमानस्तु	१६
एवं सग्रहराणिक	હ્ પ્ર	करचरणपार्श्वमूल	₹€€	कालीन भिन्नात् पूर्णात्मा	२३
एवं सम्यूच्य देवीं	१५५	करणात्मसमायुक्तः	११०	कालेन यावता खीयो	₹₹
एवं सम्पूच्य पीठं	888	करणेन्द्रियरसभातु	₹€8	काष्ठा तावत्कला ज्ञेया	39
एवं सम्बद्धसंसार	₹8	करणीपेतैरेते	38	कारमर्यदार समिषां	₹५०
एवमभ्यर्चित विश्वी	२३८	करतलकल्पित	२६७	कु चितकुन्तल विलस	80₹
एवमादिकदी षाप	१०४	करदे इ मुखन्यामं	₹₹€	कुडवं पीतलवर्णं	₹8₹
एवमेषा नगत्स्ति:	પૂહ્	करपादमुखादि	२२६	कुर कुर्वित उदन्दा	₹€₹
एषः सर्गः समुत्यन्न	99	करपुष्तरप्टत	308	कुर्यात् कलाभिराभि	१०€
एषां यागविधीना	२५ ०	कराखी विकराखी च	१५२	क्यात् प्रयोगानपि	१६०
एषु खरा इखदीधं	इप	करिकलभाः करियौभिः	२१₹	क्तर्यात् प्राणप्रतिष्ठां च	∠ Å
प्रे		करेण तेनैव जलाभि	१ टप्र	क्यांदनेन मन्तेण	335
ऐ चवजलनिधि	305	कर्णिकायाः केसराणां	80	कुसुमरसलुलित	३३८
ऐन्द्रं घतेन यमदिक्	१४५	कर्त्वयो वाञ्कितावाध्य	395	कुइरिति च विदिश्विः	२५
ऐन्द्रीं समारभ्य दिशन्वध	२५४	कर्मणा मनसा वाचा	30 5	क् मीदिभ्यां द्वाभ्यां	१७२
ञ्रो		कर्षों निते च हाटक	२५०	क्ततसंदीचो मन्ती १	टह, ३१५
ष्यों कारी गुणबीनं	३२१	कलाः कला नादभवा	१०६	स्तिकादि च सत्यान्तं	२ १३
भी नमी भगवते सर्व	रद्ध	कलावतं याह्न	२५१	क्तताभिषेकदीच खु	१८१
ग्री		कवयहण द्रत्यसात्	<u>ټ</u>	क्तते निवेद्ये च तती	83
भीदार्घका लिसीर्भ	२६ ६	कलायुतै: षोष्ट्रम	३०५	क्तत्या नम्यति तस्य	१३८
भौद्भिजः खेदजीऽण्डीत्य	२३	कल्पादित्यमुख:	१२०	क्तवा विगुणितादीना	२३७
en en		विश्वत् वर्भप्रकारज्ञः	र६	क्तवा पिष्टेन शाल्याः	₹१५
का एँ के नाव कडा	₹१₹	कश्चित्त भौतिकव्याप्ते	२७	त्रता मण्डलमप्ट	650
कार्छ भूमध्ये इदि	२३२	क्योचनयननासा	१२३	क्रत्वाऽवनिं समतलां	€€
कतिस्विष्यस्वयाऽसेषा	६्२	कषती सुवनं मत्तः	€₹	क्तता वज्ञे: पुरमनु	₹ १₹
क्यामि मनीविधान	२१८	कां सीऽस्मीत्यनया	१६०	स्ता समाप्य मण्डलमव	
कहरू	₹०३	कात्पूवं इसलिपि	₹११	त्त्रता स्यण्डितमङ्गर्थ	३३८
कानकविदूर जविदुम	२८५	काननहत्तद्याचि	805	त्तला स्थण्डिलमि	२३७
विष्णानामु तहास्य	<u>ح</u> و	कान्तां दुर्गासरखत्यी	₹₹५	क्षन्दामध्यगताः चाय	555
कन्पराचिबुकास्येषु	३४४	कालात्मकस्य देवस्य	૭ ૪	क्षणाभं प्राणगेष	₹११

क्रणा य्लासिकरा	₽₹ €	खरमञ्जरीसमुखं		यहकी नाम सा पानी	45
क्रसरं च वैण्यवयं	७२	खरमञ्जयाः समिधा	२५८	यइपरिवृतिमिहा	850
केरोदस तुपिष्टं	27	खसप्तमः कर्णयुती	इ०५	यानं गच्छन्नगरमपि	265
केणवमिषादीनां	२८१	ग		याही किमनृतं निद्रा	३०१
केशवसारवणीन्ते	२६४	गजसगरोचनायुक्तै:	₹€०	घ	
वेगवादिप्रदिष्टानां	२३६	गजमदविचिखित		घनवरमैं क्रणागित	588
केसरेषु जिखेत् पाम	250	गजसगरीचनोपतै:	१५६	घृताविम क्तीसाल	₹08
वेसरेषङ्गपूजा	२०१	गणक: स्थाद्धविन्दन्दी	२१४	चीरज्वरगराः श्रीष	२०१
की णह्या धेकी छे	ફ્ટ	गणाधियं गणिणं च	२१8	च	
कोषमत्स्यस्थिताग्राणि	80	गती वी बीजतामिष	4.5	चनं च चनाङ	र⊏€
	३५ ८	गदितं निजपाणितलं	१८५	चमदरखङ्गखेटक	१८३
की यो ज्ञिसित सुधा		गत्थपुष्पाचतयव	==	चक्रमनुगहसंजं	100
की छेषु घीड़ग्रखय	१५४	गत्मवं दैत्यरची	२६६	चक्रशङ्गदाम्बुज	२३७
कौमोदिक महाने तु	२६५	गर्भाधानादिका वहे	£8	चक्रगङ्गदापद्म	२५€
क्रमहडी परं च्योतिः	२५		३०५	चक्रस्य प्राक्तने कुछि	२८१
क्रमात्तारादिमन्वाणा	३२३	गव्यात्तेर्नुड्यात् गव्यैर्वा पञ्चभिः काय	३२५	चक्रस्य नाभिसंस्यं	र्भूष
क्रमादष्टायुधाः प्रोत्ता	१८२	गव्यवा पंचानः साय गायविवर्षपरिपूर्ण	३५०	चक्राय नम द्रत्येष	२६५
क्रमेण तद्दर्णविकार	१८३		288	चक्रे चाष्टाष्ट्रपदे	१७६
क्लीवा सुखदयीपेता	३३२	गायवीं न्यसतु गर्ते गायवीं प्रतिस्तीमतः		चर्डचर्डाय चेत्रुका	₹१५
कायै: पयीभूरह	२५६	गायवीं गतमखने	१५२	चतसृषु दिन्तु निखन्या	₹५६
चिर्तिमदनवारि	२६६	गुरुवेऽप्यथ दिच्यां	28€	चतु:षष्टंग्री वा	800
चाद्यासे सप्तवगी	११ट	गुरुपा समनुग्रहीतं	३७६	चतु:सहस्रसंयुक्तं	३२६
चान्ति: पुष्टि: सृति: शान्ति		गुरुपा चनगुरुहात	800	चतुरङ्गुलजै: समित्	१२४
चीरद्रुमलगभिपक	२०६	गुरोगरीय: सर्वेश	१५६	चतुरङ्गुलिपरिमाण	३०८
चुत्क्वत् क्वचरकी देव	₹0		२५१	चतुरश्रमर्धग्राग्र	७२
चेन्ज्ञसंज्ञक्समुं	१२२	गुर्वाद्यासारादिका	63	च-तुरीयो विलीमेन	२१४
चेत्रज्ञस्य तदी नस्तु	₹१	गुद्धास्थितं वा मदनस्य गुद्धादाचरणतलं	<i>e</i> ₹ 9	चतुर्था' नारिकेलेख	२१५
चीभणसर्वपदानी	२६१	गृह्यादामस्थातल ग्टहपरिमितमिक्षा	१ ८६ १८७	चतुर्थामावती पूज्या	220
चौमाम्बरपरिधाने	१२६	गीमयविद्यितां गुलिकां	१८६	चतुर्भियादिभिः साध	भूद
ख्डं सखङ्गशिरसं	र⊏६	गोमूलगोमयोदक	१४५	चतुर्भिय ग्रिखावर्गैः	२५३
खर्डि विकाशीतिषु	१७६	गोरोचनासतिल	658	चतुर्भुजायमण्ड	२२५
खर्षः सुधालतीत्यै	१३६	गीसिंषा वा तैलीन	50	चतुर्वज्ञयुक्ता लस्डस	१ प्रद
खख्डेश्व सप्तदिन	२०६	गौरी वैलीक्यविद्या च	88	चतुविं श्रतितत्त्वाखा	80
खदिर; क्षणावंगी च	€₹	गौरीन्दिरा रतिधती	288	चलारिंशचतुःपूर्वे	२१ ५
खमपि सुविरचिक्र	१८	गहजुद्रपिशाचाद्या	२८२	चलारि चलारिंगच	३२६
The second secon		The second of th			

-		-
स्नाका	GRICH	णिका
40.00	13. 16.44	

		W. 211.2. 111.	1	ज्ञातास्मीति यदा भावी	48
चन्द्रनक पूरागुक	Eğ	नप्तमधी मुख मेतत्	308	ज्येष्ठा धकारान् मूलाख्या	£ ₹
चन्दन्तिचन्दनागुर्	88	नप्तव्योऽयं मन्तवयं	₹0€	न्त्रशति: श्रुसि: पतिः	360
चन्दनागुरु कर्पूर	56	नप्तेनाष्ट्रसः	205	ज्वरादिकां रोगपर	२५७
चन्दन जीवेरागुर	52	नप्लैवं मन्त्रमेनं	३०३	ज्वसादया जन्म जन्म जन्म जन्म जन्म जन्म जन्म जन्म	25%
चन्द्रमसे नचत्रेभी	દદ્	जप्यः स्यादिह प्रतीक	₹80	ज्वल्ज्ञ्बाखाय राजासम्बद्धान्ते	3€€
चर्णायसन्धिगुद्धा	₹8⊏	नपाच लचमानं	२०५	ज्वा <u>जिताशास्त्र</u> स	
चरन् वने दुष्टमगाहि	२७८	नम्बुभिः खर्णाप्तैर	808	भिग्हीशो भौतिकः सची	88
चरस्थिरोभयात्मान	٤٦	नभयसभयी वीप्स	₹४७	किस्टीश मार्चिक	W. A.
चराचरस जगती	48	नय चन्नगदापाणे	२५१		\$8€
चरेविं सन्योभयके	३३२	जय पचिपतिच्छाया	२५१	रङ्गाचाभयवरान् टान्ते लिख्यात् कलाभि	888
चामरसुकरससुरगक	398	जय मुन्दर सौम्यातान्	२५१	टाना विष्यात् त	
चित्तारमैकाष्ट्रतस्य	220	जया दुर्गी प्रभा सत्या	४३		205
चित्पिङ खपदसुका	द१	नरायुजस्तु गाम्यातः	२३	तं तथाविधमाचिख्य	२३२
चिद्र्पा चिनाया चिना	₹85	नया सविजया भद्रा	825	तच तुरीयातीतं	3.5
चिद्रपात् सक्लप्रभा	११८	नाग[ग]ता तपनी वेद	320	तचतुष्कं सुषुद्धास्ये	089
चिन्तारवा यितासि	₹પ્રદ	नागत् खप्रसुष्ठप्ती	२३१	ततः क्रांता जपहासं	२६१
क्		जातवेदी महादेव	३४४	ततः क्रमेण चक्रादीन्	DETERMINED TO
कन्द्रसा देवी गायती	३२३	नातीपलाशकरवीर	२०६	ततः क्रीधीशचर्छेश	88
कन्द्रसन्ष्प् विष्टप च	350	जान्वीरापाद <u>म</u> ुद्यत्	२७:	ततः सुर्भन्तवर्षेभ	199
कानां मक्नुतियवर्ण	800	जान्वीरासक्ततीच्य	२७	है तत उदास देवेशं	558
क्याजापादकीपान	305	जायतेऽधिक संविग्री	₹	व ततस्वमी गदी शाङ्गी	85
क्तिरहां समिधां	२८१	नायाग्ने हूँ दयमधी	90	ह तत्रय मनसा वाचा	€€
कुरिकाक्षपाणनखरा	8 ट र		3	पू ततिक्तिनीइवानां च	₹०७
. ज		निह्ना न्वालाक्च: प्रीक्ता	3	8 ततसादुर्ध्वभागस्थी	€0
ज्ञाचरणयोर्चस्येत्	350	A SHALL REPORT A		र तती मण्डपमध्ये तु	08
न्द्राबद्धचन्द्राहिगङ्गा	१५८		₹°	वती महामुसलकं	SEA
जानाः बङ्क्षी पर्व स्थात	74	जुहुयाच चतुर्वारं	٤	तती खचवयं जधा तती विद्भितं भूमे	360
. अस्पाणां वितरी	३०८		₹५	०	१ ४८ २ १ ५
जाप: पुरी तासंख्यः स्या	3 58		२०	्रका प्रमागाउत्वेव	180
विष्वपूजाभेटे	808	जुहुयात् सवैहोमेषु		्र अजापात	१७५
जपाइशांशं जुहुया	284	A STATE OF THE PARTY OF THE PAR	8€	C-STARES	80
अपावसाने दिनकत	१६		₹₹	- प्रतेन	355
मान सतु विश्व तिल्ल	१५		ર પ્ર ૨ ૨	— जर्म भास मीजलं	₹€
जपेत्रधा हि मुन्तीऽयं	97		१८		382
जपेदिमं मनुमृतु	30.	२ जुड्याद्रीहिणसमिधा	real AL		1,200

a mini	२२७	1	इ६०	तारं सहदयं मध्ये	रप्र
तत् प्रविचिन्य च तिसं		तद्वद्विधाय कलगं	યુદ		रदर्
तव किंडमचग्भिनं	३२	तद्दर्णभिन्ना गायवी		तार: श्रह्युत्यतया	२ ३8
तव या प्रथमा नाड़ी	२५	तनुदौर्घाङ्गुलीभाख	٤	तार: श्रीशिक्तमारा	२०८
तंच विश्वान्ति न चौरा	₹€०	तनुमध्यलतां पृथ्ल	१७३		३०६
तव खाइस्तुलवण	३२	तन्नयण्ड इति प्रीक्वा	३१५	तारनालमय मध्य	684
तवाग्रिमाधाय	इ७५	तन्मध्यगतं प्रणवं	२२८	तारभवाभिरधर्ग्भिः	२२१
तवाग्रिमार्तं स्वं	80	तम्मध्यगतं ग्रुइं	२२८	तारयुजा त्रमुनाऽग्री	268
तवायी सहतुमती	- ११	तन्त्री योकखादां	२६२	ताररमामायाः श्रीः	२०३
त्रान्तान्तरसंस्टं	३२	तन्मध्यस्थितयास्थीद	७३	तारव्याहृतययाग्रे	३०२
तवाधाय घटं गव्य	३२८	तिपनी तापिनी ध्या	१८	तार्थत्यादिके क्रींडा	308
त्वापान स्था दण्डादिकान सी	२८१	तपी जानतया चैव	₹१€	तारय श्रितरनपा	03
तथा दिव्यैरहीरावे	१३	तसीपहारिणीं मुचां	३२५	ताराणामिश्वनादीनां	835
तथा दिशावतस्यापि	₹ १	तमोमयि महादैवि	च् ४४	तारादिकं नितमपि	હય
तथा दीषा रज:चार	୭ ଣ୍ଡ	तरिणलचममुं मनु	२१८	तारादीदंशभिभेंदै	पूर्
तथा दापा रक्षा स्वाविधि हो दशिम	१३	तवर्गीत्यः सुरगुरुः	પૂર્	ताराहिभक्ताचरमांश्रतः खुः	१०२
तथा शिष्यक्तती दोषी	30€	तसात् सर्वप्रयवेन	૭ ૫	तारान्तेऽस्त्रादाविष	७ १७
तथै वामाश्यगतं	३२	तसादवीरास्त्रमन्	३० ५	ताराह्यो व्याहतध्य	११ ३
तदनिरिष्टा पीठच	२८१	तसादिनाय दिनशी	१८३	तारेण लच्चाद्रिम्ता	208
तदा तत्पक्षमुक्तं तु	₹0	तसादेनं मनुवर	३४०	तारेऽसुमपि लिखिला	१८१
तदा तां तारमित्याष्ट	₹\$	तिमिन्निधाय चिक्तं	२३०	तारी मायाऽमरेगीऽद्रि	व्य
तदात्मकं जगत् सर्वे	३ २२	तस्य पादारविन्दीत्य	<i>७७</i>	तालस्य पते भुन	59
तदा प्रचुनितै: खीय	२१	तस्य पुरसाद विधिवन्	२८०	तावती तव राविष	88
तदायुषेः पचमी च	१८२	तस्यां च स्थापयेत् प्राणान्	₹8₹	तावली माटभिः साध	१८६
तदा षड्गुणिताख्यस	₹€	तस्यां राच्यासुपीष्याय	३४६	तावदृष्टतेन जुड्धा	38₽
तदा खरेश: म्यीऽयं	યુલ	तस्याः कायाग्रिना दरधः	३६	ताविह हिं जह चै हिं ज	इ४३
तद्धीभागसंखः सात्	€°	तस्या ग्रह्यां शक्ति	72	तासु हृद्गिविखित	355
तर्दितीयैकवचन	३२०	तस्याधसात् विकीणाभं	३२	तास्तास्य देवता ऋपि	43
तद्देष्ट्रसंस्थिता ये	६ट	तां दृष्टा तरलात्मानी	3	तिथिनचचनारेषु	३३६
तहिः श्रमायाय	388	ता: स्यु: पञ्च चतसीऽष्टी	२८६	तिधिषु तु कालाष्ट्रग्यां तिर्थेची भौतिकाः प्रीक्ता	११
तहहिमें खलं सर्व	२८५	तानि विषड्दादश	२४१	तियंचा भारतपार	३६२
तहाह्य मनुवर्ण	२०५	ताभ्यां करीति दिनक्कत्	३३४	तिल्तग्खुलकोलीं वै तिल्पिडायें जुड़िया २८७	, १८६
तद्भेदां य बद्दना ह	२६	तास्याममोभ्यां लाणींऽयं	६३	तिलीसद्वाधगुरुवः तिली: सराजीखर	२८२
तदयन्तयुगं विलिखे	३५ ८	तामना जुण्डवीत्येक	ध्र	तिष्ठसि तावद् यावत्	२६२
तद्वहचं प्रतियोज्य	३५३	तामेवाय प्रतिक्रति	३६०	तीच्या रौद्री भया निद्रा	88
तदद्घटार्गलाख्य	₹€0	तारं तु सूध्न्येष सिता	२५४	ताच्या रा×ा गण	

तीवा ज्वालिनी नन्दा	989	विमधुरयुक्ते पावे	260	दश्भिः सप्तभियव	३६३
तीव्रे ज्वरे घीरतरे	草の口	चिमधुरिक्तिय तिलै	१८८	दशभिर्दशभिरमौभि	08
तुङ्गार्थं स्याच्छिर:	<u>د</u> ه	चिमुखि वयौसक्पे	१२६	दशांभीन इनेत् सिडेंग	285
तुलस्यौ पङ्गजे जात्यौ	⊏ €	चिमूर्तिसर्गाच पुरा	१२८	दशाधिकशतैः पवी	रूदर
तुष्टि: पुष्टिय धनदा	१६०	विवारमभः परिजप्तमितया	803	दशाहमीवं हुता तु	808
तुष्टुवर्हुष्टमनसी	~	विविधं गन्धाष्टकमपि	E ₹	दाता दानाः शान्तमना	eeş
तुष्टेंग्र नीसीत्पसकी:	१७४	विष्ट्रब्जगत्यी इन्दांसि	३२३	दारिद्रारीगदुःखै	309
तृष्यीं इता पिधायाऽज्ञि	977	वैकाल्यज्ञानीही	२३३	दिक्कमात् संपरिसीर्य	€₹
वतीयाष्ट्राचरस्यापि	३२२	वैलोकां रच रचिति	२५ ४	दिक्पतेषु श्रीरति	- 200
तेजस्यनन्यगे चिति	२३१	चाचरस्य जपी यावत्	₹१५ ,	दिन्त प्राग्याम्यवारीड्	035
तेन विंगत्तिययो	€8	लगसङ्मासमेदोऽस्थि	₹0	दिग्दिक्संस्थामस्त्र	308
तेनैव चाङ्गानि विदिग्	१३४	लबरणसरसि जनस्थिति	१२७	दिनकरलचं प्रजपेन्	१२५
ते स्यः पिवीलिका मध्या	<i>ુ</i>	त्वचरणाभी रहयो:	१२६	दिनमनु दिननाथं	305
तेषां मातङ्गानां	288	वदायुमेम निश्वासः	83	दिनमनु स चतुस्तारिंग	न् २१०
तेषां ग्रज्जलद्योत्य	०१६	लमाननमित्रप्त	₹88	दिनशः सर्ववश्यं स्थात्	- २१५
तेषु प्राग्वाक्णां	80		700	दिनशोऽष्टीध्वं सहसं	305
तैरेव विक्रतिं याता	१०	द दंष्ट्राग्लग्रवसुधं	३८६	दिनावतारे मनुमेन	२०५
तीयात्मिका तथा नित्या	३२८	दंष्ट्रायां वसुधा	२७३	C-3	E6
त्ययन अधिम्ययर्ग	१८८	दच: सव्यस्थिते इस	₹8	चीन का मानवामा हो।	इन्द
तिंग्रहिरप्यहीरावे	₹9	दचइसं तृतीयं स्वा	₹89	-3-43-m	FOS
विकालमेवं परिचिन्त्य	₹ ₹₹	दिचणां सप्तकषे तु	₹89	9	१३२
विगुणा सा विदीषा सा	₹પ્ર	दचीऽस्य स्याद्धि	१६६	9 - 2 - 2 - 2	₹8₹
विगुणितमपि यन्त	२४१	दण्डादिकांसायाष्टी	र र द	22	१८८
चिगुणितविहिता विधय:	१ ५.ट	दण्डादीनामघाष्टाना	२८:	दीचाती जपतु	१६३
विगुणितसंज्ञे माया	३५ू८	दर्खावींशी व्यीमासनस्त	२७४	दीचा प्रवर्त्यते पूर्व	१ १२८
विगुर्गेन च तन्तुरूप	दर्	दयाच दित्रभावं	€¹		- 566
विचतु:पचषट्सप्त	₹પ્ર	दिध दुवेंति दशैतान्याज्य	= 386	दीचायुक्तः प्रजपेसचं	२१६
वितयं मण्डलानान	२०१		289		- 200
विनयनम् रूणप्ता	€३	दध्यक्ताभिर्जुड्या	222		805
विपादीनौ मीनमधौ	પ્રદ	दन्तानां धावनं चैव	३२ ः	303-6.	888
विभिस्तुशिर्य	58≥		7€	9 7	२२५
विभिक्तुशिरीपि	१६४		२६	9.	३२८
विभवनवग्रद्धरीति	. ३६२		२०		२५६
विस्वनिश्वरसर्वान्ते	रद्ध		!		₹१५
विमध्रयुतैरानित्यक	824	दश्धा गुणिता नाड़ी	₹	f I san Kan and All	858

दीविसुका करायेवि	२३(	वे दीर्घृतदाड़िमसायक	१००	धातीरिष्ठ विनिष्पन्नं	140
दीसिया न नेल्या	रुप्र		્ટ ૭	धावयँ मिचा ख्या	282
दी विद्याय चेल्वा	200	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	३५ ७	धियो बुद्धौर्मनोरस्य	ह २१
दीवंभाजा खबीजेन	२५०	the state of the s	२६१	ध्या तर्जनिय्लाइ	२३ ५
दीर्बायुषी सुख्यतरे	२ १८	1111411124	११५	धर्या दुविषद्दा चैव	₹₹€
दीवीं विषी विषगी	रुष्ट	X-441 4. 18144		धतपाशाङ्क्रशक त्य	र१€
दु:खप्रैष्वपि दृष्टेष्वव		प्रस्थापयागप्राताया	स्प्र	ध्यात: सन् भूग्टईऽसी	१७३
नामहत्याः सामवः	रद्र	प्रत्यकाः भावजुड्ड्या	२०१	ध्याता विग्लइसां	१८४
न्यत्राच्छान्तिः साप्	₹५०	द्राविणी मोहिनी चेति	₹8 <u>₽</u>	ध्याता देवीमवं	३६६
राधा ते जे ह्यात् सहस्र	₹५१	द्वा सा तु लिसकाडा	₹१		RRY
च्या चिही पवय	₹�0	बाविंग्रतिक्स सहस्रे	200	ध्यात्वा घूमां सुसल ध्यात्वैवं विघ्नपतिं	२१०
ल्याची ह्यवप्र।	३६४	द्याविंग्रद्युतमानं	३०३		१६३
दुर्गा च वरदा विस्य	१८८	द्वाविंग्दिति निर्द्धिः	३४६	ध्यालैवं त्रियमपि	३ २४
दुर्गास्य देवता छन्दी	१८१	द्वाविंग्देता: योदेव्या	560	ध्यानस्य केवलस्यास्य	FOR
दुर्ग संगीदिरहिते	88€	दादगगुणितेऽसिल्मृ	३५८	ध्यानादिप धनसिंखि	२ २३
दुमें समाप्त	२६५	दादशमध्यमवर्तुं ल	१त्र	ध्यानी मन्त्री मन्त्रजापी	२१०
दुसंगा पड	३२ ६	द्वादण्स च्समयवा	११६	ध्येया: षट्कीणायिषु	780
दुरिताच्य	१६८	दाद्याचरजपं तु	२५४	छियौ च पद्मयुग	११
दुषा कार्या	२७१	दाद्याचरमन्त्रं च	२३६	ध्यैचिनायामती धाती	२३७
दूवी वित्राप्त दूवीविकेर एस इस	२७८	द्वादशाचरमन्त्रानी	२८३	ध्वन: ग्यामी विपी रत्ती	230
द्रवाविवार के ह्यात् द्रवाविवार के त्राधि	३०८	दादणानां तु संघीगी	२३६	ध्वनस्य वैनतियस्य	
द्वांभिः सतिलाभिः	३ २६	द्वाभ्यां वा चैकेन द्वाभ्यां	१७८	न	३२२
द्रवाणः ट्रबीयुतेन जुह्नन्	३५०	दारगकुभ छतैरथ	१४६	न इति प्रीक्त आदिश	₹₹€
द्रवायुवान उ	३२१	दारशीभीपशीभासा	७ ६	नच्चवचसमिधां	₹₹€
हुखा । है विकास	₹88	द्वाराणि पदषट्कानि	80	नचवहचसमिधी	<i>e</i> 3
हेबता भाग परं प्रीका	७५	दारेषु मण्डपस्य दी	१८४	नचवाणां सराशीनां	३०५
हेबताम्य स्वितस्य	१८८	दिजभूरुई सहान्तं	१८६	न च रिपवी न च रीगा	इ०४
हेब्रमाग वटा प्रमुखती	१५३	बितीयवर्त्तुं लास्त्रिष्ट	585	न चापुत्रस जोकीऽस्ति	३१€
हवमाता भगवती हवर्षिपत्रपूजास	₹08	दितीयी दिचणकर	३४५	नत्यन्ते कामदेवाय	३६४
हेवस्य इप्टिंदानाहि	३२१	दाङ्गुलाः केशराय खुः	80	नत्यादिभगवत्यन्ते	रूद
देवस्य गटरा	३८०	ម		नला ततसनुभृते	३३२
देवाच्य स्रुतयः खराः	२०	धनुस्तु देवलग्रलात्	€ ?	नन्दाखारभ्य रिक्तास	१८८
हेवाय रुपान	2६३	घवलनलिन राज्ञ ~~बद्ध~~		नन्द्रियन्ते रचयुगं	१६३
हेवाभार्य कर्म सर्वे मे	२५२	घरापवरके तथा		नन्दावर्त्तेनुहत भगम	२५
देहेऽपि मूलाधारे त	२६	षमंवित्तसुखमीच	२६१	नपुंसकस्य कि चिनु	38
है बाहि क साप्य म	45	भातू हो स्ती रचय	885	नभः स्रोतिऽनिचय्मे	

स्नोकानुक्रमणिका

नम: शब्दरूपे	१५७	निखन्यात्तव कुष्डच	585	न्यग्रीधायुतचीमा	288
नमः श्रीवचर्मा		निजनमदिने पयी	₹¥°	न्यसेच दचभागे	26
नमः संहतसर्वात्मन्	20.0	निजजनादिने यतं यतं	३०८	न्यसित्तपुरुषाधीर	२१८
नसयतुर्घा प्रोज्ञत	२५१	निजनासगर्भस्य		न्यस्य दर्भमयकू चे	द३
•	२९६		98号	न्यस्यवं पश्चभिन्नहाभि	950
नमसे दह शबून् म	₹88	निजरिपुमचलायौ	₹६६		835
नमस्ते निलनापाङ्ग	२५१	नि जवर्णविकी एकी य	₹88.	न्यासमिग देहे मन्ती	128
नमसे समसेशि विन्दुक्षेप	840	निजिश्विवश्रिर:श्रितं	₹१₹	न्यासान्वितं निश्तिषीः	202
नमसे समसे समस	१५८	निजां प्रियां भजेदिवं	२२१	न्यासीक्तेषु स्थानेष्वपि	106
नमी देषार्धकान्ताय	₹00	निजिप्सितं दिव्यजनैः	660	प	3 0₽
नमोऽलकान्धकरिपवे	33	निजीदितो होमविधिय	२८७	पक्ताइतीनामपि वर्ण	
नमी भगवते प्रीक्वा	२५५	नित्यं चादित्यगतां	₹६२	पचः पचदशाहः	€8
नमी खलाटनयन	२८६	नित्यम: कायवाक् चित्ते	३०८	पश्चन्नानिन्द्रयाषडाः	665
नमी विभिन्नज्ञेयांग	२५१	नित्यमः प्रजपेनमन्तं	२०१	पश्चिमरधी सषड्मि	इ०३
नमी विरिचिविष्यवीश	२२६	नित्यानन्दा[न्ता] व्यापिनी	288	पश्चिमय विभिरपि	₹86
नमोऽस्तु स्थाणभूताय	335	नित्या निरञ्जना क्रिना	309	पञ्चभूतमधी सप्त	50
नयनं पञ्चदशार्गी:	₹५१	नित्याभि: सहभ्रतरा	20	पञ्चममपि विष्ण्वंशुं	585
नरसिंहममुं धियैव	०० ५	निद्रयोरन्तरा त्यक्ति	2)	पञ्चमश्राय षष्ठश्र	358
नरहरिवपुषात्मना २७८,	305	निद्रां बालिनमाभाष्य	रहर	पञ्चावित्तता	३ ४१
नवकनकभामुरीवीं	१६ट	निधाय कलशं तव	२३७	पञ्चाचरविहितविधिं	250
नवनीते नवे लिखा	२१५	निरंश: सांश्वित्	इ७७	पञ्चाचरेण पुरुषा	30€
नविभः सप्तिभः षड्भिः	३२७	निरवद्या विशालाची	378	पञ्चानामचराणां च	₹€
नश्वरः सर्ग एव स्थात्	४६	निर्ऋतिदींवारिक्य	33	पञ्चाणींकाङ्गादाः	808
न खेतरक्षपीतादि	88	निर्दिष्टः स्त्रन्थविद्यप	. 23	पञ्चाश्रदंशगुणिताथ	\$0
नाकारजेऽङ्गतोऽन्ते	२४०	निव्यतिष्ठा च	82	पञ्चाग्रदात्मकीऽपि च	250
नादः प्राणय जीवय	પ્રર	निवृत्तिसंज्ञा च तथा	१८	पञ्चाश्रदीषधिविपाचित	680
नाद्य शक्ति: शान्तय	₹€	निष्टिताययुगं स्व	98	पञ्चाश्रदवर्णभेदै	805
नादनाः षोड्य प्रोत्ता	82	नी लतरां श्व क के श्व क लापा	३४२	पञ्चिन्द्रियार्थगा भूयः	50
नाभिहुँदयं गीवा	२३२	नीलीत्पलदलप्रख्यां	្ធ	पत्सन्धिषु पुनर्दाभ्यां	505
नाभेर णाचर् णमाहृद्याच	१२ट	च्यत्र समिधामयुर्त	२७१	पद्रह्यसम्बगुदाखा	1 = ≤
220	३६८	चपप्रशिक्षतके यूरां	१७३	पद्मं चरीभस्थिर	486
	१६७	न्धंसमन्धं बिधरं	₹95	पद्मनाभस्तथा दामी	. 85
नारिकेलान्वितेर्मन्ती	२१ ५	नेवं तारादिका: सर्वे	२६४	पदारागा सुवर्णा च	6.5
नारीं नरान् वा नगरं नृपान्		नेवं दृष्टि: समुद्दिष्टा	C0	पद्मस्या पद्मनेवा	१६व
	१स्प	नेचकरणनुदिनकर	१३८	पद्मासनः प्राग्वदनी	२३८
निचिप्य कलश्मिषान्	1 -1 -1	नैधाटनिरताङ्गाय	३०२	पद्मा सपद्मवर्णी	144
the state of the state of the state of	77 19 3	and the County of the County o			

पद्मीत्पलकुमुद	,,	८० पाशाङ्कुशमध्यगया	१५	पुनिवधियसुब्त्य	र०
पद्मीभूपतिसृत्पर्ले		११ पाशाङ्क्रशानित	२८०, ३६८		8€€
पयसि इदयदन्ने	70		१ ५ ५		२३€
पयोद्धमाणां च समित्			₹७३	Dawni Si	EX
			288	-C-Serrottill	१५८
पयीवतीऽचौं जप	₹€		च् प्रट		₹9€
परदारपरं भीकं	₹0		225	S-Garas	568
परमन्यद्तिगयं वा	11		१०१	C Suifarfit	२४€
प्रदेफगभै धत	₹१:		₹8	पुष्पै: प्रियङ्गोर्भधर	101
परा परायणा मुखा	88		३ ७€	पुस्तकजपवटहर्स	१२६
परिभी नयेच विप्रां	२७१		88	पूजायां पार्श्वयुग	१२५
परिवतहदावरणं	२१३			पूज्याः सितप्ततपायस	२१€
परिषिचेचित्रगो नित्यं	१६६		१७१	पूज्या गदा गदाहित	नद्
परिष धामा समनुपवडा			₹0₹	पूज्याच वासवाद्या	२८६
परीपकारनिरतं	३७८		288	पूर्णसुषुचारन्यूं साध्य	₹५८
पर्लं पवाधे लय	\$80	7 7		पूर्णेषु घोड़ग्रखेव	च ट्ट
प्रवाशपाटवीपार्थ	56	पौठे विश्वीः पूजयेत्	१७१	पूर्णीदरी च विरजा	85
पखाशपुर्यमधुर	१३€	पौटे हरिरवाङ्गः	२५४	पूर्व महागणपति	800
पखाशविल्यप्रसवै	878	पीतः पिङ्गः क्षणी धूसः		पूर्व स्थाने हवीकिश	र्टर
पवनादाः पृथियम्नाः	¥0	पौत्र यक्ता रूप शित	9ફ	पूर्वतरे मत्यपदे	२७१
पश्चिमस्यासमय	र १३२	पौतिहमजलदगगना पौताभा किष्का स्था	50	पूर्वप्रोक्ते: काचे	१५५
प्रमति परं यहात्मा	२८५	पौताऽयोस्र हिंगदा	२५€	पूर्वमिड़ाया वदने	ररू
पाटलपीतसितार्ण	92		१ ३५	पूर्ववत् प्रत्तलीं तेन	587
पावाणि विविधान्यपि		पीता चेतारणा क्रणा	२०१	पूर्वीसान् पङ्गजीपेते	२०१
पादसिचतुष्वाम्	858	पौता स्थात् कथिका	9€	पूर्व साष्टाचरसेवं	इ२१
पादाधिका मकरयुक्	प्र	पुंद्धपं सा विदित्वा खं	प्र	पूर्वींक एव पीठे	२११
पादाष्टक मिदं विद्यात्	३२८	पुटितनलिनसंखं पुटयोकभयीय	च ०प्र	पूर्व तिमानकृष्त्रा	१५१
पादां ध्यामाकरूर्वान	११०	पुवस्त्यार्थिनी युद्ध	१ ट २ ६१	पूर्वीतालचणीपेतं	840
पानीयान्य:पाचिमार्था	१८०	पुत्राप्तये ग्टहस्थी	३७४	पूर्वीताद बिन्दुमावात्	28
पायसेन मध्रप्य	PROTECTION OF THE PROPERTY OF	पुन: प्रतिक्रतेरङ	इ ८४	पूर्वीताभिः पुत्तलीभः	28€
पारिभद्रसुमनी		पुनः समसीन च मन्त	₹१₹	पूर्वीहिष्टैदिं च च	र्मे ७
पालागै: क्समै पालागै: पुनरिभक्तै:	The state of the state of the state of	पुनः साध्येन मनुना	ર પ્ર	पृथगपि शाखीतगडुल	200
पालाग्री सन्ज	and the second second	पुनराग्रेणासदनु च	२८५	पृथगष्ट्यतं क्रमेण इला	208
पाणिवनं वैरियं ३५%		पुनर्जुत्य निवेद्यादिकं		पृथगष्टी तर्भतावस्या	38€
पात्रश्रीयतिस्यर		पुनर्गगनवेगाच्या		पृषिव्यम्बनचिरान	440
			West of the second		

श्लोकामुक्रमणिका					
पृषुइत्ती र मापूर्य	اع	प्रचमं केशवधाव	282	प्राग्या यवाक्षी	46
प्रकाशितादी प्रणव	इ१⊏	प्रथमं छत्रजं ततः कषायं	₹8€	प्राङ्मध्ययोन्योः	648
प्रक्रतिविक्रति: सृष्टि:	१५३	प्रथमं निजसव्यती	E 2	प्राचप्रतिष्ठाक में वं	३० २
प्रकृतिसङ्ख्जपोऽयं	266	प्रथमं प्रकृति हैं सः	⊏8	प्राणप्रतिष्ठानमनी	\$60
मक्तरी कालनुवायां	28	प्रधानमिति यामाइ	99	प्राचप्रतिष्ठाविधिरैव	₹ © ₹
प्रचाच्य तानि	98	प्रपञ्चयागस्त	224	प्राणातानं इनाराव्यं	88
प्रजिपेत् प्रमदां विचिन्य	1	प्रपचयागस्त सुना प्रपचयागस्त सुना	288	प्राणाया वायवस्त्रिम्	ą.
प्रजिपदेशवा सहस्रसंख्यं	१७२ २०४	प्रभा कीर्त्तिकानी	१५ट	प्राणायामेः पविवीक्तत	144
मजपेहादमलचं			626	प्राची जीवे चैव इंस	र्देद
मजपे सचावत्या	828	प्रभा माया जया सूचा	yo.	प्रादिखिखेन विन्यसिंद	€₹
मजा मेधा स्रुतिरपि	38€	प्रमेदेश्यः समुत्पन्ना		प्रानुप्रीद्यत्खराष्ट	889
प्रज्वाल्य साध्योड	१२५	प्रयजेचतु भिरेवं	३३६	प्रावियत्विषि च खरा	717
	₹88	प्रयजिद्य प्रभूतां	133	प्राशितसम्पातस्य	१ ११८
प्रणान प्रमुखं चैव	२३५	प्रयात्यूध्वे यदा प्राच	₹0	प्रासादीतो च पौठे	₹8€
प्रणवयुगलं भूयुग्मान्तस्थितं	₹8%	प्रविधाय पद्ममध	₹°₹	प्रीक्तमभेष विद्यान्तिक	eeu
प्रणवव्याहत्याद्या	र्पूर	मसादनलान्मनसी	२८३	मीत्रास्थादिकं पूर्व	११८
प्रणवस्य व्याह्नतीनां	३२०	प्रसारितं वामकरं	862	प्रीत्रस्तेवं दशभुज	
प्रणवस्य व्याष्ट्रतीना	395	मसीद तुङ्ग तुङ्गानां	२५१	प्रीक्तानि वर्मास्त्रान्तानि	888
प्रणबद्धद्भगवद्युतङे	२५६	मसीद मपञ्चसक्षे	640	प्रीक्तीनैवं काख्य	श्च्यू
प्रयादिनीजपीठ	२०८	पसीद भगवनाचा	540		800
प्रतप्य विभवै: सम्यक्	558	प्रसौदाव्यक्तविसौर्ष	२५१	प्रीतिधान जप	308
प्रतिपत्तिरस्य चीक्ता	२७६	प्रस्तिसमये सीऽघ	२९	प्रीकाय कामदेवाय	785
प्रतिपत्ति विश्वेषां य	३३०	प्रद्वादिनीं प्रभां नित्यां	३२५	प्रीक्वा पूर्वमसुष्य प्रीक्वा सुदर्भनायित	ch \$€0
प्रतिपादमधर्नेपादं	₹५४	प्राक्प्रत्यगर्गचे	678	प्राचा स्ट्रिम्यसिंही	रप्र
प्रतिपाद्य निजं श्रीर	835	प्राक्प्रत्यग्यमश्राभा	200		88
प्रतिपूज्य श्रक्तिमपि	१८२	प्राक् प्रत्यग्यास्यसीस्य	582	फलार्थी फलमाप्रीति	355
प्रतिमध्य गुणचयानु	888	प्राक्पीक्षविधानेन च	₽º₹	फु हो बिं खप्रस्ने	999
प्रतिमन्त्र च तां वहती	२६ट		३१€	ब	१ ३€
प्रतिमासञ्च ष्यासात्	505		688	बद्धा साध्यं पाश्रबीजेन	9.0-
प्रतिसेनाया मध्ये सा प्रत्यगासनमासीनी	६८म		२४५ १८६	बभ्राति मातापितीस्तु	₹90
प्रत्यगसुर्य व्यवेह	२८१			बलाकी विमला चैव	85
	305		. » 25c	बलिसिडार्थिनश्चेव	161
पत्यङ्सखोऽष मन्ती प्रत्यब्दसेकाइविता	eys		७२	बहि: षीड्यय्लाइं	935 385
प्रत्येकं कादिवंगः	582		२७२	बहिरण षीड़शपतं	
प्रत्येनं घीड्यानां तु	न्द्र इंद्र		280	बहिरष्टदखं पद्मं	948
उस्म नाक्शाना व	355	प्राग् भाषितान पि			380

				2 5	१६०
बहुदारिय कुमीन	₹१	त्र द्यापँगाख्यमनुना	€€	भ्याद भ्यो हिपद्मा	
बहुना किं परं पुंस:	२७	त्रद्य यीमन्वसं प्रीक्ता	₹€₹	भूयीऽनन्तायेति च	758
बहुना किमनेन मन्त्री	इ ५७	ब्रह्माऽस्या च्यपिरीरितः	१०१	भूयोऽपि केणवेन्द्रा	250 200
बहुनेति भाषितेन	३ ६०	ब्रह्मा साहिषरस च	30€	भूयी भूमितची	90
बालं नीलाम्बुदाभं	२२२	ब्राह्मणान् भोनयित्वाऽय	२०४	भूवीऽभ्यर्चं सुघामये	१८२
बाइभ्याच सजानुभ्यां	૯૭	ब्राह्मीं वचां वाष्ट	250	भूजें वा चीमपट्टे	२६०
बाह्यरेखामनारा	१८ट	ब्राज्ञीमाइेखर्यी	१३४	मृभ्वः खर्भ्भेवखः	द६
बाह्य घोड़ग्रपवं	208	भ		भृगु: समदा: सार्धेन्दु	200
	પૂપૂ	भित्तियुतानां त्वरया	१७२	भृगुरपि तद्धिण्क्नो	२०२
बिन्दु: पुरुष इत्युक्ती		भद्रकालि भवाभीटे	88 g	म्यगुवारे च मुखेऽज्ञः	२७४
विन्दुर्दे चिषभागस्त ।	"	भया भारेन्द्रयुक् सैव	३६५	भगीस्त वारे निजसाध्य	808
बिन्दुर्भेहस्तथा नादी	३२०	भवति नरः सिद्धमनु	₹8€	भदैरहादी: शानाने	₹६
विन्दु सर्गातानी व्यक्ति	8६	भवात नरः । चचनगु	. દદ્	भौमे वारेऽय भान्	२७३
विन्दुसर्गी च यौ प्रौत्ती	80	Marie Control of the	9₹	म	3/
विन्दोस्तमाद भिद्यसाना	80	भवेद दादगसाहस	<i>७</i> ५	मकरानी कुण्डलं च	२३६
बिन्दन्तिका प्रतिष्ठा	१५५	भवेयु: पङ्कनदलनिभा		मकारप्रभवा रुद्र	४२
विभद्द दोिभ: कुठारं	रहद	भस्राभ्यकाय भक्तानां	₹00	मज्जालग्वगीदिक	११६
विभाणा यूलवाणास्यरि	१८८	भारती पार्वती चान्द्री	१६४	मज्जास्यिक्षायवः युका	₹१
विम्बदन्दे स्थानी	३१४	भावद्वावसधुरिचात	र६६	माइलयुगयुगलं	१५१
बिम्बादस्बुदवत्	२१७	भासुरभूषणदौती	२१€	मण्डलानि तु तत्त्वजी	् ७५
बिदवं यीस्तजापी	१६२	भाखद्रवीघमीलि	१८१	मत्खः कूर्मवराही	580
बीजानि रक्तानि तु	<i>90</i> ₹	सिचावित्तिर्दिन सनु	२२३	मत्सः व्राप	२०९
बीजापूरगदेचुकामुक	२०१	भिन्ददयञ्च पार्शन	२६२	मदजलजीलुप मदनविधानमितीत्यं	२२०
बीनेस्त्रिभिर्दि रतीः	१६८	सुतिप्रदाय भत्तानां	२५२	मद्नावयागागा	30€
बुभुचा च पिपासा च	₹१	सुनक्षेत्र: पिनाकी च	४३	मधुद्धिष महादेवे	१८५
<mark>बीधात्मिके बुधानां</mark>	१२७	भू:पदाद्या व्याहृतयो	३१८	मधुना महता रविण	26
ब्रह्मचर्धरतं नित्यं	३७८	भूतलात् कारणलाच	38€	मध्यकें च सचीद्रं	₹१₹
ब्रह्मद्रमफलकान्ते 💮	३३८	भूतपित्यचनाग	05	सध्रवयसंयुतिन	२१ ५
ब्रह्मविणुशिवात्मक्	858	भूतादिकवैकारिक	80	मध्रवयसिकाभि	११६
ब्रह्माख्यी हृदयमनुः	३५२	भूतानां शक्तिलाद	રહપ્ર	मध्रतयाविसती	१३६
ब्रह्माणमध च	१५०	भूतिर्विभूतिस्त्रति	२४६	सधुरचयेग सह	४२
ब्रह्माणी माईशी	१०३	भूतेन्द्रियन्द्रियार्थं	3.8	मधुसूदनसंज्ञ्य 	. 588
ब्रह्माखादास्तद्बहि	१४६	भूवा शिता: खयमय	580	मध्यवर्त्तुलसंस्थाया मध्यस्थायाः परीतौ	२८६
ब्रह्मात्मभिभेद्वासन्तै	₹१₹	भूषरी विश्वसूर्त्तिश्व	४२	मध्ये च दिग्दलानां	788
ब्रह्मा प्रजापतिर्वा ब्रह्मा ब्रह्मया स्थात्	२७६	भूयय सुन्दरीजन	२६१	मध्ये च मूलमत्ना	३३६
THE ARAM MICH	- 650	भूयम्बचरलचं	35€	मध्य च ग्रुवागप	

					eş
		स्रोकानुक्रमणि	का		
मध्ये तारं तदनु च	२५१	मन्दाराद्ये: कल्पक	305	मूर्घानन इदगुद्या क	२ १४
मध्ये दिशाधिपाङ्गा	१६६	मन्दाराह्वयरोचना	१ २५	मूर्घासने वन्ना येषु	२८८
मध्येऽनन्तं पद्ममिखा	= 2	मरिचं चौद्रममतं	226	म् धेचणासहदयी	२३५
मध्येऽनन्तादीरपि	२३५	मरीचि: काव्यपी नाम	इरु०	स्भींऽय बादशानी	१३७
मध्येन्द्रवरू गश्चि	१८८		0, 3,50	म्लमनाचतुर्व र्थ	२२२
मध्ये वदाचरयोः	१२३	मसकारचितदोई याञ्च लि	१३५	म्लाधारमुखीदगत	१२६
मध्येऽष्टायानासु च	३३८	महत्ताच महस्ताच	395	म्लाधारात् प्रथमसुदिती	₹₹
मनुनाऽसुनाष्ट्रश्त	009	महासिंहाय चेत्युक्ता	8=8	मूलाधारात् स्फुरन्तीं	१३६
मनुमन्तितेय वारिभि	१०५	मालकान्यासवत् साध	888	मूलाधारात् स्पुरित	888
मनुमसुमय शान्य	३५२	माद की क्षविधिना	858	मूलाएँ मणंविक्तती	80
मनीरथाकां त्यतया	१ट१	मात्रिः सार्यान्ताभिः	१ २६	मूलाश्विनीमघाज्येष्ठा	₹₹
मनीवृत्तिरस्तु सृतिस्ते	१५१	माट्टिभरक्णानाभिः	338	मूषिक जूता हि यक	309
मनं च दादशाणीख्य	७६	मायादिउ निको	₹€₹	सता वैवखता चैव	००५
मन्तं सर्वमनुकास्य	१२२	मायाविह्नितषङ्ङ्गी	₹8	सत्काराङ्गु लिकात्तया	१३६
मन्तं सुदर्भनं चेत्य	२१०	सायाह्नदोरथान्ते	242	मेखला द्राविणी चैव	१७८
मन्त्रपदानि हाद्य	२६२	मायीयं नाम धोषीलं	78	भेधा च हर्षा युदाहा	88
मन्त्रस्य मध्यमनुना	१ट६	मारणो चाटन देव	२६१	भेधा प्रज्ञा प्रभा विद्या	१०३
मन्त्रसास्य सुनि:	२ २8	मारसायक निपात	१३५	मेधा इर्षा यदा सपा	385
मन्त्रसास्य विधि हैरिय	३६८	मालतीवकुलजै	१३६	मेषादिनं यच चतुष्म	988
मन्त्राचरचयोदाइल	₹०४	मिवेन्द्री निर्ऋतिज्ञसे	€ ₹	मेषादिनेषु विगुणात्मकानि	ر ۱
मन्त्र।चरसङ्सन्तु	३२८	मिथुनानां गणपानां	288	मीकारजे रितष्टती	२३९
मन्तान्ते साध्याख्यां	७०७	मिलितादपि तस्रानु	89	मीदकपृषुकसलाजा	280
मन्त्रिगः क्षतक्षत्यत्वं	२६७	मुजन्दी नन्द नी नन्दी	8२	मीइनी चीमणी वासी	रश्य
मन्ती क्यांत् षड्डानि	३०२	सुजलै: पतितैम्हानै	E €	य	
मन्वीन्दिरावान् भवति	१८२	मुखनासाचिक ग्रैषु	2२७	यः स्चाः सोऽहमित्येवं	इ२१
मन्त्री वटसमिद्रत्रीहि	805	मुखामोजे निविष्टा	१७१	य इमं भजते मनुं	800
मन्त्री समास्याय	२७५	मुख्यार्थवाची वरशब्द	88€	यकारजेऽरिशङी च	280
मन्त्री सर्वजनस्थान	₹€₹	सुद्रां भद्रार्थदावीं	३०२	यजीत् पुराङ्गिष यत्तु तेजी निषपमं	१५३
मन्त्री सुनियतचित्त	र्भूष्ट	सुनित्रातावीतं विमल	३६६	यथा पुरा पूरितमचरै	३२१
मन्त्रेणाथ पुरा	२११	म्वाशयो घनुवैक्री	₹₹	यथा अर्थ स्थान	4.6
मन्त्रेणाऽनेन सर्पि	२०४	मूतेणैन्द्रं गीमयेनापि	१४४	यथा खरेग्यी नान्ये सु	88
मन्ते मन्त्रगुरावपि	600	मूर्चाभासेन दुग्धाळी	9	यथीक्तमार्गेण समर्च	ey ee5
मन्त्रेरेतेर्षृतयुत	३६४	मूर्धनि गुच्चच्चरीरपि	१२६	यथीतासंख्यं विधिवत्	Bridge and
मन्त्रीद्वारविधानेन	१०७	मूर्घाचिकग्रहद्यो	१६५	यदा कफी मरत्पित	२५६
मन्दारकुन्दकुमुद	१६६	मूर्घाचिकर्णनासासुख	(4%		38

यदा तदायी विभनेत्	80	योजयित्वा जपेत्	२८१	रविकीणेषु दुरनां	१५१
यदा विशीऽय गुग्येत्	₹५	योजयिता रुखिंहात्	२८५	रविलेन भूला	640
यदानन्दात्मकं ब्रह्म	३२२	योनिं कुखसानः	808	रविविम्बगतामर्गा	8=€
यदा पित्तं मस्त्रुत्तं	₹₹	योनिर्मायावती चेति	२१ट	रसादित: क्रमात् पाकः	₹१
यदालिपिविभिन्नीऽयं	१११	यीनिवियत् सनेवं	३६६	रागिणं रीगिणं भीग	\$0€
यदायया विप्रक्रति	- 된도이	यीनिस्तत्पश्चिमाया	७२	राजस्य: कथिता जिह्वा	दर
यदाष्ट्यां सा गुणिता	₹€	योनी: परिसमित	१३७	राजीयाष्टीत्तर <mark>गतं</mark>	रह्द
यदा खयं व्यञ्जयितुं	२८	योऽमुमर्चयति मुख्य	१५०	राजिरस्थोऽहिपी	₹€५
यदि गटलाति तदीषः	३७१	यी मेऽग्रिगत:	३४६	राज्या भट्ट ५३	€, ₹€₹
यदि नवकलमा	१४६	यो मे दिविगत:	3 2	राशिभ्यः सदिनेभ्यः	€¥
यद् यद् वाञ्कति पुरुष	₹४०	यो मे पूर्वगत	3 3	राशिमङ्गुलकैः कुर्यात्	Ø¥.
यद्येककलगक्षृप्ती	१८५	योऽचैयेत् सक्तद्खेवं	२६८	क्चिरं दादगदलं	388
यन्त्रं तदेव मन्दर	३६०	₹		रुचिराष्ट्रपत्रम् य	१६१
यन्त्रं तदेव लाचा	₹€०	रचीभिरचतवले	२८२	क्द्रतास्डविखीकन	₹8
यन्त्रममुं रचाय	२७५	रक्तं धमें इषतनु	दर	रुद्रवीर्या प्रभा नन्दा	१ <u>५२</u> १०७
यन्त्रस्य बीजिषु चतुर्षु	२८४	रक्तमाख्याम्बरी मली	₹४इ	रदादीन् श्तियुक्तान्	२६४
यमनियमासनपवना	२२६	रत्ताकल्याक्णतर	१३५	रूपमन्मथसर्वस्त्री	२२€
यमापाटटपामाय	१७५	रत्ता पाशाङ्क्रशिनी	३३ ५	रेचकपूर्ककुमान	48
ययाकाशकामी वापि	88	रत्तामनङ्गकुसुमां	१५०	रेफान्वितेकाराकार	પ્રર
यया तत्पुष्टिमाप्रीति	२५	रक्तामोधिस्थपीतो	३६८	रफी मायाबीजमिति	88
यष्टवाः सुर्वासुदेवा	२३८	रत्ता रत्तांग्रुककुसुम	१७ट	र्वती माधवी चैव	१३५
यस्तु वङ्गी जुहीत्येवं	₹०७	रत्ता रत्ताक ल्या	१४६	रीमाचकचुकित	२६६
यसिन् देशे विहिता	800	रता रमा कराली	२४६	रोमाञ्च हर्ष निर्गत	
यां च दिशं प्रति	305	रत्तारविन्दनयना	ક	ल	१६४
यां जाला सकल	€€	रत्तोत्पलैः प्रतिदिनं	२⊏१	लचं नपेनानुसमं	११६
यां प्रमदामभिकाञ्चित	२६८	रत्ती रत्ताङ्गरागांग्रक	२१४	लुनं तदर्धनं वा	99
याः पञ्चाश्रत् कला	E8	रचानिय इकर्मणो	३३ ५	लचं तिलैवी जुड्या	१७१
याभिन्तु मन्त्रिणः सिर्डि	88	रतमये मणिवचप्रगाल	२०६	लचायता च सद्शांश	चप्र
या मूर्तिरचेंतेऽस्य	२३८	रवस्य भारते.	३६५	लचायता नपविधि लच्मी: सरखती चाय	२५€
यावज्जितारिरेष्यति	२८०	रयचरणदरगदान्बु	३४०	वचाः सरस्याः वचीगौरीमनिध्यय	800
या वाममुष्तमम्बद्धा	र्ध	र्यचरगग्रह्मपागा	२८१	लच्चीय व्यापिनी माये	88
यूक्सत्कुणकीटाण	55	रथाङ्गशङ्कासिगदा	5 KK	लचारायु:पृष्टिवारं	इ१४
यै: जुर्युरिष्टाप्ति यीगाप्तिदूषणपरं	₹8 १ ₹₹€	रस्येष्वज्ञमनूनपि	208	बच्चायुष्करमतुर्व	२४८
योगासदूषपपर	175	रमा राका प्रभा ज्यीत्सा रम्यमप्युज्जलम्पि	३४६	लगी धर्न भाटबन्ध	å€
41.11		, गण्चुग्ग्य माप			

स्नोकानुक्रमणिका

वस्त्रयेदस्तरे सिक्ष	285	वराइपारावतथी:	₹84	वागीशीसविमिति यो	660
बिंबाटजंडरहं । स	२६६	वरिखं भजतां पाप	*22	वागीयरी मदवहा	३१८
खलाटोदर इत्क एउ	२३६	वरेखं वरणौयत्वात्	890	वागैश्वर्यातिश्वय	398
खिलान् इड़कुसुमान्	vo y	वर्ग स्पर्भनमावेष	84	वाग्भवेन पुनरङ्गुली	930
लवणामासि चेत्याया	१४६	वर्गस्वरयादांशाः	१०३	वाचिका जायदादीनां	३५
जववै स्त्रमध्र सिक्ती	25X	वर्गींपेतसमारको	200	वाजीकरञ्जाश्वरमी	१२६
खवादि प्रखयान्तोऽयं	88	वर्णतनोऽस्तवर्थे	- 6,00	वाणी स्थात्ताररूपा	
लसच्चक्वनका चलत्	१५८		१२६	वादिवधीषग्रुलं	₹€0
खसत्की खुभो ज्ञासित		वर्णादर्वाङ्मली	३६२	A COUNTY AND A DESCRIPTION OF	२८१
लसदीदरिकावस	n E	वर्णादिकी इसी मनः	३०६	वामांश्रजदुन्तरगा	२५
लाचाभि: कुङ्क्मैर्वा	200	वर्णान्यानसभुवनिष्टु	२०८	वामाच्याः प्रतिलिख्य	१६२
बाजातिलनक्षर जी		वर्णान् न्यस्य श्रिरीध्	₹8⊏	वामाङ्ग्यस्तवामितर	406
लाजाभिक्तिमधुर	७२	वर्णरादौरमन्तै:	288	वामा ज्येष्ठा रौद्रौ काल्या	858
लिपिन्यासादिकान् सर्वान्	525	वर्णेमनुप्रपुटितै:	25	वामा ज्येष्ठा रौद्रिका	855
लीकाद्रिद्दीपपाताल	855	वर्षेशतुर्भिष्दितं	₹0€	वामादिशित्तिसहितं	\$ \$\$
खोके यरी मिति विचिन्य	₹€	वर्णौषध्याश्चिताभि	808	वामीयजङ्गगतया	२६६
लोकोहेगकरी या च	१६८	वर्त्तुलं तावता भूय	389	वायवे चान्तरिचाय	₹€
लोहिता च करालाख्या	30€	वर्मध्यं च तदन्यः	१७२	वायत्र्याग्नेयैन्द्रवारी	908
	હર	वर्मासुरमदिनी च	१८८	वायुर्नागय मुख्यय	00
वक्कतः सरलः सर्जी		वशसुका करं वीपा	२१ट	वार्योन्दवयास्यप्रा	228
विकाहत्पादगुद्धाख्य	€₹	विश्वषादिक्रमिणैव	58≥	वाससी च पुनरङ्गुली	25
वक्रतुग्छैकदंष्ट्री	२६ ८	वय्याक्षष्टिदेषण	305	वासुदेव: स्फटिक	२२५
वच्यामि श्रवागम	र१५	वश्यादिकानि कर्मा	११€	वासुदेव दमकः	रहर
वस्ती विकास	રહપ્ર	वसतावुपविश्य कैटभारे:	१६२	वासुदेवाय सर्वातम	२३५
वस्ये विधानमन्यन्	385	वसुभि: प्रसाद्य दिशिक	₹५६	वासी भूषणगन्धान्	₹€€
वचनादाने सगती वर्च समक्तिदेखः	38	वसुसाइसजाप्य	रहम	वास्ती पुरे वा यामे वा	260
विशासिक्षः	60	वज्ञयस दशान्ये स्यु	₹0	विंश्रत्या चतुरिषकाभि	90
विषङ्गकर्मेषाह्व	त्र	विज्ञराती वरे स्थातां	३ ४२	विक्रतिहिगुणसङ्खे	009
वत्सरादेश्चतुर्दश्यां वदनास्तकरिबम्ब	508	वक्रेम्त वक्रिपचीय	388	विक्रतिर्देखिमुखिन्दी	१५२
वदने च बाहुपाद	550	वक्ने: कोणचय श्रीमत्	ø	विद्याल्या ध्यसवैरि विद्यविनायकवौराः	999
वदेचाछेत्ररायित	800	वक्ने: पुरिह्ततयवास	११३	वित्रीश्रस्यान्तरालि	₹१€
वन्दे हरं वरदग्र्ल	₹१५	वक्रेबिंग्बह्यपरिवृता	680	विदारणपदं तथात्	३६४
वन्दं देवैभुंक्तन्दं	चे ० १	वक्रेबिंग्वे वक्रिवत्	1888	विदारयदयानी तु	838
वययोरन्तरास्त्रं म	273	वक्रेविं सिम्बनिर्यास	१७५	विद्ययानुदिनद्वयया	२६५
वरदा ह्वादिनी प्रौति	रह्म	वाक्यं प्रोक्षा द्वदाखं	550	विद्याचरै: षड़क्षं वा	@\$\$
कारणा आर्त	86	वागादीन्द्रियसंभिन्नः			486

		1		1.	2 40
विद्याधर्यौ यच्यः	१७४	विलीडा तामेव सदं	208		₹{8
विद्यारूपेऽविद्याविनाशिनि	१२६	विवाससे कपदीन	इ००	वैश्वानरं जातवेद	2 \$
विद्युहणींऽय वेदाभय	२८५	विशिखानां विंशत्वां	5 <u> </u>	वैषाव्यस्वय पालिका	०१
विद्ये विद्यापर प्रीजा	२०२	विश्वयासाय विलसत्	२ हर्	व्यञ्जनिञ्जल्वेऽन्ये	२०५
विद्याविद्यापर गाँउ	१३८	विश्वामिवी विश्वष्य	इ२३	व्यवेषर इसरीर्घा	२५०
विद्येशी विषुरामिति	१५३	0.0	,,	व्यक्षीरिव च समक्षी:	१६६
विधानमेतत् सकलार्थ	२७७	विश्वाय विश्ववन्द्याय	२५१	व्यक्तैर्द्धादण[भर्मन्त्रे	२६५
विधाय तद्दीनविशिष्ट	१टप्र	विश्वदेवा इति प्रीकाः	३ २३	व्याख्यां विवादं खातन्त्रं	30€
विधाय लिपिवङ्क नं	१८२	विषतर्मधीं च ग्रवी:	१८५	व्याघातसमिद्गिवी	₹१५
विधाय विधिनाऽनेन	३३६	विषतक्समिद्युत	१८६	व्याप्रत्वक्परिधाना	१८३
विधिना न्वरविद्यः	३५६	विषयावकी यद्भ	३१३	व्याधिरप्रापितव्याधिः	₹99
विधिनाऽनेन तु सदाः			248	व्यापकाय दिवर्गाः स्युः	Яo
विधिनाऽसुना विराचा	₹€०	विणावे विद्याराति	२८६ २८६	व्याइतीभर्य पक	३७५
विधिनेति विधातु	२०४	विर्णुं भास्तत्किरीटं		व्याद्वत्यावीतग्रित	१५१
विधिवदय विहित	२५३	विर्णुं भाखत्किरीटा	२२ ५	व्यीमानुगीन वसुधा	१र४
र्विधवद्भिज्वाल्या	३३८	विष्णुं लिखेनाध्य	२८३	व्योगावि:सचतुर्देश	१०२
विधिवदिति ज्ञताभिषेका	१४६	विणाः प्राचादिकमय	रदद	व्योगाः व्योगेन्दुवङ्गाधर	१२८
स्त्रस्य क्यांकीपरि	E \$	विशापदं समुधाकर	१८३	व्योग उ	११६
विचासः प्रतिमाज्ञती च	550	विषाधीं निरितीत्यादि:	28	व्यक्ति महद्य दहन	38
विनासेर्य समप	१०५	विण्योः सान्निध्यलच्ची	रदर	व्याम गरेर	३४०
विपचिनग्रहं तेजी	२४६	विसरीसालुग: सीम	४६	त्रीहीयां जुहुयात्ररी	१८०
काचीरद्रमलंड्	२५८	विसारै: किंप्रति	रूदर	त्रीहासा गुड्याः ।	
विप्रान प्रतर्ध विभव	252	विस्पष्टज्ञघनवची	\$ @ 8		२०१
निभवान् रूपती इसी	305	विद्यिताचैनविधि	३१०	श्त्रवः फुलकुन्दाभा	२ ∉₹
विभूतिरुव्रतिः कान्तिः	१६१	वीपायिला ज्वलपदं	288	श्रातिं साध्यचं वच	१७८
विमलकामलमंखः	500	वीसार देवि महादेवि	३६३	ग्रितिपीटे पूज्या देवी	१४८
विमर्खे परिधाय वाससी	દદ	वते खाहापदेनापि	5=0	ग्रितप्रयस्तराध्यं	३ २५
विमलीत्कर्षणी ज्ञाना	१३७	वसं चक्रमुशन्येक	७५	श्रितिभिः प्राक् समुताभि	₹€
विसुक्तपातकी भूला	₹8€	इसं व्योमी विन्दुषट्का	8=	श्रित्रान्ती च संप्रीता	२४९
वियती दश्मीऽर्घि	२०२	इत्त्वीय्योगारचये	98	श्रातिश्रीकामबीजै:	३ ६१
वियनुरीयस्तु विसीमती	१६०	हत्तानि चतुरयाणि	,,	श्रितास्यं निजनाम	२०२
वियमा र जुतवह	300	हषहरिहिश्चिकक्त्या 💮	२४₹	श्रातिखिलिकपाशान्	११८
विराजत् किरीटा	१सट	वैतससमिद्युत 💮	३५७	म्ती: सत्त्वनिबद्धमध्य 	२८३
विलसदहद्वारतनु	२२०	वेदात्मिके निक्ता	१२६	श्रतीदीदशगुणिते	च€१
विलिखेच कार्णिकायां	१५४	वैखरी मञ्जरी चैव	88	श्रात्यन: खितमाध्य	२३२
विविवित् क्रमिया मन्ता	३६६	वैदिकांसान्त्रिकांयापि	88	श्कात्मकं तुरीयं	

शत्यावि:साध्यमिन्द्रा	१४४	शिखा ब बाटने नास्य	२५३	श्रीधरपीणं नवमं	२४२
श्रुत्तया शक्तिश्रीभ्यां	१०७	शिखा सुभगशब्दनु	२६४	श्रीधरय हवीकेशी	898
यिता: सादिषरस तु	१३€	शिखि य्लकराऽग्नि	३३५	श्रीफलै: प्रजुहुयात्	१६८
यच्यमण्यं वीक्वा	१८२	शिरसि निपतिता या	१४१	श्रीमन्त्रभक्तः श्रित	१६८
गढं सुगन्धपुषाचत	⊏१	शिरसीऽवतर निश्रेश	₹88	श्रीमनेषिति गदितेषु	१६५
गडं सग्डाग्रिसं	२८६	शिरो सूमध्यनयन	₹२५	श्रीलचीर्वरदा विशा	039
ग्रहः सनन्दकोऽरिः	१८६	शिश्रा च यत् सृतं प्रोक्का	€€	श्रीवत्सा क्षितमाभाष्य	२१६
<u> गङ्क इल सुसल ग्ला</u>	२ ८४	शीतांश्रमण्डलस्थं	३५ू⊏	श्री सा माया यामा सा	यो १७७
ग्रङ्घारिचापग्ररभिन्न	१८१	ग्रकः प्रोक्ती सुनिम्क्न्दो	३०२	योवलगचित्रिहा	3.9
यिक्वनी गर्जिनी काल	88	यकास्ये यक्तपुषी		स्थमानांश्रकचिकुरा	808
शक्वे नषायोदनपूरिते	۶≈	युक्तं रक्तं विष्टितच	३६५	श्वेता क्षणा रक्ता पीता	52
गङ्डो त्तचिक्रभूषान्	२⊏६्	युक्तः युक्तांयुक्तोऽक्तिष्ट	5€€	ष	
भतं दिध छतं पय:	२६७	युक्तपुष्तरप्रतेषु	₹00	षट्कीणस्यसुदर्भनं	a Fa
शतं वाऽथ सहसं वा	३ २४	युक्तादिः युक्तभाः	२८१	षट्कीणान्तःस्थतारं	526
ग तं गतं प्रात:	₹५१	युद्धशापि समिन्दु	₹88	षट्कीणावडवाणा	२५५
शतभिषजि समुद्तिऽर्वे	३५०	श्रुडाहिरक्णवासी	११५	षट्कीणे कि किंकायां	785
भतमू जिलता दिरेफा	88	युडानै धृतसितौ:	850	षड्चराय चलार:	३२२ ३२२
शताचरमनीरयं	₹५२	श्रुद्धाभि: शालीभिर्दिन	२०३	घड़ ङ्गुलप्रमाणिन	582
शब्दबह्मिति यत् प्रीतः	२२	युद्धैः सारैरिभ	20	षड्मेंयः पश्चमं स्थात्	
शब्दब्रह्मीति शब्दा	,,	ग्रडेंस तखुलैरय	१८५	6रण विशेषकीर	३३०
शब्दाद व्योम स्पर्शतस्तेन	७९	यमक्रिक्त व	550		625
श्रांश्नी चिन्द्रका कान्ति	४१	ग्रभकर्मणि दीचायां ग्रमसितपीतग्रसा	£ C	- जिल्लासम्बद्धाः	<i>3</i> (2)
शस्यार्व गेरिममृहिय	727	य्लाश्रनिश्रचापो	\$3.8		OXF
शाते पीठे देवीं	३६९	युलासिम्भित्वचादी	२८५		२६८
श्राखीपशाखतां प्राप्ता	२५	य्वाही टङ्गघगटासि	88 <i>5</i> 72 7	— चौत्र विश्वे	308
शान्तः श्रायत्सितमध्र	१६८	भेषी वासुक्तितचक	789	ਰੂਜੀ ਵਰਕਵ	\$\$
भाष भाषा कितवां	रद€	भैवी तापी ठाङ्ग पदे	₹80	क्रांड्य हाट्य ट्य	895
शाङ्गस्य खङ्गतीच्यान्ते	रह्म	शीगतराधरपञ्चव	१७३	THE PART OF THE PA	88
भालीक ड्युग्यामाक	७१	ग्यामलतनुमक्ण		संचिपती निगदिती	135
गाणातगड्डलकी: मितेश्व	२०५	यहा मेधा मति: कान्ति	१५=	संचिपती हृद्य	१३८ १४६
शालीत गडलचर्या के	680	यंडा मेधा स्तिरपि	E6.	्रेक्टिन गरिक	808
शालीभि: गुडाभि:	२०६	अडा खाहा खधाळा च	१५	क्षण मंत्रकारि	१००
शाली चूंतसंसिताः	₹५०	नावष्ठात्या च यस्मी	Ę	संचिन्य चरितासता	85
थिखा तेज:समुह्रिष्टा थिखाललाटहक्कण	560 E0	श्रीकारहोऽनन्तमन्त्री =	8 5		958
्याटहर् व वा ग	,,,	श्रीकामः श्रीप्रस्नै	500	संज्ञारहितैरपि ते	२२ ४

				_	
संज्ञासाम्ये सत्यपि	६४	मकुम्भयुग्मवणिजी	€ 8	सप्ताइती वा	00
संतर्फं विप्रान् पुनरेव	३००	स्याम्यधमं विग्मुवी	३७१	सप्रणवहृद्य	२८४
संदौचितोऽय गुरुणा	१६०	सगुग्ज्यगुद्यीर	E €	स्विन्दुनादबी जल	80
संदीचितोऽय प्रजपेच	१८१	सप्तिन विश्वादी	250	सब्बाविणा रहैय	३२५
संदीचितीऽय मन्त्री	१८८	स चतुर्दंगभिर्दंगभि	३६२	समधुरनलिनानां	१६२
संदौचिती मनुमिमं	२३५	स चतुयलारिंगत्सइस	२१३	समर्चेयेनाहवरे	२१५
संदौचितो विमलधी	१०२	सचतुयत्वारिंगहारं	१०८	समवायी स विश्वातमा	₹° २ €₹
संपातिततैखीन च	१८५	म च लौकिकवायुवात्	₹∘	समस्तपरमसुभगं	280
संपूच्य चैवं विधिना	२५६	सचिलाचमाला सुधा	१५८	समहागणपतियुक्ते	१२ट
संपूच्य योनिषु च माटगर	१३४	सज्या विज्या तथा	१४४	समाराध्या नन्दिनी च	₹8€
संपून्येवं दिनेशं	१८८	स जलाम्बुवाइनिभ	२०२	समापयेह्चपारे	२६६
संपूर्वेवं विधिना	१८६	सञ्चालील्कायिया विद्या	ષ્ઠ₹	समिद्धिरथ बीधिजै	248
संपूज्यव (पापपा संपूज्येवं त्रियमनुदिनं	848	सतारराजमुख्यन्ते	३६३	समिधामय दुग्धहन्त	28€
संपूर्यत् सुधामय	१२८	सतारग्रह्यायजपा	१२०	समीरणं प्रतिष्ठाप्य	87
संपूर्येद यथावत्	222	सतारैयिटिमन्वार्णे	३४३	समीरिता: समीरिया	१५ट
संग्रीणियला गुर	२७८	स तु सर्वं स संस्यूती	२२	समुदाद दिवासत्सहसा	863
संभोजयेडीमदिनेषु	表の云	सच्चं रजसम द्रति	२०	ससुद्रगायामवतीर्थं	२५€
संयतिचत्ती लचचतुष्कं	१८३	सत्त्वपूर्वं कगुणान्त्रिता	७२	ससुद्रतीरेऽप्यथवाऽद्रि	800
संगीचा किंचन	₹08	सत्यब्रह्मविणुक्ट्रै:	१८८	ससुनि क्लेन्दी दैवतमपि	३७६
संवर्भकान्ते सुमल	२ ६५	स त्यमहिं सासमता	२२६	समुनिसुरपित्रभ्यों	200
संवादम् ताविहितं	३५२	स विष्टुभा विज्ञग्रहेण	२८५	सर्गादकं: चती	२४७
संवादम्तो विधिन	₹५₹	सदीषद्र्यसम्पन्नं	રપ્ર	सर्गीद्यान्ताद्यमन्तै	१८३
संस्कृतिन छतेन	58	सयो वेदाचमाला	२१४	सपमयबलयनपुर	२२५
संस्थापयेच तवेत्येवं	२२७	स दादशाचरानां	२३७	सर्पः पायस्याती	३२९
संस्थापयेच नाडेर	29	सनीषय संगीची	२२६	चिं : चित्ते: क्रमाडीम	825
संस्थापितानिलां तां	१८६	सनिम्बतिलसिद्धार्थ	₹४५	सिंघाष्ट्रश्तहीमती	88
संस्थाय दिवणसां	२५७	सम्यचराः सुयलारो	४५	सर्वगाय सस्त्पन्नाः	oy.
मंस्याप्य राजतं तव	२०१	सपादजानुयुगल	રપૂ₹	सर्व तीन वृतिकरान्	२११
संस्थाप्य समीलय च	12€	स पुन: षसई: साध	€₹	सर्वयुतं शक्तिपदं सर्वव्याप्तरा हि सा शक्तिः	्र ५
संहतेदींषसंहार:	२५३	सप्रयुक्त ग्राक्त वा	२१€	सर्वान् कामानवाप्रीति	₹५१
संहत्य चीत्पाय	१४२	सप्तमं वामपादं स्था	₹8५	सर्वेष्विप च मन्तेषु	<i>ح</i> و
स इति परिततं	880	सप्तममपि खोकेश	२४०	सवस्वीद्यितिस्वेवं	२९४
सकारहदयीरीन	585	सप्तयनां च कुखाखा	१२०	स्तिङ्गगुदमूर्भास्य -	હર
सक्तपालग्लपाशा	रस्य	सप्तात्मकस्य तारस्य	28	स्विलानलपवन	२३४
स्कारं च हकारं च	प्रम	सप्तानां करणानां च	63	# Jakana a	

क्षीकानुक्रमणिका

					1
सवासुदेवादिक	२३८	मान न्तलोहितवकी	२६५	मुविमलनखदन्त	१२४
सव्यापसव्यभागे	२१०	सानां शिखीलवयुतं	३६१	सुविशदमतिरथ 💮 💮	200
समानी श्रीसरखत्यी	२२५	सामुद्रे च सहिङ्गु	<i>0</i> ₹ \$	सुत्रेषमेषणातीत	30€
सिशरीचिक ग्रंहद	309	सार्थे[न्तं]वायसवर्थे	रपूर	सुर्यी: सुरूपा कपिला	88
सिंगिसुखगल 💮	85८	साहं युयं तथैवान्यद	१२	सुसिता पाशाङ्क्रम	३३ ५
समिरीललाटह ग्	२७६	सिकता चर्गव्याप्स	355	सुसितेन सुश्रुडेन	ದ
सयौबीजा लीकिया	१७३	सिकता षोड़शकुड़वं	23	म् तेर ते जेपत	140
ससप्ति: पुन: षड्भि	२७२	सितिकं यक्त निर्मेष्डी	₹08	स्चारुपाणि तत्त्वानि	२४
ससपिषा पायसेन	200	सित्रकासितेवर् <u>ष</u>	०६	म् जामरमहासेन	रद्ध
ससिजसुरपूजित:	₹१४	सितसिडांच: सहसा	305	स्चा स्चासता ज्ञाना	98
ससुप्रभाभिः सहितं	१२१	सितेन रजसा कार्या	ળફ	स्तं प्राक् प्रत्यगात्तागं	50
संस् रास्रमीलि	१२६	सिडार्थायुत हो मैर् <u>चे रिण</u>	38€	स्तेषु मकरान् चस्ये	80
स सुरासुर <mark>सि</mark> ज्ञयच	१३५	सिडिसमडी चान्या	290	सूर्य खेला नुवाकी न	\$ \$\$
सस्वर्षेग्टहा[प्रभा]ख्या	१६७	चिन्द्रकाञ्चनसमी	009	सृष्टिर्मेडि: सृतिर्मेधा	88
संसुष्मायगयीरपि	२३२	सिन्दूरकुन्द करविन्द	3,55	सेनां संज्ञभयितं	१८५
संखर्णवेचयष्ट्री	१७३	सिंइ सुखपादपी ठ	305	सैव प्रतिक्षतिरस	३३६
स इंकार: पुमान् प्रीक्त:	44	सिंहव्याघ्रवराहा:	દ્યૂ	सैव खां वित्ति परमा	82
सहस्रकाणां दगकी	₹५३	सिंहस्यां शरनिकरे	#3c	स्रोऽनीच्य लाहशामायुः	88
सहसारपदं पूर्व	528	सुगन्धसुमनीधूप	E.A	सोमादौनां दिशि दिशि	039
सहस्रार्चि: खिलपूर्ण	€३	सुजीर्णमितभीजनः	२२ ८	सौ ची [वी] ही बिन्हुयुत	
सहिरसायी च चन्द्रा सहदयभगवत्ये	१६५	सुदर्भनमहाचक	२६५	2 . 5 5	२५५
साकार्यात्ममन्तः	800	सदीर्घ सुखिगोसुखी	83	सीर पीठे पूना	२५
साङ्गः सप्रतिपत्तिकः	१ १० ३ ३०	प्रधामयीं च तद्योनि	२२०	सौवर्णे राज्यसिद्धिं	204
सा तत्त्वसंज्ञा चिन्मावा	8€	सप्तरश्वजने निश्रीध	१०६	सीषुचाये भूयुगमध्ये	१२५
सा तया शक्तता पूर्णी	37	जाना भगा भगान्ते	508	स्तन्दयी रामयी मध्ये	220
सालिका दिव्यपूजासु	53	उत्ता वाक्यों लोला	२१८	स्तमानायमय पायिने	08
साध्ये संसात्य शितधी	३४५	अराम स्थमाहिष	२४५	स्तुतिर्वाश्यवद्या पदारमैव	840
साध्यचीं ङ्च्रिपचर्म यां	₹१€	० वापत्रगन्धव	दर	स्तुत्वा यथावत् प्रणमेत्	03
साध्याखां शत्तावज्ञी	રપૂર	ं राजरासहासनगा	१७३		200
साध्याखान मैयुतां	₹११	ज । । उडक्या च	१५३	The state of the s	855
साध्याखाचरदर्भितं	१८	व अश्वतदाष्ट्रका	३४२	32	250
साध्याख्या कामवर्णैः	77	ज गानाजजूब्बनाया च	१५₹	2 - 92	737
साध्याखागर्भमिनं	₹8	व , ज्याचार जवा	285		386
साध्याया हृदय	₹8	जर्याचा धान्यान	२०१	20	200
		२ सुविमलचिर्तः	१६	८ । सालाइकाभिमुखः	828
					, _8

स्नावा चाऽकंसुखीऽमासि	₹५०	स्वीयेऽप्येवं संसारे	३७२	•	२८०
स्नेहादा लीभती वापि	३७१	स्त्रीत स्तर्ग स्त्रीत चात्मा	११०	हुत्वा मनुवर्णसमं	२८७
स्पर्शांख्या अपि ये वर्णाः	go	ह		हुनेदर् षपद्ध ^क	200
स्मरदीर्वेऽधरकारन्यों	१७८	इंससारसकारख	જ્ય	हृद्वाराख्यो धातु	288
स्मरन्तमस्मरावार्धं	३७५	इंसाख्डाकार हपं	१टप्र	हृत्कुचिनाभिषु तथा	२५३
स्यर्गरविञ्चलिताङ्ग्री	१७४	इंगाइटा हरहिंग	१२५	इत् पञ्चभित्तदर्थे	₹०₹
4 4	रहप्र	इंसाइड़ी मदन	२२१	इत्पद्मस्थितभा नु	640
स्राय धीमहीत्युका	₹५१	इंग्री वराही विमली	४२	हृत्स्यं सर्वस्य लीकस्य	३२३
स्मर्त्तं व्याखिललीक	28€	इमिति प्रकाशितोऽइं	222	हृद्यं बुडिगम्यलात्	20
स्मर्त्तं व्याभ्रेषलीकाना		ह्यग जर्थभ्ट्या	288	हृद्यं स्थिरसया	25
स्मृतिपीठः पिनाकी	288	इयारिकुसु में ईरिं ************************************	२६८	हृद्यकमलवर्णतः	१६२
स्रृते यथा संस्रति	₹8 \$		์ นูช	हृद्यद्वयसे स्थितीऽय	१२४
स्मृला निजं पितर	३०५	इरतमस्य तेनैव	२ ८५	इट् यपुर्षोत्तमान्ते	२६१
सृता नित्यां देवीमवं	१७८	इरिपूर्व वाहनाय	२५₹	हृद्यणिरसी: शिखायां	30
साद्बुडिसंजा च यदा	२७	इरिमु च्चलचक्रदराञ		हृद्यान्ते बन्धनानि	२६४
स्यः कर्कटी व्यक	પ્રુટ	इरिग्रङ्गरयोः पाद	₹08	इद्यान्ते विणुपदं	२ ५७
स्र्प्सूत्यो वक्ने	€₹	इरिस्थेऽर्केऽष्टम्या	२७३	हृद्याभी नसंस्यं तं	२०१
स्वत्सुधावर्षि ग	રપ્રશ	इरे विन्दुनादै:	१५८	हृदयी बदने च रिपी	₹₹€
स्त्रीतीमार्गस्याविभ त्त	३४	इषीं हा सुनदार पा	२४८	हृदय पर्ग हृदयेऽधसायोध्येख	३२४
खचेचवर्तिनः सु	२४६	इलयुतवर्गत्रतीयौ	११६	हृद्य ५ वर्षा न	ર્શ્દ
स्वातिमेकदग्न्यि इ:	78	इवनिक्रया सपदि	३६०	हृदानगपर प हृद्दीर्मृलापरगल	१०२
खच्छः खच्छन्दचरिती	₹७७	इसिय्या च टठयी:	६२	हृहामृषापर हिन्सू खांसी क्यु मिष्	२१८
सच्ची मुम्चीख	३०४	इस्तयवणमघासु	३३९	हम्बं विषय	२५०
खनाम सहशाकाराः	दर	इसो यद्वसुपावपद्ध न	१६४	हरिक्राहर्षा	२२०
खनिष्यतिं च क्रयच	0	इ।निं न सुर्याज्ञीवस्य	२२१	इन्नेखा क्षेदिनी नन्दा	888 502
खराख्याः बीड्य प्रीताः	३८	हाताः षचतसाः	80	इलाखां गगना	३€१
खर्भपट्टेऽयवा भूजें	१८०	इ।रत।रावलीराजत्	દ	—ेन्याशिष्यस्थि।	१५८
खर्णात्यै मधुना च	२११	इारस्फटिककलाया	६०	हुत्तेखान प्रविधिमर्चना हुत्तेखाचाः पञ्च	१८२
खवसारक्तोपेत	१८६	हारिद्राह्नि: सम्यगभ्यस्य	98	इत्तेवानः स्थराध्यं	२८१
खरंव <u>ियख</u> रूपातम	२५१	हावभावलिताधे	३१०	इलेलास्थित साध्याचिर	३०४ २७ २
खस्यानतश्चारताच्छ्रमा	२३	हिरखा गगना रता	હર	असम्बन्धं पाथिवं	१८३
खाती ग्रतभिषाद्री च	€8	हुंकाराख्या खेचरि	१७३	देमप्रखामिन्दुख्खाप	२०५
स्त्रमिनि संहत्येवं	२३१	हुंकारे साध्यसज्ञां	800	हैनाश्वत्यसुरदुमी इखन्यसीववियीनिताभिः	१ट१
खामिन प्रसीद विश्वभ	3	इतिक्रियेवं दिवसैय	२७४	इस्तचयक्षाना । इस्ताः पञ्च परे च	80
म्बार्थकात्ये प्रसत्ताय	30€	इतसंखासाइसी	१०५	इस्रा: पश्च पर प ही: श्री रति: सपृष्टि	२४०
स्राहानाः पचिराजाय	२६५	इताइतिसमुद्दीप्त:	१२१	ह्याः आ रायाः ४४	

